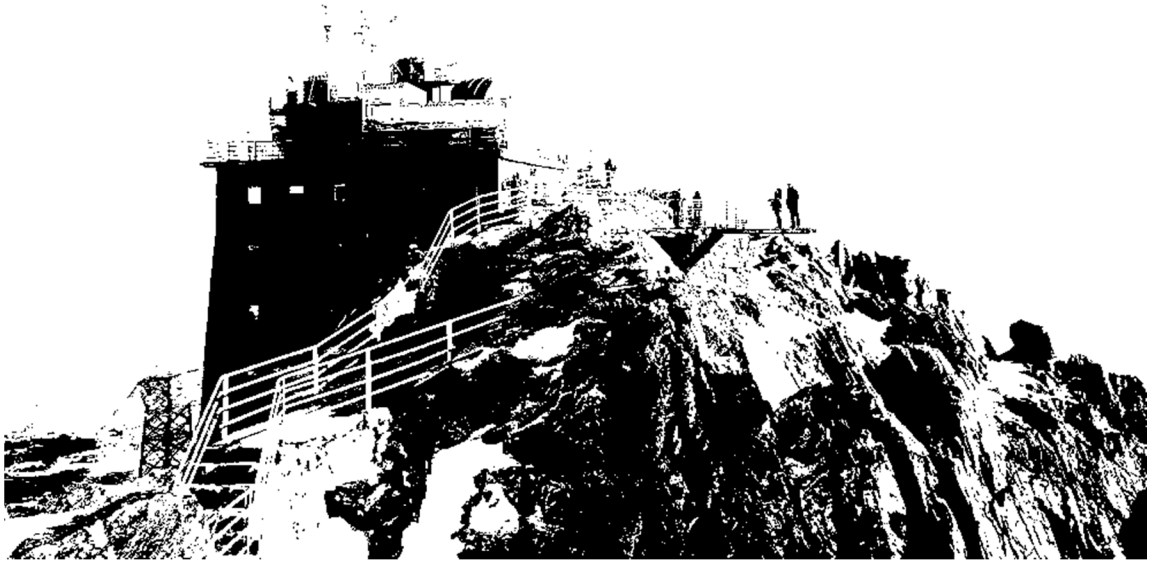

SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2016

ZBORNÍK PRÍSPEVKOV

Nový Smokovec, 12.-14. september 2016

Ústav experimentálnej psychológie,

Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Bratislava 2017

Informácie zverejnené v tomto diele podliehajú licencii Creative Commons 4.0. Môžu byť voľne kopírované a šírené za predpokladu, že nebudú upravované, nebudú používané na komerčné ciele a že bude uvedený ich autor.

Usporiadajúca inštitúcia:
Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Spoluusporiadatelia:
Psychologický ústav Akademie věd České republiky
Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied, Košice
Psychologický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Editor:
Lukáš Pitel

Recenzenti:
Kateřina Bartošová, Jana Bašnáková, Marek Blatný, Iva Burešová, Oleg Czop, Tomáš Čech, Jiří Čeněk, Marek Dobeš, Katarína Durkáčová, Denisa Fedáková, Matúš Grežo, Róbert Hanák, Mária Hatoková, Anton Heretik, Martina Hřebíčková, Marek Jurkovič, Vojtěch Juřík, Michal Kentoš, Lenka Krajčíková, Tatiana Malatincová, Andrej Mentel, Katarína Millová, Kamil Morong, Alena Slezáčková, Matěj Stříteský, Čeněk Šašinka, Mária Túnyiová, Tomáš Urbánek, Jozef Výrost

(cc) 2017 Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

ISBN 978-80-88910-55-8
EAN 9788088910558

OBSAH

Ako zlepšovať medziskupinové vzťahy v škole: Skúsenosti a potreby slovenských učiteľov a učiteliek 6
Simona Andraščiková, Lucia Hargašová, Barbara Lášticová
Socioekonomický verzus sociometrický status. Porovnanie možností a vlastností merania týchto konštruktov vizuálnou škálou 14
Peter Babinčák, Matúš Adamkovič
Predikuje "temná triáda" osobnostných vlastností akademické podvádzanie? 22
Peter Babinčák, Martin Michalenko
Psychometrické charakteristiky osobnostného dotazníka HEXACO-60 30
František Baumgartner, Viktória Kopuničová
Osobnostní koreláty a prediktory generativního zájmu a jednání 38
Marek Blatný, Martin Jelínek
Nádej vo vzťahu k emočnému prežívaniu 45
Veronika Boleková
Súčasné výzvy a historické míľniky vzťahu lekár – pacient 53
Ivan Brezina
Can we increase valuation of work by presenting the work specific information? 60
Dana Brhelová, Jiří Špalek, Tomáš Urbánek
Alternatívne vzťahy na pozadí internetu 68
Viera Cviková, Simona Ambrosová
Intuícia a iracionálne presvedčenia 77
Vladimíra Čavojová, Marek Jurkovič
Odmietané deti v školskej triede 84
Marek Dobeš
Gelotofóbia v populácii stredoškolských študentov 91
Róbert Ďurka, Pavel Izrael, Juraj Holdoš
Očakávané dôsledky dosiahnutia akademického cieľa a ich štruktúra 99
Nikola Fabiny, Ladislav Lovaš
Obsah stereotypu etnických kategorií: kvalitativní studie 107
Veronika Francová
Proces coming out-u a jeho prežívanie u homosexuálnych mužov 117
Mária Fúriková, Ivan Pavlovič
Bonding of women and men toward their infants 126
Katarína Greškovičová, Eva Szobiová
Päť veľkých osobnostných čŕt nemocničných sestier ako prediktory profesionálnych kvalít a efektivity rozhodovania hodnotených nadriadenými 134
Peter Halama, Lukáš Pitel
Skúmanie rozpoznávania podnikateľských príležitostí pomocou psychológie 142
Róbert Hanák
Participácia otcov na rozhodovaní o (ne)očkovaní ich detí: online prieskum 150
Mária Hatoková, Barbara Sedláčková
Dějiny české a slovenské psychologie osobnosti 162
Daniel Heller
Závislosť od internetu a osobnosť typu D v porovnaní dvoch výskumných štúdií 170
Juraj Holdoš, Róbert Ďurka, Pavel Izrael
Psychická odolnosť v súvislosti s dimenziami záväzku k profesii a organizácii u vysokoškolsky vzdelaných pracujúcich ľudí 178
Andrej Hutira

Nevera vo vzťahu k morálnemu usudzovaniu 186
Petra Chrenková, Denisa Šukolová
Kulturní orientace českých Vietnamců 194
Petra Chvojková, Martina Hřebíčková
Používateľské návyky adolescentov v prostredí sociálnych sietí a závislosť od Facebooku 203
Pavel Izrael, Juraj Holdoš, Róbert Ďurka
Copingové stratégie adolescentov a ich preferencia v závislosti od počtu súrodencov, rodu a rodičovskej výchovy 210
Monika Kačmárová, Katarína Bieľaková, Peter Babinčák
Zakorenenosť ako mediátor vzťahu medzi vnímaním ekonomickej situácie a plánom odchodu do zahraničia na vzorke študentov vysokých škôl 219
Ondrej Kalina
Psychické důsledky výkonu profese ve státní správě 227
Josef Kasal, Stanislav Pelcák
Vnímanie bezpečia v medzinárodnom kontexte 235
Michal Kentoš, Miroslava Kopaničáková
Odlišné fungovanie položiek vo verbálnych subtestoch slovenskej verzie testu štruktúry inteligencie I-S-T 2000 R podľa miesta bydliska 243
Michal Kohút, Peter Halama, Vladimír Dočkal, Peter Žitný
Vzťahová väzba a dobrovoľníctvo 252
Ľubica Konrádová, Daniela Poláková
Emočné schémy a kognitívne omyly 262
Jana Kordačová
So vzorcami alebo bez? Efekt nezmyselnej matematiky 269
Lenka Kostovičová, Radomír Masaryk, Denisa Beňová
Preferencia kognitívneho štýlu a efekt nadmernej sebadôvery u manažérov 277
Róbert Krause
Představení výzkumu CPACT – Komputační psycholingvistická analýza českého textu 285
Dalibor Kučera, Jana M. Havigerová
Plánovanie odchodu do zahraničia vo vzťahu k ochote riskovať, otvorenosti voči skúsenosti a angažovanosti v náboženských aktivitách 294
Marta Kulanová, Oľga Orosová
Analýza rozdielov v úrovni copingových stratégií v kontexte manažérskej pozície 304
Anna Lelková, Tatiana Lorincová
Procesy reziliencie u chronicky chorých pacientov s diagnózou diabetes mellitus: prípadová štúdia 312
Katarina Ludrovská
Emerging adulthood: sense of coherence and self-concept 320
Iva Maarová, Katarína Millová
Prežívaná ľútosť po rozhodnutí urobenom za seba a za druhých 329
Bibiána Majáková, Martin Sedlár
Vliv časové struktury na odkládání studijních úkolů, sebeposuzovanou prokrastinaci a subjektivně prožívaný stres 336
Tatiana Malatincová, Marie Kuřátková
Postoje k chudobe a atribúcie príčin chudoby 346
Gabriela Mikulášková, Alena Fecková, Peter Babinčák
Súrodenecký, medzigeneračný a rodový kontext vnímania roly otca 354
Gabriela Mikulášková, Zuzana Fucsková, Peter Babinčák
Generativita a stagnace v kontextu silných stránek charakteru 362
Katarína Millová

Generativita v kontextu mladé dospělosti **372**
Katarína Millová, Athina Geraniosová, Veronika Horníčková, Nikola Pajorová, Barbora Palatová, Ivona Pástorová, Anna Pecková, Josef Prášek
Vybrané motivační charakteristiky studentů psychologie **380**
Zdeněk Mlčák, Daniel Cabák, Klára Nečekalová
Osobnost, pracovní spokojenost a vztah k práci **387**
Karel Paulík
Psychohygiena v živote psychoterapeuta **394**
Ivan Pavlovič, Dušan Fabián
Smysl pro soudržnost u diabetiků s DM1T **401**
Stanislav Pelcák
Črtová emocionálna inteligencia a hodnoty **410**
Vladimír Salbot
Protektívne faktory voči antisociálnym prejavom u adolescentných chlapcov a dievčat **419**
Lenka Selecká, Ivana Václaviková
Dispozičný optimizmus a efekt nadmernej sebadôvery v usudzovaní **428**
Nicole Totkovičová, Matúš Grežo
Spolupatričnosť, rozprávanie príbehov a štruktúrovanie informácie ako taktiky zvyšujúce motiváciu pacienta - výskumný projekt **436**
Mária Túnyiová
Množstvo zapamätaných informácií a vyššia ochota žien nasledovať rady lekárky, ak pri komunikácii používa taktiky charizmatického líderstva **443**
Mária Túnyiová, Kitti Domsitzová
Osobnostný a postojový kontext posúdenia kredibility informácie s dôrazom na situáciu (ne)prítomnosti odborného zdroja **452**
Ivana Václaviková, Lenka Selecká
Postoje vysokoškolských študentov k manželstvu a kohabitácii **461**
Štefan Vendel, Mária Klimčová
Career in the context of personality characteristics **470**
Petra Vláčelová, Katarína Millová
Osobní pohoda a životní styl vojáků z povolání: výsledky předvýzkumu **478**
Petra Vrtišková
Nakoľko prijateľné sú metafory objasňujúce fungovanie psychiky? **489**
Vladimír Poliach

AKO ZLEPŠOVAŤ MEDZISKUPINOVÉ VZŤAHY V ŠKOLE: SKÚSENOSTI A POTREBY SLOVENSKÝCH UČITEĽOV A UČITELIEK

IMPROVING INTERGROUP RELATIONS IN SCHOOL: EXPERIENCE AND NEEDS OF SLOVAK TEACHERS

Simona Andraščiková[1,2], Lucia Hargašová[1], Barbara Lášticová[1]

[1] *Ústav výskumu sociálnej komunikácie, Slovenská akadémia vied v Bratislave*

[2] *Katedra školskej pedagogiky, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave*

simona.andrascikova@savba.sk

Abstrakt

V príspevku mapujeme skúsenosti a potreby stredoškolských učiteľov a učiteliek v oblasti zlepšovania medziskupinových vzťahov a zmierňovania predsudkov voči stigmatizovaným minoritám, najmä voči Rómom, v školskom prostredí. Uskutočnili sme 22 kvalitatívnych pološtruktúrovaných rozhovorov s učiteľmi a učiteľkami náuky o spoločnosti zo slovenských gymnázií. Polovica rozhovorov sa konala na školách v okresoch s nízkym podielom rómskeho obyvateľstva, a polovica na školách v okresoch s vysokým podielom rómskeho obyvateľstva. V príspevku sa zameriavame na metodiky, ktoré učitelia a učiteľky počas vyučovania používajú za účelom zvyšovania tolerancie žiakov a žiačok a zmierňovania predsudkov, a na vnímanú účinnosť týchto metód zo strany učiteľov a učiteliek. Porovnávame rozličné skúsenosti učiteľov a učiteliek v závislosti od počtu minoritných žiakov a žiačok v škole. Na záver diskutujeme o možnostiach aplikácie psychologických intervencií na zmierňovanie predsudkov vychádzajúcich z kontaktnej paradigmy (Allport, 1954) v slovenskom školskom prostredí.

Kľúčové slová: škola; medziskupinové vzťahy; učitelia; Rómovia

Abstract

This paper presents the analysis of secondary teachers' experience and needs concerning intergroup relations and prejudice reduction towards stigmatized minorities, especially the Roma, in schools. We have conducted 22 qualitative semi-structured interviews with Civic Education teachers working in Slovak secondary schools. Half of the interviews were carried out in the regions with low ratio of Roma population and half of them in regions with high ratio of Roma population. The paper first focuses on the methods used in schools to increase tolerance and to reduce prejudice. Second, it explores the efficacy of these methods as perceived by the teachers. Third, it compares the teachers' experience based on the ratio of Roma students in the schools. Finally, it discusses the possibilities of psychological interventions to reduce prejudice based on the contact hypothesis (Allport, 1954) in Slovak schools.

Key words: school; intergroup relations; teachers; Roma

ÚVOD

V príspevku prezentujeme čiastkové výsledky projektu APVV č. 14-0531 „Intervencie na zmierňovanie predsudkov voči stigmatizovaným minoritám. Vývoj meracích nástrojov a experimentálne testovanie kontaktnej hypotézy v terénnych podmienkach.“ Prezentovaná časť projektu sa dominantne zaoberala praxou a možnosťami zmierňovania negatívnych medziskupinových postojov v škole, a to z perspektívy stredoškolských učiteľov a učiteliek.

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Primárne vychádzame z kontaktnej hypotézy v sociálnej psychológii (Allport, 1954), v zmysle ktorej priamy interpersonálny kontakt znižuje medziskupinové skreslenie a zmierňuje predsudky (porov. Pettigrew & Tropp, 2006). Ďalšie štúdie potvrdzujú tento efekt aj v prípade nepriameho kontaktu – rozšíreného (Wright et al., 1997), sprostredkovaného (Vezzali et al., 2014), aj predstavovaného (Miles & Crisp, 2014).

Výsledky niekoľkých málo výskumov, ktoré sa realizovali na Slovensku[1] naznačujú, že slovenskí študenti a študentky vo všeobecnosti prejavujú tolerantné názory a podporujú kultúrnu diverzitu, avšak vnímanie Rómov je stereotypne negatívne, a to aj napriek priamemu kontaktu (napr. Gallová, Kriglerová, & Kadlečíková, 2009). Podobne učitelia, asistenti a študenti pedagogiky prejavujú predsudky voči Rómom (Kövérová, 2016). Štátne vzdelávacie programy síce obsahujú prierezové témy ako Multikultúrna výchova, ale hlavnou náplňou vzdelávania ostávajú predmetovo špecifické vedomosti (Dráľ & Findor, 2016).

Cieľom projektu APVV je vytvoriť také intervencie použiteľné v školskom prostredí, ktorých účinnosť je experimentálne overená. Na to, aby tieto intervencie čo najviac zodpovedali potrebám na stredných školách, rozhodli sme sa najskôr zmapovať situáciu na gymnáziách, konkrétne u vyučujúcich predmetu Náuka o spoločnosti, kde je z hľadiska preberaných tém predpoklad zaoberania sa otázkou minorít, tolerancie v spoločnosti a ľudskými právami.

Položili sme si nasledovné výskumné otázky:

1. Aké sú skúsenosti a potreby učiteľov a učiteliek strednej školy v oblasti zmierňovania predsudkov v škole? Aké na to používajú nástroje a ako vnímajú ich účinnosť?
2. Existujú odlišnosti vo využívaní týchto nástrojov v závislosti od podielu rómskej populácie v danej lokalite?

[1] Pre prehľad a metodologickú diskusiu pozri Lášticová & Findor (2016).

PARTICIPANTI A METÓDY

Do výskumu sa zapojilo 22 učiteľov a učiteliek zo slovenských gymnázií. Polovica gymnázií sa nachádzala v lokalite s nízkym podielom Rómov a polovica v lokalite s vysokým podielom Rómov v okrese. Okresné mestá sme vyberali podľa Atlasu rómskych komunít na Slovensku (Mušinka et al., 2014). Predmetom pološtruktúrovaného rozhovoru boli okrem skúseností so zmierňovaním predsudkov a stereotypov v škole aj ďalšie oblasti ako: vnímaná účinnosti metodík na zmierňovanie predsudkov používaných na hodinách, charakteristika žiakov a lokality, skúsenosti s konfliktami v škole a ich riešením, názory na podrobnejšie zaradenie témy predsudkov a stereotypov do osnov a postoj k úlohe učiteľov v zmierňovaní predsudkov. Prepisy sme analyzovali pomocou induktívnej tematickej analýzy (pozri Petrjánošová & Graf, 2012).

VÝSLEDKY

V tejto časti sa po prvé zameriame na tri hlavné poznatky o používaných nástrojoch a metodikách, ich účinnosti a potrebách učiteľov a učiteliek v oblasti zmierňovania predsudkov. Po druhé, prezentujeme zistenia týkajúce sa odlišností v používaní metodík medzi participantmi a participantkami a faktorov, ktoré potenciálne môžu súvisieť s odlišným prístupom k riešeniu tém medziskupinových vzťahov. Naše zistenia dopĺňame vybranými výrokmi z interview.

Skúsenosti s metodikami na zmierňovanie predsudkov: ich vnímaná účinnosť a potreby učiteľov a učiteliek

Diskusia... bez spätnej väzby nemá zmysel

Diskusia je najčastejšie spomínanou metódou pri výučbe Náuky o spoločnosti. Vyučujúci podporujú žiakov a žiačky v argumentácii a protiargumentácii na aktuálne témy. Veľakrát sa diskusiou so žiakmi, kladením otázok, či poskytovaním faktov, snažia aj o zmiernenie ich negatívnych alebo skreslených postojov voči menšinám.

„[Používame skôr] *skôr riadený rozhovor, tým že sa aktívne zapájajú do toho aj študenti. Som možno konzervatívny, ale si myslím, že toto je najlepšia cesta, tým že si niekedy pripravia, alebo nájdu si na internete z nejakých normálnych zdrojov nejaké podklady a potom sa o tom rozprávame.”* (učiteľ, 10 rokov praxe v oblasti s nízkou koncentráciou Rómov)

Učitelia a učiteľky pociťovali nedostatok času na iné štruktúrované aktivity. Argumentovali tým, že je potrebné najskôr prebrať teóriu, aby sa dodržali osnovy. Na to, aby zvolená interaktívna aktivita mala účinok by potrebovali viac času, ako aj podmienky na jej riadny priebeh a ukončenie.

"Na začiatku hodiny musím prebrať teóriu, základné pojmy, potom s nimi robím aktivity, lenže 45 minút je potom málo, lebo ja nestihnem robiť spätnú väzbu, čiže tá aktivita vlastne nemala žiaden účinok, nemá účinok." (učiteľka, 27 rokov praxe v oblasti s vysokou koncentráciou Rómov)

Negatívny priamy kontakt má silný vplyv na predsudky a stereotypy, treba stimulovať zaujatie perspektívy druhého

Ako ilustrujú nasledujúce výroky, mnohí žiaci majú dlhodobé negatívne skúsenosti s Rómami, ktoré sa spájajú s negatívnymi emóciami. Práve tieto každodenné skúsenosti je ťažké prekonávať len pomocou krátkodobých, respektíve jednorazových intervencií:

"Tak, že [žiaci a žiačky hovoria] *‚smradľaví Cigáni' hej, pretože oni* [žiaci a žiačky] *vyslovene cestujú napríklad do školy autobusom, kde fakt ide 20 Rómov niekde sa presúva smerom napríklad do mesta do nemocnice, alebo na Úrad práce a oni vyslovene fyzicky sú blízko, čiže tam je to okamžite, hej. Oni* [Rómovia] *sú smradľaví, oni sú neporiadni, oni sú vyžierači daní a tak ďalej, čiže tiež to je časté."* (učiteľka, 17 rokov praxe v oblasti s vysokou koncentráciou Rómov)

Na druhej strane, aktivity zamerané na scitlivovanie, empatiu alebo rolové prehrávanie majú pozitívny efekt:

"Ehm, tak napríklad zážitkové vyučovanie je veľmi pre nich zaujímavé, pretože fakt vcítiť sa do tej kože toho človeka, to je podľa mňa také veľmi dobré, aby to bolo pre nich aj podnetné." (učiteľka, 17 rokov praxe v oblasti s vysokou koncentráciou Rómov)

Potreba výchovy k občianstvu, ale bez didaktických pomôcok a prípravy?

Učitelia si uvedomujú dôležitosť výchovy k občianstvu a poukazujú na prínos sprostredkovaný týmto predmetom:

„Napríklad dnes, keby sa ma niekto opýtal na nejaké vzorce z chémie, tak ich neviem a ani ich pre svoj bežný život nepotrebujem. Ale také základné vedomosti, či z ekonomiky, či z práva, či sociológie, či psychológie, ten človek, či bude lekár, či bude inžinier, či bude neviem kto – jednoducho ich potrebuje.." (učiteľka, 31 rokov skúseností v oblasti s vysokou koncentráciou Rómov)

Avšak rovnako ako na vysokú dôležitosť výchovy k občianstvu učitelia a učiteľky poukazujú na nedostatok didaktických pomôcok, metodík, a nedostatočnú prípravu na prácu s nimi.

„Možno aj nejakej metodiky viac, kde by boli zobrazené alebo nejaké postupy v rámci tých metód, aktivít, ktoré sa dajú robiť. (...) *Ten učiteľ je odkázaný na to, že si to musí vyhľadávať. Že tu absentuje pozícia toho štátu, toho Ministerstva, ktorá by tu mala byť tá primárna a skôr to nahrádzajú tieto neziskové organizácie.“* (učiteľ, 2 roky praxe v oblasti s nízkou koncentráciou Rómov)

Líšia sa skúmané lokality v používaní metód na zmierňovanie predsudkov?

Odlišné skúsenosti, rovnaké postoje

Skúmané lokality sa nelíšili v používaných metodikách, všade sa systematicky využíva diskusia, beseda, exkurzia. Napriek odlišným skúsenostiam vyplývajúcich zo zastúpenia rómskej minority v lokalite školy, vyučujúci zastávajú rovnakú pozíciu a síce, že v ich škole sa problém s medziskupinovými vzťahmi nevyskytuje:

„My máme také že, koordinátorka prevencie, ale zase ako v tomto smere nemáme problémy, takže nemáme ani nejakého koordinátora zmierňovania... sociálnych problémov.“ (učiteľka, 18 rokov skúseností v oblasti s nízkou koncentráciou Rómov)

V lokalitách, kde žiaci a žiačky nemajú možnosť pravidelného kontaktu s Rómami, je absencia problémov s predsudkami voči nim zväčša argumentovaná práve nedostatkom kontaktu. V lokalitách, kde sa vyskytujú časté skúsenosti s Rómami, sú tieto zväčša popisované ako negatívne a ako súčasť širšej lokality, no v samotnom prostredí školy sú rómski žiaci a žiačky vnímaní ako súčasť štandardných, zväčša dobrých vzťahov.

„My naozaj rómskych žiakov máme, máme ich radi, ale sú to (úsmev)... *proste naši žiaci, tam vôbec žiaden problém nie je v tom spolužití, ale v tých názoroch áno.“* (učiteľka, 14 rokov skúseností v oblasti s vysokou koncentráciou Rómov)

Rozdiely vo využívaní metodík

V prípade, ak učitelia a učiteľky cítili osobnú zodpovednosť za pripravenosť žiakov na aktívne občianstvo pomocou práce na hodinách, tak reflektovali aj existujúci „aktuálny problém“ v spoločnosti.

„Osobne si myslím, že na to, aby sa ľudia stali uvedomelými občanmi a aktívnymi občanmi, aby mohli budovať tú občiansku spoločnosť, je potrebné, aby sa najskôr naučili spoznávať

a zoznamovať s tým, čo je okolo nich. A potom postupne, keď budem poznať tento svet okolo mňa, tak potom môžem postupne sa začať zaoberať aj tým metafyzickým svetom, tou filozofiou, tou psychológiou.“ … „kde je vôľa, tam je cesta. To znamená, že keď učiteľ chce, nie je problém preňho stihnúť naučiť žiakov to, čo prikazujú cieľové požiadavky alebo pedagogické dokumenty. A ten čas na takéto praktické veci a pozorovanie života okolo nás sa dá nájsť. Keď sa chce.“ (učiteľ, 26 rokov skúseností v oblasti s nízkou koncentráciou Rómov)

Zhrnutie

Naše dáta naznačujú, že medzi najčastejšie používané metódy na zmierňovanie predsudkov a zlepšovanie medziskupinových vzťahov, patrí diskusia. Za účinné z hľadiska zmeny medziskupinových postojov však učitelia a učiteľky považujú také aktivity, ktoré iniciujú zaujatie perspektívy druhého. Učitelia a učiteľky vyjadrili potrebu väčšej časovej dotácie pre náuku o spoločnosti a lepšej dostupnosti didaktických pomôcok, ktoré by boli štandardne poskytnuté Ministerstvom školstva. Diferencovanejšie a častejšie zaraďovanie metodík (štruktúrovaných aktivít zameraných na témy tolerancie, nediskriminácie, ľudských práv) závisí predovšetkým od angažovanosti a občianskej uvedomelosti konkrétnych vyučujúcich.

ZÁVERY A DISKUSIA

Učitelia a učiteľky sú, ako nositelia hodnôt, schopní ovplyvniť formovanie postojov svojich žiakov. Ich pôsobenie však má svoje limity. Napriek svojej angažovanosti aj oni sami môžu mať predsudky, bez tréningu im môže chýbať zručnosť v narábaní s citlivými témami. Navyše im chýbajú vhodné didaktické nástroje a overené postupy pre prácu so žiakmi a žiačkami, priestor a čas na ich účinnú aplikáciu a spätnú väzbu. Potreba zmeny nastavenia práce s medziskupinovými vzťahmi na slovenských školách bola artikulovaná viacerými vyučujúcimi, z čoho vyplýva výzva pre tvorcov školských politík. Napriek práci mnohých mimovládnych organizácii, ktoré školám poskytujú rôzne metodické materiály, problémom zostáva, že ich účinnosť nie je systematicky overovaná (Dráľ & Findor, 2016). Cieľom projektu APVV je v nasledujúcich fázach riešenia vypracovať intervenčnú metodiku použiteľnú v stredoškolskom prostredí, na základe experimentálneho overenia jej účinnosti. Taká metodika síce zaručí potrebný štandard, ale ako naznačujú zistenia z rozhovorov, nezaručí zvýšenie vnímanej dôležitosti vzdelávania k občianstvu, nezmení ochotu učiteľov používať ju a nemusí byť dostatočne silná na dlhodobejšie prekonanie opakovanej negatívnej skúsenosti z priameho kontaktu. Krátkodobé pedagogické či psychologické intervencie totiž

pravdepodobne nemôžu prekonať negatívny priamy kontakt tam, kde je prítomný častejšie ako pozitívny priamy kontakt (porov. Graf et al., 2014). Ako by teda mohla vyzerať cesta k úspechu? Výpovede učiteľov a učiteliek naznačujú, že intervencie by mali byť predovšetkým šité na mieru konkrétnej lokalite a školskému prostrediu.

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0531. Členmi a členkami výskumného tímu v čase písania textu boli: Barbara Lášticová, Magda Petrjánošová, Simona Andraščiková, Lucia Hargašová (všetci ÚVSK SAV), Andrej Findor, Martin Kanovský, Miroslav Popper, Peter Dráľ (všetci FSEV UK), a Miroslav Sirota z University of Essex, UK.

LITERATÚRA

Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Boston: Addison-Wesley Publishing Company.

Dráľ, P. & Findor, A. (2016). Teachers as researchers? Assessing the impact of pedagogical interventions on pupils' attitudes. *Human Affairs, 26*(3), 271-287.

Gallová Kriglerová, E., & Kadlečíková, J. (2009). *Kultúrna rozmanitosť a jej vnímanie žiakmi základných škôl na Slovensku.* Bratislava: Open Society Foundation.

Graf, S., Paolini, S., & Rubin, M. (2014). Negative intergroup contact is more influential, but positive intergroup contact is more common: Assessing contact prominence and contact prevalence in five Central European countries. *European Journal of Social Psychology, 44,* 536-547.

Kövérová, E. (2016). Školy ako pozitívne deviantné systémy. *Pedagogika.sk*, 7, 77-102.

Lášticová, B., & Findor, A. (2016). Developing explicit measures of stereotypes and anti-Roma prejudice in Slovakia: Conceptual and methodological challenges. *Human Affairs, 26*(3), 233-252.

Miles, E. & Crisp, R. J. (2014). A meta-analytic test of the imagined contact hypothesis. *Group Processes and Intergroup Relations, 17,* 3-26.

Mušinka, A., Škobla D., Hurrle, J., Matlovičová, K. & Kling, J. (2014). *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. Bratislava: UNDP.

Pettigrew, T. F., & Tropp. L. R. (2006). A meta-analytic test of Intergroup Contact Theory. *Journal of Personality and Social Psychology, 90*, 751-783.

Petrjánošová, M., & Graf, S. (2012). “The Austrians were surprised that I didn't speak German”: The role of language in Czech-Austrian relations. *Human Affairs*, *22,* 539-557.

Vezzali, L., Stathi, S., Giovannini, D., Capozza, D. & Trifiletti, E. (2014). The greatest magic of Harry Potter: Reducing prejudice. *Journal of Applied Social Psychology 45*(2), 105-121.

Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T., & Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology, 73*, 73-90.

SOCIOEKONOMICKÝ VERZUS SOCIOMETRICKÝ STATUS. POROVNANIE MOŽNOSTÍ A VLASTNOSTÍ MERANIA TÝCHTO KONŠTRUKTOV VIZUÁLNOU ŠKÁLOU

SOCIOECONOMIC VERSUS SOCIOMETRIC STATUS. COMPARISON OF ASSESSMENT POSSIBILITIES AND ATTRIBUTES OF THE CONSTRUCTS WHILE USING A SCALE VISUALIZATION

Peter Babinčák, Matúš Adamkovič

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta PU v Prešove

peter.babincak@unipo.sk, matus.adamkovic@smail.unipo.sk

Abstrakt

Primárnym cieľom štúdie bolo overiť možnosti využitia vizuálnej škály na meranie socioekonomického (SES) a sociometrického (SMS) statusu a overiť, či SMS predikuje subjektívnu pohodu lepšie ako SES (Anderson et al., 2012), pričom ako indikátor subjektívnej pohody bola použitá škála subjektívneho šťastia (SHS) (Lyubomirsky & Lepper, 1999). Ďalším cieľom bolo porovnať SES a SMS vzhľadom k ukazovateľom finančného príjmu a osobnostným charakteristikám. Výskum bol realizovaný na vzorke 367 osôb vo veku od 17 do 84 rokov. Na zisťovanie SES a SMS bola použitá upravená verzia MacArthur Scale of Subjective Social Status (Giatti et al., 2012). Potvrdili sme, že SMS lepšie predikuje SHS v porovnaní s SES. SES tesnejšie súvisí s ukazovateľmi finančného príjmu, SMS tesnejšie koreluje s osobnostnými charakteristikami. Skúsenosti s meraním SES a SMS pomocou vizuálnej škály naznačujú dobré možnosti použitia tejto jednoduchej metódy na rýchle posúdenie vlastnej sociálnej a ekonomickej pozície v spoločnosti.

Kľúčové slová: socioekonomický status; sociometrický status; subjektívna pohoda; subjektívne hodnotenie šťastia

Abstract

The main objective of the study was to verify the possibility of assessment of socioeconomic (SES) and sociometric (SMS) status using a scale visualization and to examine, whether SES predicts subjective well-being (subjective happiness scale (SHS) (Lyubomirsky & Lepper, 1999) was used as the indicator of SWB.) better than SMS (Anderson et al., 2012), and to compare relations of SES and SMS to indicators of income and personality traits. The research sample consisted of 367 participants, age ranging from 17 to 84 years. For SES and SMS assessment, MacArthur Scale of Subjective Social Status (Giatti et al., 2012) was used. It was confirmed, that SMS predicts SHS better than SES. Alongside, SES is in stronger relation with personality traits, whereas SMS has stronger relation with income. From the experience with the usage of scale visualization for SES and SMS assessment, it is

possible to suggest, that this quick and simple method can be used for SES and SMS assessment without any restrictions.

Key words: socioeconomic status; sociometric status; subjective well-being; subjective assessment of happiness

TEORETICKÝ ÚVOD

Ekonomická situácia má silný dopad na rôzne oblasti života ľudí, čo zrkadlí i sociálno-vedný výskum zaradzovaním indikátorov socioekonomického postavenia medzi skúmané premenné. Mnoho výskumov sa zaoberá jej dopadom na zdravie (pozri napr. metaanalýzu Quon & McGrath, 2014) či subjektívnu pohodu (pozri napr. metaanalýzu Pinquart & Sörensen, 2000 pre osoby v staršom veku). V tomto kontexte je zaužívaným názvom pokrývajúcim ekonomickú situáciu osôb socioekonomický status (SES). Podľa APA (n.d.) je SES sociálne zaradenie alebo sociálna trieda osoby resp. skupiny. Zvyčajne býva meraný kombináciou ukazovateľov vzdelania, finančného príjmu a pracovnej pozície.

Psychologický výskum používa SES najmä ako doplnkovú premennú, resp. ako mediátor či moderátor, ale len malá pozornosť býva venovaná konceptualizácii a samotnej povahe merania SES (Diemer et al., 2013). Pri nejednotnosti používania pojmov ako sú sociálna trieda, sociálny status, sociálna stratifikácia, socioekonomický status alebo sociálna pozícia, Diemer et al. uvádzajú 2 hlavné spôsoby, ako býva sociálne zaradenie psychológmi konceptualizované: (1) SES ako pozícia osoby v hierarchii moci cez relatívne objektívne indikátory ako sú moc, prestíž a kontrola nad zdrojmi a to prostredníctvom príjmu, blahobytu, úrovne vzdelania a pracovnej pozície, a (2) subjektívny sociálny status ako percepcia vlastného sociálneho zaradenia využívajúc viac kvalitatívne a relatívne subjektívne prístupy. Takéto posúdenie je relatívne vzhľadom k tomu, ako osoba vníma postavenie väčšiny osôb v danej krajine alebo komunite.

Odlišnú formu sociálneho zaradenia predstavuje sociometrický status (SMS). Zahŕňa mieru rešpektu a obdivu, ktorú osoba dostáva od príslušníkov skupín, ktorých je členom, ako sú susedia, spolužiaci, alebo spolupracovníci (Anderson et al., 2012). V porovnaním so subjektívnym SES je SMS tesnejšie spojený so subjektívnou pohodou. Anderson et al. to vysvetľujú tým, že SMS je definovaný viac lokálne, v kontexte skupín, kde sa stretávajú ľudia „tvárou v tvár“. Subjektívny SES je typicky definovaný ako globálny status v rámci vlastnej krajiny. Porovnania s osobami vyskytujúcimi sa bezprostredne okolo vplývajú na prežívané

šťastie a pohodu viac, než neosobné „vzdialenejšie porovnania“, ktoré môžu byť založené napríklad na posudzovaní blahobytu.

Na posúdenie subjektívneho sociálneho statusu sa podľa prehľadu Giatti et al. (2012) používajú dotazníkové metodiky (otázky týkajúce sa miesta respondenta v sociálnej hierarchii) a metodiky vizuálnej reprezentácie sociálnej hierarchie. K najčastejšie používaným patrí The MacArthur Scale of Subjective Social Status, kde je respondentom prezentovaný symbolický rebrík zobrazujúci sociálnu hierarchiu v danej krajine a osoba označí svoje miesto na sociálnom rebríčku. Uvedená metodika je aj kvôli svojej jednoduchosti využívaná vo veľkých epidemiologických sondách (napr. Singh-Manoux et al., 2005). Meranie subjektívneho sociálneho statusu za pomoci MacArthurovej škály na nemeckej vzorke preukázalo dobré vlastnosti z hľadiska konvergentnej a diskriminačnej validity. Subjektívny sociálny status najtesnejšie súvisel s obdobnými konštruktmi ako multidimenzionálny socioekonomický status, príjem, pracovná pozícia a dosiahnuté vzdelanie. Formát MacArthurovej škály môže byť využitý pre subjektívne posúdenie SES rovnako ako SMS (Giatti et al., 2012).

Primárnym cieľom realizovaného výskumu bolo overiť možnosti využitia vizuálnej škály na posudzovanie socioekonomického statusu (SES) a sociometrického statusu (SMS). Zámerom bolo tiež overiť, či SMS predikuje subjektívnu pohodu (reprezentovanú škálou subjektívneho šťastia) lepšie ako SES (Anderson et al., 2012). Ďalším cieľom bolo porovnať SES a SMS vzhľadom k ukazovateľom finančného príjmu a osobnostným charakteristikám.

METÓDA

Výskumný súbor a postup zberu údajov

Výskumný súbor tvorilo 367 respondentov, ktorí boli do výskumného súboru získavaní prostredníctvom príležitostného výberu. Priemerný vek respondentov bol 38,92 roka (SD = 17,67). 18,6 % respondentov malo stredoškolské vzdelanie bez maturity alebo nižšie, 43,3 % respondentov malo stredoškolské vzdelanie s maturitou, 17,4 % respondentov malo neukončené a ďalších 20,7 % ukončené vysokoškolské vzdelanie. 75,3 % respondentov bolo veriacich. Bezdetných bolo 41,7 % respondentov, jedno až tri deti malo 50,4 % respondentov a 4,7 % respondentov uviedlo, že majú štyri a viac detí. Na otázku „Ako je na tom Vaša rodina po finančnej a materiálnej stránke?“ odpovedalo „veľmi dobre“ 5,7 % respondentov,

„celkom dobre“, 35,7 %, „priemerne“ 51,8 %, „nie veľmi dobre“ 5,4 % a „zle“ 0,8 % respondentov.

Výskumné nástroje

Socioekonomický status (SES) a sociometrický status (SMS) boli zisťované za pomoci The MacArthur Scale of Subjective Social Status (Giatti et al., 2012; Adler & Stewart, 2007); Jedná sa o vizuálne škály, v ktorých je úlohou respondentov označiť vlastnú pozíciu na rebríku v porovnaní s inými osobami žijúcimi na Slovensku, a to z hľadiska percipovanej vlastnej ekonomickej pozície, respektíve spoločenskej pozície (pozri Obrázok 1).

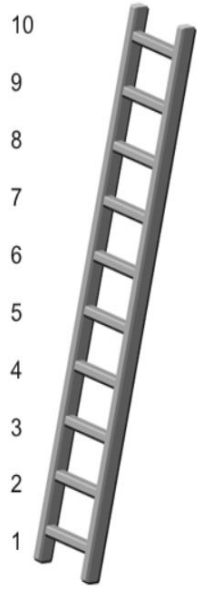	Predstavte si, že tento rebrík predstavuje postavenie ľudí na Slovensku. Na úplnom vrchu rebríka sú ľudia, ktorí sú na tom najlepšie, ktorí majú najviac peňazí, najlepšie vzdelanie a najrešpektovanejšiu prácu. Na spodku rebríka sú ľudia, ktorí sú na tom najhoršie, tí, ktorí majú najmenej peňazí, najhoršie vzdelanie a najmenej rešpektovanú prácu alebo žiadnu prácu. Čím vyššie ste na tomto rebríku, tým bližšie ste ľuďom na úplnom vrchu; čím Ste nižšie, tým Ste bližšie ľuďom na samom spodku. Prosím vyberte si číslo priečky rebríka, na ktorej si myslíte, že vo svojom živote práve ste, v porovnaní s ostatnými ľuďmi na Slovensku. Číslo zakrúžkujte.	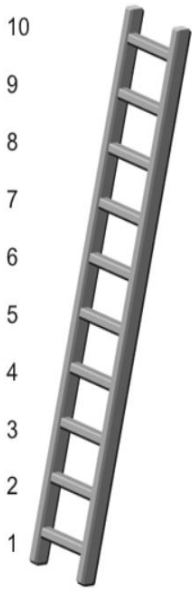	Predstavte si, že tento druhý rebrík predstavuje spoločenské postavenie ľudí na Slovensku. Na úplnom vrchu rebríka sú ľudia, ktorí majú veľa priateľov, sú rešpektovaní, majú uznanie, úctu a obdiv svojho okolia. Na spodku sú ľudia, ktorí sú na tom najhoršie, nemajú priateľov, nemajú skúsenosť rešpektu, úcty, obdivu či uznania ľudí zo svojho okolia. Čím vyššie ste na tomto rebríku, tým bližšie ste ľuďom na úplnom vrchu; čím Ste nižšie, tým Ste bližšie ľuďom na samom spodku. Prosím vyberte si číslo priečky rebríka, na ktorej si myslíte, že vo svojom živote práve ste, v porovnaní s ostatnými ľuďmi na Slovensku. Číslo zakrúžkujte.
Na akom stupni sa podľa Vás nachádza väčšina ľudí na Slovensku? ..... (uveďte hodnotu)		Na akom stupni sa podľa Vás nachádza väčšina ľudí na Slovensku? ..... (uveďte hodnotu)	

Obrázok 1 Vizuálna škála subjektívneho hodnotenia SES a SMS (The MacArthur Scale of Subjective Social Status)

Škála SHS je jednou z najpoužívanejších metodík na zisťovanie subjektívneho šťastia, ktoré je považované za indikátor subjektívnej pohody (subjective well-being). Škála je zameraná na meranie šťastia ako globálnej unidimenzionálnej charakteristiky, ktoré sa často zisťuje odpoveďou na jednu otázku, čo však predstavuje nevýhodu z hľadiska overenia psychometrických vlastností; škála SHS je však konštruovaná ako viacpoložková miera.

Celkové subjektívne šťastie predstavuje „globálne subjektívne ohodnotenie toho, či sa niekto považuje šťastného alebo nešťastného človeka“ (Lyubomirsky & Lepper 1999, p.139) a interpretuje sa obdobne ako globálne ukazovatele subjektívnej pohody (subjective well-being). Škála obsahuje 4 položky so 7-bodovou odpoveďovou škálou Likertovho typu; autori metodiky uvádzajú jej excelentné psychometrické vlastnosti. Na našej vzorke nadobudla reliabilita hodnotu $\alpha = ,86$.

Ten-Item Personality Inventory (TIPI; Gosling, Rentfrow & Swann, 2003) bol použitý na orientačné posúdenie dimenzií BigFive 10 položkami na 7-stupňovej odpoveďovej škále. Príklad položky: „Považujem sa za pokojného, emočne stabilného“. Hodnoty reliability cez Spearman-Brownov koeficient boli síce nízke (,38-,52), autori metodiky napriek tomu dokladujú jej dobré psychometrické vlastnosti a použiteľnosť. Do analýz boli zahrnuté aj hodnoty rodu, veku a normalizované skóre finančného príjmu domácnosti.

VÝSLEDKY

Tabuľka 1 Deskripcia meraných premenných

	M	SD	Min	Max	Skew
SES	5,48	1,25	1	10	0,09
SMS	6,17	1,52	0	10	- 0,12
Príjem domácnosti	1339	751	223	5500	2,04
Extraverzia	9,50	2,78	2	14	- 0,40
Prívetivosť	10,01	2,26	2	14	- 0,36
Svedomitosť	11,14	2,20	4	14	- 0,73
Emočná stabilita	9,15	2,66	2	14	- 0,21
Otvorenosť skúsenostiam	10,43	2,49	3	14	- 0,52
SHS	4,95	0,91	2	7	0,04

Pri porovnaní priemerných hodnôt SES a SMS uvádzali respondenti signifikantne vyššie hodnoty SMS ($t(366) = 8,71$; $p < ,001$).

SES bolo v tesnejšom vzťahu s výškou príjmu domácnosti než SMS. SMS zas silnejšie korelovalo s osobnostnými dimenziami Big 5 modelu (okrem emočnej stability).

Tabuľka 2 Korelačná matica SES, SMS, dimenzií Big 5 (extraverzia, prívetivosť, svedomitosť, emočná stabilita, otvorenosť skúsenostiam) a finančného príjmu domácnosti

	SMS	Extra	Prívet	Svedo	EmoSt	OtvSk	Príjem
SES	,40**	,14*	,11*	,18**	,10	,18**	*,24***
SMS	-	,19**	,16**	,22**	,06	,21**	*,12**

Poznámka: korelačné koeficienty výšky príjmu domácnosti (označené kurzívou) boli vypočítané prostredníctvom Spearmanovho korelačného koeficientu

Regresnou analýzou (enter a stepwise) bola overovaná predikčná sila SES a SMS vzhľadom k subjektívnemu šťastiu najprv samostatne, následne simultánne s osobnosťou, rodom, vekom a finančným príjmom domácnosti.

Tabuľka 3 Regresné modely pre SES/SMS, osobnostné vlastnosti, rod a vek ako prediktory a SHS ako kritérium (akceptované modely; $p < ,05$)

Prediktor	R	R^2-change	b	T	p
SHS (F_{total} (5, 362) = 19,207; $p < ,001$)					
Otv. skúsenostiam	,31	,10	0,05	2,46	,000
Emočná stabilita	,37	,04	0,06	3,81	,000
SES	,41	,03	0,12	3,30	,001
Extraverzia	,44	,03	0,05	3,08	,002
Vek	,46	,02	- 0,01	- 3,07	,002
(Constant)			3,03		
SHS (F_{total} (5, 362) = 22,610; $p < ,001$)					
SMS	,32	,10	0,14	4,97	,014
Otv. skúsenostiam	,40	,06	0,04	2,24	,026
Emočná stabilita	,45	,04	0,07	4,03	,000
Vek	,47	,02	- 0,01	- 3,04	,003
Extraverzia	,49	,02	0,05	2,77	,006
(Constant)			2,87		

Poznámka: SHS nadobúda hodnoty 1 až 7: vyššia hodnota indikuje silnejšiu mieru konštruktu

Samostatne, SES aj SMS boli signifikantnými prediktormi šťastia (vyššie SES/SMS bolo spojené s vyšším SHS). SMS lepšie predikoval šťastie ($\beta = 0,31$; $R^2 = ,10$; $t(366) = 6,34$; $p < ,001$) než SES ($\beta = 0,23$; $R^2 = ,06$; $t(366) = 4,60$; $p < ,001$). Po pridaní osobnostných charakteristík, príjmu domácnosti, rodu a veku do regresných modelov sa preukázali ako signifikantné prediktory aj extraverzia, emočná stabilita, otvorenosť skúsenostiam a tiež vek.

DISKUSIA A ZÁVER

Zámerom realizovaného výskumu bolo overiť vlastnosti a použiteľnosť merania socioekonomického a sociometrického statusu za pomoci jednoduchej vizuálnej škály v podobe MacArthurovho rebríka. Opierali sme sa o zistenia Anderson et al. (2012) ktorí uvádzajú že SMS lepšie predikuje subjektívnu pohodu (rôzne koncipovanú, či už ako kognitívny, ale i afektívny komponent) ako SES. SES na druhej strane tesnejšie súvisí s hodnotením ekonomickej situácie osôb. Teoretická koncepcia týchto autorov nazvaná Local-Ladder Effect to zdôvodňuje skutočnosťou, že porovnanie s osobami ktoré sú dostupné tvárou v tvár ovplyvňuje pohodu viac než porovnanie s neznámymi, anonymnými, vzdialenými osobami. Viac vzdialené porovnávanie môže tesnejšie súvisieť s ukazovateľmi ekonomickej

situácie. Naše dáta tieto predpoklady potvrdili. Zároveň sme očakávali, že subjektívne hodnotenie SES bude lepšie predikovať subjektívne šťastie ako relatívne objektívny údaj o finančnom príjme, čo v našom výskum taktiež potvrdilo. Príjem síce predikuje subjektívnu pohodu (Sacks, Stevenson, & Wolfers, 2012), avšak efekt objektívnych verzus subjektívnych ukazovateľov na jej prežívanie je závislý od kultúry, pričom v západných krajinách sa odvíja práve od subjektívneho hodnotenia (Curhan et al., 2014). Taktiež, prežívanie pocitu šťastia je spojené s komplexným systémom javov súvisiacich so spoločensko-ekonomickým životom, s dôrazom práve na sociálne aspekty, a redukcia iba na objektívny indikátor v podobe materiálneho bohatstva sa nejaví ako adekvátna. Giatti et al. (2012) zaznamenali pri použití MacArthurovej škály vyššie hodnotenie ak bol referenčný rámec bližší (komunita) oproti vzdialenejšiemu a všeobecnejšiemu (spoločnosť). Obdobne, na základe našich dát, SMS skóroval vyššie než SES, čo je možné vysvetliť skreslenými predstavami a diskrepanciou pri porovnávaní sa vzhľadom na menej známu, neurčitú referenčnú skupinu a blízke sociálne okolie.

Vzhľadom na skúsenosti s použitím vizuálneho hodnotenia SES a SMS možno konštatovať, že sa javia ako vhodné nástroje na posúdenie sociálnej pozície resp. sociálneho zaradenia osoby. V psychologickom výskume sa mnohokrát javí ako vhodnejšie použiť seba-výpoveďové techniky oproti kvázi objektívnym ukazovateľom, čo sa špecificky týka SES. Jeho posúdenie na základe stupňa vzdelania, finančného príjmu alebo pracovného zaradenia má mnohé obmedzenia, ktoré ťažko možno prekročiť kombináciou týchto nepodobných ukazovateľov do globálnych indexov. V tomto prípade aj napriek diskusiám, čo vlastne obdobné subjektívne rebríčky merajú, je vhodné v kontexte psychologického bádania siahnuť po subjektívnej škále, ktorej vlastnosti sú známe a ponúka dostatok zmysluplných informácií k interpretácii výsledného skóre.

POĎAKOVANIE

Príspevok vznikol za podpory grantu APVV-15-0404.

LITERATÚRA

Adler, N., & Stewart, J. (2007). *The MacArthur Scale of Subjective Social Status*. Retrieved 8.6.2016 from http://www.macses.ucsf.edu/research/psychosocial/subjective.php

Anderson, C., Kraus, M. W., Galinsky, A. D., & Keltner, D. (2012). The Local-Ladder Effect: Social status and subjective well-being. *Psychological Science, 23*(7), 764-771.

APA (n.d.). *Socioeconomic status*. Retrieved 8.6.2016 from http://www.apa.org/topics/socioeconomic-status/

Curhan, K. B., Levine, C. S., Markus, H. R., Kitayama, S., Park, J., Karasawa, M., … & Ryff, C. D. (2014). Subjective and objective hierarchies and their relations to psychological well-being. *Social Psychological and Personality Science, 5*(8), 855-864.

Diemer, M. A., Mistry, R. S., Wadsworth, M. E., López, I., & Reimers, F. (2013). Best practices in conceptualizing and measuring social class in psychological research. *Analyses of Social Issues and Public Policy, 13*, 77-113.

Giatti, L., do Valle Camelo, L., Rodrigues, J. F. C., & Barreto, S. M. (2012). Reliability of the MacArthur scale of subjective social status - Brazilian Longitudinal Study of Adult Health (ELSA-Brasil). *BMC Public Health, 12*, 1096.

Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., & Swann, W. B. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality, 37*, 504-528.

Lyubomirsky, S., & Lepper, H. (1999). A measure of subjective happiness: Preliminary reliability and construct validation. *Social Indicators Research, 46,* 137-155.

Pinquart, M, & Sörensen, S. (2000). Influences of socioeconomic status, social network, and competence on subjective well-being in later life: A meta-analysis. *Psychology of Aging, 15*(2), 187-224.

Sacks, D. W., Stevenson, B., & Wolfers, J. (2012). The new stylized facts about income and subjective well-being. *Emotion*, *12*(6), 1181-1187.

Singh-Manoux, A., Marmot, M. G., & Adler, N. E. (2005). Does subjective social status predict health and change in health status better than objective status? *Psychosomatic Medicine, 67*(6), 855-861.

Quon, E. C., & McGrath, J. J. (2014). Subjective socioeconomic status and adolescent health: A meta-analysis. *Health Psychology, 33*(5), 433-447.

PREDIKUJE "TEMNÁ TRIÁDA" OSOBNOSTNÝCH VLASTNOSTÍ AKADEMICKÉ PODVÁDZANIE?

PREDICTS "DARK TRIAD" OF PERSONALITY TRAITS, ACADEMIC CHEATING?

Peter Babinčák, Martin Michalenko

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta PU v Prešove

peter.babincak@unipo.sk, mato.michalenko@gmail.com

Abstrakt

Hlavným cieľom výskumu bolo overiť, či je možné považovať osobnostné vlastnosti narcizmus, machiavellizmus a psychopatiu za prediktory podvádzania v akademickom prostredí. Uvedená trojica osobnostných vlastností sa často nazýva tzv. temnou triádou osobnosti (Paulhus & Williams, 2002) a predstavuje vo všeobecnosti negatívne vnímané osobnostné vlastnosti vyskytujúce sa v rámci širšej normy v neklinickej populácii. Výskumný súbor tvorilo 103 vysokoškolských študentov, 83 mužov a 20 žien s rôznym študijným zameraním. Údaje boli získavané prostredníctvom: Škály neklinického narcizmu (Bartoš, 2010), škálou Self-Report Psychopathy III (Paulhus, Neumann, & Hare, in press), dotazníkom MACH IV (Christie & Geis, 1970), dotazníkom NEO-FFI (Ruisel & Halama, 2007) a informácie o akademickom podvádzaní boli získané metodikou Academic Integrity Survey (McCabe, 1993). Viacnásobnou regresnou analýzou bola ako najsilnejší prediktor akademického podvádzania zistená celková miera psychopatie a v rámci nej subškála interpersonálnej manipulácie. K ďalším prediktorom patrila celková miera narcizmu a svedomitosť s extraverziou. Rozdiely z hľadiska rodu či študijného zamerania vzhľadom k akademickému podvádzaniu neboli zaznamenané. K obmedzeniam štúdie patrí rozsah výskumného súboru a absencia validizačných štúdií k slovenským adaptáciám niektorých metodík.

Kľúčové slová: machiavellizmus; psychopatia; narcizmus; akademické podvádzanie

Abstract

The main objective of the research was to examine whether it is possible to consider personality traits narcissism, psychopathy and Machiavellianism as predictors of cheating in the academic environment. The above triad of personality traits is often so called dark triad of personality (Paulhus & Williams, 2002) and is generally perceived as negative personality traits occurring within the broader standards in non-clinical population. The sample consisted of 103 undergraduate students, 83 men and 20 women with various study focus. Data were collected via: Scale of non-clinical narcissism (Bartoš, 2010), Self-Report Psychopathy III (Paulhus, Neumann, & Hare, in press), questionnaire MACH IV (Christie & Geis, 1970), NEO-FFI (Ruisel & Halama, 2007) and Academic Integrity Survey (McCabe, 1993). Using multiple regression analysis, observed overall rate of psychopathy (and specifically subscale of interpersonal manipulation) appeared as the strongest predictor of academic cheating. Additional predictors were overall level of narcissism and conscientiousness with extraversion.

Differences caused by gender and study program on the academic cheating were not found. The limitations of the study include the size of the research group and the absence of validation studies onto Slovak adaptations of some of the used questionnaires.

Key words: Machiavellianism; narcissism; psychopathy; academic cheating

TEORETICKÝ ÚVOD

Vo výskumoch neklinických averzívnych osobnostných vlastností získali špeciálnu pozornosť tri z nich: machiavellizmus, neklinický (sub-clinical) narcizmus a neklinická psychopatia. Sú to vo všeobecnosti negatívne vnímané vlastnosti vyskytujúce sa v rámci širšej normy v bežnej populácii; Paulhus a Williams (2002) ich nazvali tzv. „temnou triádou“ osobnosti. Uvedené osobnostné črty bývajú spojené s rôznymi interpersonálnymi problémami a deštruktívnym správaním (Zeigler-Hill & Marcus, 2016).

Machiavellizmus je charakterizovaný manipuláciou a využívaním iných ľudí, nedostatkom úprimnosti (Christie & Geis, 1970), nízkou mierou pokory a čestnosti. Narcizmus je podľa Morfa a Rhodewalta (2001) paradoxnou charakteristikou osôb s grandióznym no zraniteľným sebaponímaním. K znakom narcizmu podľa spomenutých autorov patrí potreba pozitívnych reakcií a skresľovanie reality tak, aby osoba videla seba samú ako lepšiu. K ďalším patrí pociťovaná úzkosť, ak realita nekorešponduje s vlastnou predstavou o sebe a ochota obetovať aj kvalitné medziľudské vzťahy kvôli vysokému spoločenskému postaveniu (Campbell et al., 2004). Vysoké skóre narcizmu sa na rozdiel od sebavedomia nespája s predstavu vyššej morálnosti; pri presadzovaní vlastnej dominancie a privilegovanosti sú narcistickí jedinci ochotní využívať druhých (Bartoš, 2010ô Campbell et al., 2004). Psychopatia je osobnostným rysom spojeným s nedostatkom emocionálneho prežívania a ľahostajnosti voči prežívaniu ostatných (Praško, 2009). K ďalším jej charakteristikám patrí nedostatok pocitu viny (Katelaar & Au, 2003), nestály životný štýl, manipulácia, ľahostajnosť a antisociálne tendencie (Hare, 2003) a je možným prediktorom podvádzania (Nathanson et al., 2006).

Zo samotnej povahy uvedených konštruktov vyplýva možné spojenie týchto čŕt s väčšou ochotou k nečestnému konaniu. V našom výskume sme sa zamerali na akademické podvádzanie, ako formu nečestného konania, ktoré je vnímané v rámci širšej normy ako relatívne tolerované a do určitej miery ako „bežné“ či normálne. Eisenberg (2004) uvádza, že sa jedná o nedostatok akademickej integrity resp. poctivosti, predstavuje rôzne formy nečestného správanie v škole s cieľom získať pre seba alebo inú osobu nespravodlivú výhodu, typicky v situáciách zisťovania vedomostí žiakov.

Cieľom výskumu bolo overiť, či je možné považovať „temnú triádu“ osobnostných vlastností za prediktory podvádzania v akademickom prostredí. Do zoznamu prediktorov sme zaradili aj osobnostné vlastnosti podľa modelu Big Five ako kontrolované premenné s tým, že v prípade svedomitosti a prívetivosti je možne očakávať ich negatívnu súvislosť s podvádzaním, ako to uvádzajú Giluk a Postlethwaite (2015). Ďalším cieľom bolo identifikovať možné rozdiely v miere podvádzania na základe rodu a študijného zamerania.

METÓDA

Výskumnú vzorku tvorilo 103 respondentov - študentov/iek vysokých škôl - získaných do výskumu prostredníctvom sociálnych sietí; 83 žien a 20 mužov. Priemerný vek respondentov bol 21,82 roka (u žien 21,60 r., u mužov 22,70 r.). Rozloženie podľa študijných odborov bolo nasledovné: spoločensko-vedné študijné odbory n = 34, odbory s technickým zameraním n = 24, študenti lekárskych fakúlt n = 18, ekonomické odbory n = 27.

Údaje boli získavané prostredníctvom nižšie uvedených metodík:

Škála neklinického narcizmu (Bartoš, 2010) – obsahuje 17 položiek; α = 0,826.

Škála *Self-Report Psychopathy III* (Paulhus, Neumann, & Hare, in press) – táto škála psychopatie obsahuje 64 položiek (α = 0,902) a možno ju vyhodnocovať aj ako 4-faktorovú so subškálami interpersonálna manipulácia, nevyrovnaný životný štýl, nezáujem o druhých, antisociálne správanie (α = 0,719 – 0,841)

Dotazník machiavellizmu MACH IV (Christie & Geis, 1970) – obsahuje 20 položiek; α = 0,694.

Metodikou *Academic Integrity Survey* (McCabe, 1993) boli získavané údaje o akademickom podvádzaní, metodika má 25 položiek; α = 0,918.

Osobnostný inventár NEO-FFI (Ruisel & Halama, 2007) je 60-položkový nástroj zisťujúci premenné osobnosti podľa modelu Big Five; α = 0,677 - 0,878. 5 faktorov osobnosti plnilo vo výskume funkciu kontrolovaných premenných.

Z demografických údajov sme zisťovali rod, vek a študijné zameranie, ktoré bolo pre potreby analýzy prevedené na dummy-premennú.

Na analýzu údajov bola využitá viacnásobná hierarchická lineárna regresia (stepwise), t-test na porovnanie rodových rozdielov, jedno a dvoj faktorová ANOVA pre porovnanie miery podvádzania podľa študijného zamerania a pre interakciu študijného zamerania a rodu; hodnoty zošikmenia boli priaznivé a umožnili použitie parametrických štatistík.

VÝSLEDKY

Deskriptívne štatistiky použitých premenných sú uvedené v Tabuľke 1.

Tabuľka 1 Deskripcia použitých premenných

Názov premennej	M	SD	skew
Podvádzanie	52,14	16,71	-0,803
Narcizmus	47,62	14,32	0,003
Psychopatia – celkové skóre	34,85	6,74	0,526
interpersonálna manipulácia	40,73	10,14	0,630
nevyrovnaný životný štýl	40,54	9,31	0,074
nezáujem o druhých	36,03	7,88	0,621
antisociálne správanie	22,11	7,19	1,293
Machiavellizmus	56,25	8,61	0,193
Neuroticizmus	23,87	9,36	0,194
Extraverzia	30,09	6,82	-0,143
Otvorenosť	27,39	6,79	0,330
Prívetivosť	30,08	7,31	-0,604
Svedomitosť	30,28	8,03	-0,369
Vek	21,82	1,86	0,416

Poznámka: M znamená priemer; SD znamená štandardná odchýlka; skew znamená zošikmenie

Akademické podvádzanie najlepšie predikovali celková miera psychopatie (15,4 % vysvetlenej variability) a narcizmu (5 %) (Tabuľka 2). Ak boli do regresného modelu namiesto celkového skóre psychopatie začlenené subškály psychopatie (Tabuľka 3), signifikantnými prediktormi boli medziľudská manipulácia (12,1 %) a nezáujem o druhých (3,2 %), a okrem narcizmu (7,4 %) aj svedomitosť (3,8 %) a študijné zameranie (ekonomické odbory verzus ostatné odbory; 3,7 %). Machiavellizmus sa ako prediktor v regresnom modeli nepresadil.

Tabuľka 2 Regresný model pre rod, vek, študijné zameranie, osobnostné vlastnosti, machiavellizmus, narcizmus a *celkovú mieru psychopatie* ako prediktory a akademické podvádzanie ako kritérium (akceptované modely $p < 0,05$)

Prediktor	R	R^2change	b	T	p
Miera podvádzania ($\mathbf{F_{total}}$(2;100) = 12,871; **p < 0,000**)					
Miera psychopatie	0,393	0,154***	1,396	5,030	0,000
Miera narcizmu	0,452	0,050**	-0,329	-2,517	0,013
(constant)			130,855		

Poznámka: **znamená $p < 0,01$; *** znamená $p < 0,001$; miera podvádzania nadobúda hodnoty 1-125, narcizmus 1-119, psychopatia 1-320; vysoká hodnota indikuje silnú mieru konštruktu a nízka hodnota slabú mieru konštruktu.

Tabuľka 3 Regresný model pre rod, vek, študijné zameranie, osobnostné vlastnosti, machiavellizmus, narcizmus a *subškály psychopatie* ako prediktory a akademické podvádzanie ako kritérium (akceptované modely $p < 0,05$)

Prediktor	R	R^2change	b	T	p
Miera podvádzania ($F_{total}(5;97) = 8,388$; **$p < 0,000$**)					
Štud. zameranie (EKON-INE)	0,192	0,037	6,758	2,047	0,043
Svedomitosť	0,274	0,038*	-0,381	-2,092	0,039
Medziľudská manipulácia	0,443	0,121***	0,720	3,612	0,000
Miera narcizmu	0,520	0,074**	-0,522	-3,773	0,000
Nezáujem o druhých	0,549	0,032*	0,555	2,102	0,038
(constant)			122,523		

Poznámka: * znamená < 0,05; **znamená p < 0,01; *** znamená p < 0,001; štud. zameranie nadobúda hodnoty 1 (ekonomické odbory) a 2 (ostatné odbory); svedomitosť nadobúda hodnoty 0-48, medziľudská manipulácia a nezáujem o druhých nadobúdajú hodnoty 16-80; vysoká hodnota indikuje silnú mieru konštruktu a nízka hodnota slabú mieru konštruktu.

Rodové rozdiely v miere podvádzania sme overovali t-testom. Muži dosiahli mierne vyššie skóre, rozdiel však nebol signifikantný ($M_{muži} = 99,65$; $M_{ženy} = 97,43$; $t = -0,531$, sig. = 0,597).

Obdobne boli nesignifikantné rozdiely v miere podvádzania medzi študijnými odbormi (jednofaktorová ANOVA; $F = 1,899$; sig. = 0,135) s najvyšším skóre v ekonomických odboroch. Nesignifikantná bola aj interakcia rodu a študijného zamerania overovaná dvojfaktorovou ANOVA.

Z ďalších výsledkov možno uviesť rodové rozdiely v miere psychopatie ($F = 6,969$; sig. = 0,010) v prospech mužov ($M_{muži} = 38,33$; $M_{ženy} = 34,02$). Najviac sa na uvedenom rozdiele podieľala subškála „nezáujem o druhých“ ($F = 19,997$; $p < 0,000$). Muži zároveň vyššie skórovali v miere narcizmu ($F = 4,319$; sig. = 0,040; $M_{muži} = 53,50$; $M_{ženy} = 46,20$). Zistenia týkajúce sa rodových odlišností však treba posudzovať v kontexte disproporcie vo veľkosti porovnávaných skupín s nízkym počtom mužov vo vzorke (N = 20).

DISKUSIA

Wiliams et al. (2010) uvádzajú, že najspoľahlivejším prediktorom rôznych foriem podvádzania je spomedzi temnej triády psychopatia. Obdobný výsledok sme zaznamenali v našom výskume. Analýzou na úrovni subškál možno doplniť, že za tým „stojí“ predovšetkým medziľudská manipulácia a nezáujem o druhých ako zložky psychopatie.

Machiavellizmus sa na našom súbore nepresadil v regresných modeloch ako prediktor podvádzania. Iné zistenia uvádzajú napr. Nathanson, Paulhus a Williams (2006). Tento výsledok vyžaduje ďalšie preverenie, keďže práve pri tejto premennej bol signifikantný efekt očakávaný a zdal by sa byť logický vzhľadom k povahe machiavellizmu ako konštruktu

charakteristickom nízkou mierou čestnosti (Lee & Ashton, 2005). Pozornosť je potrebné zamerať na meranie machiavellizmu (vnútorná konzistencia meracieho nástroja bola nižšia) i na obsahovú relevantnosť konštruktu v slovenskom prostredí.

Narcizmus sme potvrdili ako prediktor akademického podvádzania. Vychádzali sme z predpokladu, že pri všeobecne vyššom záujme o vlastnú osobu pravdepodobne strácajú normy a pravidlá čestnosti význam, ak sú v konflikte s vlastnými potrebami. V akademickom prostredí podvádzanie ako prostriedok pre zlepšenie študijných výsledkov by mohlo byť spôsobom ako možno upevňovať postavenie v skupine a posilňovať pocity vlastnej sebaistoty a grandióznosti. Záporný regresný koeficient b však naznačuje opačný vzťah, ako sme predpokladali. Túto skutočnosť možno interpretovať v súlade s Campbellom et al. (2004) tak, že narcizmus je charakteristický skresľovaním reality smerom k nadhodnocovaniu vlastnej osoby, čo môže viesť k presvedčeniu o vlastnej morálnosti a upravenému pohľadu na mieru vlastného podvádzania.

Rodové rozdiely v miere podvádzania v prospech mužov sú v literatúre v iných kultúrnych prostrediach frekventovane uvádzané (napr. Lobel & Levanon, 1988; Szabo & Underwood, 2004; Whitley et al., 1999; Williams et al., 2010). V našom prípade sme rozdiely nezistili. Na jednej strane to môže byť spôsobené malou početnosťou mužov (n = 20) ale i vzorky samotnej. Na druhej strane sme obdobný výsledok už zaznamenali pri použití iného nástroja merajúceho podvádzanie (Michalenko, 2013) – vynára sa teda otázka kultúrnej prenosnosti výsledkov z odlišných prostredí/krajín na slovenských vysokoškolákov.

Záverom možno konštatovať, že psychopatia a narcizmus sa javia byť tými psychologickými premennými, ktoré môžu objasniť podstatnú časť variability hodnôt podvádzania v akademickom prostredí. K obmedzeniam štúdie patrí rozsah výskumného súboru a absencia validizačných štúdií k slovenským adaptáciám niektorých metodík.

POĎAKOVANIE

Táto štúdia je výsledkom výskumnej činnosti podporovanej Grantovou agenturou České republiky, reg. č. 16-06264S „Integrita, morální vyvázání se a další příbuzné konstrukty“.

LITERATÚRA

Bartoš, F. (2010). Škála měřící intenzitu neklinického narcismu: konstrukce a zjištění. *Sociologický časopis/Czech sociological Review, 46*, 101-124.

Campbell, W. K., Bonaci, A. M., Shelton, J., Exline, J. J., & Bushman, B. J. (2004). Psychological entitlement: Interpersonal consequences and validation of New Self-Report Measure. *Journal of Personality Assessment, 83*, 29-45.

Eisenberg, J. (2004). To cheat or not to cheat: Effects of moral perspective and situational variables on students' attitudes. *Journal of Moral Education, 33*, 163-178.

Giluk, T. L., & Postlethwaite, B. E. (2015). Big Five personality and academic dishonesty: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences, 72*, 59-67.

Hare, R. D. (2003). *The Hare psychopathy Checklist – Revised (PCL-R)* (2nd ed.). Toronto, Ontario: Multi-Health Systems.

Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press.

Ketelaar, T., & Au, W. T. (2003). The effects of guilty feelings on the behavior of uncooperative individuals in repeated social bargaining games: An Affect-as-information interpretation of the role of emotion in social interaction. *Cognition & Emotion, 17*, 429-453.

Lee, K., & Ashton, M. C. (2005). Psychopathy, Machiavellianism, and narcissism in the Five Factor model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences, 38*, 1571-1582.

Lobel, T. E., & Levanon, I. (1988). Self-esteem, need for approval, and cheating behavior in children. *Journal of Educational Psychology, 80*, 122-123.

McCabe, D. L. (1993). Faculty responses to academic dishonesty: The influence of student honor codes. *Research in Higher Education, 34*, 647-658.

Michalenko, M. (2013). *Podvádzanie v akademickom prostredí. Vzťah podvádzania a pracovných hodnôt u študentov vysokých škôl*. Bakalárska práca. Prešov: FF PU.

Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry, 12*, 177-196.

Nathanson, C., Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2006). Predictors of behavioral measure of scholastic cheating: Personality and competence but not demographics. *Contemporary Educational Psychology, 31*, 97-122.

Paulhus, D. L., Neumann, C. S., & Hare, R. D. (in press). *Manual for the Hare Self-Report Psychopathy scale*. Toronto, Ontario, Canada: Multi-Health Systems.

Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality, 36*, 556-563.

Praško, J. (2009). *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál.

Ruissel, I., & Halama, P. (2007). *NEO päťfaktorový osobnostný inventár*. Praha: Testcentrum-Hogrefe.

Szabo, A., & Underwood, J. (2004). Cybercheats: Is information and communication technology fuelling academic dishonesty? *Active Learning in Higher Education, 5*, 180-199.

Williams, K. M., Nathanson, C., & Paulhus, D. L. (2010). Identifying and profiling scholastic cheaters: Their personality, cognitive ability and motivation. *Journal of Experimental Psychology, 16*, 293-307.

Whitley, B. E., Bichlmeier Nelson, A., & Jones, C. (1999). Gender differences in cheating attitudes and classroom cheating behavior: A Meta-Analysis. *Sex Roles, 41*, 657-680.

Zeigler-Hill, V., & Marcus, D. K. (2016). *The dark side of personality: Science and practice in social, personality, and clinical psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.

PSYCHOMETRICKÉ CHARAKTERISTIKY OSOBNOSTNÉHO DOTAZNÍKA HEXACO-60

PSYCHOMETRIC CHARACTERISTICS OF PERSONALITY INVENTORY HEXACO-60

František Baumgartner, Viktória Kopuničová

Katedra psychologie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava

frantisek.baumgartner@osu.cz, viktoria.kopunicova@gmail.com

Abstrakt

Šesťdimenzionálny model osobnosti HEXACO je alternatívou známejšieho modelu Veľká Päťka. Oproti tejto koncepcii predpokladá predovšetkým existenciu šiestej dimenzie poctivosť-pokora, ale líši sa sčasti aj v ponímaní ďalších dvoch dimenzií (emocionalita, prívetivosť). Príspevok prezentuje niektoré výsledky psychometrického overovania krátkej verzie dotazníka HEXACO (60 položiek). V súbore vysokoškolských študentov z Českej republiky bola overovaná faktorová štruktúra a zisťovaná reliabilita škál. V rámci validizácie boli sledované súvislosti dimenzií HEXACO s inými mierami (problematické používanie internetu, sebaregulácia, miera depresivity, emočná inteligencia). Výsledky potvrdzujú očakávanú štruktúru, reliabilita sa javí adekvátna. Zistenia sú porovnávané s výsledkami získanými 100-položkovou českou verziou HEXACO, ako aj s pôvodnou anglickou verziou HEXACO-60.

Kľúčové slová: dimenzie osobnosti; model HEXACO; poctivosť-pokora; psychometria.

Abstract

Six dimensional model of personality HEXACO is the alternative of the well-known Big Five model. In contrast to this conception, it presumes the existence of the sixth dimension labeled as honesty-humility. However, it also differentiates partly in understanding of two dimensions (emotionality, agreeableness). The paper presents some results of psychometric verification of the short version of the HEXACO inventory (60 items). Factor structure was verified and reliability of scales was examined on a sample of university students from the Czech Republic. Within the framework of the measure of validity the connections between HEXACO and other characteristics were studied (problematic use of Internet, self-regulation, depression, emotional intelligence). The results confirmed the expected structure, reliability seemed to be adequate. The findings are compared with results obtained by 100-items of the Czech version of HEXACO and also with the English version of HEXACO-60.

Key words: personality dimensions; model HEXACO; honesty-humility; psychometrics.

ÚVOD

Model osobnosti označovaný skratkou HEXACO predstavuje alternatívu ku koncepcii Veľkej Päťky. Šesťfaktorovú štruktúru odvodili Szirmak a De Raad (1994, in Hřebíčková, 2010) v maďarskej lexikálnej štúdii. Obsahuje faktory Veľkej Päťky a naviac šiesty faktor, ktorý autori označili integrita. Priblížiť ho možno takými adjektívami, ako poctivý, spravodlivý, dôveryhodný, vs. pokrytecký, domýšľavý, nenásytný. Keďže do tohto času nebol faktor v iných lexikálnych štúdiách objavený, považovali to Szirmak a De Raad za dôsledok politického a spoločenského vývinu v Maďarsku. Neskôr však bol faktor popísaný aj v talianskej a kórejskej lexikálnej štúdii, a to ako dôveryhodnosť a pravdivosť. Na základe toho Ashton, Lee a Son (2000, in Hřebíčková, 2010) navrhli rozšíriť päťfaktorovú štruktúru na šesťfaktorovú. Šiesty faktor interpretovali ako poctivosť – pokora (honesty – humility). Výsledok bol overovaný v anglickej lexikálnej štúdii, pričom sa vychádzalo zo zoznamu 1710 anglických osobnostne relevantných prídavných mien (Ashton, Lee, & Goldberg, 2004). Ashton a Lee (2007, 2009) model ďalej rozpracovávali a nazvali ho HEXACO. Tento názov je odvodený z prvých písmen dimenzií osobnosti, ktoré model obsahuje (s výnimkou extraverzie, použité bolo písmeno x).

Extraverzia, svedomitosť a otvorenosť ku skúsenosti sú chápané v modeli HEXACO ako v koncepcii Veľkej Päťky. Vysoké hodnoty v dimenzii poctivosť-pokora dosahujú ľudia autentickí, skromní, nepovažujúci sa za nadradených iným. Na opačnom póle sú ľudia ochotní podvádzať, používať manipuláciu, aby dosiahli svoje ciele. Emocionalita v rámci HEXACO je porovnateľná s neurotizmom Veľkej Päťky, nezahŕňa však hnev a obsahuje citlivosť. Naopak prívetivosť v HEXACO neobsahuje citlivosť a zahŕňa hnev (Ashton & Lee, 2007).

Cieľ

Cieľom výskumu bolo psychometrické overenie kratšej, 60-položkovej verzie dotazníka HEXACO. Ako ukazovateľ reliability bola sledovaná vnútorná konzistencia škál HEXACO-60, validita bola zisťovaná faktorovou analýzou a vzťahmi s inými charakteristikami (sebaregulácia, depresivita, problematické používanie internetu, emočné kompetencie).

Metóda

Výskumný súbor

Výskumu sa zúčastnilo 590 študentov vysokých škôl z Českej republiky, prevažne z Ostravska (77,6 % žien, priemerný vek bol 22,7 rokov, štandardná odchýlka 4,8). Zber dát bol realizovaný prostredníctvom elektronického dotazníka.

Nástroje

HEXACO 60 (Ashton & Lee, 2009) – je skrátenou verziou dotazníka HEXACO PI-R (100 položiek, česká verzia Záškodná & Plháková, 2013). Použitá verzia HEXACO dotazníka má 60 položiek. Pritom po 10 položiek pripadá na každú osobnostnú dimenziu (poctivosť-pokora, extraverzia, emocionalita, prívetivosť, svedomitosť a otvorenosť voči skúsenosti). Mieru svojho súhlasu vyjadrujú respondenti na 5-bodovej Likertovej škále (od 1 – nesúhlasím po 5 – súhlasím).

K získaniu informácií o validite dotazníka boli použité škály SRS (zisťovanie sebaregulácie), GPIU2 (problematické používanie internetu), M-BDI (depresivita) a AES (emočná inteligencia).

Škála SRS (Schwartzer, Diehl, & Schmietz, 1999) obsahuje 10 položiek, odpovedá sa na štvorbodovej stupnici súhlasu. GPIU2 (Caplan, 2010) je tvorené 15. položkami s osembodovou Likertovou škálou. M-BDI (Schmitt, Beckmann, Dusi, Maes, Schiller, & Schonauer, 2003) pozostáva z 20. položiek so šesťbodovou Likertovou škálou.

V menšej vzorke vysokoškolských študentov (n = 117 boli zisťované pomocou 41-položkovej škály AES (Austin, Saklofske, Huang, & McKenney, 2004) emočné kompetencie predstavujúce zložky emočnej inteligencie (emočné porozumenie, využitie emócií, emočná regulácia).

Procedúra a štatistické spracovanie

Zber dát bol realizovaný elektronicky s využitím databázy survio.com v septembri až decembri roku 2015. Dáta boli spracované v programe PSPP 0.10.2.

VÝSLEDKY

Pohľad na výsledky začíname faktorovou analýzou dotazníka HEXACO 60, ktorá bola vypočítaná so zámerom overiť očakávanú štruktúru metódy. Ako vstupné premenné boli zaradené jednotlivé subškály (facety) šiestich škál modelu. Každá zo škál je zastúpená štyrmi

subškálami. Použili sme metódu hlavných komponentov s rotáciou Varimax normalized. Pri vlastnej hodnote 1 a s prihliadnutím k sutinovému grafu sa vyčlenilo šesť faktorov, ktoré spolu vysvetľujú 55,6 % celkového rozptylu.

Tabuľka 1 Faktorová analýza dotazníka HEXACO-60

	X	A	C	E	O	H
Úprimnosť	-0,11	-0,03	0,27	-0,08	0,11	**0,63**
Čestnosť	0,15	0,06	0,19	0,05	0,08	**0,72**
Vyhýbanie sa chamtivosti	-0,04	0,15	0,01	-0,06	0,03	**0,73**
Skromnosť	-0,05	0,07	-0,11	0	-0,09	**0,67**
Ustráchanosť	-0,22	0,05	0,03	**0,68**	-0,02	-0,11
Úzkostnosť	**-0,54**	-0,08	0,16	**0,52**	0,06	-0,04
Závislosť	0,08	-0,01	-0,08	**0,73**	-0,13	-0,01
Citlivosť	0,02	0	0,01	**0,76**	-0,03	0,05
Sociálna sebaúcta	**0,72**	0,03	0,15	-0,19	0,08	0,03
Sociálna smelosť	**0,69**	-0,29	0,08	-0,1	0,13	-0,14
Spoločenskosť	**0,74**	-0,07	-0,04	0,3	-0,02	-0,01
Nadšenie	**0,72**	0,14	0,18	-0,05	0,01	0,04
Ochota odpúšťať	0,24	**0,41**	-0,14	0,04	0,17	0,37
Zhovievavosť	0,06	**0,74**	-0,08	0,16	-0,02	0,19
Prispôsobivosť	-0,05	**0,76**	0	-0,05	-0,05	-0,01
Trpezlivosť	-0,11	**0,75**	0,18	-0,11	0,11	0,08
Organizácia	0,12	0,08	**0,74**	0,03	-0,18	-0,01
Pracovitosť	0,13	-0,06	**0,63**	0,13	0,2	0,13
Perfekcionizmus	0	-0,12	**0,63**	0,05	0,19	0,06
Rozvážnosť	0,04	0,15	**0,74**	-0,24	-0,03	0,04
Estetické prežívanie	0,14	0,08	-0,08	0,1	**0,72**	0,16
Zvedavosť	-0,06	0,05	0,18	-0,2	**0,61**	0,02
Tvorivosť	0,11	-0,04	0,07	0,11	**0,74**	0,04
Nekonvenčnosť	-0,04	-0,01	0,01	-0,23	**0,63**	-0,07

Poznámka. X – extraverzia, A – prívetivosť, C – svedomitosť, E – emocionalita, O – otvorenosť voči skúsenosti, H – poctivosť-pokora. Tučne sú uvedené sýtenia faktora vyššie ako 0,4.

Výsledky faktorovej analýzy sa celkove javia priaznivé. Facety sýtia dimenzie v súlade s predpokladaným členením. Miera sýtenia je zväčša vysoká. Výnimkou je subškála ochota odpúšťať, ktorá sa na faktore prívetivosti podieľa málo zreteľne. Subškála úzkostnosť okrem sýtenia dimenzie emocionality sýti s opačným znamienkom aj faktor extraverzie.

V Tabuľke 2 sú uvedené priemery, smerodajné odchýlky a hodnoty vnútornej konzistencie škál HEXACO 60. Pre porovnanie tabuľka uvádza aj hodnoty Cronbachovej alfy získané touto verziou dotazníka Ashtonom a Lee (2009).

Tabuľka 2 Deskriptívne charakteristiky dimenzií HEXACO

Premenné	Priemer	Smerod. odch.	Konzistencia	Konzistencia (Ashton, Lee, 2009)
Poctivosť-pokora	34,66	6,5	0,75	0,74
Emocionalita	32,42	5,95	0,74	0,73
Extraverzia	32,12	6,9	0,83	0,73
Prívetivosť	31,09	6,1	0,74	0,75
Svedomitosť	35,6	5,69	0,74	0,76
Otvorenosť voči skúsenosti	34,49	6,27	0,72	0,8

Variabilita hodnôt škál nie je výraznejšie diferencovaná. Priemery sú posunuté smerom k vyšším hodnotám (teoreticky stred pripadá na 30). Reliabilita vyjadrená ako vnútorná konzistencia dosahuje uspokojivé hodnoty nad 0,7 (v jednom prípade nad 0,8). Veľmi podobné hodnoty získali Ashton a Lee vo svojom výskume.

V nasledujúcej Tabuľke 3 sú uvedené koeficienty súčinovej korelácie dimenzií HEXACO. Určité vzťahy je možné očakávať, avšak nemali by poukazovať na tesné súvislosti.

Tabuľka 3 Interkorelácie škál dotazníka HEXACO-60

	Emocionalita	Extraverzia	Prívetivosť	Svedomitosť	Otvorenosť voči skúsen.
Poctivosť-pokora	-0,03	,00	,27**	,20**	,14**
Emocionalita		-,21**	-,02	-,03	-,10*
Extraverzia			-,06	,18**	,15**
Prívetivosť				,04	,07
Svedomitosť					,13**

Poznámka. * p<,05, ** p<,01

Korelácie dimenzií poukazujú na nezávislosť alebo slabú závislosť. Ani jedna z korelácií nedosahuje hodnotu 0,3. Napriek nízkym hodnotám, vzhľadom k rozsahu súboru, je časť korelácií signifikantných. Neprekvapuje najvyššia hodnota súvislosti medzi poctivosťou-pokorou a prívetivosťou. Vyplýva to z určitej afinity týchto konštruktov, o ktorej píšu Ashton a Lee (2007). Predpokladajú, že spoločne môžu indikovať altruizmus.

Napokon Tabuľka 4 uvádza výsledky vzťahov dimenzií HEXACO s inými sledovanými charakteristikami so zámerom získať informácie týkajúce sa validity.

Tabuľka 4 Vzťahy dimenzií HEXACO a iných charakteristík – hodnoty súčinovej korelácie

	Sebaregul	Depresiv	PIU	Emo_por	Využ_emo	Emo_reg
Poctivosť-pokora	,21**	-,21**	-,36**	,12	,09	,03
Emocionalita	-,29**	,20**	,17**	-,17	,18*	,07
Extraverzia	,38**	-,47**	-,29**	,40**	,16	,08
Prívetivosť	,08*	-,13**	-,15**	,01	-,01	,05
Svedomitosť	,41**	-,19**	-,26**	,13	-,03	,08
Otvorenosť_skús	,08*	-,02	-,01	,17	,21*	,33**

Poznámka. otvorenosť_skús – otvorenosť voči skúsenosti, sebaregul – sebaregulácia, depresiv – depresivita, PIU – problematické používanie internetu, emo_por – emočné porozumenie, využ_emo – využitie emócií, emo_reg – emočná regulácia, * p<,05, ** p<,01

Zaznamenávame pomerne veľký počet štatisticky významných korelácií, čo je dané aj rozsahom výskumného súboru. Najsilnejšie súvislosti so sebaregulácíou, depresivitou a problematickým používaním internetu zisťujeme u extraverzie, nasleduje svedomitosť, poctivosť-pokora a emocionalita. Menej tesné vzťahy až nezávislosť sú pozorovateľné v prípade prívetivosti a najmä otvorenosti voči skúsenosti. Smer korelácií sa javí zmysluplný, keď extraverzia koreluje kladne so sebaregulácíou a naopak záporne s depresivitou a problematickým používaním internetu. Obdobné je to u poctivosti-pokory a svedomitosti. Oproti tomu, emocionalita (blízka neurotizmu z Veľkej Päťky) je v pozitívnej súvislosti s depresivitou a problematickým používaním internetu a v negatívnej so sebaregulácíou. V druhej polovici tabuľky sú korelácie šiestich dimenzií HEXACO s emočnými kompetenciami odvodenými zo škály emočnej inteligencie AES. Pozorujeme tu nezávislosť, prípadne iba slabé súvislosti. Malý výskyt signifikantných výsledkov je však podmienený aj tým, že dáta boli získané v menšom súbore vysokoškolákov. Stredne silný vzťah je medzi extraverziou a emočným porozumením, signifikantné sú ďalej vzťahy otvorenosti voči skúsenosti s emočnou regulácíou aj s využitím emócií (toto sa týka aj emocionality).

DISKUSIA

Uvedené výsledky poukazujú na dobré psychometrické vlastnosti dotazníka HEXACO 60. Pokiaľ ide o reliabilitu, odhadovanú prostredníctvom vnútornej konzistencie, hodnoty sú uspokojivé. Cronbachova alfa škál je nad hodnotou 0,7, pričom získané výsledky sú porovnateľné s výsledkami zistenými pri použití 100-položkovej českej verzie HEXACO PI-

R (Záškodná, Dostál, & Plháková, 2014), ale aj s výsledkami HEXACO 60 Ashtona a Leeho (2009) zo súboru kanadských študentov. Čo sa týka validity, faktorová analýza potvrdila šesťdimenzionálnu štruktúru. Členenie podľa facetov zodpovedalo modelu s výnimkou dvoch subškál (z 24), kde začlenenie pod určitú dimenziu nebolo celkom nesporné. Súvislosti s inými charakteristikami sa javia logické a zodpovedajú obsahovej náplni konceptov. Obdobné výsledky, týkajúce sa najmä vzťahu extraverzie a emocionality k problematickému používaniu internetu uvádzajú Kopuničová, Orosová a Benka (2012).

Nástroj na zisťovanie osobnostnej štruktúry HEXACO 60 sa podľa prezentovaných zistení javí ako vhodný a použiteľný vo výskumoch, v ktorých sa sledujú osobnostné charakteristiky (napr. ako alternatíva NEO FFI). Ďalšie psychometrické overovanie je však potrebné.

POĎAKOVANIE

Vznik príspevku bol podporený projektom SGS12/FF/2015 s názvom „Rizikové chování v kyberprostoru“.

LITERATÚRA

Ashton, M. C., & Lee, K. (2007). Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure. *Personality and Social Psychology Review*, *11*(2), 150-166.

Ashton, M. C., & Lee, K. (2009). The HEXACO–60: A short measure of the major dimensions of personality. *Journal of Personality Assessment*, *91*(4), 340-345.

Ashton, M. C., Lee, K., & Goldberg, L. R. (2004). A hierarchical analysis of 1,710 English personality-descriptive adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, *87*(5), 707-721.

Austin, E. J., Saklofske, D. H., Huang, S. H. S., & McKenney, D. (2004). Measurement of trait emotional intelligence: Testing and cross-validating a modified version of Schutte et al.’s (1998) measure. *Personality and Individual Differences*, *36*, 555-562.

Caplan, S. E. (2010). Theory and measurement of generalized problematic Internet use: A two-step approach. *Computers in Human Behavior*, *26*, 1089-1097.

Kopuničová, V., Orosová, O., & Benka, J. (2012). The relationship between resilience, problematic internet use and personality among university students. *Psychology & Health*, *27*(suppl. 1), 251-252.

Hřebíčková, M. (2010). Nové přístupy ke zkoumání rysů: Pětifaktorový model osobnosti. In M. Blatný et al., *Psychologie osobnosti* (pp. 43-70). Praha: Grada Publishing.

Schmitt, M., Beckmann, M., Dusi, D., Maes, J., Schiller, A., & Schonauer, K. (2003). Messgüte des vereinfachten Beck-Depressions-Inventars (BDI-V). *Diagnostica*, *49*, 147-156.

Schwarzer, R., Diehl, M., & Schmitz, G. S. (1999). *The Self-Regulation Scale.* Berlin: Freie Universitat, Gesundheitspsychologie.

Záškodná, T., & Plháková, A. (2013). Sociální inteligence ve vztahu k šesti dimenzím osobnosti. In D. Heller, J. Kotrlová, & I. Sobotková (Eds.), *XXX. Psychologické dny 2012: Prostor v nás a mezi námi - respekt, vzájemnost, sdílení* (pp. 477-489). Olomouc: Univerzita Palackého.

Záškodná, T., Dostál, D., & Plháková, A. (2014). Šest dimenzí jako alternativní způsob popisu struktury osobnosti. *Psychologické dny 2014: Fenomén svobody v kontextu psychologie a filosofie* (Olomouc, 11.-13. září 2014), poster.

OSOBNOSTNÍ KORELÁTY A PREDIKTORY GENERATIVNÍHO ZÁJMU A JEDNÁNÍ

PERSONALITY CORRELATES AND PREDICTORS OF GENERATIVE CONCERN AND ACTION

Marek Blatný, Martin Jelínek

Psychologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

blatny@psu.cas.cz, jelinek@psu.cas.cz

Abstrakt

Různé dimenze generativity mají odlišné vztahy k osobnostním rysům. Zatímco generativní zájem koreluje v podstatě se všemi rysy pětifaktorového modelu osobnosti, generativní jednání pouze s extraverzí a otevřeností zkušenostem. V naší studii jsme tyto vztahy ověřovali na datech z Brněnské longitudinální studie celoživotního vývoje člověka – BLS (77 osob ve věku 52-54 let, 44 žen). Dimenze generativity (zájem – Loyola Generativity Scale, jednání – Generative Behavior Checklist) byly zjišťovány v rámci současné etapy BLS, osobnostní rysy (NEO-FFI) v předchozích etapách studie ve věku 40 a 50 let respondentů. Generativní zájem i jednání mají stejné vztahy k osobnostním rysům zjišťovaným v obou předchozích měřeních v dospělosti: zájem koreluje negativně s neuroticismem a pozitivně s otevřeností zkušenostem a extraverzí, jednání koreluje pouze s otevřeností zkušenostem a extraverzí. Výsledky tak potvrdily dříve nalezené vztahy a naznačily, že tyto vztahy jsou dlouhodobě stabilní.

Klíčová slova: generativní zájem; generativní jednání; osobnostní rysy; longitudinální studie

Abstract

Various dimensions of generativity have different relationships with personality traits. While generative concern (GC) correlates with almost all traits of five-factor model of personality, generative action (GA) correlates only with extraversion and openness to experiences. In our study, we verified these associations using data from Brno Longitudinal Study of Life-Span Human Development – BLS (77 people aged 52 to 54 years, 44 women). Dimensions of generativity (concern – Loyola Generativity Scale, action – Generative Behavior Checklist) were measured under the current stage of BLS, personality traits (NEO-FFI) were measured in the previous stages of the study at the age of 40 and 50 years of respondents. GC and GA have the same relationships to personality traits assessed in the two previous measurements in adulthood: GC correlates negatively with neuroticism and positively with openness to experience and extraversion, GA correlates only with openness to experience and extraversion. The results thus confirmed relationships between generativity and personality traits and suggested further that these relations are stable over time.

Key words: generative concern; generative action; personality traits; longitudinal study

ÚVOD

V současné vývojové psychologii je generativita považována za multidimenzionální konstrukt, který souvisí s motivační, kognitivní i behaviorální rovinou osobního fungování. Nejznámějším a nejpoužívanějším modelem generativity je sedmidimenzionální model McAdamse a de St. Aubina (1992). Jednotlivé dimenze představují požadavky kultury (očekávání, že starší a zkušenější lidé pomáhají mladším lidem a poskytují péči potřebným), vnitřní touhy (potřeba pomáhat druhým lidem, spolu s požadavky kultury jde o základní motivační zdroj generativity), zájem o další generaci (zájem o zapojování se do společenských aktivit), přesvědčení (víra, že lidé si zaslouží pomoc), závazek (cíle, plány a záměry související s předchozími dimenzemi generativity), jednání (reálné chování vyplývající z požadavků kultury, vnitřních tužeb, zájmu, přesvědčení a závazků) a osobní příběh (přenesení motivační, kognitivní i behaviorální složky do roviny významu a jeho interpretace dalším generacím).

Vzhledem k tomu, že generativita je relativně stabilní osobní charakteristika, určitá část výzkumů věnovaná zdrojům generativity se zaměřila i na vztah mezi generativitou a osobnostními rysy, a to především v rámci pětifaktorového modelu osobnosti (McCrae & Costa, 2008). Tzv. Big Five osobnostní rysy představují neuroticismus, extraverze, přívětivost, svědomitost a otevřenost zkušenosti. Z uvedených dimenzí McAdamsova a de St. Aubinova (1992) modelu generativity byly studovány generativní zájem a jednání.

Podle de St. Aubina a McAdamse (1995) generativní zájem souvisí se všemi rysy Big Five, kromě svědomitosti (pozitivně s extraverzí, otevřeností zkušenosti a přívětivostí a negativně s neuroticismem), zatímco generativní jednání koreluje pozitivně jen s extraverzí a otevřeností zkušenosti. Podle autorů studie je tento rozdíl vysvětlitelný tím, že konceptualizace a měření generativního zájmu (konkrétně metodou Loyola Generativity Scale) má blíže ke konceptu osobnostních rysů, než generativní jednání. K obdobným závěrům dospěli i Cox, Wilt, Olson a McAdams (2010), kteří se zaměřili na analýzu vztahů generativního zájmu a generativního jednání k facetám rysů pětifaktorového modelu. Generativní zájem měl více a silnějších vztahů k osobnostním rysům i jejich facetám, než generativní jednání. Korelace mezi rysy a kompozitním skórem generativity (zájem a jednání) ukázaly, že osoby s vysokou generativitou dosahovaly vysokých skórů především na většině facet extraverze a otevřenosti zkušenostem.

Pouze generativním zájmem se zabývali Peterson a kolegové (Peterson, Smirles, & Wentworth, 1997; Peterson & Duncan, 2007). V první studii se Peterson, Smirlesová a

Wentworthová (1997) zabývali vztahy mezi rysy Big Five a generativním zájmem univerzitních studentů a jejich rodičů. U rodičů souvisel generativní zájem se všemi rysy Big Five, přičemž nejsilnější pozitivní vztahy byly nalezeny u extraverze, svědomitosti a otevřenosti zkušenostem. U studentů nebyl prokázán vztah mezi generativním zájmem a neuroticismem, z ostatních rysů měly nejsilnější pozitivní vztah ke generativitě extraverze a svědomitost. V další studii Peterson a Duncanová (2007) sledovali vztahy mezi osobnostními rysy a generativitou v rámci longitudinální studie, která byla provedena pouze se ženami, vysokoškolskými absolventkami. Ve věku 52 let respondentek souvisel generativní zájem se všemi rysy Big Five (nejtěsnější byl pozitivní vztah s přívětivostí a otevřeností zkušenosti), o deset let později, ve věku 62 let, souvisela generativita pozitivně jen s přívětivostí, otevřeností zkušenostem a extraverzí.

Bradleyová (1997) vytvořila vlastní typologii generativity. Na základě dvou dimenzí (zapojení a zahrnutí) rozlišuje 5 stylů generativity: generativní, agentický, komunální, konvenční a stagnující styl. V následující studii (Bradley & Marcia, 1998) sledovala jejich vztahy k faktorům Big Five. Generativní styl souvisel pozitivně s extraverzí a otevřeností zkušenosti a stagnující styl souvisel záporně s extraverzí a svědomitostí. Na Bradleyovou navázali Van Hiele, Mervielde a de Fruyt (2006), kteří vytvořili škálu stagnace (Bradley Based Stagnation Scale). Stagnace byla nejsilněji spojena s neuroticismem a záporně s extraverzí a otevřeností zkušenosti, zatímco generativita měla nejsilnější pozitivní vztahy k extraverzi, svědomitosti a otevřenosti zkušenosti.

Cíle studie

Studií analyzujících vztahy mezi generativitou a osobnostními rysy bylo dosud provedeno relativně málo, často s nevelkými (79 osob, de St. Aubin & McAdams, 1995), nehomogenními (dospělí ve věku 28 až 74 let, Cox et al., 2010), věkově neodpovídajícími (univerzitní studenti, Peterson et al., 1997) nebo nereprezentativními (jenom ženy s VŠ, Peterson & Duncan, 2007) soubory. I z těchto studií lze vyvodit, že různé dimenze generativity mají k osobnostním rysům odlišné vztahy – zatímco generativní zájem souvisí se všemi rysy Big Five (i když v různých studiích odlišně), generativní jednání je spojeno pouze s extraverzí a otevřeností zkušenosti. Jako jeden z nejsilnějších prediktorů generativity je opakovaně nacházena otevřenost zkušenosti.

Cílem této studie je ověřit vztahy mezi osobnostními rysy pětifaktorového modelu osobnosti ke generativnímu zájmu a jednání u věkově odpovídajícího (52 – 54 let) souboru osob, které jsou zapojeny do Brněnské longitudinální studie (Blatný & Kebza, 2011), a dále

ověřit dlouhodobou stabilitu vztahů mezi osobnostními rysy a generativním zájmem a jednáním na longitudinálních datech.

METODA

Soubor

Soubor představovalo 77 osob ve věku 52-54 let (44 žen), které se zúčastnily poslední etapy Brněnské longitudinální studie celoživotního vývoje člověka (BLS, podrobněji viz Blatný & Kebza, 2011). V rámci tohoto souboru dosáhlo vysokoškolského vzdělání 44 % osob, 47 % osob mělo středoškolské vzdělání s maturitou a 9 % vzdělání bez maturitní zkoušky.

Metody

Dimenze generativity byly zjišťovány v rámci současné etapy BLS, osobnostní rysy v předchozích etapách studie – první sběr dat proběhl u osob ve věku 36-44 let, druhý sběr dat u osob ve věku 47-49 let (pro zjednodušení budeme dále používat označení věk 40 let a věk 50 let). Pro měření rysů jsme použili NEO-FFI (Costa & McCrae, 1992; česká verze Hřebíčková & Urbánek, 2001), pro měření generativního zájmu Loyola Generativity Scale (LGS, McAdams & de St. Aubin, 1992) a pro měření generativního jednání Generative Behavior Checklist (GBC, McAdams & de St. Aubin, 1992). LGS obsahuje 20 položek, s nimiž respondenti vyjadřují souhlas na škály od 0 do 3 (0 - neplatí vůbec, 3 - platí velmi často nebo téměř vždy). Škála disponuje poměrně vysokou úrovní vnitřní konzistence (Cronbachovo $\alpha = 0{,}84$). GBC je 50-položková metoda zaměřená na dimenzi jednání. 40 položek je spojených s generativním chováním (např. číst dítěti pohádku, darovat krev), 10 položek záměrně s tímto chováním nesouvisí (např. jít se podívat na film, účastnit se atletického závodu). Proband označuje, jak často se dané chování u něj vyskytlo za poslední 2 měsíce. Metoda disponuje dostatečně vysokou úrovní vnitřní konzistence (Cronbachovo $\alpha = 0{,}80$).

Metody analýzy dat

Vztahy mezi osobnostními rysy a generativním zájmem a jednáním jsme analyzovali pomocí korelační analýzy.

VÝSLEDKY

Výsledky korelační analýzy jsou uvedeny v Tabulce 1. Korelace mezi generativním zájmem a generativním jednáním nabývá hodnoty r = 0,51 a je průkazná na 1 % hladině statistické významnosti.

Tabulka 1 Výsledky korelační analýzy mezi rysy osobnosti ve 40 a 50 letech věku respondentů a generativním zájmem a jednáním respondentů

	NEO-FFI – 40 let					NEO-FFI – 50 let				
	N	E	O	P	S	N	E	O	P	S
GZ (LGS)	- ,25*	0,56**	0,24*	- ,07	0,21	- ,25*	0,44**	0,30**	- ,07	0,20
GJ (GBC)	- ,06	0,37**	0,41**	- ,02	0,17	0,06	0,30**	0,41**	- ,14	0,05

Legenda: N – neuroticismus, E – extraverze, O – otevřenost zkušenosti, P – přívětivost, S – svědomitost, GZ – generativní zájem, GJ – generativní jednání. Korelace průkazné na hladině statistické významnosti 5 % jsou označeny jednou hvězdičkou, korelace průkazné na hladině statistické významnosti 1 % dvěma hvězdičkami.

Generativní zájem i jednání mají stejné vztahy k osobnostním rysům zjišťovaným v obou předchozích měřeních v dospělosti: generativní zájem koreluje negativně s neuroticismem a pozitivně s otevřeností novým zkušenostem a extraverzí, generativní jednání koreluje pouze s otevřeností novým zkušenostem a extraverzí. Z jednotlivých rysů koreluje s generativním zájmem nejtěsněji extraverze a s generativním jednáním otevřenost novým zkušenostem.

DISKUSE

Výsledky potvrdily dříve nalezené vztahy mezi generativitou a osobnostními rysy (t. j. že generativní zájem koreluje s větším počtem osobnostních rysů než generativní jednání, které pozitivně souvisí pouze s extraverzí a otevřeností zkušenosti) a naznačily dále, že tyto vztahy jsou dlouhodobě stabilní. Obecně má generativní zájem větší počet vztahů k osobnostním rysům a tyto vztahy jsou těsnější, i když v našem souboru generativní zájem souvisel oproti generativnímu jednání navíc pouze s neuroticismem (záporně). Určitý vztah jsme nalezli i mezi generativním zájmem a svědomitostí, i když nedosahoval statistické významnosti (p = 0,08 pro vztah generativního zájmu ke svědomitosti ve 40 letech a p = 0,09 pro vztah ke svědomitosti v 50 letech). Generativní jednání stejně jako v předchozích výzkumech souviselo pouze s extraverzí a otevřeností zkušenosti (pro přehled Millová & Blatný, 2016).

Vztahy současné úrovně generativního zájmu i generativního jednání k rysům zjišťovaným ve čtyřiceti a padesáti let věku respondentů jsou téměř identické. Lze tedy uzavřít, že je možné na základě určitých osobnostních rysů predikovat pozdější generativní zájem i jednání.

Neznamená to však, že by se nemohly vztahy mezi osobnostními rysy a dimenzemi generativity měnit – generativní zájem a jednání byly měřeny pouze v poslední etapě longitudinální studie a nemáme tudíž informace o jejich vztazích k osobnostním rysům na předchozích věkových úrovních.

Poněkud překvapující je, že ani s jednou ze sledovaných dimenzí generativity, nesouvisela přívětivost. Je pravděpodobné, že vztahy mezi generativitou a osobnostními rysy jsou ovlivňovány nejen věkem, ale také rodovou příslušností – Peterson a Duncanová (2007) nalezli vztahy mezi generativním zájmem a přívětivostí u souboru složeného pouze z žen.

Vztahy mezi osobnostními rysy a dimenzemi generativity u mužů a žen zvlášť jsme v našem výzkumu dosud neanalyzovali. Brněnská longitudinální studie byla v r. 2010 metodicky sloučena s Pražskou longitudinální studií (Blatný & Kebza, 2011) a v rámci probíhající etapy jsou zpracována data pouze z brněnské části. Po vyhodnocení dat i z pražské části výzkumu plánujeme analýzu rodových rozdílů ve vztazích mezi osobnostními rysy a generativitou i analýzy vztahů osobnostních rysů k dalším dimenzím generativity, generativnímu závazku a osobnímu příběhu.

Výsledky též poukázaly na pouze středně silnou souvislost mezi generativním zájmem a generativním jednáním. Jednou z dalších řešených otázek proto bude analýza relevantních proměnných (např. vědomí vlastní účinnosti), které mohou tento vztah moderovat.

PODĚKOVÁNÍ

Studie vznikla s podporou RVO: 68081740 a grantu GA ČR č. 15-22474S.

LITERATURA

Blatný, M., & Kebza, V. (2011). Longitudinální studium lidského vývoje: historie, výsledky a perspektivy Pražské a Brněnské studie celoživotního vývoje člověka. *Československá Psychologie, 55,* 422-432.

Bradley, C. L. (1997). Generativity–stagnation: Development of a status model. *Developmental Review, 17,* 262-290.

Bradley, C. L., & Marcia, J. E. (1998). Generativity–stagnation: A five-category model. *Journal of Personality, 66,* 39-64.

Costa, P. T. Jr., & McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R) and the NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual.* Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

Cox, K. S., Wilt, J., Olson, B., & McAdams, D. P. (2010) Generativity, the Big Five, and psychosocial adaptation in midlife adults. *Journal of Personality, 78,* 1185-1208.

de St. Aubin, E., & McAdams, D. P. (1995). The relations of generative concern and generative action to personality traits, satisfaction/happiness with life, and ego development. *Journal of Adult Development, 2,* 99-112.

Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2001). *NEO Five-Factor Personality Inventory (after NEO Five-Factor Inventory of P. T. Costa and R. R. McCrae) (manual in Czech)*. Praha: Testcentrum.

McAdams, D. P., & de St. Aubin, E. (1992). A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts, and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology, 62,* 1003-1015.

McCrae, R. R., & Costa, P. T., Jr. (2008). The five-factor theory of personality. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd edition) (pp. 159-180). New York: Guilford Press.

Millová, K., & Blatný, M. (2016). Generativita v současném empirickém výzkumu. *Československá Psychologie, 60,* 609-621.

Peterson, B. E., & Duncan, L. E. (2007). Midlife women's generativity and authoritarianism: Marriage, motherhood, and 10 years of aging. *Psychology and Aging, 22,* 411-419.

Peterson, B, E., Smirles, K. A., & Wentworth, P. A. (1997). Generativity and authoritarianism: Implications for personality, political involvement, and parenting. *Journal of Personality and Social Psychology, 72,* 1202-1216.

Van Hiel, A., Mervielde, I., & de Fruyt, F. (2006). Stagnation and generativity: Structure validity, and differential relationships with adaptive and maladaptive personality. *Journal of Personality, 74,* 543-573.

NÁDEJ VO VZŤAHU K EMOČNÉMU PREŽÍVANIU

HOPE AND ITS RELATIONSHIP TO EXPERIENCE OF EMOTION

Veronika Boleková

Fakulta psychológie PEVŠ

veronika.bolekova@paneurouni.com

Abstrakt

Cieľom príspevku je priblížiť výsledky výskumu, ktorý sa zaoberal vzťahom nádeje a emocionálneho prežívania. Výskumný súbor tvorilo 286 vysokoškolských študentov Fakulty psychológie, Fakulty práva a Fakulty masmédií Paneurópskej vysokej školy. Priemerný vek participantov bol M = 21,18 (SD = 2,16). Vo výskume sme použili Snyderovu Škálu nádeje, ktorá umožňuje rozlíšiť dva komponenty nádeje: snahu a cestu. Mieru dispozičnej afektivity a prežívanie emócií počas posledných dní sme zisťovali Škálou pozitívnych a negatívnych emócií (PANAS). Zistili sme silný pozitívny vzťah nádeje a zvyčajného prežívania pozitívnych emócií, najmä sily, inšpirácie a aktivity a záporný vzťah s negatívnou dispozičnou afektivitou, najmä s ustráchanosťou a smútkom. Nádej vysvetľuje 36,7 % variability pozitívnej dispozičnej afektivity a len 8,7 % variability negatívnej dispozičnej afektivity. Vzťahy s aktuálnym emocionálnym prežívaním boli stredne silné.

Kľúčové slová: nádej; pozitívne emócie; negatívne emócie

Abstract

Aim of this paper is to present the results of a study about relationship between hope and experience of emotions. The sample included 286 undergraduate students of bachelor study programme of Faculty of Psychology, Faculty of Law and Faculty of Mass Media at Pan-European University (mean age = 21.18; SD = 2.16). We used the Snyder's Hope Scale, which helps to differentiate between agency and pathways. Dispositional affectivity and emotions during past days were determined by the PANAS scale. We found out strong positive correlation between hope and positive dispositional affectivity, namely strength, inspiration and activity. Negative affectivity had negative correlations with several experience of negative emotions, namely distress and scare. Hope explained 36.7 % of the variance of positive dispositional affectivity and only 8.7 % of the variance of negative dispositional affectivity. We found a moderate relationship between experience of emotions during past days and hope.

Key words: hope; positive emotions; negative emotions

ÚVOD

Jednou z jedinečných charakteristík človeka je schopnosť vytvárať si predstavy o budúcnosti a tiež o osobne príťažlivých, častokrát aj nepravdepodobných cieľoch,

udalostiach či situáciách. Mentálne reprezentácie našich cieľov ovplyvňujú naše správanie a vyvolávajú v nás intenzívne emočné prežívanie, ktorého súčasťou sú obavy, strach, vzrušenie, ale aj nádej či optimizmus.

Dispozičná nádej je ústrednou témou Snyderovej (2002) teórie, ktorá vychádza z predpokladu, že ľudské správanie je orientované na konkrétne ciele. V tzv. teórii cieľov autor zdôrazňuje dispozične podmienené procesy vnímania a myslenia, ktoré ovplyvňujú naše emočné prežívanie. Prežívanie nádeje je neodlučiteľne späté nielen s vnútornou motiváciou, ale tiež s ovládaním konkrétnych spôsobov, ako vytúžené ciele dosiahnuť. Vychádzajúc z tohto predpokladu Synder (2002) definuje dva navzájom súvisiace kognitívne procesy. Snaha *(agency)* umožňuje vytrvať v snažení a pokračovať v ceste za zvoleným cieľom. Cesta *(pathway)* znamená produkciu možných postupov, ktoré vedú k cieľu a zároveň vieru v ich úspešnosť. V súlade so svojou teóriou Snyder et al. (1991) navrhli dva nástroje merania (Škála nádeje pre dospelých a Škála nádeje pre deti), ktoré slúžia na meranie dlhodobej (dispozičnej) nádeje.

Teória cieľov vysvetľuje tiež vzťah nádeje a prežívania emócií. Pozitívne emócie vznikajú v situáciách, v ktorých je cieľ vnímaný ako dosiahnuteľný. Naopak, neúspech alebo neschopnosť zmeniť podmienky vedú k prežívaniu negatívnych emócií. Nádejné myslenie teda vyvoláva emócie, ktoré spätne ovplyvňujú naše kognície. V našom výskume sme sa venovali najmä vzťahu nádeje k dispozičnej afektivite, t. j. k stabilným individuálnym predispozíciám k prežívaniu pozitívnych a negatívnych emočných stavov. Zvyčajné prežívanie pozitívnych emócií tvorí afektívny komponent osobnej pohody (Diener, 1994). Negatívna dispozičná afektivita je naopak považovaná za faktor subjektívneho distresu, ktorý zahŕňa širokú škálu negatívnych stavov, vrátane strachu, úzkosti, hostility, pohŕdania, znechutenia, smútku či osamelosti (Watson, Clark, & Tellegen, 1988).

Cieľom výskumu bolo zistiť, ktoré zvyčajne prežívané pozitívne emócie (O1a) a negatívne emócie (O2a) súvisia s prežívaním nádeje. Vychádzajúc zo Snyderovej teórie (2002) a výskumných zistení zahraničných autorov (Peh, Kua, & Mahendran, 2016; Satici, 2016; Visser, Loess, Jeglic, & Hirsch 2013; Yalçin & Malkoç, 2015) sme predpokladali pozitívny vzťah nádeje a pozitívneho prežívania (H1) a negatívny vzťah s prežívaním negatívnych emócií (H2). Cieľom výskumu bolo tiež zistiť, ako sa zistený vzťah prejaví v rozdieloch v emočnom prežívaní medzi ľuďmi s rôznou mierou nádeje (O3 a O4) a ako nádej súvisí s aktuálnym pozitívnym a negatívnym prežívaním (O5 a O6).

METÓDY

Výberový súbor

Výskumu sa zúčastnilo 286 participantov vo veku od 18 do 40 rokov (M = 21,18, SD = 2,16). Zámerným výberom boli vybraní študenti troch fakúlt Paneurópskej vysokej školy. V rámci jednotlivých ročníkov sme sa usilovali o vyčerpávajúci výber. Výskumný súbor pozostával z 85 participantov z Fakulty masmédií (29,7 %), 99 participantov z Fakulty psychológie (34,6 %) a 102 študentov z Fakulty práva (35,7 %). Výskumu sa zúčastnili študenti prvého (30,8 %), druhého (47,2 %) a tretieho (22,0 %) ročníka bakalárskeho štúdia v dennej forme. Počet žien (N = 204) bol vyšší ako počet mužov (N = 82).

Škála nádeje

Škála nádeje (*Adult Dispositional Hope Scale*, Snyder et al., 1991, v preklade Halamu, 2010) obsahuje 12 tvrdení so 4-bodovou Likertovou škálou. Má dve subškály – na cieľ zamerané myslenie (vyjadruje snahu a vynaložené úsilie) a na cieľ zamerané správanie (cesta k cieľu). V slovenských výskumoch boli zistené pozitívne korelácie nádeje so spokojnosťou so životom, životnou zmysluplnosťou, extraverziou a svedomitosťou (Halama, 2010; Halama & Dědová, 2007). Škála je vnútorne konzistentná (v našom výskume sme zistili α = ,793).

Škála pozitívneho a negatívneho prežívania

Mieru zvyčajného a aktuálneho emočného prežívania sme merali prostredníctvom Škály pozitívnych a negatívnych emócií (*Positive and Negative Affect Schedule* – PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1988), ktorá pozostáva z dvoch škál – pozitívnej afektivity (PA) a negatívnej afektivity (NA). Škála obsahuje 20 prídavných mien, ktoré sú deskriptormi pozitívneho a negatívneho emočného prežívania. Participanti vyjadrovali mieru súhlasu s položkami na 5-bodovej škále s inštrukciou zdôrazňujúcou zvyčajné prežívanie a tiež prežívanie v posledných dňoch.

Procedúra

Štatistickú analýzu dát sme realizovali v programe SPSS 20. Silu vzťahu medzi premennými sme merali Spearmanovým koeficientom poradovej korelácie r_s. Sumačné indexy sme transformovali do kategorizovaných premenných. Ukazovateľom vecnej významnosti rozdielov medzi priemermi a mediánmi bola korelačná miera veľkosti rozdielu r_m. Multivariačnú analýzu premenných sme realizovali prostredníctvom lineárnej regresie.

VÝSLEDKY

Nádej

Až 56,3 % participantov úplne súhlasí s tvrdením, že existuje mnoho spôsobov, ako sa vysporiadať s problémom. Viac ako polovica študentov (50,3 %) je tiež presvedčených, že ich minulé zážitky dobre pripravili na budúcnosť. Uvedené položky považujeme za najvýraznejšie prejavy nádeje študentov vo výskumnom súbore. S jednotlivými položkami vyjadrili tretí alebo štvrtý stupeň súhlasu (t. j. väčšinou pravda alebo úplná pravda) viac ako ¾ participantov (v rozpätí 72,11-91,3 % participantov). Z ôsmich položiek sme skonštruovali sumačný index celkovej nádeje (α = ,793). Celkové skóre, ktoré mohli participanti v Škále nádeje získať, je 8-32 bodov. Empirické rozpätie bolo 12-32 bodov a priemerné skóre M = 25,22 (SD = 3,6).

Emocionálne prežívanie

Indikátormi pozitívnej a negatívnej dispozičnej afektivity bolo desať pozitívnych a desať negatívnych emócií v dotazníku PANAS. Reliabilita indexu bola v oboch škálach vysoká (α = ,817 pre pozitívnu afektivitu a α = ,876 pre negatívnu afektivitu). Najviac participantov vo výskumnom súbore zvyčajne prežíva veľmi výrazne nadšenie (30,4 %) a záujem (27,3 %). Rozčúlenie zvyčajne výrazne prežíva 14 % participantov. Naopak, až 57,7 % študentov veľmi málo prežíva vinu a 38,1 % takmer vôbec neprežíva ustráchanosť. Teoretické rozpätie škál je 10-50 bodov. V našom výskume participanti získali v škále pozitívnej afektivity 15-50 bodov (Mdn = 37) a v škále zvyčajného prežívania negatívnych emócií 11-46 bodov (Mdn = 23).

Aj vo verzii škály s upravenou inštrukciou zdôrazňujúcou emočné prežívanie v posledných dňoch sme zistili vysoké hodnoty koeficienta vnútornej konzistencie (α = ,874). V poslednom období najviac participantov prežívalo veľmi výrazne záujem (28,3 %) a pocit aktivity (24,5 %), ale i nervozitu (10,1 %). Veľká časť participantov (65-70 %) takmer vôbec v poslednom období neprežívala vinu, hanbu či nepriateľskosť. Empirické rozpätie bolo 10-50 bodov (Mdn = 32), resp. 10-46 bodov (Mdn = 20) v škále negatívnych emócií. V škále negatívneho prežívania bola distribúcia výrazne zošikmená.

Vzťah nádeje a emocionálneho prežívania

Vzťah medzi nádejou a pozitívnou dispozičnou afektivitou bol silný (r_s = ,606, p < ,01). Nádej pozitívne koreluje so všetkými desiatimi zvyčajne prežívanými emóciami, najsilnejšie

však s prežívaním sily (r_s = ,506, p < ,01), inšpirácie (r_s = ,467, p < ,01) a aktivity (r_s = ,457, p < ,01). Vzťah s aktuálne prežívanými emóciami bol stredne silný (r_s = ,465, p < ,01).

Medzi nádejou a prežívaním negatívnych emócií sme zistili slabé záporné vzťahy, a to v prípade zvyčajného (r_s = -.295, p<.01), ako aj aktuálneho (r_s = -.247, p<.01) prežívania a tiež jednotlivých emócií. Nádej záporne koreluje so smútkom (r_s = -.321, p<.01) a ustráchanosťou (r_s = -.353, p<.01). Hodnoty korelačných koeficientov pre vzťah emocionálneho prežívania a dvoch dimenzií nádeje (snahy a cesty) uvádzame v Tabuľke 1-3.

Tabuľka 1 Matica korelácií medzi nádejou a emocionálnym prežívaním

	Nádej	Snaha	Cesta	Pozitívna dispozičná afektivita	Negatívna dispozičná afektivita	Pozitívne emócie
Snaha	,927**					
Cesta	,867**	,691**				
Pozitívna dispozičná afektivita	**,606****	**,567****	**,481****			
Negatívna dispozičná afektivita	-,295**	-,249**	-,283**	-,191**		
Pozitívne emócie	**,465****	**,416****	,385**	,709**	-,220**	
Negatívne emócie	-,247**	-,209**	-,241**	-,248**	,452**	-,363**

* p < ,05; ** p < ,01

Tabuľka 2 Matica korelácií medzi nádejou a pozitívnou dispozičnou afektivitou

	Plný záujmu – niečím úplne zaujatý	Vzrušený	Silný	Nadšený	Hrdý	Čulý, živý	Plný nápadov – inšpirovaný	Rozhodný	Pozorný	Aktívny
Nádej	**,382****	,184**	**,506****	,353**	,256**	,347**	**,467****	**,439****	,283**	**,457****
Snaha	,376**	,158	**,454****	,307**	,282**	,303**	**,445****	,410**	,249**	**,438****
Cesta	,268**	,161**	**,474****	,275**	,148*	,290**	**,383****	,353**	,231**	,355**

* p < .05, ** p < .01

Tabuľka 3 Matica korelácií medzi nádejou a negatívnou dispozičnou afektivitou

	Smutný	Rozčúlený	Vinný	Nepriateľský	Vystrašený	Podráždený	Zahanbený	Nervózny	Nepokojný	Ustráchaný
Nádej	**-,321****	-,066	-,149*	-,078	-,232**	-,141**	-,208**	-,240**	-,232**	**-,353****
Snaha	**-,261****	-,051	-,141*	-,084	-,178	-,121*	-,192**	-,209**	-,200**	**-,293****
Cesta	**-,303****	-,082	-,116	-,067	**-,279****	-,151*	-,183**	-,224**	-,236**	**-,347****

* p < ,05, ** p < ,01

Až 36,7 % variability pozitívnej dispozičnej afektivity sa dá vysvetliť jej lineárnym vzťahom s nádejou. Koeficient determinácie v prípade vzťahu nádeje a negatívnej dispozičnej afektivity bol nízky (R^2 = ,087). Naopak, pozitívna a negatívna dispozičná afektivita spolu

vysvetľujú 40,4 % variancie v Škále nádeje (F(2, 279) = 94,75, p < ,001, populačný odhad = 40,4, pozitívna dispozičná afektivita – β = ,564, t = 12,033, p < ,001; negatívna dispozičná afektivita – β = -,215, t = -,459, p < ,001).

V ďalšej analýze sme zisťovali, ako sa vzťah nádeje a dispozičnej afektivity prejaví v rozdieloch medzi kategóriami participantov s rôznou mierou nádeje. Participantov sme rozdelili do štyroch skupín na základe 25., 50. a 75. percentilu v Škále nádeje (Q1 = 23, Q2 = 25, Q3 = 28). V Tabuľke 4 uvádzame úroveň dispozičnej afektivity charakterizovanú priemerom (pozitívna afektivita) a skupinovým mediánom (negatívna afektivita) v jednotlivých skupinách. Participanti, ktorí skórovali v škále nádeje nad 75. percentilom, získali najvyššie priemerné skóre v škále pozitívnych emócií (M = 42,19). Diferencia v priemernom skóre medzi prvou a štvrtou skupinou bola 9,55 bodu. Rozdiely medzi skupinami boli veľké (r_m = ,570). Vysokoškoláci v skupine s nízkou nádejou získali najvyššie skóre v škále negatívnych emócií (Mdn = 27,25). Rozdiely medzi skupinami boli stredne veľké (r_m = ,288).

Tabuľka 4 Rozdiely medzi kategóriami nádeje v miere dispozičnej afektivity (M/Mdn)

	Nádej (kategórie)				
	1	2	3	4	r_m
Pozitívna dispozičná afektivita (M)	32,64	35,08	38,17	42,19	,570
Negatívna dispozičná afektivita (Mdn)	27,25	22,25	21,38	20,43	,288

DISKUSIA

Cieľom výskumu bolo zistiť, ako súvisí nádej s prežívaním emócií. Vychádzali sme zo Snyderovej koncepcie (2002), v ktorej autor zdôrazňujúc proces myslenia uprednostňuje definovanie nádeje ako kognitívnej charakteristiky. Súčasne však uvádza, že nádej v jeho ponímaní je spätá s emóciami, pretože tie sú odpoveďou na vnímanú dostupnosť cieľa. Pozitívne emócie podnecujú človeka smerom k jeho dosiahnutiu a motivujú ho k zdolávaniu prekážok. Naopak, negatívne emócie sú odpoveďou na vnímanú nedosiahnuteľnosť cieľa. U ľudí s vysokou úrovňou nádeje predpokladá preto pretrvávajúce pozitívne emócie (Snyder, 2002). V našom výskume sme zistili silný pozitívny vzťah nádeje s pozitívnou dispozičnou afektivitou (H1). Participanti s vysokou mierou nádeje prežívajú pocit sily, inšpirácie či aktivity (O1). Nádej teda súvisí so záujmom a činorodosťou pri zdolávaní prekážok, ale tiež s inšpiráciou a s produkciou množstva alternatívnych riešení na ceste k cieľu. Naše zistenia sú

v súlade so závermi zahraničných autorov, podľa ktorých je nádej prediktorom pozitívneho prežívania u detí (Ciarrochi, Heaven, & Davies 2007) i dospelých (Satici, 2016; Yalçin & Malkoç, 2015).

V súlade s naším predpokladom (H2) sme tiež zistili záporný vzťah nádeje s celkovým negatívnym prežívaním. Nádej je v zápornom vzťahu so smútkom a ustráchanosťou (O2). Podobne Visser et al. (2013) a tiež Peh et al. (2016) zistili, že nádej negatívne koreluje s depresívnymi symptómami a úzkosťou. Nádej zrejme „chráni" jednotlivcov pred negatívnym prežívaním vďaka vyššej sebaúčinnosti (Davidson, Feldman, & Margalit, 2012) a tiež schopnosti flexibilne vymýšľať alternatívne cesty k cieľu (Steffen & Smith, 2013). S rozčúlenosťou, nepriateľskosťou či podráždenosťou nádej nesúvisí.

Na základe zistení konštatujeme, že nádej ako dispozičná charakteristika súvisí so zvyčajným prežívaním emócií, slabšie však s aktuálnym prežívaním (O5 a O6). Výsledky však interpretujeme s ohľadom na limity výskumu – nereprezentatívnosť výskumnej vzorky, administrácia sebaposudzovacích metód, možné skreslenia spôsobené prekladom dotazníka PANAS do slovenského jazyka, korelačný typ výskumu, ktorý nám neumožňuje posúdiť vplyv prežívania pozitívnych a negatívnych emócií. V ďalšom výskume sa budeme venovať vzťahu nádeje a kognitívneho komponentu osobnej pohody (životnej spokojnosti). Chceli by sme sa tiež zamerať na definície nádeje ľudí v jazyku každodennosti a na základe výpovedí participantov zistiť, či je nádej považovaná za emóciu alebo kognitívnu charakteristiku.

LITERATÚRA

Ciarrochi, J., Heaven, P., & Davies, F. (2007). The impact of hope, self-esteem, and attributional style on adolescents' school grades and emotional well-being: A longitudinal study. *Journal of Research in Personality, 41*(6), 1161-1178.

Davidson, O. B., Feldman, D. B., & Margalit, M. (2012). A focused intervention for 1st-year college students: promoting hope, sense of coherence, and self-efficacy. *The Journal of Psychology*, *146*(3), 333-352.

Diener, E. (1994). Assessing subjective well-being: Progress and opportunities. *Social Indicators Research*, *31*(2), 25-65.

Halama, P. (2010). Hope as mediator between personality traits and life satisfaction. *Studia Psychologica, 52*(4), 309-314.

Halama, P., & Dědová, M. (2007). Meaning in life and hope as predictors of positive mental health: do they explain residual variance not predicted by personality traits. *Studia Psychologica, 49*(3), 191-200.

Peh, Ch. X., Kua, E. H., & Mahendran, R. (2016). Hope, emotion regulation, and psychosocial well-being in patients newly diagnosed with cancer. *Support Care Cancer, 24*(5), 1955-1962.

Satici, S. A. (2016). Psychological vulnerability, resilience, and subjective well-being: The mediating role of hope. *Personality and Individual Differences, 102*, 68-73.

Snyder, C. R. (2002). Target article: Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, *13*(4), 249-275.

Snyder, C. R., Harris, Ch., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon ... & Harney, P. (1991). The will and the ways: Development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of Personality and Social Psychology, 60*(4), 570-585.

Steffen, L. E., & Smith, B. W. (2013). The influence of between and within-person hope among emergency responders on daily affect in a stress and coping model. *Journal of Research in Personality, 47*(6), 738-747.

Visser, P. L., Loess, P., Jeglic, E. L., & Hirsch, J. K. (2013). Hope as a moderator of negative life events and depressive symptoms in a diverse sample. *Stress & Health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, *29*(1), 82-88.

Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS Scales. *Journal of Personality and Social Psychology, 54*(6), 1063-1070.

Yalçin, I., & Malkoç, A. (2015). The relationship between meaning in life and subjective well-being: forgiveness and hope as mediators. *Journal of Happiness Studies, 16*(4), 915-929.

SÚČASNÉ VÝZVY A HISTORICKÉ MÍĽNIKY VZŤAHU LEKÁR - PACIENT

CURRENT CHALLENGES AND HISTORICAL MILESTONES OF DOCTOR – PATIENT RELATIONSHIP

Ivan Brezina

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum sociálnych a psychologických vied SAV, Bratislava

ivan.brezina@savba.sk

Abstrakt

Príspevok ponúka teoretickú analýzu historických zmien vzťahu lekár - pacient: zaoberá sa príčinami a dôsledkami tranzície z typicky paternalistického vzťahu na vzťah viac rovnocenný a participatívny (a späť). Pozornosť zameriavame na súčasné podoby vzťahu ktorý prechádza zmenami spôsobenými zvyšujúcou sa informovanosťou pacientov (web). Zaoberáme sa možnými scenármi ďalšieho vývoja v kontexte motivácie pacientov po participácii, dôvere v inštitúcie zdravotnej starostlivosti, či nárokov na čas resp. zmenu prístupu lekárov. Poznatky súčasných výskumov ohľadom internetu, seba-diagnostiky a liečby nám poskytujú orientáciu v slabinách a silných miestach oblasti ktorá si prešla / prechádza radikálnou zmenou.

Kľúčové slová: vzťah lekár – pacient, informovaný pacient, história vzťahu

Abstract

Paper analyzes historical changes in doctor – patient relations: it focuses on causes and consequences of transition from typically paternalistic relationship into the one characterized by higher levels of mutual participation and equality. We intend to understand diverse scenarios of the transition and its impact on trust in doctors or/and medical care as such. Findings of current research in context of „informed patient“, self-diagnostics and cure assists us in localizing potential challenges of relationship that is perhaps both, in recent past as well as close future, shaped by dramatic changes.

Key words: doctor – patient relationship, informed patient, history of relationship

ÚVOD

Vzťah lekára a pacienta predstavuje kľúčový aspekt zdravotnej starostlivosti. Efektívna komunikácia medzi lekárom a pacientom súvisí s pacientovou spokojnosťou ohľadom vlastnej liečby (Bennett & Alison, 1996), schopnosťou vybaviť si a porozumieť informáciám súvisiacim s liečbou (ochorením), zlepšením emočného a celkového zdravotného stavu (Ong, DeHaes, & Lammes, 1995). Zmena rolí vo vzťahu lekára a pacienta ktorú medicína za

posledné roky/dekády eviduje je témou mnohých diskusií v obdobnej literatúre. Posun ťažiska pozornosti zo strany biomedicínskych prístupov smerom k humanistickej medicíne predstavuje globálny trend s početnými výzvami a implikáciami v oblasti interakcie lekára a pacienta.

Szasz a Hollender (1956) definovali tri základné modely vzťahu lekár – pacient.(A) „Aktivita – pasivita“ predstavuje paternalistický vzťah analogický vzťahu rodič – dieťa. Doktor má v tejto konštelácii plnú moc nad situáciou, liečba býva obyčajne indikovaná nezávisle od pacientovej vôle; dnes je tento vzťah bežný v kontexte urgentnej medicíny. (B) „Vedenie a spolupráca“ reprezentuje vzťah v ktorom sa pacient stáva pripraveným a motivovaným kooperovať, čím sám posúva lekára do pozície moci; z veľkej miery v analógii k vzťahu rodič – adolescent. (C) „Vzájomná participácia“ je model ktorý vychádza z viery že rovnosť medzi ľuďmi je univerzálne výhodnou. V rámci partnerského vzťahu pacient preberá vyššiu mieru zodpovednosti a nezávislosti. Jeho podiel na rozhodovaní je výrazne vyšší ako u predošlých modelov. Dnes je pravdepodobne najčastejšie identifikovaný pri liečbe chronických ochorení.

Evolúcia vzťahu pacient - lekár

Komplementárnu perspektívu porozumeniu modelov vzťahu ponúka pohľad do histórie, teda evolúcie dynamiky daného vzťahu. V tomto kontexte, za základné medzníky vývoja vzťahu možno považovať nasledovné obdobia: staroveký Egypt, staroveké Grécko, stredovek, renesanciu, 19. a 20. storočie a súčasnosť.

Zatiaľ čo v starovekom Egypte charakterizovali paternalistický vzťah (A) analogický ku vzťahu kňaza a prosebníka (Kaba et al., 2007) početne zastúpené prvky mágie, pre staroveké Grécko bol typický empiricko-racionálny prístup. Otvorenosť v kontexte organizácie spoločnosti a politickej sfére zasahovala aj do oblasti vedy (metóda pozorovania, pokusu-omylu) a medicíny špecificky (Hippokratova prísaha). Prevládal individuálny prístup k pacientovi, ktorý bol vnímaný ako plnohodnotná ľudská bytosť s prihliadnutím na vlastnú jedinečnosť a komplexitu. V snahe nájsť paralelu, vzťah lekára a pacienta by bolo možné vymedziť v rámci kategórie „vedenie a spolupráca“ (B) definovanej Szaszom a Hollenderom (1956) vyššie v texte. Stredovek v danom kontexte reprezentuje krok späť ku vzťahu „aktivita – pasivita“ (A): doktor je obdarovaný nadprirodzenými schopnosťami a pacient od ktorého ho separuje politická, sociálna a ekonomická bariéra, zastáva rolu bezbranného dieťaťa. Návrat k vyššej miere kooperácie medzi lekárom a pacientom zaznamenávame v neskorších etapách renesancie, hľadanie rovnosti a slobody zasahuje aj do medicínskeho prostredia v ktorom sme

napríklad svedkami prelomu v oblasti sociálnej exklúzie psychiatrických pacientov. Od stredovekého paternalizmu vzťah prechádza späť do roviny vedenia a spolupráce (B) avšak iba relatívne na krátko. Posledné dve storočia charakterizuje nárast počtu pacientov (už nepochádzajú výlučne z privilegovaných vrstiev) a prudký rozvoj diagnostiky. Stanovenie presnej diagnózy vyžaduje detailné klinické a anatomické poznatky, pokroky zaznamenáva chirurgia, dominuje práca s pacientovým telom a ťažisko vzťahu sa opäť posúva smerom k paternalistickému modelu (A).

Súčasné výzvy interakcie medzi lekárom a pacientom

Dostupnosť informácii súvisiacich zo zdravím na webe formuje pozadie dramatických zmien vzťahu lekár – pacient v súčasnosti. Príchod resp. vznik informovaného pacienta ktorý informácie nadobúda na webe zásadne mení východiská vzťahu dosiaľ vymedzeného lekárovým monopolom na poznatky. Časť výziev spočíva v rýchlosti zmeny a následnom spoločenskom tlaku k prechodu od vzťahu paternalistického (A) k vzájomnej participácii (C).

Tranzíciu vzťahu lekára a pacienta v súčasnosti je možné charakterizovať tiež na pozadí:

a) *Motivácia pacientov po získaní vyššej miery participácie vo vzťahu* (Diaz et al., 2002). Viaceré štúdie dokumentujú pozitívny vplyv posilnenia pozície pacienta (angl. empowement) vo vzťahu k pacientovej spokojnosti, resp. výsledkom liečby (prehľad uvádza Kiecolt-Glaser & Glaser, 1995). V experimentálnej štúdii Greenfield, Kaplan a Ware (1985) skúmali vzťah individuálneho prístupu lekára, detailnejších a otvorenejších konzultácii s pacientom (napr. podnecovanie k pýtaniu sa otázok súvisiacich s jeho zdravotným stavom) s pacientovým pocitom kontroly nad ochorením. Aktívna rola do ktorej bol pacient postavený bola častejšie spájaná s pozitívnym subjektívnym vnímaním kontroly nad ochorením aj s objektívnymi zdravotnými výsledkami.

Túžbu po participácii vyjadrujú tiež údaje ohľadom vyhľadávania informácií súvisiacich zo zdravím na webe. Vychádzajúc z poznatkov západných autorov, odhadom 65-80 % populácie používajúcej internet na webe hľadalo informácie zdravotného obsahu (Malone et al., 2004; Hesse, 2005; Fox et al., 2002; Bylund et al., 2007). Podľa Hesseho (2005), viac sa online zdravotnými témami zaoberali mladší jednotlivci, ženy, vzdelanejší a vyššie zarábajúci občania. Prirodzene, vyhľadávanie informácii nevedie automaticky k posilneniu pozície pacienta; podľa Scharfa (1997, p. 74) v danom kontexte zohráva kľúčovú rolu to, nakoľko ľudia vnímajú informácie online ako podporu, a či, resp. do akej miery dokážu nové poznatky, postoje a zručnosti využiť na tvorbu kompetencií a lepšie informovaných rozhodnutí.

Potenciálne benefity reprezentované zvyšujúcou sa mierou aktívnej participácie a prevencie sú vyvážené rizikami ktoré zahŕňajú nepresné alebo zavádzajúce informácie na internete, či neschopnosť pacienta správne interpretovať informácie s ktorými prichádza do styku. Každé z rizík alebo aj ich kombinácia predstavujú výzvu tak v oblasti dôvery v tradičné medicínske inštitúcie (bod b) ako aj v oblasti komunikácie medzi lekárom a pacientom (bod c).

b) *Nedôvera populácie v medicínske inštitúcie* (Davies, 1999; Welsch & Pringle, 2001). Podľa Lazarusa (1988) problematickosť vzťahu lekára a pacienta v západnej medicíne už viacero dekád charakterizuje slabá komunikácia, relatívne vysoká miera nespokojnosti na strane pacientov a častá neochota pacientov nasledovať odporučenia lekára. Kredibilné dáta ohľadom dôvery v medicínske inštitúcie pravdepodobne absentujú, avšak nedávny nárast vplyvu hnutí vymedzujúcich sa proti očkovaniu, či vysoký počet pacientov hľadajúcich alternatívu k tradičným postupom ilustrujú súčasný stav.

Časť problému je slovami Halla (2001) paradigmatického charakteru a súvisí s definíciu choroby. Zdravotný systém, nastavený spôsobom v ktorom je pacient redukovaný na skupinu symptómov, poškodených orgánov, či zmenených emočných stavov nevzbudzuje dôveru čoraz informovanejšieho pacienta. Podobne trhová politika nadnárodných farmaceutických spoločností a zdravotných poisťovní uberá systému zdravotnej starostlivosti na kredibilite u časti populácie; pravdepodobne aj dôsledkom toho, že pozícia lekára sa v zložitej mašinérií stáva marginálnejšou než tomu bolo v minulosti a sám často čelí tlaku posúvajúceho jeho výkon do kvantifikovaného a depersonalizovaného kontextu. V porovnaní s historickým vývojom a súčasným stavom iných, nemedicínskych sociálnych inštitúcii táto zmena vykazuje mnohé paralely a teda nie je špecifická. Nič to však nemení na skutočnosti, že základné piliere liečby ako sú „pacientova viera, jeho strachy, úľava, vlastná interpretácia, či snaha o porozumenie sú v kontexte dnešnej paradigmy programovo prehliadané“ (Hall, 2001, p. 27).

c) *Zvyšujúce sa komunikačné nároky kladené na lekárov* (Hesse, 2005). Murray (2003) dokumentuje, že väčšina (71 %) pacientov ktorí hľadali informácie na webe ich aj konzultovali s vlastných lekárom, Iversson (2008) zaznamenal nižšie hodnoty pri rovnakom zadaní. Obaja autori dokumentujú nízky pomer pacientov ktorí sa rozhodli zmeniť liečbu na základe informácii z webu a bez konzultácie s doktorom, čo predstavuje dobré správy v prípade že by sme neprihliadali na obmedzenia validity sebavýpoveďovej metódy (napr. sociálna žiadúcnosť).

Vo všeobecnosti prevláda zhoda ohľadom toho, že internet má výborný potenciál na demokratizáciu diskurzu lekára s pacientom a zlepšenie obojstrannej participácie na liečbe

(Light, 2001). Web spoluutvára podmienky k decentralizovanému a zúčastnenému rozhodovaniu ohľadom zdravotnej starostlivosti. Otáznou v tejto súvislosti ostáva kapacita lekárov (tak časová ako aj kompetenčná) vyhovieť záujmu o aktívnu spoluúčasť na liečbe. Dostupnosťou informácii podľa Dudley et al. (1996) narastá aj sebavedomie niektorých pacientov ohľadom vlastných poznatkov aj v komparácii s lekárovými. Anderson et al. (2003) poukazuje na zvýšené nároky na komunikáciu reportované lekármi v súvislosti s explanáciou informácii pacienti prinášajú na stretnutie z webu. Ďalej v kontexte negatív ktoré dostupnosť informácii prináša sa Lewis (2006) zaoberá možným vplyvom mis-informácií na zdravie a prevenciu jednotlivca.

ZÁVER

Dostupnosť informácií predstavuje zásadný a zlomový moment v evolúcii vzťahu lekár – pacient. Zmeny v komunikácii a účasti na rozhodovaní postupne narúšajú schémy v rámci ktorých sa vzťah vyvíjal v posledných dekádach, k výraznému posunu však zatiaľ nedochádza. Je dnes predčasné predikovať nakoľko dokážu externé faktory (web) spustiť tranzíciu k viac participatívnemu modelu vzťahu (model C podľa definície Szasz a Hollender) alebo naopak, odštartujú éru ďalšieho z návratov k autoritatívnemu a patriarchálnemu vzťahu. Pravdepodobným ostáva, že silnejúci tlak čoraz informovanejšej verejnosti isté zmeny zdravotného systému prinesie.

POĎAKOVANIE

Príspevok vyšiel s podporou grantu APVV – 0361 – 12, Rozhodovanie profesionálov: procesuálne, osobnostné a sociálne aspekty.

LITERATÚRA

Anderson, J., Rainey, M., & Eysenbach, G. (2003). The impact of cyber healthcare on the physician-patient relationship. *Journal of Medical Systems*, *27*(1), 67-84.

Bennett, M., & Alison, D. (1996). Discussing the diagnosis and prognosis with cancer patients. *Postgraduate Medical Journal*, *72*, 25-29.

Diaz, J., Griffith, R., Ng, J., Reinert, S., Friedmann, P., & Moulton, A. (2002). Patients' use of the Internet for medical information. *Journal of General Internal Medicine*, *17*, 180-185.

Dudley, T., Falvo, D., Podell, R., & Renner, J. (1996). The informed patient poses a different challenge. *Patient Care*, *30*(19), 128-138.

Fox, S., & Rainie, L. (2002). *Vital decisions: How Internet users decide what information to trust when they or their loved ones are sick.* Washington, DC: Pew Internet & American Life Project.

Greenfield, S., Kaplan, S., & Ware, J. (1985). Expanding patient involvement in healthcare: Effects on patient outcomes. *Annals of Internal Medicine*, *102*, 520-528.

Hall, M. A., Dugan, E., Zheng, B., & Mishra, A. K. (2001), Trust in physicians and medical institutions: What is it, can it be measured, and does it matter?. *Milbank Quarterly, 79*, 613-639.

Henwood, F., Wyatt, S., Hart, A., & Smith, J. (2003). Ignorance is bliss sometimes: Constraints on the emergence of the "informed patient" in the changing landscapes of health information. *Sociology of Health and Illness*, *25*(6), 589-607.

Hesse, B. W., Nelson, D. E., Kreps, G. L., et al. (2005). Trust and sources of health information: The impact of the Internet and its implications for health care providers: Findings from the First Health Information National Trends Survey. *Archives of Internal Medicine*, *165*(22), 2618-2624.

Kaba, R., & Sooriakumaran, P. (2007). The evolution of the doctor-patient relationship. *International Journal of Surgery*, *5*(1), 57-65

Kiecolt-Glaser, J., & Glaser, R. (1995). Psychoneuroimmunology and health consequences: Data and shared mechanisms. *Psychosomatic Medicine*, *57*, 269-274.

Light, D. (2001). Managed competition, governmentality, and institutional response in the United Kingdom. *Social Science & Medicine*, *52*, 1167-1181.

Lewis, T. (2006). Seeking health information on the internet: Lifestyle choice or bad attack of cyberchondria?. *Media, Culture & Society*, *28*(4), 521-539.

Malone, M., Harris, R., Hooker, R., Tucker, T., Tanna, N., & Honnor, S. (2004). Health and the Internet – changing boundaries in primary care. *Family Practise, 21*, 189-191.

Murray, E., Lo, B., Pollack, F., Donelan, K., Catania, J., White, M., Zapert, K., & Turner, R. (2003). The impact of health information on the internet on the physician-patient relationship. *Archives of Internal Medicine*, *163*, 1727-1734.

Ong, L., DeHaes, J., & Lammes, F. (1995). Doctor-patient communication: A review of the literature. *Social Science & Medicine*, *40*, 903-918.

Sharf, B. (1997). Communicating breast cancer on-line: Support and empowerment on the Internet. *Women and Health*, *26*(1), 65-84.

Szasz T., & Hollender, M. (1956). A contribution to the philosophy of medicine: The basic model of the doctor-patient relationship. *Archives of Internal Medicine*, *97*, 585-92.

CAN WE INCREASE VALUATION OF WORK BY PRESENTING THE WORK SPECIFIC INFORMATION?

Dana Brhelová[1], Jiří Špalek[2], Tomáš Urbánek[3]

[1]*Faculty of Social Studies Masaryk University, Brno*

[2]*Faculty of Economics and Administration Masaryk University, Brno*

[3]*Institute of Psychology, Academy of Sciences of the Czech Republic*

dana.brhelova@mail.muni.cz, spalek@econ.muni.cz

Abstract

The IKEA effect (Norton, Mochon, & Ariely, 2012) suggests that as creators we highly overvalue our own work, but as evaluators we think that products made by creators are not that good as creators think. The amount of our invested work significantly increases our value of the particular object. We looked on the IKEA effect from the evaluator's point of view and we measured whether we can increase the valuation (willingness to pay) of the creation by presenting a specific type of information about work and thus observing the changes in perception. Subjects (180) were randomly assigned to one of our six experimental conditions: group of product creators, and five groups of evaluators whom we presented three types of information about the product (presented separately or as a combination): (1) production information; (2) visual information; (3) hands-on-experience information. We were not able to confirm the IKEA effect, neither significant influence of the presented types of information.

Key words: IKEA effect; undervaluation; willingness-to-pay

INTRODUCTION

There are situations in our lives when we feel successful, self-confident and really proud. It is the moment of feeling a victory because we finally reached one of our goals. We are just impatiently waiting for the signs of appreciation from others, because we made an effort to complete something that we are really proud of.

Imagine an everyday situation: A wife spent several hours preparing a dinner for her husband, she enthusiastically serves the dinner on the table and with smile and happiness she asks him "So how do you like it?" She expects words of appreciation, but the husband just utters: "It's okay. Do we have a beer?"

We are used to expect feedback from our environment and we are used to consider it as an "objective" statement. But what can be worse than non-recognition, a blindness to achievement by people around us? We think that our work, skills and accomplishments are valued by people around us the same way as we value them. Unfortunately, it is not the case. Contrariwise, people rather undervalue other people's labor and achievements. We can think about many of everyday life situations when we feel undervalued by others. By family members, friends, peers, co-workers, or bosses. It does not matter how hard you worked, how many hours you spent working on the subject task, or how complex the task was. Sometimes it seems that none of these things does really matter. They are not taken into consideration in the evaluation process of the reviewed achievements.

As the IKEA effect (Norton, Mochon, & Ariely, 2012) suggests, as creators we highly overvalue our own work, but as evaluators we think that products made by creators are not that good as creators think. The amount of our invested work significantly increases our value of the particular object. As Ariely (2010) says the overvaluation itself results from invested labor. He further adds that the effort is an important ingredient in a process of creating that leads to falling in love with our own creations. The research done by Festinger (1957) has demonstrated that the more effort people put into some pursuit, the more they come to value it.

We looked at the IKEA effect from the evaluator's point of view. The aim of the experiments was to find out whether we can increase the valuation of the work by presenting various work-related information to the evaluators. We presumed that the evaluators undervalue work/accomplishments of the creators.

OVERVIEW OF THE EXPERIMENTAL CONDITIONS

In the set of six experimental conditions (see Figure 1) two roles were randomly assigned to the participants, either creator or evaluator. We have chosen origami as a task that would mimic a real work, would not be too easy, and at the same time not that hard. Folding the origami represents a kind of work meaningful for the creator which was not that easy to do, and at the same time providing the evaluator a possibility to asses a product quality. We wanted to choose a task that was not so common and participants would not have experience with, because otherwise they would know what it takes to do it. Folding origami is not just manually but also cognitively demanding task, because one has to understand the instruction and then correctly coordinate his visualization with motions of his hands.

The creators got an origami paper together with the paper instructions. The creators knew from the beginning of the experiment that their task is to build the origami that they would have had a chance to buy their self-made products for themselves.

• *Creators*: The creator's role was assigned only in experimental condition 1. Participants were encouraged to create a product by themselves. For the purpose of the study we chose building origami cranes. Folding the origami represents a kind of work meaningful for the creator which was not that easy to do, and at the same time providing the evaluator a possibility to asses a product quality. The creators received all possible information about creating the origami: information about production, visual information, as well as the hands-on experience while building the origami (they received the same type of information about the product as the group of evaluators in experiment 6). When they were done with the folding they were asked to make a bid for their creation.

• *Evaluators*: The evaluator's role was assigned to the participants in the experimental conditions 2 - 6. To observe the possible effect of different type of information we asked the evaluators in experimental conditions 3 - 6 for two evaluations: to evaluate the creation without any information (WTP1) and after they obtained a specific type(s) of information (WTP2), thus the evaluators had a chance to make a more qualified bid.

Figure 1 Experimental conditions. EXP 1, Creators BUILD = creators build origami. EXP 2, Evaluators NO INFO = evaluators get no info about the product. EXP 3, Evaluators PRODUCTION INFO = evaluators inspect instruction sheet how to fold origami. EXP 4, Evaluators VISUAL INFO = evaluators inspect video instruction how to fold origami. EXP 5, Evaluators EXPERIENCE INFO = experience the folding by themselves. EXP 6, Evaluators PRODUCTION+VISUAL+EXPERIENCE = evaluators get all the information about the work.

HYPOTHESIS

Firstly, we wanted to confirm the IKEA effect by comparing WTP1 of experimental conditions EXP1 (Creators BUILD) and EXP2 (Evaluators NO INFO). Further, we hypothesized that each type of information has an impact on the evaluation with a tendency to increase the WTP. Further we presumed that increase of WTP would continually grow in this order: WTP1 NO INFO with the lowest WTP (condition with no type of info about work), WTP2 PRODUCTION, WTP2 VISUAL, WTP2 EXPERIENCE, and WTP2 PROD+VIS+EXP with the highest WTP (all info about work).

MATERIALS AND METHODS

Sessions were conducted in a computer classroom as group experiments. Each subject had its own personal space and could not see other subjects' creations during the session. All the

experiments were designed and programmed in Ztree - a tool used for conducting economic experiments. All participants were recruited from ORSEE – a pool of university students interested in economic experiments. Total of 180 subjects (116 women, AM = 22.42, SD = 2.47) were recruited, 30 subjects per condition. Participants signed up for time slots for each session, they did not know in which session they will take part. Participants were promised to be paid 100 CZK.

Types of presented information

There are many possible causes of the undervaluation of work/accomplishments: it might be our inability to assess the amount of effort, labor and time that one has to spend on a particular task, or we might ascribe higher simplicity to the work than it actually has. We decided to measure whether a specific type of information about work creation might actually increase the evaluation of the creation. We observed three types of information that might have an impact on the evaluator's valuation of a creation made by somebody else:

1) *production information* (that is having enough information about the work process; in our case sheet with instructions);

2) *visual information* (that is seeing the work process; in our experiment video instructions);

3) *hands-on-experience information* (that is experiencing the work by oneselves).

Used methods

Demographic questionnaire: At the beginning of each session we asked participants questions about their age, their field of study and their sex.

Bidding: In order to observe participants' preferences we used Becker-DeGroot-Marschak (1964) procedure as an incentive compatible value elicitation method. We asked the participants to set a reservation price for their creations by asking them to bid on the origami between 0 and 50 CZK. We told them that we would draw a random price from the unknown distribution at the end of the experiment. If their bid was equal or above the random price they would pay us the random price and they would get their origami and could take it home. If their bid was below the random price, they would not purchase it and the origami belonged to us. In the experiment 1 and 2, we asked for the reservation price only once. In the rest of the experiments, we asked the participants for the reservation price twice to observe the possible effect of different type of information.

Post Exp. Questionnaire: Created specifically for this experiment about work flow and the process of work and evaluation itself.

RESULTS

We were not able to confirm the IKEA effect that builders' valuation of their origami WTP1 BUILD (AM = 8.83, SD = 11.69) would be significantly higher than what evaluators WTP1 NO NFO (AM = 6.4, SD = 6.95) were willing to pay for these creations (t = 1.74, p = .27)(see Table 1).

We were able to see slight increase in the valuation growing in the direction we've predicted except condition EXP 4, WTP2 VISUAL where visual information was presented. By comparing the means of the evaluators in each condition before WTP1 and after obtaining the info WTP2, we did not get any significant results. We present data from experiment 3-4 in Figure 2.

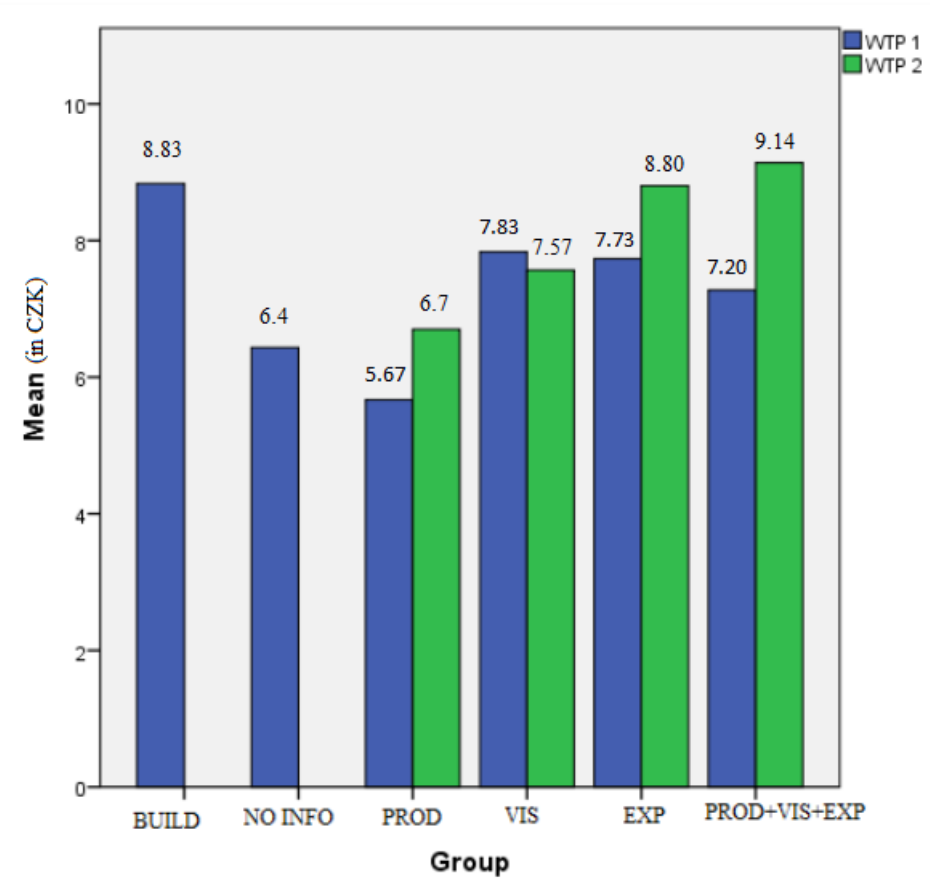

Figure 2 Comparing means of evaluators during WTP1 and WTP2

Table 1 Comparing means of WTP 1 and WTP2 in CZK across all experimental conditions

Experiment	N	Mean (WTP1)	SD (WTP1)	Mean (WTP2)	SD (WTP2)	t-test	p
EXP 3	30	5.67	5.067	6.7	5.38	t = -.766	p = .447
EXP 4	30	7.83	7.071	7.57	7.23	t = .144	p = .886
EXP 5	30	7.73	7.239	8.80	9.1	t = -.503	p = .617
EXP 6	30	7.20	7.024	9.14	8.89	t = -.880	p = .383

DISCUSSION

We expected our creators to value their origami significantly more than the evaluators did, but this was not the case. We did not find much of the overvaluation of the self-creations. There are many reasons for these results, but we think that the biggest role here plays the culture. It suggests that IKEA effect might be a culturally conditioned phenomenon. The original experiments were done in the United States which are culturally and socio-economically different from the Czech Republic (US is strongly capitalistic country, whereas Czech Republic was under the communism for more than 40 years). Thus, people might have different attitude towards work and values in general.

When a specific type of information is presented it might have an impact on a valuation of a creation. We observed gradual increase in valuation in a direction we predicted except the video condition in EXP 4 where people rather slightly decrease their valuation. We think that when people watch other people work they might think that the task is easy, because someone else does it with such an ease. But when they try it by themselves they figure out it's not that easy as we see an increase in valuation in experimental conditions EXP 5 and 6.

REFERENCES

Ariely, D. (2010). *The upside of irrationality: The unexpected benefits of defying logic.* New York: Harper.

Becker, G. M., DeGroot, M. H., & Marschak, J. (1964). Measuring utility by a single-response sequential method. *Behavioral Science*, *9*(3), 226-232.

Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Norton, D., Mochon, D., & Ariely, D. (2012). The IKEA effect: When labor leads to love. *Journal of Consumer Psychology*, *22*(3), 453-460.

ALTERNATÍVNE VZŤAHY NA POZADÍ INTERNETU

ALTERNATIVE RELATIONSHIPS FROM THE BACKGROUNDS OF THE INTERNET

Viera Cviková, Simona Ambrosová

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

viera.cvikova@uniba.sk, simona.ambrosova@outlook.com

Abstrakt

Spôsob nadväzovania partnerských vzťahov sa v priebehu času výrazne zmenil. Príchod smartfónov na trh umožnil vznik nového fenoménu – mobilných zoznamovacích aplikácií. V súvislosti s ich narastajúcou popularitou v našej práci popisujeme psychologické charakteristiky online zoznamovania. Náš výskumný dotazník, ktorý sme šírili prostredníctvom internetu, pozostával z otázok skúmajúcich vzťahové a sexuálne správanie používateľov a nepoužívateľov mobilných zoznamovacích aplikácií, ich prežívanú osamelosť, sociálnu úzkosť a spokojnosť so vzťahovým životom. Na meranie sociálnej úzkosti a osamelosti sme použili SAD-New Subscale a UCLA-Loneliness scale. Analýza odpovedí 262 participantov ukázala, že vzťahy daterov trvajú podstatne kratšie ako vzťahy nedaterov a že mobilné aplikácie podporujú nadväzovanie najmä sexuálnych vzťahov. Dateri navyše prežívali signifikantne vyššiu osamelosť a nižšiu spokojnosť so vzťahovým životom v porovnaní s nedatermi.

Kľúčové slová: Partnerské vzťahy; Mobilné zoznamovacie aplikácie; Internet.

Abstract

The way of making romantic relationships changed rapidly over time. The arrival of the smart phones to the market enables creation of new phenomenon – mobile dating applications. In our paper, we describe psychological characteristics of online dating in connection to arising popularity of the mobile dating applications. Our research survey that we had distributed via internet consisted of questions that explored partner and sexual behaviour of the users and non-users of the mobile dating app, their experienced loneliness, social anxiety and the satisfaction with the partner relationship. For the measurement of the social anxiety and loneliness we used SAD-New Subscale and UCLA-Loneliness scale. The analysis of the 262 answers of the participants showed that the relationships of the daters last shorter than the relationships of non-daters and the mobile dating apps promote making mainly sexual relations. Moreover, daters experienced significantly higher rates of loneliness and lower rates of satisfaction with the relationship life in comparison to non-daters.

Key words: Romantic relationships; Mobile dating apps; Internet.

ÚVOD

Partnerské vzťahy a zoznamovanie prešli svojím vývojom. Od vopred dohodnutých manželstiev sme sa prepracovali k slobodnej voľbe partnera. S ňou však prichádza uvedomenie, že nájdenie toho „pravého“ môže byť zložité. Jedným z možných spôsobov uľahčenia tohto procesu je využitie mobilných zoznamovacích aplikácii, ktoré sa od klasických internetových zoznamiek odlišujú dôrazom na fotografiu a redukciou množstva poskytovaných informácii o sebe. Informačné technológie ovplyvnili najmä život “Generácie Y”. V našej práci sme sa rozhodli venovať porovnávaniu vzťahového a sexuálneho správania a emočného prežívania tejto generácie, konkrétne v skupine daterov (ľudí používajúcich aplikáciu) a nedaterov (ľudí nepoužívajúcich aplikáciu).

Generácia Y

Doba, v ktorej sa človek narodí a vyrastá, značne ovplyvňuje jeho život. Generačné rozdiely vznikajú práve vplyvom spoločenských udalostí a ovplyvňujú nielen ľudí samotných, ale aj ich vzťahy.

Generáciu Y tvoria ľudia narodení prevažne v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 20. storočia (Wiedmerová, 2015). Ich život bol do veľkej miery ovplyvnený technologickým rozvojom, hospodárskou krízou či historicko-spoločenskou premenou intimity (Giddens, 2012). V súvislosti s partnerskými vzťahmi možno túto generáciu charakterizovať nasledovne (McGuireová, 2015; Pew Research Centre, 2014):

- Viera v lásku, no zároveň zdôrazňovanie ľudskej sebeckosti, individualizmu, zameranosti na osobnostný rast, kariérnej orientácie či kultúry sexuálnych vzťahov (z angl. „hook up culture“);
- Pocit, že láska nemôže byť nájdená - honba za fantazijnou láskou namiesto budovania pevných a udržateľných vzťahov založených na pravej láske;
- Najvyšší priemerný vek pri vstupe do manželstva (muži - 29 rokov, ženy – 27 rokov), pričom iba 26 % ľudí tvoriacich generáciu Y je v manželskom zväzku.

Mobilné zoznamovacie aplikácie a ich špecifiká

Mobilné zoznamovacie aplikácie (z angl. „online dating apps“, „satelite dating apps“, „GPS dating apps“ a pod.) podľa Quirozovej (2013) reagujú na faktory dnešnej doby, takže sú dokonale vyvinuté pre mobilnú spoločnosť, pre ktorú sa stal tento druh zoznamovania spôsobom života. Quirozová vníma GPS dating ako historický okamih, kedy blízkosť, pohodlie a technológia propaguje nájdenie lásky doslova za rohom.

Medzi špecifiká mobilných zoznamovacích aplikácií vplývajúcich na vzťahy patria:

- Redukcia strachu z odmietnutia (Rosenfeld & Thomas, 2012);
- Potenciálne oslabenie záväzku v súvislosti s vnímaným množstvom potenciálnych partnerov - stúpajúce nároky na partnera a nižšia spokojnosť s jeho voľbou (Slater, 2013);
- Výhody pre ženy súvisiace s iniciáciou kontaktu a jej úspešnosťou (Kraeger et al., 2014; Piazzová, 2015);
- Znižujúce sa negatívne nazeranie spoločnosti na tento druh zoznamovania spoločne s narastajúcou popularitou aplikácií (Smith & Duggan, 2013).

CIEĽ VÝSKUMU

Naším cieľom bolo porovnať používateľov a nepoužívateľov mobilných zoznamovacích aplikácii z hľadiska vzťahového a sexuálneho správania a emočného prežívania (osamelosť, sociálna úzkosť, spokojnosť so vzťahovým životom).

VO 1 – Existuje rozdiel vo vnímaní a prežívaní partnerských vzťahov u daterov a nedaterov? (počet partnerských vzťahov a dĺžka ich trvania, prežívaná osamelosť, sociálna úzkosť a spokojnosť so vzťahovým životom)

VO 2 – Je sexuálne správanie ľudí používajúcich mobilné aplikácie iné ako ľudí, ktorí sa takouto formou nezoznamujú?

METÓDY

Odpovede participantov sme získali prostredníctvom online šíreného dotazníka, ktorý bol tvorený otvorenými aj zatvorenými otázkami. Na meranie sociálnej úzkosti a osamelosti sme použili SAD-New Subscale a UCLA-Loneliness scale (Bonetti, 2009). Z celkového počtu 262 participantov vo veku 20-30 rokov náš výskumný súbor tvorilo 79 daterov (32,7 %) – z toho 33 žien (41,8 %) a 46 mužov (58,2 %); a 183 nedaterov (67,3 %) – z toho 128 žien (69,9 %) a 55 mužov (30,1 %). Z hľadiska sexuálnej orientácie našu vzorku tvorilo 220 heterosexuálne orientovaných (84 %), 26 homosexuálne orientovaných (9,9 %) a bisexualita sa týkala 16 respondentov (6,1 %).

VÝSLEDKY

Dáta boli štatisticky spracované pomocou softwaru IBM SPSS. Skupinu daterov a nedaterov sme porovnavali t-testom.

V úvode sme preskúmavali počet nadviazaných partnerských vzťahov a dĺžku ich trvania. Ukázalo sa, že dateri nemali významne odlišný počet vzťahov ako nedateri, avšak vzťahy daterov vo všeobecnosti trvali podstatne kratšie ako vzťahy nedaterov (viď. Tabuľka 1). Rovnako sme sa venovali analýze úzkosti a osamelosti. Dateri uvádzali vyššie miery osamelosti v rámci nášho dotazníka ako nedateri, pričom tento rozdiel bol štatisticky významný. Avšak, nedateri sa od daterov významne nelíšili v uvádzanej miere úzkosti (viď. Tabuľka 1).

Tabuľka 1 Porovnanie vzťahových charakteristík a emočného prežívania daterov a nedaterov

	Dateri			Nedateri			t	df	Sig (obojstranná)	Cohenovo d
	N	Priemer	Štandardná odchýlka	N	Priemer	Štandardná odchýlka				
Počet vážnych vzťahov	79	1.99	1.50	183	1.77	1.29	1.199	254	0.232	0.157
Dĺžka trvania najdlhšieho vzťahu	79	22.44	22.46	183	31.61	23.25	-2.940	252	**0.004**	0.401
Sociálna úzkosť	79	11.95	4.53	183	12.24	4.34	-0.492	260	0.623	0.065
Osamelosť	79	13.75	4.78	183	12.34	4.84	2.161	260	**0.032**	0.293

Pri analýze odpovedí súvisiacich so sexuálnym správaním sme zistili, že dateri mali signifikantne viac sexu za posledný rok a rovnako aj sexu „na jednu noc“, pričom výsledok pri sexe bez úmyslu nadviazať vzťah takmer dosahoval signifikantnú významnosť (viď. Tabuľka 2). Pre zistenie možného vplyvu používania aplikácie na sexuálne správanie sme sa rozhodli porovnať offline vzťahy daterov a nedaterov. Čo sa týka „reálnych offline vzťahov“, dateri sa významne nelíšili v hodnotách sexu za posledný rok (M_{dateri} = 1,10, SD_{dateri} = 1,64; $M_{nedateri}$ = 1,31, $SD_{nedateri}$ = 2,24), t(256) = -0,747, p = ,456, jednorazového sexu (M_{dateri} = 2,14, SD_{dateri} = 5,19; $M_{nedateri}$ = 1,57, $SD_{nedateri}$ = 3,46), t(254) = 1,033, p = ,302; a dokonca ani nezámerného sexu (M_{dateri} = 1,56, SD_{dateri} = 2,97; $M_{nedateri}$ = 1,65, $SD_{nedateri}$ = 3,44), t(249) = -0,184, p = ,855) v porovnaní s nedatermi.

Tabuľka 2 Porovnanie sexuálneho správania daterov a nedaterov

	Dateri			Nedateri			t	df	Sig (obojstranná)	Cohenovo d
	N	Priemer	Štandardná odchýlka	N	Priemer	Štandardná odchýlka				
Počet sex. partnerov za posledný rok	79	2.19	3.00	183	1.31	2.23	2.31	113.23	**0.023**	0.332
Počet „vzťahov na jednu noc“	79	3.30	6.33	183	1.57	3.47	2.21	91.53	**0.029**	0.339
Počet sex. partnerov bez úmyslu nadviazať vzťah	79	2.57	4.59	183	1.64	3.44	1.74	248	0.083	0.229

Čo sa týka porovnania spokojnosti so vzťahovým životom, rozhodli sme sa porovnať daterov a nedaterov aj vzhľadom na ich partnerský stav, nakoľko partnerský vzťah býva považovaný za najdôležitejší zdroj spokojnosti a našu vzorku daterov tvorilo oveľa viac slobodných (54,4 %) ako vzorku nedaterov (20,8 %). Túto premennú sme spolu s používaním aplikácie pridali do 2 (používanie aplikácie) x 3 (partnerský stav) analýzy variancie týkajúcej sa spokojnosti so vzťahovým životom. Tá ukázala hlavný efekt partnerského stavu $F(2, 256) = 53{,}93$, $p < ,001$, $\eta_p^2 = ,296$. Ako vidieť z Grafu 1, slobodní ľudia uvádzali nižšiu mieru spokojnosti ako zadaní či ľudia majúci iný druh vzťahu. Taktiež sa preukázal hlavný efekt používania aplikácii, $F(1, 256) = 5{,}16$, $p = ,024$, $\eta_p^2 = ,020$. Vo všeobecnosti boli používatelia aplikácii o trochu menej spokojní so svojim vzťahom ako nepoužívatelia a to bez ohľadu na to, o aký druh vzťahu sa jednalo. Používanie aplikácie však malo v porovnaní s typom partnerského stavu iba pomerne slabý efekt na spokojnosť. Nakoniec, ANOVA nepreukázala prítomnosť interakcie medzi dvoma premennými, $F(2, 256) < 1$.

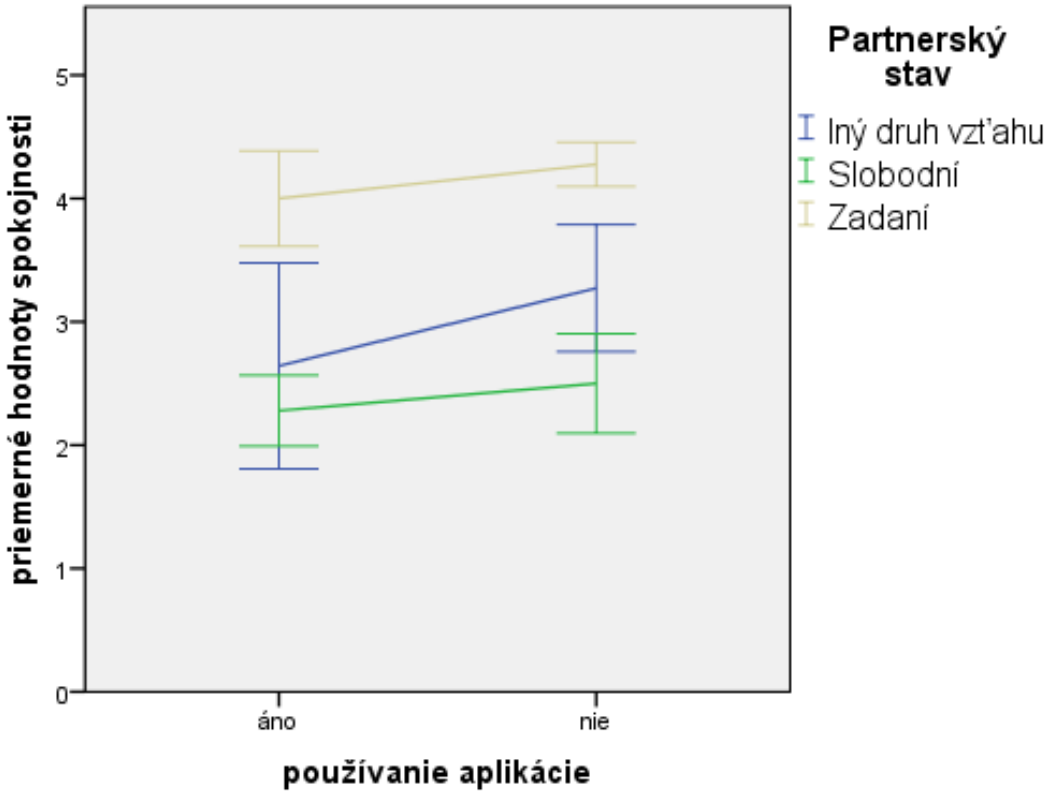

Graf 1 Spokojnosť daterov a nedaterov s ich vzťahovým životom vzhľadom na partnerský stav

DISKUSIA

VO 1 – Existuje rozdiel vo vnímaní a prežívaní partnerských vzťahov u daterov a nedaterov? (počet partnerských vzťahov a dĺžka ich trvania, prežívaná osamelosť, sociálna úzkosť a spokojnosť so vzťahovým životom)

Počet „vážnych“ vzťahov a dĺžka ich trvania

Dateri nadväzujú v priemere rovnaký počet vzťahov ako nedateri, tieto vzťahy však trvajú podstatne kratšie (viď. Tabuľka 1). Z porovnaní sa zdá, že používanie aplikácie je pre daterov iba jedným zo spôsobov nadväzovania vzťahov a prostredie, v ktorom dater partnera spozná, nemá vplyv na dĺžku trvania tohto vzťahu. Na existujúce rozdiely medzi datermi a nedatermi v tejto oblasti majú pravdepodobne dosah aj iné vplyvy vrátane osobnostných charakteristík.

Sociálna úzkosť, osamelosť a spokojnosť so vzťahovým životom

Dateri sa od nedaterov významne nelíšili v uvádzanej miere úzkosti. Používanie mobilnej aplikácie má, zdá sa, negatívny vplyv na emočné prežívanie daterov, ktorí sa cítia viac

osamelo a menej spokojne so vzťahovým životom v porovnaní s nedatermi (viď. Tabuľka 1, Graf 1). Predpokladáme, že existujúce rozdiely by mohli byť spôsobené vnímaným množstvom potenciálnych partnerov u daterov (neustále hľadanie lepšieho partnera – nižšia spokojnosť s tým aktuálnym) a/alebo existenciou rozdielov v osobnostných charakteristikách a vzťahovo-sociálnych kompetenciách medzi skupinami používateľov a nepoužívateľov mobilných zoznamovacích aplikácií. Domnievame sa, že kauzalita uvedeného zistenia by mohla mať nasledujúcu postupnosť:

1. *Osobnostné charakteristiky → kratšie (sexuálne) vzťahy → osamelosť → nižšia spokojnosť → používanie aplikácie*
2. *Používanie aplikácie → vnímané možnosti → nižšia spokojnosť → väčšia osamelosť → kratšie vzťahy*

VO 2 - Je sexuálne správanie ľudí používajúcich mobilné aplikácie iné ako ľudí, ktorí sa takouto formou nezoznamujú?

Dateri v našej vzorke mali signifikantne viac sexu za posledný rok a „sexu na jednu noc“, pričom v prípade sexu bez úmyslu nadviazať dlhodobý vzťah výsledné hodnoty takmer dosahovali úroveň signifikantnej významnosti (viď. Tabuľka 2). Analýza sexuálneho správania ukázala, že neexistujú rozdiely medzi datermi a nedatermi v prípade, že kontakt so sexuálnym partnerom bol nadviazaný v realite (offline). Online interakcie daterov však zvyšujú celkový počet ich sexuálnych vzťahov, a teda sa zdá, že zoznamovacia aplikácia pôsobí ako prostriedok k nadväzovaniu sexuálnych vzťahov.

Limity a budúce možné smerovanie výskumu

Aj napriek našim zisteniam sme si vedomé toho, že naša práca má aj svoje limity. Výpovede respondentov mohol skresliť zber údajov prostredníctvom internetu. Na jednej strane poskytuje žiaducu anonymitu, na druhej dáva priestor znížiť pravdivosť jednotlivých výpovedí. Naše výsledky nemožno zovšeobecňovať na celú slovenskú populáciu, nakoľko naša vzorka bola demograficky nevyvážená. Taktiež nemožno hovoriť o percentuálnom zastúpení daterov na Slovensku či popularite určitej aplikácie, keďže sme niektorých daterov „umelo“ oslovovali priamo prostredníctvom aplikácie. Hypotézy, ktoré uvádzame v diskusii, nie sú definitívnymi tvrdeniami a chápeme ich len ako podnety pre ďalšie smerovanie výskumu. Nakoľko je táto téma veľmi rozsiahla a zatiaľ málo vedecky prebádaná, odporúčali by sme sa venovať najmä popisu osobnostných charakteristík a vzťahovo-sociálnych

kompetencií daterov a nedaterov a zistiť tak, nakoľko v rozdieloch medzi skupinami zohráva úlohu individualita človeka a nakoľko samotná aplikácia.

ZÁVER

V našej práci sme skúmali vnímaný vplyv mobilných zoznamovacích aplikácií na partnerské vzťahy súčasnej mladej generácie „Y“. Poukázali sme na existenciu rozdielov v emočnom prežívaní a vzťahovom a sexuálnom správaní u daterov a nedaterov. Nakoľko sa používanie mobilných zoznamovacích aplikácií stáva čoraz populárnejšie, je podľa nás potrebné venovať ich špecifikám, v súvislosti s partnerskými vzťahmi, zvýšenú vedeckú pozornosť.

LITERATÚRA

Bonetti, L. (2009). *The relationship of loneliness and social anxiety with children's and adolescents' online communication* (Master's thesis). Queensland University of Technology.

Finkel, E. J., et al. (2012). Online dating: A critical analysis from the perspective of psychological science. *Psychological Science in the Public Interest, 13*(1), 3-66.

Giddens, A. (2012). *Proměna intimity. Sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*. Praha: Portál.

Kraeger, D., et al. (2014). "Where have all the good men gone?" Gendered interactions in online dating. *Journal of Marriage and the Family, 76*(2), 387-410.

McGuire, K. (2015). *Millennials' perceptions of how their capacity for romantic love developed and manifests*. Smith College School for Social Work.

Piazza, J. (2015). Why online dating is a boon for women. *Time, 185*(22), 45.

Plichtová, J. (2002). *Metódy sociálnej psychológie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava: Média.

Quiroz, P. (2013). From finding the perfect love online to satellite dating and 'loving-the-one-you're near': A Look at Grindr, Skout, Plenty of Fish, Meet Moi, Zoosk and Assisted Serendipity. *Humanity & Society, 37*(2), 181-185.

Rosenfeld, M. J. & Thomas, R. J. (2012). Searching for a mate: The rise of the Internet as a social intermediary. *American Sociological Review, 77*(4), 523-547.

Slater, D. (2013). *A million first dates. How online romance is threatening monogamy*. The Atlantic.

Smith, Q., & Duggan, M. (2013). *Online dating & relationships*. Washington: Pew Research Centre.

Wiedmeier, T. (2015). Generations do differ: Best practices in leading traditionalists, boomers, and generations X, Y, and Z. *Delta Kappa Gamma Bulletin, 82*(1), 51-58.

INTUÍCIA A IRACIONÁLNE PRESVEDČENIA

INTUITION AND IRRATIONAL BELIEFS

Vladimíra Čavojová, Marek Jurkovič

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava

vladimira.cavojova@savba.sk, marek.jurkovic@savba.sk

Abstrakt

V tomto príspevku sa zaoberáme vzťahom medzi preferovaným intuitívnym štýlom a iracionálnymi presvedčeniami, ako je viera v paranormálne javy (astrológia, ESP, čarodejníctvo), alternatívnu liečbu, konšpirácie a paranoidnú ideáciu. Výskumu sa zúčastnilo 287 participantov (priemerný vek = 19,79, SD = 2,5), ktorí vyplnili batériu dotazníkov merajúcich iracionálne presvedčenia, dva seba-výpoveďové dotazníky dispozícií myslenia (REI, MRMS) a test kognitívnej reflexie. Výsledky ukázali, že existuje pozitívna korelácia medzi preferenciou intuitívneho štýlu a všetkými škálami iracionálnych presvedčení, no zároveň aj preferencia racionálneho štýlu slabo pozitívne korelovala s vierou v konšpiračné teórie. Naopak, ľudia s vyššou potrebou racionálnej integrácie mali nižšiu mieru paranormálnych presvedčení. Test kognitívnej reflexie s iracionálnymi presvedčeniami nesúvisel vôbec. Výsledky porovnávame so zisteniami iných autorov a poukazujeme na dôležitosť zvyšovania hlavne motivácie ľudí, aby o problémoch premýšľali hlbšie.

Kľúčové slová: intuícia; viera v paranormálne javy; konšpirácie; alternatívna liečba; kognitívna reflexia

Abstract

This paper deals with relationship between preferred intuitive style and irrational beliefs, such as beliefs in the paranormal (astrology, ESP, witchcraft), alternative treatment, conspiracies, and paranoid ideation. Two hundred and eighty seven students participated in the study (average age = 17.79, SD = 2.5) who filled in battery of questionnaires of irrational beliefs, two self-reported questionnaires of thinking dispositions (REI, MRMS) and cognitive reflection test. Results showed positive correlation between preference of intuitive style and all scales of irrational beliefs, however, also preference of rational style slightly correlated with belief in conspiracy theories. In contrast, people with higher need of rational integration endorsed less paranormal beliefs. Cognitive reflection test did not correlate with irrational beliefs at all. We compare our results with findings of other authors and highlight the importance of enhancing the motivation of people to think about the problems more deeply.

Key words: intuition; paranormal beliefs; conspiracies; alternative treatment; cognitive reflection

Intuition is fascinating subject of study, but it is associated with many misconceptions. Have you tried to google "intuition"? Besides definitions of the term, you are bound to find many pages offering you to unleash your inner strength, train your precognitive powers, or discover your intuitive healing powers. No wonder that many researchers view intuition suspiciously and consider uncritical faith in intuition as hindering rationality (Stanovich, 2011).

To be considered rational one must not only do things that promote his well-being and goals he sets in life (instrumental rationality), but his beliefs should not be in conflict with reality and he should see the world as it is (epistemic rationality) (Nickerson, 2008). Holding beliefs that are actually in opposition with reality and can be detrimental to one's rationality received the label "contaminated mindware" (Stanovich, 2011). The concept of contaminated mindware is both intuitively appealing and unexplored.

There have already been attempts to examine the link between particular irrational beliefs (such as conspiracy theories, beliefs in the supernatural and paranormal, superstitious thinking, etc.) and intuitive thinking styles (Aarnio & Lindeman, 2005; Svedholm, 2013), and also to link various irrational beliefs to each other (Lindeman, Svedholm-Häkkinen, & Lipsanen, 2015; Lobato, Mendoza, Sims, & Chin, 2014). In this paper we explore whether irrational beliefs can be best predicted by preference for intuitive thinking style, cognitive reflection, or personality variables, such as religious fundamentalism and authoritarianism.

METHOD

Participants and procedure

Altogether, 287 participants from the Pedagogical Faculty completed all materials (263 women, 24 men, M(age) = 19.79, SD = 2.5). All materials were administered through an internet-based interface using survio.com software for collecting online data.

Materials

Data were collected within larger project; here we report only relevant measures. All questionnaires used 6-point scale and scores were computed as the averages for each scale, so with the exception of CRT, all scales have range 1 – 6, with higher score reflecting higher preference for a given concept. Due to space restriction we summarize all materials in the Table 1 below.

Table 1

Scale	Description	Mean (SD)	Cronbach's α
Generic conspiracies belief scale (GCBS) (Brotherton, French, & Pickering, 2013)	59 items, 5 subscales: (1) government conspiracies; (2) small-group conspiracies; (3) alien conspiracies; (4) personal conspiracies; (5) information control conspiracies Example: *Some of the people thought to be responsible for acts of terrorism were actually set up by those responsible.*	3.40 (0.99)	.976
Paranormal Belief Scale (PBS) (Dagnall, Parker, Munley, & Drinkwater, 2010)	14 items: Hauntings, Other Life, Superstition, Religious Belief, Alien Visitation, Extrasensory Perception (ESP), Psychokinesis, Astrology, and Witchcraft. 4 items for Homeopathy were added. Example: *Black magic really exists*.	4.04 (0.75)	.833
Paranoid Ideation (PI)	9 items extracted from MMPI Example: *I think I am being followed*.	4.76 (0.74)	.832
Religious fundamentalism (RF) (Wiggins, 1966)	4 items from MMPI Example: *It seems that everything is happening in a way the Prophets said*.	3.59 (1.18)	.604
Right-wing authoritarianism (AAT) (Altemeyer, 1981)	22 items Example: *The established authorities generally turn out to be right about things, while the radicals and protestors are usually just "loud mouths" showing off their ignorance.*	3.78 (0.52)	.645
The Rational-Experiential Inventory (REI) (Epstein, Pacini, Denes-Raj, & Heier, 1996)	20 items in REI-Rationality Example: *I try to avoid situations that require thinking in depth about something* (R). 20 items in REI-Rationality Example: *I like to rely on my intuitive impressions.*	REI-R: 3.53 (0.64) REI-E: 3.77 (0.62)	REI-R: .808 REI-E: .806
Master Rationality Motive Scale (MRMS) (Stanovich, 2011)	15 items: rational motivation Example: *I like to think that my actions are motivated by sound reasons.*	3.47 (0.56)	.634
Cognitive Reflection Test – CRT (Frederick, 2005) + 4 new items (Oppenheimer & Thomson, 2015)	7 items Ability to supress highly salient intuitive (but incorrect) answer and to replace them with deliberate correct ones. Example: *A bat and a ball cost $1.10 in total. The ball costs $1.00 more than the ball. How much does the ball cost?*	0.77 (SD=1.05)	.640

RESULTS

We investigated the possible associations between holding irrational beliefs with reflective thinking and intuition. Pearson product-moment correlations are shown in Table 2. Conspiracy beliefs correlated positively with paranormal beliefs, paranoid ideation, and negatively with age, and both scales of REI. Paranormal beliefs showed the same pattern with even stronger correlation, moreover; quite curiously, it also correlated positively with motive for rational integration. Paranoid ideation, beside strong positive correlations with other measures of irrational beliefs, correlated weakly also with authoritarian personality.

Table 2 Correlations between preference for intuition, cognitive reflection, irrational beliefs and personality variables

	1. REI-R	2. REI-E	3. MRMS	4. CRT	5. PBS+H	6. GCBS	7. AAT	8. PI
1. REI-R								
2. REI-E	0.037							
3. MRMS	.367**	-.293**						
4. CRT	.156**	-0.017	.118*					
5. PBS+H	-0.055	-.249**	.153**	0.073				
6. GCBS	-.153**	-.199**	0.086	-0.021	.492**			
7. AAT	0.031	0.044	0.012	0.056	.128*	.069		
8. PI	-0.092	-.161**	0.104	0.023	.654**	.433**	.180**	
9. RF	-0.051	-0.09	0.064	-0.031	.046	-.025	.524**	.110

Notes. * Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed) after FDR procedure. ** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed) after FDR procedure.

To avoid false positive results (Type I error) because of multiple testing problem, we performed test of false discovery rate (FDR) (Benjamini & Hochberg, 1995), only correlation between religious fundamentalism and paranoid ideation showed to be non-significant after procedure.

To determine whether cognitive reflection, or preference for intuition or personality variables are the best predictors of irrational beliefs, we performed hierarchical regression analyses, where CRT was entered in the first step, MRMS, REI-E and REI-R was entered in second step, and AAT, RF and PI was entered in the third step. In case of PBS, all predictors accounted for 42.7 % of total variance. Only REI-E ($\beta = -0.140$, $t = -2.879$, $p = .004$, LLCI/ULCI = -0.280/-0.053) and PI ($\beta = 0.604$, $t = 13.185$, $p < .001$, LLCI/ULCI = 0.774/1.046) were significant. In case of GCBS, all predictors accounted for 21.8 % of total variance. This time, REI-R ($\beta = -0.152$, $t = -2.573$, $p = .011$, LLCI/ULCI = -0.420/-0.056), REI-E ($\beta = -0.124$, $t = -2.190$, $p = .029$, LLCI/ULCI = -0.375/-0.020), AAT ($\beta = 0.136$, $t = 2.202$, $p = .028$, LLCI/ULCI = 0.028/0.495), PI ($\beta = 0.375$, $t = 6.995$, LLCI/ULCI =

0.542/0.966), and RF (β = -0.150, t = -2.436, p = .015, LLCI/ULCI = -0.218/-0.023) were all significant.

DISCUSSION

Similarly to other studies (Lindeman, Svedholm-Häkkinen, & Lipsanen, 2015; Lobato, Mendoza, Sims, & Chin, 2014), we showed that various irrational beliefs tend to cluster together and when a person holds some kind of irrational belief, it is more probable that they will hold other irrational beliefs as well. On the other hand, similar to, Ballová Mikušková (under review) we point to cultural specifics as factors in the holding of various irrational beliefs. While belief in the supernatural (ghosts, astrology, witchcraft, alternative medicine, out of body experiences, etc.) is quite similar and we obtained results comparable to other studies using the same methods, conspiracy theories seem to be more culture-dependent and there is a necessity for researchers to construct measures suited for the particular target population.

In examining the connection between irrational beliefs and thinking dispositions we build on several previous studies (Lindeman et al., 2015; Lobato et al., 2014). Here our results only partly supported our expectations – we found unexpected negative correlations between preference for intuition (REI-E) and paranormal beliefs and alternative treatment, as well as conspiracy theories. In other words, a preference for intuition was related to the holding less irrational beliefs, such as paranormal beliefs and general conspiracy theories. This is in contrast with a host of previous studies in that previous research generally links preference for intuitive thinking with belief in alternative medicine (Saher & Lindeman, 2005), precognitive experiences (Rattet & Bursik, 2001) and paranormal beliefs (Aarnio & Lindeman, 2005; Genovese, 2005). Genovese (2005) analysed paranormal beliefs in teachers and future teachers (similar to our sample) and found that paranormal beliefs were correlated with disorganized schizotypal thinking and intuitive thinking styles. Similarly, Aarnio and Lindeman (2005) found that preference for analytical thinking led to fewer paranormal beliefs; among college students they found more paranormal beliefs among those majoring in education and theology than students majoring in medicine and psychology.

Surprisingly, however, the measure of rational motivation (MRMS) correlated with the paranormal beliefs and alternative medicine. MRMS was proposed by its author to measure motive for rational integration above the existing measures of preference for rational thinking (Stanovich, 2011).

Our next question was whether it is possible to predict irrational beliefs based on cognitive reflection, thinking dispositions and some personality variables. Rather surprisingly, preference for intuition (REI-E) predicted holding less paranormal beliefs as well as conspiracy theories. This unexpected finding needs further examination, as it is in contrast with findings of other studies mentioned above.

Our last note on the results concerns gender differences, which can in fact be a factor in our findings. Several authors have suggested that it is women's higher preference for intuition and lower preference for analytical thinking that partially explains either their more frequent belief in the supernatural compared to men (Aarnio & Lindeman, 2005) or lower performance in some cognitive tasks usually related to rationality (Čavojová & Hanák, 2014).

Moreover, as Aarnio and Lindeman (2005) indicated, students majoring in education usually exhibit the highest incidence of paranormal beliefs (along with theological students). This was the biggest problem of our sample – it consisted mainly of pedagogical students, who more often tend to be women. Pedagogical faculties are usually only a second choice for students and general interest in teaching careers is declining, as are the cognitive abilities of students currently attending pedagogical faculties. Although we are aware of this setback, we argue that the results are no less valid – on the contrary – studies are usually performed with privileged samples of university students who are self-selected for their cognitive abilities. The range of their cognitive abilities can be, therefore, more restricted. It is probable that our sample, which is sufficiently large, reflects the abilities and proclivities of the general public better and thus the results can provide substantial insight into the human cognitive processes. Moreover, although not representative, we believe that studying the cognitive processes and beliefs of future teachers is vastly important in this age of information overload, when critical thinking skills are becoming more and more important.

ACKNOWLEDGEMENT

This work was supported by Slovak grant agency VEGA 2/0085/17 "Cognitive limits of effective information processing and communication".

REFERENCES

Aarnio, K., & Lindeman, M. (2005). Paranormal beliefs, education, and thinking styles. *Personality and Individual Differences*, *39*(7), 1227-1236.

Altemeyer, R. A. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg: University of Manitoba Press.

Benjamini, Y., & Hochberg, Y. (1995). Controlling the false discovery rate: A practical and powerful approach to multiple testing. *Journal of the Royal Statistical Society*. http://doi.org/10.2307/2346101

Brotherton, R., French, C. C., & Pickering, A. D. (2013). Measuring belief in conspiracy theories: the generic conspiracist beliefs scale. *Frontiers in Psychology*, *4*(May), 279. http://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00279

Dagnall, N., Parker, A., Munley, G., & Drinkwater, K. (2010). Common Paranormal Belief Dimension. *Journal of Scientific Exploration*, *24*(3), 477-494.

Epstein, S., Pacini, R., Denes-Raj, V., & Heier, H. (1996). Individual differences in intuitive-experiential and analytical-rational thinking styles. *Journal of Personality and Social Psychology*, *71*(2), 390-405.

Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, *19*(4), 25-42. http://doi.org/10.1257/089533005775196732

Lindeman, M., Svedholm-Häkkinen, A. M., & Lipsanen, J. (2015). Ontological confusions but not mentalizing abilities predict religious belief, paranormal belief, and belief in supernatural purpose. *Cognition*, *134*, 63-76. http://doi.org/10.1016/j.cognition.2014.09.008

Lobato, E., Mendoza, J., Sims, V., & Chin, M. (2014). Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal beliefs, and pseudoscience acceptance among a university population. *Applied Cognitive Psychology, 28*(5), 617-625.

Nickerson, R. S. (2008). *Aspects of rationality. Reflections on what it means to be rational and whether we are*. New York: Psychology Press.

Oppenheimer, D. M., & Thomson. (2015). Investigation of an alternate form of the Cognitive Reflection Test. In *FINAL PROGRAM & BOOK OF ABSTRACTS* (p. 172). Budapest: Subjective Probability, Utility, and Decision Making (SPUDM) Conference. http://doi.org/ISBN 978-615-5270-17-8

Stanovich, K. E. (2011). *Rationality and the reflective mind*. New York: Oxford University Press.

Svedholm, A. (2013). *The cognitive basis of paranormal, superstitious, magical, and supernatural beliefs : The roles of core knowledge, intuitive and reflective thinking, and cognitive inhibition*.

Wiggins, J. S. (1966). Religious Fundamentalism Scale of the MMPI. Reviewed by W. B. Johnson and R. Olson.

ODMIETANÉ DETI V ŠKOLSKEJ TRIEDE

REJECTED CHILDREN IN CLASSROOM

Marek Dobeš

Spoločenskovedný ústav, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Košice

dobes@saske.sk

Abstrakt

Analyzovali sme sociometrické profily tried na základných školách na Slovensku. Zistili sme, že vo väčšine tried existuje sociometrická medzera, ktorá oddeľuje odmietané deti od zvyšku triedy. Tiež sme zistili, že v mnohých triedach táto sociometrická medzera pretrváva v čase.

Kľúčové slová: odmietané deti; školská trieda

Abstract

We analysed profiles of sociometric popularity among middle-school classes in Slovakia. We found that in the majority of classes there existed rejected children, separated by the gap in popularity ratings from the rest of the children in class. We also found that this pattern holds over time.

Key words: rejected children; classroom

ÚVOD

Školské prostredie ako súčasť sociálneho okolia je dôležité pre tvorbu rovesníckych vzťahov u detí (Ramsey, 1995). Odmietanie od rovesníkov môže mať na kvalitu života dieťaťa veľmi negatívny vplyv (DeRosier et al., 1994; Dodge et al., 2003). Pre dieťa s nízkou sociometrickou popularitou je náročné tráviť podstatnú časť života v triede. No tieto ťažkosti sú ešte väčšie ak je toto dieťa v pozícii odmietaného žiaka.

Obdobie ranej adolescencie je v tomto ohľade pre žiakov veľmi senzitívne. Mladí ľudia si vytvárajú návyky, ktoré môžu formovať podstatnú časť ich ďalšieho života. Väzby k rodičom sa uvoľňujú a nadväzujú sa významnejšie vzťahy k svojim rovesníkom (Langmeier & Krejčírová, 1998).

Nevieme zatiaľ veľa o mechanizmoch, ktoré pracujú na úrovni školskej triedy, a ktoré majú vplyv na to, či sa v triede vytvorí atmosféra prajúca vzájomným pozitívnym vzťahom

medzi deťmi, či naopak, vytvorí sa v triede kultúra ponižovania či šikanovania. Máme takisto málo empirických poznatkov o sociometrickej štruktúre školskej triedy.

Práve túto medzeru by sme chceli našim príspevkom čiastočne zaplniť. Snažíme sa identifikovať distribúciu sociometrickej popularity meranej sociometrickým dotazníkom naprieč viacerými triedami, a takisto naprieč triedami v čase. Pod sociometrickou popularitou rozumieme skóre získané jednotlivými žiakmi v sociometrických dotazníkoch od svojich spolužiakov, keď sa detí pýtame na úroveň ich kamarátskych vzťahov s ostatnými spolužiakmi (Litwack et al., 2012). Je tu rozdiel od vnímanej popularity, keď sa pýtame na to, koho zo spolužiakov považujú deti za populárnych. Tieto dve miery sa nemusia zhodovať.

Metóda

Vzorka

Pracovali sme s dvoma vzorkami.

A. 936 žiakov vo veku 11-12 rokov zo 44 tried základných škôl na Slovensku. Administrovali sme im Grafický sociometrický dotazník (Dobeš & Fedáková, 2010) na začiatku školského roka.

B. 561 žiakov vo veku 11-12 rokov (pri začiatku zberu dát) z 23 tried základných škôl vo veľkom meste na Slovensku. Grafický sociometrický dotazník bol administrovaný na začiatku a na konci školského roka v piatom i šiestom ročníku. Jeden žiak tak absolvoval štyri kolá merania.

Dotazník

Grafický sociometrický dotazník (Dobeš & Fedáková, 2010) pozostáva z piatich sústredných elíps. Žiaci sú inštruovaní vpísať svoje krstné meno do vnútornej elipsy a do ostatných elíps vpísať krstné mená svojich spolužiakov podľa toho, ako veľmi sa s nimi kamarátia. Tých, s ktorými sa kamarátia najviac, majú vpísať do elíps bližšie k svojmu menu. Tých, s ktorými sa kamarátia menej, do vzdialenejších elíps. Každý žiak tak od každého žiaka dostane skóre od 1 (najviac sa kamarátim) do 5 (najmenej sa kamarátim). Pre každého žiaka potom vypočítame priemerné skóre od 1 do 5, ktoré vypovedá o jeho sociometrickej popularite v triede.

Sociometrické profily tried

Na základe výsledkov Grafického sociometrického dotazníka sme pre každú školskú triedu vytvorili jej profil - histogram reprezentujúci distribúciu sociometrického skóre pre jednotlivých žiakov v triede.

Výsledky

Vytvorili sme sociometrické profily školských tried pre 44 tried. Graf 1 ukazuje histogramy sociometrického skóre pre jednotlivé triedy.

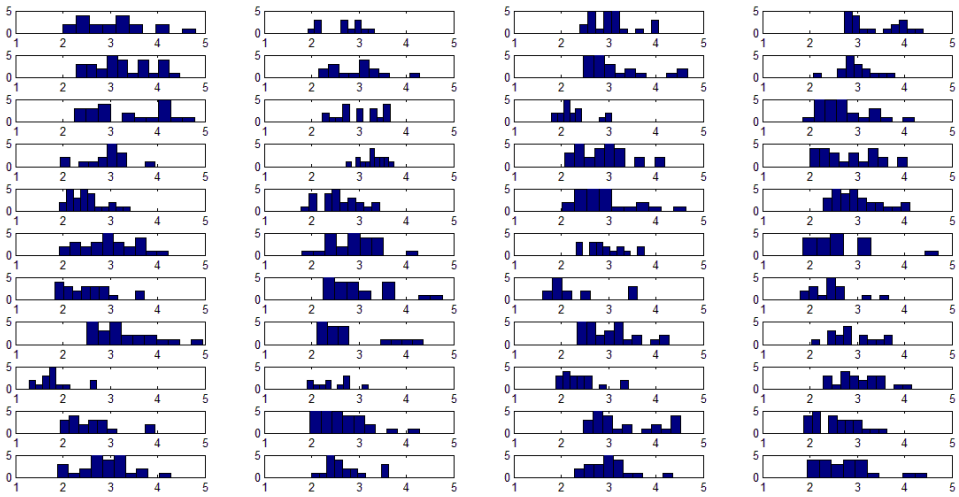

Graf 1 Sociometrické profily pre 44 školských tried. Os Y určuje počet žiakov, os X určuje výšku sociometrického skóre.

Na základe týchto profilov si môžeme všimnúť, že vo väčšine tried existuje medzera, ktorá oddeľuje (typicky jedno až tri) odmietané deti od zvyšku triedy. Nejde teda iba o to, že odmietané deti majú horšie sociometrické skóre ako zvyšok triedy, ale toto skóre netvorí kontinuum. Táto medzera môže naznačovať ešte väčšie odcudzenie odmietaných detí od ostatných. (Podobná medzera, ktorá by oddeľovala obľúbených žiakov od ostatných sa vyskytuje iba zriedka.)

Aby sme toto pozorovanie kvantifikovali, vypočítali sme, kde v histograme sa tieto medzery vyskytujú v jednotlivých triedach. Identifikovali sme umiestnenie medzery - teda

ktoré dve sociometrické skóre sú v triede od seba najväčšmi vzdialené (napríklad ak boli skóre 1,3; 1,8; 2,5; 4,8; , tak najväčšia medzera sa vyskytovala medzi skóre 2,5 a 4,8) a pomerne sme vyjadrili, v ktorej časti škály 1 až 5 sa táto medzera nachádza - 0 znamená, že sa nachádza na začiatku škály, v oblasti skóre obľúbených žiakov, 1 znamená, že sa nachádza na konci škály, v oblasti skóre odmietaných žiakov). Nasledujúci graf ukazuje distribúciu týchto medzier v našom súbore.

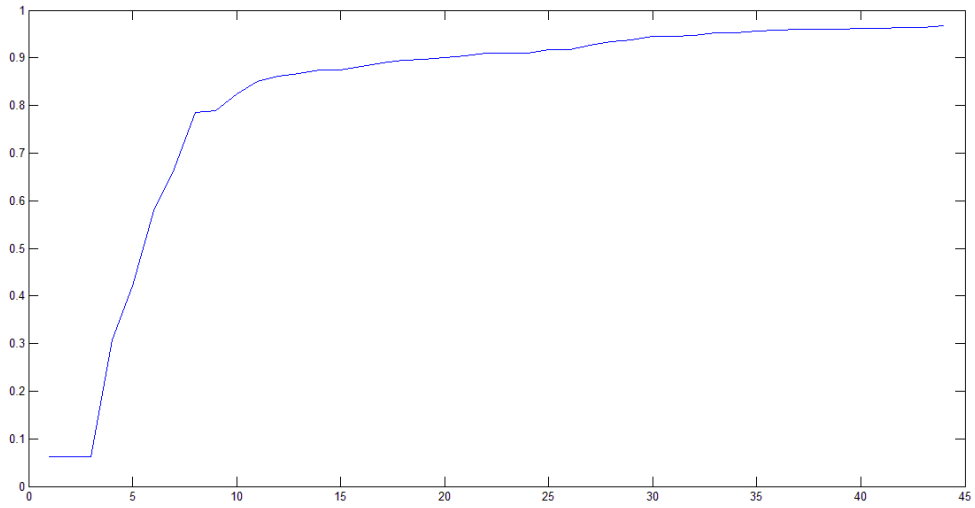

Graf 2 Distribúcia sociometrických medzier pre 44 školských tried. Os Y určuje umiestnenie medzery v rámci skóre, os X určuje počet tried.

Na základe Grafu 2 vidíme, že vo veľkej väčšine tried sa táto medzera nachádza v hornej polovici škály, teda v oblasti skóre typického pre odmietané deti.

Aby sme overili platnosť tohto pozorovania v čase, vypočítali sme umiestnenie sociometrických medzier v 23 školských triedach počas štyroch meraní v priebehu dvoch školských rokov. Zhrnutie týchto výsledkov ukazuje Tabuľka 1.

Tabuľka 1 Umiestnenie sociometrickej medzery v jednotlivých triedach počas 4 kôl meraní. Triedy, ktorých hodnoty boli nad 0,7 počas všetkých štyroch kôl sú označené hviezdičkou.

Trieda	Kolo 1	Kolo 2	Kolo 3	Kolo 4
*1	0,77	0,73	0,85	0,77
2	0,66	0,72	0,66	0,83
*3	0,76	0,80	0,84	0,92
4	0,86	0,93	0,55	0,69
5	0,84	0,76	0,64	0,68
6	0,04	0,88	0,75	0,46
7	0,04	0,86	0,82	0,79
*8	0,93	0,93	0,83	0,79
*9	0,92	0,84	0,80	0,80
10	0,14	0,14	0,05	0,81
11	0,90	0,05	0,05	0,57
12	0,93	0,64	0,68	0,68
13	0,67	0,73	0,73	0,73
*14	0,88	0,81	0,88	0,88
15	0,89	0,22	0,33	0,04
16	0,86	0,50	0,64	0,05
17	0,93	0,89	0,04	0,21
18	0,76	0,86	0,03	0,59
19	0,88	0,81	0,56	0,56
*20	0,92	0,88	0,88	0,88
*21	0,77	0,77	0,73	0,88
22	0,04	0,04	0,77	0,88
23	0,14	0,86	0,68	0,64

Na základe Tabuľky 1 vidíme, že i na druhej vzorke tried sa táto medzera väčšinou vyskytuje v oblasti, ktorá oddeľuje odmietaných žiakov od zvyšku triedy. V mnohých triedach tento trend pretrvával počas všetkých meraní v rozmedzí dvoch školských rokov.

DISKUSIA

Zatiaľ čo existuje rozsiahly výskum o individuálnych faktoroch, ktoré prispievajú k odmietaniu detí rovesníkmi (Newcomb et al., 1993), nemáme dosť informácií o mechanizmoch na úrovni triedy, ktoré prispievajú k odmietaniu detí. Existuje niekoľko teórií, ako napríklad teória podobnosti jedinca so skupinou (individual - group similarity, Wright et al, 1996) alebo poznatky o úlohe učiteľa pri tvorbe noriem v triede a ovplyvňovania kultúry

triedy (Chang, 2003), či teória fluidity sociálnej štruktúry v školskej triede (fluidity of social structure, Ramsey, 1995). Podobne môže byť dôležitá úloha vodcov medzi žiakmi v triede.

Náš príspevok ukazuje, že v mnohých prípadoch sa tieto faktory môžu spájať a prispieť k vytvoreniu štruktúry triedy kde jeden alebo viac žiakov sú oddelení vo svojej sociometrickej popularite od zvyšku triedy. Zatiaľ čo je prirodzené, že rôzne deti majú rôzny stupeň popularity, pozorujeme rozdiely v distribúcii tejto popularity v rámci triedy, ktoré sa môžu líšiť od normálneho rozdelenia.

Triedy s veľkými sociometrickými medzerami medzi žiakmi môžu vykazovať znaky nízkej skupinovej kohézie, ktorá môže byť nevýhodná nielen pre odmietaných žiakov, ale i pre ostatných členov skupiny (Forsyth, 2010).

LITERATÚRA

Bass, B. M., & Stogdill, R. M. (1990). *Handbook of leadership* (Vol. 11). New York, Free Press.

Candela, A. (1998). Students' power in classroom discourse. *Linguistics and Education*, *10*(2), 139-163.

Chang, L. (2003). Variable effects of children's aggression, social withdrawal, and prosocial leadership as functions of teacher beliefs and behaviors. *Child Development*, *74*(2), 535-548.

DeRosier, M., Kupersmidt, J., & Patterson, C. (1994) Children's academic and behavioral adjustment as a function of the chronicity and proximity of peer rejection. *Child Development, 65*, 1799-1813.

Dobeš, M., & Fedáková, D. (2010) *Môže nám byť spolu dobre*. SVÚ SAV, Košice.

Dodge, K. A., et al. (2003) Peer rejection and social information-processing factors in the development of aggressive behavior problems in children. *Child Development, 74*(2), 374-393.

Forsyth, D. (2010). *Group dynamics*. Cengage Learning, Belmont.

Frank, C. (1999). *Ethnographic eyes: A teacher's guide to classroom observation*. Heinemann, Portsmouth.

Grouws, D. A., & Lembke, L. O. (1996). Influential factors in student motivation to learn mathematics: The teacher and classroom culture. *Motivation in Mathematics*, 39-62.

Kerr, M., Stattin, H., Biesecker, G., & Ferrer-Wreder, L. (2003). Relationships with parents and peers in adolescence. *Handbook of Psychology*. Wiley.

Kreisberg, S. (1992). *Transforming power: Domination, empowerment, and education*. SUNY Press.

Langmeier, J., & Krejčírová, D. (1998). *Vývojová psychologie*. Praha, Grada publishing.

Litwack, S. D, Aikins, J. W., & Cillessen, A. H. N. (2012). The distinct roles of sociometric and perceived popularity in friendship: Implications for adolescent depressive affect and self-esteem. *The Journal of Early Adolescence, 32*, 226-251.

Newcomb, A. F., Bukowski, W. M., & Pattee, L. (1993). Children's peer relations: A meta-analytic review of popular, rejected, neglected, controversial, and average sociometric status. *Psychological Bulletin, 113*(1), 99.

Olweus, D. (1994). *Bullying at school* (pp. 97-130). Springer US.

Ramsey, P. G. (1995). Changing social dynamics in early childhood classrooms. *Child Development, 66*(3), 764-773.

Rodkin, P. C., Farmer, T. W., Pearl, R., & Van Acker, R. (2000). Heterogeneity of popular boys: antisocial and prosocial configurations. *Developmental Psychology, 36*(1), 14.

Rubin, K. H., Bukowski, W., & Parker, J. (2006). Peer interactions, relationships, and groups. In N. Eisenberg, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of Child Psychology, Social, Emotional, and Personality Development* (pp. 571-645). New Jersey: John Wiley & Sons.

de Vries, R. E., et al. (2010) Leadership = Communication? The relations of leaders' communication styles with leadership styles, knowledge sharing and leadership outcomes. *Journal of Business and Psychology, 3*(25), 367-380.

Wright, J. C., Giammarino, M., & Parad, H. W. (1986). Social status in small groups: Individual–group similarity and the social "misfit". *Journal of Personality and Social Psychology, 50*(3), 523.

GELOTOFÓBIA V POPULÁCII STREDOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV

GELOTOPHOBIA IN THE POPULATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Róbert Ďurka[1], Pavel Izrael[2], Juraj Holdoš[3]

[1,3] *Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku*

[2] *Katedra žurnalistiky, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku*

1 robert.durka@ku.sk, 2 pavel.izrael@ku.sk, 3 juraj.holdos@ku.sk

Abstrakt

Gelotofóbia (gelos (gr.) = smiech; phobos (gr.) = strach) definovaná ako strach zo zosmiešnenia sa prvýkrát objavila v prácach nemeckého psychoterapeuta Michaela Titzeho. Osoba trpiaca gelotofóbiou má patologický strach z toho, že sa sociálnym partnerom bude javiť ako smiešna. Táto štúdia prezentuje prvé skúmanie strachu zo zosmiešnenia na populácii stredoškolských študentov (N = 141) použitím položiek merajúcich gelotofóbiu vybratých z dotazníka PhoPhiKat-45 pre adolescentov a dotazníka Mini-IPIP merajúcich faktory Big Five. Dotazník má uspokojivé psychometrické kvality (Cronbachova $\alpha = 0{,}88$). Prevalencia gelotofóbie u stredoškolákov je 17,5 %. Osobnostné charakteristiky vysvetľujú 41,3 % variancie strachu zo zosmiešnenia. Typický gelotofób je introvertný neprívetivý neurotik. Vysoký výskyt strachu zo zosmiešnenia poukazuje na nevyhnutnosť ďalšieho skúmania tohto fenoménu v adolescentnej populácii.

Kľúčové slová: gelotofóbia; strach zo zosmiešnenia; Big Five; stredoškolský študent

Abstract

Gelotophobia (gelos (greek) = laughter; phobos (greek) = fear), defined as fear of being laughed at, first appeared in the works of German psychotherapist Michael Titze. Person who suffers from gelotophobia has a pathological fear from appearing ridiculous to the social partners. This paper presents the first study of the fear of being laughed at in the population of high school students (N = 141) utilizing items for measuring gelotophobia from the questionnaire PhoPhiKat-45 for adolescents and Mini-IPIP questionnaire for measuring Big Five factors. The psychometric qualities of the scale are satisfactory (Cronbach's $\alpha = 0.88$). The prevalence of gelotophobia among students is 17.5 %. Personality characteristics explain 41.3 % of the variance of fear of being laughed at. Typical person with gelotophobia is an introverted unpleasant neurotic. The high prevalence of the fear of being laughed at shows the necessity of the further study of this phenomenon in the population of adolescents.

Key words: gelotophobia; fear of being laughed at; Big Five; high school student

ÚVOD

Gelotofóbia (strach zo zosmiešnenia) bola prvýkrát popísaná nemeckým psychoterapeutom Michaelom Titzem. Termín vznikol spojeným gréckych slov „gelos“ = smiech a „phobos" = strach. Osoba trpiaca gelotofóbiou má patologický strach z toho, že sa sociálnym partnerom bude javiť ako smiešna (Titze, 1996). Osoby s gelotofóbiou predpokladajú, že humor namierený na nich je negatívny a zloprajný. Aj dobrosrdečný humor vnímajú ako výsmech (Platt & Forobasco, 2011).

Gelotofóbia sa čiastočne prekrýva so sociálnou fóbiou (zaoberanie sa strachom z negatívneho hodnotenia a poníženia, pocit trápnosti, tendencia vyhýbať sa sociálnym situáciám), avšak nie sú totožné konštrukty. Gelotofóbia je totiž primárne zameraná na self-identitu jedinca a zahanbujúce presvedčenie o tom, že jedinec je od základov poškodený, a preto smiešny. Zatiaľ čo sociálna fóbia je primárne zameraná na špecifické trápne chyby a lapsusy v sociálnych situáciách, ktoré vedú k poníženiu a sebaobviňovaniu (Titze, 2009).

Vychádzajúc z prác Michaela Titzeho, Willibald Ruch a René T. Proyer zostavili dotazník merajúci gelotofóbiu a nazvali ho GELOPH <15> (Ruch & Proyer, 2008a, 2008b). Dotazník autori neskôr rozšírili o položky merajúce gelotofíliu a kategalasticizmus a pomenovali ho PhoPhiKat-45 (Ruch & Proyer, 2009a). Pomocou týchto dotazníkov bolo uskutočnených mnoho výskumov zameraných na dospelú populáciu (viac informácii je možné nájsť v prehľadových štúdiách: Platt & Forobasco, 2011; Ruch, Hofmann, Platt, & Proyer, 2014), avšak na populácii detí a adolescentov sa doteraz realizoval iba jeden výskum v Dánsku (Führ, 2010). Spomínaný výskum poukázal na vysokú prevalenciu gelotofóbie, a to 14,26 % u 15-ročných a 17,92 % u 16-ročných adolescentov.

Obdobie adolescencie je psychológmi považované za najťažšie obdobie života človeka. Je samozrejmé, že práve toto obdobie ponúka množstvo príležitostí pre výsmech. Preto sme sa rozhodli v našom výskume zamerať sa práve na adolescentov. Výskum v Dánsku bol realizovaný pomocou dotazníka Geloph <15> určeného pre dospelú populáciu, v našom výskume sme použili položky merajúce gelotofóbiu z dotazníka PhoPhiKat-45 pre adolescentov.

V aktuálnom výskume sledujeme nasledujúce ciele: zistenie psychometrických kvalít subškály gelotofóbia dotazníka PhoPhiKat-45 pre adolescentov, následne určenie prevalencie gelotofóbie u adolescentov a tiež lokáciu gelotofóbie v priestore Big Five v skupine adolescentov.

Metóda

Výskumný súbor pozostáva zo 141 študentov vo veku 15-18 rokov (priemerný vek: 16,41, SD = 0,72) študujúcich na stredných školách v Ružomberku. Celkový počet 141 študentov tvorilo 66 (46,8 %) chlapcov a 75 (53,2 %) dievčat. Gymnázium navštevovalo 51 študentov (21 chlapcov (41,2 %) a 30 (58,8 %) dievčat) a Stredné odborné učilište 90 študentov (45 (50 %) chlapcov a 45 (50 %) dievčat).

PhoPhiKat-45 pre adolescentov. Dotazník, ktorého autormi sú Willibald Ruch a René T. Proyer (Ruch & Proyer, 2009a), je modifikáciou pôvodného dotazníka PhoPhiKat-45 určeného pre dospelých. Meria tri osobnostné charakteristiky týkajúce sa humoru a zosmiešnenia, a to gelotofóbiu, gelotofíliu a katagelasticizmus. Pre účely tohto výskumu sme použili iba 15 položiek merajúcich gelotofóbiu. Pre väčšiu názornosť uvádzame dve položky dotazníka: „Keď si ostatní robia zo mňa žarty, tak sa cítim ochromený“ a „Keby som nemal strach, že sa zosmiešnim, tak by som na verejnosti hovoril oveľa viac.“ Odpovede sú skórované na štvorbodovej Likertovej škále od 1 (veľmi nesúhlasím) po 4 (veľmi súhlasím). V tomto výskume sme použili nami adaptovanú slovenskú verziu. Psychometrické kvality dotazníka sú uspokojujúce (Cronbachova $\alpha = 0,88$).

Mini-IPIP. Autormi dotazníka sú M. Brent Donnellan, Frederik L. Oswald, Brendan M. Baird a Richard E. Lucas (Donnelan et al., 2006). V našom výskume sme použili slovenskú verziu dotazníka, ktorej autorom je Rastislav Duriš (Duriš, 2013). Dotazník bol použitý na meranie nasledujúcich dimenzií: extraverzia (E), prívetivosť (A), svedomitosť (C), neurotizmus (N) a intelekt (I). Vnútorná konzistencia faktorov dotazníka v tomto výskume je: Cronbachova $\alpha = 0,74/0,68/0,49/0,49/0,49$ (pre faktory E, A, C, N a I). Nízka reliabilita faktorov C, N a I obmedzuje interpretáciu výsledkov tohto výskumu.

Výsledky

Kaiser-Meyer-Olkinova miera adekvátnosti výberu (0,89) a Bartlettov test sféricity ($\chi^2 = 605,64$; $p \leq 0,001$) preukázali, že dáta spĺňajú predpoklady pre realizáciu faktorovej analýzy. Konzistentne s konceptualizáciou gelotofóbie, scree plot a kritériá vlastnej hodnoty preukázali prítomnosť jedného faktora (eigenvalue: 5,69; 1,16; 1,04). Direct Oblimin rotovaný faktor vysvetľoval 37,95 % rozptylu. Všetkých 15 položiek malo sýtenie medzi 0,34 a 0,72. Vnútorná konzistencia škály meraná Cronbachovou alfou je 0,88.

Deskriptívne štatistiky pre jednotlivé premenné sú prezentované v Tabuľke 1. Distribúcia všetkých premenných je normálna. Celkovo 17,5 % študentov môžeme označiť ako osoby

s gelotofóbiou (14,3 % s miernou gelotofóbiou; 1,6 % so silnejšou gelotofóbiou a 1,6 % s extrémnou gelotofóbiou). Rozdiely medzi chlapcami a dievčatami boli preukázané vo faktore prívetivosť (t(140) = -3,50; p ≤ 0,001). Chlapci a dievčatá sa medzi sebou nelíšia v strachu zo zosmiešnenia (t(140) = -1,19; ns), v extraverzii (t(140) = 1,31; ns), v svedomitosti (t(140) = -0,20; ns), v neurotizme (t(140) = -1,75; ns) a vo faktore intelekt (t(140) = -1,05; ns).

Tabuľka 1 Deskriptívne štatistiky, reliabilita a korelácie medzi gelotofóbiou a Mini Ipip s pohlavím a vekom

Škály	Deskriptívne štatistiky a reliabilita							Korelácie	
	Min	Max	M	SD	S	K	Alfa	Pohlavie	Vek
Pho	1,13	3,73	2,03	,56	,38	-,01	,88	,11	,03
Mini Ipip									
E	5,00	20,00	14,34	3,75	-,30	-,73	,74	-,11	,02
A	7,00	20,00	16,10	3,01	-,49	-,46	,68	,29**	,05
C	6,00	19,00	12,81	2,74	-,04	-,22	,49	,02	-,09
N	4,00	18,00	11,82	2,87	-,16	-,16	,49	,15	-,01
I	5,00	20,00	14,86	2,58	-,26	,92	,49	,09	,04

Legenda: N = 141. Pho = gelotofóbia. E = extraverzia, A = prívetivosť, C = svedomitosť, N = neurotizmus, I = intelekt. S = šikmosť (skewness). K = strmosť (kurtosis). Alfa = Cronbachova alfa. Pearsonová korelácia pre vek a pohlavie (1 = muž; 2 = žena). Korelácie sú dvojstranné. **p < ,01

Výsledky prezentované v Tabuľke 2 poukazujú na to, že osoby so strachom zo zosmiešnenia môžeme charakterizovať ako introvertných neprívetivých neurotikov. Gelotofóbia je vo vzťahu aj s nesvedomitosťou a s menšou inteligenciou. Tento výsledok je však limitovaný nedostatočnou reliabilitou subškály neurotizmus.

Tabuľka 2 Parciálne korelácie medzi gelotofóbiou a Mini Ipip (kontrolované premenné: vek a pohlavie)

	Gelotofóbia
Extraverzia (E)	-,56***
Prívetivosť (A)	-,29**
Svedomitosť (C)	-,22**
Neurotizmus (N)	,29**
Intelekt (I)	-,23**

Legenda: N = 141. **p < ,01; ***p < ,001

Výsledky hierarchickej regresnej analýzy (Tabuľka 3) preukázali, že 41,3 % rozptylu gelotofóbie môžeme vysvetliť demografickými charakteristikami a osobnostnými faktormi. Gelotofóbiu signifikantne predikujú extraverzia 30,2 %, neurotizmus 5,7 % a prívetivosť 2,6 %. Vek a pohlavie nie sú signifikantnými prediktormi gelotofóbie.

Tabuľka 3 Hierarchická regresná analýza predikujúca gelotofóbiu pomocou demografických charakteristík (metóda: enter) a Big Five (metóda: stepwise)

Premenná	B	SE B	β
Krok 1			
Pohlavie	,19	,10	,17
Vek	-,03	,07	-,03
Krok 2			
Pohlavie	,13	,09	,11
Vek	-,02	,06	-,02
Extraverzia	-,08	,01	-,55***
Krok 3			
Pohlavie	,09	,09	,08
Vek	-,01	,06	-,01
Extraverzia	-,08	,01	-,53***
Neurotizmus	,05	,02	,24**
Krok 4			
Pohlavie	,13	,09	,12
Vek	-,01	,06	-,01
Extraverzia	-,07	,01	-,49***
Neurotizmus	,05	,02	,25**
Prívetivosť	-,03	,02	-,17*

Legenda. ΔR^2 = ,029 pre Krok 1 (ns); ΔR^2 = ,302 pre Krok 2 (p < ,001); ΔR^2 = ,057 pre Krok 3 (p < ,01); ΔR^2 = ,026 pre Krok 4 (p < ,05). F (5, 141) = 15,36 (p < ,001).
*p < ,05; **p < ,01; ***p < ,001

DISKUSIA

Táto štúdia je prvou, ktorá skúmala strach zo zosmiešnenia u študentov stredných škôl pomocou dotazníka určeného pre adolescentov. Predbežné analýzy poukazujú na to, že subškála gelotofóbia dotazníka PhoPhiKat-45 pre adolescentov je validný a reliabilný merací nástroj.

Prevalencia gelotofóbie v populácii stredoškolských študentov je 17,5 %. V porovnaní s prevalenciou gelotofóbie v dospelej slovenskej populácii 6,14 % (Hřebíčková, Ficková, Klementová, Ruch, & Proyer, 2009) konštatujeme, že signifikantne viac adolescentov ako dospelých ma strach zo zosmiešnenia. V dánskej štúdii (Führ, 2010) uskutočnenej na populácii detí a adolescentov, ale použitím dotazníka pre dospelých, je výskyt gelotofóbie v skupine 16 ročných 17,92 %, čo je porovnateľné s výsledkami nášho výskumu. Jedným z vysvetlení tohto zistenia môže byť, že adolescenti sú citlivejší na svoj sebaobraz, ktorý sa ešte formuje, zatiaľ čo u dospelých je sebaobraz viac-menej stabilný.

Študentov s gelotofóbiou môžeme charakterizovať ako introvertných neprívetivých neurotikov. Subškála neuroticizmus síce vykazuje nízku Cronbachovu alfu, preto je potrebné výsledky interpretovať obozretne, avšak rovnaké výsledky priniesli aj výskumy na dospelej populácii (Ďurka & Ruch, 2015; Hřebíčková et al., 2009; Proyer & Ruch, 2010; Ruch, Harzer, & Proyer, 2013; Ruch & Proyer, 2009b). Osobnostné faktory (extraverzia, neurotizmus a prívetivosť) vysvetľujú 41,3 % variancie gelotofóbie, pričom demografické charakteristiky (vek a pohlavie) k vysvetleniu gelotofóbie signifikantne neprispievajú. Predchádzajúce výskumy na dospelej populácii vysvetlili 21 % (Hřebíčková et al., 2009) a 46,7 % (Ďurka & Ruch, 2015) rozptylu strachu zo zosmiešnenia. Zaujímavým zistením je, že zatiaľ čo v dospelej populácii viac ako 30 % variancie vysvetľuje neurotizmus (Ďurka & Ruch, 2015), tak v súčasnej štúdii u adolescentov viac ako 30 % rozptylu vysvetľuje introverzia. Úlohou ďalšieho výskumu je zistiť, či je toto zistenie charakteristické pre celú populáciu stredoškolákov alebo iba pre náš výskum.

Medzi obmedzenia radíme malý výskumný výber iba z jedného mesta, čo limituje reprezentatívnosť výskumu. Ďalším limitom je nízka reliabilita troch faktorov dotazníka Mini-IPIP (svedomitosť, neurotizmus, intelekt). Vynára sa otázka o vhodnosti použitia tohto dotazníka v adolescentnej populácii. Napriek týmto obmedzeniam považujeme výskum za prínosný, pretože v ňom išlo o prvú aplikáciu dotazníka merajúceho gelotofóbiu určeného pre adolescentnú populáciu v slovenských podmienkach. Vysoký výskyt strachu zo zosmiešnenia poukazuje na nevyhnutnosť ďalšieho skúmania tohto fenoménu v adolescentnej populácii.

LITERATÚRA

Donnellan, M. B, Oswald, F. L., Baird, B. M., & Lucas, R. E. (2006). The Mini-IPIP scales: Tiny-yet-effective measures of the big five factors of personality. *Psychological Assessment, 18*(2), 192-203.

Duriš, R. (2013). *Adaptácia osobnostného dotazníka Mini-IPIP do českého jazyka.* Diplomová práca. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta sociálnych a ekomonických vied.

Ďurka, R., & Ruch, W. (2015). The location of the three dispositions towards ridicule in the five-factor personality model in the population of Slovak adults. *Personality and Individual Differences, 72,* 177-181.

Führ, M (2010). The applicability of the GELOPH<15> in children and adolescents: First evaluation in a large sample of Danish pupils. *Psychological Test and Assessment Modeling, 52*(1), 60-76.

Hřebíčková, M., Ficková, E., Klementová, M., Ruch, W., & Proyer, R. T. (2009). Strach ze zesměšnění: Česká a slovenská verze dotazníku GELOPH<15> pro zjišťování gelotofobie. *Československá Psychologie, 53*(5), 468-479.

Platt, T., & Forobasco, G. (2011). Gelotophobia: The fear of being laughed at. In P. Gremigni (Ed.), *Humor and health promotion* (pp. 229-252). Hauppauge, New York: Nova Science Publishers.

Proyer, R. T., & Ruch, W. (2010). Enjoying and fearing laughter: Personality characteristics of gelotophobes, gelotophiles and katagelasticists. *Psychological Test and Assessment Modeling, 52*(2), 148-160.

Ruch, W., Harzer, C., & Proyer, R. T. (2013). Beyond being timid, witty, and cynical: Big Five personality characteristics of gelotophobes, gelotophiles, and katagelasticists. *International Studies in Humour, 2*, 24-42.

Ruch, W., Hofmann, J., Platt, T., & Proyer, R. (2014). The state-of-the art in gelotophobia research: A review and some theoretical extensions. *Humor: International Journal of Humor Research*, *27*(1), 23-46.

Ruch, W., & Proyer, R. T. (2008a). The fear of being laughed at: Individual and group differences in gelotophobia. *Humor: International Journal of Humor Research, 21*(1), 47-67.

Ruch, W., & Proyer, R. T. (2008b). Who is gelotophobic? Assessment criteria for the fear of being laughed at. *Swiss Journal of Psychology, 67*(1), 19-27.

Ruch, W., & Proyer, R. T. (2009a). Extending the study of gelotophobia: On gelotophiles and katagelasticists. *Humor: International Journal of Humor Research, 22*, 183-212.

Ruch, W., & Proyer, R. T. (2009b).Who fears being laughed at? The location of gelotophobia in the Eysenckian PEN-model of personality. *Personality and Individual Differences, 46*, 627-630.

Titze, M. (1996). The Pinocchio complex: Overcoming the fear of laughter. *Humor & Health Journal, 5*(1), 1-7.

Titze, M. (2009). Gelotophobia: The fear of being laughed at. *Humor: International Journal of Humor research, 22*(1-2), 27-48.

OČAKÁVANÉ DÔSLEDKY DOSIAHNUTIA AKADEMICKÉHO CIEĽA A ICH ŠTRUKTÚRA

EXPECTED ACADEMIC GOAL ATTAINMENT CONSEQUENCES AND THEIR STRUCTURE

Nikola Fabiny, Ladislav Lovaš

Katedra psychológie, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

nikola.fabiny@gmail.com, ladislav.lovas@upjs.sk

Abstrakt

Príspevok popisuje vytvorené škály očakávaných dôsledkov dosiahnutia (akademického) cieľa a ich faktorovú štruktúru. Na meranie dôsledkov dosiahnutia výskumníkom popísaného cieľa „úspešné ukončenie štúdia“ boli výskumnej vzorke 412 vysokoškolských študentov predložené škály 12 pozitívnych a 7 negatívnych dôsledkov, ktorých pravdepodobnosť bola hodnotená na 6-bodovej škále. Škály pozitívnych aj negatívnych dôsledkov dosiahnutia akademického cieľa sa na základe Cronbachovej α ukázali ako reliabilné. Faktorová analýza pozitívnych dôsledkov ukazuje existenciu 3 faktorov – „Pozitívne hodnotenie okolia“, „Pozitívne sebahodnotenie“ a „Objektívne výhody“. Negatívne dôsledky vytvárajú 2 faktory – „Obavy z odsúdenia okolím“ a „Pochybnosti“. Škály sú pripravené pre výskumné účely, aby sa začalo ich overovanie zisťovaním vzťahov s ďalšími premennými (ďalšími očakávaniami týkajúcimi sa dosiahnutia cieľov) ako typ validizácie.

Kľúčové slová: akademický cieľ; očakávané dôsledky; faktorová štruktúra

Abstract

The contribution presents the original (academic) goal attainment expected consequences scales and their factor structure. To measure consequences of attaining the goal defined by researcher “successful graduation”, a sample of 412 university students was administrated the scales of 12 positive and 7 negative consequences probability of which was rated on a 6-point scale. Both the scale of positive and negative academic goal attainment consequences were proven reliable according to Cronbach’s alpha. Factor analysis of positive consequences shows the presence of three factors – “Positive evaluation by others”, “Positive self-esteem” and “Objective advantages”. Negative consequences form two factors – “Fear of condemnation by others” and “Doubts”. The scales have been prepared for future research to initiate their verification by identification of their relationships to other variables (other expectancies related to goals).

Key words: academic goal; expected consequences; factor structure

ÚVOD

Príspevok je súčasťou komplexnejšieho skúmania vzťahov medzi druhmi očakávaní týkajúcich sa dosahovania cieľov (očakávané dôsledky dosiahnutia cieľa, očakávané emócie, očakávané výsledky – dosiahnutie/nedosiahnutie cieľa). Zaoberá sa očakávanými dôsledkami dosiahnutia cieľa ako jedným z cieľových očakávaní. Prezentované sú výsledky overovania možnosti vytvoriť dve krátke škály na zisťovanie pozitívnych a negatívnych dôsledkov dosiahnutia akademického cieľa a to z hľadiska ich vnútornej konzistencie a vnútornej štruktúry.

Očakávané dôsledky dosiahnutia cieľa dopĺňajú zoznam dimenzií a charakteristík cieľov o dôležitý aspekt. Sú súčasťou rozhodovania týkajúceho sa výberu cieľov s predpokladaným vplyvom na proces ich dosahovania. Odráža sa v ich zaradení do niektorých modelov regulácie správania (Fontaine & Dodge, 2006). Sú zároveň aplikáciou tzv. „cost – benefit“ analýzy do oblasti dosahovania cieľov. Problematika analýzy ziskov a strát (cost benefit analysis) sa chápe ako súčasť procesu rozhodovania (decision making, napr. Edwards, 1954) spolu s očakávanými emóciami. Dáva sa do súvisu s evolúciou a prirodzeným výberom (zvažovanie pomeru pozitívnych a negatívnych dôsledkov). Bola využitá aj vo výskume agresie ako sociálnej interakcie. Aj tu sa vychádzalo z predpokladu, že očakávané pozitívne dôsledky stimulujú (zvyšujú pravdepodobnosť výskytu) správanie, kým negatívne dôsledky tlmia (znižujú pravdepodobnosť) správania (napr. Archer & Southall, 2009; Archer et al., 2010; Rutter & Hine, 2005). Predpokladaný motivačný efekt očakávaných dôsledkov je potrebné vo väčšej miere využiť a overiť aj v oblasti dosahovania cieľov. Súčasťou toho by malo byť aj overenie vzťahov k tým premenným, ktoré v súčasnom výskume dosahovania cieľov dominujú, ako je spätosť s cieľom (goal commitment), cieľová sebaúčinnosť (goal self-efficacy), vnímaný progres v dosahovaní cieľa (goal progress) a niektorých ďalších.

Predpokladom toho, aby sa mohli stať očakávania týkajúce sa dosiahnutia cieľa súčasťou výskumu ich vzťahu k uvedeným premenným a samotnému dosiahnutiu, či nedosiahnutiu cieľa, je potrebné overiť možnosť ich identifikácie podobnými škálami akými sa zisťujú dimenzie cieľov a akými boli zisťované pozitívne a negatívne dôsledky agresie. Nakoľko aj pozitívne aj negatívne dôsledky dosiahnutia cieľa by sa mohli týkať rôznych aspektov, bolo našim zámerom overiť vnútornú konzistenciu a štruktúru škál identifikujúcich obidva typy očakávaní týkajúcich sa dôsledkov dosiahnutia cieľa.

METÓDA

Respondenti

Výskumnú vzorku tvorilo 412 vysokoškolských študentov s priemerným vekom M = 21,04 roka a štandardnou odchýlkou SD = 1,60. Pomer mužov a žien bol 151 : 261 (37 % : 63 %). Vzorka bola tvorená študentmi rôznych odborov (prírodovedných i humanitných) Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Technickej univerzity v Košiciach a Univerzity veterinárneho lekárstva a farmácie v Košiciach. Všetky dáta boli získané priamou skupinovou administráciou.

Použité metódy

Na zisťovanie pozitívnych a negatívnych dôsledkov dosiahnutia akademického cieľa boli pripravené dve samostatné škály. Zodpovedá to doterajším postupom na zisťovanie pozitívnych a negatívnych dôsledkov niektorých foriem správania (napr. Lovaš, 2010). Formulácia položiek bola pripravená na základe rozhovorov so zástupcami teoretickej populácie (vysokoškolákmi), formulácia niektorých položiek bola inšpirovaná škálami na zisťovanie dôsledkov agresívneho správania (napr. Lovaš, 2010). Nami vytvorená škála negatívnych dôsledkov dosiahnutia akademického cieľa (NDDAC) obsahovala sedem položiek a jej reliabilitu potvrdzuje hodnota Cronbachovej α 0,76 (napr. „Moji známi by ma odsúdili.“). Škála pozitívnych očakávaných dôsledkov dosiahnutia akademického cieľa (PDDAC) sa skladala z 12 položiek s hodnotou Cronbachovej α 0,84 (napr. „Moji známi by to ocenili.“). Položky boli predložené v poradí, kde sa striedali pozitívne a negatívne dôsledky. Znenie položiek možno vidieť v Tabuľke 1 a 2 v časti Výsledky.

Postup výskumu a analýzy

Po úvodnej inštrukcii a demografických údajoch nasledovala prezentácia akademického cieľa popísaného výskumníkom – „úspešné ukončenie štúdia“. Cieľ tohto druhu bol vzhľadom na vzorku zvolený z dôvodu, že v období štúdia na vysokej škole sa javia ako primárne jednak ciele v sociálnej oblasti a jednak práve ciele týkajúce sa štúdia (napr. Salmela-Aro et al., 2007), v terminológii Austina a Vancouvera „ašpirácie týkajúce sa kariéry a zamestnania“ (Austin & Vancouver, 1996). Respondenti mali hodnotiť vnímanú pravdepodobnosť („Nakoľko je pravdepodobné, že by úspešné absolvovanie štúdia mohlo mať pre Vás nasledovné dôsledky?“) 12 pozitívnych a 7 negatívnych dôsledkov na 6-bodovej škále s koncovými verbálnymi kotvami 1 = veľmi nepravdepodobné a 6 = veľmi

pravdepodobné. Použili sme exploračnú faktorovú analýzu, metódu „principal axis factoring“, rotáciu Varimax.

VÝSLEDKY

Faktorová analýza PDDAC

Faktorová analýza PDDAC na základe Kaiserovho kritéria naznačuje existenciu 3 faktorov, ktoré spolu vysvetľujú 48,54 % variancie. Hodnota kritéria KMO je 0,86 a sféricita na základe Bartlettovho testu bola významná (Sig. 0,0001), výsledky oboch testov teda možno považovať za uspokojivé.

Pôvodná vlastná hodnota prvého faktora je 4,72, po rotácii 2,29. Faktor vysvetľuje 19,11 % rozptylu a tvorí ho šesť položiek (viď Tabuľka 1). Overovaná bola aj vnútorná konzistencia takto vytvorenej škály, kde Cronbachova α má hodnotu 0,82. Všetky faktorové náboje boli kladné a naznačovali relatívne silnú koreláciu (od 0,39 do 0,76). Obsahovou analýzou položiek sýtiacich prvý faktor najsilnejšie (viď Tabuľka 1), nachádzame v ich pozadí prvok ocenenia zo strany iných. Navrhujeme preto názov faktora *„Pozitívne hodnotenie okolia*“.

Ako vidíme v Tabuľke 1, korelácia položky „Bol by som spokojný, že niečo som absolvoval, „mám to za sebou.“ s faktorom je výrazne najnižšia, resp. hraničná (0,39). Pri pohľade na reliabilitu tejto škály tvorenej položkami odvodenými z faktorovej analýzy zisťujeme, že aj keď hodnota Cronbachovej α škály by sa eliminácou tejto položky síce nezvýšila, korelácia tejto položky s celkovým skóre je najnižšia spomedzi všetkých (0,50). Vzhľadom na spomínaný nízky faktorový náboj sme sa nakoniec rozhodli daný dôsledok odstrániť zo škály napriek tomu, že po jeho odstránení sa reliabilita škály PDDAC (11 položiek) nepatrne zníži na α = 0,83.

Druhý faktor PDDAC má vlastnú hodnotu 1,35, po rotácii 1,92 a vysvetľuje o niečo menšie percento rozptylu (15,99 %). Faktor obsahuje 4 položky (viď Tabuľka 1) a v takomto zložení možno škálu, ktorá ho tvorí považovať za vnútorne konzistentnú (α = 0,70). Faktorové náboje položiek sa pohybovali medzi 0,51 a 0,69. Vzhľadom na význam položiek so zameraním na položku s výrazne najsilnejšou koreláciou s faktorom navrhujeme pomenovať druhý faktor „*Pozitívne sebahodnotenie*“. Môžeme si však všimnúť v obsahu druhého faktora aj prvok odmeny (sám sebou, inými), ktorý zastupujú položky so slabším faktorovým nábojom.

Vlastná hodnota posledného, tretieho faktora má hodnotu 1,18, po rotácii 1,61 a tento faktor vysvetľuje 13,44 % rozptylu. Na základe hodnoty Cronbachovej α škály (0,70) možno škálu, ktorá tvorí tento faktor považovať za vnútorne konzistentnú. Tvoria ju položky, ktoré možno vidieť v Tabuľke 1. Aj keď posledný faktor PDDAC je tvorený len dvomi položkami, predsa v ich obsahu možno nájsť, čo majú spoločné. V oboch prípadoch ide o akési „*Objektívne výhody*“ (neobsahujúce prvok hodnotenia – sebou ani inými), čo môže slúžiť aj ako pomenovanie faktora.

Tabuľka 1 ukazuje škály PDDAC vytvorené na základe faktorovej analýzy zvýrazňujúc faktorový náboj (po rotácii), ktorý je najvyšší, resp. má hodnotu ≥ 0,5 teda ktorý faktor sýti daná položka.

Tabuľka 1 Faktorová analýza škály PDDAC

Položka	Sýtenie faktorov		
	1	2	3
Moji známi by to ocenili.	0,76	0,12	0,13
Moji najbližší by to ocenili.	0,70	0,07	0,21
Získal by som uznanie od blízkych, spolužiakov.	0,58	0,37	0,05
Bol by som spokojný, že niečo som dokázal.	0,54	0,21	0,46
Bol by som na seba hrdý.	0,47	0,45	0,35
Bol by som spokojný, že niečo som absolvoval, „mám to za sebou.“	0,39	0,34	0,17
Zlepšilo by sa moje sebahodnotenie.	0,15	0,69	0,32
Bol by som za to odmenený sám sebou (niečo by som si doprial).	0,34	0,55	0,11
Bol by som niekým odmenený (školou, rodičmi).	0,10	0,51	-0,02
Zlepšil by som si pozíciu oproti iným.	0,08	0,51	0,25
Zlepšilo by to moje celkové poznatky v danom odbore.	0,21	0,07	0,85
Bol by som lepšie pripravený na budúci pracovný život.	0,17	0,31	0,53

Faktorová analýza NDDAC

Faktorová analýza NDDAC na základe Kaiserovho kritéria „eigenvalue“ ≥ 1 naznačuje existenciu 2 faktorov, ktoré spolu vysvetľujú 47,63 % variancie. Hodnota kritéria KMO je 0,80 a sféricita na základe Bartlettovho testu bola významná (Sig. 0,0001), výsledky oboch testov teda možno považovať za uspokojivé.

Pôvodná vlastná hodnota prvého faktora je 3,14, po rotácii 1,91. Faktor vysvetľuje 27,32 % rozptylu a tvoria ho tri položky, ktorých znenie možno vidieť v Tabuľke 2. Overovaná bola aj vnútorná konzistencia škály, ktorú tvoria položky tohto faktora, kde

Cronbachova α má hodnotu 0,81. Všetky faktorové náboje boli kladné a naznačovali relatívne silnú koreláciu (r_{xy} od 0,58 do 0,84). Na základe významu týchto položiek môžeme vidieť v pozadí „spoločného menovateľa“ a teda pomenovať faktor ako *„Obavy z odsúdenia okolím“*, resp. negatívne reakcie okolia.

Druhý faktor NDDAC má pôvodnú vlastnú hodnotu (eigenvalue) 1,13, po rotácii 1,42 a vysvetľuje o niečo menšie percento variancie (20,31 %). Táto škála vytvorená na báze faktorovej analýzy obsahuje 4 položky (viď Tabuľka 2) a škálu v takomto zložení možno považovať za hranične vnútorne konzistentnú (α = 0,65). Faktorové náboje troch položiek boli vyššie ako 0,5, aj keď nižšie ako v prvom faktore. Položka „Bol by som nespokojný, že aj tak „nejdem na maximum.“ má voči tomuto faktoru faktorový náboj hraničných 0,32 podobne ako to bolo v prípade odstránenej položky PDDAC. Na základe obsahovej analýzy položiek sýtiacich faktor vidíme v pozadí to, čo majú tieto položky spoločné teda akúsi ľútosť. Faktor môžeme pomenovať *„Pochybnosti“*.

Vhodnosť odstránenia uvedenej položky zo škály NDDAC potvrdzuje okrem nízkeho faktorového náboja aj pohľad na reliabilitu škály tvoriacej druhý faktor. Hodnota Cronbachovej α škály by sa zvýšila odstránením práve tejto položky o dve stotiny (na α = 0,67). Rovnako korelácia tejto položky s celkovým skóre je výrazne najslabšia zo 4 položiek sýtiacich daný faktor, r_{xy} = 0,30, túto položku teda odstraňujeme zo škály. Po jej odstránení bude reliabilita vzniknutej 6-položkovej škály NDDAC α = 0,77.

Tabuľka 2 ukazuje škály NDDAC vytvorené na základe faktorovej analýzy zvýrazňujúc faktorový náboj (po rotácii), ktorý je najvyšší, resp. má hodnotu ≥ 0,5 teda ktorý faktor sýti daná položka.

Tabuľka 2 Faktorová analýza škály NDDAC

Položka	Sýtenie faktorov	
	1	2
Moji najbližší by ma odsúdili.	0,84	0,19
Moji známi by ma odsúdili.	0,79	0,25
Zhoršilo by sa moje sebahodnotenie.	0,58	0,26
Uvažoval by som, či to má zmysel.	0,08	0,68
Ľutoval by som, že som sa do toho pustil.	0,39	0,66
Povedal by som si, že tá námaha nestála za to.	0,20	0,51
Bol by som nespokojný, že aj tak „nejdem na maximum.“	0,21	0,32

DISKUSIA

Vytvorené škály pozitívnych (11 položiek) ako aj negatívnych očakávaných dôsledkov (6 položiek) dosiahnutia akademického cieľa sa ukázali ako vnútorne konzistentné. PDDAC vytvárajú 3 faktory – „Pozitívne hodnotenie okolia“, „Pozitívne sebahodnotenie“ a „Objektívne výhody“. V pozadí NDDAC stoja 2 faktory – „Obavy z odsúdenia okolím“ a „Pochybnosti“.

Za hlavný prínos výskumu považujeme overenie použiteľnosti vytvorených škál (reliabilita) spolu s poznaním čo stojí v pozadí dôsledkov úspešného ukončenia štúdia očakávaných študentmi (faktory). V ďalšom výskume sa tak môžeme zamerať nielen na očakávané dôsledky dosiahnutia akademického cieľa ako pozitívne a negatívne, ale aj na skúmanie relatívnej dôležitosti ich rôznych *aspektov* – sebahodnotenie, hodnotenie inými atď.

Za limit výskumu možno považovať, že skúmané dôsledky nepokrývajú celé spektrum možností. Toto kritérium je však tak absolútne, že ani otvorená otázka na popis očakávaných dôsledkov nie je zárukou získania plne vyčerpávajúceho inventára dôsledkov úspešného ukončenia štúdia očakávaných študentmi. Rovnako samotný cieľ definovaný výskumníkom v protiklade k idiografickému cieľu môže vyvolávať otázku, či daná predstava je skutočne pre respondenta cieľom. Tu sme vychádzali z predpokladu, že samotné vysokoškolské štúdium, ktoré je dobrovoľné, je prejavom motivácie ho úspešne absolvovať, čo odráža aj úvodná inštrukcia dotazníka.

Škály sú pripravené pre ďalší výskum očakávaní týkajúcich sa dosahovania cieľov, aby sa začala validizácia v zmysle overovania zisťovaním vzťahov s ďalšími premennými (očakávané emócie, očakávané výsledky – dosiahnutie/nedosiahnutie cieľa a iné *charakteristiky cieľa*). Ako bolo naznačené v úvode, v súvislosti s cieľmi bývajú skúmané najmä charakteristiky, ktoré nemajú charakter očakávaní (napr. progres v dosahovaní cieľa, dosiahnuteľnosť atď.) a ktoré v tejto práci skúmané neboli, čo považujeme za námet pre ďalší výskum.

Za iné perspektívy ďalšieho výskumu považujeme v súvislosti s očakávanými výsledkami dosahovania cieľa (dosiahnutie/nedosiahnutie) skúmanie očakávaných dôsledkov *nedosiahnutia* cieľa. Kým v súčasnej práci sme sa zaoberali pozitívnymi a negatívnymi dôsledkami dosiahnutia cieľa, zaujímavou by bola otázka či je opodstatnené skúmať obdobne aj pri nedosiahnutí cieľa pozitívne a negatívne dôsledky alebo pri nedosiahnutí cieľa významnú rolu hrajú iba očakávané negatívne dôsledky. Taktiež sa otvára otázka

zmysluplnosti merania očakávaných dôsledkov týkajúcich sa nielen dosiahnutia cieľa ako výsledku, ale aj *dosahovania* cieľa ako procesu v zmysle cesty k cieľu.

POĎAKOVANIE

Grantová podpora: Príspevok je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0924/15 Procesy sebaregulácie v dosahovaní distálnych cieľov.

LITERATÚRA

Archer, J., & Southall, N. (2009). Does cost–benefit analysis or self-control predict involvement in bullying behavior by male prisoners? *Aggressive Behavior*, *35*, 31-40.

Archer, J., et al. (2010). Does cost-benefit analysis or self-control predict involvement in two forms of aggression? *Aggressive Behavior*, *36*, 292-304.

Austin, J. T., & Vancouver, J. B. (1996). Goal constructs in psychology: Structure, process, and content. *Psychological Bulletin*, *120*, 338-375.

Edwards, W. (1954). The theory of decision making. *Psychological Bulletin*, 51, 380-417.

Fontaine, R. G., & Dodge, K. A. (2006). Real-time decision making and aggressive behavior in youth: A heuristic model of Response Evaluation and Decision (RED). *Aggressive Behavior*, *32*, 604-624.

Lovaš, L. (2010). *Agresia a násilie*. Bratislava: Ikar.

Rutter, A., & Hine, D. W. (2005). Sex differences in workplace aggression: An investigation of moderation and mediation effects. *Aggressive Behavior*, *31*, 254-270.

Salmela-Aro, K., et al. (2007). Personal goals during emerging adulthood: A 10-year follow up. *Journal of Adolescent Research*, *22*, 690-715.

OBSAH STEREOTYPU ETNICKÝCH KATEGORIÍ:KVALITATIVNÍ STUDIE

STEREOTYPE CONTENT IN ETHNIC GROUPS: A QUALITATIVE STUDY

Veronika Francová

Pedagogická fakulta UK v Praze

veronika.francova@pedf.cuni.cz

Abstrakt

Předkládaná kvalitativní studie směřuje k porozumění obsahu stereotypů etnických skupin v české společnosti. Jedná se o součást rozsáhlejšího výzkumu stereotypů v české společnosti. Studie je založena nakvalitativní analýze atributů, jež generovali respondenti na otevřenou otázku „Jaký je...(Čech, Američan, Němec, Slovák, atd.)“. Identifikovali jsme specifické dimenze, jež tvoří obsah stereotypu etnických kategorií. Ukazuje se, že struktura stereotypu je odlišná u etnických, profesních a dalších sociálních kategorií. V případě etnických kategorií se vedle běžně užívaných dimenzí vřelosti a kompetence jedná o téma přijatelnosti a adaptabilityčlenů dané kategorie, jejich odpovědnosti vůči společnosti a míry seberegulace a vychování. Užití deskipce skrze atributynám umožňuje lépe porozumět kvantitativním datům a ukazuje též nutnost prozkoumat skutečný psychologický obsah stereotypu. Jeho analýza je zásadní pro další výzkum v oblasti meziskupinovýh vztahů.

Klíčová slova: stereotyp; obsah stereotypu; sociální kategorie; etnické skupiny

Abstract

Over the last two decades since the fall of communism the czech society has experienced substantial changes. Studying the stereotypes is a key research subject that helps us understand the social changes. The aim of the study is to explore the phenomenon of stereotype and to describe its actual content. The qualitative analysis aims at coding attributes the respondents generated after an open question. We have discovered the key dimensions which according to our data make content of stereotype. The pattern of the dimensions is rather different by the ethnic categories and professional categories. The two dimensions of competence and warmth seem to be not sufficient to describe the stereotype content while there are another dimensions describing, e.g. perceived relation of the ethnic category towards the society which is an important element of the stereotype content.Using the descriptions enables us to explore the actual psychological content of stereotypes and also to discuss the ways of realizing the research in intergroup relations. Describing the stereotype content is crucial for the further research of intergroup relations.

Key words: stereotype; stereotype content; social category; ethnic groups

ÚVOD

Předkládaná kvalitativní studie se zaměřuje na analýzu obsahu stereotypu etnických kategorií v české společnosti. Vycházíme z toho, že stereotypy sociálních kategorií nejsou založeny na osobní zkušenosti jedince s danou skupinou, ale jsou obecně sdílenou představou, bez zjevné souvislosti s vlastnostmi jednotlivců, kteří danou sociální kategorii tvoří (Hnilica, 2010).

Jeden z široce užívaných modelů obsahu stereotypu, Stereotype Content Model - *Model obsahu stereotypu* (Cuddy, Fiske, & Glick, 2008), čerpá na výzkumném poli z teorií interpersonální percepce (Asch, 1946). V souladu s Aschovými zjištěními tento model předpokládá, že dané sociální kategorii, stejně jako jedinci, připisujeme vlastnosti, které lze zařadit do centrálních kategorií C (competence) a W (warmth). Naše analýza přináší zprávu o stereotypech etnických kategorií v české společnosti skrze opačný postup: otevřenou otázku. Ta poskytuje odlišný pohled na obsah stereotypu a umožňuje diskusi s aplikací modelu interpersonální percepce na percepci sociálních kategorií.

CÍLE

Cílem kvalitativní studie bylo

- sesbírat a analyzovat data týkající se vlastností, které lidé připisují jednotlivým etnickým kategoriím a vytvořit model obsahu stereotypu etnických kategorií
- diskutovat výsledky analýzy s námi dříve vytvořeným modelem, který vycházel z užšího vzorku dat (Francová, 2015), a tento model tak rozšířit o nové poznatky
- diskutovat výsledky analýzy s existujícími teoriemi funkce a obsahu stereotypů ve společnosti, a to především s Modelem obsahu stereotypu (Cuddy, Fiske, & Glick, 2008).

METODY

Pro analýzu jsme využili data sesbíraná od 179 respondentů. Ti odpovídali v rámci rozsáhlejšího dotazníkového šetření, které proběhlo v rámci výzkumu stereotypů jako legitimizace sociální stratifikace. Naší snahou bylo pořízení co nejreprezentativnějších souborů respondentů. Použili jsme kvótní výběr, kdy tazatelé měli za úkol oslovit v místech svého bydliště předepsané počty respondentů (co do věku, pohlaví a vzdělání). Respondenti

ve věkovém rozpětí 18-76 let (věkový průměr 43,5) pocházeli ze 78 různých obcí v ČR. Výzkumu se zúčastnilo celekm 88 mužů a 91 žen. 34 respondentů mělo základní vzdělání, 54 bylo vyučených bez maturity, 54 vyučených s maturitou a 37 respondentů mělo vzdělání vysokoškolské. Výzkumný vzorek tvořili respondenti nejrůznějších profesních kategorií; jednalo se bez výjimky o členy majoritní české společnosti.

Dotazník obsahoval otázky na více sociálních (etnických a profesních a dalších) kategorií. Pro účely tohoto textu vybíráme analýzu dvanácti významných etnických kategorií, s nimiž se setkáme v české společnosti: Američan, Arab, Čech, Černoch, Japonec, Němec, Rom, Rus, Slovák, Ukrajinec, Vietnamec, Žid.

Respondenti byli požádáni, aby ke každé sociální kategorii generovali až pět atributů, které jim přijdou na mysl, mají-li odpovědět na otázku „Jaký je...(Čech, Američan, Němec, Slovák atd.)“ Celkem jsme získali 1700 atributů pro etnické kategorie, z toho 1327 atributů bylo po vyčištění dat zahrnuto do analýzy. Poté následovala analýza dat.

Metodologicky byl náš postup založen na procesu *interpretativní obsahové analýzy* s využitím některých prověřených technik metody *zakotvené teorie* (otevřené kódování a selektivní kódování) a *tematické analýzy* (Plichtová, Braun & Clarke, 2006; Strauss & Corbin, 1999).

V případě interpretativní obsahové analýzy se jedná o analýzu, která umožňuje zkoumat také implicitní významy skryté v textu či jeho formě. V našem případě provádíme tuto analýzu se současným využitím kvantitativních údajů o četnosti výskytu jednotlivých obsahových kategorií.

Obsahová analýza zahrnovala tyto fáze: (1) definice a identifikace vhodných dokumentů (v našem případě atributů, jež respondenti spontánně generovali); (2) shromažďování údajů a jejich třídění; (3) definování základních jednotek, tvorba systému kategorií a těmto kategoriím odpovídajících kódů (t. j. shromažďování do skupin podle významů slov). Třetí fáze obsahové analýzy odpovídá otevřenému kódování, tak jak jej užívá metoda zakotvené teorie (Strauss & Corbin, 1999). Pohybujeme se tak v mezích vytvořených několika analytickými metodami, které jsou běžně užívány v kvalitativní analýze: využita byla též metoda vytváření trsů, metoda zachycení vzorců (gestaltů), metoda kontrastu a srovnávání a v neposlední řadě postupy a techniky tematické analýzy (Miles & Huberman, 19994; Braun & Clarke, 2006).

Mezi opakovaně zmiňované vlastnosti patřily například atributy, jako je chytrý, inteligentní, vzdělaný, případně přátelský, společenský, komunikativní nebo naopak hloupý, nevzdělaný, málo bystrý či případně líný, lenivý, nepracovitý apod.

V průběhu prvního kódování jsme tyto atributy sdružovali do skupin podle jejich významové podobnosti. Na základě sémantické podobnosti tak bylo vytvořeno celkem 145 kategorií: skupin slov, jež se vyznačovaly významovou blízkostí. V této fázi a také ve fázích následujících jsem zařazení atributů do jednotlivých skupin a kategorií vždy konzultovala se dvěma dalšími kolegy, abychom minimalizovali subjektivitu posuzování. Současně bylo třeba mít na paměti kontextuální rozměr generovaných atributů, který jsme právě díky kvalitativnímu přístupu k analýze mohli zachovat.

Dané kategorie pak byly seskupovány tematicky do bloků, jež charakterizují některou oblast vlastností osobnosti a případně další oblasti, jež byly skrze atributy také pokryty. V rámci opakovaného prověřování tematické podobnosti jednotlivých kategorií byly atributy s pomocí tematické analýzy shrnuty do jednotlivých dimenzí, které představujeme v následujícím textu. Ty postihují základní témata, jež byla v oblasti spontánně generovaných atributů etnických kategorií identifikována.

VÝSLEDKY

Celkem jsme identifikovali devět dimenzí, které tvoří obsah stereotypu daných etnických kategorií. Graf 1 postihuje šest dimenzí, které můžeme považovat za klíčové, dále tři dimenze, které měly nezanedbatelné zastoupení, avšak týkaly se vždy specifických případů etnických kategorií a nakonec skupinu atributů, v nichž respondenti vyjadřovali neochotu plošně se k daným kategoriím vyjadřovat (označeno Nevím).

Za klíčové pak považujeme tyto dimenze: *Mentální schopnosti*, *„Tah na branku“*, *Vztah k druhým*, *Odpovědnost vůči druhým a vůči společnosti*, *Vychování a seberegulace* a *Kulturní adaptabilita*. Jejich vnitřní strukturu pak tvorří kategorie atributů, které vytvořily významově příbuzné shluky slov.

U některých kategorií dále respondenti přímo reflektovali vlastní postoj vůči příslušníkům dané kategorie; hodnotili například, zda se jim příslušníci kategorie jeví jako fyzicky přitažliví, nebo oškliví. Vyjadřovali se k tomu zda jsou příslušníci jednotlivých kategorií se svou (neutěšenou) situací spokojeni, nebo se ji snaží změnit a v některých případech též vyjadřovali lítost a soucit s příslušníky dané kategorie tím, že je označovali za nešťasné či zoufalé. Tato skupina atributů je nazvána *Spokojenost*. Ve specifických případech (především kategorie Němec a Arab) zmiňovali též jejich víru nebo vlastenectví. Tato skupina atributů byla nazvána *Hodnoty*. Jedná se o specifické atributy, které není možné zařadit do klíčových

dimenzí, avšak vystoupily z analýzy jako svébytné skupiny, které není možné ve stereotypu daných skupin opomenout.

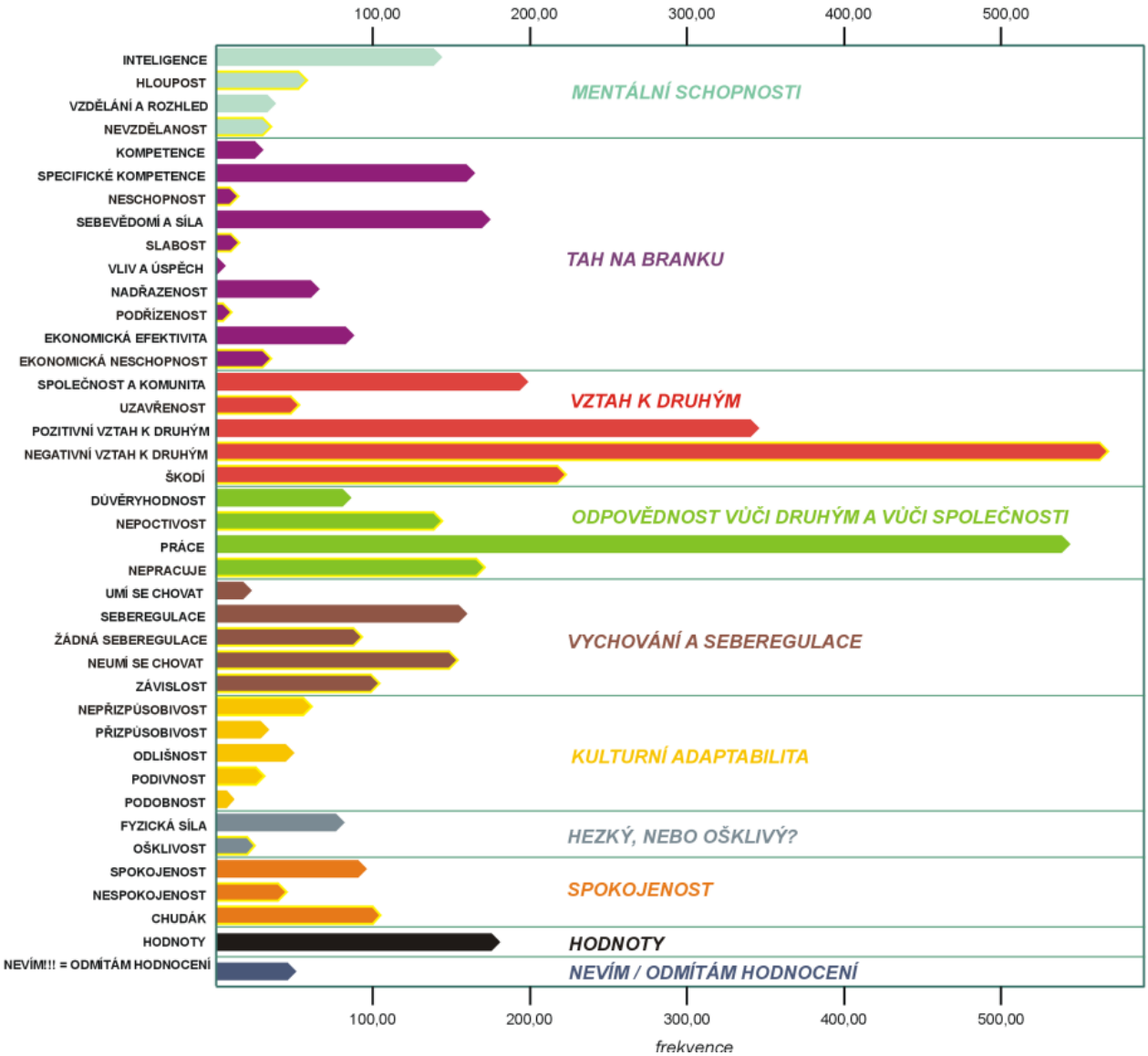

Graf 1 Dimenze obsahu stereotypu

Pro možnost lepšího vhledu do vnitřní struktury jednotlivých dimenzí uvádíme výslednou strukturu kategorie Negativní vztah k druhým (Graf 2) a Pozitivní vztah k druhým (Graf 3), které vedle dalších kategorií tvoří dimenzi *Vztah k druhým*.

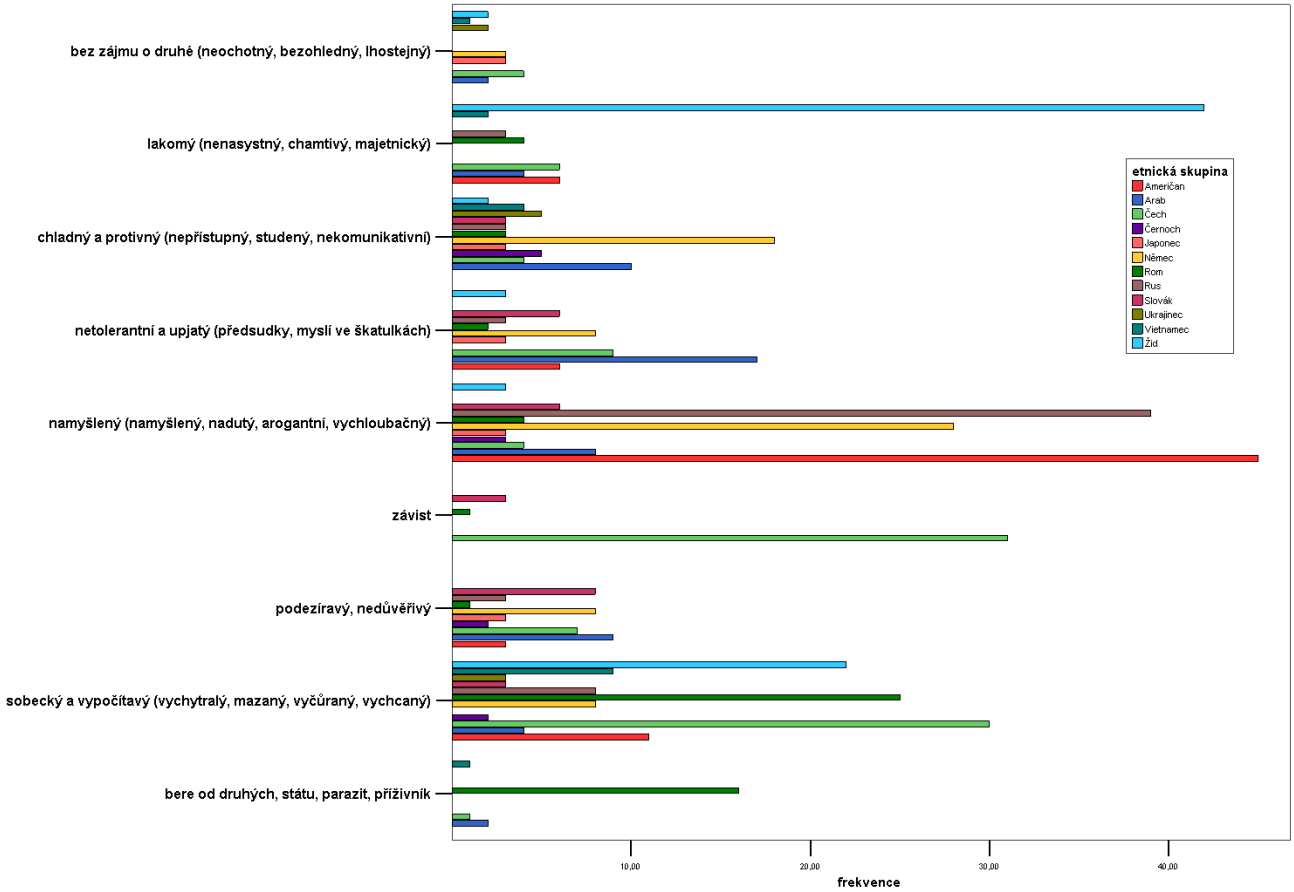

Graf 2 Negativní vztah k druhým – vnitřní struktura

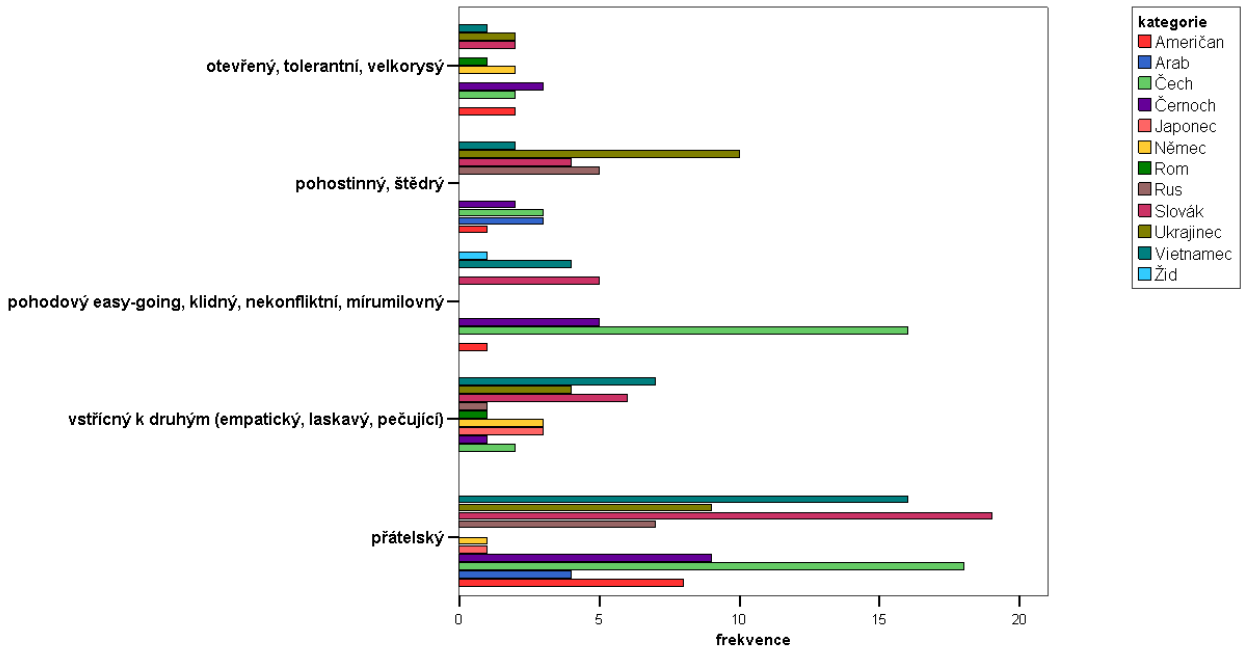

Graf 3 Pozitivní vztah k druhým – vnitřní struktura

DISKUSE

Model obsahu stereotypu (Cuddy, Fiske, & Glick, 2008), který pracuje s dimenzemi interpersonální percepce, nelze považovat za dostačující pro popis skutečného obsahu stereotypu sociálních kategorií. Každou sociální kategorii stereotypně hodnotíme na základě více dimenzí než pouze z hlediska vřelosti a kompetence, a tyto dimenze, jsou-li zahrnuty, tvoří podstatnou část obsahu stereoytpu. V případě etnických kategorií se jedná o tyto dimenze: Kulturní adaptabilita, Odpovědnost vůči druhým a společnosti, Vychování a seberegulace. Z daných klíčových dimenzí je třeba vyzdvihnout především dimenzi odpovědnosti, která zahrnuje kategorii *práce (pracovitost vs. lenost)* jako početně vůbec nejvíce zastoupenou kategorii atributů v celém šetření. Percepce sociálních kategorií tedy neprobíhá stejně jako percepce osobnosti a tento rozdíl je v analýze stereotypu nutné zohlednit.

Jako podstatná se ukazuje též *vnitřní diferenciace* dimenzí kompetencí a vřelosti. Vedle poměrně širokého rozsahu klíčových dimenzí stojí za pozornost také fakt, že každá z dimenzí, včetně běžně používané kompetence (v našem případě s ní lze ztotožnit Mentální schopnosti a Tah na branku) a vřelosti (Vztah k druhým) obsahuje kategorie, které se navzájem značně liší.

Nejedná se tedy zdaleka o homegenní dimenze; naopak, dané dimenze mají vnitřní variabilitu, která hraje zásadní roli v odlišném obsahu jednotlivých stereotypů. Jako příklad můžeme využít Graf 2, který ukazuje zastoupení jednotlivých etnických kategorií v oblasti negativního vztahu k druhým.

Součástí diskuse mohou být též otázky *metodologické.* V rámci Modelu obsahu stereotypu je do daných dvou dimenzí zahrnuto široké pole atributů. Autoři Modelu obsahu stereotypu sice konstatují, že obě dimenze jsou poměrně široké a že současně nezahrnují všechny atributy, které mohou být součástí obsahu stereotypu (p. 68), avšak ve svých výzkumech se drží právě těchto dvou značně zjednodušených dimenzí. Ukazuje se tak, že výzkum pracující pouze s uzavřenými otázkami, směrovanými na dvě předem stanovené dimenze, přináší v oblasti stereotypu skupin odlišný obsah. Například Češi jsou v případě otevřené otázky - v souladu s Teorií sociální identity (Tajfel & Turner, 1986) – hodnoceni jako šikovní (kompetence) a současně pohodoví a přátelští (vřelost). Potud se potvrzuje jak tvrzení Teorie sociální identity, tak předpoklad autorů Modelu obsahu stereotypu, že členská skupina je vnímána jako kompetentní a současně vřelá (Cuddy, Fiske, & Glick, 2008, p. 68). Jak je však patrné z Grafu 2, Češi jsou současně považováni za závistivé, sobecké a vypočítavé. Tento rozměr stereotypu by v případě uzavřených otázek, které by byl postaveny na omezeném repertoáru slov, patrně zůstal skryt.

Diskuse o zjednodušení dimenzí kompetence a vřelosti je nasnadě též v otázce jejich vnitřní struktury. Jak ukazuje Graf 1, v rámci *kompetencí* je možné odlišit jak kategorii inteligence, tedy předpoklad uplatnění kompetencí, tak také „tah na branku“, tedy jejich aktuální realizaci. Dimenze „Tah na branku“ totiž předpokládá vedle jiného značnou míru dominance, průbojnosti a výkonnosti a jako taková nese obsah odlišný od inteligence jako pouhé potencionality. Například v případě Vietnamců je respondenty je poměrně vysoko hodnocená inteligence jako taková, avšak respondenti se o Vietnamcích nevyjadřují jako o lidech aktivních, schopných se prosadit či dokonce dominovat. V těchto aspektech naopak skórují Němci a Američané.

Také v rámci dimenze *vřelosti* je nutné rozlišovat její vnitřní obsah. Například kategorie negativního vztahu k druhým (Graf 2) obsahuje jak závist, bezohlednost a lhostejnost k druým (Čech), tak nadutost a aroganci (Němec, Američan) nebo též sobectví a vypočítavost (Rom) či přímo ohrožení druhých (Arab). Obdobně je rozlišný též obsah pozitivní kategorie v dimenzi Vztah k druhým; pozitivní vztah k druhým může mít jak podobu společenskosti a

komunitního založení, což je kategorie sycená především Romy, tak i přátelství, empatie, laskavosti a péče, kde skórují spíše ostatní etnické skupiny.

ZÁVĚR

Kvalitativní stude zaměřená na obsah stereotypu etnických kategorií přinesla vhled do široké struktury obsahu stereotypu a ukázala, že vedle běžně užívaných dimenzí kompetence a vřelosti je třeba do uvažování o stereotypu zahrnovat také jeho další rozměry, jako je percipovaná odpovědnost vůči druhým a vůči společnosti, dále kulturní záležitosti, jakými jsou vychování a seberegulace či kulturní adaptabilita dané sociální skupiny. Současně je třeba dané dimenze vnitřně diferencovat. Znalost obsahu stereotypu a dimenzí, v nichž se realizuje, je jedním z klíčů ke kvalitnímu výzkumu stereotypů ve společnosti.

PODĚKOVÁNÍ

Text vznikl v rámci projektu GAČR č. GA14-22000S.

LITERATURA

Braun, V., & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, *3*(2), 77-101.

Cuddy, A. C., Fiske, S. T., & Glick, P. (2008). Warmth and competence as universal dimensions of social perception: The stereotype content model and the BIAS map. In M. P. Zanna & M. P. Zanna (Eds.), *Advances in experimental social psychology*, Vol 40 (pp. 61-149). San Diego, CA, US: Elsevier Academic Press.

Fiske, S. T., Cuddy, A. C., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal Of Personality And Social Psychology*, *82*(6), 878-902.

Francová, V. (2015). Atributy sociálních kategorií: kvalitativní studie. In K. Millová, A. Slezáčková, P. Humpolíček, & M. Svoboda (Eds.), *Sociální procesy a osobnost 2015. Otázky a výzvy* (pp. 89-94). Brno: Masarykova Univerzita.

Hnilica, K. (2010). *Stereotypy, předsudky, diskriminace (pojmy, měření, teorie)*. Praha, Czechia: Univerzita Karlova v Praze.

Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994): The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, *33*, 1-27.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994): *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. London, Thousand Oaks, Nex Delhi: SAGE Publications.

Miovský, M. (2010): *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu.* Praha: Grada.

Plichtová, J. (1996): Obsahová analýza a jej možnosti využitia v psychológii. *Československá Psychologie, 4*(40), 304-314.

Rosenberg, S., & Sedlak, A. (1972). Structural representations of Implicit Personality Theory. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol 6 (pp. 235 – 297). New York, US: Academic Press.

Strauss, A., & Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie.* Boskovice, Czechia: Albert.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *The psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.

PROCES COMING OUT-U A JEHO PREŽÍVANIE U HOMOSEXUÁLNYCH MUŽOV

COMING OUT PROCESS AND EXPERIENCE OF HOMOSEXUAL MEN

Mária Fúriková[1], Ivan Pavlovič[2]

[1]*Absolventka Fakulty Psychológie Paneurópskej vysokej školy*

[2]*Fakulta Psychológie Paneurópskej vysokej školy*

furikova.maria@gmail.com, ivan.pavlovic04@gmail.com

Abstrakt

V článku sa venujeme tematike coming out-u, ktorá bola tiež základom našej diplomovej práce. Za cieľ práce sme stanovili porozumenie prežívaniu a celkovému priebehu procesu coming out-u. Stanovili sme hlavnú výskumnú otázku a špecifikovali ju deviatimi výskumnými otázkami. Pre zber dát sme zvolili metódu pološtruktúrovaného interview, aby respondenti neboli limitovaní zatvorenými otázkami. Na spracovanie získaných dát sme použili metódu zakotvenej teórie a otvoreného kódovania. Vo výsledkoch sme zistili, kedy a ako respondenti vnímali svoju odlišnosť od okolia, čo im pomohlo sa so svojou homosexualitou vyrovnať, ako ich ovplyvnili heterosexuálne skúsenosti. Taktiež sme zistili, čo ich vedie k vonkajšiemu coming out-u a ako prežívajú toto rozhodovanie, podľa čoho si vyberajú prvú osobu, ktorej sa zdôveria a s akými reakciami na svoj coming out sa stretli. Zamerali sme sa aj na ich postoj ku coming out-u vo vzťahu k rodine, na ovplyvnenie vzťahov s rodinou a prvou osobou v dôsledku vonkajšieho coming out-u a vplyv prvého vonkajšieho coming out-u na ďalšie pokračovanie procesu.

Kľúčové slová: homosexualita; coming out; gej

Abstract

In this article we focus on the coming out process, which is the basis of the master thesis. We defined the thesis objective as the understanding of this experience and the overall coming out process. We defined the main research question, specified by nine research questions. We chose the method of a semi-structured interview as our information gathering tool, as we wished our respondents not to be limited by closed questions. We chose the method of coded theory and open coding for data processing. When analyzing results we discovered when and how the respondents perceived their difference from their environment, what was it that helped them come to terms with their homosexuality, how their heterosexual experience influenced them. We also determined what motivates these men to publically “come out”, how they experience the decision-making process, how they choose the first person to confess to, and what reactions to their coming out they get. We also targeted their own attitude to coming-out in relation to family, potential impact on family relationships, and the impact of the first external coming-out on further process.

Key words: homosexuality; coming out; gay

ÚVOD

Problematika homosexuality je v súčasnosti veľmi aktuálna téma. Je veľmi dôležité zadefinovať si čo rozumieme pod pojmom homosexualita.

Benkert bol prvý, kto v roku 1869 označil homosexualitu za „lásku muža alebo ženy k osobe rovnakého pohlavia, čím mienil nielen citový vzťah, ale aj schopnosť sexuálne reagovať na objekt rovnakého pohlavia, byť ním vzrušený, s tendenciou uskutočniť s ním pohlavný styk“ (Brzek & Pondělíčková-Mašlová, 1992). Mnohí laici považujú homosexualitu a homosexuálne správanie za to isté, avšak pri označovaní homosexuality rozlišujeme správanie od homosexuálnej orientácie. Sexuálne správanie je v priebehu života premenlivé a hovoríme o ňom v prípade, že jedinec má homosexuálne styky - napríklad v prípade situačného homosexuálneho správania v armáde. Pod sexuálnou orientáciou mienime „preferenciu objektu eroticko-sexuálneho záujmu“ (Mathé, 2007). „Sexuálnu orientáciu nemožno vedome zmeniť, je nezávislá od sexuálneho správania a sexuálnej identity“ (Inakosť, 2011a). Homosexualita je stav nemenný a jedinec sa s ním rodí aj napriek tomu, že v priebehu života môže nadväzovať aj heterosexuálne vzťahy.

Pri tematike homosexuálnej orientácie nemôžeme opomenúť dôležitosť homofóbie a to konkrétne v školskom prostredí - keďže tematika coming out-u je charakteristická práve pre obdobie dospievania - a jej možné závažné dôsledky na homosexuálne orientovanú mládež (Smetáčková, 2011). Za zaujímavé považujeme výsledky výskumu Smitkovej a Kuruca (2012a), ktorý odkazuje na fakt, že 22 % respondentov homosexuálne orientovanej mládeže uviedlo psychickú chorobu (predpokladom je depresia alebo úzkosť), 17 % prekonávala ťažkosti pomocou alkoholu a 7 % malo problémy s jedlom.

V tematike coming out-u rozlišujeme vnútorný a vonkajší coming out. Pri vnútornom coming out-e hovoríme o procese vyrovnávania sa jedinca so svojou homosexuálnou orientáciou. Za vonkajší coming out označujeme proces, kedy jedinec priznáva svoju orientáciu pred svetom (Hubert, 2013).

Predpokladané fázy coming out-u bývajú nasledovné: prvé uvedomenie a zmätok, následné testovanie a exploráciu k prijatiu a integrácii, syntéze homosexuálnej identity (Ondrisová, Šípošová, Červenková, Jójárt, & Bianchi, 2002; Procházka, 2010). Je dôležité si uvedomovať, že nielen homosexuál prechádza štádiami coming out-u, ale nimi prechádza aj človek, voči ktorému je coming out smerovaný (Smitková & Kuruc, 2012b).

V súčasnosti vnímame ako potrebné zaoberať sa touto problematikou a prinášať tipy ako sa vysporiadať s coming out-om u homosexuálne orientovaných, ale aj u ich priateľov a rodičov

a taktiež aj tipy určené pre psychológov pri práci s LGBT komunitou (Smitková & Kuruc, 2012a).

Cieľ práce a výskumné otázky

Cieľom našej práce bolo porozumenie nielen prežívaniu, ale aj celkovému priebehu procesu coming out-u u homosexuálnych mužov.

Výskumné otázky uvádzame nižšie v rámci kapitoly výsledkov.

METÓDY

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo sedem respondentov. Každý z respondentov bol mužského pohlavia vo vekovom rozmedzí od dvadsaťdva do tridsať rokov (priemerný vek 27,3 rokov).

Vzorka respondentov bola vybraná pomocou „snowball" techniky za dodržania jednotlivých kritérií: mužské pohlavie, veková hranica, stotožnenie sa s homosexuálnou orientáciou, fakt, že respondent podstúpil coming out minimálne voči jednej osobe a ochota rozprávať o danej téme.

Metódy zberu a spracovania dát

Dáta sme získavali za pomoci pološtrukturovaného interview. Jednotlivé interview prebiehali v domácom prostredí respondentov alebo v prostredí kaviarne. Snažili sme sa každému zabezpečiť čo najväčšie pohodlie.

Pre každý rozhovor bola vyhradená jedna hodina, počas ktorej sme zaznamenávali interview na diktafón. Audiozáznamy boli následne prepísané do písomnej podoby.

Každý z respondentov pred interview dal svoj súhlas na spracovanie údajov. Jeden z respondentov si neprial byť nahrávaný, preto sme tento rozhovor zrealizovali pomocou „chatu" sediac oproti sebe v jednej miestnosti.

Každý rozhovor bol primárne zameraný na tieto okruhy tém: vnútorný coming out, heterosexuálna skúsenosť respondenta, coming out voči prvej heterosexuálnej osobe, situácia prvého coming out-u, coming out voči rodine a vplyv prvého coming out-u na pokračovanie procesu.

Pre spracovanie nami získaných dát sme zvolili metódu zakotvenej teórie a otvoreného kódovania, ktorú podrobnejšie popisuje vo svojom príspevku Pavelek (2010).

VÝSLEDKY

1. VO: Kedy a ako gej začal pociťovať odlišnosť od svojej sexuálnej orientácie?

Respondenti si začali uvedomovať svoju odlišnosť na škále od predškolského veku až po adolescenciu, no až v troch prípadoch zo siedmych to bolo na rozhraní piateho a šiesteho roku života. Časový interval medzi začiatkami pociťovania odlišnosti od okolia a označením sa za homosexuála bol v priemere 13,7 roka, pričom ale dvaja z respondentov uviedli, že sa necítia ako vyhranení homosexuáli (hovoríme vyhranení presne podľa ich slov). Čiže priemerný čas pre vnútorný coming out u našej vzorky sme určili na 6,7 roka.

Za podnety pre pociťovanie svojej odlišnosti respondenti uviedli vo viacerých prípadoch záujmy typické pre ženy, fascináciu mužským telom a nezáujem o heterosexuálne skúsenosti. Taktiež často figurovala aj preferencia dievčenských priateľstiev, zaľúbenosť do spolužiaka či podnety z okolia typu reakcií „Ty musíš byť teplý!“, alebo len jednoduchej predtuchy okolia. V niektorých prípadoch respondenti spomenuli aj sexuálne vzrušenie z muža a predstavivosť orientovanú na mužov, prípadne aj preferenciu detských hračiek pre dievčatá či slabý výkon v typicky chlapčenských aktivitách.

Ako nápomocné pri ujasňovaní si svojej orientácie traja zo siedmych respondentov uviedli metódu pokus-omyl (vyskúšajú aké to bude „byť s mužom“ a podľa toho uvidia). Jeden z respondentov uviedol ako nápomocné len čas a sebadozretie.

2. VO: Mal gej heterosexuálnu skúsenosť predtým, ako sa sám označil za homosexuála? Ak áno, ovplyvnila ho nejakým spôsobom v procese jeho vnútorného coming outu?

Pri druhej výskumnej otázke nás zaujímala heterosexuálna skúsenosť respondentov na škále od rande až po pohlavný styk. Dvaja z respondentov uviedli menej ako bozkávanie a zvyšných päť respondentov uviedlo bozkávanie a viac. Čo sa týka ovplyvnenia procesu coming out-u touto skúsenosťou/skúsenosťami uvádzali respondenti tieto tri varianty: buď ich to nijak významne neovplyvnilo, alebo ich táto skúsenosť utvrdila v ich homosexuálnej orientácii, prípadne heterosexuálna skúsenosť oddialila ich vnútorný coming out a vyhľadávali partnerky na základe väčšinového príkladu spoločnosti.

3. VO: „Čo geja vedie k vonkajšiemu coming out-u smerom k heterosexuálom a ako prežíva toto rozhodovanie?"

Ako najčastejšie uvádzané dôvody pre vonkajší coming out smerom k heterosexuálom sme na základe rozhovorov s respondentmi určili túžbu po autenticite, utuženie a otvorenosť vo

vzťahu k danému človeku, taktiež aj potrebu niekomu sa zveriť a v dvoch prípadoch to bola aj možnosť vlastnej interpretácie pri coming out-e, istota z nezavrhnutia či túžba vyhnúť sa skľučujúcim pocitom. V jednom prípade figurovala aj podpora zo strany homosexuálnej komunity. Čo sa týka uvažovania a rozhodovania sa pred prvým vonkajším coming out-om, vo väčšine prípadov - až v piatich - respondenti prešli prvým vonkajším coming out-om celkom spontánne. V dvoch prípadoch sa pred vonkajším coming out-om respondenti pripravovali. V prvom prípade sa respondent pri coming out-e snažil vyhnúť použitiu slova „teplý“, aby predišiel vytvoreniu predsudkov či nejakého škatuľkovania, ktoré je tak známe z médií. V druhom prípade išlo o rozhodovanie sa na základe kompulzií vytváraných vlastnou intuíciou - avšak daný respondent vo výpovedi zhrnul, že sa na coming out nedá dostatočne pripraviť.

4. VO: „Podľa čoho si gej vyberá prvú osobu, ktorej odhalí svoju sexuálnu orientáciu?"

Pri tejto otázke boli odpovede relatívne jasné - jeden z respondentov sa síce na prvú osobu nepamätal, no zvyšných šesť respondentov uviedlo ako prvú osobu dobrého kamaráta/ku či skupinu kamarátok.

Túto prvú osobu si respondenti vyberali na základe pocitu dôvery, túžby podpory kvalitného vzťahu, prípadne na základe skúsenosti s riešením predchádzajúcich problémov.

5. VO: „Ako prežíva gej konkrétnu situáciu prvého vonkajšieho coming out-u smerom k heterosexuálnej osobe a kedy k nej dôjde?"

Priemerný vek pre prvý vonkajší coming out sme určili na 17,6 rokov, na základe čoho sme určili aj priemernú dobu od vnútorného po vonkajší coming out u našich respondentov a to na 3,2 rokov.

Čo sa týka situácie prvého vonkajšieho coming out-u vo väčšine prípadov bol neplánovaný a spontánny - prebiehal v týchto prípadoch buď v škole, vonku alebo v podniku. V jednom prípade bol plánovaný a prebiehal v súkromí internátovej izby.

Pýtali sme sa respondentov aj na pocity, ktoré prežívali počas coming out-u a po coming out-e. V priebehu coming out-u buď nepociťovali nijaké rezonujúce pocity, alebo presný opak - strach z reakcie okolia, ktorý je podľa dostupnej literatúry a iných doterajších výskumov veľmi častý (Stehlíková, Procházka, & Hromada, 1995). Jeden z respondentov uvádzal aj nervozitu, úzkosť a neschopnosť vyjadriť sa.

Po coming out-e až v piatich prípadoch reflektovali respondenti jednoznačný pocit úľavy, upokojenia a autenticity. Dvaja z respondentov uviedli síce pocit úľavy, ale hneď na to si

uvedomili fakt neoboznámenia zvyšného okolia. V jednom prípade respondent reflektoval doslova pocit radosti.

6.VO: „S akými reakciami sa gej pri prvom coming out-e a pri coming out-e smerom k rodine stretol?"

Pri prvom coming out-e ani jeden z respondentov neuviedol nijaké negatívne reakcie. Ich priatelia prejavovali akceptáciu, empatiu, nadšenie, záujem a zvedavosť. V jednom prípade aj šok, ale nie v negatívnom zmysle slova - mienený skôr ako prekvapenie.

Pri rodine päť respondentov uviedlo bezproblémové reakcie u súrodencov, len v jednom prípade spomenul respondent hysterickú reakciu sestry. Pestrejšie to bolo pri rodičoch a to konkrétne pri otcoch - v troch prípadoch to bola úplná akceptácia, v dvoch prípadoch akceptácia, spojená ale s následnou ignoráciou synovej orientácie, v dvoch prípadoch to bol otcov šok a záchvat. Pri matkách to bola v piatich prípadoch akceptácia okamžitá a v jednom prípade akceptácia postupom času.

7. VO: „Aký vplyv na vzťah s prvou heterosexuálnou osobou a vzťah s blízkou rodinou má odhalenie homosexuálnej orientácie?"

Čo sa týka vzťahu s prvou osobou, ktorej sa respondenti zverili, ich vzťah to buď absolútne neovplyvnilo, alebo posilnilo, nijaký iný výsledok respondenti neuviedli.

Pri rodine sa vzťahy v niektorých prípadoch zmenili, no pri vzťahoch so súrodencami vôbec. Vzťah s matkou zostal pôvodný - dobrý alebo sa ešte posilnil. Vo vzťahu s otcom respondenti v niektorých prípadoch uviedli posilnenie vzťahu a zvýšenie záujmu z otcovej strany, no v dvoch prípadoch po coming out-e nasledovalo úplné prerušenie komunikácie respondenta s otcom, prípadne zachovanie len povrchnej komunikácie.

V jednom prípade boli rodičia ešte stále v procese coming out-u, pretože im to daný respondent povedal len pred pol rokom.

8. VO: „Ako gej vníma coming out vo vzťahu k rodine?"

Čo sa týka coming out-u voči rodine šiesti zo siedmych respondentov coming out voči rodine podstúpili, jeden z respondentov ešte stále nie a uviedol, že sa na to zatiaľ ani nechystá.

Na základe odpovedí našich respondentov sme určili priemerný vek kedy došlo ku coming out-u k rodine a bolo to v 17,5 roku života. Vypočítali sme teda aj priemerný rozdiel v rokoch

medzi prvým vonkajším coming out-om vôbec a coming out-om k rodine a pri našej vzorke to bol presne dvojročný rozdiel.

Coming out k rodine v troch prípadoch iniciovali respondenti, v dvoch prípadoch matka a v jednom prípade otec.

V troch prípadoch zo siedmych bola prvá osoba z rodiny, ktorej sa respondenti zverili matka. V ostatných prípadoch to bol u jedného respondenta otec, u ďalšieho respondenta obaja rodičia naraz a u posledného respondenta to ako prvý z rodiny zistil brat.

9. VO: „Aký vplyv má podľa geja prvé priznanie sexuálnej orientácie na ďalšie pokračovanie procesu coming out-u?"

Pri poslednej výskumnej podotázke sa mnohí z respondentov zhodli na tom, že prvý vonkajší coming out fungoval ako „lámač ľadov" a postupom času sa coming out-y voči ďalším ľuďom zdali jednoduchšie a dnes im to nerobí problém. Jeden z respondentov uviedol, že ho prvý coming out nijako neovplyvnil, pretože bol so svojou homosexualitou nadmieru vyrovnaný, čo mu potvrdil aj psychológ.

DISKUSIA

Pri našom výskume sme sa inšpirovali výskumom Jančovej (2008). V mnohých dosiahnutých výsledkoch sa naše výskumy zhodujú a to najmä v túžbe po autenticite ako hlavnej hnacej sile vedúcej ku coming out-u, vo výbere prvej osoby, ktorej sa respondenti zdôverili a taktiež aj v pocite úľavy, ktorý nastal po coming out-e. Rovnako aj reakcie na prvý coming out boli v prípadoch oboch štúdií pozitívne a vzťah s danou osobou sa posilnil. Všetci respondenti sa zhodli na tom, že po prvom coming out-e to pre nich bolo čoraz jednoduchšie. Čo považujeme za nesmierne dôležité je postavenie rodiny v procese coming out-u, na ktoré sa Jančová nezamerala a to bol tematický okruh, o ktorý sme rozšírili jej výskum. Podľa našich výsledkov môžeme konštatovať, že pri coming out-e voči rodine to bolo pre našich respondentov jednoznačne náročnejšie a komplikovanejšie než voči priateľom. Čo považujeme za zaujímavé je tvrdenie dvoch respondentov, ktorí uviedli ľahšiu akceptáciu ich orientácie zo strany otca, pričom Floyd a Bakeman (2006) uvádzajú typické poradie osôb pre coming out: blízky priateľ, matka, otec. V našom prípade toto tvrdenie platilo u troch respondentov.

Čo sa vo výpovediach našich respondentov taktiež potvrdilo je domnienka, že niektoré deti si svoju odlišnosť od okolia uvedomujú veľmi skoro (Brzek & Pondělíčková-Mašlová, 1992)

- traja z našich respondentov si svoju odlišnosť uvedomovali už v predškolskom veku. Taktiež respondenti splnili vekové rozpätie pre obdobie, kedy si homosexuálni jedinci uvedomia, že nepatria k heterosexuálnej väčšine, ktoré Červenková (2002) vo svojej publikácii stanovila na rozmedzie medzi trinástym a devätnástym rokom (u nás v priemere 13,7 roka). Taktiež priemerný vek pre prvý coming out (u nás v priemere 17,6 rokov) spadá do rozmedzia od šestnásť do sedemnásť rokov podľa Wong a Tanga (2004).

Za limity práce považujeme najmä pamäť respondentov a ovplyvnenie interpretáciou dát výskumníkom, keďže bola použitá metóda otvoreného kódovania. Odporúčali by sme výskum jednoznačne rozšíriť o väčší súbor respondentov, prípadne zahrnúť aj lesbické ženy.

LITERATÚRA

Brzek, A., & Pondělíčková-Mašlová, J. (1992). *Třetí pohlaví.* Praha: Scienta Medica.

Floyd, J. F., & Bakeman, R. (2006). Archives of sexual behaviour. *Coming out Across the Life Course: Implications of Age and Historical Context, 35*(3), 287-296.

Hubert, R. (2013). *Coming out u mladých gayú v České republice a na Slovensku.* Olomouc.

Jančová, T. (2008). *Prúběh procesu „Coming out" u gayú.* Brno.

Mathé, R. (2007). Psychologická sexuológia. In A. Heretik, & kol., *Klinická psychológia* (pp. 667-732). Nové Zámky: Psychoprof.

Ondrisová, S., Šípošová, M., Červenková, I., Jójárt, P., & Bianchi, G. (2002). *Neviditeľná menšina - Čo (ne)vieme o sexuálnej orientácii.* Nadácia Občan a demokracia.

Pavelek, L. (2010). *Zakotvená teória (GROUNDED THEORY) a možnosti jej použitia v oblasti sociálnej práce.* Získané z https://www.researchgate.net/publication/262260317_Zakotvena_teoria_GROUNDED_THEORY_a_moznosti_jej_pouzitia_v_oblasti_socialnej_prace

Procházka, I. (2010). Sexuální orientace. In P. Weiss, & kol., *Sexuologie* (pp. 107-119). Praha: GRADA Publishing.

Smetáčková, I. (2011). *Homofóbia v žiackych kolektívoch.* Prievidza: Združenie Informačných a poradenských centier mladých v SR.

Smitková, H., & Kuruc, A. (2012a.). *Odporúčania a podnety pre psychológov a psychologičky, ktorí pracujú s gejskými/lesbickými/bisexuálnymi/transrodovými (LGBT) klientmi a klientkami.* Bratislava: Iniciatíva Inakosť.

Smitková, H., & Kuruc, A. (2012b.). *Reakcie rodičov na coming out LGBT dieťaťa.* Bratislava: Iniciatíva Inakosť.

Stehlíková, D., Procházka, I., & Hromada, J. (1995). *Homosexualita, společnost a AIDS v ČR.* Praha: Sdružení organizací homosexuálních občanú (SOHO) v České republice.

BONDING OF WOMEN AND MEN TOWARD THEIR INFANTS

Katarína Greškovičová, Eva Szobiová

Paneuropean University

greskovicovakatarina@gmail.com, eva.szobiova@paneurouni.com

Abstract

The objective of our research was to explore bonding in parents and its relation to selected personal data. Our sample consisted of women (N = 39) and men (N = 37) of non-clinical population that were less than 90-days after delivery of their infants. We examined their bonding- three factors (impaired bonding, rejection and anger, anxiety about care) and overall insufficient bonding by the Postpartum Bonding Questionnaire (Brockington et al., 2001). Both women and men showed lowest grouped median in rejection and anger, then impaired bonding, and last anxiety about care, which was significantly higher than the other two factors in both groups. Overall insufficient bonding was not associated with age of participants, but it was weakly associated with gender and number of children. We also found medium difference in overall insufficient bonding as to faith in women and as to education in men.

Key words: parent; infant; bonding; Postpartum bonding questionnaire

INTRODUCTION

Even though a lot of scientists agree with the importance of bonding (Erickson, 1996; Emmanuel & John, 2010; Klaus, 1988), there is no uniformity what bonding actually is or should depict. Bonding is usually defined as an emotional tie of parents toward their infants; a unique, specific, and long-lasting emotional relationship (Klaus, 1998); emotions of mothers and their behaviour and interest in infants (Figueiredo, Costa, Pacheco, & Pais, 2009).

First results on bonding came from interviews and observations in hospitals or at home. Since these methods are very demanding, researchers often choose self-rating methods, among which Postpartum Bonding Questionnaire (Brockington et al., 2001) is widely used.

There are some factors that support bonding, such as a planned child or various natal factors (Klaus & Kennel, 1976, in Eksirinimit, 2012), healthy mother and child (Erickson, 1996). Obviously, there are also factors that threaten bonding, such as depression or anxiety of the mother (Erickson, 1996), stress of the mother (Emmanuel & John, 2010), low socioeconomic status, lower education (Baker & McGrath, 2011, in Johnson, 2013). But there are also some controversial results, including natal factors (Figueiredo et al., 2009).

Research has shown that 25% of mothers (40 % of primiparas) felt indifferent when first holding their infants (Robson & Kumar, 1980, in Ainsworth, 2006). Figueiredo, Costa, Pacheco and Pais (2007, in O'Higgins, Roberts, Gover, & Taylor, 2013) found strong bonding in more than 60 % of women and medium in almost 30 %, within the first 24-hours postnatal. Other studies (Reck et al., 2006; Taylor et al., 2005) reported weak bonding in app. 7 % of women in 2 weeks after delivery.

The aim of our research was to find out details of bonding in Slovak women and men and to relate bonding to selected personal data. On the basis of our aim and study of literature we formulated three research questions:

RQ1 What is bonding in women and men?

RQ2 Does bonding relate to selected personal data?

RQ3 If yes, is there any difference in bonding in terms of selected personal data?

METHODS

The research was quantitative, exploratory with correlational design. We used snowball sampling/direct approaching of participants from September 2015 to March 2016.

Table 1 Description of participants

		Women	Men	Total
N		39	37	76
Age				
	Min	22	24	22
	Max	40	44	44
	M	31.87	34.62	33.21
	SD	4.595	4.740	4.837
	Mdn	33	35	34
	Mod	28 and 35	30 and 35	35
Status (%)				
	married	79.5	81.1	80.3
	partners	20.5	18.9	19.7
Parenthood (%)				
	1st time	43.6	40.5	42.1
	2nd time	41.0	40.5	40.8
	3rd time	15.4	19.0	17.1
Faith (%)				
	yes	64.1	67.6	65.8
	no	35.9	32.4	34.2
Education (%)				
	secondary/high school	17.9	35.1	26.3
	university/post-gradual studies	82.1	64.9	73.7

The criteria for including participants in the research were as follows: the Slovak citizenship, married couple/partnership, childbirth in hospital, full-term healthy baby less than 90-day old. Description of our participants is displayed in Table 1.

We took empirical variables of dimensions (impaired bonding, rejection and anger, anxiety about care) and overall insufficient bonding in the Postpartum Bonding Questionnaire (Brockington et al., 2001) as indicators of bonding. We excluded the fourth dimension (risk of abuse), because it was not differentiative. Authors (Brockington et al., 2001; Brockington, Fraser, & Wilson, 2006) state good reliability ($\alpha = 0.77 / 0.95$), that was also supported in our research ($\alpha = 0.80$). Since the dimensions and overall insufficient bonding have different number of items, we modified them in order to compare them on one scale. Thus, the theoretical range of the modified scales was from 0 to 5 points.

Moreover, we took several personal data (age, gender, number of children, level of education, faith) to investigate their relationship with the bonding. As to faith, we asked our participants to answer yes/no if they possess any faith (we did not state that faith is in God).

RESULTS

Bonding in women and men (RQ1)

Descriptive statistics are displayed in Table 2. After considering visual representation (available at authors) as well as statistical descriptions, we concluded that impaired bonding and overall insufficient in women and anxiety about care in men are Gaussian-distributed variables.

Our results show small and medium intercorrelations in women ($r_s \geq .32$, $p < .024$, 2-sided significance) and medium in men ($r_s \geq .45$, $p < .006$, 2-sided significance). Correlations between dimensions and overall insufficient bonding are at least medium in women ($r_s \geq .67$, $p < .001$, 2-sided significance) as well as in men ($r_s \geq .64$, $p < .001$, 2-sided significance).

When comparing modified dimensions, both women and men show lowest grouped median in rejection and anger, then in impaired bonding, and the last in anxiety about care. Differences between dimensions explored by non-parametric Friedman test are large in women ($\chi^2(2, N = 39) = 30.722$; $p < .001$; $r_m = .51$), medium in men ($\chi^2(2, N = 37) = 21.972$; $p < .001$; $r_m = .45$), with anxiety about care higher than the other two dimensions in both groups. For supporting the differences, we calculated bootstrapping test and it was shown that

anxiety about care was significantly higher than other two dimensions in both groups (Table 3).

Table 2 Descriptive statistics of the Postpartum bonding questionnaire for all participants, women and men, source: authors

	Min	Max	M	SD	Mdn	Mod	Skew	Kurt
Impaired bonding	0	1.25	0.45	0.287	0.44	0.67	0.42	0.15
women	0	0.92	0.39	0.231	0.38	0.25	0.13	- 0.37
men	0	1.25	0.50	0.330	0.55	0.67	0.28	- 0.23
Rejection and anger	0	2.00	0.48	0.428	0.41	0.14	1.08	1.25
women	0	1.57	0.40	0.380	0.30	0.14	1.22	1.35
men	0	2.00	0.56	0.464	0.52	0.86	0.92	1.14
Anxiety about care	0	3.50	0.95	0.662	0.87	0.75	1.04	1.87
women	0	2.00	0.86	0.543	0.80	0.75	0.52	- 0.22
men	0	3.50	1.05	0.762	0.96	0.75	1.05	1.66
Overall insufficient bonding	0.22	1.83	0.72	0.305	0.73	0.52/ 0.65	0.71	1.58
women	0.22	1.22	0.66	0.244	0.65	0.52/ 0.65	0.19	- 0.03
men	0.26	1.83	0.79	0.350	0.83	0.83	0.63	1.25

Table 3 Bootstrapping test for grouped medians of modified dimensions for women and men

		Grouped median	Bias	Standard error	95% confidence interval	
					lower	upper
Women	Impaired bonding	0.38	0.00	0.05	0.30	0.48
	Rejection and anger	0.30	0.01	0.07	0.20	0.47
	Anxiety about care	0.80	0.00	0.09	0.63	0.97
Men	Impaired bonding	0.55	-0.02	0.08	0.37	0.63
	Rejection and anger	0.52	-0.00	0.10	0.32	0.73
	Anxiety about care	0.96	0.00	0.13	0.70	1.22

Bonding related to personal data (RQ2) and its comparisons (RQ3)

Relationships and comparisons of selected personal data and bonding are displayed in Table 4. We found several relationships and differences.

Table 4 Bonding related to selected personal data, source: authors

	Relationship?	Overall insufficient bonding	Gender	Comparison		
Age	NO	$r_s = .168$ $p = .146$				
Gender	YES, weak	$\eta = .24$	W M	GMdn = .65 GMdn = .83	U = 522, p = .037	
Number of children	YES, weak	$\eta = .27$		1st time parents N = 32 GMdn = 0.65	2nd time parents N = 31 GMdn = 0.76	3rd time parents N = 13 GMdn = 0.82
				1st and 2nd $r_m = 0.20$	1st and 3rd $r_m = 0.34$	2nd and 3rd $r_m = 0.12$
Faith	YES, weak	$\eta = .19$	W	religious N = 25 GMdn = 0.70	irreligious N = 14 GMdn = 0.54	$\eta = .33$
			M	religious N = 25 GMdn = 0.82	irreligious N = 12 GMdn = 0.84	$\eta = .05$
Education	YES, weak/medium	$\eta = .29$	W	secondary/ high school N = 7 GMdn = 0.61	finished university N = 32 GMdn = 0.67	$\eta = .17$
			M	secondary/ high school N = 13 GMdn = 0.57	finished university N = 24 GMdn = 0.89	$\eta = .50$

W- women, M- men, GMdn- grouped median, η- modified eta, r_m- correlation measure of effect size

DISCUSSION

The aim of this study was to explore bonding as well as its relation to selected personal data in women (N = 39) and men (N = 37). We used Postpartum Bonding Questionnaire (Brockington et al., 2001) to describe bonding. Our sample consisted of participants with less than 90-day old healthy newborns that were born full-term in hospital.

Our first research question concentrated on bonding itself in women and men (RQ1). Men "copy" women in bonding and both genders are rather similar in bonding than different. Bonding was weakly related to gender. Men scored higher in overall insufficient bonding, but this difference was small in effect size (RQ2 and RQ3), which is in accordance with findings of other authors (Edhborg, Matthiesen, Lundh, & Widström, 2005; Figueiredo, Costa, Pacheco, & Pais, 2007). Men could perceive bonding of women more important than their own (Marrs, Cossar, & Wroblewska, 2014), could feel more problems in creating bonding,

especially in the first days (Edhborg et al., 2005). Research has shown that early contact of father and child supports and increases father's external bonding behaviour (Toney, 1983) and involvement of fathers in daily care intensifies their bonding behaviour (Taubenheim, 1981), but our men-participants were all employed and had fewer opportunities to interact with the babies. Therefore, their bonding could be more insufficient.

Moreover, we wanted to know the relationships and differences in bonding in terms of personal data (RQ2 and RQ3). We did not find any relationship between bonding and age of participant. A weak relationship was found between bonding and gender of participants, but the differences were not confirmed. Another weak relationship was found between bonding and the number of children in families. The more children participant had, the higher overall insufficient bonding s/he had. Our results are in contrary with the results of other researchers (Robson & Kumar, 1980, in Ainsworth, 2006), who found less intense bonding in first-time parents. Possible explanation could include demands of caretaking and daily hassles (Crnic & Low, 2002), thus preventing parents with larger families to properly bond with their newborns until they are all synchronized in a new "larger-family" lifestyle.

Another interesting result showed medium difference between religious and irreligious women, suggesting religious women had higher overall insufficient bonding than irreligious women. Since we did not go deeper in the question of faith, we must be very careful with interpretation. Those women, who claimed to be religious may possess stronger family and life principles then irreligious women, may be under pressure to become better persons and better mothers. Therefore they may be more critical to themselves and reported higher overall insufficient bonding.

Moreover, men were far more differentiative in education than women and we found that men with university education had higher overall insufficient bonding than men with lower education (secondary/high school). In other studies external bonding behaviour of both parents tends to be more frequent, intense or more synchronous if parents are higher educated (Baker & McGrath, 2011, in Johnson, 2013; Toney, 1983). Furthermore, women with finished primary education experienced less positive emotions toward their newborns than higher educated women (Figueiredo et al., 2007). We concluded that our results are different owing to our sample which we take as the limit of our research. Among other limits, we could include data collection and selection of participants. Besides, various limits concern also the Slovak version of the Postpartum Bonding Questionnaire. In our next work, we would like to devote to deeper analysis (such as regression model), to intensively investigate psychometric

characteristics of the Postpartum Bonding Questionnaire on a broader sample as well as to translate other questionnaires dealing with bonding and to compare the results of these questionnaires.

Translated questionnaire is available at the authors.

REFERENCES

Ainsworth, M. D. S. (2006). Attachments and other affectional bonds across the life cycle. In C. M. Parkes, J. S. Hinde, & P. Marris (Eds.), *Attachment across the life cycle* (pp. 33-51). London: Routledge.

Brockington, I. F., Fraser, C., & Wilson, D. (2006). The Postpartum Bonding Questionnaire: A validation. *Archives of Women's Mental Health, 9,* 233-242.

Brockington, I. F., Oates, J., George, S., Turner, D., Vostanis, P., Sullivan, M., Loh, C., & Murchod, C. (2001). A screening questionnaire for mother-infant bonding disorders. *Archives of Women's Mental Health, 3,* 133-140.

Crnic, K., & Low, C. (2002). Everyday stresses and parenting. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of Parenting. Vol. 5. Practical Issues and Parenting.* (2nd ed., pp. 243-268). London: Lawrence Erlbaum Associates.

Edhborg, M., Matthiesen, A.-S., Lundh, W., & Widström, A.-M. (2005). Some early indicators for depressive symptoms and bonding 2 months postpartum – a study of new mothers and fathers. *Archives of Women's Mental Health, 8,* 221-231.

Eksirinimit, T. (2012). *A longitudinal evaluation of Kangaroo Care for preterm infants in Thailand* (Dissertation thesis). Available at http://theses.flinders.edu.au/public/adt-SFU20120924.145213/index.html

Emmanuel, E., & John, W. (2010). Maternal distress: A concept analysis. *Journal of Advanced Nursing, 66*(7), 2104-2115.

Erickson, M. E. (1996). Factors that influence the mother-infant dyad relationships and infant well-being. *Issues in Mental Health Nursing, 17*(3), 185-200.

Figueiredo, B., Costa, R., Pacheco, A., & Pais, Á. (2007). Mother–to-infant and father-to-infant initial emotional involvement. *Early Child Development and Care, 177*(5), 521-532. Abstract available at http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03004430600577562?journalCode=gecd20

Figueiredo, B., Costa, R., Pacheco, A., & Pais, Á. (2009). Mother-to-infant emotional involvement at birth. *Maternal and Child Health Journal, 13,* 539-549.

Johnson, K. (2013). Maternal-infant bonding: A review of literature. *International Journal of Childbirth Education, 28*(3), 17-22.

Klaus, M. (1998). Mother and infant: Early emotional ties. *Pediatrics, 102*(5), 1244-1246. Available at http://pediatrics.aappublications.org/content/102/Supplement_E1/1244

Marrs, J., Cossar, J., & Wroblewska, A. (2014). Keeping the family together and bonding: a father's role in a perinatal mental health unit. *Journal of Reproductive and Infant Psychology, 32*(4), 340-354. Abstract available at http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02646838.2014.920951

O'Higgins, M., Roberts, I. S. J., Gover, V., & Taylor, A. (2013). Mother-child bonding at 1 year; associations with symptoms of postnatal depression and bonding in the first few weeks. *Archives of Women's Mental Health, 16,* 381-389.

Reck, C., Klier, C. M., Pabst, K., Stehle, E., Steffenelli, U., Struben, K., & Backenstrass, M. (2006). The German version of the Postpartum Bonding Instrument: Psychometric properties and association with postpartum depression. *Archives of Women's Mental Health, 9*, 265-271.

Taubenheim, A. M. (1981). Paternal-infant bonding in the first-time father. *Journal of Obstetric, Gynecologic, & Neonatal Nursing, 10*(4), 261-264.

Taylor, A., Atkins, R., Kumar, R., Adams, D., & Glover, V. (2005). A new Mother-to-Infant Bonding Scale: Links with early maternal mood. *Archives of Women's Mental Health, 8*(1), 45-51. Abstract available at http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15868385

Toney, L. (1983). The effects of holding the newborn at delivery on paternal bonding. *Nursing Research, 32*(1), 16-19.

PÄŤ VEĽKÝCH OSOBNOSTNÝCH ČŕT NEMOCNIČNÝCH SESTIER AKO PREDIKTORY PROFESIONÁLNYCH KVALÍT A EFEKTIVITY ROZHODOVANIA HODNOTENÝCH NADRIADENÝMI

BIG FIVE PERSONALITY TRAITS OF HOSPITAL NURSES AS PREDICTORS OF THEIR PROFESSIONAL QUALITIES AND DECISION MAKING EFFICIENCY RATED BY SUPERVISORS

Peter Halama, Lukáš Pitel

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava

peter.halama@savba.sk, lukas.pitel@savba.sk

Abstrakt

Doterajšie výskumy poukázali na to, že najmä svedomitosť predikuje pracovný výkon, avšak efekt čŕt závisí od charakteristík konkrétnej práce. Cieľom tejto štúdie bolo predbežnými analýzami zistiť, ako päť veľkých osobnostných faktorov predikuje profesionálne kvality a efektivitu rozhodovania zdravotných sestier hodnotené ich nadriadenými sestrami. Výskumný súbor tvorilo 114 sestier z pracovísk DFNsP v Bratislave. Na meranie osobnostných čŕt bol použitý dotazník BFI a následne každá sestra bola hodnotená svojou vrchnou sestrou na vizuálnej analógovej škále v štyroch oblastiach: teoretické znalosti, praktické zručnosti, správne rozhodovanie a osobný prístup k pacientom. Dáta boli analyzované korelačnou analýzou a metódou viacnásobnej regresnej analýzy, s odkontrolovaním dĺžky praxe na oddelení a sociálnej žiadúcnosti. Iba svedomitosť pozitívne predikovala hodnotený pracovný výkon, a to vo všetkých oblastiach. Dĺžka praxe pozitívne predikovala všetky oblasti okrem osobného prístupu k pacientom.

Kľúčové slová: päť veľkých osobnostných čŕt; profesionálne kvality; zdravotné sestry

Abstract

Conscientiousness has repeatedly been found to predict job performance. However, the effect of the traits may depend on characteristics of the particular job. The aim of our study was a preliminary assessment of how the Big Five traits predict supervisor-rated professional qualities among hospital nurses. 114 nurses from the Children's University Hospital in Bratislava, Slovakia were included in the sample. They filled the BFI questionnaire and, subsequently, every nurse was evaluated by her head nurse on visual analogue scales in four work-related areas: theoretical expertise, practical skills, correct decision making, and the quality of their personal approach to patients. Correlational analysis and multiple regression were applied to analyse how Big Five traits of nurses predict the evaluations by the head nurses, adjusted for length of practice at the department and social desirability. Only conscientiousness (positively) predicted the supervisor ratings, in all the explored areas. The length of practice positively predicted the supervisor ratings in all areas except for personal approach to patients.

Key words: Big Five personality traits; profesional qualities; hospital nurses

ÚVOD

Kvalita pracovného výkonu zdravotníckych pracovníkov a faktory, ktoré ju ovplyvňujú, sú otázky často diskutované v kontexte snáh o zvýšenie kvality poskytovania zdravotníckej starostlivosti. Zdravotnícki pracovníci vykonávajú svoju prácu zväčša v špecifických podmienkach charakterizovaných najmä časovým a ekonomickým tlakom, či závažnosťou dôsledkov rozhodnutí pre život a zdravie človeka. Špecifickou pozíciou medzi zdravotníckymi pracovníkmi sú nemocničné zdravotné sestry. Ich úlohou je primárne zabezpečovať základnú medicínsku a fyziologickú starostlivosť zvyčajne pod vedením lekárov. Zdravotné sestry majú limitovanú autonómiu, avšak samostatne realizujú rozhodnutia týkajúce sa dennej starostlivosti o pacienta a to nielen na fyziologickej, ale aj sociálnej a psychologickej úrovni (Chen et al., 2005). Kvalita ich profesionálneho rozhodovania a výkonu výrazne ovplyvňuje celkovú kvalitu zdravotnej starostlivosti, pričom v médiách sa niekedy objavujú správy o fatálnych dôsledkoch chýb a omylov zdravotníckeho personálu. Dôležitým aspektom ich práce je preto aj stres a tlak zodpovednosti, v slovenskom kontexte spojený aj s výraznou neobsadenosťou pozícií zdravotných sestier.

Skúmať psychologické súvislosti kvality pracovného výkonu a rozhodovania zdravotníckych pracovníkov vrátane zdravotných sestier má preto význam pre hlbšie spoznanie psychologických bariér ich optimálneho výkonu. Doterajší výskum naznačuje, že existujú dva špecifické okruhy faktorov spojených s kvalitným rozhodovaním zdravotníckych pracovníkov a ich pracovným výkonom: faktory situačné a osobnostné. Situačné faktory sú spojené s pracovným prostredím a okolnosťami práce. Výskum napr. potvrdil negatívny dopad zvýšeného pracovného stresu na pracovný výkon a vyhorenie lekárov (Deary et al., 1996), či rozdielny efekt autokratického či demokratického riadenia na výkon lekárskych tímov (Nembhard & Edmondson, 2006).

V našom príspevku sa venujeme druhej skupine faktorov, t.j. osobnostným dispozíciám. Štúdie, ktoré sa venujú vzťahu osobnostných čŕt a pracovného výkonu, potvrdzujú, že najvýznamnejším a najstabilnejším prediktorom pracovného výkonu je svedomitosť (Hurtz & Donovan, 2000), pričom efekt ostatných čŕt variuje vzhľadom na povolanie: pracovný výkon obchodníkov je pozitívne predikovaný extraverziou, u pracovníkov starajúcich sa o zákazníkov aj prívetivosťou. V zamestnaní, kde sa vyžaduje dobrá sociálna interakcia sa efekt extraverzie ukazuje ako pomerne silný a stabilný (Vinchur et al., 1998). Čo sa týka zdravotníckych pracovníkov, v jednej z našich štúdií (Halama, 2013) sme sa zamerali na hľadanie súvislostí medzi piatimi veľkými osobnostnými faktormi a subjektívnym

hodnotením kvality rozhodovania u zdravotníckych pracovníkov. Ukázalo sa, že sebahodnotená kvalita rozhodovania súvisí pozitívne s prívetivosťou a svedomitosťou a negatívne s neurotizmom. Avšak tiež sa potvrdil efekt konkrétnej zdravotníckej profesie. U zdravotných sestier bola zistená pozitívna korelácia efektivity rozhodovania s prívetivosťou a negatívna korelácia s neurotizmom, u zdravotníckych záchranárov bola pozitívnym korelátom rozhodovania svedomitosť a negatívnym extraverzia, a u operátorov nebol zistený žiaden súvis v skúmaných vzťahoch. Aj zahraničný výskum potvrdil, že u zdravotných sestier sa ako osobnostné prediktory pracovného výkonu ukazuje najmä empatia a schopnosť zaujímania perspektívy z pohľadu iného (Riggio & Taylor, 2000). To naznačuje, že dôležitým determinantom pracovného výkonu výkone v povolaní zdravotnej sestry môžu byť aj sociálne relevantné črty.

V našom príspevku sme sa zamerali na špecifickú otázku, či osobnostné črty zdravotných sestier predikujú ich profesionálne kvality vrátane efektivity ich rozhodovania v pracovnej sfére, pričom pre hodnotenie profesionálnych kvalít sme zvolili nezávislé hodnotenie ich nadriadenou vrchnou sestrou. Predpokladali sme, že najmä u osobnostných čŕt Veľkej päťky bude prediktorom uvedených premenných najmä svedomitosť. Vzhľadom na interpersonálnu povahu práce zdravotnej sestry sme tiež predpokladali, že pracovný výkon môže byť predikovaný aj ďalšími črtami s interpersonálnou charakteristikou, a to najmä extroverziou a prívetivosťou.

Metóda

Výskumný súbor a procedúra

Výskumný súbor tvorilo 114 podriadených zdravotných sestier a osem vrchných sestier z jednotlivých oddelení Detskej univerzitnej nemocnice na Kramároch v Bratislave. Čo sa týka podriadených sestier, 112 z nich boli ženy a dvaja muži, ich vekový priemer bol 38,5 roka (SD 8,6). Vrchné sestry boli všetky ženy a ich vekový priemer bol 39,4 roka (SD 3,6). Zdravotné sestry vyplnili dotazníky v rámci pracovného času alebo doma. Vrchné sestry vypĺňali dotazníky nezávisle od sebahodnotenia zdravotných sestier. Výskum bol schválený miestnou etickou komisiou.

Meracie nástroje

Na meranie osobnostných čŕt podľa modelu „Veľkej päťky“ bol použitý dotazník Big Five Inventory (BFI). Tento dotazník vytvorili John a Srivastava (1999) a má 44 položiek

s odpoveďovým formátom Likertovho typu. Položky merajú jednotlivé osobnostné črty tak, ako sú definované v päťfaktorovom prístupe, t. j. neurotizmus, extraverzia, svedomitosť, prívetivosť a otvorenosť.

Na hodnotenie efektivity rozhodovania a pracovného výkonu zdravotných sestier vrchnými sestrami boli použité štyri individuálne otázky s odpoveďovým formátom VAS (Visual Analogue Scale). Vrchné sestry na poskytnutej úsečke v dĺžke 10 cm hodnotili podriadené zdravotné sestry v štyroch oblastiach: efektivita rozhodovania, teoretické vedomosti, praktické zručnosti a osobný prístup k pacientom. Označené úrovne boli následne pretransformované na číselné hodnoty od 0 do 100 a to tak, že vysoké skóre naznačovalo pozitívne hodnotenie a nízke skóre negatívne hodnotenie.

Zdravotné sestry okrem uvedených dotazníkov uviedli aj základné demografické údaje, medzi ktorými bola zahrnutá aj dĺžka praxe v zdravotníctve, definovaná všeobecne (t.j. nie iba konkrétne na danom oddelení), a krátku verziu Marlowe-Crownevej škály sociálnej žiadúcnosti (Strahan & Gerbasi, 1972), ktorej celkové skóre bolo použité v ďalšej analýze ako kontrolujúca premenná.

VÝSLEDKY

V prvom kroku sme previedli jednoduchú korelačnú analýzu na identifikáciu vzťahov medzi piatimi osobnostnými faktormi zdravotných sestier a hodnotením vrchnou sestrou. Výsledky sú uvedené v Tabuľke 1. Jedinou osobnostnou črtou, ktorá konzistentne korelovala s nezávislým hodnotením vrchnej sestry, je svedomitosť. Z ostatných čŕt korelovela signifikantne iba prívetivosť, a to pozitívne s prístupom k pacientovi. Všetky signifikantné korelácie sú na relatívne nízkej úrovni (0,200 až 0,335).

V druhom kroku sme realizovali sériu viacnásobných regresných analýz, pri ktorých boli ako prediktory definované osobnostné vlastnosti spolu s kontrolnými premennými sociálna žiadúcnosť a dĺžka praxe. Závislými premennými boli jednotlivé hodnotenia vrchnými sestrami. Výsledky analýz sú v Tabuľke 2. Ako vidieť, predikujúce premenné vysvetľujú najviac rozptylu hodnotenia praktických zručností (22 %), najmenej rozptylu hodnotenia prístupu k pacientom (16 %). Čo sa týka osobnostných čŕt, po odkontrolovaní sociálnej žiadúcnosti a dĺžky praxe sa osobnostná črta svedomitosť znovu ukázala ako konzistentný prediktor hodnotenia vrchnou sestrou vo všetkých oblastiach hodnotenia. Naopak, efekt prívetivosti na hodnotenie prístupu k pacientom po odkontrolovaní sociálnej žiadúcnosti a dĺžky praxe vymizol. Z kontrolných premenných sa ukázal významný efekt dĺžky praxe, ktorá

je v pozitívnom vzťahu s hodnotením vrchnou sestrou vo všetkých oblastiach okrem prístupu k pacientovi.

Tabuľka 1 Pearsonove korelačné koeficienty medzi osobnostnými vlastnosťami zdravotných sestier a ich hodnotením vrchnými sestrami

Hodnotenie vrchnej sestry	Päť osobnostných faktorov				
	Neurotizmus	Extraverzia	Svedomitosť	Prívetivosť	Otvorenosť
Efektivita rozhodovania	-0,10	0,00	**0,29****	0,04	0,15
Teoretické vedomosti	-0,14	0,05	**0,33****	0,10	0,12
Praktické zručnosti	-0,09	0,02	**0,30****	0,05	0,11
Prístup k pacientom	-0,08	0,04	**0,33****	**0,20***	0,02

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Tabuľka 2 Viacnásobné regresné analýzy osobnostných čŕt spolu s dĺžkou praxe a sociálnou žiadúcnosťou na nezávislé hodnotenie vrchnými sestrami

	Nezávislé hodnotenie pracovného výkonu (štandardizované beta koeficienty)			
	Efektívne rozhodovanie	Teoretické vedomosti	Praktické zručnosti	Prístup k pacientom
Extraverzia	-0,07	-0,07	-0,12	0,02
Prívetivosť	-0,04	-0,06	-0,04	0,10
Svedomitosť	**0,38****	**0,40****	**0,34****	**0,36****
Neurotizmus	0,04	0,06	-0,01	0,16
Otvorenosť	0,02	0,01	0,05	-0,11
Sociálna žiadúcnosť	0,05	0,04	-0,02	0,06
Dĺžka praxe	**0,22***	**0,28****	**0,33****	0,15
R^2	*0,18*	*0,20*	*0,22*	*0,16*

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

DISKUSIA

Analýza získaných údajov bola realizovaná v dvoch krokoch. V prvom kroku sme prostredníctvom korelačnej analýzy potvrdili efekt svedomitosti na nezávisle hodnotené profesionálne kvality, ktorý sme predpokladali na základe predchádzajúceho výskumu (Hurtz & Donovan, 2000). Tento efekt bol pozitívny, veľkostne približne na rozhraní nízkej a

strednej úrovne. Efekt svedomitosti sa ukázal ako stabilný vo všetkých hodnotených oblastiach od efektívneho rozhodovania až po prístup k pacientom. Okrem toho sa vo výsledkoch korelačnej analýzy v zhode s ďalšou predchádzajúcou štúdiou (Halama, 2013) a našimi predpokladmi ukázal aj pozitívny efekt prívetivosti. Tento efekt bol však relatívne nízky a týkal sa len jednej hodnotenej oblasti: osobného prístupu k pacientom.

Pozitívny vzťah prívetivosti a prístupu k pacientom ale vymizol pri viacnásobnej regresnej analýze, ktorá umožnila vzájomnú kontrolu osobnostných čŕt, ako aj kontrolu pre ďalšie premenné ako je sociálna žiadúcnosť a dĺžka praxe. Tieto výsledky naznačujú, že efekt prívetivosti nie je ani taký silný ani taký stabilný ako je efekt svedomitosti. Na druhej strane, regresná analýza potvrdila, že efekt svedomitosti na pracovný výkon sa nedá vysvetliť inými osobnostnými črtami ani sociálnou žiadúcnosťou či dĺžkou praxe. Tento efekt sa dá vysvetliť vlastnosťami, ktoré dimenzia svedomitosti v sebe zahŕňa a ktoré majú vzťah k pracovnému výkonu. Sú to najmä vytrvalosť, zodpovednosť, starostlivosť a orientácia na cieľ (Barrick & Mount, 1991), ktoré napomáhajú kapacite úspešne realizovať pracovné úlohy. V našom výskume sa potvrdilo, že efekt uvedených charakteristík svedomitých ľudí sa dá uplatniť aj na zdravotné sestry. Dá sa povedať, že v tejto pozícii je nutná svedomitá a zodpovedná aktivita smerujúca k naplneniu pracovnej úlohy či vyriešenia pracovného problému. Na základe výsledkov sa zdá, že vrchné sestry dokážu vo svojom koncepte hodnotenia svojich podriadených sestier identifikovať tieto charakteristiky (tak ako ich vnímajú aj samotné sestry), keďže majú súvis s ich pracovných výkonom vo väčšej miere ako je celková dĺžka praxe (vychádzajúc z veľkosti regresných koeficientov).

Ako limitácie uvedeného výskumu je nutné spomenúť, že hodnotenie osobnostných čŕt bolo realizované metódou sebavýpovede, ktorá môže ovplyvniť výsledky kvôli skreslenému sebaobrazu. Takisto ku skresleniu mohlo dôjsť na strane vrchných sestier, ktoré mohli do hodnotenia vkladať svoje osobné preferencie a vzťahové skúsenosti so sestrami. Dôležitou limitáciou je hodnotiaci rámec vrchných sestier. Každá vrchná sestra hodnotila len sestry na svojom oddelení, a hodnotiaci rámec sa mohol u jednotlivých sestier líšiť (napr. u jednej mohol byť prísnejší, u inej benevolentnejší). To mohlo do určitej miery skresliť vzájomnú porovnateľnosť sestier z rôznych oddelení na poskytnutých škálach. V neposlednom rade mohla byť celková dĺžka praxe v zdravotníctve primálo diferencovaným indikátorom, nakoľko prax strávená na iných oddeleniach nemusela podstatnou mierou prispieť k niektorým profesionálnym kvalitám sestier tak, ako ich hodnotili, resp. chápali ich súčasné vedúce sestry.

ZÁVER

Štúdia potvrdila pozitívny efekt osobnostnej črty svedomitosti zdravotných sestier na ich efektivitu rozhodovania a pracovný výkon hodnotené nezávisle ich nadriadenými vrchnými sestrami. V rozpore s predpokladmi sa neukázal významnejší efekt sociálne relevantných čŕt ako extraverzia a prívetivosť a to ani v takej oblasti ako je prístup k pacientovi. Myslíme si, že v tejto oblasti je potrebný ďalší výskum, ktorý by sa špecifickejšie zameral na konkrétne aspekty interpersonálnych vlastností a schopností a pomohol by osvetliť ich vzťah s pracovným výkonom sestier, prípadne ich interakciu so svedomitosťou.

POĎAKOVANIE

Podporené grantovou agentúrou VEGA č. 2/0080/14.

LITERATÚRA

Barrick, M. R., & Mount, M. K. (1991). The big five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, *44*(1), 1-26.

Chen, H. Y., Boore, J. R. P., & Mullan, F. D. (2005). Nursing models and self-concept in patients with spinal cord injury – a comparison between UK and Taiwan. *International Journal of Nursing Studies, 42*, 255-272.

Deary, I. J., Blenkin, H., Agius, R. M., Endler, N. S., Zealley, H., & Wood, R. (1996). Models of job-related stress and personal achievement among consultant doctors. *British Journal of Psychology*, *87*(1), 3-29.

Halama, P. (2013). Päť veľkých faktorov osobnosti ako prediktory vnímanej efektivity rozhodovania zdravotníckych profesionálov. In J. Gurňáková a kol., *Rozhodovanie profesionálov: Sebaregulácia, stres a osobnosť* (pp. 161-184). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Hurtz, G. M., & Donovan, J. J. (2000). Personality and job performance: The Big Five revisited. *Journal of Applied Psychology*, *85*(6), 869-879.

John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 102-138). New York: Guilford Press.

Nembhard, I. M., & Edmondson, A. C. (2006). Making it safe: The effects of leader inclusiveness and professional status on psychological safety and improvement efforts in health care teams. *Journal of Organizational Behavior*, *27*(7), 941-966.

Riggio, R. E., & Taylor, S. J. (2000). Personality and communication skills as predictors of hospice nurse performance. *Journal of Business and Psychology*, *15*(2), 351-359.

Strahan, R., & Gerbasi, K. C. (1972). Short, homogeneous versions of the Marlow-Crowne Social Desirability Scale. *Journal of Clinical Psychology*, *28*(2), 191-193.

Vinchur, A. J., Schippmann, J. S., Switzer, F. S., & Roth, P. L. (1998). A meta-analytic review of predictors of job performance for salespeople. *Journal of Applied Psychology*, *83*(4), 586.

SKÚMANIE ROZPOZNÁVANIA PODNIKATEĽSKÝCH PRÍLEŽITOSTÍ POMOCOU PSYCHOLÓGIE

INVESTIGATION OF OPPORTUNITY RECOGNITION THROUGH PSYCHOLOGY

Róbert Hanák

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava

robohanak@gmail.com

Abstrakt

Manažment a jeho praktický a teoretický aparát vie veľmi dobre pracovať s podnikateľskými príležitosťami ich hodnotením vo vyšších štádiách ich rozvoja, no v úplne ranných štádiách do skúmania tohto procesu v prvom rade vstupuje psychológia. Sú to práve psychologické konštrukty a metódy, prevažne kognitívnej psychológie, ktoré sa používajú na skúmanie toho, ako len niektorí ľudia dokážu rozpoznať budúcu úspešnú podnikateľskú príležitosť, a iní už pomerne obmedzene alebo vôbec nie. Používajú sa psychologické konštrukty ako napríklad pracovná pamäť (working memory), rozpoznávanie vzorov (pattern recognition), pozornosť (alertness), skúsenosť, náchylnosť na konanie (propensity to act) a mnohé iné. Súčasne veľmi nízka úspešnosť novozaložených podnikov vyvoláva otázky prečo tí konkrétni ľudia a ich podnikateľské príležitosti zlyhali. Nesprávne posudzovanie rizika, nadhodnotené vnímanie vlastných schopností, miskalibrácia pravdepodobnosti, a rôzne zaujatosti (biases) môžu lepšie osvetliť tak nízku úspešnosť.

Kľúčové slová: rozpoznanie podnikateľskej príležitosti; hodnotenie podnikateľskej príležitosti

Abstract

Management and its practical and theoretical apparatus can work very well with their assessment of business opportunities in the higher stages of their development, but in the early stages into the process first enters psychology. It is the psychological constructs and methods of cognitive psychology mainly used for exploration of how some people could detect future successful business opportunity, and others do in limited way or not at all. Psychological constructs such as working memory, pattern recognition, alertness, experience, propensity to act and many others are used. At the same time a very low percentage of newly established enterprises succeed and it raises questions why those specific people and business opportunities fail. Incorrect assessment of the risks, overestimated perception of their own abilities, miscalibration of the probability, and various biases can better explain such a low percentage of successful companies.

Key words: opportunity recognition; opportunity evaluation

ÚVOD

Identifikovanie, inými slovami aj rozpoznanie podnikateľskej príležitosti (opportunity recognition) sa môže na prvý pohľad javiť ako problematika skúmaná manažmentom alebo ekonómiou. V skutočnosti značný prínos na porozumenie tomuto konkrétnemu procesu môže priniesť aj kognitívna psychológia. Aj keď manažment má veľmi dobre rozpracovaný aparát hodnotenia a posudzovania už existujúcej podnikateľskej príležitosti v pokročilých štádiách rozvoja, k celkovému porozumeniu procesu rozpoznania dokáže prispieť aj kognitívna psychológia prostredníctvom už jej etablovaných metód a postupov. Na vnímanie, rozpoznanie a hodnotenie podnikateľskej príležitosti nepochybne vplýva mnoho faktorov a podieľa sa na ňom viacero psychologických konštruktov, avšak v našom príspevku by sme chceli opísať práve tie, ktoré úzko súvisia s kognitívnou psychológiou.

Rozpoznanie podnikateľských príležitostí je pre vznik a rozvoj podnikania kľúčové, no v súčasnosti stále tomuto fenoménu rozumieme len nedostatočne (Ardichvili, Cardozo, & Ray, 2003). Dobré porozumenie procesom tvorby úspešných podnikateľských ideí, je vlastne porozumením fenoménu podnikania (Krueger, 2003).

Skúmanie rozpoznávania podnikateľských príležitostí z psychologického hľadiska je perspektívnym výskumom aj preto, lebo medzi jednotlivcami existujú veľké individuálne rozdiely v schopnosti rozpoznať podnikateľské príležitosti. Ako poznamenáva Baron (2007, p. 170): „Príležitosti sú tu pre každého človeka, ktorý ich rozpozná, napriek tomu tisíce, alebo dokonca až milióny ich nerozpoznajú. Prečo ?“

Cieľom článku je priniesť prehľad jednotlivých psychologických konštruktov, ktoré sa spolupodieľajú u podnikateľov na ich schopnosti rozpoznať (identifikovať) potencionálnu podnikateľskú príležitosť a uviesť psychologické metódy, postupy alebo testy, ktorými môžeme tieto konkrétne psychologické konštrukty skúmať.

KONŠTRUKTY A METÓDY ICH SKÚMANIA

Pred vymenovaním jednotlivých metód je dôležité spomenúť dlhodobú vedeckú diskusiu o tom, či sú podnikateľské príležitosti „rozpoznávané“ (recognized) alebo „vytvárané“ (developed). Tento vedecký spor uvádzam preto, lebo každá z variantov má vážny dopad na to, aké kognitívne procesy, spôsobilosti a osobnostné predpoklady sa vyžadujú pri rozpoznávaní príležitostí. A teda zoznam by bol pravdepodobne iný, ak by boli rozpoznávané a iný ak by boli rozvíjané. V minulosti si väčšina vedcov zastávala názor, že sú rozpoznávané, no dnes sa skôr akceptuje názor, že sú vytvárané (Ardichvili et al., 2003; Baron, 2014). Môj

osobný názor je, že podnikateľské príležitosti sú v konečnom dôsledku vytvárané, ale úplne v prvotných fázach môžeme hovoriť len o rozpoznaní určitých charakteristík, ktoré môžu viesť k tomu, že podnikateľ následne vytvorí podnikateľskú príležitosť. Preto budeme v článku pracovať s pojmom rozpoznávanie podnikateľských príležitostí.

Na skúmanie rozpoznávania podnikateľských príležitostí pomocou psychológie musíme v prvom rade definovať psychologické konštrukty, inými slovami aj faktory (premenné), ktoré preukázateľne, či pravdepodobne vplývajú na schopnosť rozpoznávať podnikateľské príležitosti. V nasledovných odsekoch vymenujeme a opíšeme tie najviac uvádzané v literatúre a k nim uvedieme aj metódy akým spôsobom sú tieto konštrukty merané a skúmané.

Podnikateľská pozornosť (entrepreneurial alertness)

Viacerí autori uvádzajú podnikateľskú pozornosť k príležitostiam ako jeden z faktorov, ktoré sú príčinou individuálnych rozdielov v rozpoznávaní podnikateľských príležitostí (Ardichvili et al., 2003; Baron, 2014). Vychádza sa tu z predpokladu, že vyššia podnikateľská pozornosť zvyšuje pravdepodobnosť rozpoznania podnikateľskej príležitosti. Na skúmanie podnikateľskej pozornosti máme zatiaľ málo nástrojov a jeden z už overených je sebavýpoveďový dotazník, ktorý vyvinul Jintong Tang s Michaelou Kacmar a Lowellom Busenitzom (2012). Skladá sa z troch častí: pozorné skenovanie a vyhľadávanie (alert scanning and search), potom pozornosť k asociáciám a spojeniam (alert association and connection) a posledný je hodnotenie a usudzovanie (evaluation and judgement). Tang s kolektívom zistili, že tieto tri psychologické konštrukty súvisia so schopnosťou generovať podnikateľské príležitosti (Tang et al. 2012).

Informačná asymetria (informational asymmetry), ktorá je úzko previazaná s *Predchádzajúcimi vedomosťami (prior knowledge) (*Ardichvili et al. 2003)

Predchádzajúce pracovné skúsenosti u viacerých zamestnávateľov, alebo práca na rôznych podnikateľských projektoch poskytuje jedinečné a veľmi hodnotné know-how, ktoré tí bez takejto skúsenosti nikdy nezískajú. Baron (2014) uvádza, že skúsenosti z výskumu a vývoja ako aj z marketingu sú zvlášť hodnotné v tejto oblasti. Taktiež moderné, aktuálne a kvalitné vzdelanie v oblasti podnikania poskytuje jedinečnú výhodu pre tých, ktorí ho absolvovali oproti ostatným bez takéhoto vzdelania. Tieto dlhodobé externé informačné vplyvy sa postupne prejavia v určitých kognitívnych zmenách u konkrétnych jednotlivcov. Konkrétne v dlhodobej pamäti (long term memory) sa uchovávajú komplexné vedomosti o tom ako

vyzerá podnikateľská príležitosť, aké má vlastnosti, aké časti, charakteristiky, riziká a podobne (Baron, 2014). Vplyv skúseností podnikateľov je dokonca možné overiť aj vo finančnej výkonnosti ich firiem. Gavin Casar (2014) zistil, že skúsení podnikatelia dokážu lepšie predpovedať budúcu úspešnosť firiem. Rovnako Toft-Kehler, Karl Wennberg a Philip Kim (2014) zistili, že podnikateľská skúsenosť zakladateľov sa pozitívne prejavuje vo finančnej výkonnosti ich podnikov.

Čo sa týka ďalších kognitívnych zmien spôsobených takýmito skúsenosťami, tak významné efekty vidíme v zmenách procedurálnej pamäte. Táto úzko súvisí s tacitnými vedomosťami, expertnou intuíciou a prejavuje sa prakticky aj tak, že podnikateľ vie veľmi rýchlo povedať, či je konkrétna podnikateľská príležitosť dobrá alebo zlá, ale prekvapivo len ťažko vie vysvetliť prečo sa takto rozhodol. Táto problematika priamo súvisí s expertnosťou a skúmaním expertov, kde procedurálna pamäť, jej zmeny, vývoj a štruktúry sú považované za jeden z pilierov expertnosti v akejkoľvek oblasti (Eriksson, 2009).

Na skúmanie rozpoznávania podnikateľských príležitostí v oblasti vedomostí, procedurálnej pamäte, know-how sa používajú metódy určené aj na skúmanie expertov a metódy používané v naturalistickom výskume rozhodovania. Ide v prvom rade o štruktúrované rozhovory, zaznamenávanie verbálnych protokolov, metódu kritickej cesty a riešenie štruktúrovaných úloh. Expert je požiadaný, aby vysvetlil prečo sa rozhodol tak ako sa rozhodol, ktoré premenné bral do úvahy a ktoré nie, prípadne aby riešil starostlivo navrhnutú špecifickú úlohu. Dopytovaním sa snažíme získať štruktúrovaný obraz situácie vnímanej očami experta, napríklad sa zisťuje akú úroveň, stav museli tieto premenné dosiahnuť aby bolo prijaté rozhodnutie. Z týchto informácií sa potom tvoria určité rozhodovacie schémy, stromy a diagramy, získavajú sa pravidlá a podmienky. Výsledkom je porozumenie procesu riešenia praktických úloh a schopnosť ho napodobniť.

Sociálne siete (social networks)

Tvoria kontakty s inými ľuďmi a platí, že čím viac kontaktov podnikateľ má, tým je viac vystavený podnikateľským príležitostiam, nápadom, ideám a návrhom (Ardichvili et al. 2003). Baron (2014) uvádza, že podnikateľské nápady pochádzajú od ľudí s ktorými má podnikateľ silné vzťahy (blízky priatelia, rodina) ale aj od tých s ktorými má slabé vzťahy (známi, iní podnikatelia a pod.). Na mapovanie sociálnych kontaktov a sietí sa používajú štruktúrované dotazníky, rozhovory a podobne.

Osobnostné predpoklady (personality traits) ako optimizmus, seba-účinnosť (self-efficacy) kreativita atď.

Pri osobnostných predpokladoch je dôležité jednoznačne ich definovať a potom pracovať s každým individuálne. V súčasnosti máme veľmi veľa nástrojov na meranie týchto premenných vo všeobecnosti (napr. kreativita), ale chýbajú nám nástroje na meranie napr. podnikateľskej kreativity konkrétne. Zároveň je veľmi málo vedeckých štúdií, ktoré by exaktne skúmali vzťahy medzi osobnostnými konštruktami a rozpoznávaním podnikateľských príležitostí.

Percepcia -Rozpoznávanie vzorov (pattern recognition)

Percepcia má samozrejme vplyv na rozpoznávanie príležitostí, ale ide o pomerne široký pojem. Konkrétnejšie vo vzťahu k podnikateľským príležitostiam sa pracuje s psychologickými konštruktami rozpoznanie objektu (object recognition) a rozpoznanie vzorca (pattern recognition). Baron (2014, p. 72) definuje rozpoznávanie vzorov ako: „proces prostredníctvom ktorého konkrétne osoby vnímajú komplexné a na prvý pohľad nesúvisiace udalosti alebo stimuly ako vytvárajúce identifikovateľné vzory“. Principiálne veľmi podobný koncept opisuje aj Krueger (2003) ktorý používa kognitívny pojem kategorizácia (categorization). Čiže podnikatelia si vytvárajú akési mentálne koncepty ideálnej podnikateľskej príležitosti a tie sú potom porovnávané s novoobjavenými príležitosťami.

Existuje viacero výskumov, ktoré podrobne skúmali čo podnikatelia chápu pod pojmom potencionálna podnikateľská príležitosť. Baron a Ensley (2006) zistili že ide o pomerne komplexnú štruktúru, ktorá pozostáva zo štyroch blokov, ktoré sú ešte následne charakterizované ďalšími časťami. S rastom skúseností sa tento komplexný vzor stáva hlbším, podrobnejším a sofistikovanejším.

Štrukturálne zosúladenie (structural alignment) Baron (2014, p. 77) opisuje ako koordináciu trhov a technológií pri hľadaní podnikateľských príležitostí. Inými slovami znamená v podstate snahu nájsť pre nové technológie praktické uplatnenie na trhoch a vytvoriť tak nové podnikateľské príležitosti. Na rozdiel od rozpoznávania vzorov ide o vopred naplánovaný a plne vedomý aktívny proces tvorby podnikateľskej príležitosti.

Ako metóda štúdia podnikateľov sa používali Gregorie, Barr a Shepherd (2010) verbálne protokoly (think aloud protocols), pri ktorých boli podnikatelia požiadaní aby si predstavili podnikateľské príležitosti, ktoré môžu vzniknúť aplikovaním dvoch nových technológií do praktického života.

Regulačné zameranie (Regulatory focus)

Ide o kognitívny mechanizmus, ktorý reguluje správanie. Môžeme mať nastavené promočné zameranie (promotion focus), ktoré generuje aktívne správanie, generovanie mnohých hypotéz potrebných na dosiahnutie stanovených cieľov. Naopak prevenčné zameranie (prevention focus) je zamerané na vyhnutie sa chybám a stratám a prejavuje sa v opatrnej aktivite. Tumasjan a Braun (2012) zistili, že promočné zameranie u podnikateľov znamenalo identifikovanie viacerých podnikateľských príležitostí než prevenčné zameranie.

Na meranie regulačného zamerania sa používa viacero sebavýpoveďových dotazníkov aj keď sú vytvorené ako pomerne všeobecné nie so zameraním na podnikanie. Dotazník regulačného zamerania (Regulatory focus questionnaire) a Dotazník reakcie na udalosti (Event reaction questionnaire) uvádza Higgins (2001) a Všeobecný dotazník regulačného zamerania (General Regulatory Focus Measure) vyvinuli Lockwood, Jordan a Kunda (2002).

ZÁVER

Kognitívna psychológia v posledných dekádach vybudovala pomerne rozsiahly a rôzny aparát metód, postupov a testov na skúmanie ľudských kognícií. Zároveň už disponuje dobrým porozumením jednotlivým prvkom ľudského myslenia. Tieto znalosti zhmotnené vo vytvorených validných metódach a metodikách a sú priamo aplikovateľné na rozpoznávanie podnikateľských príležitostí. Napriek týmto predpokladom sú možnosti kognitívnej psychológie v oblasti rozpoznávania podnikateľských príležitostí využívané nedostatočne. V súčasnosti existuje podľa autorovej vedomosti len niekoľko desiatok výskumov na celom svete, ktoré skúmali vplyv rôznych psychologických konštruktov (regulačné zameranie, rozpoznávanie vzorov, pozornosť atď.) na rozpoznávanie podnikateľských príležitostí. V porozumení čo a ako vplýva na rozpoznávanie podnikateľských príležitostí sme na začiatku a kognitívna psychológia nám ponúka už overený a validný aparát, ktorý môžeme priamo aplikovať. Zároveň si musíme byť vedomí určitých obmedzení a limitov zvlášť pri práci s psychologickými konštruktami, ktoré trpia rôznymi negatívnymi charakteristikami, v prvom rade metodologického charakteru. Veľký počet arbitrárnych konštruktov, z ktorých niektoré sú pomerne vágne a široko definované s nejasnými vzťahmi medzi nimi, a v niektorých prípadoch aj so slabou validitou, môžu mať celkovo negatívny vplyv na naše zistenia získané

ich aplikáciou. No napriek týmto limitujúcim stránkam, predpokladáme, že ich aplikácia do skúmania podnikateľských príležitostí prinesie celkovo viac poznania, než máme doteraz.

POĎAKOVANIE

Tento príspevok vznikol za podpory Agentúry na podporu výskumu a vývoja (APVV), grant č. APVV-0361-12 s názvom: Rozhodovanie profesionálov: procesuálne, osobnostné a sociálne aspekty, riešený v rokoch 2013-2017.

LITERATÚRA

Ardichvili, A., Cardozo, R., & Ray, S. (2003). A theory of entrepreneurial opportunity identification and development. *Journal of Business Venturing*, *18*(1), 105-123.

Baron, R. A. (2007). Behavioural and cognitive factors in entrepreneurship: Entrepreneurs as the active element in new venture creation. *Strategic Entrepreneurship Journal*, *1*(1-2), 167-182.

Baron, R. A. (2014). *Essentials of entrepreneurship, evidence and practice.* Cheltenham: Edward Elgar

Baron, R. A., & Ensley, M. D. (2006). Opportunity recognition as the detection of meaningful patterns: Evidence from comparisons of novice and experienced entrepreneurs. *Management Science*, *52*(9), 1331-1344.

Cassar, G. (2014). Industry and startup experience on entrepreneur forecast performance in new firms. *Journal of Business Venturing*, *29*(1), 137-151

Ericsson, A., Perez, R., Eccles, D., Lang, L., et al. (2009). The measurement and development of professional performance. In *Development of professional expertise* (pp. 1-27). Cambridge University Press. New York, ISBN 978-0-521-74008-1

Grégoire, D. A., Barr, P. S., & Shepherd, D. A. (2010). Cognitive processes of opportunity recognition: The role of structural alignment. *Organization Science*, *21*(2), 413-431.

Higgins, E. T., Friedman, R. S., Harlow, R. E., Idson, L. C., Ayduk, O. N., & Taylor, A. (2001). Achievement orientations from subjective histories of success: Promotion pride versus prevention pride. *European Journal of Social Psychology*, *31*(1), 3-23.

Krueger Jr, N. F. (2003). The cognitive psychology of entrepreneurship. In *Handbook of entrepreneurship research* (pp. 105-140). Springer US.

Lockwood, P., Jordan, C. H., & Kunda, Z. (2002). Motivation by positive or negative role models: regulatory focus determines who will best inspire us. *Journal of Personality and Social Psychology*, *83*(4), 854.

Toft-Kehler, R., Wennberg, K., & Kim, P. H. (2014). Practice makes perfect: Entrepreneurial-experience curves and venture performance. *Journal of Business Venturing*, *29*(4), 453-470.

PARTICIPÁCIA OTCOV NA ROZHODOVANÍ O (NE)OČKOVANÍ ICH DETÍ: ONLINE PRIESKUM

PARTICIPATION OF FATHERS ON DECISION MAKING ABOUT (NON)VACCINATING THEIR CHILRDEN: AN ONLINE SURVEY

Mária Hatoková[1], Barbara Sedláčková[2]

[1]*Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava*
[2]*Absolventka Ústavu aplikovanej psychológie FSEV UK, Bratislava*

1maria.hatokova@savba.sk, 2barbara.sedlackova@gmail.com

Abstrakt

Východiská: Povinné očkovanie je aj v našej spoločnosti diskutované. Väčšina dostupných zahraničných výskumov ohľadom rozhodovania sa o očkovaní svojich detí analyzovala dáta zozbierané od matiek resp. oboch rodičov, málo štúdií sa venovalo úlohe otcov v tejto téme. Cieľom nášho výskumu bolo zistiť mieru participácie otcov na rozhodovaní o (ne)očkovaní ich detí a preskúmať, aké majú názory a postoje a aké premenné súvisia s ich konečným rozhodnutím.
Metódy: Našou výskumnou vzorkou bolo 54 otcov detí do 5 rokov. Rozhodovanie otcov o (ne)očkovaní sme skúmali prostredníctvom on-line dotazníka vychádzajúceho z otázok kladených v predchádzajúcom výskume vo fókusových skupinách s matkami. So získanými dátami sme pracovali exploračnou analýzou.
Výsledky: Zistili sme, že zúčastnení otcovia aktívne participujú na rozhodovaní o (ne)očkovaní ich detí. Informácie získavajú najmä prostredníctvom diskusie s matkou dieťaťa a s lekárom a z vyhľadávania informácií v odborných publikáciách a webstránkach. Otcovia vnímajú vakcináciu prevažne pozitívne. Otcovia zaočkovaných detí vnímajú očkovanie najmä ako ochranu dieťaťa, neočkujúci otcovia naopak ako zbytočnosť. Za najväčšiu nevýhodu sú kompletne očkujúcimi, čiastočne očkujúcimi i neočkujúcimi otcami považované vedľajšie účinky očkovania. U otcov odmietajúcich očkovanie sme zistili súvislosť medzi zachytením kontroverzných informácií ohľadom MMR vakcíny a ich konečným rozhodnutím neočkovať. Pri rozhodovaní sa u otcov prejavili mnohé chyby rozhodovania. Výsledky a návrhy pre pediatrickú prax sú v príspevku podrobnejšie diskutované.

Kľúčové slová: očkovanie; rozhodovanie; participácia; otcovia

Abstract

Objectives: Most of the available foreign research concerning decision-making about vaccination of children analyzed data collected from mothers or both parents, just a few studies were devoted to the role of fathers in this topic. The aim of our study was to explore to what degree fathers participate in the decision-making process about (not)vaccinating their children and their opinions and attitudes towards this topic. Moreover, we investigated the variables related to the final decision about vaccination.

Methods: Our research sample consisted of 54 fathers of children under 5 years of age. The decision-making of fathers was studied using an on-line questionnaire based on questions used during focus groups with mothers in the previous research. We analysed data using exploratory data analysis.
Results: The results of our study show that fathers actively participate in decision-making whether or not to vaccinate their children. They obtain the information about vaccination mainly by discussion with the mother of the child and the pediatrician as well as by searching information in scientific publications and webpages. Fathers' view on vaccination is mostly positive. The fathers of vaccinated children regard vaccination mostly as a means of protection of their child, whereas non-vaccinating fathers consider it useless. The side effects are perceived as the major disadvantage of vaccination by all fathers. We noticed a link between obtaining the information about MMR vaccine controversy and the final decision of non-vaccinating fathers. A significant amount of cognitive bias appeared in the fathers' decision-making process. Results and suggestions for paediatric practice are discussed in more details in the paper.

Key words: vaccination; decision making; participation; fathers

ÚVOD

Rozhodovanie môžeme definovať ako proces výberu jednej z viacerých alternatív. Dobrým rozhodnutím alebo uskutočnením dobrej voľby môžeme nazvať také rozhodnutie, pri ktorom boli za daných okolností efektívne zvolené prostriedky na dosiahnutie cieľa rozhodovateľa (Hastie, 2001). V prípade rozhodovania o očkovaní rozhodovateľ – rodič sleduje ako primárny cieľ zdravie svojho dieťaťa, súčasné i budúce. Jedným z prediktorov ovplyvňujúcich aj toto rozhodovanie je vnímanie rizika. Rizikom označujeme multidimenzionálny, kultúrne podmienený sociálny konštrukt, ktorého dimenziami sú strach, nedostatočná znalosť a nedostatočná kontrolovateľnosť. Každý jednotlivec vníma mieru rizika subjektívne, takže nie je možné určiť reálnu, objektívnu mieru rizika (Mellers a kol., 1998). V situácii rozhodovania o (ne)očkovaní svojich detí rodič nemá možnosť nijakým spôsobom ovplyvniť výsledok zaočkovania (pozitívny, resp. negatívny). Často nemá dostatok informácií o tejto problematike, prípadne má problém rozlíšiť, ktoré informácie sú relevantné a ktoré nie. S rozhodovaním o očkovaní sa spája aj strach rodiča, obava z výsledku (Serpell & Green, 2006) a ak by došlo k poškodeniu dieťaťa následkom očkovania alebo neočkovania, rodičov už v súčasnom rozhodovaní zväzuje predpokladaný pocity viny za výsledok rozhodnutia ohľadom ochrany zdravia svojho dieťaťa (Ritov & Baron, 1990). Očkovanie môže podstúpiť len dieťa úplne zdravé, ktoré následne môže prekonať prechodné zdravotné ťažkosti (typicky mierne, ojedinele závažné) ako reakciu na očkovanie, s víziou trvalejšej ochrany zdravia v budúcnosti (viac Malovecká et al., 2014). Pre niektorých rodičov tento neistý budúci zisk z očkovania zatieňuje momentálny diskomfort ich dieťaťa a riziko jeho zdravotného

poškodenia vpravením vakcíny. Táto medicínska intervencia je kontraintuitívna (Masaryk, 2016) a súvisí s posudzovaním ziskov a strát v čase (tzv. časové diskontovanie, Bačová, 2016). V osobne významných situáciách rizika alebo neistoty rozhodovatelia využívajú rôzne postupy na zjednodušenie rozhodovania, tzv. heuristiky (Serpell & Green, 2006). Najčastejšími sú heuristika informačnej dostupnosti, necitlivosť na veľkosť vzorky, averzia k nejednoznačnosti, tendencia odkladať svoje rozhodnutie v zmysle nechcem svojim konaním spôsobiť poškodenie, tendencia k sebapotvrdzovaniu (viac Hatoková, 2016) a problém vplyvu dodatočnej informácie – tendencia držať sa pôvodného rozhodnutia (Bačová, 2010). Do rozhodovania o očkovaní významne vstupujú sociálne vplyvy. Môže ísť názory rodinných príslušníkov či priateľov rozhodujúcich sa rodičov, opakovane sa ukazuje, že najvýznamnejšou referenčnou osobou je pediater dieťaťa, pokiaľ mu rodičia dôverujú (Benin et al., 2006). Ak to tak nie je, obracajú sa napr. na alternatívnych liečiteľov, alebo hľadajú podporu na internetových fórach a sociálnych sieťach (Kata, 2010). Vo virtuálnom prostredí sa dodnes diskutujú výsledky kontroverznej štúdie A. J. Wakefielda (1998), ktorá spájala očkovanie vakcínou MMR proti osýpkam, mumpsu a rubeole so vznikom autizmu. Hoci boli výsledky tejto štúdie vedcami opakovane spochybnené (Godlee, Smith, & Marcovitch, 2011), spojitosť vakcíny MMR s autizmom dodnes znepokojuje mnohých rozhodujúcich sa rodičov.

Väčšina zistení týkajúcich sa rozhodovania rodičov o (ne)očkovaní ich detí pochádza zo štúdií so vzorkami matiek alebo oboch rodičov spoločne. Výskumov zaoberajúcich sa participáciou otcov na rozhodovaní o očkovaní detí je len veľmi málo (Brugha, Kevany & Swan, 1996, Brown et al., 2012, Martínez-Diz et al., 2014), pričom tie ohľadne očkovania proti osýpkam, mumpsu a rubeole absentujú úplne. Preto *cieľom* našej *štúdie* bolo zistiť mieru participácie otcov na rozhodovaní o (ne)očkovaní svojich detí. Chceli sme preskúmať, aké majú otcovia názory a postoje v rámci tejto spoločensky kontroverznej témy, a tiež aké premenné súvisia s ich konečným rozhodnutím. Zaujímalo nás, či otcovia zachytili nejaké kontroverzné informácie ohľadom vakcíny MMR a či tieto informácie mali vplyv na ich rozhodnutie. V rámci nášho výskumu sme si stanovili nasledujúce *výskumné otázky*:

1) Ako vnímajú otcovia očkovanie?
2) Podieľajú sa otcovia na rozhodovaní o (ne)očkovaní svojich detí?
3) Ako sa otcovia finálne rozhodli ohľadom očkovania svojich detí?
4) Aké premenné súvisia s konečným rozhodnutím (ne)zaočkovať svoje detí?
5) Kontroverzia okolo vakcíny MMR:
    a) Zachytili otcovia nejaké kontroverzné informácie týkajúce sa vakcíny MMR?

b) Ovplyvnili tieto informácie týkajúce sa vakcíny MMR konečné rozhodnutie otcov (ne)zaočkovať svoje detí?

METÓDA

Participantmi nášho prieskumu boli otcovia detí vo veku do 5 rokov. Túto vekovú hranicu sme si stanovili z dôvodu, aby mal rodič rozhodovanie o očkovaní dieťaťa ešte v pamäti a aby vybavenie si týchto spomienok nepodliehalo výrazným skresleniam. Do nášho výskumu sa zapojilo 54 otcov vo veku od 26 do 45 rokov. Participanti boli oslovovaní priamo, na základe dostupnosti výskumníkmi prostredníctvom mailovej komunikácie s preposlaním odkazu na dotazník; aj nepriamo, prostredníctvom zverejnenia dotazníka na niekoľkých webových stránkach či diskusných fórach venujúcich sa očkovaniu. Po odoslaní vyplneného dotazníka boli participanti tiež požiadaní o zdieľanie dotazníka s ďalšími otcami, ktorí spĺňajú požadované podmienky výskumu – zber dát metódou „snowball“ (Atkinson & Flint, 2001).

*Nástroj*om *zberu dát* bol dotazník administrovaný participantom vo forme on-line formulára. Otázky v dotazníku sme zostavovali na základe výsledkov výskumu týkajúceho sa rozhodovania matiek a študentiek o (ne)očkovaní detí (Masaryk, Hatoková, & Túnyiová, 2015), na ktorý výskum s otcami nadväzoval. Položky v dotazníku vychádzali z tematickej analýzy otvorených otázok použitých vo fókusových skupinách matiek a študentiek, zároveň bol obohatený o otázky týkajúce sa participácie otcov na rozhodovaní o (ne)očkovaní ich detí, ich názorov a skúseností. Vzhľadom na on-line formu obsahoval aj uzavreté odpovede s vopred určenými položkami, zároveň aj možnosť voľných odpovedí v rámci dopytovania sa. Podrobnejšie obsah dotazníka predstavíme pri odpovediach na výskumné otázky. K výpovediam participantov sme pristupovali *exploračne*.

VÝSLEDKY

Odpoveď na výskumnú otázku č. 1 *„Ako vnímajú otcovia očkovanie?“* sme získavali analýzou odpovedí na položku dotazníka zaoberajúcu sa tým, čo otcom napadne pri pojme očkovanie, čo to podľa nich je a čo o ňom vedia. Pri tejto výskumnej otázke sme pracovali iba s 53 participantmi, nakoľko jeden z participantov uviedol veľmi neurčitú odpoveď na túto otázku.

Otcovia, ktorí vnímali očkovanie pozitívne (n = 31), zvyčajne uvádzali, že pre nich predstavuje ochranu pred chorobami, resp. prevenciu chorôb. Ďalej si otcovia očkovanie

spájali s imunizáciou (n = 7), kolektívnou imunitou (n = 3), apelovali na jeho dôležitosť (n = 4) či jeho prínosy v rámci eradikácie chorôb (n = 1).

Negatívne vnímanie očkovania (n = 12) sa u otcov spájalo najmä s nedôverou vo farmaceutický priemysel a či vedeckú obec (n = 6), rizikom vedľajších účinkov (n = 5) a strachom (n = 3). Otcovia ďalej spomínali negatívne vnímanie povinnosti očkovať (n = 2), zloženie očkovacích látok (n = 1), nedostatočnú účinnosť očkovania (n = 1), neprirodzenosť (n = 1) a tiež argument, že neposilňuje imunitu (n = 1).

Rozporuplné vnímanie očkovania (n = 10) bolo veľmi individuálne. Vo výpovediach týchto otcov sa, rovnako ako pri pozitívnom vnímaní očkovania, niekoľkokrát vyskytlo slovo „ochrana“, avšak zakaždým v spojení s niečím negatívnym. Napríklad s vedľajšími účinkami, farma lobby, ľútosťou spojenou s plačom dieťaťa, očkovacou povinnosťou či argumentom, že choroby, proti ktorým očkovanie chráni, „*už boli vymetené*“ (participant č. 57). Očkovanie bolo takisto označené za „*nutné zlo*“ (participant č. 16) alebo „*snahu niektorých lekárov a vedcov ochrániť svet pred niektorými chorobami*“ (participant č. 29). Jeden z participantov uviedol, že „*o tom nie je veľmi presvedčený*“ (participant č. 33).

V 2. výskumnej otázke sme sa otcov priamo pýtali na to, *či sa aktívne podieľali na rozhodovaní o očkovaní ich dieťaťa*. 53 z 54 otcov uviedlo, že sa na očkovaní svojho dieťaťa aktívne podieľali. V najväčšej miere participácia na rozhodovaní zahŕňala diskusiu o očkovaní s matkou dieťaťa (n = 33), konzultáciu očkovania s lekárom alebo iným zdravotníkom (n = 31) a vyhľadávanie informácií v odborných publikáciách alebo na odborných webstránkach venovaných medicíne či očkovaniu (n = 28).

Vo výskumnej otázke č. 3 sme sa otcov pýtali, *ako sa finálne rozhodli ohľadom očkovania svojich detí*. 33 otcov má deti kompletne zaočkované, čiastočne sú zaočkované deti 13 otcov a nezaočkované deti má 8 otcov.

Pre účely zodpovedania výskumnej otázky č. 4 *„Aké premenné súvisia s konečným rozhodnutím (ne)zaočkovať svoje deti?“* sme otcov zúčastnených na výskume rozdelili do troch kategórií podľa ich finálneho rozhodnutia – na očkujúcich, neočkujúcich a čiastočne očkujúcich. Zaoberali sme sa tým, ako sa jednotlivé kategórie otcov vo všeobecnosti vyjadrujú o očkovaní, ako vnímajú výhody a nevýhody očkovania, aké emócie sa im s ním spájajú, aký majú názor na medicínsku profesiu a farmaceutický priemysel, aké zdroje informácií využili, aké druhy informácií vyhľadávali a taktiež sme sa zamerali na sociálny vplyv okolia. Pod sociálnym vplyvom rozumieme kontakt s rodičmi, ktorí sa rozhodli ohľadom očkovania inak ako oni, výzvy druhých, aby očkovali, resp. neočkovali, a takisto kontakt s autistickými pacientmi alebo niekým, kto sa nakazil očkovaním preventabilnými

chorobami. Výsledky súhrne vizualizujeme v Grafoch č. 1-4, percentá sa týkajú početností vyjadrení v každej skupine osobitne (očkujúcich, čiastočne očkujúcich, neočkujúcich).

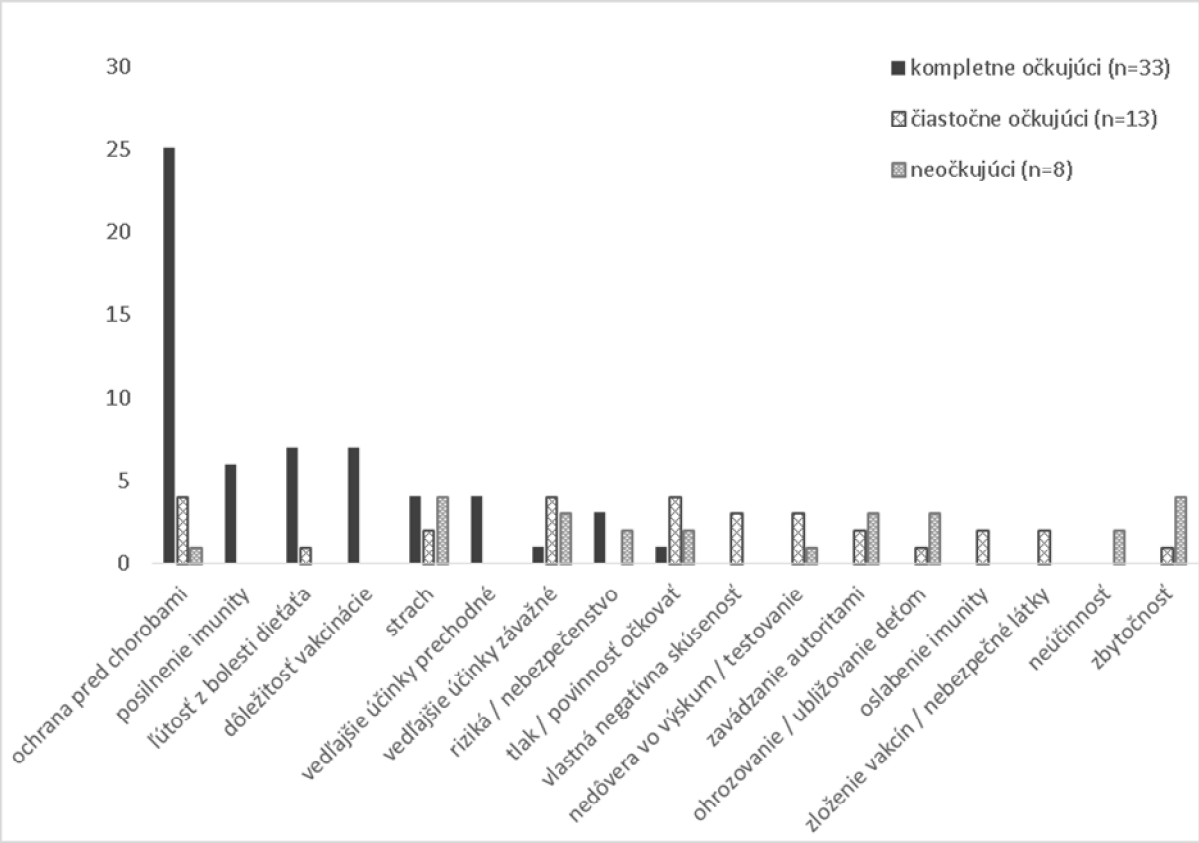

Graf 1 Premenné, ktoré súvisia s konečným rozhodnutím otcov (ne)zaočkovať svoje deti

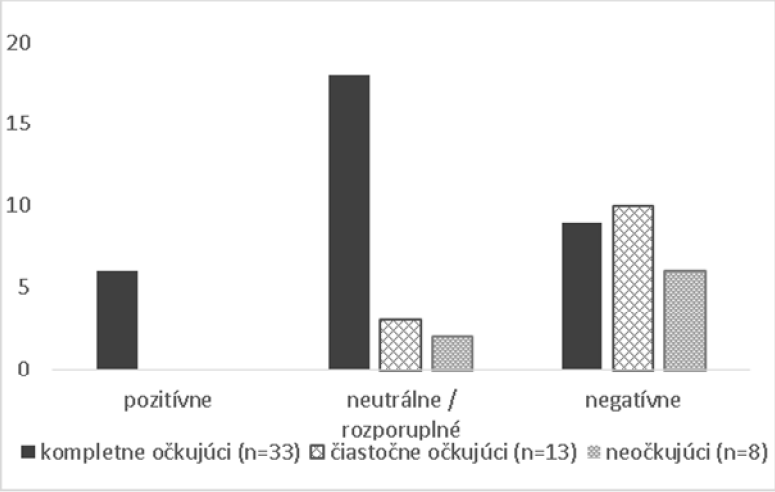

Graf 2 Pociťované emócie

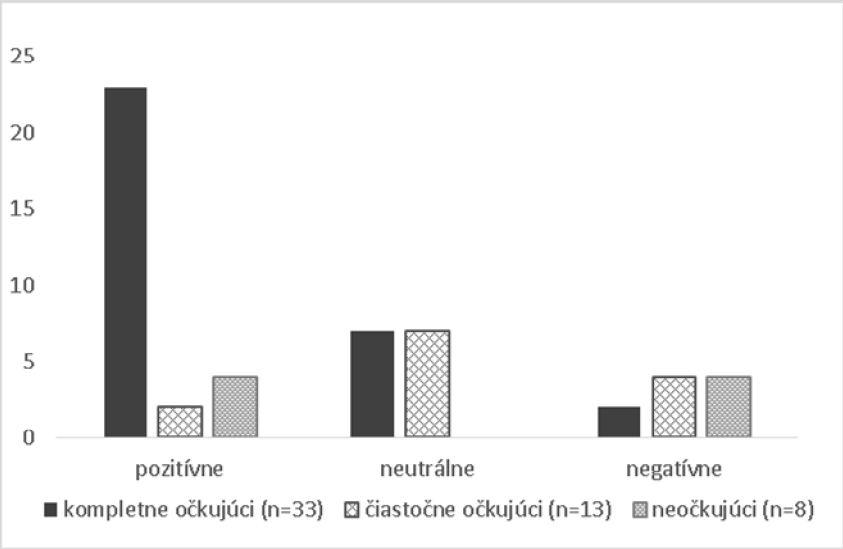

Graf 3 Vnímanie lekárov

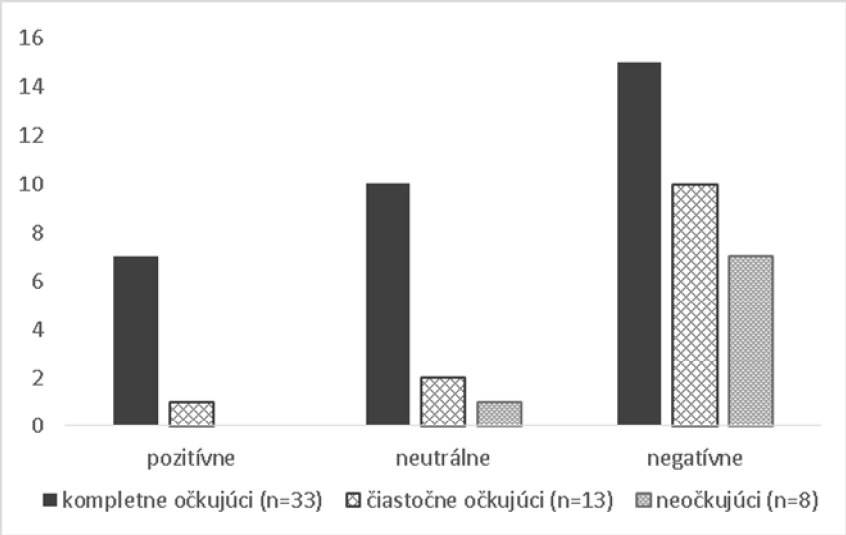

Graf 4 Vnímanie farma-priemyslu

Z výsledkov vyplýva, že pre očkujúcich otcov predstavuje očkovanie najmä ochranu dieťaťa, pre neočkujúcich zbytočnosť spájajúcu sa so strachom. Čiastočne očkujúci v očkovaní vidia ako ochranu, tak i riziko nežiaducich účinkov. Takisto negatívne vnímajú povinnosť očkovať. Ako najvýraznejšie nevýhody očkovania označované participantmi všetkých troch skupín sa ukazujú vedľajšie účinky očkovania. Rozdiely pozorujeme vo vnímaní výhod, kam pre očkujúcich i čiastočne očkujúcich patrí najmä už

spomínaná ochrana, no neočkujúci otcovia prevažne uvádzajú, že žiadne výhody nepoznajú. Emócie prežívané očkujúcimi otcami boli prevažne žiadne, resp. neutrálne, u čiastočne očkujúcich a neočkujúcich prevažovali negatívne emócie. Pozitívne emócie sa vyskytli iba v skupine očkujúcich otcov a to tiež vo veľmi malej miere. Výrazné rozdiely môžeme vidieť aj v zdrojoch informácií o vakcinácii, kedy otcovia, ktorí svoje deti dali zaočkovať, využívali ako primárny zdroj informácií lekára, pričom u čiastočne očkujúcich a neočkujúcich to bol zdroj, ktorý využívali najmenej. Diskusia s matkou dieťaťa bola vo všetkých troch skupinách jedným z najvýznamnejších zdrojov. Odborné publikácie alebo webstránky venujúce sa očkovaniu využívali neočkujúci a čiastočne očkujúci vo výrazne väčšej miere v porovnaní s kompletne očkujúcimi otcami. Majorita participantov zo všetkých skupín uvádzala, že majú vo svojom okolí ľudí, ktorí sa ohľadne očkovania rozhodli inak. Pokiaľ však medzi kompletne a čiastočne očkujúcimi otcami bol tento fakt zvyčajne akceptovaný, u neočkujúcich otcov prevládali negatívne vyjadrenia o týchto rodičoch, z čoho môžeme usudzovať na posilnenie vlastného názoru otcov v dôsledku týchto kontaktov. Čo sa týka výziev k očkovaniu, resp. neočkovaniu, z očkujúcich otcov sa s nimi stretla iba menej než štvrtina. Zaujímavosťou je, že väčšina z nich vnímala argumenty pre neočkovanie ako nezmysly pochádzajúce z nerelevantných zdrojov. Takisto vnímali argumenty pre očkovanie niektorí z neočkujúcich otcov, pričom s výzvami k očkovaniu sa stretli všetci z nich. Naopak k neočkovaniu bola vyzývaná iba malá časť z nich (2 z 8). Čiastočne očkujúci otcovia boli takisto vyzývaní najmä k očkovaniu, výzvy neočkovať zachytila iba necelá polovica z nich (6 z 13).

5. výskumnú otázku sme rozdelili na dve časti a pýtali sme sa otcov, či *zachytili nejaké kontroverzné informácie týkajúce vakcíny MMR*, ktorou sa očkuje proti osýpkam mumpsu a rubeole, a pokiaľ áno, *aké informácie to boli a či ovplyvnili ich finálne rozhodnutie (ne)zaočkovať svoje deti.* Táto vakcína a riziká s ňou spojené sú totiž v spoločnosti najviac diskutované.

34 z 54 participantov potvrdilo, že sa k nim informácie tohto druhu dostali, z toho 16 participantov bolo kompletne očkujúcich, 10 čiastočne očkujúcich a 7 neočkujúcich. Konkrétne informácie, ktoré otcovia zachytili, sa týkali najmä možných vedľajších účinkov a agresivity vakcíny (n = 10), jej spojitosti s autizmom (n = 10) a obsahu vakcín – konkrétne ťažkých kovov (n = 5) a potrateného plodu (n = 4). Je však dôležité uviesť, že až 6 participantov výslovne uviedlo, že informácie o vakcíne MMR, ktoré sa k nim dostali, považujú za nezmysly. Traja participanti sa dopočuli o Wakefieldovej manipulácii výskumu spájajúceho očkovanie s autizmom a traja čerpali informácie o MMR vakcíne zo skúseností druhých. Zo spomínaných 34 participantov, ktorí zachytili kontroverzné informácie o MMR

vakcíne, 12 uviedlo, že ich tieto informácie neovplyvnili (očkujúci: n = 10, čiastočne očkujúci: n = 1, neočkujúci: n = 1), a naopak 6 participantov potvrdilo, že na základe týchto informácií sa rozhodli, že svoje dieťa vakcínou MMR zaočkovať nedajú (čiastočne očkujúci: n = 3, neočkujúci: n = 3). Zvyšných 16 participantov explicitne nevyjadrilo, či ich informácie, ktoré sa dozvedeli, ovplyvnili, ani aký k nim majú postoj.

DISKUSIA

Výsledky prieskumu naznačujú, že väčšina slovenských otcov vo všeobecnosti vníma vakcináciu pozitívne. Spájajú si ju najmä s ochrannou funkciou, preto ju vnímajú ako benefit pre svoje dieťa. Nie všetci otcovia však majú jednoznačne pozitívny názor na vakcináciu. Viacerým sa okrem ochrany pred nákazami spája i s negatívami, ako sú vedľajšie účinky, tlak vyplývajúci z povinnosti očkovať, nedôvera farmaceutickým firmám, vnímaná neopodstatnenosť vakcinácie či ľútosť z bolesti dieťaťa. Objavili sa takisto negatívne postoje k vakcinácii spojené so strachom o svoje dieťa vzhľadom na vnímané riziká spojené s očkovaním.

Tieto výsledky korešpondujú s Diamondovým (1995) konceptom ochrannej bdelosti („protective watchfulness“), ktorý ju vysvetľuje ako dohliadanie otca nad matkou a dieťaťom, ktoré začína už v tehotenstve, a vytváranie adekvátneho prostredia pre rozvoj emocionálneho vzťahu matky a dieťaťa. Ochrana rodiny u otca posilňuje pocit skutočnej mužnosti. V prípade, že nemá možnosť ochrániť svojich najbližších od rôznych bolestí či strát, prežíva bolestivý pocit bezmocnosti. Ako mnohí uviedli, tieto nepríjemné pocity otcovia prežívajú aj pri vakcinácii dieťaťa, keď pozorujú jeho strach z injekcie a bolesť pri aplikácii vakcíny. Vzhľadom na to, že vakcína deti chráni od omnoho horších následkov ako je bolesť pri očkovaní či prechodné vedľajšie účinky, sú tento nepríjemný pocit ochotní akceptovať. Negatívne vnímajúci otcovia vidia v očkovaní aktívne vystavenie dieťaťa nebezpečenstvu umožňuje spojiť ich rozhodovanie s chybou nazývanou Otcovia nechcú konať (očkovať) z dôvodu, že pokiaľ by sa vyskytli nežiaduce účinky, boli by to oni, kto zavinil poškodenie zdravia dieťaťa. Takáto situácia musí byť zvlášť citlivá pre muža, ktorého primárnou rolou v rodine je chrániť svojich blízkych. Usudzujeme, že využívajú jednu z rozhodovacích heuristík „omission bias“, kedy jednotlivec preferuje spôsobenie škody svojim nekonaním v porovnaní so spôsobením rovnakej alebo aj menšej škody svojím vlastným pričinením. (Baron & Ritov, 2004). Strach z vedľajších účinkov očkovania tu prevyšuje benefity spojené s odolnosťou voči chorobám, ktoré navyše nie sú priamo viditeľné. To vedie

k nižšej atraktivite voľby tejto alternatívy (Čavojová, 2010; Mellers et al., 1998) a niektorí neočkujúci otcovia vnímajú očkovanie dnešnej dobe ako zbytočné. Informácie napríklad o niekoľkých epidémiách osýpok, ktoré vypukli v Európe v posledných rokoch (Európske centrum pre prevenciu a kontrolu chorôb, 2013), a takisto o rizikách jednotlivých chorôb (Nyhan a kol., 2014), by mohli zvýšiť otcami vnímané prínosy vakcín pre ochranu zdravia ich potomkov. Apel na ochranu dieťaťa môže spôsobiť prehodnotenie primárneho rozhodnutia otcov, a to napríklad v prípade zahraničných ciest, nástupu dieťaťa do predškolského alebo školského zariadenia či vypuknutia epidémie v blízkom okolí (Brunson, 2015).

Podrobnejšie informácie a rozšírenú diskusiu o predkladanom prieskume je možné nájsť v diplomovej práci B. Sedlačkovej (2016).

POĎAKOVANIE

Štúdia je súčasťou riešenia výskumného projektu VEGA 2/0154/13 „Sociálne vplyvy v individuálnom rozhodovaní“.

LITERATÚRA

Atkinson, R., & Flint, J. (2001). Accessing hidden and hard-to-reach populations: snowball research strategies. *Social Research Update*, *33*. Retrieved from: http://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU33.pdf

Bačová, V. (2010). Psychológia posudzovania a rozhodovania. In V. Bačová (Ed.), *Rozhodovanie a usudzovanie. Pohľady psychológie a ekonómie I.* (pp. 14-47). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Bačová, V. (2016). Je naše budúce Ja cudzí človek? Rozhodovanie v prítomnosti o svojej budúcnosti. In R. Masaryk & J. Bašnáková (Eds.), *Rozhodovanie a usudzovanie VI. Jednotlivec a ostatní* (pp. 206-227). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie CSPS SAV.

Baron, J., & Ritov, I. (2004). Omission bias, individual differences, and normality. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes, 94*, 74-85.

Benin, A. L., Wisler-Scher, D. J., Colson, E., Shapiro, E. D., & Holmboe, E. S. (2006). Qualitative analysis of mother's decision making about vaccines for infants. *Pediatrics*, *117*(5), 1532–1541.

Braun, V., & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, *3*(2), 77-101. Retrieved from: http://eprints.uwe.ac.uk/11735

Brown, K. F., Long, S. J., Ramsay, M., Hudson, M. J., Green, J., Vincent, C. A., Kroll, J. S., Fraser, G., & Sevdalis, N. (2012). UK parents' decision-making about measles–mumps–rubella (MMR) vaccine 10 years after the MMR-autism controversy: A qualitative analysis. *Vaccine, 30,* 1855-1864.

Brugha, R. F., Kevany, J. P., & Swan, A. V. (1996). An investigation of the role of fathers in immunization uptake. *International Journal of Epidemiology, 25*(4), 840-845.

Brunson, E. K. (2015). Identifying parents who are amenable to pro-vaccination conversations. *Global Pediatric Health, 2*, 1-7.

Connolly, T., & Reb, J. (2012). Toward interactive, Internet-based decision aid for vaccination decisions: Better information alone is not enough. *Vaccine*, *30*(25), 3813-3818.

Čavojová, V. (2010). Rola emócií v rozhodovaní a ekonomickom správaní. In V. Bačová (Ed.), *Rozhodovanie a usudzovanie. Pohľady psychológie a ekonómie I.* (pp. 133-161). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Diamond, M. J. (1995). Someone to watch over me: The father as the original protector of the mother-infant dyad. *Psychoanalysis and Psychotherapy, 12*, 89-102.

Európske centrum pre prevenciu a kontrolu chorôb (2013). *Individual decision-making and childhood vaccination*. Stockholm, Sweden: ECDC.

Godlee, F., Smith, J., & Marcovitch, H. (2011). Wakefield's article linking MMR vaccine and autism was fraudulent. *The BMJ, 342*, c7452.

Hastie, R. (2001). Problems for judgment and decision making. *Annual Review of Psychology, 52*, 653-683.

Hatoková, M. (2016). Rozhodovanie rodičov o (ne)očkovaní ich detí. In R. Masaryk & J. Bašnáková (Eds.), *Rozhodovanie a usudzovanie VI. Jednotlivec a ostatní* (pp. 71-99). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie CSPS SAV.

Hill, M. C., & Cox, C. L. (2013). *Influencing factors in MMR immunisation decision making.* Paper presented at the 1st Annual International Interdisciplinary Conference, Azores, Portugal.

Kata, A. (2010). A postmodern Pandora's box: Anti-vaccination misinformation on the Internet. *Vaccine, 28*, 1709-1716.

Malovecká, I., Lehocká, Ľ., Mináriková, D., & Foltán, V. (2014). Analýza problematiky vakcinácie v pediatrii. *Klinická farmakologie a farmacie*, *28*(3), 92-96.

Martínez-Diz, S., Martínez Romero, M., Fernández-Prada, M., Cruz Piqueras, M., Molina Ruano, R., & Fernández Sierra, M. A. (2014). Demands and expectations of parents who

refuse vaccinations and perspective of health professional on the refusal to vaccinate. *Anales de Pediatría, 80*(6), 370-378.

Masaryk, R., & Hatoková, M. (2015). *Failure of vaccination messages: How mothers perceive vaccination messages and make decisions about child vaccination (Oral presentation abstract).* Paper presented at 29th Conference of the European Health Psychology Society, Limassol, Cyprus.

Masaryk, R., Hatoková, M., & Túnyiová, M. (2015). *How students and mothers view child vaccination: focus group analysis.* Paper presented at 29th Conference of the European Health Psychology Society, Limassol, Cyprus.

Masaryk, R. (2016). Očkovať či neočkovať, Sociálne vplyvy na rozhodovanie o vakcinácii detí. In R. Masaryk & J. Bašnáková (Eds.), *Rozhodovanie a usudzovanie VI. Jednotlivec a ostatní* (pp. 100-133). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie CSPS SAV.

Mellers, B. A., Schwartz, A., & Cooke, A. D. J. (1998). Judgment and decision making. *Annual Review of Psychology, 49*, 447-477.

Nyhan, B., Reifler, J., Richey, S., & Freed, G. L. (2014). Effective messages in vaccine promotion: A randomized trial. *Pediatrics, 133*(4), 835-842.

Opel, D. J., & Omer, S. B. (2015). Measles, mandates, and making vaccination the default option. *JAMA Pediatrics. 169*(4), 303–304.

Ritov, I., & Baron, J. (1990). Reluctance to vaccinate: Omission bias and ambiguity. *Journal of Behavioral Decision Making*, *3*, 263-277.

Sedlačková, B. (2016). *Participácia otcov na rozhodovaní o (ne)očkovaní ich detí: on-line prieskum.* Diplomová práca pod vedením M. Hatokovej. Bratislava: Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK.

Serpell, L., & Green, J. (2006). Parental decision-making in childhood vaccination. *Vaccine, 24*(19), 4041-4046.

Wakefield, A. J., Murch,S. H., Anthony, A., Linnell, J., Casson, D. M., Malik, M., . . . & Walker-Smith, J. A. (1998). Ileal-lymphoid-nodular hyperplasia, non-specific colitis, and pervasive developmental disorder in children. *The Lancet*, *351*, 637-641.

DĚJINY ČESKÉ A SLOVENSKÉ PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI
HISTORY OF CZECH AND SLOVAK PERSONALITY PSYCHOLOGY

Daniel Heller

Katedra psychologie FF UK, Praha

d.heller@seznam.cz

Abstrakt

Příspěvek se zabývá dějinami české a slovenské psychologie osobnosti. Uplatňuje přitom jak hledisko postupného rozvoje oboru v rámci vývoje psychologie jako vědy, tak hledisko regionální - rozvoj psychologie osobnosti v Praze, v Brně a v Bratislavě. Uvádí osobnosti a díla nejvýznamnějších představitelů oboru od zakladatelských osobností 19. a 20. století do současnosti. Věnuje pozornost psychologickému diagnostikování osobnosti v rámci různých teoretických koncepcí a přístupů, především faktorových teorií osobnosti, shlukové analýzy, typologického přístupu, interfunkčního přístupu k osobnosti a psycholexikálního přístupu. Zmiňuje se o původních domácích testových a dotazníkových metodách, určených pro diagnostiku osobnosti. Prezentuje originální domácí příspěvky ke vztahu temperamentu a charakteru, změnám charakteru v zátěžových podmínkách a projevům osobnosti v různých situacích. Původní domácí přínos k dějinám psychologie osobnosti představují i práce přinášející nové pohledy na klasifikaci teorií osobnosti, práce reflektující spirituální dimenzi osobnosti a práce zaměřené na integrující kategorie oboru, jako je moudrost.

Klíčová slova: dějiny psychologie; psychologie osobnosti; česká psychologie; slovenská psychologie

Abstract

The paper deals with the history of Czech and Slovak personality psychology. Both advancing development of psychology as a science and regional approach (the development of personality psychology in Prague, Brno, and Bratislava) is applied. The personalities and works of the most important representatives are introduced, from founding personalities of the 19th and 20th century to the present day. Attention is paid to psychological diagnostics of personality within different theoretical conceptions and approaches, namely the factor theories of personality, cluster analysis, typology approach, inter-functional approach to personality, and psycho-lexical approach. The original tests and questionnaires for personality structure diagnostics and contributions to the relation of temperament and character, changes of character in load conditions, and manifestations of personality in different situations are mentioned. New classifications of personality theories, works reflecting the spiritual dimension of personality, and works concentrating on the integrating categories of the field as wisdom contribute also to the history of personality psychology.

Key words: history of psychology; personality psychology; Czech psychology; Slovak psychology

Příspěvek se zabývá dějinami české a slovenské psychologie osobnosti. Kritérii pro zařazení jednotlivých klíčových osobností oboru psychologie osobnosti do našeho historického přehledu byla dvě hlediska: Prvním bylo hledisko postupného rozvoje oboru psychologie osobnosti v rámci vývoje psychologie jako vědy, druhým hledisko regionální, konkrétně rozvoj oboru psychologie osobnosti na akademických a univerzitních pracovištích v Praze, v Brně a v Bratislavě. Naše stať je studií, jejímž cílem není přinést nová vědecká zjištění, ale zprostředkovat čtenářům stručný přehled vývoje oboru psychologie osobnosti v Čechách a na Slovensku na minimálním prostoru.

Dějiny oboru psychologie osobnosti nepojednáváme abstraktně, ale věnujeme se především přínosům jednotlivých klíčových osobností, které tento obor postupně budovaly. Větší část textu je tedy věnována konkrétním osobnostem a jejich vědeckým přínosům. Již v 19. století přispěl k vývoji a uplatnění psychologie osobnosti v Čechách Josef Durdík (1837-1902), autor originálních domácích příspěvků ke vztahu temperamentu a charakteru, klíčových pojmů psychologie osobnosti. Zdůrazňoval charakter jako základ a vrchol všech lidských záležitostí. Přednášel filozofii, estetiku a psychologii. Podle Durdíka je charakter základem i vrcholem všech lidských záležitostí, je jádrem a podstatou člověka. Charakter se může měnit, vyvíjet. Temperament se nejlépe projevuje příležitostně, v událostech všedního dne. Durdík ve svém pojednání o charakteru detailně popisuje, jakými způsoby se lidé chovají neautenticky.

V první polovině 20. století přispěl k psychologii osobnosti Emil Utitz (1883-1956) rozvinutím otázek na pomezí estetiky a psychologie. Podal i rozbor charakterů v zátěžových podmínkách. Narodil se v Praze v židovské rodině a v letech 1934-1939 působil na pražské Německé univerzitě. V roce 1942 byl internován v Terezíně, kde vedl knihovnu pro vězně. Po válce pracoval Utitz ve Filozofickém ústavu ČSAV. Utváření charakteru zkoumal z hlediska motivace jednání a hodnotového systému. Napsal proslulou *Charakterologii* (1925) a byl vydavatelem sborníku *Jahrbuch der Charakterologie* (od roku 1924). V průběhu více než tříletého věznění Utitz pozoroval, jak se měnil charakter vězňů. Svá pozorování popsal v knize *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře* (1947 česky, 1948 německy). Vězni trpěli buď otupělostí, nebo podrážděností, popřípadě se oba stavy střídaly. Docházelo k tzv. schizotymizaci charakterů. Utitz rozdělil charaktery na exogenní a endogenní. Exogenní charakter reagoval v extrémních situacích zuřivými výbuchy vůči okolí. Endogenní šetřil energií, nevynakládal ji ani na péči o hygienu, nedbal na slušnost. V knize *Německo mezi včerejškem a zítřkem* (1948) popsal s velkým porozuměním změny charakterů Němců.

Utitzovým krédem bylo: „Každým dnem má člověk dělat to, co v daných poměrech může udělat nejhodnotnějšího."

Ve druhé polovině 20. století byl výzkum osobnosti soustředěn hlavně v psychologických pracovištích Československé akademie věd, od roku 1993 Akademie věd České republiky. V čele brněnských výzkumů stála O. Kolaříková, která se zabývala strukturou osobnosti a typologickým přístupem, v současnosti M. Hřebíčková, která využívá psycholexikální přístup v rámci pětifaktorové struktury popisu osobnosti, M. Blatný a V. Smékal, který mj. usiloval o vystižení optimálních typů osobnosti v demokratické společnosti. V Praze byli zakladatelskými osobnostmi V. Tardy, P. Říčan, K. Balcar, M. Nakonečný, O. Mikšík, Z. Helus a E. Syřišťová, v Brně F. Kratina, O. Kolaříková, L. Osecká a V. Smékal, a na Slovensku A. Jurovský, D. Kováč se svým interfunkčním přístupem k osobnosti a I. Ruisel.

Vladimír Tardy (1906-1987) byl představitelem první generace poválečné psychologie, významným učitelem a myslitelem. Vystudoval matematiku a fyziku na přírodovědecké fakultě, filozofii a psychologii na filozofické fakultě. Stal se prvním ředitelem Psychologického ústavu ČSAV, byl profesorem psychologie na UK, v letech 1960-1967 též vedoucím katedry psychologie a později signatářem Charty 77. Věnoval se převážně psychologii osobnosti, dále obecné psychologii, vývojové psychologii a dějinám psychologie. V oblasti psychologie osobnosti vytvořil syntetickou koncepci širokého záběru od charakterologie přes psychologické typologie, grafologii, psychoanalýzu, psychologii individuálních odlišností až k faktorové analýze. Důraz kladl na situaci osobnosti při jejím posuzování. Chování závisí jak na individuálních dispozicích, tak na situaci. Vztah k situaci bývá naznačen již v názvech osobních vlastností. Například závistivý člověk projevuje závist v situaci, kdy zjistí anebo se jen domnívá, že někdo jiný má to, co si on sám přeje. Slovem „závistivý" se označuje silný stupeň této vlastnosti, protože v menším stupni je tato vlastnost častá. K sociální situaci se vztahuje mnoho dalších obecných vlastností, jako je například soucitnost, škodolibost, vzdorovitost, sklon poroučet. V situaci se slabšími frustračními podněty pak lze snadno rozpoznat, je-li jedinec vzteklý. Tato závislost na situaci je však něco jiného než taková závislost, kdy se v různých situacích týž člověk chová opačně – jednou bezohledně, podruhé ohleduplně, jednou egoisticky, podruhé altruisticky, jednou klidně, podruhé neklidně, jednou pyšně, podruhé skromně. Je třeba rozlišovat vlastnosti chování a vlastnosti podstatné. Vlastnost podstatná je podle Tardyho vlastnost obecná a trvalá. Jejím příkladem je rys „rychle přizpůsobivý" (na různé situace). I vlastnosti chování však musí mít něco trvalého, abychom je vůbec směli nazývat vlastnostmi. Psychologie osobnosti hledá jak stálé vlastnosti chování, tak něco společného, podstatného v chování proměnlivém podle

situace. Chování člověka se ve svých obecných rysech mění někdy jen zdánlivě, mění se pouze jeho hodnocení. Mnohé vlastnosti jsou jen hodnocením chování, ne jeho psychologickým obsahem. Tak např. „bezohledný“ je posouzení chování z hlediska druhého člověka. K morálnímu hodnocení druhého člověka dochází velmi často z motivů vlastního zájmu. Atribut „egoistický“ připisujeme druhým tehdy, když poškozují naše zájmy. Takové posudky mohou být shodné i od celé skupiny lidí, aniž by vyjadřovaly jinou skutečnost než třeba rozpor chování posuzovaného jednotlivce se zájmy této skupiny. Hodnocení chování může být různé i podle prostředí. Vlastnosti podstatné představují něco trvalého. Vlastnost chování, třebaže dlouhodobá, se změní při změně situace. Morální vlastnosti člověka jsou často pouze vlastnostmi chování, takže za jiných okolností se změní v jiné, lepší či horší, a to příliš rychle, než abychom to mohli připisovat změně základních motivů (Tardy, 1964).

Faktorovými teoriemi osobnosti se zabývali především P. Říčan, autor původního domácího testu intelektového potenciálu, K. Balcar, který přeložil dotazníkové metody R. B. Cattella, a Oldřich Mikšík (1930-2010), který se intenzivně věnoval psychologické diagnostice osobnosti (dotazníky SUPOS, IHAVEZ a SPIDO) a možnostem využití počítačů v diagnostice. Mikšík na interakčním přístupu koncipoval teorii, metodologii a metodiky studia jedné z ústředních osobnostních struktur, psychické variabilnosti osobnosti. Tuto strukturu diagnostikoval dotazníkem IHAVEZ. Zjistil čtyři faktory: *kognitivní variabilnost*, týkající se myšlení, postihování a zpracování komplexu působících situačních proměnných; *emocionální variabilnost*, týkající se prožívání interakcí s prostředím; *regulační variabilnost*, týkající se usměrňujících funkcí, aktivity a cílové orientovanosti chování a *adjustační variabilnost*, týkající se přizpůsobovacích procesů. Později vytvořil systém komplexního psychologického diagnostikování osobnosti - program DIAROS. Jeho cílem bylo postihnout tzv. kvalitativní ukazatele interakčních aktivit a jejich základní osobnostní zdroje. Vývojem osobnosti a její socializací se dlouhodobě zabýval Zdeněk Helus (1935-2016) (Helus, 2009).

K. Balcar se věnoval výuce, výzkumu a klinické práci na 3. lékařské fakultě UK v Praze. Předtím pracoval v oddělení psychologie osobnosti Psychologického ústavu ČSAV v Praze u V. Tardyho, v Kabinetu psychologie Institutu pro další vzdělávání lékařů u J. Langmeiera a na katedře psychologie FF UK. Významný je i jeho přínos v oblasti psychoterapie. Je autorem učebnice *Úvod do studia psychologie osobnosti* (Balcar, 1991). Svým přístupem navazuje na dílo svých učitelů V. Tardyho, R. B. Cattella a P. Říčana. Původní domácí přínos k psychologii osobnosti představuje i jeho práce přinášející nové pohledy na klasifikaci teorií osobnosti, Dokládá, že teoretický vývoj psychologie osobnosti postupuje spontánním vzájemným vyvažováním různých přístupů k otázce po určujících vlivech duševního života.

Toto vyvažování probíhá střetáváním protikladných vysvětlení, metodických postupů a empirických poznatků a naopak pokusy o jejich spojení. Takto se nově formulovaná pojetí osobnosti postupně přibližují těžišti teoreticky vyvážené syntézy.

Problémy struktury osobnosti se v Brně zabývala především Olga Kolaříková (1927-2005). V 60. letech 20. století, kdy působila v Psychologické laboratoři ČSAV v Brně, se zabývala zájmovou strukturou osobnosti dospívajících. V 70. letech přednášela psychologii osobnosti na FF UJEP v Brně a publikovala první syntetický náčrt psychologie osobnosti. Své poznatky shrnula v publikacích *Problémy struktury osobnosti* (Kolaříková, 1981), *Perspektivy teorie a výzkumu osobnostních vlastností* (Kolaříková, 1986) a *Téma osobnostních rysů v psychologii dvacátého století* (Kolaříková, 2005), které představují propracovaný přehled jednotlivých teorií osobnosti.

Na mezinárodní výzkumy vycházející z psycholexikálního přístupu navázala v Psychologickém ústavu Akademie věd ČR M. Hřebíčková ve spolupráci s I. Čermákem a L. Oseckou. Ověřili, že osobnost lze popsat pěti faktory: (1) extraverze, (2) přívětivost, (3) svědomitost, (4) emocionální stabilita nebo neuroticismus, (5) kultura, intelekt, otevřenost vůči zkušenosti. Tyto faktory byly pojmenovány jako pětifaktorová struktura popisu osobnosti neboli „velká pětka“ (*Big Five*). Předpokládá se, že čím významnější jsou výše jmenované vlastnosti osobnosti v lidské interakci, tím více jazyků bude obsahovat termíny pro jejich pojmenování. Pětifaktorová struktura popisu osobnosti byla zjištěna na základě analýzy reprezentativního seznamu přídavných jmen popisujících osobnost v řadě jazyků, mj. v holandštině, němčině, ruštině, polštině, češtině, slovenštině, španělštině a s určitými odlišnostmi také v italštině a maďarštině.

Shlukovou analýzou v psychologii osobnosti se zabývala Lída Osecká (1945-1999). Cílem shlukové analýzy je vytvářit typologie. Shluková analýza umožňuje vytvářet hypotézy a testovat je, tj. určit, zda jsou typy skutečně přítomny v datovém souboru. Shluková analýza je v psychologii cenná hlavně ve výzkumu osobnosti. L. Osecká ukázala, že v psychologii se užívá jak pro klasifikaci osob, tak pro klasifikaci proměnných (např. hodnotová orientace, prožívání emocí). Pro typologii osob lze použít pojmovou klasifikaci či klasifikaci založenou na typických znacích nebo chování. Typy lze definovat i jako skupinu osob, která se vyznačuje společnou přítomností několika rysů. Klasifikace a typologie jsou užitečné i tam, kde nejde o kombinaci dimenzí a typy jsou odvozeny pouze z jediné dimenze (Osecká, 1999). Zájem o typologii projevil také Ferdinand Kratina (1885-1944), který se snažil postihnout lidskou variabilitu vytvořením skupin lidských vlastností. K utřídění je možno dospět jen z popisu vlastností. Každý člověk má svou vlastní osobitost, a tak nezbývá než řadit a srovnávat

jednotlivce nikoli podle stejnosti, ale jen podle stoupající podobnosti. K určitému typu jsou tedy řazeni jednotlivci, kteří jsou si podobnější než ostatní. Fakt, že dělení je prováděno jen podle podobnosti, je důvodem toho, že každá typologická klasifikace bude neúplná (Kratina, 1944). Osecká aplikovala metody shlukové analýzy v různých oblastech osobnosti pro klasifikaci osob a analyzovala shody a rozdíly mezi různými postupy klasifikace. Analyzovala strukturu významu interpersonálního chování u klasických typů temperamentu. Při celkovém zhodnocení výsledků užití metod shlukové analýzy v různých oblastech došla k závěru, že empirické typy jsou většinou určovány kombinací charakteristik úrovně a struktury.

Vladimír Smékal působil jako asistent na katedře psychologie a pedagogiky FF MU v Brně. V Bratislavě založil a vedl celostátní středisko pro psychodiagnostické pomůcky, z něhož se v roce 1968 stal národní podnik Psychodiagnostické a didaktické testy, kde externě vedl vědecko-výzkumné a vývojové oddělení. V současné době se zaměřuje mj. na aspekty občanské zralosti a výchovy k ní a na spirituální dimenzi lidského bytí. Podle Smékala má každý člověk i každá sociální skupina a organizace, jejímž programem je ovlivňování lidí, o lidech své představy a názory, podle nichž se rozhodujeme jak jednat s druhými. Postupně se v dějinách uvažování o člověku vytvořily čtyři skupiny těchto představ: Racionálně ekonomický člověk se řídí principy hédonistické filozofie, byť nereflektovaně. Zaměřuje svou činnost tak, aby co nejlépe vyhovovala jeho zájmům, a podle toho se chová. Sociální člověk je motivován společenskými potřebami a získává pocit identity na základě vztahů k druhým lidem. Více vnímá společenské vlivy skupiny (rodina, práce, společenství) než vliv peněz a jiných pobídek. Sebeaktualizující se člověk motivuje a kontroluje sám sebe a směřuje k osobní zralosti. Mnozí lidé osobní zralosti nikdy nedosáhnou, většina populace se pohybuje na úrovni oportunní a konformní a jen malá část lidstva dosahuje úrovně sebeuvědomění a sebetranscendence v tvořivém vedení života ve prospěch nadosobních cílů. Komplexní člověk zahrnuje kvality tří předešlých skupin. Je schopen měnit se učením a zkušeností. Pro lidský život platí princip specifičností, který tvrdí, že žádný poznatek o člověku neplatí pro všechny, ale každý platí alespoň pro některé (Smékal, 2002). Smékal se celoživotně zaměřoval na psychologii osobnosti v normě i patologii z hlediska vývojového, metodologického i diagnostického a reflektuje i spirituální dimenzi osobnosti.

V Bratislavě se Anton Jurovský (1905-1985) věnoval především osobnosti dětí a mládeže. Na mezinárodní výzkumy „velké pětky“ navázali i psychologové na Slovensku. První slovenský pětifaktorový dotazník vyšel roku 2007 (I. Ruisel, P. Halama). Integrační přístup k osobnosti, uplatňovaný v Ústavu experimentálnej psychológie SAV, vedl Damiána Kováče k vytvoření modelu osobnosti symbolizovaného trojúhelníkem, obsahujícím neomezenou

množinu osobností vznikající interakci složek hlavních kategorií utváření osobnosti (dědičnost, prostředí, kultura, psychická regulace – sebeutváření). Je třeba rozlišovat přinejmenším tři druhy psychických regulátorů osobnosti: univerzální, individuálně specifické a systémové. Do kategorie univerzálních regulátorů je možné zařadit ty, které vyplývají z každodenních zkušeností, ať už přenášených z pokolení na pokolení nebo osobně prožitých. Individuálně specifickými psychickými regulátory osobnosti se stávají dovednosti a návyky, které jedinci nabývají specifickým nebo nespecifickým učením (např. gramotnost). Systémovým psychickým regulátorem osobnosti je podle D. Kováče moudrost, kterou se systematicky zabývá i I. Ruisel a která předpokládá inteligenci (akademickou, praktickou, osobní), tu však vysoko překračuje, a svědomitost jako monitor lidského chování.

LITERATURA

Balcar, K. (1991). *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Chrudim: Mach.

Helus, Z. (2009). *Osobnost a její vývoj*. Praha: Univerzita Karlova - Pedagogická fakulta.

Jurovský, A. (1939). *Utváranie osobnosti dieťaťa*. Bratislava: Roľnícka osveta.

Kolaříková, O. (1981). *Problémy struktury osobnosti*. Praha: Academia.

Kolaříková, O. (1986). *Perspektivy teorie a výzkumu osobnostních vlastností*. Praha: Academia.

Kolaříková, O. (2005). *Téma osobnostních rysů v psychologii dvacátého století*. Praha: Academia.

Koščo, J. (1992). Počiatky novodobej vedeckej psychológie na Slovensku. Zakladateľské osobnosti, smerovanie práce a záujmov. *Československá Psychologie, 36*, 596-611.

Kováč, D., & Kováliková, V. (Eds.) (1993). *Zakládajúce osobnosti, peripetie a ponaučenia z novodobého vývoja psychológie na Slovensku*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Kratina, F. (1944). *Osobnost*. Praha: V. Petr.

Mikšík, O. (1985). *Psychická integrita osobnosti*. Praha: UK.

Mikšík, O. (2007). *Psychologická charakteristika osobnosti*. Praha: Karolinum.

Nakonečný, M. (1993). *Základy psychologie osobnosti*. Praha: Management Press.

Nakonečný, M. (2009). *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia.

Osecká, L. (1999). *Aplikace shlukové analýzy v psychologii osobnosti*. Brno: Psychologický ústav AV ČR.

Ruisel, I. (1988). *Pamäť a osobnosť*. Bratislava: Veda.

Ruisel, I. (1999). *Inteligencia a osobnosť*. Bratislava: Veda.

Říčan, P. (2010). *Psychologie osobnosti*: *obor v pohybu.* Praha: Grada.

Smékal, V. (2002). *Pozvání do psychologie osobnosti.* Brno: Barrister&Principal.

Tardy, V. (1964). *Psychologie osobnosti*. Praha: SPN.

ZÁVISLOSŤ OD INTERNETU A OSOBNOSŤ TYPU D V POROVNANÍ DVOCH VÝSKUMNÝCH ŠTÚDIÍ

INTERNET ADDICTION AND TYPE D PERSONALITY IN COMPARISON OF TWO EMPIRICAL STUDIES

Juraj Holdoš[1], Róbert Ďurka[1], Pavel Izrael[2]

[1]*Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Katolícka univerzity v Ružomberku*

[2]*Katedra žurnalistiky, Filozofická fakulta, Katolícka univerzity v Ružomberku*

1 juraj.holdos@ku.sk, 2 robert.durka@ku.sk, 3 pavel.izrael@ku.sk

Abstrakt

Závislosť od internetu je správanie, pri ktorom dochádza k nadmernému používaniu internetu a u jedinca vedie ku komplikáciám v psychickej, sociálnej, pracovnej alebo školskej oblasti. Osobnosť typu D je spojená tendencia k negatívnej afektivite (NA) a sociálnej inhibícii (SI). Cieľom nášho textu je komparácia dvoch našich štúdií, ktoré skúmali možnú spojitosť medzi závislosťou od internetu a osobnosťou typu D. Štúdie boli realizované najmä na populácii univerzitných študentov (N = 405, N = 195). Vo výskumoch boli použité metodiky IRPS alebo AICA-S na meranie závislosti od internetu, dotazník DS14 na identifikáciu osobnosti typu D a NEO- FFI. Zistili sme vzťah medzi závislosťou od internetu a osobnosťou typu D (najmä s NA). Osobnostné faktory vysvetľujú 21,1 % a 17,9 % variancie závislosti od internetu. Subškála NA predstavuje pre svoju kompaktnosť zaujímavý príspevok ku predikcii závislosti od internetu, avšak pri vysvetlení tohto fenoménu je Big Five efektívnejší.

Kľúčové slová: závislosť od internetu; osobnosť typu D; negatívna afektivita; sociálna inhibícia; vysokoškolskí študenti

Abstract

Internet addiction (IA) is a behavior characterized by an excessive use of the Internet, which could lead to complications in psychological, social, work or school area. Type D personality is a joint tendency to negative affectivity (NA) and social inhibition (SI). The aim of the present study is the comparison of two studies that examined the possible relationship between Internet addiction and Type D personality. Participants of the studies were mainly university students (N = 405, N = 195). Research methods utilized: IRPS or AICA-S for measuring IA, DS14 questionnaire for the identification of Type D personalities, and NEO-FFI. There is a relation between Internet addiction and type D personality (especially NA). Personality factors explain 21.1 % and 17.9 % of the variance of IA. NA subscale for its compactness represents an interesting contribution to the prediction of Internet addiction, however in the explanation of this phenomenon is Big Five more effective.

Key words: Internet addiction; type D personality; negative affectivity; social inhibition; university students

ÚVOD

Aktuálnosť témy závislosti od internetu (ZoI) dokazuje aj mimoriadny záujem vedcov v poslednej dekáde (Kuss el al., 2014). Závislosť od internetu je správanie, pri ktorom dochádza k nadmernému používaniu internetu a u jedinca vedie ku komplikáciám v psychickej, sociálnej, pracovnej, alebo školskej oblasti. U závislého má používanie internetu (konkrétnej aplikácie alebo typu činnosti) oveľa väčšiu prednosť ako iné konanie, ktoré si predtým cenil. Block (2008) uvádza štyri základné funkcie: (1) kompulzívne (nutkavé) používanie internetu, (2) zvyšujúcu sa toleranciu, (3) abstinenčný syndróm a (4) negatívne konzekvencie. Widyanto a Griffiths (2007) uvádzajú, že od internetu vlastne nie sme závislí všeobecne, ale sme závislí od konkrétnych aplikácií, webov či internetových služieb, s ktorými je spojený špecifický druh činnosti. Ide najmä o závislosť od online sexu, závislosť od online-vzťahov a online komunikácie (chat a sociálne siete), závislosť od online hier, závislosť od online gamblingu, nakupovania či obchodovania online a závislosť od vyhľadávania informácií v internete (Young, 2011).

Osobnosť typu D (D ako distress) je definovaná tendenciou zažívať zvýšené negatívne emócie (negatívna afektivita, NA) v spojení s nevyjadrovaním emócií (sociálna inhibícia, SI). Konštrukt je výsledkom výskumov uskutočnených na pacientoch s koronárnou chorobou srdca, osobnosť typu D sa však vyskytuje aj v bežnej populácii. Typ D je považovaný za relatívne stabilnú osobnostnú charakteristiku (Denollet, 2000; 2005). NA označuje stabilnú tendenciu prežívať negatívne emócie (Denollet, 2000), teda pocity dysfórie, anxiety a iritability (Denollet, 2005). SI označuje stabilnú tendenciu potláčať vyjadrovanie emócií a správanie sa v sociálnych interakciách (Denollet, 2000), znamená diskomfort v sociálnych interakciách, nedostatok sociálnych postojov a tendenciu vyhnúť sa konfrontáciám v sociálnych interakciách vedúcich k neprejavovaniu sa (Denollet, 2005).

Spojitosť závislosti od internetu a osobnosti typu D vychádza na jednej strane z logickej úvahy. Negatívne konzekvencie v osobnej a sociálnej oblasti používania internetu sa čiastočne prekrývajú so subškálami osobnosti typu D. Na druhej strane našej motivácie ku výskumu sú nekonzistentné výsledky predošlých výskumov (Conrady, 2009; Gao et al., 2012; Oginska-Bulik, 2010).

Cieľom nášho príspevku je prezentácia dvoch výskumných štúdií, zisťujúcich vzťah medzi závislosťou od internetu a osobnosťou typu D. A tiež preskúmanie možnosti využitia osobnosti typu D pri predikcii závislosti od internetu.

METÓDA

Participanti

Štúdia 1: Do prvej štúdie sa zapojilo 195 participantov, študentov vysokých škôl (M = 21,23; SD = 1,73) vo veku od 18 do 27 rokov. 34,7 % mužov a 63,3 % žien. Výskum prebiehal formou ceruzka – papier na vysokých školách Žilinského kraja.

Štúdia 2: Do druhej štúdie sa zapojilo 405 participantov (M = 25,51; SD = 5,91) vo veku od 18 do 45 rokov. 20,49 % mužov a 79,51 % žien, 63 % študentov a 37 % pracujúcich. Výskum prebiehal online a respondenti pochádzali z celého Slovenska.

Výskumné nástroje

The Assessment for Computer and Internet Addiction-Screener (AICA-S) autorov Wöllfling et al. (2010) v úprave Kuss (2013) použitý v štúdii 1 na meranie závislosti od internetu. Položky (15) skórované na 5 bodovej Likertovej škále, od 0 (nikdy) po 4 (veľmi), vychádzajú z diagnostických kritérií závislosti od návykových látok a nelátkových závislostiach (túžba, tolerancia, abstinenčný syndróm, strata kontroly, zaujatie) plus negatívne dôsledky spôsobené internetovaním, problémy v škole, rodinné konflikty, finančné problémy, zanedbanie voľnočasových aktivít a zhoršenie zdravotného stavu.

Internet Related Problem Scale (IRPS) autorov Armstrong et al. (2000) použitý v štúdii 2 na meranie závislosti od internetu. Ide o 20-položkový dotazník, skórovaný na 10 bodovej Likertovej škále, od 1 (určite nie) po 10 (určite áno). Pri konštrukcii boli využité základné kritériá DSM pre zneužívanie návykových látok a zahŕňa otázky týkajúce sa tolerancie, abstinencie, baženia a negatívnych životných dôsledkov doplnené o faktory ako strata kontroly, zníženie aktivity a čas trávený na internete.

DS14 na zistenie osobnosti typu D podľa J. Denolleta (2005) v adaptácii Ďurku a Rucha (2014), pozostávajúci zo 14 položiek skórovaných na 5 bodovej Likertovej škále od 0 (nepravda) do 4 (pravda). 7 z nich zisťuje negatívnu afektivitu a 7 sociálnu inhibíciu. Použitý v štúdii 1 aj 2.

NEO-FFI na zistenie faktorov Big Five v adaptácii Ruisela a Halamu (2007), použitý v štúdii 2.

VÝSLEDKY

V štúdii 2 v teste AICA-S dosiahlo 13,2 % participantov nadmerné používanie a 2,3 % dosahuje signifikantnú závislosť. Priemerné výsledky použitých testov v štúdii 1 a 2 a ďalšie deskriptívne štatistiky sú prezentované v Tabuľke 1.

Tabuľka 1 Deskriptívna štatistika a reliabilita použitých metodík pre štúdiu 1 aj 2

Metodiky	Deskriptívna štatistika a reliabilita						
	Min	Max	M	SD	S	K	Alpha
IRPS	20	158	57,80	25,00	1,11	1,21	,87
AICA-S	0,5	17,5	5,84	3,27	1,44	2,04	,80
DS14							
NA	0	28	11,14	6,50	,43	-,40	,88
SI	0	28	11,29	6,65	,44	-,53	,87
NEO - FFI							
N	1	48	23,10	9,28	,30	-,31	,87
E	3	45	27,90	8,12	-,44	,00	,85
O	10	47	30,30	6,81	-,29	-,21	,71
A	8	47	31,80	6,19	-,34	,03	,75
C	9	48	32,60	7,80	-,42	,24	,86

Poznámka. IRPS = Internet Related Problem Scale, AICA-S = The Assessment for Computer and Internet Addiction-Screener, NA = Negative affectivity, SI = Social Inhibition, N = Neuroticism. E = Extraversion, O = Openness, A = Agreeableness, C = Conscientiousness, and S = skewness, K = kurtosis, Alpha = Cronbach's alpha.

Závislosť od internetu pozitívne koreluje s oboma subškálami osobnosti typu D. So subškálou sociálna inhibícia z dotazníka DS14 korelovala s IRPS aj AICA-S 0.15** a so subškálou negatívna afektivita z dotazníka DS14 korelovala IRPS 0,25** a AICA – S 0,38***.

Regresná analýza (Tabuľka 2) preukázala, že 17,9 % variancie ZoI možno vysvetliť pomocou veku (3 %) a NA (14,9 %).

Tabuľka 2 Hierarchická regresná analýza predikujúca závislosť od internetu s demografickými premennými (metóda: enter) a negatívnou afektivitou a sociálnou inhibíciou (metóda: enter) štúdia 1

Model		B	SE	Beta
1	(C)	14,32	3,11	
	Gender	-,81	,50	-,12
	Vek	-,35	,14	-,18**
2	(C)	10,08	3,02	
	Gender	-,97	,47	-,14*
	Vek	-,22	,13	-,11
	NA	,22	,04	,40***
	SI	-,04	,05	-,06

Poznámka. N = 195. Gender = pohlavie, NA = negatívna efektivita, SI = sociálna inhibícia,
ΔR2 = ,043 pre Krok 1 (p < ,05); ΔR2 = ,137 pre Krok 2 (p < ,001). F (4, 190) = 10,145 (p < ,001).
* p < ,05; *** p < ,001

Analýza kovariancie (Ancova) (štúdia 2) neukázala signifikantný efekt osobnosti typu D pri vysvetlení závislosti od internetu nad efekt faktorov Big Five a sociodemografických charakteristík (F(1, 396) = ,52, p = ,47). Viac v Tabuľke 3.

Tabuľka 3 Analýza kovariancie pre závislosť od internetu osobnosťou Typu D, štúdia 2.

Zdroj	SS	df	MS	F	Sig.
N	4733,88	1	4733,88	9,69	,00
E	1950,20	1	1950,20	3,99	,05
O	199,29	1	199,29	,41	,52
A	7247,92	1	7247,92	14,83	,00
C	15176,76	1	15176,76	31,06	,00
Age	4667,99	1	4667,99	9,55	,00
Gender	87,11	1	87,11	,18	,67
Type D	251,53	1	251,53	,52	,47
Error	193523,85	396	488,70		
Total	1580365,00	405			

Poznámka. N = 405. Type D = Type D personality, N = Neuroticism. E = Extraversion, O = Openness, A = Agreeableness, C = Conscientiousness, SS = Sum of Squares, MS = Mean Square.

Regresná analýza (Tabuľka 4) (štúdia 2) preukázala, že 21,1 % variancie ZoI možno vysvetliť pomocou svedomitosti (12,4 %), prívetivosť (5,0 %), neuroticizmus (2,7 %) a extraverzia (1,0 %).

Tabuľka 4 Hierarchická regresná analýza predikujúca závislosť od internetu s Big Five (method: stepwise), krok 4, štúdia 2.

Model 4	B	SE B	Beta
C	-,88	,15	-,27***
A	-,75	,19	-,19***
N	,64	,15	,24***
E	,35	,16	,12*

Poznámka. C = Conscientiousness, A = Agreeableness, N = Neuroticism. E = Extraversion. N = 405. ΔR^2 = ,21 (p < ,05). F(4, 400) = 26.70 (p < ,001).
* p < ,05; *** p < ,001

DISKUSIA

Naším cieľom bolo preskúmať spojitosť medzi závislosťou od internetu a osobnosťou typu D. V oboch výskumných štúdiách sme vzťah potvrdili, a to s oboma škálami typu D, i keď korelácia so sociálnou inhibíciou bola slabšia. To potvrdzujú aj zistenia Conrady (2009) a Gao et al. (2012), ale je to v rozpore s iným výskumom (Oginska-Bulik, 2010). Pôvodne sme očakávali, že práve SI bude zložkou, ktorá bude vykazovať vzťah so závislosťou od internetu. Turkle (1997) opisuje „typického zavisláka“ ako uzavretého, ľudí sa strániaceho mladého muža. V oboch našich výskumných štúdiách sme však potvrdili, že práve NA je v silnejšom vzťahu k ZOI ako SI. Toto zistenie potvrdzuje aj výsledok hierarchickej regresie v štúdii 1, ktorá potvrdila NA spolu s pohlavím ako vysvetľujúci osobnostný faktor pri závislosti od internetu. Mohli by sme povedať, že muži prežívajúci negatívne emócie (zvýšené pocity dysfórie, anxiety a iritability) sú pri používaní internetu v potenciálnom nebezpečí vzniku závislosti. V štúdii 2 sme okrem typu D zisťovali aj osobnostné charakteristiky Big Five. Naším zámerom bolo preskúmať, či osobnosť typu D vysvetľuje závislosť od internetu nad Big Five, teda či osobnosť typu D je efektívnejšia/silnejšia pri vysvetlení závislosti od internetu ako Big Five. Tento predpoklad sme však nepotvrdili. Big Five pohltil vplyv osobnosti typu D na ZoI. Na základe výsledkov zo štúdie 2 môžeme povedať, že nebezpečenstvu vzniku ZoI čelia najmä mladí introvertovaní, nesvedomití a neprívetiví neurotici. Toto zistenie sčasti kopíruje zistenia ďalších výskumov (Kuss et al., 2013; 2014). Je na mieste povedať, že vysvetlenie pomocou Big Five pokrýva približne iba jednu štvrtinu variancie ZoI. Kuss et al. (2014) uvádzajú prehľad zistení v spojitosti so ZoI, v ktorom okrem

osobnostných premenných uvádzajú aj sociodemografické premenné, premenné pri používaní internetu a komorbiditu s inými diagnózami. Takýto komplexný model však zatiaľ nebol výskume overený.

Naše výsledky je potrebné interpretovať s istou obozretnosťou, keďže náš výskum má niektoré limitácie. Ide najmä o vekové zastúpenie (štúdia 1: vysokoškoláci, štúdia 2: vysokoškoláci a pracujúci do 45 rokov), nerovnomerné zastúpenie mužov a žien v oboch výskumoch a nereprezentatívnosť výskumnej vzorky.

I keď si uvedomujeme, že osobnostné charakteristiky Big Five prekryli osobnosť typu D vo vysvetlení závislosti, domnievame sa, že hlavne NA má svoje miesto v spojitosti so závislosťou od internetu, a to z viacerých dôvodov. V prvom rade zameranie sa na NA môžeme využiť pri prevencii ako skríningový nástroj na odhalenie potenciálnych závislých. V druhom rade sa ponúka využitie NA pri terapii závislosti od internetu. Negatívne emócie sú často spúšťačom neželaného závislého správania. A po tretie, ekonomická stránka: administrácia 7-položkového dotazníka môže byť naozaj rýchla a efektívna.

LITERATÚRA

Armstrong, L., Phillips, J. G., & Saling, L. L. (2000). Potential determinants of heavier internet usage. *International Journal of Human-Computer Studies*, *53*, 537-550. doi:10.1006/ijhc.2000.0400

Block, J. J. (2008). Issues for DSM-V: Internet addiction. *American Journal of Psychiatry*, *165*, 306-307. doi:10.1176/appi.ajp.2007.07101556

Conrady, N. (2009). *Social inhibition and its correlation with the uses and gratifications of internet use.* Enschede: University of Twente. Retrieved from: http://essay.utwente.nl/59057/

Denollet, J. (2000). Type D personality. *Journal of Psychosomatic Research*, *49*, 255-266. doi:10.1016/s0022-3999(00)00177-x

Denollet, J. (2005). DS14: Standard assessment of negative affectivity, social inhibition, and type D personality. *Psychosomatic Medicine, 67*, 89-97. doi:10.1097/01.psy.0000149256.81953.49

Ďurka, R., Ruch, W. (2014). Osobnosť typu D v populácii slovenských univerzitných študentov: Psychometrické kvality dotazníka DS14. *Československá Psychologie, 58*(1), 62-71.

Gao, L.J., Qi, F., & Zhongli, Q. (2012). Study on type D personality and family environments of adolescents with Internet addiction disorder. *Journal of Qiqihar University of Medicine*, *33*(15), 1998 -1999.

Kuss, D. J., Griffiths, M. D., & Binder, J. F. (2013). Internet addiction in students: Prevalence and risk factors. *Computers in Human Behavior*, *29*, 959-966. doi:10.1016/j.chb.2012.12.024

Kuss, D., Griffiths, M., Karila, L., & Billieux, J. (2014). Internet addiction: A systematic review of epidemiological research for the last decade. *Current Pharmaceutical Design*, *20*(25), 4026-4052. doi:10.2174/13816128113199990617

Ogińska-Bulik, N. (2010). Osobowość typu D a ryzyko uzależnienia od czynności [Type D Personality and the risk of dependence on activities]. *Psychiatria*, *7*, 11-24.

Ruisel, I., & Halama, P. (2007). *NEO-FFI. NEO päťfaktorový osobnostný inventár [NEO-FFI. NEO five-factor personality inventory]*. Praha, CZ: Testcentrum – Hogrefe.

Turkle, S. (1997). *Life on the screen. Identity in the Age of the Internet*. New York: Touchstone Books.

Widyanto, L., Griffiths, M., Brunsden, V., & McMurran, M. (2007). The psychometric properties of the Internet related problem scale: A pilot study. *International Journal of Mental Health and Addiction*, *6*, 205-213. doi:10.1007/s11469-007-9120-6

Wöllfing, K., Muller, K. W., & Beutel, M. (2010). Reliabilität und Validität der Skala zum Computerspielverhalten (CSV-S). *Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie, 61*(5), 216-224. doi:10.1055/s-0030-1263145

Young, K.S. (2011). Clinical assessment of Internet-addicted clients. In K. Young & Ch. N. Abreu (Eds.), *Internet addiction: A handbook and guide to evaluation and treatment* (pp. 19-34). doi:10.1002/9781118013991.ch2

PSYCHICKÁ ODOLNOSŤ V SÚVISLOSTI S DIMENZIAMI ZÁVÄZKU K PROFESII A ORGANIZÁCII U VYSOKOŠKOLSKY VZDELANÝCH PRACUJÚCICH ĽUDÍ

PSYCHOLOGICAL RESILIENCY IN RELATION WITH DIMENSIONS OF ORGANIZATIONAL AND PROFESSIONAL COMMITMENT AMONG WORKING UNDERGRADUATES

Andrej Hutira

Katedra psychologie, FSS MU Brno

a.hutira@gmail.com

Abstrakt

Výskum v oblasti záväzku (commitment) pracujúcich ľudí sa zameriava na rôzne domény pracovnej sféry. Najviac prebádaným konceptom je záväzok k organizácii. Predchádzajúce i súčasné štúdie preukazujú, že väzba jednotlivca k organizácii i profesii sú významné moderanty širokého spektra intra/interpersonálnych a sociálnych aspektov výkonu povolania. V príspevku prinášame aktuálne pohľady na vzťah organizačného a profesionálneho záväzku a vzhľadom k narastajúcemu významu osobnostných premenných v kontexte skúmania konceptov záväzku sa zameriavame na objasnenie súvislostí medzi úrovňou psychickej odolnosti podľa modelu Hardiness a dimenziami záväzku k profesii a organizácii. Našim cieľom bolo preskúmať vzťahy medzi celkovou úrovňou psychickej odolnosti a dimenziami afektívneho a kontinuálneho záväzku k organizácii a profesii podľa modelu Meyera a Allenovej - TCM. Výskum bol realizovaný formou online formulára, ktorý obsahoval slovenské preklady škály PVS (Personal View Survey – Hardiness), PCS (Professional Commitment Scale) a škálu TCM (Three Component Model).

Kľúčové slová: psychická odolnosť; záväzok k profesii; záväzok k organizácii

Abstract

Research related to commitment of working people includes many different domains. Commitment to organization is the most examined construct. Previous and recent studies prove, that individuals bound to his organization and profession are important moderators of wide spectrum of intra/interpersonal and social aspects of working performance. This paper brings recent views on relation between organizational and professional commitment. Due to increasing concern about individual variables in context of commitment concepts, we have concentrated on relations assessment between levels of psychological resiliency according Hardiness and organizational and professional commitments dimensions, using Meyer's and Allen's Tree Component Model – TCM. Data collection was conducted by online sheet of 3 questionnaires for working undergraduates (Personal View Survey, Professional Commitment Scale and Tree Component Model scale).

Key words: psychological resiliency; organizational commitment, professional commitment

ÚVOD

Meyer & Herscovitch (2001) uvádzajú, že podstatou konštruktu záväzku je sila, ktorá zaväzuje jedinca ku správaniu relevantnému voči jednému alebo viacerým objektom a vedie k vysokej snahe človeka v profesionálnom kontexte (Lachman & Aranya, 1986; Teng et al., 2007). Najvplyvnejší model v oblasti výskumu je v súčasnosti 3 dimenzionálny model TCM (Meyer & Allen, 1991):

a) *afektívny záväzok* (AC) – príznačný je implicitný charakter motivácie, vychádzajúci z vnútorne determinovaného systému hodnôt, presvedčení a názorov (Johnson et al., 2010). Ide o najčastejšie skúmanú dimenziu záväzku vo vzťahu k pozitívnym pracovným charakteristikám (Meyer & Allen, 1993).

b) *kontinuálny záväzok* (CC) – pracovník zvažuje možné riziká spojené s odchodom (Meyer, 1993), a to nedostatok alternatív zamestnať sa a vysoké obete súvisiace s odchodom (Schraggeová, 2015).

c) *normatívny záväzok* (NC) - príznačné je presvedčenie zotrvať v pracovnom vzťahu, pretože je to žiaduce, odísť z práce nie je prijateľné (Meyer, 1993).

Vzhľadom k potenciálu osobnostného kontextu pri utváraní záväzku je psychická odolnosť (PO) významná pri utváraní optimálnych vzťahov s pracovnou skupinou, profesiou či organizáciou (Schraggeová, 2015; Ferreira et al., 2013). Law (2005) zistil, že PO je významnou osobnostnou premennou v predikovaní pravdepodobnosti ukončenia pracovného pomeru a hovorí o PO ako o validnom ukazovateli osobnosti pracovníka. Taktiež Saksvik-Lehouillier et al. (2012) zistili pozitívne vzťahy medzi PO a toleranciou pracovníka na zmeny v práci; Maddi & Hightower (1999) k transformačnému copingu či sociálnej otvorenosti.

Koncept odolnosti osobnosti-hardiness možno definovať ako súbor bazálnych postojov a presvedčení o sebe v interakcii s okolitým svetom, ktoré umožňujú motivovane a adaptívne ovplyvňovať náročné životné situácie v zmysle ich využitia k ďalšiemu rastu osobnosti (Maddi, 2002; Maddi & Kobasa, 1984). Kobasa (1979) uvádza 3 dimenzie (tzv. „hardy attitudes“ = control, commitment, challenge).

Keďže k formovaniu záväzku k profesii a organizácii dochádza v čase reálneho výkonu povolania (v období dospelosti, v čase už vybudovaného bazálneho základu PO osobnosti), vnímame PO jednotlivca ako možný vplyvný faktor v procese utvárania záväzku k profesii i organizácii. Bienkowska (2012) uvádza, že je potrebné vnímať práve záväzok k profesii ako validnejší prediktor budúcich pracovných kvalít jednotlivca. Vzhľadom k tomu sme sa

rozhodli skúmať okrem organizačného záväzku i záväzok k profesii, a to aplikovaním modelu TCM podľa vzoru Bagraima (2003).

Výskumný cieľ a hypotézy

Výskumným cieľom štúdie bolo preskúmať súvislosti medzi úrovňou PO a vybraných dimenzií záväzku k profesii a organizácii. Predpokladali sme, že u vysoko odolných ľudí zistíme a) vyššiu úroveň afektívneho záväzku, nakoľko sú títo špecifickí takými charakteristikami, ktoré sa významovo prelínajú s popisom vysokého afektívneho záväzku k organizácii a profesii, napr. implicitná motivácia, autentické a podporné vzťahy (Maddi & Kobasa, 1984); vyššia miera kooperácie a osobnostného vkladu (Ferreira et al., 2013).

Negatívne vzťahy s dimenziou kontinuálneho záväzku obidvoch skúmaných konštruktov záväzku sme skúmali na základe predpokladu, že tento typ záväzku je charakteristický vôľou zotrvať vo vzťahu k organizácii a profesii v dôsledku možných rizík a negatív, ktoré by mohla zmena týchto vzťahov jedincovi priniesť. Príznačná snaha vyhnúť sa negatívam, prekážkam či možným obetiam pri zmene je tým vo výraznom protiklade s charakteristikami vysoko-odolných jedincov (Maddi, 2002).

Hypotézy

Na základe predchádzajúcich súvislostí sme sformulovali nasledovné hypotézy:

H1: Predpokladáme, že celková psych. odolnosť bude v pozitívnom a signifikantnom vzťahu s dimenziou afektívneho záväzku v škále TCM (záväzok k organizácii).

H2: Predpokladáme, že celková psych. odolnosť bude v pozitívnom a signifikantnom vzťahu s dimenziou afektívneho záväzku na škále PCS (záväzok k profesii).

H3: Predpokladáme, že skupina nízko odolných probandov bude dosahovať signifikantne vyššie skóre na škále kontinuálneho záväzku na škále TCM a PCS.

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 145 respondentov, s priemerným vekom 31 rokov, (74 m/ 71 ž). Podmienkou prijatia respondenta do výskumnej vzorky bol ukončený 2. stupeň štúdia na vysokej škole a pracovný pomer min. 1 rok. Na výskume sa podieľali respondenti dostupní na sociálnych sieťach prostredníctvom online formulára na portáli google/forms.

Metódy zberu dát

Personal View Survey (PVS) = slovenský preklad z českej verzie (Šolcová, 1994) 50 položkového dotazníka na zisťovanie úrovne PO proti stresu. Respondent vyjadruje svoj súhlas s výrokom na stupnici: 0 – vôbec nesúhlasím / 3 = úplne súhlasím (Cronbach α = 0,875; pre jednotlivé dimenzie: Control = 0,739, Commitment = 0,792, Challenge = 0,697).

Tree Component Model (TCM) = slovenský preklad 18 položkového dotazníka na meranie organizačného záväzku, s hodnotením miery súhlasu s položkou podľa 7 stupňovej škály (Cronbach α = 0,883 / a jednotlivé dimenzie AC = 0,791 / NC = 0,841 / CC = 0,707) (Schraggeová & Bakancová, 2014; Bakancová, 2013).

Professional Commitment Scale (PCS) = slovenský preklad anglickej verzie 18 položkovej škály (Meyer et al., 1993). Špecifické formulácie v niektorých položkách sme upravili do univerzálne použiteľnej formy vzhľadom k povolaniu. Títo autori preukázali, že adaptáciou škály TCM na podmienky danej profesie možno dosiahnuť potrebné psychometrické vlastnosti (Cronbach α = 0,858; AC = 0,848 / CC = 0,670 / NC = 0,738 (Bagraim, 2003; Fosu & Delle, 2015; Irwing, 1997).

VÝSLEDKY

K spracovaniu získaných dát sme využili štatistický program SPPS 23.0. Po overení rozloženia dát sme vo fáze overovania platnosti hypotézy 1 použili korelačnú analýzu (Pearson) vzťahu celkovej úrovne PO voči úrovni afektívneho záväzku škály TCM.AC sme zistili prítomnosť slabého pozitívneho vzťahu (Tabuľka 2). V druhej fáze sme rozdelili výskumnú vzorku na dve skupiny podľa úrovní percentilov dosiahnutého váženého skóre PO na: a) *vysoko odolní* (HH > 69 %); b) *nízko odolní* (LH < 55 %). Z hodnôt t-testu ($p < 0,05$) usudzujeme, že skupina vysoko odolných probandov sa signifikantne odlišuje od skupiny nízko odolných probandov (Tabuľka 3).

K overeniu platnosti hypotézy 2 sme taktiež použili korelačnú analýzu a t-test. Zistili sme pozitívny vzťah medzi psychickou odolnosťou a afektívnym záväzkom k profesii, avšak na slabej úrovni (Tabuľka 2). Výsledky t-testu potvrdili predpoklad, že vysoko odolní jedinci dosahujú vyššiu úroveň afektívneho záväzku k profesii (Tabuľka 3).

V prípade hypotézy 3 sme preukázali existenciu slabého negatívneho vzťahu medzi PO a kontinuálnym záväzkom k organizácii (Tabuľka 2), pričom hodnoty t-testu potvrdzujú predpokladané rozdiely medzi vysoko a nízko odolnými jedincami na úrovni kontinuálneho

záväzku (KZ) k organizácii (Tabuľka 3); avšak v prípade KZ k profesii sme predpokladané vzťahy a rozdiely medzi skupinami podľa PO nepotvrdili.

Tabuľka 2 Korelačná analýza vzťahu PO a premenných afektívneho a kontinuálneho záväzku

korelácie	afektívny záväzok OC		afektívny záväzok PC		kontinuálny záväzok OC		kontinuálny záväzok PC	
	r	p	r	p	r	p	r	p
PO	***0,293***	*0,001*	***0,25***	*0,006*	***- 0,224***	*0,007*	- 0,148	0,076
OC = záväzok k organizácii; PC = záväzok k profesii; PO = psychická odolnosť								

Tabuľka 3 Test významnosti rozdielov medzi vysoko a nízko psychicky odolnými probandami v premenných afektívneho a kontinuálneho záväzku

t-test	PO level (HIGH / LOW hardy)			
škály	***mean***	***SD***	***t***	***p***
afektívny záväzok OC	29,64 / HH	4,439	3,947	**0,000**
	22,80 / LH	3,742		
afektívny záväzok PC	33,94 / HH	3,331	3,619	**0,001**
	28,10 / LH	4,721		
kontinuálny záväzok OC	22,81 / HH	3,098	-2,908	**0,005**
	26,40 / LH	2,962		
kontinuálny záväzok PC	25,49 / HH	4,337	-1,155	0,251
	25,96 / LH	3,869		
OC = záväzok k organizácii; PC = záväzok k profesii PO = psychická odolnosť (high / low hardy = vysoko / nízko odolní)				

DISKUSIA A ZÁVER

Prostredníctvom výsledkov t-testu a korelačnej analýzy sme preukázali čiastočnú platnosť hypotézy 1. Tento fakt potvrdzujú i zistenia iných autorov, že u vysoko odolných jedincov podľa modelu hardiness sú prítomné také pracovno-organizačné charakteristiky zamestnancov, ktoré sú totožné s popisom charakteristík zamestnancov s vysokou úrovňou afektívneho záväzku k organizácii, ako napr. vyššia miera kooperácie, dôveryhodnosti, kreativity v tíme (Ferreira et al., 2013), nižšia fluktuácia, pozitívny prístup k práci (Law, 2005), optimálna tolerancia na zmeny v pracovnom prostredí (Saksvik-Lehouillier et al., 2012), zvýšený výskyt transformačných foriem copingu; ďalej inovatívne správanie, sociálna otvorenosť a odhodlanosť v rozhodovaní v neistých podmienkach (Maddi & Hightower,

1999), implicitne determinovaná motivácia k práci, systém hodnôt, presvedčení a názorov, čo zodpovedá popisu čŕt ľudí vysoko skórujúcich na škále commitment v dotazníku PVS (hardiness) (Johnson et al., 2010). Tieto zistenia zapadajú i do našich predpokladov, že u vysoko odolných ľudí dochádza k vytváraniu vyššej úrovne afektívneho záväzku, ktorý prináša so sebou viacero pozitívnych a pre organizáciu i jednotlivca žiadaných konzekventov.

Pri overovaní hypotézy 2 sme dosiahli podobné výsledky korelačnej analýzy a t-testu, avšak úrovni afektívneho záväzku k profesii v prospech skupiny vysoko odolných probandov. Toto zistenie zapadá do teoretického rámca o prínose vysokého stupňa PO v kontexte výkonu profesie a vysokého stupňa afektívneho záväzku k profesii. Spoločnými charakteristikami sú nízka miera prežívaného stresu (Jepson & Forest, 2006), vyššia pracovná spokojnosť, zriedkavé tendencie opustiť vykonávanú profesiu (Meyer & Allenová, 1993; Jourdain & Chenevert, 2010), vyššia miera osobnostného vkladu do práce (Ferreira et al., 2013), vyšší pracovný výkon (Tayab & Tarig, 2001), odolnosť voči emocionálnemu vyhoreniu (Thanacoody et al., 2014). V kontexte podmienok našej štúdie ide o dôležité fakty vzhľadom k tomu, že u vysoko odolných jedincov sme očakávali tie špecifické osobnostné kvality, ktoré prispievajú k zvládaniu vysokého stupňa pracovného zaťaženia, a to v zmysle subjektívne nižšej miery prežívaného stresu.

Hypotéza 3 vychádzala z faktu, že jedinci z vysokou úrovňou KZ sú externe a negatívne motivovaní k zotrvaniu v organizácii/profesii (vyhnutie sa negatívam/vysokým stratám v prípade zmeny), čo je v protiklade s podstatou motivačného základu vysoko odolných jedincov. Predpokladané vzťahy sa potvrdili iba v prípade vzťahu PO a kontinuálneho záväzku k organizácii. Je pochopiteľné, že úroveň KZ k organizácii bude u vysoko odolných jedincov významne nižšia, keďže ich motivačný základ k výkonu činností vychádza skôr z vlastných zvnútornených a prijatých hodnôt, postojov, názorov a presvedčení, ktoré sú pre daného jedinca kľúčovými pri definovaní vzťahov k organizácii i profesii.

Na základe našich výsledkov môžeme vnímať konštrukt PO – Hardiness ako validný ukazovateľ osobnosti jednotlivca pri skúmaní väzby k organizácii a profesii. Limity štúdie vidíme v nedostatočnej homogenite a veľkosti výskumnej vzorky. Pri realizácii podobných výskumov v budúcnosti je potrebný výber vzorky probandov príbuzného pracovného sektoru, organizácie a profesie. Slovenské preklady výskumných metód je potrebné podrobiť hlbším analýzam ich psychometrických vlastností a vykonať potrebné položkové úpravy. Vzhľadom k danej problematike odporúčame vytvárať longitudinálne výskumné plány, ktoré by mohli poskytnúť dynamický pohľad na súvislosti psychickej odolnosti a pracovno-organizačných javov v dlhšom časovom období.

LITERATÚRA

Bagraim, J. J. (2003). The Dimensionality of professional Commitment. *Journal of Industrial Psychology, 29*(2), 6-9.

Bakancová, E. (2013). *Organizačný záväzok zamestnancov verejného a súkromného sektora*. Diplomová práca, FF UK Bratislava.

Bienkowska, J. (2012). Organizational and professional commitment: The comparative study *Problems of Management in 21th Century, 4*, 21-29.

Ferreira, N., Coetzee, M., & Masenge, A. (2013). Psychological career resources, career adaptability and hardiness in relation to job embeddedness and organizational commitment. *Journal of Psychology in Africa, 23*(1), 31-40.

Fosu, R. A., & Delle, E. (2015). Predictive relationship between Big-Five personality dimensions and professional commitment among chartered accountants in Ghana. *The International Journal of Business and Management, 3*(10), 102-107.

Jepson, E., & Forrest, S. (2006). Individual contributor in teacher stress: The role of achievement striving and occupational commitment. *British Journal of Educational Psychology*, *76*(1), 183-197.

Johnson, R. E., Chang, C., & Yang, L. (2010). Commitment and motivation at work: The relevance of employee identity and regulatory focus. *Academy of Management Review*, *35*(2), 226-245.

Jourdain, G., & Chenevert, D. (2010). Job demands- resources, burnout and intention to leave the nursing profession: A questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, *47*(6), 709-722.

Lachman, R., & Aranya, N. (1986). Job attitudes and turnover intentions among professionals in different work settings. *Organization Studies*, *7*, 279-293.

Law, D. W. (2005). Interactive organizational commitment and hardiness in public accountants' turnover. *Managerial Auditing Journal*, *20*(4), 383-393.

Maddi, S. R. (2002). The story of hardiness: Twenty years of theorizing, research, and practice. *Consulting Psychology Journal*, *54*, 175-185.

Maddi, S. R., & Hightower, M. (1999). Hardiness and optimism as expressed in coping patterns. *Consulting Psychology Journal, 50*, 78-86.

Meyer, J. P., Allen, N. J., & Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, *78(*4), 538-551.

Meyer, J. P., Herscovitch, L. (2001). Commitment in the workplace. Toward a general model. *Human Resource Management Review*, *11*, 299-326.

Saksvik-Lehouillier, I., Bjorvatn, B., Hetland, H., Sandal, G. M., Moen, B. E., Magerøy, N., Harvey, A., Costa, G., & Pallesen, S. (2012). Personality factors predicting changes in shift work tolerance: A longitudinal study among nurses working rotating shifts. *Work & Stress*, *26*(2), 143-160.

Schraggeová, M. (2015). Model záväzku k organizácii Meyera a Allenovej – súčasný stav problematiky. *Psychologie pro praxi*, *50*(12), 99-111.

Schraggeová, M., & Bakancová, E. (2014). Organizational commitment of teachers of public and private schools and intention to leave. In D. Fedákova, M. Bozogáňová, & L. Istoňová (Eds.), *Psychológia práce a organizácie* (pp. 255-263). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

Tayab, T., & Tarig, N. (2001). Development of an indigenous organizational commitment questionnaire. *Pakistan Journal of Psychological Research*, *16*(1-2), 31- 45.

Teng, C., Shyu, L. Y., & Chang, H. Y. (2007). Moderating effects of professional commitment on hospital nurses in Taiwan. *Journal of Professional Nursing*, *23*(1), 47-54.

Thanacoody, P. R., Newman, A., & Fuchs, S. (2014). Affective commitment and turnover intentions among healthcare professionals: The role of emotional exhaustion and disengagement. *The International Journal of Human Resource Management*, *25*(13), 1841-1857.

NEVERA VO VZŤAHU K MORÁLNEMU USUDZOVANIU

INFIDELITY IN RELATION TO MORAL REASONING

Petra Chrenková[1], Denisa Šukolová[2]

[1]*Katedra psychologických vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre*

[2]*Centrum edukačného výskumu, Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici*

chrenkovap.p@gmail.com, denisa.sukolova@umb.sk

Abstrakt

Hlavným cieľom štúdie bolo zistiť, či existuje vzťah medzi tendenciou k nevere a morálnym usudzovaním. Ďalej sme sa zamerali na vzťah medzi morálnym usudzovaním a hodnotením významnosti jednotlivých príčin nevery (oprávnenosť, normálnosť, sexualita, vyhľadávanie podnetov, sociálne pozadie a zvedenie) a na medzipohlavné rozdiely v celkovej tendencii k nevere a v morálnom usudzovaní. Na získanie údajov sme použili Dotazník na meranie konštruktu nevery INFQ (Yeniçeri & Kökdemir, 2006) a Dotazník na meranie morálneho usudzovania MJT (Lind, 2008). Výskumný súbor tvorilo 151 respondentov (75 mužov, 76 žien) v období mladej dospelosti. Výsledky preukázali negatívny vzťah medzi tendenciou k nevere a morálnym usudzovaním. Negatívny vzťah sa preukázal medzi morálnym usudzovaním a príčinami nevery – vyhľadávanie podnetov, sociálne pozadie, zvedenie. Štatisticky významné rozdiely v tendencii k nevere a v morálnom usudzovaní medzi mužmi a ženami sme neidentifikovali.

Kľúčové slová: morálne usudzovanie; príčiny nevery; mladá dospelosť

Abstract

The main objective of the study was to find out, if there is any relation between personal tendency towards infidelity and moral reasoning. Furthermore, we focused on the link between moral reasoning and assessing the significance of the various causes of infidelity (eligibility, normalcy, sexuality, search suggestions, social background and seduction). In the end, we analyzed gender differences in the overall tendency to infidelity and moral reasoning. To obtain the data we used the INFQ – Infidelity Questionnaire (Yeniçeri & Kökdemir, 2006) and the MJT – Moral Judgment Test (Lind, 2008). The sample consisted of 151 respondents (75 men, 76 women) during young adulthood. The research results have shown a negative correlation between the tendency towards infidelity and moral reasoning and a negative relationship between moral reasoning and infidelity causes – search initiatives, social background and seduction. Statistically significant gender differences weren't demonstrated.

Key words: moral reasoning; infidelity causes; young adulthood

ÚVOD

Pojem „individualizácia“ úzko súvisí s dôrazom modernej spoločnosti na slobodné rozhodovanie, pričom sloboda predstavuje možnosť voľby, pokiaľ neobmedzujeme iných. Zohľadňovanie vlastných potrieb a práv, sa nepochybne spája aj kultúrnou liberalizáciou, ktorá zahŕňa oslabenie tradičných hodnôt a noriem (Ondrejkovič & Majerčíková, 2006). Súbežne s týmto dianím sa však objavuje často aj polemika o úpadku morálky (Marková, 2012; Hanobik, 2012), ktorá argumentačne vychádza z predpokladu, že morálne správanie pramení práve v pocite zodpovednosti za blaho a dobro druhého človeka (Bauman, 2004).

Popísané zmeny so sebou priniesli aj posun v otázkach intimity (Radimská, 2003; Šukolová, Šeboková, & Sarmány-Schuller, 2015). Kontakty sa javia ako intenzívnejšie, sú však neosobnejšie, pragmatickejšie a nadobúdajú podobu pôžitkárstva – subjektívne vnímaná spokojnosť sa stáva jedným z hlavných prediktorov ďalšieho smerovania vzťahu (Buss & Shackelford, 1997; Gurský, 2012). V súvislosti s destabilizáciou intimity je však nutné spomenúť i bagatelizovanie záväzku, ktorým je charakterizovaná väčšina intímnych partnerských vzťahov. Fife, Weeks a Gambescia (2008) hovoria napríklad o emocionálnej a sexuálnej exkluzivite, pričom za jej porušenie možno považovať akt nevery (N). Bauman (2004) dokonca z kritického pohľadu na dnešnú spoločnosť a partnerstvá definuje N ako výsledok vyplývajúci z individuálne nenaplnených potrieb jednotlivca v partnerstve. Keďže sa zdá, že N sa vyskytuje čoraz častejšie a súvisí so spoločenskými premenami, je dôležité skúmať tento jav z rôznych hľadísk. V predkladanej štúdii sa preto zameriavame na skúmanie súvislostí medzi morálnym usudzovaním (MU), tendenciou k N a jej vnímanými príčinami.

Konceptualizácia nevery a morálneho usudzovania

Presné vymedzenie N je náročné, nakoľko do popredia vstupuje veľká miera odlišností vo vnímaní významu, ktorý môže N u jednotlivca nadobudnúť (Marková, 2012). Subjektívne vnímanú N však ovplyvňujú najmä negatívne emócie, pričom všeobecne prevláda smútok, napätie a odpor (Šmolka, 2003). Ridley (2007) pritom poukazuje aj na fakt, že odpor k N je prirodzená ľudská vlastnosť, ovplyvnená socializáciou.

Sumarizáciou príčin N sa zaberali mnohí autori (Giddens, 2012; Šmolka, 2003; Yeniçeri & Kökdemir, 2006; Vaughanová, 2009). Výpočet motivátorov sa líši rozsahom, ale aj dôvodmi, ktoré sa pohybujú na škále od osobných až po celospoločenské. Autori však prízvukujú, že postoj a tendencia k N súvisí úzko s charakterom a morálkou každého jednotlivca (Capponi & Novák, 1995; Šmolka, 2003).

Pri definovaní morálne vyspelého jednotlivca narážame podobne na veľké odlišnosti. Niektoré medzikultúrne výskumy však poukazujú na univerzálne platné charakteristiky ako spravodlivosť, zmysel pre povinnosť, zodpovednosť voči sebe aj ostatným, dôstojnosť a sebaovládanie (Hass, 1998; Ruisel, 2000). Decety a Cowell (2014) zdôrazňujú ešte schopnosť empatie. Hass (1998) vyjadruje taktiež presvedčenie, že morálne vyspelému jednotlivcovi záleží na druhých a zodpovednosť za iných považuje za osobnú povinnosť.

Skúmanie nevery

Závery veľkých národných štúdií sa zhodujú v tom, že tendencia k N je vyššia u mužov ako u žien, častejšie sa vyskytuje u osôb s vyššou úrovňou vzdelania a naopak inhibujúco pôsobí vierovyznanie. N je taktiež uvádzaná ako jedna z hlavných príčin rozvodov (napr. Kinsey, in Capponi & Novák, 1995; Weis & Zvěřina, 2001).

Buss a Shackelford (1997) zistili, že základným faktorom podnecujúcim tendenciu k N je sexuálna nespokojnosť a nízka svedomitosť koreluje s väčším výskytom nevery. Yeniçeri a Kökdemir (2006) rozčlenili na základe výskumných zistení najudávanejšie príčiny N do šiestich základných skupín, ktorými sú oprávnenosť, zvedenie, normálnosť, sexualita, sociálne pozadie a vyhľadávanie podnetov.

Výskum Inštitútu verejného myslenia, ktorý uvádza Pavluvčíková (2008) sa zameriaval na postoje k N. Hlavným zámerom bolo zistiť, do akej miery považujú respondenti N za prijateľnú. 45 % mužov a 50 % žien odmietalo morálnu prijateľnosť N, pričom len 3 % respondentov považovalo N za morálne prijateľnú. Podobnú štúdiu realizoval aj Schafer (2014), ktorý dokladoval, že väčšina respondentov N odsudzovala a tiež ju považovala za nemorálnu.

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumu sa zúčastnilo 151 respondentov, z toho 75 mužov a 76 žien v období mladej dospelosti. Priemerný vek respondentov bol 24,3 roka. Uplatnili sme príležitostný výber. Každý participant potvrdil vyplnením dotazníka informovaný súhlas. Z pohľadu partnerského statusu bolo zahrnutých 7 vydatých, 52 zadaných a 17 nezadaných žien; ďalej 6 ženatých, 42 zadaných a 27 nezadaných mužov.

Použité metodiky

Na meranie MU sme použili slovenskú modifikovanú verziu MJT – *Moral Judgment test* (Lind, 2008). Testová situácia zahŕňa dve morálne dilemy a ponúka argumenty zdôvodňujúce určité konanie. Respondent má určiť, nakoľko sa stotožňuje s konaním aktéra a taktiež so spôsobom akým sa odôvodňuje jeho konanie (škála od -4 do +4). Hodnoty Cronbachovho koeficientu alfa nadobúdali v dilemách hodnoty od 0,73 po 0,81.

Na meranie konštruktu N sme použili slovenskú modifikovanú verziu *INFQ – The Infidelity Questionnaire* (Yeniçeri & Kökdemir, 2006). Dotazník zisťuje celkovú tendenciu k N a významnosť príčin N, ktoré sú rozdelené na šesť hlavných komponentov (škála od 1 – nevýznamná príčina, do 5 – veľmi významná príčina). Komponent oprávnenosti zahŕňa príčiny súvisiace s pochybením na strane partnera a úvahami o nefunkčnosti vzťahu. Komponent zvedenie súvisí so zvýšenou aktivitou na strane inej osoby a príležitosťou k N. Pod komponent normálnosť sú zaradené príčiny, ktoré indikujú považovanie N za hru, prirodzené právo či niečo, čo je moderné. Pod komponent sexuality radíme príčiny spojené so zlyhaniami partnera v sexuálnej oblasti. Komponent sociálne pozadie zahŕňa príčiny spojené s tlakom konzervatívneho kultúrneho prostredia (sobáš v mladom veku, vopred dohodnuté manželstvo). Komponent vyhľadávanie podnetov súvisí s príčinami spojenými so zvýšenou aktivitou na strane aktéra N (hľadanie vzrušenia, zážitkov). Koeficient Cronbachova alfa nadobúdal pre jednotlivé komponenty hodnoty od 0,61 po 0,75.

VÝSLEDKY

Vzťah medzi tendenciou k nevere a morálnym usudzovaním

V Tabuľke 1 uvádzame deskriptívne charakteristiky premenných pre celý súbor participantov. Keďže premenná MU nespĺňala podmienku normálneho rozloženia dát, na analýzu sme použili Spearmanov korelačný koeficient. Výsledok testu odhalil slabý negatívny signifikantný vzťah medzi tendenciou k N a MU ($\rho = -0{,}236$, $p = 0{,}003$).

Tabuľka 1 Deskriptívne ukazovatele pre celý súbor participantov

	AM	MDN	SD	Skewness	Kurtosis	Min	Max
MU	15,65	12,20	12,28	1,64	3,13	1,3	67,3
Tendencia k N	69,16	72,00	13,85	-0,37	-0,58	34	94

Legenda. N - počet participantov, AM - priemer, MDN- medián, SD - štandardná odchýlka, Skewness - koeficient šikmosti, Kurtosis - koeficient strmosti, Min - minimálna hodnota, Max - maximálna hodnota

Vzťah medzi hodnotením významnosti príčin nevery a morálnym usudzovaním

V Tabuľke 2 uvádzame deskriptívne charakteristiky premenných v rámci celého súboru participantov. Keďže premenná MU nespĺňala podmienku normálneho rozloženia dát, na testovanie vzťahov sme použili Spearmanov korelačný koeficient. Výsledok testu nepreukázal signifikantný vzťah medzi MU a hodnotením príčin N spadajúcich pod komponenty: oprávnenosť, normálnosť a sexualita. Preukázaný bol slabý negatívny vzťah medzi MU a hodnotením významnosti príčin N spadajúcich pod komponenty: vyhľadávanie podnetov (ρ = 0,215, p = 0,008), zvedenie (ρ = 0,225, p = 0,006) a sociálne pozadie (ρ = 0,273, p = 0,001).Výsledky testov uvádzame v Tabuľke 3.

Tabuľka 2 Deskriptívne ukazovatele premenných pre celý súbor participantov

N= 151	AM	MDN	SD	Skewness	Kurtosis	Min	Max
MU	15,648	12,200	12,2767	1,641	3,131	1,3	67,3
Oprávnenosť	14,32	15,00	3,133	-0,191	-0,639	8	20
Normálnosť	7,92	7,00	3,486	0,770	-0,191	4	17
Sexualita	14,36	14,00	3,478	-0,372	-0,628	5	20
Zvedenie	10,59	10,00	3,467	0,323	-0,495	4	20
Vyhľadávanie podnetov	11,56	12,00	3,820	-0,224	-0,605	4	20
Sociálne pozadie	10,44	10,00	3,450	0,133	-0,651	4	20

Legenda. N - počet participantov, AM - priemer, MDN - medián, SD - štandardná odchýlka, Skewness - koeficient šikmosti, Kurtosis - koeficient strmosti, Min - minimálna hodnota, Max - maximálna hodnota

Tabuľka 3 Korelácie MU a hodnotenia jednotlivých príčin n

N= 151	ρ	p
Oprávnenosť- MU	0,019	0,821
Normálnosť - MU	0,131	0,109
Sexualita - MU	0,057	0,486
Vyhľadávanie podnetov - MU	0,215	0,008**
Sociálne pozadie - MU	0,273	0,001***
Zvedenie - MU	0,225	0,006**

Legenda. N – počet osôb vo vzorke, MDN - median, ρ – Spearmanov korelačný koeficient, p – signifikancia

Medzipohlavné porovnania

Na základe hodnôt koeficientov distribúcie v oboch skupinách sme na porovnanie mužov a žien v rámci tendencie k N použili parametrický test – Studentov T-test pre dva nezávislé výbery a na porovnanie v rámci MU neparametrický test – Mann Whitneyho U-test. Výsledky testov preukázali, že medzi mužmi a ženami neexistuje štatisticky významný rozdiel v tendencii k N ($F = 5{,}184$, $p = 0{,}363$), ani v MU ($Z = 0{,}670$, $p = 0{,}503$).

DISKUSIA

Negatívny vzťah medzi tendenciou k N, poukazuje na zhodu s tvrdeniami Pavluvčíkovej (2008) a Schafera (2014), ktorí dokladovali, že morálne správanie sa čiastočne vylučuje s tendenciou k N. Zistenia tak korešpondujú aj s názormi na morálne vyspelého jednotlivca (Hass, 1998; Ruisel, 2000), ktorý má v centre záujmu okrem svojich potrieb aj potreby iných a pociťuje voči nim záväzok, ktorý deklaruje zodpovedným správaním. Súhrnne je teda možné konštatovať, že MU pôsobí v oblasti tendencie k N ako inhibujúci regulátor.

Z ďalších výsledkov však dedukujeme, že MU nefunguje ako regulátor tendencie k N za každých okolností. Podľa našich výsledkov sa zvýšené MU odzrkadľuje pri sebaregulácii v rámci ľahkovážneho vyhľadávania podnetov, ktoré by mohli viesť k N (komponent vyhľadávanie podnetov), ďalej v rámci sociálnych a kultúrnych obmedzení pri tvorbe uspokojivých partnerstiev (komponent sociálne pozadie) a v rámci situácií, kedy môže byť N zapríčinená zvýšenou aktivitou inej osoby (komponent zvedenie). Naproti tomu sa MU nejaví ako inhibítor v situáciách, kedy príčinou N môže byť presvedčenie, že ide o akt, ktorý je človeku prirodzený a má naň právo (komponent normálnosť), v situáciách, kedy príčinou môže byť výrazná celková nespokojnosť v partnerstve (komponent oprávnenosť), alebo nespokojnosť so sexuálnym životom vo vzťahu (komponent sexualita).

Súhrnne sa dá konštatovať, že osoby s vyššou mierou MU nevyhľadávajú podnety k N, dokážu im odolávať a sociálne a kultúrne normy vnímajú ako legitímnu súčasť partnerstva. Situácia sa mení, ak dochádza k výraznému narušeniu subjektívne vnímanej spokojnosti s partnerským životom, kedy MU zrazu „nehrá rolu“ a N môže byť vnímaná ako opodstatnená. Tento výsledok sa zhoduje najmä s tvrdeniami, že uspokojovanie vlastných potrieb v partnerstve sa stalo prioritou (Bauman, 2004; Buss & Shackelford, 1997; Gurský, 2012). Zároveň však môžeme hovoriť o tom, že MU jednotlivci neuprednostňujú rigidné zodpovednosť za druhých pred zodpovednosťou za seba samého – nepovažujú síce N za niečo bežné (neaktivizujú sa), ale v prípade výraznej subjektívnej nespokojnosti sa môže stať

legitímnou. Partnerstvo je nakoniec vnímané predovšetkým ako prostriedok uspokojovania vlastných potrieb a túžob. Pokiaľ neodzrkadľuje hodnoty, ktoré rešpektujú tento predpoklad, aj N sa stáva morálne akceptovateľným krokom (Radimská, 2003; Bauman, 2004).

V poslednej časti analýz sme sa venovali medzipohlavným rozdielom. Nepreukázaný rozdiel v tendencii k N môže súvisieť s faktom, že širšie spoločenské zmeny sa preukazujú ako aspekty ovplyvňujúce tendenciu k N a tieto zmeny sa týkajú rovnako mužov i žien (Plaňava, 2000; Bauman, 2004; Bianchi, 2013; Hanobik, 2011). Na druhej strane sa však stále poukazuje na skutočnosť, že ženy majú tendenciu zatajovať či zahmlievať svoje N na základe neprekonaných spoločenských konvencií (Kratochvíl, 2009; Marková, 2012) čo môže byť dôvodom skreslených výskumných údajov z veľkých národných meraní. Nepreukázaný rozdiel v MU sa zhoduje so zisteniami autorov Varghese a Raj (2014).

Za limity štúdie možno považovať veľkosť výskumnej vzorky a spôsob jej výberu, ktorý by mal smerovať k väčšej stratifikácii. Výsledky mohli byť skreslené taktiež nepomerom medzi „nezadanými“ a „zadanými“, ktorí vo vzorke prevažovali. Problematiku by bolo vhodné skúmať taktiež z vývinového aspektu, ktorý v našej štúdii nebol zohľadnený.

LITERATÚRA

Bauman, Z. (2004). *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.

Bianchi, G. (2013). Nové podoby sexuality, občianstva, noriem a reprodukcie: Svet a Slovensko. *Sociológia*, *1*, 5-26.

Buss, D., & Shackelford, T. (1997). Susceptibility to infidelity in the first year of marriage. *Journal of Research in Personality*, *31*(2), 193-221.

Capponi, V., & Novák, T. (1995). *Sám sobě manželským poradcem*. Praha: Grada Publishing.

Decety, J., & Cowell, M. (2014). The complex relation between morality and empathy. *Trends in Cognitive Sciences, 18*(7), 337-339.

Fife, S., Weeks, G., & Gambescia, N. (2008). Treating infidelity: an integrative approach. *The Family Journal: Counseling and therapy for couples and Families, 16*(4), 316-323.

Giddens, A. (2012). *Proměna intimity*. Praha: Portál.

Gurský, J. (2012). Sociálny rozmer mladých ľudí. In F. Hanobik (Ed.), *Sociálny rozmer človeka v súčasnom svete* (pp. 73-90). Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave.

Hanobik, F. (2011). Moderná spoločnosť a kríza rodiny. In: M. Hardy (Ed.), *Sociálna patológia rodiny* (pp. 142-150). Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave.

Hanobik, F. (2012). Človek a etické princípy. In F. Hanobik (Ed.), *Sociálny rozmer človeka v súčasnom svete* (pp. 110-131). Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave.

Hass, A. (1998). *Morální inteligence.* Praha: Columbus.

Kratochvíl, S. (2009). *Manželská a párová terapie.* Praha: Portál.

Lind, G. (2008). The meaning and measurement of moral judgment competence. A dual-aspect model. [Electronic version]. *Contemporary philosophical and psychological perspectives on moral development and education,* 185-220.

Marková, D. (2012). *O sexualite a sexuálnej morálke a súčasných partnerských vzťahoch*. Nitra: Garmond.

Ondrejkovič, P., & Majerčíková, J. (2006). Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine – kontinuita a zmena. *Sociológia*, *38*(1), 5-30.

Pavluvčíková, E. (2008). *Psychologické poradenstvo pre partnerov a rodiny*. Prešov: Privat press.

Plaňava, I. (2000). *Manželství a rodiny.* Brno: Doplňek.

Radimská, R. (2003). Moc a individuálni záujmy v partnerských vztazích. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, *4*(3-4), 4-5.

Ridley, M. (2007). *Červená královna*. Praha: Portál.

Ruisel, I. (2000). *Základy psychologie inteligence*. Praha: Portál.

Schafer, M. (2014). Schema via structure? Personal network density and the moral evaluation of infidelity. *Sociological Forum, 29*(1), 120-136.

Šmolka, P. (2003). *Nevěra: Propodváděné i podvádějící.* Praha: Grada Publishing.

Šukolová, D., Šeboková, G., & Sarmány-Schuller, I. (2015). Transformácia intimity – výzva pre školských psychológov. *Školský psychológ/Školní psycholog*, *16*(1), 20-34.

Vaughanová, P. (2009). *Mýtus monogamie*. Praha: Knižný klub.

Varghese, P., Raj, M. (2014). Personality traits and its ensuing variance on moral competency in the Indian youth. *Academic Journal of Psychological Studies*, *3*(4), 269-277.

Weiss, P., & Zvěřina, J. (2001). *Sexuálni chováni v ČR - situace a trendy.* Praha: Portál.

Yenicery, Z. & Ködemir, D. (2006). University students' perceptions of, and explanations for, infidelity: The development of the Infidelity Questionnaire (INFQ). *Social Behavior & Personality: An international journal, 34*(6), 639-650.

KULTURNÍ ORIENTACE ČESKÝCH VIETNAMCŮ

CULTURAL ORIENTATION OF CZECH VIETNAMESE

Petra Chvojková[1], Martina Hřebíčková[2]

[1]*Psychologický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity*

[2] *Psychologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i*

chvojkovap@gmail.com, martina@psu.cas.cz

Abstrakt

Cílem studie bylo porovnat českou a vietnamskou kulturní orientaci v souboru 430 českých Vietnamců, 58 % žen, ve věku 12 - 68 let (M = 20,58 let, s = 7,65 let). Pro měření kulturních orientací jsme použily Obecný dotazník etnicity (General Ethnicity Questionnaire, GEQ, Tsai et al., 2000), který vždy na 37 položkách zjišťuje českou a vietnamskou kulturní orientaci. Na základě párových t testů jsme zjistily, že vietnamští Češi mají vyšší českou než vietnamskou kulturní orientaci. Z exploračních faktorových analýz s následnou rotací Varimax jsme odvodily pět společných faktorů české a vietnamské kulturní orientace (jazyk, média, kulturní hrdost, kontakt, kulturní preference). Vietnamští Češi uváděli lepší znalost češtiny než vietnamštiny, preferovali více česká než vietnamská média a měli častější kontakt s Čechy než s Vietnamci. Soubor se nelišil v preferenci české a vietnamské kultury, ale vietnamští Češi udávali více hrdosti na vietnamskou než českou kulturu.

Klíčová slova: akulturace; kulturní orientace; obecný dotazník etnicity; čeští Vietnamci, vietnamští Češi.

Abstract

The aim of the study was to compare Czech and Vietnamese cultural orientations in the sample of 430 Czech Vietnamese, 58 % women, aged between 12 and 68 years (M = 20.58 years, SD = 7.5 years). Cultural orientations were measured by General Ethnicity Questionnaire (GEQ, Tsai et al., 2000) which consists of 37 items measuring Czech and Vietnamese cultural orientations. Based on paired t-tests we found that the research sample overall endorsed a stronger Czech cultural orientation rather than Vietnamese cultural orientation. Next, we conducted explanatory factor analyses with subsequent Varimax rotation and five common factors were extracted (Language, Cultural pride, Media, Contact, Cultural preference). Czech Vietnamese people reported higher Czech language proficiency over Vietnamese, preferred Czech media over Vietnamese, and had more contact with Czechs than with Vietnamese. The sample did not vary on Vietnamese and Czech cultural preference, but expressed more Vietnamese cultural pride than Czech.

Key words: acculturation, cultural orientation, General Ethnicity Questionnaire, Czech Vietnamese

ÚVOD

V dnešním multikulturním světě se do dlouhotrvajícího kontaktu dostávají lidé různých národností nebo etnik a dochází k vzájemnému přejímání hodnot, norem a chování. Proces kulturní a psychologické změny v důsledku interkulturního kontaktu, kdy je jedinec vystaven a internalizuje dvě nebo více kultur se nazývá akulturace (International Organisation for Migration, 2004; podle Sama, Berryho, 2006). Kulturní orientace, v psychologii používaná jako synonymum pro akulturaci, se zkoumá v různých sférách života příslušníků menšin a zasahuje různé dílčí oblasti (Tsai, Ying, & Lee, 2000). Zvládnutí jazyka je jednou z důležitých oblastí kulturní orientace, která umožňuje fungování v nové zemi (Kang, 2006; Olmedo & Padilla, 1978). Další důležitou oblastí je sociální afiliace zahrnující kontakt s příslušníky minority i majority, včetně přátelských a partnerských vztahů. Preference kulturních aktivit (svátky, zvyky, rekreace) minoritní i majoritní kultury je další oblastí kulturní orientace. Kulturní orientace zahrnuje také postoje k původní a nové kultuře, včetně hrdosti a preference některé z kultur.

Badatelé se dosud zcela neshodují v tom, které dílčí charakteristiky reprezentují kulturní orientaci. Laroche se spolupracovníky z faktorové analýzy odvodil tři faktory zahrnující (1) používání původního jazyka nebo angličtiny v rodině, (2) sledování médií a (3) sociální vztahy ke členům minoritní a majoritní kultury (Laroche, Kim, & Hui, 1997; Kim, Laroche, & Tomiuk, 2001). Padilla pokládá za důležité zjišťovat v rámci akulturace kulturní zázemí imigrantů, jejich stravovací zvyklosti, preference médií, oblast přátelských vztahů, kulturní preference a hrdost (Padilla, 1980; LeVie & Rhodes, 1981; podle Padilla et al., 1985). Zájem o udržení minoritní kultury a přijetí majoritní kultury v sedmi oblastech života imigrantů sledovala Navasová (Navas et al, 2007). Sedm oblastí akulturace v jejím pojetí představovala politika, práce, ekonomika, náboženství, hodnoty, sociální vztahy a rodina. Podle Berryho imigranti během akulturace procházejí procesem změny minimálně v šesti oblastech svého psychického fungování (jazyk, kognitivní styl, osobnost, identita, postoje a akulturační stres) (van Oudenhoven & Ward, 2013). Pro výzkum kulturní orientace u čínských migrantů a jejich potomků v USA zkonstruovala Tsaiová se spolupracovníky Obecný dotazník etnicity (General Ethnicity Questionnaire, např. Tsai, Ying, & Lee, 2000; 2001; Tsai & Chentsova-Dutton, 2002). Stejně jako ve výše uvedených metodách zjišťuje i GEQ znalost jazyka, sledování médií, sociální interakce a afiliaci v rámci minoritní a majoritní kultury.

Většina výzkumníků se shoduje na tom, že akulturace může probíhat v různých oblastech života odlišně (Laroche et al., 2003; Padilla & Perez, 2003; Navas et al., 2007; Tsai, Ying, &

Lee, 2000, van Oudenhoven & Ward, 2013). Mnozí z nich se pokusili zkonstruovat vlastní výzkumné metody postihující tyto oblasti akulturace nebo kulturní orientace, které zahrnují postoje a afiliaci k minoritní a majoritní kultuře, preference jídla, hudby, aktivit, médií, kulturních praktik, používání a znalosti jazyka (Kang, 2006).

V prezentované studii se věnujeme kulturní orientaci českých Vietnamců. Podle údajů MV ČR žije v ČR přibližně 60 tis. Vietnamců, kteří do Československa začali přicházet již v 70. letech 20. století (Brouček, 2003). Vietnamci jsou v ČR od roku 2013 oficiální národnostní menšinou a jsou majoritou vnímáni většinou jako bezproblémoví a pracovití studenti nebo obchodníci.

Cílem studie bylo (1) porovnat orientaci vietnamských Čechů na vietnamskou a českou kulturu. (2) Na základě položek Obecného dotazníku etnicity odvodit faktorovou strukturu vietnamské a české kulturní orientace. Podle výsledků faktorové analýzy vybrat položky, které sytí současně vietnamskou a českou kulturní orientaci v několika dílčích oblastech (faktory odvození ve FA). (3) Porovnat v jednotlivých dílčích oblastech českou a vietnamskou kulturní orientaci.

METODA

Výzkumný vzorek

V souboru bylo 430 vietnamských Čechů ve věku 12 - 68 let, průměrný věk 20,58 let (sd = 7,65 let), z toho bylo 58 % žen. Do ČR přišli průměrně v 9,22 letech (sd = 5,97 let), nejpozději přišli ve věku 29 let, 279 z nich (65 %) se v ČR již narodilo. V ČR strávili 0-40 let (m = 17,13; sd = 4,93), tedy 14-100 % svého života (m = 87 %, sd = 19,23). Respondenty jsme kontaktovaly za pomoci vietnamských spolků a organizací (63 % respondentů). Dále jsme s prosbou o spolupráci oslovily střední školy v Praze, Brně a Chebu, na nichž studují Vietnamci. Někteří respondenti odpovídali na papírovou formu dotazníku, část respondentů se do výzkumu zapojila prostřednictvím elektronické formy dotazníku.

Výzkumné metody

Pro měření české a vietnamské kulturní orientace jsme použily Obecný dotazník etnicity (General Ethnicity Questionaire, GEQ, Tsai, 2000). GEQ obsahuje 37 položek pro každou kulturní orientaci. Respondenti se nejdříve vyjadřovali k orientaci na českou kulturu, poté posuzovali podle stejných položek orientaci na vietnamskou kulturu. Příklady položek GEQ

jsou uvedeny v Tabulce 1. Míru souhlasu s položkami vyjadřovali respondenti na pětistupňové Likertově škále.

Postup analýzy dat

Data jsme analyzovaly ve statistickém programu SPSS Statistics 24. Použily jsme explorační faktorovou analýzu s následnou rotací Varimax, abychom redukovaly množství proměnných a určily skupiny proměnných, za kterými stojí společný faktor. Pro porovnání průměrů české a vietnamské kulturní orientace a dílčích oblastí odvozených z faktorové analýzy jsme využily párové t-testy.

VÝSLEDKY

V Tabulce 2 jsou uvedeny deskriptivní statistiky kulturní orientace českých Vietnamců a výsledky párových t-testů. Z porovnání vyplývá, že vietnamští Češi mají vyšší českou než vietnamskou kulturní orientaci.

Z faktorové analýzy s následnou rotací Varimax pro položky české a vietnamské kulturní orientace jsme odvodily šestifaktorová řešení pro českou i vietnamskou kulturní orientaci. Po porovnání faktorů mělo pouze pět z nich stejný obsah v české i vietnamské verzi. Toto pětifaktorové řešení vyčerpává 46,73 % rozptylu u české a 49,82 % rozptylu u vietnamské verze.

V dalším kroku jsme identifikovaly položky, které sytily v české i vietnamské verzi pět společných faktorů. Na základě obsahu položek, které do jednotlivých faktorů vstupovaly, jsme faktory pojmenovaly (1) jazyk, (2) kulturní hrdost, (3) média, (4) sociální afiliace, (5) kulturní preference. V Tabulce 1 uvádíme společné faktory a položky, které je sytí, dále faktorový náboj každé položky ve vietnamské a české verzi GEQ. Jednotlivé škály (faktory) dosahují vnitřní konzistence v rozmezí 0,58-0,93, viz Tabulka 2.

Tabulka 1 Společné faktory české a vietnamské kulturní orientace a faktorové náboje jednotlivých položek

1) JAZYK	CZ[2]	V[2]
35. Jak dobře mluvíte česky/vietnamsky?	,90	,81
37. Jak dobře píšete česky/vietnamsky?	,88	,77
36. Jak dobře čtete česky/vietnamsky?	,87	,79
38. Jak dobře rozumíte češtině/vietnamštině?	,80	,79
2) KULTURNÍ HRDOST		
6. Na českou/vietnamskou kulturu jsem hrdý/á.	,78	,74
7. Česká/vietnamská kultura má na můj život pozitivní vliv.	,74	,59
13. Obdivuji Čechy/Vietnamce.	,70	,73
5. Stydím se za českou/vietnamskou kulturu.	,61	,60
4. Ve srovnání s tím, jak kritizuji jiné kultury, kritizuji českou/vietnamskou kulturu méně.	,40	,37
23. Přál/a bych si, aby mě Češi/Vietnamci akceptovali.	,36	,50
3) MÉDIA		
32. Jak často sledujete filmy v češtině/vietnamštině?	,79	,67
31. Jak často sledujete televizní vysíláni v češtině/vietnamštině?	,70	,56
33. Jak často posloucháte rádio v češtině/vietnamštině?	,68	,70
34. Jak často čtete literaturu v českém jazyce/ve vietnamštině?	,48	,68
4) SOCIÁLNÍ AFILIACE		
10. Chodím na místa, kde se vyskytují Češi/Vietnamci.	,71	,59
22. Nyní mám české/vietnamské kamarády.	,70	,72
21. Když jsem byl/a malý/malá, měl/a jsem české/vietnamské kamarády.	,67	,61
5) KULTURNÍ PREFERENCE		
9. Jsem přesvědčen/á o tom, že by moje děti měly mít jenom česká/vietnamská jména.	,65	,56
24. Chodím s Čechem/Češkou Vietnamcem/Vietnamkou.	,56	,45
14. Raději bych žil/a v české/vietnamské komunitě.	,51	,47
12. Ke svému partnerovi/partnerce se chovám tak, jak je to v Česku /Vietnamu obvyklé.	,39	,39

[2]Faktorové náboje jednotlivých položek pro českou a vietnamskou verzi, nula před desetinnou čárkou byla kvůli úspoře místa vynechána. Položky byly administrovány zvlášť pro českou a vietnamskou kulturní orientaci. V tabulce je uvedeno znění položek pro obě verze metody.

Na závěr jsme porovnaly pět společných faktorů české a vietnamské kulturní orientace. V Tabulce 2 uvádíme průměry, směrodatné odchylky, reliabilitu jednotlivých škál a výsledky párových t-testů s uvedenou hladinou významnosti. Vietnamští Češi udávali lepší znalost češtiny, než vietnamštiny, preferovali více česká než vietnamská média a měli častější kontakt s Čechy než s Vietnamci. Soubor se nelišil v preferenci české a vietnamské kultury, ale vietnamští Češi udávali více hrdosti na vietnamskou než na českou kulturu.

Tabulka 2 Popisné statistiky celkové kulturní orientace a pěti společných faktorů, reliabilita, párové t-testy pro celkovou kulturní orientaci a společné faktory

	M	SD	Cronbachova alfa[3]		t	df	p
Česká kulturní orientace	3,61	,49	0,89		12,70	428	< ,001
Vietnamská kulturní orientace	3,11	,60	0,92				
Jazyk (CZ)	4,47	,75	0,93		17,74	428	< ,001
Jazyk (V)	3,31	1,03	0,91				
Kulturní hrdost (CZ)	3,44	,64	0,71		-4,53	428	< ,001
Kulturní hrdost (V)	3,62	,65	0,71				
Média (CZ)	3,76	,99	0,76		28,97	429	< ,001
Média (V)	1,88	,87	0,84				
Sociální afiliace (CZ)	4,38	,78	0,72		10,05	429	< ,001
Sociální afiliace (V)	3,82	,94	0,66				
Kulturní preference (CZ)	2,73	,80	0,58		,71	428	,48
Kulturní preference (V)	2,68	,83	0,61				

[3] Vnitřní konzistence škály.

ZÁVĚR A DISKUSE

V etnologických a antropologických výzkumech byla vietnamská komunita v ČR charakterizována jako uzavřená, s malým zájmem o integraci (Brouček, 2003; Martínková, 2008). Naopak Bernard a Mikešová (2014) na základě měření vybraných indikátorů akulturace a sociální integrace, jako např. zájem o události v ČR, obliba českých jídel, zájem o kontakt s Čechy, čeští přátelé a zdroje sociální opory, zjistili relativně vysokou míru integrace českých Vietnamců. Více než 50 % z nich mělo české přátele, na které se mohli spolehnout. Výsledky naší studie korespondují se zjištěními Bernarda a Mikešové (2014). Vyplývá z nich, že vietnamští Češi z našeho souboru jsou více orientováni na českou než na vietnamskou kulturu. Tsaiová na základě GEQ zjistila, že mladí čínští Američané se neliší ve své orientaci na čínskou a americkou kulturu (Tsai, Ying, & Lee, 2001). Kdežto Ying a Han (2008), kteří použili GEQ u tří skupin Asijců v USA (Vietnamci, Kambodžané a Hmongové), ve všech třech skupinách zaznamenali větší orientaci na etnickou než na americkou kulturu. Stejně jako většina respondentů v naší studii, také respondenti v USA patřili do druhé generace, případně žijí v nové zemi již od dětství. Důvodem, proč jsou mladí vietnamští Češi orientováni více na českou než na vietnamskou kulturu, mohou být specifické podmínky, ve kterých v ČR vyrůstali. Na jejich rychlejší akulturaci se mohly podílet české ženy, kterým někteří pracující vietnamští rodiče svěřovali do péče své děti (Souralová, 2012).

Obecný dotazník etnicity umožňuje zkoumat kulturní orientaci v širším kontextu. Postihuje reálné chování v několika stěžejních oblastech kulturní orientace, které se mohou v různých souborech respondentů a různých zemích odlišovat. Znamená to, že faktorová

analýza v různých souborech může poskytnout odlišnou strukturu položek GEQ. Ze sebeposouzení vietnamských Čechů jsme v obou verzích GEQ odvodily pět faktorů se shodným obsahem. Obdobně jako v naší studii i Ying a Han (2008) hledali faktory, které mají v obou verzích GEQ totožný obsah. Ve shodě s našimi výsledky extrahovali pětifaktorové řešení. Čtyři z těchto faktorů se svým obsahem shodují s faktory odvozenými ze sebeposouzení vietnamských Čechů. V obou studiích se objevily faktory pojmenované *jazyk* (obsahovaly položky vztahující se k různým formám jazykových schopností), *média* (sledování televize, filmů, poslech rádia, tištěná média), *sociální afiliace* (kontakt s lidmi minority i majority). Obsahově se shodují v obou studiích i faktory pojmenované *kulturní hrdost.* Liší se faktory, které v USA pojmenovali jako kulturní aktivity (s položkami odkazujícími na konkrétní chování), kdežto z našich dat jsme odvodily faktor, který jsme pojmenovaly *kulturní preference* (kombinuje položky zjišťující postoje i konkrétní chování, srov. položky v Tabulce 1).

Z porovnání společných faktorů kulturní orientace vyplynulo, že vietnamští Češi mají lepší znalost češtiny než vietnamštiny. Také druhé generace Asijců v USA ovládaly lépe angličtinu než jazyky své minority (Tsai, Ying, & Lee, 2001; Ying & Han, 2008). Ovládání jazyka majority je pro příslušníky menšin nejdůležitější pro úspěšné fungování ve společnosti, protože jim umožnuje získat kvalifikaci a uplatnit se na pracovním trhu. Vietnamští Češi stejně jako asijští Američané, kteří participovali na obou výše citovaných studiích, sledují více média majority než média minority (filmy, televize, hudba, rádio, tištěná média). Důvodem je pravděpodobně menší dostupnost médií minoritní kultury. Zajímavé je zjištění, že čtyři skupiny Asijců v USA a také vietnamští Češi jsou více hrdi na svoji etnickou kulturu než na kulturu země, ve které žijí. Jedná se o faktor, který zahrnuje položky odkazující k postojům ke dvěma různým kulturám. Pro minority, žijící v kontextu euro-americké společnosti, tvoří hrdost na kulturu země svého původu důležitou součástí vlastní etnické identity. Postoje k dané kultuře se mění pomaleji, protože nepodléhají tak výrazně socializačním tlakům jako konkrétní způsoby chování. Zatímco Asijci v USA (Ying & Han, 2008) měli přibližně stejnou míru sociální afiliace vůči příslušníkům obou kultur, vietnamští Češi deklarovali více kontaktu s Čechy než s Vietnamci. Důvodem může být to, že v ČR nejsou dosud ve velkých městech čtvrti obývané převážně imigranty z Asie jako je to USA, a vietnamští Češi mají proto ve svém okolí více možností ke kontaktu s majoritou. V preferenci české a vietnamské kultury se vietnamští Češi neliší.

Studie přinesla údaje o vietnamských Češích v pěti dílčích aspektech jejich kulturní orientace vůči vietnamské a české kultuře. Naše výsledky ukázaly, že vietnamští Češi se úspěšně začleňují do většinové společnosti.

PODĚKOVÁNÍ

Výzkum byl financován GA ČR 13-25656s a podpořen RVO: 68081740.

LITERATURA

Bernard, J., & Mikešová, R. (2014). Sociální integrace imigrantů na rozhraní mezi dočasnou migrací a trvalým usazením. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, *50*(4), 521-545.

Brouček, S. (2003). *Aktuální problémy adaptace vietnamského etnika v ČR*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.

Kang, S. M. (2006). Measurement of acculturation, scale formats, and language competence their implications for adjustment. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37(6), 669-693.

Kim, C., Laroche, M., & Tomiuk, M. A. (2001). A measure of acculturation for Italian Canadians: Scale development and construct validation. *International Journal of Intercultural Relations*, *25*(6), 607-637.

Laroche, M., Kim, C., & Hui, M. K. (1997). A comparative investigation of dimensional structures of acculturation for Italian Canadians and Greek Canadians. *The Journal of Social Psychology*, *137*(3), 317-331.

Martínková, Š. (2008). Sociabilita vietnamského etnika v Praze. In Z. Uherek, Z. Korecká, & T. Pojarová (Eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy významných imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.

Navas, M., Rojas, A. J., García, M., & Pumares, P. (2007). Acculturation strategies and attitudes according to the Relative Acculturation Extended Model (RAEM): The perspectives of natives versus immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, *31*(1), 67-86.

Padilla, A. M., & Perez, W. (2003). Acculturation, social identity, and social cognition: A new perspective. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, *25*(1), 35-55.

Padilla, A. M., Wagatsuma, Y., & Lindholm, K. J. (1985). Acculturation and personality as predictors of stress in Japanese and Japanese-Americans. *The Journal of Social Psychology*, *125*(3), 295-305.

Sam, D. L., & Berry J. W. (Eds.). (2006). *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. UK: Cambridge University Press.

Souralová, A. (2012). Vietnamské rodiny a jejich české chůvy: Vzájemná závislost v péči o děti. *Sociální studia*, *9*(3), 31-50.

Tsai, J. L., & Chentsova-Dutton, Y. (2002). Models of cultural orientation: Differences between American-born and overseas-born Asians. In K. Kurasaki, S. Okazaki, &. S. Sue (Eds.), *Asian American mental health* (pp. 95-106). Springer US.

Tsai, J. L., Ying, Y. W., & Lee, P. A. (2000). The meaning of "being Chinese" and "being American" variation among Chinese American young adults. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *31*(3), 302-332.

Tsai, J. L., Ying, Y. W., & Lee, P. A. (2001). Cultural predictors of self-esteem: A study of Chinese American female and male young adults. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, *7*(3), 284.

van Oudenhoven, J. P., & Ward, C. (2013). Fading majority cultures: The implications of transnationalism and demographic changes for immigrant acculturation. *Journal of Community Applied Social Psychology*, *23*(2), 81-97.

Ying, Y. W., & Han, M. (2008). Cultural orientation in Southeast Asian American young adults. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, *14*(1), 29.

POUŽÍVATEĽSKÉ NÁVYKY ADOLESCENTOV V PROSTREDÍ SOCIÁLNYCH SIETÍ A ZÁVISLOSŤ OD FACEBOOKU

PATTERNS OF SOCIAL NETWORKING SITES ACTIVITIES OF ADOLESCENTS AND FACEBOOK ADDICTION

Pavel Izrael[1], Juraj Holdoš[2], Róbert Ďurka[3]

[1] *Katedra žurnalistiky, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku*

[2,3] *Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku*

1pavel.izrael@ku.sk, 2juraj.holdos@ku.sk, 3robert.durka@ku.sk

Abstrakt

Sociálne siete sa pre adolescentov stali primárnou platformou, ktorú používajú na sebaprezentáciu a prostredníctvom ktorej interagujú s druhými ľuďmi a pristupujú k informáciám. Súčasne sa objavuje viac a viac prípadov jednotlivcov s príznakmi závislosti od sociálnych sietí.
Predkladaný príspevok prináša výsledky z výskumu adolescentov (N = 141) zisťujúceho súvislosť medzi používateľskými návykmi adolescentov v prostredí Facebooku a závislosťou od tejto sociálnej siete. Použili sme nasledovné metodiky: Bergenskú škálu závislosti od Facebooku a dotazník zisťujúci motívy pre používanie Facebooku a aktivity na Facebooku. Výsledky ukazujú, že motív nadväzovania nových kontaktov, používanie stolového počítača, množstvo času stráveného používaním sociálnych sietí počas voľných dní, frekvencia ich používania a nahrávanie fotiek a videí vysvetľujú 31 % variancie závislosti od Facebooku.

Kľúčové slová: Sociálne siete; Facebook; závislosť od Facebooku; používateľské návyky

Abstract

Social networking sites (SNSs) have become for adolescents a primary platform for self-presentation, interaction with others and access to information. In addition, there are more and more individuals suffering from social networking sites addiction.
This paper presents results from research studying adolescents (N = 141) and a relationship between patterns of Facebook activities and Facebook addiction. The following scales were utilized: the Bergen Facebook Addiction Scale, a questionnaire aimed at motives for Facebook use and Facebook activities. The results show that motive for meeting new people, using desktop computer, time spent using SNSs on free days, frequency of their use and posting photos and videos explain 31 % variance of Facebook addiction. This implies that tendency to self-presentation may contribute to developing Facebook addiction.

Key words: Social networking sites; Facebook; Facebook addiction; patterns of use

ÚVOD

Mladí ľudia pristupujú k sociálnym sieťam ako prirodzeným platformám svojho spoločenského života: cez ne komunikujú, vyhľadávajú informácie a zábavu, používajú ich na sebaprezentáciu a vstupujú do rozmanitých foriem medziľudskej interakcie napĺňajúc si tak osobné a sociálne potreby (Baek et al., 2014). Sociálne siete adolescentom ponúkajú mnoho stimulov dôležitých pri budovaní identity (Ehrenberg et al., 2008). Sú tak akýmsi testovacím laboratóriom v niektorých aspektoch socializácie adolescentov v zmysle získania spätnej väzby (Cha, 2010). Dáta z júna 2016 ukazujú, že denne Facebook používa priemerne 1,13 miliardy používateľov (Facebook, 2016). Výskum ukázal, že 59 % detí vo veku 11-16 rokov používa sociálne siete každý deň a prostriedkom pripojenia sú najčastejšie osobné zariadenia, ako napr. smartfóny či tablety. (Livingstonová et al., 2014).

Používanie internetu so sebou nesie nielen množstvo príležitostí ale aj rizík. Okrem problematického obsahu existujú aj riziká spojené s používateľskými návykmi. Jedna štvrtina detí kvôli internetu zanedbáva jedenie alebo spánok, takmer dve tretiny uvádzajú, že kvôli internetu trávia menej času s rodinou, priateľmi alebo štúdiom (Livingstonová et al., 2014). Posledne spomenuté negatívne dôsledky sa v odbornej literatúre spájajú s nadmerným používaním internetu – fenoménom, ktorému sa odborníci venujú približne už 20 rokov. Kritériá použité na meranie korešpondujú s komponentmi v modeli závislosti predloženom Griffithsom (2005): salienciou, zmenou nálady, toleranciou, syndrómom odňatia, konfliktom a relapsom.

Závislosť od sociálnych sietí spadá medzi špecifické formy závislosti od internetu, akými sú napr. on-line gambling, závislosť od hrania hier či sexu na internete (Kussová & Griffiths, 2011).

Výskum naznačuje, že ženy uprednostňujú také on-line aplikácie, ktoré umožňujú komunikáciu s druhými, a prejavuje sa u nich vyššia miera závislosti od Facebooku ako u mužov. (Andreassenová et al., 2012). Ten istý výskum ukázal aj pozitívnu súvislosť medzi závislosťou od Facebooku a on-line aktivitou na Facebooku napr. v podobe zasielania správ či komentovania. Z pohľadu osobnostných charakteristík, výskumy ukazujú, riziko vzniku závislosti od sociálnych sietí je vyššie v prípade extrovertných jednotlivcov a ľudí s nedostatkom zmyslu pre zodpovednosť (Andreassenová et al., 2012; Kussová & Griffiths, 2011).

Na druhej strane existujú aj faktory znižujúce riziko vzniku možnej závislosti od internetu, ako napr. pozitívny prístup rodičov vo výchove, súdržnosť rodiny a dobrá komunikácia

v rodine (Park, Kim, & Cho, 2008). Cieľom príspevku je doplniť odbornú diskusiu o závislosti od internetu o pohľad na používateľské návyky adolescentov na sociálnych sieťach.

VO: *Aká je súvislosť medzi používateľskými návykmi na sociálnych sieťach a závislosťou od Facebooku?*

METÓDA

Výskumnú vzorku tvorilo 133 študentov stredných škôl v Ružomberku (47 % chlapcov, 53 % dievčat). Priemerný vek bol 16 rokov. Respondentom bol distribuovaný štruktúrovaný dotazník, ktorý vypĺňali v školskom prostredí.

Administrovaný dotazník pozostával z viacerých častí, pričom predkladaná štúdia vychádza z častí zameraných na: sociodemografické premenné; položky zisťujúce spôsob pripájania sa na internet a množstvo času tráveného používaním internetu a sociálnych sietí; položky zisťujúce aktivity na sociálnych sieťach a účel používania sociálnych sietí; meranie závislosti od Facebooku. Dotazník bol administrovaný v triedach prvého a druhého ročníka na Strednej zdravotníckej škole M.T. Schererovej, Gymnáziu sv. Andreja a Strednej odbornej škole polytechnickej v Ružomberku, vždy so súhlasom riaditeľa konkrétnej školy. Zber dát prebiehal v marci a apríli 2016.

Bergenská škála na meranie závislosti od Facebooku. Vo výskume sme použili pôvodné položky, z ktorých bol odborníkmi z Bergenskej univerzity navrhnutý nástroj na meranie závislosti od Facebooku (Andreassenová et al., 2012). Táto škála pozostáva z 18 položiek, z ktorých sa vždy tri dotýkajú jedného zo šiestich kľúčových komponentov závislosti: významnosti, zmeny nálady, tolerancie, syndrómu odňatia, konfliktu a relapsu. Každá položka bola meraná na päťbodovej škále: 1 = veľmi zriedka, 2 = zriedka, 3 = niekedy, 4 = často, 5 = veľmi často. Hodnota Cronbachovej alfy pre vnútornú konzistenciu položiek meracieho nástroja bola $\alpha = 0{,}92$.

Aktivity na Facebooku. Na meranie aktivít v sociálnej sieti Facebook sme použili nástroj navrhnutý Yangom a Brownom (2013). Niektoré položky sme vyradili, keďže nekorešpondovali s aktuálnymi funkciami Facebooku. Hodnota Cronbachovej α pri 15 položkách bola 0,84. Každá položka bola meraná na päťbodovej škále: 1 = nikdy, 2 = zriedka, 3 = niekedy, 4 = často, 5 = veľmi často.

*Dôvody pre používanie Fa*cebooku. – Položky na zisťovanie motívov pre používanie Facebooku sme vytvorili na základe základných funkcií sociálnych sietí: komunikácia, informácie o priateľoch, sebaprezentácia (zdieľanie vlastného obsahu), hranie hier, pozeranie videí, vyhľadávanie známych a nadväzovanie nových kontaktov. Respondent odpovedal na otázku: *Ako často sú nasledovné aktivity dôvodom, prečo využívaš sociálne siete?* Každá položka bola meraná na päťbodovej škále: 1 = nikdy, 2 = zriedka, 3 = niekedy, 4 = často, 5 = veľmi často.

VÝSLEDKY

V analyzovanej vzorke malo profil na Facebooku 95 % adolescentov, pričom 63 % z celej vzorky malo profil na viac ako troch sociálnych sieťach. Väčšina adolescentov (79 %) sa pripája do sociálnych sietí viackrát za deň a počas pracovných dní trávia na sociálnych sieťach takmer 4 hodiny (M = 3,94). Počas voľných dní toto množstvo času narastá (M = 5,08). Komunikácia s priateľmi je najčastejším dôvodom používania sociálnych sietí – 94 % adolescentov to udáva ako častý a veľmi častý dôvod. Najmenej častým dôvodom je hranie hier – 82 % adolescentov uviedlo, že to nie je nikdy alebo je len zriedka dôvod používania sociálnych sietí. Pri analýze položiek zo škály na meranie závislosti od Facebooku sa ukázalo, že 38 % adolescentov sa často až veľmi často stáva, že na Facebooku trávia viac času, ako pôvodne plánovali. O významnosti tejto sociálnej siete svedčí aj to, že 45 % často až veľmi často premýšľa o používaní Facebooku a plánuje takéto použitie.

S cieľom zistiť prediktory závislosti boli v hierarchickej regresnej analýze použité len tie premenné, ktoré boli pri korelačnej analýze (kontrolnými premennými boli vek a pohlavie) identifikované ako signifikantné. Výsledkom bol model obsahujúci tieto premenné: čas strávený na sociálnych sieťach počas voľných dní, používanie stolového počítača na pripojenie do internetu, frekvencia navštevovania sociálnych sietí, nadväzovanie nových kontaktov ako dôvod používania sociálnych sietí a nahrávanie fotiek a videí. Tento model vysvetľuje 31 % z možnej závislosti od Facebooku (Tabuľka 1).

Tabuľka 1 Hierarchická regresná analýza predikujúca závislosť od Facebooku pomocou používateľských návykov

	Závislosť od Facebooku (BFAS)		
Prediktor	Beta	SE	β
Krok 1			
Čas na SoS počas voľných dní	1,076	0,317	0,315**
Krok 2			
Čas na SoS počas voľných dní	1,157	0,313	0,339***
používanie stolového počítača	2,785	1,184	0,216*
Krok 3			
Čas na SoS počas voľných dní	0,967	0,321	0,283**
používanie stolového počítača	2,727	1,166	0,211*
Frekvencia pripojenia do SoS	5,561	2,687	0,194*
Krok 4			
Čas na SoS počas voľných dní	0,656	0,325	0,192*
používanie stolového počítača	2,812	1,121	0,218*
Frekvencia pripojenia do SoS	3,762	2,649	0,131
Dôvod – nadväzovanie nových kontaktov	3,931	1,282	0,292**
Krok 4			
Čas na SoS počas voľných dní	0,615	0,315	0,180
používanie stolového počítača	2,332	1,098	0,180*
Frekvencia pripojenia do SoS	3,613	2,563	0,126
Dôvod – nadväzovanie nových kontaktov	3,040	1,280	0,226*
Aktivita – nahrávanie fotiek a videí	3,513	1,248	0,248**
R^2	0,305**		

Poznámka. SoS – sociálne siete; N = 112; R^2 pre 1. krok = 0,099**; R^2 pre 2. krok = 0,145*;
R^2 pre 3. krok = 0,180*; R^2 pre 4. krok = 0,250**; R^2 pre 5. krok = 0,305**;
F(5, 100) = 8,765 (p < ,001).
****p < ,00;, **p < ,0;,*p < ,05*

DISKUSIA

Množstvo času stráveného používaním sociálnych sietí a frekvencia ich používania vo všeobecnosti naznačujú, aký význam im adolescenti pripisujú. Čas trávený v rámci voľných dní ako prediktor môže naznačovať, že keď pominú prekážky (hlavne školské povinnosti), mladý človek môže používať sociálne siete viac-menej slobodnejšie, s menším stresom, čo zvyšuje atraktivitu danej aktivity. Predpokladaná prítomnosť pozitívnych pocitov a absencia možných negatívnych faktorov (stres, obavy z následkov nesplnenia povinností) môže prispieť k rozvoju závislosti.

Adolescenti v skúmanej vzorke používajú na prístup do soc. sietí najčastejšie mobil, no čím viac času si nájdu ešte aj na stolový počítač, tým sa zvyšuje pravdepodobnosť vzniku závislosti. Interpretovať používanie stolového počítača ako prediktora závislosti je náročnejšie aj preto, že bola zistená štatisticky významná korelácia len medzi touto premennou a počtom používaných soc. sietí. Možným vysvetlením je, že používanie stolového počítača v prostredí sociálnych sietí je v určitých aspektoch pohodlnejšie (veľkosť obrazovky, rýchlosť písania a vkladania obsahu).

Nadväzovanie nových kontaktov ako dôvod používania soc. sietí svedčí o potrebe interakcie mimo bežných priateľských kruhov, čo prináša so sebou element novosti, zaujímavosti, pestrosti, čo následne môže človeka motivovať k ďalšiemu používaniu. Význam tejto aktivity potvrdil aj výskum Yanga a Browna (2013).

Nahrávanie fotiek a videí je prejavom tzv. on-line sociability, ktorej súvis so závislosťou sa ukázal aj vo výskume Andreassenovej et al. (2012). Cez fotky a videá si adolescenti budujú svoj obraz – ide o formu sebaprezentácie, pri ktorej niečo zo seba odkrývajú a predkladajú druhým. To môže spustiť reakciu centier mozgu zodpovedných za pocit odmeny, o čom hovorí výskum Tamirovej a Mitchella (2012). Vyhľadávanie týchto pozitívnych pocitov, môže prispievať k možnej závislosti.

Výskum úspešne poukázal na to, aké dôležité sú používateľské návyky z pohľadu vzniku možnej závislosti od Facebooku. Vzhľadom na veľkosť vzorky je potrebné brať výsledky predkladaného výskumu s patričnou rezervou. Keďže nešlo o reprezentatívnu vzorku, je pravdepodobné, že pri inej vzorke by sa výsledky mohli odlišovať a výsledný model by mohol obsahovať iné premenné. Model s premennými vysvetľujúci 31 % závislosti od Facebooku má svoju výpovednú hodnotu, ale v budúcnosti bude potrebné validovať samotný nástroj na meranie predmetnej závislosti a medzi položky zahrnúť aj osobnostné premenné.

LITERATÚRA

Andreassen, C. S., Torsheim, T., Brunborg, G. S., & Pallesen, S. (2012). Development of a Facebook Addiction Scale. *Psychological Reports*, *110*, 1-17.

Baek, Y. M., Cho, Y., & Kim, H. (2014). Attachment style and its influence on the activities, motives, and consequences of SNS use. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, *58*, 522-541.

Cha, J. (2010). Factors affecting the frequency and amount of social networking site use: Motivations, perceptions, and privacy concerns. *First Monday*, *15*(12). Retrieved March

14, 2015, from http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/2889/2685

Ehrenberg, A., Juckes, S., White, K. M., & Walsh, S. P. (2008). Personality and self-esteem as predictors of young people's technology use. *Cyberpsychology and Behavior, 11*, 739-741.

Facebook (2016) Company info. Retrieved June 27, 2016, from http://newsroom.fb.com/company-info/

Griffiths, M. D. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, *10*(4), 191-197.

Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2011). On-line social networking and addiction. A review of the psychological literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 8*, 3528-3552.

Kuss, D. J. & Griffiths, M. D. (2011). Excessive on-line social networking – Can adolescents become addicted to Facebook? *Education and Health*, *29*, 68-71.

Kuss, D. J. (2016). Internet Addiction: A Clinical Perspective. In A. Attrill & Ch. Fullwood, (Eds.), *Applied Cyberpsychology: Practical Applications of Cyberpsychological Theory and Research* (pp. 89-103). New York: Palgrave Macmillan.

Livingstone, S., Haddon, L., Vincent, J., Mascheroni, G., & Ólafsson, K. (2014). *Net children go mobile: The UK report*. London: London School of Economics and Political Science. Retrieved June 14, 2016, from https://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20III/Reports/NCGMUKReportfinal.pdf

Park, S. K., Kim, J. Y., & Cho, C. B. (2008). Prevalence of Internet addiction and correlates with family factors among South Korean adolescents. *Adolescence*, *43*(172), 895-909.

Tamir, D. I., & Mitchell, J. P. (2012). Disclosing information about the self is intrinsically rewarding. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, *109*(21), 8038-8043. Retrieved June 11, 2016, from http://www.pnas.org/content/109/21/8038.full

Yang, C. C., & Brown, B. B. (2013). Motives for using Facebook, patterns of Facebook activities, and late adolescents' social adjustment to college. *Journal of Youth and Adolescence, 42*, 403-416.

COPINGOVÉ STRATÉGIE ADOLESCENTOV A ICH PREFERENCIA V ZÁVISLOSTI OD POČTU SÚRODENCOV, RODU A RODIČOVSKEJ VÝCHOVY

ADOLESCENTS COPING STRATEGIES AND THEIR PREFERENCES DEPENDING ON THE NUMBER OF SIBLINGS, GENDER AND PARENTS UPBRINGING

Monika Kačmárová, Katarína Bieľaková, Peter Babinčák

Inštitút psychológie FF PU v Prešove

mkacmar@unipo.sk, k.bielakova@gmail.com

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo overenie preferencie copingových stratégií adolescentov v závislosti od počtu súrodencov, výchovných štýlov otca a matky a ďalších kontrolovaných premenných. Výskumu sa zúčastnilo 120 stredoškolských študentov vo veku 15-18 rokov. Na hodnotenie výchovných štýlov rodičov bola použitá metodika ADOR (Matějček & Říčan, 1983), copingové stratégie boli merané inventárom SFV 78 (Janke & Erdmann, 2003), pre skríningové zhodnotenie osobnostných vlastností bola využitá metodika TIPI (Gosling, Rentfrow, & Swann, 2003). Kontrolovanými premennými boli socioekonomický status, religiozita, vek a rod. Viacnásobnou hierarchickou regresnou analýzou bol potvrdený efekt príslušnosti k viacdetným rodinám ako signifikantný prediktor 2 z 13 meraných copingových stratégií (pozitívna sebainštrukcia a potreba sociálnej opory). Podobne sa v regresných modeloch popri osobnostných vlastnostiach presadili ako prediktory aj výchovné štýly otca a matky spolu s ďalšími sledovanými premennými. Na základe zaznamenaných výsledkov možno formulovať ďalšie hypotézy o odlišných stratégiách zvládania v rodinách s rôznym počtom detí avšak zohľadňujúc štýly rodičovskej výchovy.

Kľúčové slová: copingové stratégie; štýly výchovy; súrodenci; adolescenti

Abstract

The aim of the research was to verify the preference of adolescents coping strategies depending on number of siblings, upbringing styles of father and mother and other controlled variables. 120 participants, high school students aged 15-18 years were part of the research sample. For the evaluation upbringing styles of father and mother was used a methodology ADOR (Matejcek & Rican, 1983), coping strategies were measured by methodology SFV 78 (Janke & Erdmann, 2003), for the screening assessment of personality traits was used methodology TIPI (Gosling, Rentfrow, & Swann, 2003). Controlled variable were socioeconomic status, religiosity, age and gender. The results of hierarchical multiple regression analysis confirmed the effect of belonging to families with more children as a significant predictor 2 out of 13 measured coping strategies (positive self-instruction and

social support). Similarly, in the regression models besides personality features were assert as predictors also upbringing styles of father and mother, together with other observed variables. Based on detected results we may formulate other hypotheses about different coping strategies in families with different number of children but taking into account the styles of parent's upbringing.

Key words: coping strategies; parental styles; siblings; adolescents

ÚVOD

Copingové stratégie si každý z nás začína osvojovať už vo vlastnej primárnej sociálnej skupine, teda v rodine, a to prostredníctvom výchovných štýlov rodičov. Ďalej si ich rozvíjame v edukačnom procese postupným zrením osobnosti. Je preto dôležité, aký prostriedok pre vývin psychickej odolnosti zvolí vychovávateľ pre dieťa. Prostredníctvom realizovaných výskumných štúdií zo zahraničia i zo Slovenska sa dozvedáme o rozličných aspektoch vplývajúcich na voľbu copingových alebo zvládacích stratégií. Autori venujú pozornosť vplyvom rodinných problémov na deti, ich psychologickej adjustácii, schopnosti vzdelávať sa či socializácii. Iné štúdie skúmajú zase rozdiely vo vzťahoch rodič-dieťa v rámci foriem rodinného spolužitia a taktiež preferenciu stratégií zvládania ťažkostí deťmi vzhľadom na pohlavie, vnímanú rodičovskú výchovu alebo na počet súrodencov (Kandel & Merrick, 2003; Meesters & Muris, 2004; Medveďová & Tordaji-Zima, 2005; Hanžlová & Macek, 2008).

Pri analýze štúdií zohľadňujúcich vo výskume početnosť rodiny sme zistili, že existuje viacero definícií viacdetných rodín. V Nórsku je napríklad podľa údajov vyplývajúcich zo štatistík považovaná za viacdetnú rodinu, rodina s troma a viac deťmi (Black, Devereux, & Salvanes, 2005). Podľa výsledkov sčítania obyvateľov na Slovensku z roku 2011, narastal medzi rodinami založenými manželstvom počet bezdetných rodín, jednodetných rodín vo všeobecnosti, najviac pribúdalo rodín s dvoma deťmi. Najnižší podiel predstavovali rodiny s tromi a viac deťmi (Podmanická, Fillová, Ivančíková, Juhaščíková, Katerinková, Kotlár, & et al., 2015). Na základe uvedeného sme do skupiny osôb pochádzajúcich z viacdetných rodín zaradili respondentov, ktorí mali minimálne dvoch a viac súrodencov.

V zahraničných štúdiách bol vzhľadom ku copingovým stratégiám mladých ľudí potvrdený významný vzťah s religiozitou a osobnostnými vlastnosťami (Carver & Connor-Smith, 2010; Khan, Siraj, & Li, 2011), kde sa preukázal pozitívny vzťah religiozity k emocionálnej opore, pozitívnej sebainštrukcii a negatívny vzťah k sebaobviňovaniu. V rámci osobnostných charakteristík si extravertované osoby volili pozitívnu sebainštrukciu a preferencia emocionálnej opory mala pozitívny vzťah s extraverziou, svedomitosťou a otvorenosťou,

a naopak negatívny vzťah s neurotizmom. Zistený bol tiež vzťah medzi copingom a socioekonomickým statusom hodnoteným prostredníctvom vzdelania, príjmu či zamestnania rodičov (Wadsworth & Berger, 2006; Finkelstein, Kubzansky, Capitman, & Goodman, 2007), čo bolo podnetom na zaradenie týchto premenných do realizovaného výskumu.

Cieľom prezentovaného výskumu bolo overiť preferenciu copingových stratégií adolescentov v závislosti od súrodeneckej konštelácie (počtu súrodencov), osobnostných vlastností, a tiež výchovných štýlov otca a matky, rodu, veku, religiozity a socio-ekonomického statusu.

METÓDA

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 120 stredoškolských študentov (36 chlapcov, 84 dievčat) vo veku 15-18 rokov (priemerný vek 16,59 rokov; SD = 1,01). Z hľadiska počtu súrodencov sa výskumu zúčastnilo 38 jedináčikov, 10 osôb malo dvoch súrodencov a troch a viac súrodencov uviedlo 72 osôb. Žiaden účastník nepochádzal z menšinovej alebo etnickej skupiny. Respondenti boli do výskumu zaradení na základe nenáhodného lavínového výberu a pochádzali z Prešovského, Košického a Trenčianskeho kraja.

Výskumné nástroje

Výchovné štýly oboch rodičov – pozitivita, direktivita, hostilita, autonómia a nedôslednosť – boli zisťované prostredníctvom dotazníka ADOR (Matějček & Říčan, 1983). Hodnoty reliability jednotlivých škál sa pohybovali v rozmedzí α = 0,71-0,90.

Copingové stratégie adolescentov boli merané inventárom SVF 78 (Janke & Erdmann, 2003), ktorý obsahuje 78 položiek rozdelených do 13 subtestov predstavujúcich jednotlivé stratégie zvládania. Autori ich primárne delia do 2 skupín – pozitívne a negatívne. K pozitívnym zaradzujú: podhodnotenie, odmietanie viny, odklon, náhradné uspokojenie, kontrola situácie, kontrola reakcií, pozitívna sebainštrukcia. K negatívnym patria: úniková tendencia, perseverácia, rezignácia, sebaobviňovanie. Patria k nim tiež dve samostatné stratégie – potreba sociálnej opory a vyhýbanie sa – tie nevčlenili do žiadnej skupiny. Vnútorná konzistencia v rámci subtestov vypočítaná pomocou Cronbachovej α = 0,57-0,88.

Použitá bola tiež 10-položková skríningová metodika TIPI (Gosling, Rentfrow, & Swann, 2003) za zistenie 5 osobnostných faktorov predstavujúcich model „big five“ – extraverzia,

emočná stabilita, otvorenosť voči skúsenosti, prívetivosť a svedomitosť (hodnoty test-retest reliability v pôvodnom dotazníku sa pohybovali v rozmedzí r = 0,61-0,77).

V rámci sociodemografického dotazníka bol zaznamenaný: počet súrodencov (aj nevlastných), socioekonomický status (vzdelanie otca a matky, finančné a materiálne zabezpečenie v rodine), religiozita (frekvencia modlitby, sila viery), vek a rod adolescenta.

VÝSLEDKY

Pri spracovaní údajov – zohľadňujúc 13 copingových stratégií ako kritériá – bola použitá viacnásobná hierarchická regresná analýza (metóda stepwise). Jednotlivé prediktory vstupovali do analýzy v blokoch v tomto poradí: 1. blok tvorili vyššie uvedené sociodemografické a kontrolované premenné, 2. blok osobnostné faktory a 3. blok výchovné štýly oboch rodičov. K štyrom copingovým stratégiám (odmietanie viny, odklon, náhradné uspokojenie, vyhýbanie sa) nepreukázal významný vzťah žiaden z testovaných prediktorov. V Tabuľke 1 sú prezentované regresné modely pre 2 stratégie, v ktorých bol ako významný prediktor potvrdený efekt príslušnosti k viacdetným rodinám spolu s ďalšími sledovanými premennými.

Tabuľka 1 Regresné modely pre rod, vek, počet súrodencov, silu viery, frekvenciu modlitby, socioekonomický status, osobnostné faktory, výchovné štýly ako prediktory a pozitívna sebainštrukcia a potreba sociálnej opory ako kritériá (akceptované modely; p < ,05)

Prediktor	R	R²-change	B	T	p
Pozitívna sebainštrukcia (F_{total} (2,117) = 5,548; p < ,01)					
počet súrodencov	,20	,04*	1,85	2,371	,019
extraverzia	,29	,05*	,66	2,406	,018
(Constant)			17,648		
Potreba sociálnej opory (F_{total} (4, 113) = 4,537; p < ,01)					
počet súrodencov	,23	,05*	2,82	2,630	,010
extraverzia	,27	,02	,88	2,327	,022
frekvencia modlitby	,30	,02	,27	2,109	,037
nedôslednosť otca	,37	,05*	,33	2,491	,014
(Constant)			9,312		

Poznámka: *p < ,05. Počet súrodencov vstupoval ako dummy premenná, kde 0 = menej ako 3 súrodenci, 1 = viac ako 3 súrodenci; ostatné premenné boli intervalového charakteru, kde vysoká hodnota indikuje vysokú mieru konštruktu a naopak.

Z testovaných prediktorov bol vo významnom pozitívnom vzťahu k dvom copingovým stratégiám (pozitívna sebainštrukcia, potreba sociálnej opory) počet súrodencov, a tiež extraverzia, ktoré spolu vysvetlili 9 % a 7 % danej premennej. Okrem týchto premenných,

častejšie venovanie sa modlitbe a nedôslednosť otca predikovali tiež väčšiu preferenciu stratégie sociálna opora a rovnako spolu vysvetlili 7 % skúmanej premennej.

V Tabuľke 2 sú uvedené regresné modely pre ďalšie copingové stratégie, ktorých významnými prediktormi boli hlavne osobnostné faktory a štýly rodičovskej výchovy, avšak počet súrodencov sa ako významný prediktor nepreukázal.

Tabuľka 2 Regresné modely pre rod, vek, počet súrodencov, silu viery, frekvenciu modlitby, socioekonomický status, osobnostné faktory, výchovné štýly ako prediktory a podhodnotenie, kontrola situácie, kontrola reakcií, únikové tendencie, perseverácia, rezignácia a sebaobviňovanie ako kritériá (akceptované modely; p < ,05)

Prediktor	R	R²-change	B	T	p
Podhodnotenie (F_{total} (2,117) = 12,808; p < ,000)					
rod	,26	,07**	-2,51	-2,690	,008
svedomitosť	,42	,11***	1,12	3,981	,000
(Constant)			15,452		
Kontrola situácie (F_{total} (2, 117) = 9,497; p < ,000)					
svedomitosť	,29	,09**	,68	2,910	,004
extraverzia	,37	,05**	,69	2,693	,008
(Constant)			14,526		
Kontrola reakcií (F_{total} (2, 117) = 4,127; p < ,05)					
svedomitosť	,18	,03*	,52	2,016	,046
(Constant)			19,134		
Únikové tendencie (F_{total} (2, 117) = 5,373; p < ,01)					
direktivita matka	,16	,03	,21	2,711	,008
autonómia matka	,29	,06**	,21	2,708	,008
(Constant)			13,663		
Perseverácia (F_{total} (2, 117) = 16,543; p < ,000)					
svedomitosť	,35	,12***	-1,15	-3,787	,000
hostilita otec	,47	,10***	,49	3,873	,000
(Constant)			20,868		
Rezignácia (F_{total} (2, 117) = 14,410; p < ,000)					
svedomitosť	,38	,14***	-1,11	-4,215	,000
hostilita otec	,46	,06**	,31	2,825	,006
(Constant)			18,374		
Sebaobviňovanie (F_{total} (2, 117) = 14,410; p < ,000)					
frekvencia modlitby	,19	,04*	,50	2,559	,012
prívetivosť	,32	,07**	-,77	-2,441	,016
nedôslednosť otca	,39	,05*	,27	2,578	,011
(Constant)			16,819		

Poznámka: * znamená p < .05; ** znamená p < .01; znamená p < .001. Rod: 0 = chlapec, 1 = dievča; ostatné premenné boli intervalového charakteru, kde vysoká hodnota indikuje vysokú mieru konštruktu a naopak.

Rod bol významným prediktorom preferencie len copingovej stratégie podhodnotenie (7 % variancie), ktorú dievčatá využívajú menej v porovnaní s chlapcami. Osobnostná charakteristika svedomitosť sa významnou mierou podieľala na vysvetlení variancie troch pozitívnych stratégií (podhodnotenie, kontrola situácie a kontrola reakcií), a spolu s výchovným štýlom hostilita zo stany otca tiež na vysvetlení dvoch negatívnych stratégií (perseverácia a rezignácia). Z osobnostných faktorov preukázala extraverzia významný pozitívny vzťah k stratégii kontrola situácie (5 %) a prívetivosť bola v negatívnom vzťahu k sebaobviňovaniu (7 %). V rámci výchovných štýlov sa preukázal tiež významný vzťah direktivity (3 %) a autonómie matky (6 %) k preferencii únikových tendencií, kým nedôslednosť otca (5 %) vedie k preferencii stratégie sebaobviňovanie. Častejšie modlenie sa (4 %) tiež patrilo k prediktorom sebaobviňovania.

DISKUSIA

Na základe regresnej analýzy bol potvrdený efekt príslušnosti k viacdetným rodinám ako signifikantný prediktor 2 z 13 meraných copingových stratégií (pozitívna sebainštrukcia a potreba sociálnej opory). Okrem osobnostných vlastností (extraverzia, svedomitosť a prívetivosť) sa ako významné prediktory presadili aj výchovné štýly otca a matky spolu s kontrolovanými premennými rod a frekvencia modlitby.

Výhodou vo viacdetných rodinách sú súrodenci, ktorí vytvárajú pre ostatných prototypy vzťahov s inými ľuďmi (Čechová & Tedlová, 2007). Ak získajú z týchto vzorcov vzťahov pozitívne skúsenosti, môžu u nich podporovať voľbu zdravých stratégií, akou je aj pozitívna sebainštrukcia či sociálna opora. Preferenciu sociálnej opory v záťažových situáciách u adolescentov s viacerými súrodencami uvádzajú v záveroch zo skúmania Carver a Connor-Smith (2010), obdobne tiež Ross a Cuskelly (2006). Copingovými stratégiami a kvalitou života súrodencov detí s chronickým ochorením sa zaoberala Deggelmanová (2011), ktorá zistila, že z hľadiska na prístup zameraných štýlov zvládania preferovali adolescenti najviac kognitívnu reštrukturalizáciu, ktorá obsahovo korešponduje s nami skúmanou premennou pozitívna sebainštrukcia.

Na viacerých stratégiách zvládania sa ako významné prediktory podieľali výchovné štýly rodičov. Medveďová (2004) konštatuje, že ak rodičia využívajú vo výchove fyzické tresty a verbálnu agresiu, síce to pôsobí na deti negatívne, no sú oveľa citlivejšie a vnímavejšie na disharmonické prostredie v rodine. Nepriaznivé podmienky v tomto období vplývajú aj na formovanie osobných zdrojov (sebaúcty, svedomitosti a citovej stability), a tie sú rozhodujúce

pre zvládanie záťažových udalostí. Nami nadobudnuté zistenia poukazujú na skutočnosť, že najmä výchovné pôsobenie otca prispieva k preferencii určitej copingovej stratégie. Nedôslednosť vo výchove zo strany otca bola významným prediktorom potreby vyhľadávania sociálnej opory, a tiež môže viesť ku skľúčenosti a prisudzovaniu si pocitu viny za vzniknutú záťaž. Nepriateľské hostilné nastavenie otca predikuje voľbu negatívnych stratégií – perseverácia a rezignácia, ktoré oslabujú alebo dokonca znemožňujú zvládnutie záťaže. Výchovné štýly matky – tak direktivita na jednej strane, avšak aj autonómia na strane druhej – boli vo významnom pozitívnom vzťahu k maladaptívnemu spôsobu vyrovnávania sa so stresom v podobe únikových tendencií prejavujúcich sa neschopnosťou vzoprieť sa mu. S takto preukázanými súvislosťami medzi danými premennými sme sa v doterajších výskumných prácach z danej oblasti nestretli, preto je nevyhnutné ich ďalšie overenie.

Copingové stratégie sa odlišujú u adolescentov aj z hľadiska ich osobnostného vývoja a problémových situácií. K zisteniam týkajúcim sa pozitívneho vzťahu medzi extraverziou a sociálnou oporou s využitím skríningového dotazníka TIPI dospeli vo svojom výskume tiež Khan, Siraj a Li (2011). Pozitívnu sebainštrukciu si rovnako častejšie volili extravertovaní študenti. Ďalej sme zistili, že spoľahlivosť a sebadisciplína zastúpené vo faktore svedomitosti vedú osoby k preferencii pozitívnych stratégií, ktoré sa týkajú podhodnotenia významnosti stresora, kontroly situácie a kontroly vlastných reakcií. A naopak, spolu s prívetivosťou negatívne predikujú voľbu perseverácie, rezignácie a sebaobviňovania.

Podobne ako v našom výskume, aj v štúdii Khana, Siraja a Li (2011) mala religiozita signifikantný pozitívny vzťah k opore a negatívny k sebaobviňovaniu, avšak v nami realizovanom výskume bol aj tento vzťah pozitívny, čo možno vysvetliť iným spôsobom pýtania sa na religiozitu človeka, to znamená prostredníctvom otázky o frekvencii modlitby.

Na základe zaznamenaných výsledkov možno formulovať ďalšie hypotézy o odlišných stratégiách zvládania v rodinách s rôznym počtom detí, s prihliadnutím na štýly rodičovskej výchovy a pohlavie skúmaných osôb.

POĎAKOVANIE

Tento príspevok bol podporený grantom VEGA 1/0932/16 Subjektívna kvalita života rodičov a detí vo viacdetnej rodine.

LITERATÚRA

Black, S. E., Devereux, P. J., & Salvanes, K. G. (2005). The more the merrier? The effect of family size and birth order on children's education. *The quarterly Journal of Economics, 120*, 669-700.

Carver, Ch. S., & Connor-Smith, J. (2010). Personality and coping. *Annual Review of Psychology, 61*, 679-704.

Čechová, D., & Tedlová, E. (2007). Jedináčik medzi rovesníkmi. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, *42*, 26-45.

Deggelman, E. L. (2011). *Coping and quality of life for siblings of children with chronic illness.* Ohio: Kent State University.

Finkelstein, D. M., Kubzansky, L. D., Capitman, J., & Goodman, E. (2007). Socioeconomic differences in adolescent stress: The role of psychological resources. *Journal of Adolescent Health, 40*, 127-134.

Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., & Swann, W. B. (2003). A very brief measure of the big five personality domains. *Journal of Research in Personality, 37*, 504-528.

Hanžlová, M., & Macek, P. (2009). Vztah mezi styly zvládaní, přesvědčením o vlastním vlivu a problémy dospívajících. *Elektronický časopis ČMPS, 3*, 12-21.

Janke, W., & Erdmann, G. (2003). *Strategie zvládaní stresu – SVF 78.* Praha: Testcentrum.

Kandel, I., & Merrick, J. (2003). The birth of a child with disability. Coping by parents and siblings. *The Scientific World Journal, 3*, 741-750.

Khan, A., Siraj, S., & Li, L. P. (2011). Role of positive psychological strengths and big five personality traits in coping mechanism of university students. *International Conference on Humanities, Society and Culture, 20*, 210-215.

Matějček, Z., & Říčan, P. (1983). *Dotazník rodičovského správania a postojov pre adolescentov.* Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

Medveďová, Ľ. (2004). Zdroje stresu a zdroje jeho zvládania deťmi a adolescentmi. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 39*, 108-120.

Medveďová, Ľ., & Tordaji-Zima, T. (2005). Vplyv kultúry na stratégie zvládania v kontexte premenných rodiny v ranej adolescencii. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 40*, 291-308.

Meesters, C., & Muris, P. (2003). Perceived parental rearing behaviours and coping in young adolescents. *Personality and Individual Differences, 37*, 513-522.

Podmanická, Z., Fillová, J., Ivančíková, Ľ., Juhaščíková, I., Katerinková, M., Kotlár, J., & et al. (2015). *Rodinné správanie populácie Slovenska.* Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Ross, P., & Cuskelly, M. (2006). Adjustment, sibling problems and coping strategies of brothers and sisters of children with autistic spectrum disorder. *Journal of Intellectual & Developmental Disability, 31*, 77-86.

Wadsworth, M. E., & Berger, L. E. (2006). Adolescents coping with poverty related family stress: Prospective predictors of coping and psychological symptoms. *Journal of Youth and Adolescence, 35*, 57-70.

ZAKORENENOSŤ AKO MEDIÁTOR VZŤAHU MEDZI VNÍMANÍM EKONOMICKEJ SITUÁCIE A PLÁNOM ODCHODU DO ZAHRANIČIA NA VZORKE ŠTUDENTOV VYSOKÝCH ŠKÔL

Ondrej Kalina

Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice, Slovensko

ondrej.kalina@upjs.sk

Abstrakt

Cieľom práce bolo preskúmať vnímanie ekonomickej situácie v domácej krajine a indikátory zakorenenosti (túžba po zmene, domov/rodina) vo vzťahu k plánom opustiť krajinu medzi študenti vysokých škôl na Slovensku. Testovaný bol mediačný efekt zakorenenosti vo vzťahu vnímanie ekonomickej situácie – plán opustiť krajinu.
Vzorka: 375 vysokoškolákov denného štúdia (76 % žien; $\bar{x}$ = 22,9 r.) z 18 vysokých škôl v SR. Zber dát prebiehal v letnom semestri 2016 pomocou online dotazníka. Na meranie zakorenenosti bola použitá 11-položková škála, ktorá obsahuje faktor túžby po zmene a faktor domova/rodiny. Miera vnímania ekonomickej situácie ako aj ochota opustiť krajinu bola meraná pomocou konkrétnej otázky. Na analýzu dát bola použitá regresná a mediačná analýza v SPSS 21.
Až 53 % študentov vníma ekonomickú situáciu v SR z hľadiska profesionálneho uplatnenia a založenia rodiny skôr pesimisticky a 12 % až veľmi pesimisticky. Títo študenti zároveň dosahovali významne vyššiu ochotu opustiť krajinu po skončení štúdia (β = ,187; S.E. = ,157; p = ,000). Ďalšia analýza potvrdila mediačný efekt zakorenenosti (túžba po zmene) na pôvodný vzťah vnímania ekonomickej situácie a odchodu do zahraničia (β = ,098; S.E. = ,145; p = ,036).
Výsledky poukazujú, že ochota opustiť krajinu môže byť v silnom vzťahu s vnímaním ekonomickej situácia v kontexte profesionálneho uplatnenia a založenie rodiny ale tento vzťah môže byť významne sprostredkovaný cez tendenciu hľadať zmenu.

Kľúčové slová: zakorenenosť; vnímanie ekonomickej situácie; e/migrácia študentov

Abstract

The aim of the study is to explore the level of the perceived economic situation in one's home country and the indicators of rootedness (desire for change, home/family) in relation to plans to leave the home country among university students in Slovakia. Furthermore, a mediation effect of rootedness was expected on the relationship between the perceived economic situation and plan to leave their home country. Sample: 375 university students (76 % girls; $\bar{x}$ = 22.9 years) from 18 universities in Slovakia. The data were collected during the summer semester of 2016 using a web platform. Rootedness was measured by an 11-item scale (The Rootedness Scale, McAndrew, 1998) which consists of two factors; desire for change and home/family. The level of perceived economic situation and plan to leave the country were measured by specific questions. Regression and mediation analyses were used in SPSS 21. More than 53 % of students perceived their own economic situation regarding their professional and family setup as rather pessimistic and 12% as very pessimistic. Those students were

significantly more likely to have plans to leave the country after university (β = .187; S.E. = .157; p = .000). The mediation effect was confirmed as the rootedness mediated the relationship between the perceived economic situation and plan to leave the country (β = .098; S.E. = .145; p = .036). The results showed that those students who negatively perceived the economic situation in their home country were more likely to have plans to leave the country after university. However, this relationship is partially mediated through the desire for change tendency.

Key words: rootedness; perceived economic situation; student migration

ÚVOD

Hľadanie príčin migrácie sa často opiera o neoklasický model, ktorý predpokladá, že tento jav sa vyskytuje u tej skupiny ľudí, ktorá vníma významné nerovnosti v oblasti zdrojov a príjmov medzi domácou a cieľovou krajinou (Paulauskaitė, Seibokaitė, & Endriulaitienė, 2010). Niektorí autori však pripomínajú, že väčšina migrantov žijúcich vo vyspelých krajinách prichádza skôr zo stredne silných ako slabých ekonomických krajín (Sotelo & Gimeno, 2003). Ďalšie štúdie (napr. Boneva & Frieze, 2001) poukazujú na fakt, že výskumy sledujúce ekonomické faktory a migráciu nepotvrdili priamy vzťah. Justman, Levy a Gabriel (1988) predpokladá, že ekonomické, sociálne a politické faktory tvoria 75 % dôvodov pre migráciu, kde zvyšných 25 % ostáva nejasných. Tieto dôvody práve môžu súvisieť s individuálnymi faktormi a to tak, že ľudia, ktorý odišli do zahraničia respektíve ľudia, ktorí tak plánujú majú špecifické personálne charakteristiky, ktoré môžu byť v tomto kontexte rozhodujúce. Fenomén migrácie totiž nie je možné vnímať len v kontexte vonkajších – sociálno-ekonomických podmienok jedinca. Týmto prístupom sa minimalizuje samotný podiel jedinca a jeho individuality na rozhodnutí opustiť krajinu. Je totiž zrejmé, že napriek rovnakým politickým, ekonomickým a sociálnym podmienkam, niektorí ľudia odchádzajú ale niektorí nie. Preto výskum zameraný na ďalšie sociálno-psychologické faktory ako napr. seba-regulácia, zakorenenosť, rodinné a kultúrne väzby môže presnejšie objasniť mechanizmy migrácie.

V literatúre sa najčastejšie objavujú výskumy zamerané na skúmanie vzťahov medzi motívmi moci a výkonu. U obidvoch motívov boli nájdené pozitívne korelácie s ochotou emigrovať (Boneva, Frieze, & Ferligoj, 1998; Boneva, & Frieze, 2001). Tieto ale aj ďalšie štúdie (napr. Hansen & Huggins, 2001) skúmajúce migrantské správanie však ostávajú pri skúmaní motívu moci, afiliácie a výkonu. V pozadí výskumu ostávajú faktory, ktoré predstavujú mieru pripútania sa jedinca k jeho sociálnemu prostrediu. Čím je táto miera pripútania vyššia, tým má jedinec nižšiu ochotu opustiť krajinu v ktorej žije. Jedným z týchto faktorov je aj zakorenenosť.

Cieľom tejto štúdie je preskúmať vzťahy vybraných vonkajších-ekonomických faktorov (vnímanie ekonomickej situácie) ako aj vnútorných faktorov (zakorenenosť) na ochotu opustiť krajinu po štúdiu na vysokej škole. Predpokladáme, že negatívne vnímanie ekonomickej situácie bude v pozitívnom vzťahu s ochotou opustiť krajinu. Predpokladáme však, že tento vzťah môže byť úplne alebo čiastočne vysvetlený mierou zakorenenosti.

METÓDY

Zber dát prebiehal v letnom semestri 2016 pomocou online dotazníka. Do výskumného projektu bolo pozvaných 35 vysokých škôl a z tohto počtu sa oficiálnou cestou do výskumu zapojilo 18 inštitúcií (51,4 %). Tieto zúčastnené inštitúcie pozvali študentov k zapojeniu sa do výskumu prostredníctvom zverejnenia pozvania na svojich webových stránkach a/alebo prostredníctvom rozoslania správ cez ich akademické informačné systémy a/alebo pozvaním študentov prostredníctvom ich oficiálnej Facebookovej stránky. Na UPJŠ v KE boli taktiež využité aj dostupné možnosti motivovania študentov prostredníctvom priamych kontaktov, univerzitných časopisov a plagátov na nástenkách. K júnu 2016 na výskum reagovalo 436 respondentov, z toho 61 respondentov (14 %) nedokončilo vypĺňanie. K tomuto dátumu na dotazník odpovedalo 375 respondentov (vysokoškolákov denného štúdia, 76 % žien, 22,9 r.), čo predstavuje 86 % tých, ktorí na pozvanie zareagovali.

Na meranie zakorenenosti bola použitá 11-položková škála (The Rootedness Scale, McAndrew, 1998), ktorá obsahuje: (1) faktor túžby po zmene - 6 položiek ako napr: Som veľmi spokojný s mojim súčasným domovom; (2) faktor domova/rodiny – 5 položiek ako napr: Väčšina ľudí, ktorých som poznal keď som vyrastal, sa odsťahovala preč. Respondenti pre obe škály odpovedajú na 5 bodovej stupnici od (1) vôbec nesúhlasím až po (5) úplne súhlasím. Vyššie skóre indikuje vyššiu mieru daného faktora. Cronbachova alfa pre jednotlivé subškály bola v intervale 0,59 respektíve 0,64.

Miera vnímania ekonomickej situácie bola zisťovaná pomocou otázky: Ako vidíte ekonomickú budúcnosť Slovenska v najbližších desiatich rokoch, najmä vzhľadom na vlastné profesionálne uplatnenie a založenie rodiny? (1 veľmi optimisticky až 4 veľmi pesimisticky).

Ochota opustiť krajinu bola meraná pomocou otázky: Plánujete opustiť Slovensko po ukončení vysokoškolského štúdia? (1 - nie neplánujem až 8 - plánujem natrvalo).

Na analýzu dát bola použitá regresná a mediačná analýza v SPSS 21, v ktorej bol testovaný mediačný efekt zakorenenosti na vzťah vnímanie ekonomickej situácie a ochoty opustiť krajinu. Na analýzu vzťahov medzi mierou vnímania ekonomickej situácie, zakorenenosti a

plánom opustiť krajinu bola použitá lineárna regresia. Pre overenie mediačného efektu zakorenenosti na vzťah vnímania ekonomickej situácie a plánu opustiť krajinu bol použitý regresný modul PROCESS (Hayses, 2012).

VÝSLEDKY

Zakorenenosť

Respondenti v škálach zakorenenosti (túžba po zmene, domov/rodina) z hľadiska rodu nevykazovali významné rozdiely (Tabuľka 1). Podobné výsledky boli zistené aj predošlých štúdiách (napr. McAndrew, 1998), čo naznačuje, že miera zakorenenosti môže byť vnímaná nezávisle od rodu.

Vnímanie ekonomickej situácie

Viac ako 52 % zo všetkých opýtaných respondentov vníma ekonomickú situáciu na Slovensku vzhľadom na vlastné profesionálne uplatnenie a založenie rodiny skôr pesimisticky (Tabuľka 1). Pri rodovom porovnaní tento názor zdieľa prekvapujúco viac žien (56 %) ako mužov (40 %).

Plán odchodu do zahraničia

Viac ako 34 % z celkového počtu opýtaných študentov plánuje opustiť Slovensko po skončení štúdia. Tento krok na dobu dlhšiu ako 5 rokov plánuje 17 % mužov a 11 % žien. Na druhej strane viac žien (30 %), ako mužov (20 %) v súčasnosti neuvažuje, že opustí krajinu po skončení štúdia na vysokej škole.

Zakorenenosť, ako mediátor vzťahu vnímania ekonomickej situácie a ochoty opustiť krajinu

Pesimistické vnímanie ekonomickej situácie (vyššie HS) bolo pozitívne asociované s ochotou opustiť krajinu na konci štúdia (β = ,577). Podobne aj zakorenenosť – túžba po zmene bola pozitívne asociovaná s pesimistickým vnímaním ekonomickej situácie (β = 1,145) a tiež pozitívne s ochotou opustiť krajinu (β = ,239). Po vložení tejto tretej premennej (túžba po zmene) do modelu, pôvodný vzťah medzi vnímaním ekonomickej situácie a ochoty opustiť krajinu výrazne oslabol (β = ,303). Následná analýza potvrdila mediačný efekt túžby po

zmene na vzťah medzi vnímaním ekonomickej situácia a ochotou opustiť krajinu (β = ,273), (Tabuľka 2; Graf 1).

Druhý faktor zakorenenosti – domov/rodina bol negatívne asociovaný s pesimistickým vnímaním ekonomickej situácie (β = -,632) a tiež negatívne s ochotou opustiť krajinu (β = -,151). Po vložení tejto tretej premennej (domov/rodina) do modelu, pôvodný vzťah medzi vnímaním ekonomickej situácie a ochoty opustiť krajinu oslabol len čiastočne (β = ,482). Následná analýza potvrdila mediačný efekt premennej domov/rodina na vzťah medzi vnímaním ekonomickej situácie a ochotou opustiť krajinu (β = ,095), (Tabuľka 3; Graf 1).

DISKUSIA A ZÁVER

Cieľom tejto štúdie bolo preskúmať vzťahy vybraných vonkajších-ekonomických faktorov (vnímanie ekonomickej situácie), ako vnútorných faktorov (zakorenenosť) na ochotu opustiť krajinu po štúdiu na vysokej škole.

Z celkového počtu 375 študentov až 64 % vníma svoju ekonomickú situáciu z hľadiska profesionálneho uplatnenie a založenia rodiny ako pesimistickú. Dokonca 12 % z nich vníma ekonomickú situáciu ako veľmi pesimistickú. Výsledky tejto štúdie preukázali, že študenti s týmto postojom majú vyššiu pravdepodobnosť mať plán odchodu do zahraničia po skončení štúdia na vysokej škole. Tieto výsledky sú v súlade s predošlými štúdiami, ktoré konzistentne poukazujú na pozitívny vzťah medzi ekonomickými podmienkami a ochotou migrovať (Frieze, Boneva, & Sarlija, 2004; Frieze, Hansen, & Boneva, 2006). Ďalšia analýza preukázala významný, čiastočný mediačný efekt subškály zakorenenosti – túžba po zmene na vzťah vnímania ekonomickej situácie a plánu opustiť krajinu. Pôvodný, štatistiky veľmi významný vzťah po vložení zakorenenosti (túžba po zmene) nezanikol, ale bol výrazne oslabený. Výrazne slabší mediačný efekt bol zistený po vložení subškály zakorenenosti (domov/rodina). Tieto výsledky poukazujú na fakt, že mladí ľudia nerobia svoje rozhodnutia len na základe vnímania vonkajších ekonomických, sociálnych a politických podmienok, ale že výraznú časť tohto rozhodovacieho procesu tvoria individuálne – sociálno- psychologické faktory.

Táto štúdia ma niekoľko limitov a to najmä v miere zovšeobecnenia výsledkov na širšiu populáciu, čo bolo ovplyvnené výberom vzorky. Ďalej, reliabilita zakorenenosti bola na nízkej úrovni, avšak podobné ukazovatele dosahovala aj pri iných štúdiách (McAndrew, 1998).

Tabuľka 1 Deskriptívne charakteristiky skúmaných premenných podľa pohlavia

	Spolu N = 375		Muži n =283		Ženy n = 92	
	priemer	SD	priemer	SD	priemer	SD
Zakorenenosť						
túžba po zmene	19,6	3,9	19,5	3,8	19,6	3,9
domov/rodina	15,7	2,7	15,2	2,8	15,8	2,6
Vnímanie ekonomickej situácie	n	%	n	%	n	%
veľmi optimisticky	7	1,9	5	5,5	2	0,7
skôr optimisticky	124	33,2	30	33,0	94	33,2
skôr pesimisticky	197	52,7	37	40,7	160	56,5
veľmi pesimisticky	46	12,3	19	20,9	27	9,5
Plán odchodu						
neplánujem	106	28,3	20	21,7	86	30,4
nerozhodnutý	139	37,1	33	35,9	106	37,5
pol roka / viac ako rok	83	22,1	23	25,0	60	21,2
viac ako 5 rokov/ natrvalo	47	12,5	16	17,4	31	11,0

Tabuľka 2 Efekt vnímania ekonomickej situácie a zakorenenosti (túžba po zmene) na plán odchodu do zahraničia

	β	SE	t	P	CI
Ek. situácia	,577	,157	3,668	,0003	,267 - ,886
Ek. Situácia + túžba po zmene	,303	,144	2,099	,0365	,019 - ,587
Mediačný efekt	,273	,075	3,636	,0003	,136 - ,406

Tabuľka 3 Efekt vnímania ekonomickej situácie a zakorenenosti (domov / rodina) na plán odchodu do zahraničia

	β	SE	t	p	CI
Ek. situácia	,577	,157	3,668	,0003	,267 - ,886
Ek. situácia + Domov/rodina	,481	,156	3,076	,0023	,173 - ,789
Mediačný efekt	,095	,040	2,369	,0178	,029 - ,193

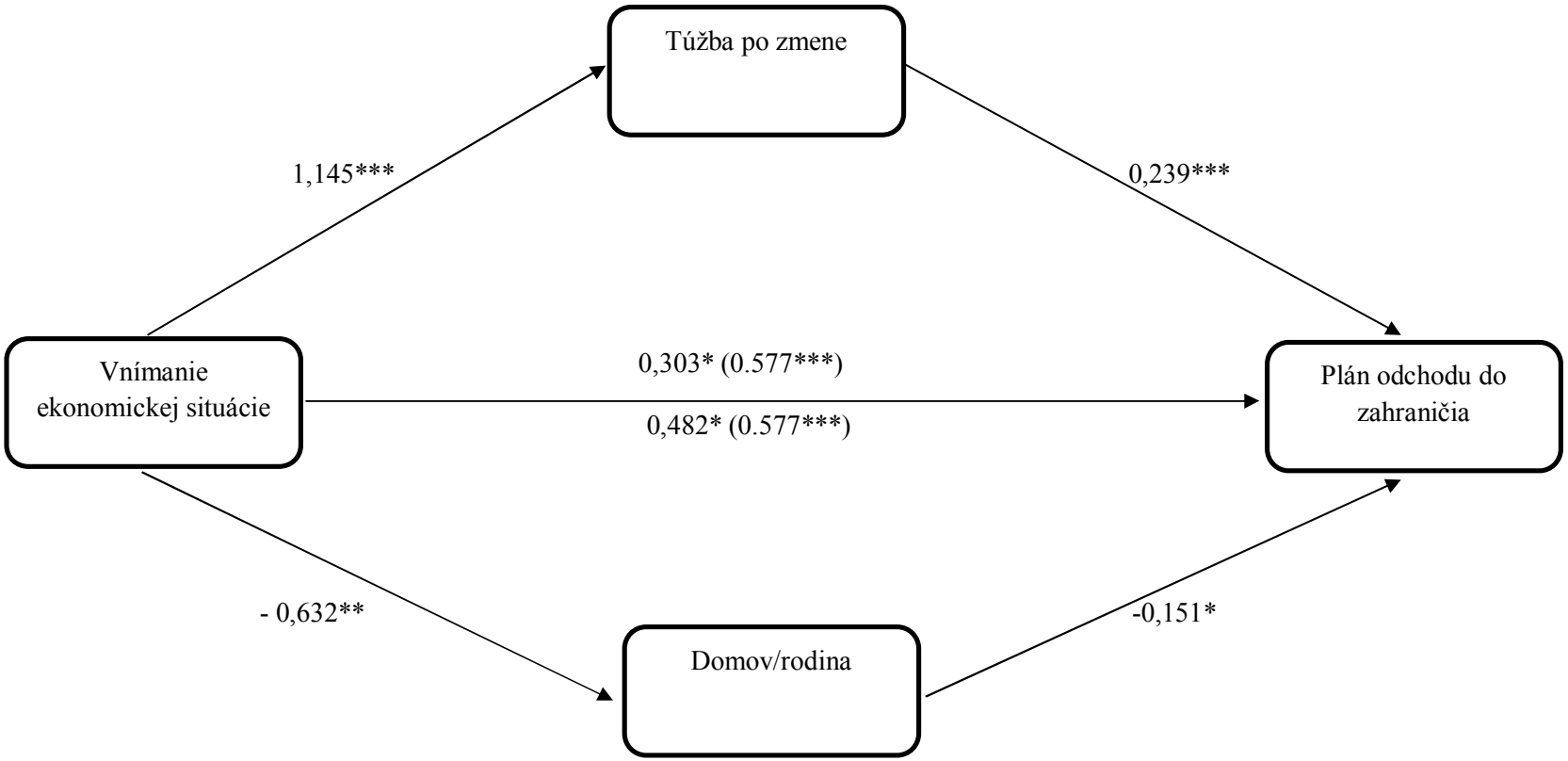

Graf 1 Mediačný efekt faktorov zakorenenosti (túžba po zmene, domov/rodina) na vzťah vnímanie ekonomickej situácie a plán odchodu do zahraničia

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporená projektom VEGAč.1/07131/15, APVV č. 0253-11 a APVV č. 15-0662.

LITERATÚRA

Boneva, B. S., Frieze, I. H., & Ferligoj, A. (1998). Achievement, power, and affiliation motives as clues to (e)migration desires: A four-countries comparison. *European Psychologist*, *3*, 2-8.

Boneva, B., & Frieze, I. (2001). Toward a concept of migrant personality. *Journal of Social Issues*, *57*, 477-491.

Frieze, I. H., Boneva, B. S., & Sarlija, N. (2004). Psychological differences in stayers and leavers: Emigration desires in central and eastern European university students. *European Psychologist*, *9*, 15-23.

Frieze, I. H, Hansen, S. H., & Boneva, B. (2006). The migrant personality and college students' plans for geographic mobility. *Journal of Environmental Psychology, 26*,170-177

Hansen, S. B., & Huggins, L. (2001). *Career and location decisions: Recent Pittsburgh area university graduates*. GSPIA, University of Pittsburgh.

Hayes, A. F. (2012). PROCESS. A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling. Retrieved from http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf

Justman, M., Levy, A., & Gabriel, S. (1988). Determinants of internal migration in Israel: Expected returns and risks. *Applied Economics*, *20*, 679-690.

McAndrew, F. T. (1998). The measurement of rootedness and the prediction of attachment to home-towns in college students. *Journal of Environmental Psychology*. *18*, 409-417.

Paulauskaitė E, Šeibokaitė L, & Endriulaitienė A. (2010). Big five personality traits linked with migratory intentions in Lithuanian student sample. *International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach. 7*, 41-58.

Sotelo, M. J., & Gimeno, L. (2003). Migration, development and psychology, looking for a link. *Social Behaviour and Personality*, *31*, 55-60.

PSYCHICKÉ DŮSLEDKY VÝKONU PROFESE VE STÁTNÍ SPRÁVĚ

WORKING IN STATE ADMINISTRATION: PSYCHOLOGICAL IMPACTS

Josef Kasal, Stanislav Pelcák

Katedra sociální patologie a sociologie,Univerzita Hradec Králové

josef.kasal@uhk.cz, stanislav.pelcak@uhk.cz

Abstrakt

Dlouhodobá expozice chronickému stresu v kombinaci se specifickými požadavky na výkon profese ve státní správě zvyšují riziko psychosomatických onemocnění. Metody: Sebeposuzovací škála Symptom Checklist – 90 (Derogatis, Lipman, & Covi, 1985), Dotazník nezdolnosti SOC 29 (Antonovsky, 1993), Stress Profile (Nowack, 1999), Sebeposuzovací stupnice deprese (Zung, 1991).Výsledky: Statisticky signifikantní vztahy byly zjištěny mezi SOC a všemi položkami symptomatologické škály SCL 90(r = -0,38 až -0,63), mezi SOC a distresem (r = -0,41), mezi SOC a zdravím (r = 0,40), mezi SOC a psychickou pohodou (r = 0,63). Z hlediska adherence ke zdravému životnímu stylu jsou zajímavé signifikantní vztahy mezi SOC a odpočinkem (r = 0,24), SOC a zdravou výživou (r = 0,41), SOC a preventivním chováním (r = 0,37). Statisticky významné vztahy byly zjištěny mezi SOC a sociální oporou (r = 0,31), mezi SOC a kognitivní nezdolností (r = 0,67), SOC a minimalizací hrozeb (r = 0,39), SOC a zvládáním zaměřeným na problém (r = 0,33). Potvrzuje se protektivní účinek SOC při expozici stresu a adherenci ke zdravému životnímu stylu.

Klíčová slova: smysl pro soudržnost; vulnerabilita; adherence ke zdravému životnímu stylu

Abstract

The long-term exposure to stress and the specific demands of working in the state administration increase the risk of psychosomatic disease. Methods: the Symptom Checklist-90 (Derogatis, Lipman, & Covi, 1985); Sense of Coherence SOC 29 (Antonovsky, 1985); Stress Profile (Nowack, 1999), Self-Rating Depression Scale (Zung, 1991). Results: statistically significant relationships were found between the SOC and all the subscales of the SCL-90 (r = -0.38 to -0.63), between the SOC and distress (r = -0.41), the SOC and health (r = 0.40), and the SOC and psychological well-being (r = 0.63). Concerning the adherence to healthy lifestyle, the following significant relationships are interesting: SOC and Sleep/Relaxation (r = 0.24), SOC and Eating/Nutrition (r = 0.41), SOC and Prevention (r = 0.37). Statistically significant relationships were also found between the SOC and Social Support (r = 0.31), the SOC and Cognitive Hardiness (r = 0.67), the SOC and Threat Minimization (r = 0.39), and the SOC and Problem-Focused Coping (r = 0.33). The results verified the protective role of the SOC in relation to the exposure to stress and the adherence to healthy lifestyle.

Key words: sense of coherence; vulnerability; adherence to healthy lifestyle

ÚVOD

Pracovní činnost hraje významnou úlohu ve vztahu ke zdraví i prožívané subjektivní pohodě. Pracovní rizikové faktory mohou přispívat k nespecifickým zdravotním důsledkům v somatické sféře. WHO zavádí v této souvislosti od roku 1988 pojem onemocnění mající vztah k práci. V souvislosti s pracovní činností Štikar (2003) uvádí tyto základní zdroje psychické zátěže a stresu:

- proces práce, pracovní úkoly a jejich realizace,
- podmínky biologického a fyzikálního charakteru ovlivňující pracovní činnost a výkon,
- sociálně psychologické podmínky vyplývající z interakcí a soužití lidí (zvýšená zodpovědnost, práce v izolovaných podmínkách, neustálý styk s lidmi, možnost vzniku konfliktů, frustrační situace, nevhodný způsob hodnocení výsledků práce, ztráta pracovních perspektiv).

Za rizikové faktory pracovní činnosti spojené se stresem a možnými zdravotními důsledky lze považovat zejména: přetížení a podtížení, kombinace vysoké náročnosti práce s nízkou mírou vlastní kontroly nad prací, časový stres a distrakční stres, monotónní a repetitivní pracovní úkoly, vnucené pracovní tempo, vědomí vysoké pracovní odpovědnosti, střídání denních a nočních směn, těžká fyzická práce (Štikar & Rymeš, 2000). Silné negativní emoce a stres může vyvolávat dlouhodobě absentující reciprocita mezi vysokým pracovním úsilím a nízkým „ziskem“ v pracovní činnosti. Vysokou míru stresu představují zejména povolání kombinující vysokou psychickou náročnost a nízkou míru kontroly. Naopak vysoká psychická náročnost a vysoká míra kontroly jsou pro jedince spíše výzvami a příležitostí k růstu a seberozvoji (tzv. aktivní povolání, typickým příkladem jsou zdravotníci). Relativně méně pozornosti je věnováno profesní zátěži ve státní správě.

Cílem pilotní studie je zjistit projevy syndromu vyhoření v kontextu specifického životního stylu a chování jedince, jež ovlivňují proces zdraví a nemoci při expozici stresu u zaměstnanců FÚ Pardubického kraje.

Soubor a metodika

Pro posouzení možných psychických důsledků výkonu profese u pracovníků finančního úřadu (FÚ) Pardubického kraje byly použity standardizované metody SCL 90, SOC-29 a Stress Profile. Výzkumný soubor tvořilo 110 zaměstnanců FÚ, kteří se účastnili vzdělávacího modulu „Zvládání zátěže a prevence syndromu vyhoření“. Součástí intervenčního programu bylo psychodiagnostické vyšetření, jehož výsledky byly využity pro individuální a skupinové

poradenství. Výzkumný vzorek zahrnoval 40 mužů a 70 žen, průměrný věk činil 44,2 let ± 11,26.

Pro posouzení pomyslného kontinua psychická odolnost-vulnerabilita byl použit *Dotazník nezdolnosti SOC 29*. Škála měří celkovou koherenci (soudržnost) životní orientace jedince a její 3 dimenze: Comprehensibility (11 položek), Manageability (10 položek), Meaningfulness (8 položek). Respondenti vybírají odpovědi na sedmibodové škále se dvěma zakotvujícími frázemi. SOC 29 efektivně predikuje proaktivní zvládání akutního a chronicky působícího stresu, selhávání a zdravotní problémy při expozici stresu. Pelcák (2010, 2012, 2013) uvádí hodnoty smyslu pro soudržnost u různých souborů české populace (N = 2757).

Stress Profile poskytuje informace o zvycích, specifickém životním stylu a chování jedince, jež ovlivňují proces zdraví a nemoci při expozici stresu. Sebeposuzovací dotazník se skládá ze 123 položek, které mapují oblasti týkající se stresu, životního stylu jedince a zdravotního rizika. I. Stres obsahuje 6 kategorií stresorů (oblast zdraví, práce, finanční situace, rodina, společenské vlivy, životní prostředí). II. Zdravotní návyky, pravidelné aktivity přispívají k fyzické i psychické pohodě (cvičení, režim odpočinek a spánku, jídlo/výživa, prevence). III. Spokojenost se sociální oporou (nejbližší nadřízený, kolegové, partner/ka, příbuzní a přátelé). IV. část se soustřeďuje na rysy chování typu A, které mohou vést k řadě onemocnění, včetně kardiovaskulárních. Část V. je škálou kognitivní nezdolnosti (29) položek. VI. oblast zjišťuje strategie vyrovnávání se se zátěží (pozitivní pohled, negativní pohled, minimalizace hrozeb a zaměřenost na problém). VII. oblast zjišťuje psychickou pohodu za poslední 3 měsíce. Každá oblast může být interpretována jako relativně nezávislý faktor, který ovlivňuje vztahy stres-jedinec-zdraví.

Sebeposuzovací škála *Symptom Checklist – 90* (Derogatis, Lipman, Covi, 1985). SCL-90 měří aktuální psychický stav posouzením intenzity výskytu subjektivních psychopatologických symptomů, které jsou sdruženy do devíti symptomatických škál: I. Somatizace, II. Obsese-kompulze, III. Interpersonální senzitivita, IV. Deprese, V. Anxieta, VI. Hostilita, VII. Fóbie, VIII. Paranoidní ideace, IX. Psychoticismus. SCL - 90 obsahuje tzv. nezařazené položky (poruchy spánku a chuti k jídlu. Souhrnný index GSI vyjadřuje celkovou míru subjektivně prožívaného distresu. Self-rating depression scale (Zung, 1991), 20-ti položková SDS slouží ke kvantitativnímu hodnocení intenzity deprese bez ohledu na její typ.

Self-rating depression scale-SDS (Zung, 1974, 1991). Deprese je autorem definována jako syndrom současně se vyskytujících příznaků a známek z oblasti nálady, somatické, psychomotoriky a psychologie. SDS obsahuje seznam 20 položek. Každá položka odráží určitý charakteristický rys deprese. 20 položek zahrnuje příznaky deprese v jejich plné šíři.

SDS je určena pouze k popisu deprese ve smyslu onemocnění nálady. Slouží ke kvantitativnímu hodnocení intenzity deprese bez ohledu na její typ.

VÝSLEDKY

Jako možný ukazatel přítomnosti projevů syndromu vyhoření byla shodně s literaturou zvolena depresivní symptomatologie. Tabulka 1 ukazuje distribuci hodnot deprese u výzkumného vzorku zaměstnanců FÚ. Průměrná hodnota deprese kvantifikovaná SDS indexem byla 47,61±9,35. 72,73 % zaměstnanců nevykazovalo známky deprese, naopak u 6,37 % byla zjištěna středně silná až těžká deprese.

Tabulka 1 Distribuce deprese u zaměstnanců finančního úřadu

SDS index	Globální klinický dojem (CGI)	N	%
méně než 50	normální, nejeví známky deprese	80	72,73
50–60	známky minimální, lehké deprese	23	20,91
61–69	středně silná až zcela zřetelně vyjádřená deprese	5	4,55
70 a více	těžká až extrémně těžká deprese	2	1,82

Pro přesnější zhodnocení multikauzální etiologie syndromu vyhoření bylo součástí vyšetření také zhodnocení vybraných protektivních faktorů s akcentem na smysl pro soudržnost. Tabulky 2, 3 a 4 ukazují výsledky korelační analýzy mezi SOC-29 a depresí vyjádřenou SDSi, SOC-29 a položkami symptomatologické škály SCL 90, SOC-29 a oblastmi dotazníku STRESS PROFILE.

Tabulka 2 Korelace mezi smyslem pro soudržnost a depresí

	SOC	C	MA	ME	SDS i
SOC	1				
Comprehensibility	0,79	1			
Manageability	0,92	0,63	1		
Meaningfulness	0,77	0,30	0,64	1	
SDSi	-0,61**	-0,50**	-0,54**	-0,47**	1

*p <0,05 **p <0,01

Tabulka 3 Korelace mezi smyslem pro soudržnost a položkami symptomatologické škály SCL-90

	SOC	C	MA	ME
SOC	1			
Comprehensibility	,81	1		
Manageability	,90	,60	1	
Meaningfulness	,78	,35	,65	1
I. somatizace	-,41**	-,31**	-,30**	-,42**
II. obsese-kompulze	-,55**	-,43**	-,44**	-,50**
III. interpersonální senzitivita	-,67**	-,49**	-,60**	-,59**
IV. deprese	-,43**	-,33**	-,36**	-,39**
V. anxieta	-,53**	-,38**	-,53**	-,43**
VI. hostilita	-,38**	-,26**	-,33**	-,37**
VII. fóbie	-,50**	-,33**	-,46**	-,48**
VIII. paranoidní ideace	-,44**	-,32**	-,37**	-,42**
IX. psychoticismus	-,47**	-,39**	-,35**	-,43**
X. nezařazené	-,63**	-,47**	-,54**	-,57**
GSI: celkový index závažnosti	-,63**	-,47**	-,54**	-,57**

*p <0,05 **p <0,01

Tabulka 3 ukazuje výsledky korelační analýzy mezi smyslem pro soudržnost, měřeným metodou SOC-29, a položkami symptomatologické škály SCL 90. Statisticky signifikantní negativní korelační vztahy byly zjištěny mezi celkovou hodnotou SOC a všemi položkami symptomatologické škály SCL 90, hodnoty r se pohybují v intervalu -0,38 až -0,63. Obdobně mezi dimenzemi SOC a všemi položkami SCL 90. Vysoké negativní hodnoty korelace byly rovněž zjištěny mezi celkovou SOC a indexem celkové závažnosti GSI (r = -0,63), mezi dimenzemi SOC a GSI (hodnoty r se pohybují v intervalu (-0,47 až -0,57).

Tabulka 4 Korelace mezi smyslem pro soudržnost a oblastmi dotazníku Stress Profile

	SOC	C	MA	ME
SOC	1			
Comprehensibility	,81	1		
Manageability	,90	,60	1	
Meaningfulness	,78	,35	,65	1
Stres	-,41**	-,31**	-,43**	-,27**
Zdraví	,40**	,34**	,34**	,32**
Cvičení	,18	,30**	,06	,05
Odpočinek	,24*	,12	,22*	,27**
Jídlo, výživa	,41**	,34**	,35**	,34**
ARC – rizikové chování	,30**	,19	,27**	,27**
Prevence	,37**	,25**	,33**	,33**
Sociální opora	,31**	,15	,28**	,36**
CHTA	-,07	-,07	-,10	,02
Kognitivní nezdolnost	,67**	,44**	,66**	,61**
Pozitivní pohled	,11	,09	,09	,010
Negativní pohled	-,32**	-,28**	-,35**	-,15
Minimalizace hrozeb	,39**	,32**	,42**	,23**
Zaměření na problém	,33**	,21**	,26**	,34**
Psychická pohoda	,63**	,48**	,54**	,58**

*p<0,05 **p<0,01

Tabulka 4 ukazuje výsledky korelační analýzy mezi smyslem pro soudržnost, měřeným metodou SOC-29 a oblastmi dotazníku STRESS Profile. Statisticky signifikantní negativní vztahy byly zjištěny mezi sílou SOC a distresem (r = -0,41), také mezi dimenzemi SOC a distresem (hodnoty r se pohybují v intervalu -0,27 až -0,41). Statisticky signifikantní kladné vztahy byly zjištěny mezi SOC a zdravím (r = 0,40), mezi dimenzemi SOC a zdravím (hodnoty r se pohybují v intervalu 0,32 až 0,34). Z hlediska adherence ke zdravému životnímu stylu jsou zajímavé signifikantní kladné vztahy mezi SOC a odpočinkem (r = 0,24), SOC a zdravou výživou (r =0,41), SOC a preventivním chováním (r = 0,37). Relativně překvapivá je kladná korelace mezi SOC a rizikovým chováním (r = 0,30). Potvrzuje výskyt maladaptivních projevů vyrovnávání se se stresem u zdravotníků (kouření, alkohol, rekreační drogy, rizikový sex). Paradoxně v této souvislosti působí současně zjištěné statisticky významné vztahy mezi

SOC a preventivním chováním (r = 0,37). SOC také kladně koreluje se sociální oporou (r = 0,31). Ojedinělá je zjištěná záporná korelace mezi SOC a CHTA (r = -0,21), která se v dostupné literatuře objevuje zřídka. Vysoká kladná korelace byla zjištěna mezi SOC a kognitivní nezdolností (r = 0,67), SOC a minimalizací hrozeb (r = 0,39), SOC a zvládáním zaměřeným na problém (r = 0,33). Vyšší síla SOC kladně koreluje s psychickou pohodou jedince (r = 0,63).

DISKUSE

Screeningové dotazníkové šetření bylo zaměřeno na přesnější posouzení rizik souvisejících s výkonem profese zaměstnanců FÚ. Potvrdila se protektivní role smyslu pro soudržnost při expozici stresu. Řada studií v této souvislosti uvádí obdobné výsledky. Takayama, Asano a Yamazaki (1999) uvádějí kladnou korelaci mezi SOC a duševním zdravím. Signifikantní vztahy mezi SOC a duševním zdravím (r = 0,61) potvrzuje také studie Hoge a Bussing (2004), Sairenchi, Haruyama, Ishikawa (2011) aj. Surtees, Wainwright, Khaw (2003) považují SOC za ukazatel kapacity adaptace subjektu na sociální stres. Nízké hodnoty SOC jsou spojeny s významně pomalejší adaptací na náročné životní situace (Hoge, Bussing, 2004). Vysoké hodnoty SOC (síla smyslu pro soudržnost) obecně vyjadřují pomyslný pohyb jedince směrem k aktivnímu zdraví. Pozitivní vztah mezi SOC a subjektivně prožívanou kvalitu života zdůrazňují také Fok a Chair (2005). Leino-Loison, Gien, Katajisto, Välimäki (2004) zjišťují statisticky významný vztah mezi SOC a celkovým zdravotním stavem (r = 0,57).

Funkční zařazení psychologických screeningových metod do náplně preventivních lékařských prohlídek u osob vystavených častým a opakujícím se stresovým situacím může být podkladem pro komplexnější posouzení zdravotních rizik a zkvalitnění individuální preventivně-lékařské péče.

LITERATURA

Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the sense of coherence scale. *Social Science and Medicine*, *36*(6), 725-733.

Derogatis, L. R., Lipman, R. S., & Covi, L. (1985). SCL-90. An outpatient psychiatric rating scale – preliminary report. *Psychopharmacology Bulletin*, *9*, 13-28.

Flensborg-Madsen, T., Ventegodt, S., & Merrick, J. (2006). Sense of coherence and physical health. Testing Antonovsky's theory. *TSW Holistic Health & Medicine*, *Scientific World, 1*, 248-255.

Fok, S. K., Chair, S. Y., & Lopez, V. (2005). Sense of coherence, coping and quality of life following a critical illness. *Journal of Advanced Nursing*, *49*(2), 173-181.

Hoge, T., & Bussing, A. (2004). The impact of sense of coherence and negative affectivity of the work stressor-strain relationship. *Journal of Occupational Health Psychology*, *9*, 195-205.

Kouvonen, A. M., et al. (2010) Sense of coherence and psychiatric morbidity: A 19-year register-based prospective study. *Journal of Epidemiology and Community Health*, *64*(3), 255-261.

Leino-Loison, K., Gien, L. T., Katajisto, J., & Valimaki, M. (2004) Sense of coherence among unemployed nurses. *Journal of Advanced Nursing, 48*(4), 413-422.

Pelcák, S. (2010) Smysl pro soudržnost v prevenci, léčbě a rehabilitaci. PSYCHOLOGICA XL. Zborník FF Univerzity Komenského (pp. 547-557). Bratislava.

Pelcák, S., & Chaloupka J. (2012). Psychická odolnost a subjektivně vnímaný distres u osob profesně exponovaných stresovým situacím. *Pracovní Lékařství*, *64*(2-3), 71-77

Pelcák, S. (2013). *Osobnostní nezdolnost a zdraví*. Gaudeamus: Hradec Králové.

Poppius, E., Tenkanen, L., Hakama, M., Kalimo, R., et al. (2003). The sense of coherence, occupation and all-cause mortality in the Helsinki Heart Study. *European Journal of Epidemiology*, *18*(5), 389-393.

Richardson, C. G., & Ratner, P. A. (2005). Sense of coherence as a moderator of the effects of stressful life event on health. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 9, 979-984.

Sairenchi, T., Haruyama, Y., Ishikawa, Y., et al. (2011). Sense of coherence as a predictor of onset of depression among Japanese workers: A cohort study. *BMC Public Health*, 1, 205.

Surtees, P., Wainwright, N., Luben, R., Khaw, K. T., et al. (2003). Sense of coherence and mortality in men and women in the EPIC-Norfolk United Kingdom prospective cohort study. *American Journal of Epidemiology*, *158*, 1202-1209.

Štikar, J. (2003). *Psychologie ve světě práce*. Karolinum: Praha

Štikar, J., & Rymeš, M. (2000). *Metody psychologie práce a organizace*. Karolinum: Praha.

Volanen, S-M., Suominen, S. Lahelma, E. Koskenvuo, M & Silventoinen, K. (2007). Health and Disability: Negative life events and stability of sense of coherence. A five-year follow-up study of Finnish women and men. *Scandinavian Journal of Psychology*, *48*, 433-441.

VNÍMANIE BEZPEČIA V MEDZINÁRODNOM KONTEXTE

PERCEIVED SAFETY IN THE INTERNATIONAL CONTEXT

Michal Kentoš, Miroslava Kopaničáková

Spoločenskovedný ústav, Centrum spoločenských a psychologických vied, Košice

kentos@saske.sk, kopanicakova@saske.sk

Abstrakt

Výskum vnímania bezpečia si vyžaduje potrebu analyzovať nielen individuálne prediktory, ale aj širší spoločenský kontext. Hlavným cieľom štúdie je zistiť, v akej miere charakteristiky krajiny ovplyvňujú skúmané individuálne rozdiely vo vnímaní bezpečia. Cieľom štúdie bolo analyzovať vplyv vybraných psychosociálnych premenných na vnímanie bezpečia v medzinárodnom kontexte. Prostredníctvom viacúrovňovej analýzy (HLM) sme overovali vplyv faktorov na úrovni jednotlivca (vulnerabilita, viktimizácia, vnímaná etnický hrozba, vnímané problémy v okolí) a na úrovni krajiny (miera kriminality, výdavky na sociálne zabezpečenie, miera problémov v okolí a miera etnickej hrozby) na vnímanie bezpečia. Výskumný súbor tvorilo 44 990 respondentov z 24 európskych krajín, ktoré sa zapojili do 6. kola Európskej sociálnej sondy. Výsledky štúdie poukázali na opodstatnenosť skúmať vnímanie bezpečia nielen na úrovni jednotlivca, ale aj v širších súvislostiach, nakoľko sa ako signifikantné preukázali aj niektoré charakteristiky krajiny (miera kriminality, problémy v okolí).

Kľúčové slová: vnímanie bezpečia; viacúrovňová analýza; vulnerabilita

Abstract

Research of perceived safety requires not only the need to analyze individual predictors, but also the wider social context. The main objective of the study is to determine if social characteristics of country effect individual differences in the perception of safety. The aim is to analyze the effect of selected psychosocial variables on the perception of safety in the international context. Through multi-level analysis (HLM) was verified the influence of factors on the individual level (vulnerability, victimization, perceived ethnic threat, perceived problems in the area) and on the country level (crime rate, social protection expenditure, the extent of problems in the area and the level of ethnic threats) to perception of safety. The sample consist of 44,990 respondents from 24 European countries participated in the 6th round of the European Social Survey (ESS). Study results pointed to relevance of examination of perceived safety not only on the individual level, but also in a wider context, because some country characteristics were significant (crime rates, problems in the area).

Key words: Perceived safety; multi-level analysis; vulnerability

ÚVOD

V súčasnosti je fenoménu vnímania bezpečia venovaná značná pozornosť, najmä v súvislosti s vojenskými konfliktmi a ich dôsledkami v podobe zvýšenej migrácie ako aj s teroristickými útokmi v Európe. Doterajší výskum percepcie bezpečia sa sústreďoval najmä na výskum prediktorov na individuálnej úrovni.

Ako prediktory vo výskumoch najčastejšie vystupujú premenné vulnerability. Z hľadiska vulnerability sú určité skupiny zraniteľnejšie voči ohrozeniu a majú nedostatok kontroly nad situáciou než iné (Brantingham & Brantingham, 1997). Konkrétne ženy, seniori, menšiny, viktimizovaní sa obávajú viac z hľadiska ich sociálnej alebo fyzickej vulnerability, hoci v mnohých prípadoch je menej pravdepodobná ich viktimizácia (Nieuwbeerta, 2002; Pantazis 2000). Viktimizácia zahŕňa obete, ktoré boli priamo postihnuté útokom páchateľa alebo zažili nejaké straty v súvislosti s viktimizáciou (Clark, 2003; Mesch, 2000). Podľa uvedených zistení, po priamej viktimizácii vzrastá citlivosť na riziko, preto obete zvyknú definovať situácie ako nebezpečné (Mesch, 2000). Okrem osobnej skúsenosti s kriminalitou môžu byť zdrojom obáv aj generovaná reprezentácie. Ide o obavy produkovaný médiami a jednotlivcami, o príčinách, súvislostiach a dôsledkoch bezpečnostných incidentov.

Druhá skupina prediktorov bezpečia sa vzťahuje k charakteristikám na úrovni krajiny. Ide o tzv. kontextuálnu úroveň, ktorá zahŕňa premenné hodnotiace fyzické a sociálne prostredie resp. pomery v danej krajine. Podľa kontextuálneho modelu spoločnosti, podmienky spoločnosti ako miera kriminality, ekonomické problémy a etnická heterogenita stimulujú u ľudí strach z kriminality (Rountree & Land, 1996)

CIEĽ

Cieľom štúdie bolo identifikovať vplyv premenných vulnerability, viktimizácie, narušení verejného poriadku (etnická hrozba, problémy v okolí - vandalizmus, neporiadok) na úrovni jednotlivca a zároveň testovať, či a ako tieto súvislosti variujú medzi krajinami s rôznou úrovňou kriminality, mierou výdavkov na sociálnu starostlivosť, vnímaním imigrantov a mierou problémov v okolí.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 44 990 respondentov z 24 európskych krajín, ktoré sa zapojili do 6. kola Európskej sociálnej sondy (ESS) v r. 2012. Súbor tvorili reprezentatívne výbery s min. 1500 participantov, paralelne boli sledované základné populačné parametre – rod, vek a

vzdelanie. Priemerný vek respondentov bol 48,91 rokov (SD = 18,55). Z celkového počtu respondentov boli 46,4 % muži a 53,6 % ženy.

Premenné

Závislú premennú reprezentovala položka mapujúca vnímanie bezpečia: Ako bezpečne sa cítite prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení? Nezávislé premenné boli tvorené 2 skupinami. Prvú tvorili premenné individuálnej úrovne: rod, vek, veľkosť sídla, etnická hrozba, problémy v okolí a viktimizácia. Škálu etnickej hrozby tvorili položky: Do akej miery myslíte, že by Slovensko malo dovoliť ľuďom rovnakej rasy alebo etnika ako je väčšina Slovákov, aby prišli na Slovensko a žili tu? Povedali by ste, že je vo všeobecnosti zlé alebo dobré pre slovenskú ekonomiku, keď tu prichádzajú žiť ľudia z iných krajín? Žije sa na Slovensku horšie alebo lepšie preto, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín? Cronbachova alfa = 0,858. Škála Problémy v okolí obsahovala položky: Množstvo vandalizmu a grafity v bezprostrednej blízkosti. Množstvo odpadkov a neporiadok v bezprostrednej blízkosti. Cronbachova alfa = 0,738. Viktimizácia: Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov? Premenné kontextuálnej úrovne tvorili index vrážd a výdavky krajín na sociálne zabezpečenie (% HDP).

Výskumné metódy a štatistické procedúry

Pre identifikovanie cieľov sme použili štatistickú metódu HLM. Ide o jednu z metód viacúrovňového modelovania, ktorá umožňuje skúmanie jednotlivcov, pričom berieme do úvahy aj špecifiká krajiny, kde jednotlivec žije (Raudenbush & Bryk, 1992).

VÝSLEDKY

Model 0 - bez vysvetľujúcich premenných

Model 0 prezentuje jednoduchý (prázdny) model bez vysvetľujúcich premenných, ktorý delí varianciu závislej premennej na medziskupinovú (medzi krajinami) a vnútroskupinovú (medzi jednotlivcami).

Tabuľka 1 Odhady zložiek rozptylu nulového modelu pre vnímanie bezpečia

Parametre	Odhad	Štand.odch.	Waldovo Z	p
rozptyl na úrovni jednotlivcov	0,555	0,004	149,099	0,000
rozptyl na úrovni krajín	0,07	0,021	3,374	0,001

Z Tabuľky 1 vyplýva, že variabilita sa v modeli 0 preukázala ako významná na úrovni jednotlivcov (Wald Z = 149,099, p < 0,001) aj medzi krajinami (Wald Z = 3,374, p < 0,001). Čo naznačuje, že pri kontrole individuálnej úrovne nezávislých premenných, vnímanie bezpečia variuje medzi krajinami. Signifikantná variabilita na úrovni krajín naznačuje, že práca s viacúrovňovým modelom má zmysel a nemôžeme ignorovať variabilitu na úrovni krajín (makro/kontextuálna úroveň) ani na úrovni jednotlivcov (mikro úroveň). Pre nulový model sme vypočítali vnútroskupinový koeficient korelácie ICC, ktorý dosiahol úroveň 11,2 %, Uvedenú úroveň variancie vnímania bezpečia pripisujeme rozdielom medzi krajinami.

Model 1 - Individuálna úroveň

Následne sme sa zamerali na vysvetlenie rozdielov vnímania bezpečia medzi jednotlivcami (na individuálnej - mikro úrovni), pričom rešpektujeme existenciu makro úrovne.

Tabuľka 2 Odhad fixných parametrov modelu s vysvetľujúcimi premennými na úrovni jednotlivca

Parametre	Odhad	Štand. odch.	df	t	p
Rod (1 = M, 0 = Ž)	-0,342	0,007	36455,732	-46,382	0,000
Vek	0,004	0,000	36460,589	19,373	0,000
Viktimizácia (1 = ↑ - 0 = ↓)	0,235	0,010	36465,447	23,775	0,000
Veľkosť miesta bydliska (1 = ↑ - 0 = ↓)	0,159	0,009	36470,258	16,916	0,000
Problémy v okolí (1 = ↑ - 4 = ↓)	-0,075	0,004	36473,416	-16,625	0,000
Vnímanie etnickej hrozby (0 = ↑-10 = ↓)	-0,018	0,001	36469,016	-30,484	0,000

Tabuľka 2 zobrazuje odhady fixných parametrov, ktoré sú štatisticky významné. Hodnota ukazovateľov vhodnosti modelu BIC a AIC je oproti nulovému modelu nižšia (BIC =

77729,38; AIC = 77731,38), na základe toho usudzujeme, že model sa pridaním premenných individuálnej úrovne vylepšil. Navyše všetky nezávislé premenné signifikantne vplývajú na vnímanie bezpečia. Je pravdepodobnejšie, že respondenti s vyšším vekom, ženy, viktimizovaní, respondenti z väčších miest, tí ktorí vnímajú viac problémov v okolí a etnickú hrozbu sa s väčšou pravdepodobnosťou budú cítiť menej bezpečne.

Model 2 - Individuálna a kontextuálna úroveň

Do modelu 1 s vysvetľujúcimi premennými prvej úrovne (s náhodnou konštantou, fixným sklonom) sme pridali premenné na úrovni krajín, aby sme vysvetlili variabilitu vnímania bezpečia aj medzi krajinami.

Tabuľka 3 Odhady fixných parametrov modelu s vysvetľujúcimi premennými na úrovni jednotlivcov aj krajiny

Parametre	Odhad	Štand. odch.	df	t	p
Rod (1=M, 0=Ž)	-0,342	0,007	36455,9	-46,37	0,000
Vek	0,004	0,000	36465,6	19,367	0,000
Viktimizácia	0,235	0,01	36468,7	23,779	0,000
Veľkosť miesta bydliska	0,158	0,009	36470	16,853	0,000
Vnímanie etnickej hrozby	-0,043	0,013	16,14	-3,241	0,005
Problémy v okolí	-0,692	0,151	19,254	-4,591	0,000
Vnímaná etnická hrozba (agregovaná)	0,025	0,013	16,206	1,867	0,08
Problémy v okolí (agregovaná)	-0,617	0,151	19,282	4,095	0,001
Miera kriminality (výskyt vrážd –Eurostat)	0,082	0,024	18,166	3,371	0,003
Výdavky na sociálnu ochranu (Eurostat)	0,009	0,006	27,899	1,439	0,161

Tabuľka 3 zobrazuje odhady koeficientov pre jednotlivé premenné prvej aj druhej úrovne. Keď porovnáme hodnotu regresných koeficientov pre premenné individuálnej úrovne s modelom 1 (bez premenných na úrovni krajín) (viď Tabuľka 1), zistíme, že nedošlo k výrazným zmenám. Všetky premenné individuálnej úrovne si zachovali štatistickú významnosť ($p < 0,01$). Ako významné sa ukázali aj prediktory druhej úrovne. Konkrétne miera kriminality (výskyt vrážd) a vnímané problémy v okolí na úrovni krajín významne prispievajú k vysvetľovaniu variability vnímania bezpečia. Výdavky štátu na sociálne zabezpečenie ani vnímaná etnická hrozba na úrovni krajín významné neboli, Hodnoty ukazovateľov vhodnosti modelu (BIC a AIC) klesli oproti modelu 1 z hodnoty (BIC =

77729,38 na BIC = 77727,37, AIC kleslo z hodnoty 77731,38 na 77729,37), čo poukazuje na to, že model sa vložením premenných druhej úrovne vylepšil.

DISKUSIA A ZÁVER

Výskum potvrdil, že skúmanie kontextuálnej úrovne vo vnímaní bezpečia má svoje opodstatnenie, nakoľko sa ukázalo, že 11,2 % variancie vnímania bezpečia produkovali rozdiely medzi krajinami. Tento výsledok je konzistentný s ďalšími multivariačnými štúdiami, skúmajúcimi vnímanie bezpečia a strach z kriminality, ktoré udávajú, že 6-12 % z celkovej variancie strachu z kriminality môže byť prisúdená rozdielom medzi krajinami (Lindström, Merlo, & Östergren, 2003). Výsledky tiež ukázali, že vulnerabilné skupiny, konkrétne ženy, starší respondenti a respondenti z väčších miest a viktimizovaní s väčšou pravdepodobnosťou vykazujú nižšiu úroveň vnímania bezpečia, čo korešponduje s viacerými zisteniami, ktoré opakovane potvrdzujú zásadný vplyv faktorov vulnerability na vnímanie bezpečia (Braungart et al., 1980; Kennedy & Silverman, 1985; Will & McGrath, 1995).

Problémy v okolí ako napr. vandalizmus, grafiti, odpadky boli významným prediktorom na individuálnej aj kontextuálnej úrovni. Oblasti so zvýšenou koncentráciou problémov v okolí sa stávajú atraktívnym miestom pre kriminálnu aktivitu kvôli absencii sociálnej ochrany (Wilson & Kelling, 1982). Negatívne postoje k imigrantom vo vzťahu k vnímaniu bezpečia boli významné iba na úrovni jednotlivcov. Negatívne vnímanie imigrantov môže byť spôsobené tendenciou spájať členov prisťahovaleckých skupín so špecifickými formami násilných trestných činov (Hummelsheim et al., 2010), s odlišným kultúrnym zázemím (Sniderman & Hagendoorn, 2007), ale aj s ekonomickými hrozbami, ako je konkurencia na trhu práce, bývania, záťaž pre systémy sociálneho zabezpečenia (Schlueter & Scheepers, 2010). Vnímanie bezpečia je často spájané s mierou registrovanej kriminality, napriek tomu, sú výsledky štúdií nekonzistentné. Franklin et al. (2008) neidentifikovali vplyv na vnímanie bezpečia, zatiaľ čo Rountree a Land (1996) poukázali na pozitívny vplyv miery kriminality na vnímanie rizika. V našom výskume sa miera násilnej kriminality zisťovaná prostredníctvom oficiálnej štatistiky výskytu vrážd v krajine ukázala ako významný prediktor vnímania bezpečia. Pričom platí, že vyššia miera kriminality v krajine zvyšuje pravdepodobnosť, že sa jedinec bude cítiť menej bezpečne. Paradoxne slovenské výsledky poukazujú na najnižšiu mieru skúseností s kriminalitou, avšak relatívne málo pozitívne hodnotenie bezpečnostnej situácie obyvateľmi. Predpokladali sme tiež pozitívny vplyv sociálnych transferov na

vnímanie bezpečia, náš predpoklad sa však nepotvrdil. Hoci niektoré štúdie tento vplyv potvrdzujú (Russo, Roccato, & Vieno, 2011; Vieno et al., 2013).

POĎAKOVANIE

Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA, projektu č. 2/0172/15 s názvom „Vnímanie bezpečia v kontexte osobnosti a práce".

LITERATÚRA

Brantingham, P. J., & Brantingham, P. L. (1997). Understanding and controlling crime and fear of crime: Conflicts and trade-offs in crime prevention planning. In S. P. Lab (Ed.), *Crime prevention at a crossroads* (pp. 43-60). Cincinnati, OH: Anderson.

Braungart, M. M., Braungart, R. G., & Hoyer, W. J. (1980). Age, sex, and social factors in fear of crime. *Sociological Focus*, *13*(1), 55-66.

Clark, J. (2003). Fear in fear-of-crime. *Psychiatry, Psychology and Law*, *10*(2), 267-282.

ESS round 6: European Social Survey Round 6 Data (2012). Data file edition 2.2. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.

Franklin, T. W., Franklin, C. A., & Fearn, N. E. (2008). A multilevel analysis of the vulnerability, disorder, and social integration models of fear of crime. *Social Justice Research*, *21*(2), 204-227.

Hummelsheim, D., Hirtenlehner, H., Jackson, J., & Oberwittler, D. (2010). Social insecurities and fear of crime: A cross-national study on the impact of welfare state policies on crime-related anxieties. *European Sociological Review*, *27*(3), 327-345.

Kennedy, L. W., & Silverman, R. A. (1985). Significant others and fear of crime among the elderly. *The International Journal of Aging and Human Development*, *20*(4), 241-256.

Lindström, M., Merlo, J., & Östergren, P. O. (2003). Social capital and sense of insecurity in the neighbourhood: A population-based multilevel analysis in Malmö, Sweden. *Social Science & Medicine*, *56*(5), 1111-1120.

Mesch, G. S. (2000). Perceptions of risk, lifestyle activities, and fear of crime. *Deviant Behavior*, *21*(1), 47-62.

Nieuwbeerta, P., (Ed.) (2002). Crime victimization in comparative perspective: Results from the International Crime Victims Survey 1989-2000. The Hague: Boom Juridische Uitgevers

Pantazis, C. (2000). 'Fear of Crime', Vulnerability and Poverty. *British Journal of Criminology*, *40*(3), 414-436.

Raudenbush, S. W., & Bryk, A. S. (1992). *Hierarchical linear models*. Newbury Park, CA: Sage.

Rountree, P. W., & Land, K. C. (1996). Burglary victimization, perceptions of crime risk, and routine activities: A multilevel analysis across Seattle neighborhoods and census tracts. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, *33*(2), 147-180.

Russo, S., Roccato, M., & Vieno, A. (2011). Predicting perceived risk of crime: A multilevel study. *American Journal of Community Psychology*, *48*(3-4), 384-394.

Schlueter, E., & Scheepers, P. (2010). The relationship between outgroup size and anti-outgroup attitudes: A theoretical synthesis and empirical test of group threat-and intergroup contact theory. *Social Science Research, 39*(2), 285-295.

Sniderman, P. M., & Hagendoorn, L. (2007). *When ways of life collide*. Princeton: Princeton University Press.

Vieno, A., Roccato, M., & Russo, S. (2013). Is fear of crime mainly social and economic insecurity in disguise? A multilevel multinational analysis. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 23*(6), 519-535.

Will, J. A., & McGrath, J. H. (1995). Crime, neighborhood perceptions, and the underclass: The relationship between fear of crime and class position. *Journal of Criminal Justice*, *23*(2), 163-176.

Wilson, J. Q., & Kelling, G. L. (1982). Broken windows. *Critical issues in policing: Contemporary readings*, 395-407.

ODLIŠNÉ FUNGOVANIE POLOŽIEK VO VERBÁLNYCH SUBTESTOCH SLOVENSKEJ VERZIE TESTU ŠTRUKTÚRY INTELIGENCIE I-S-T 2000 R PODĽA MIESTA BYDLISKA

DIFFERENTIAL ITEM FUNCTIONING IN VERBAL SUBTESTS OF SLOVAK VERSION OF INTELIGENCE STRUCTURE TEST I-S-T 2000 R ACCORDING TO TYPE OF RESIDENCE

Michal Kohút[1], Peter Halama[2], Vladimír Dočkal[3], Peter Žitný[4]

[1, 2, 4] *Trnavská univerzita v Trnave, Trnava*

[3] *Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK, Bratislava*

1 michalkohut.tn@gmail.com, 2 peter.halama@truni.sk, 3 vladimir.dockal@vudpap.sk, 4 peter.zitny@truni.sk

Abstrakt

Štúdia sa zaoberá odlišným fungovaním položiek medzi obyvateľmi miest a obcí vo verbálnych subtestoch Slovenskej verzie Testu štruktúry inteligencie I-S-T 2000 R (Amthauer et al., v tlači). K odlišnému fungovaniu položky dochádza v prípade, že položka zvýhodňuje alebo znevýhodňuje členov jednej skupiny napriek rovnakej miere meranej vlastnosti. Výskumný súbor bol zložený zo 744 žiakov základných a stredných škôl s vekovým priemerom 16,94 roka. Z tohto počtu pochádzalo 371 respondentov z obcí a 373 z miest. Pre skúmanie odlišného fungovania položky sme použili metódu logistickej regresie a Mantel-Haenszelov chí-kvadrát v programe DIFAS 5.0. Analýza identifikovala celkovo 6 položiek podozrivých z odlišného fungovania, 4 položky zvýhodňujúce obyvateľov miest a 2 položky zvýhodňujúce obyvateľov obcí. Miera odlišného fungovania položiek je vo všetkých prípadoch nízka až zanedbateľná, a tieto položky nevytvárajú významné skreslenie na úrovni testu.

Kľúčové slová: testovanie inteligencie; odlišné fungovanie položiek; bydlisko; I-S-T 2000 R

Abstract

The study focused on differential item functioning according to place of residence (towns vs. villages) in verbal subtests of Slovak version of Intelligence Structure Test Revised 2000 (Amthauer et al., in press). Differential item functioning occurs when an item favours or disadvantages members of one group despite the same level of the measured ability. The sample included 744 middle and high-school students (371 residents of towns, 373 residents of villages) with mean age of 16.94 years. Logistic regression and Mantel-Haenszel chi-square in DIFAS 5.0 software were used for differential item functioning analysis. The analysis identified 6 items suspicious of differential functioning, 4 items favouring the residents of towns and 2 items favouring the residents of villages. The magnitude of differential functioning of these items is negligible to small in all cases and these items do not create bias at the test level.

Key words: intelligence testing; differential item functioning, residence; I-S-T 2000 R

ÚVOD

Odlišné fungovanie položky (skr. *DIF* z anglického *differential item functioning)* nastáva ak položka zvýhodňuje alebo znevýhodňuje členov určitej skupiny na základe ich príslušnosti k tejto skupine. To znamená, že členovia jednej skupiny majú vyššiu alebo nižšiu pravdepodobnosť kľúčovej (správnej) odpovede na položku, napriek tomu, že miera ich meranej vlastnosti je (približne) rovnaká (Clauser & Mazor, 1998). Meranou vlastnosťou môže byť napríklad hrubé skóre metodiky, ktorej položky analyzujeme, no môžeme použiť aj inú metodiku, ktorá je zameraná na rovnakú oblasť ako metodika, ktorej položky skúmame. Najčastejšie sa ale z praktických a ekonomických dôvodov využíva hrubé skóre skúmanej metodiky (Osterlind & Everson, 2009). Existujú dva druhy DIF: uniformné a neuniformné. O uniformné DIF ide v prípade, ak je pravdepodobnosť kľúčovej odpovede vyššia alebo nižšia pre jednu skupinu pri každej úrovni meranej vlastnosti. O neuniformnom DIF hovoríme v prípade, že pri určitej miere meranej vlastnosti položka zvýhodňuje jednu skupinu, no pri inej miere vlastnosti tú istú skupinu znevýhodňuje, resp. zvýhodňuje druhú skupinu (Osterlind & Everson, 2009).

Skúmanie odlišného fungovania položiek nachádza uplatnenie pri hodnotení spravodlivosti a validity nových alebo používaných psychodiagnostických testov a dotazníkov. Ak metodika obsahuje množstvo DIF položiek, ktoré znevýhodňujú jednu zo skupín, môže byť táto metóda označená za skresľujúcu a nespravodlivú (AERA, APA & NCME, 2001). Okrem toho, odlišne fungujúce položky môžu merať aj inú dimenziu ako tú, na ktorú boli pôvodne určené, vtedy môžeme hovoriť o ohrození validity tejto metodiky (Walker, 2011; Rousos & Stout, 1996).

Doterajšie výskumy preukázali, že odlišné fungovanie položiek môže byť problémom viacerých inteligenčných testov, ako napr. Ravenove progresívne matice (Abad et al., 2004; Chiesi et al., 2012), či WISC-III (Maller, 2001). Existujúce štúdie sa venujú prevažne odlišnému fungovaniu položiek podľa pohlavia, krajiny alebo etnickej príslušnosti, skúmanie podľa typu bydliska zatiaľ chýba. V našej štúdii sa preto špeciálne venujeme odlišnému fungovaniu položiek vo verbálnych subtestoch Testu štruktúry inteligencie I-S-T 2000 R podľa miesta bydliska.

METÓDA

Výskumný súbor

Výskumný súbor je tvorený slovenským štandardizačným súborom I-S-T 2000 R. Tvorí ho 744 študentov, zo základných (N = 68) a stredných škôl (N = 676). Počet mužov je 424 (57 %) a počet žien je 320 (43 %). Priemerný vek respondentov je 16,94 roka (SD = 1,36), v rozpätí od 13 do 22 rokov. Najviac respondentov pochádzalo z miest s počtom obyvateľov medzi 10000 až 49999 (34,4 %), na druhom mieste boli respondenti z miest s počtom obyvateľov medzi 2000-9999 (26,2 %), ďalej obce s 500-1999 obyvateľmi (18,5 %), mestá s viac ako 50000 obyvateľmi (15,7 %) a obce s počtom obyvateľov menším ako 499 (5,1 %). Výskumný súbor sme pre analýzu odlišného fungovania položiek rozdelili na obyvateľov obci a malých miest, kam sme zaradili obce a mestá s počtom obyvateľov do 9999 (N = 371; 49,9 %), a obyvateľov miest, kam sme zaradili respondentov pochádzajúcich z miest s počtom obyvateľov 10000 a viac (N = 373; 50,1 %).

Metodika

Odlišné fungovanie položiek sme overovali v slovenskej verzií Testu štruktúry inteligencie I-S-T 2000 R verzia A (Amthauer, Brocke, Liepmann, & Beauducel, v tlači). I-S-T 2000 R patrí k najčastejšie využívaným testom inteligencie vo viacerých Európskych krajinách (Evers et al., 2012). Tento test je zameraný na meranie troch oblastí inteligencie, a to verbálnu, číselnú a figurálnu. Každá z týchto oblastí je meraná prostredníctvom troch subtestov. Každý subtest pozostáva z 20 položiek, teda celý test obsahuje 180 položiek. V tejto štúdii sme sa zamerali na odlišné fungovanie položiek vo verbálnych subtestoch: dopĺňanie viet (IN), verbálne analógie (AN) a verbálne generalizácie (GE).

Analýza

Pre prípravu dát sme použili Microsoft Excel a štatistický program SPSS. Analýzu odlišného fungovania položiek sme vykonali procedúrou Mantel-Haenszelovho chí-kvadrátu (Holland & Thayer, 1988) prostredníctvom programu *Differential Item Functioning Analysis System – DIFAS 5.0* (Penfield, 2005) a metódou logistickej regresie (Swahinathan & Rogers, 1990) v programe dif Gen Logistic, ktorý je zaradený v balíku dif R v štatistickom programe R (Magis, Beland, & Raiche, 2015). Charakteristické krivky položiek a subtestov sme vypočítali pomocou softvéru IRTPRO 3.

VÝSLEDKY

Prostredníctvom Mantel-Haenszelovej procedúry a metódy logistickej regresie sme identifikovali celkovo 6 položiek (10%), ktoré fungujú odlišne. Pri štyroch z týchto položiek majú vyššiu pravdepodobnosť správnej odpovede respondenti pochádzajúci z miest, pri dvoch položkách respondenti z obcí. Prehľad týchto položiek spolu s hodnotami Mantel-Haenszelovej štatistiky, hodnotou rozdielu Nagelkerkeho R^2, veľkosťou DIF podľa ETS (Zieky, 1993) a témou položky uvádzame v Tabuľke 1. Všetky tieto položky vykazujú len malé až zanedbateľné odlišné fungovanie (ETS kategória A).

Tabuľka 1 DIF položky podľa miesta bydliska v I-S-T 2000 R

Subtest	Pol.	MH CHI	MH LOR	LOR SE	LOR Z	BD	N R^2	ETS	Zvýhodňuje	Téma
IN	8	5.19	-0.39	0.17	-2.36	0.73	0.006*	A	Mesto	Chémia
IN	11	7.97	0.50	0.17	2.91	0.20	0.012**	A	Obec	Krajina
AN	28	11.30	0.55	0.16	3.42	0.76	0.018***	A	Obec	Obec
AN	35	7.23	-0.73	0.26	-2.77	0.11	0.014*	A	Mesto	Biológia
GE	49	5.74	-0.54	0.22	-2.50	0.71	0.006*	A	Mesto	Cestovanie
GE	55	6.56	-0.46	0.17	-2.65	4.58	0.008*	A	Mesto	Domáce príslušenstvo

Poznámka: IN – Doplňanie viet; AN – Verbálne analógie; GE – Verbálne generalizácie; MH CHI – Mantel-Haenszelov chí-kvadrát; MH LOR - Mantel-Haenszelov spoločný pomer pravdepodobnosti; LOR SE – štandardná odchýlka MH LOR; LOR Z – štandardizovaný MH LOR; BD - Breslow-Dayovchí-kvadrát; N R^2 – Nagelkerkeho R^2; * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$; *** - $p \leq 0,001$

V prvom subteste sa nachádzajú dve odlišne fungujúce položky. Jedna z nich zvýhodňuje obyvateľov mesta. Jej znenie je: „*Ortuť je ...? a) kov b) minerál c) roztok d) zmes e) zliatina.*“ Druhá položka zvýhodňuje obyvateľov obcí a znie: „*Každá rieka má ...? a) ryby b) mosty c) lode d) spád e) pereje.“* V subteste Verbálne analógie sa taktiež vyskytujú dve odlišne fungujúce položky. Pri položka číslo 28: *„človek : mozog = obec : ? a) centrum b) miestne zastupiteľstvo c) trhovisko d) radnica e) poslanec“* majú vyššiu pravdepodobnosť správnej odpovede obyvatelia obcí. Naopak obyvateľov miest v tomto subteste zvýhodňuje položka, ktorej znenie je: *„nerv : vodič = zrenica : ? a) žiarenie b) oko c) zrak d) svetlo e) clona.“* Posledný z verbálnych subtestov, Verbálne generalizácie, obsahuje dve odlišne fungujúce položky, na ktoré majú vyššiu pravdepodobnosť správnej odpovede obyvatelia miest, položka č. 49: *„a) letisko b) kufor c) letuška d) lietadlo e) cestovný lístok f) vlak“* a položka č. 55: *„a) sviečka b) jedlička c) stolná lampa d) obývačka e) vypínač f) skriňa.“* Najväčšiu mieru odlišného fungovania sme zistili pri položke č. 28 (hodnota MH CHI, LOR Z, Nagelkerkeho

R^2). DIF tejto položky je ale stále kategorizované ako A – zanedbateľné alebo malé DIF. Pre ilustráciu DIF zobrazujeme charakteristickú krivku tejto položky na obrázku 1. Pri nízkej úrovni meranej vlastnosti (verbálne analógie) je pravdepodobnosť správnej odpovede dokonca o niečo vyššia pre obyvateľov mesta, neuniformné DIF sa však nepotvrdilo (hodnota Breslow-Dayovho chí-kvadrátu nedosahuje kritickú hodnotu min. 3,84). Pri priemernej miere meranej vlastnosti začína položka zvýhodňovať obyvateľov obcí. Rozdiel v pravdepodobnosti správnej odpovede mierne narastá so zvyšujúcou sa mierou vlastnosti. Napríklad, obyvatelia obcí majú pri vyššej miere vlastnosti ($\theta = 2$) pravdepodobnosť správnej odpovede 81 %, obyvatelia miest iba 61 %. Upozorňujeme, že naším zámerom je len ilustrácia DIF tejto položky, prvoradé pre posúdenie charakteru a miery DIF sú hodnoty v Tabuľke 1.

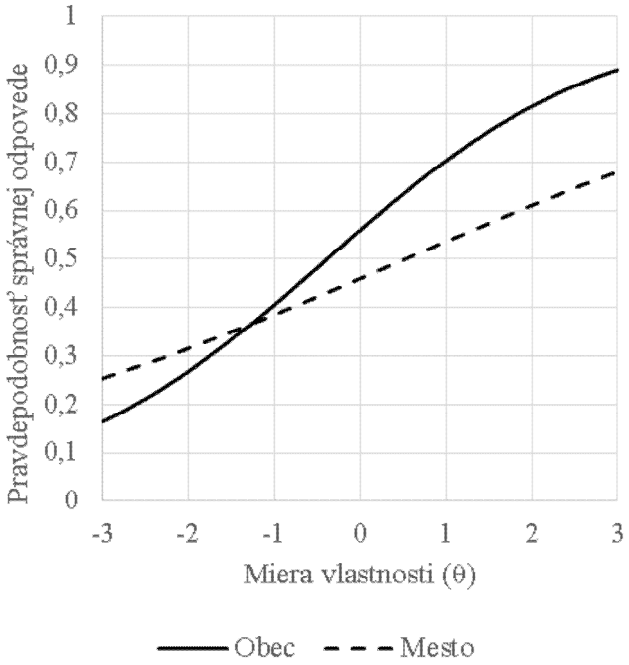

Obrázok 1 Charakteristická krivka položky č. 28 zo subtestu Verbálne analógie

Pre posúdenie vplyvu DIF položiek sme porovnali rozdiely v hrubom skóre originálnych subtestov a subtestov bez DIF položiek. V Tabuľke 2 uvádzame Cohenovo d spolu s konfidenčnými intervalmi. Ako je možné vidieť, DIF položky nemajú veľký vplyv na rozdiel v hrubom skóre medzi obyvateľmi miest a obcí, pretože po ich odstránení nedošlo k významnej zmene. Na obrázku 2 zobrazujeme charakteristické krivky verbálnych subtestov.

Aj napriek prítomnosti DIF položiek sa krivky takmer úplne prekrývajú, to znamená, že subtesty fungujú podobne pre obe skupiny.

Tabuľka 2 Cohenovo d pre rozdiely medzi obyvateľmi miest a obyvateľmi obcí v pôvodných subtestoch a subtestoch bez DIF položiek

Subtest	*d* a 95% KI pre rozdiely v pôvodných subtestoch	*d* a 95% KI pre rozdiely v subtestoch bez DIF položiek
IN	-0.23 [-0.37, -0.08]	-0.23[-0.37, -0.09]
AN	-0.31 [-0.46, -0.17]	-0.33 [-0.47, -0.18]
GE	-0.29 [-0.43, -0.15]	-0.25 [-0.39, -0.10]

Poznámka: Negatívne hodnoty znamenajú vyššie skóre pre obyvateľov miest

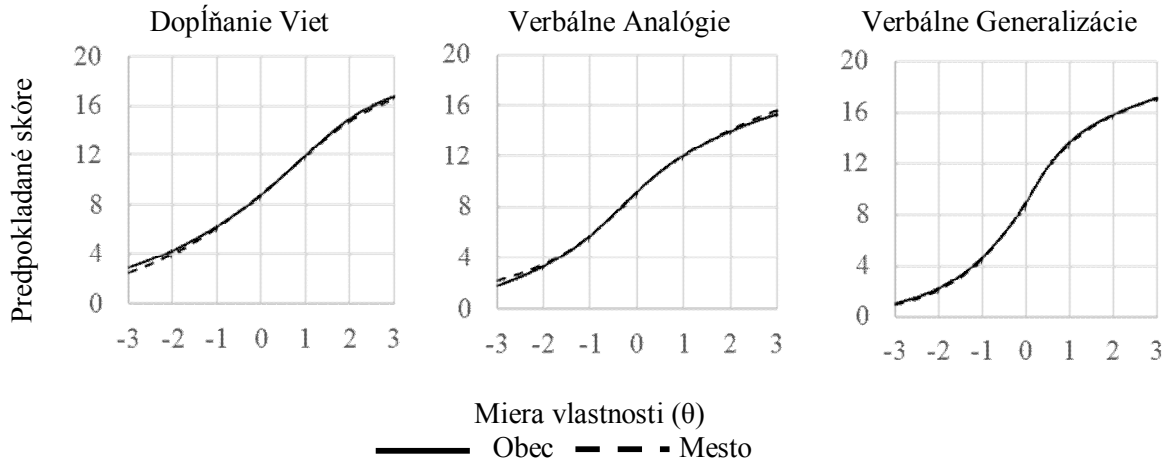

Obrázok 2 Charakteristické krivky verbálnych subtestov I-S-T 2000R pre obyvateľov miest a obyvateľov obcí

DISKUSIA

V našom výskume sme vo verbálnej časti testu I-S-T 2000 R identifikovali niekoľko položiek vykazujúcich odlišné fungovanie. Išlo spolu o 6 položiek, čo z celkového počtu 60 položiek (20 pre každý verbálny subtest) robí 10 percent. Aj keď sa zdá, že ide o nezanedbateľný počet, dôležitá je v tomto prípade aj intenzita odlišného fungovania konkrétnej položky. V našom prípade sme ju určovali prostredníctvom kategorizácie veľkosti DIF podľa ETS (Zieky, 1993), pričom všetky položky vykazovali nízku mieru DIF. Spolu s analýzami na úrovni subtestov (tak grafy charakteristických kriviek podľa skupín ako aj

analýza rozdielov pomocou Cohenovho D) to podporuje tvrdenie, že typ bydliska nie je závažným zdrojom odlišného fungovania položiek vo verbálnych subtestoch I-S-T 2000 R.

Na druhej strane je však dôležité analyzovať zdroje DIF a vyhnúť sa prípadným výraznejším skresleniam v budúcich verziách testu. Pri uvažovaní nad zdrojom DIF u skupín podľa bydliska sa dá uvažovať o odlišnostiach v záujmoch prípadne vo frekvencii používania niektorých pojmov, tak ako to naznačuje Ackermanova (1996) PPKI teória intelektu, ktorá popri iných zdrojoch berie do úvahy aj záujem a vedomosti. Tie sú ovplyvnené aj prostredím, takže deti z menších sídel môžu vykazovať isté odlišnosti od detí vo väčších sídlach vzhľadom na preferované záujmy v danej oblasti prípadne vzhľadom na častejšiu dostupnosť špecifických informácií. To sa potom prejavuje vo výkone v položkách súvisiacich s danou oblasťou. Napr. položka 11, ktorá zvýhodňuje obyvateľov menších sídel, používa pojmy blízke z oblasti prírody. Takisto položka č. 28 s najvyššou mierou DIF priamo používa pojem obec, ktorý je frekventovanejší u obyvateľov menších sídel. Teda výber témy a pojmov priamo ovplyvňuje pravdepodobnosť úspešného riešenia danej položky človekom z danej skupiny.

Istou limitáciou našej analýzy je povaha výskumného súboru, ktorý pozostával z adolescentov a mladých dospelých vo veku od 13 do 22 rokov. Poznanie a používanie pojmov použitých v položkách môže byť vekovo závislé a výsledky by mohli byť iné napr. v skupine starších dospelých.

ZÁVER

Výsledky našej analýzy potvrdili, že verbálne subtesty I-S-T 2000 R obsahujú položky odlišne fungujúce pre obyvateľov obcí a malých miest na jednej strane a obyvateľov miest na strane druhej. Ich počet ako aj analýza na úrovni subtestov však naznačujú, že z hľadiska typu bydliska nedochádza vo verbálnych subtestoch I-S-T 2000 R k podstatnejšiemu skresleniu či nespravodlivosti spôsobenej odlišným fungovaním položiek. V ďalších výskumoch je pre potvrdenie týchto záverov potrebné zamerať sa aj na iné súbory než adolescenti.

POĎAKOVANIE

Štúdia bola podporená Grantovou Agentúrou VEGA č. projektu 1/0234/15.

LITERATÚRA

Abad, F. J., Colom, R., Rebollo, I., & Escorial, S. (2004). Sex differential item functioning in the Raven's Advanced Progressive Matrices: evidence for bias. *Personality and Individual Differences, 36*, 1459-1470.

Ackerman, P. L. (1996). A theory of adult intellectual development: Process, personality, interests, and knowledge. *Intelligence, 22*, 227-257.

AERA, APA, NCME. (2001). *Standardy pro pedagogické a psychologické testování.* Praha: Testcentrum.

Amthauer, R., Brocke, B., Liepmann, D., & Beauducel, A. (v tlači). *I-S-T 2000 R. Test štruktúry inteligencie*. Praha: Hogrefe-Testcentrum.

Chiesi, F., Ciancaleoni, M., Galli, S., Morsanyi, K., & Primi, C. (2012). Item response theory analysis and differential item functioning across age, gender and country of a short form of the advanced progressive matrices. *Learning and Individual Differences*, *22*(3), 390-396.

Clauser, B. E., & Mazor, K. M. (1998). Using statistical procedures to identify differentially functioning test items. *Educational Measurement: Issues and Practice*, *17*(1), 31-44.

Evers, A., Muñiz, J., Bartram, D., Boben, D., Egeland, J., Fernández-Hermida, J. R. & Iliescu, D. (2012). Testing practices in the 21st century: developments and European psychologists' opinions. *European Psychologist*, *17*(4), 300-319.

Holland, P. W. & Thayer, D. T. (1988). Differential item performance and the Mantel-Haenszel procedure. In H. Wainer & H. I. Braun (Eds.), *Test validity* (pp. 129-145). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Magis, D., Beland, S., & Raiche, G. (2015). d*if R: Collection of methods to detect dichotomous differentia litem functioning (DIF)*. R package version 4.6

Maller, S. J. (2001). Differential item functioning in the WISC-III: Item parameters for boys and girls in the national standardization sample. *Educational and Psychological Measurement, 61,* 793-817.

Osterlind, S. J., & Everson, H. T. (2009). *Differential item functioning*. New York: Sage Publications.

Penfield, R. D. (2005). DIFAS: Differential item functioning analysis system. *Applied Psychological Measurement*, 29, 150-151.

Roussos, L., & Stout, W. (1996). A multidimensionality-based DIF analysis paradigm. *Applied Psychological Measurement*, *20*, 355-371.

Swaminathan, H., & Rogers, H. J. (1990). Detecting differential item functioning using logistic regression procedures. *Journal of Educational Measurement, 27*(4), 361-370.

Walker, C. M. (2011). What's the DIF? Why differential item functioning analyses are an important part of instrument development and validation. *Journal of Psychoeducational Assessment*, *29*(4), 364-376.

Zieky, M. (1993). Practical questions in the use of DIF statistics in item development. In P. W. Holland, & H. Wainer (Eds.), *Differential item functioning* (pp. 337-364). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

VZŤAHOVÁ VÄZBA A DOBROVOĽNÍCTVO

ATTACHEMNT AND VOLUNTEERING

Ľubica Konrádová, Daniela Poláková

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

lubica.konradova@uniba.sk, polakova155@uniba.sk

Abstrakt

Vzťahová väzba je už dlhšie skúmaná v súvislosti s interpersonálnym správaním v širokom zmysle, osobitne v pracovnom kontexte. Špecifický rámec pre pracovné vzťahy poskytuje dobrovoľníctvo. Kvalita vzťahovej väzby sa považuje za jeden z predpokladov toho, ako dospelý človek vníma a reaguje na potreby ľudí vyžadujúcich pomoc, starostlivosť. Dobrovoľníctvo je typom prosociálneho správania. Motivácia k dobrovoľníctvu môže mať vo všeobecnosti 2 podstaty – egoistickú a altruistickú. Cieľom štúdie bolo overiť previazanosť vzťahovej väzby a motivácie k dobrovoľníctvu u jedincov vykonávajúcich túto činnosť. Výskumný súbor tvorilo 72 dobrovoľníkov (18 mužov, 54 žien) vo veku 18 až 40 rokov. Zber dát bol realizovaný prostredníctvom sebaposudzovacích dotazníkov obsahujúcich dimenzie vzťahovej väzby a motívy k dobrovoľníctvu. Výsledky potvrdili súvislosť dimenzie úzkosti s tromi druhmi motivácie k dobrovoľníctvu: uznaním, reaktivitou, obranou. Dimenzia vyhýbania nesúvisela so žiadnym druhom motivácie k dobrovoľníctvu.

Kľúčové slová: vzťahová väzba; poskytovanie starostlivosti; dobrovoľníctvo

Abstract

Attachment has long been studied in the context of interpersonal behavior in a broad sense, especially in a work context. Specific framework for labor relations provides volunteering. The quality of attachment is considered to be one of the preconditions of how adult perceives and responds to the needs of people requiring assistance, care. Volunteering is a type of pro-social behavior. The motivation for volunteering may be generally of 2 natures - egoistic and altruistic. The aim of this study was to verify the correlations of attachment and motivation for volunteering in individuals carrying out this work. The sample included 72 volunteers (18 males, 54 females) aged 18-40 years. Data collection was conducted through a questionnaire containing the self-assessment of attachment and motives for volunteering. The results confirmed the correlation dimension of anxiety with three types of motivation for volunteering: recognition, reactivity, protective. Dimension avoidance did not correlate with any kind of motivation for volunteering.

Key words: attachment; caregiving; volunteering

ÚVOD

Teória vzťahovej väzby je jednou z kľúčových koncepcií emocionálneho a sociálneho vývinu človeka. Poskytuje interpretačný rámec pre správanie človeka v rôznych sociálnych situáciách (nielen v kontexte blízkych vzťahov) počas celého jeho života. Z evolučného hľadiska pripútavacie správanie prispieva zásadným spôsobom k prežitiu jedinca. Pripútavacie správanie dieťaťa aktivuje opatrovateľské správanie dospelých v jeho okolí. Skúsenosti, ktoré dieťa v útlom veku získava z opakovanej interakcie s opatrovateľskou osobou, sú základom pre utváranie vnútorných pracovných modelov. Tie súvisia s typom vzťahovej väzby, ktorú si dieťa utvorilo a na ich základe sa vzťahuje k iným ľuďom. Tvoria akési interpretačné filtre prostredníctvom ktorých jedinec chápe svet okolo seba, vzťahové skúsenosti a tiež pravidlá, ako sa vzťahovať k iným a čo očakávať vo vzťahu s nimi.

Bowlby (2010) vo svojej teórie postuloval, že okrem attachmentového behaviorálneho systém u dieťaťa existuje aj behaviorálny systém poskytovania starostlivosti (caregiving behavioral system) u rodiča. Považoval ho za vnútorný behaviorálny systém, ktorý odpovedá na potreby dieťaťa (Mikulincer et al., 2005). Odborníci preto predpokladajú súvislosť medzi pripútaním a poskytovaním starostlivosti, pretože ich vnímajú ako 2 vzájomne sa ovplyvňujúce systémy (George & Solomon, podľa Gillath et al., 2005). Systém zabezpečujúci poskytovanie starostlivosti má za úlohu reagovať na požiadavky o pomoc a poskytovať podporu, ochranu a útechu v nepriaznivých chvíľach. Tento systém je z pohľadu teórie pripútania vo svojej podstate altruistický (van der Mark et al., podľa Gillath et al., 2005). Jeho fungovanie je pozorovateľné najmä v emocionálnych a behaviorálnych reakciách rodičov na potreby ich detí, avšak je tiež centrom empatie a súcitu vo chvíľach, keď človek reaguje na potrebu, bolesť alebo distres iného človeka.

O zadefinovanie fenoménu dobrovoľníctva sa snažilo množstvo autorov. Vzhľadom na našu tému, akceptujeme ako vhodný názor autorov Wilsona a Musicka (podľa Mlčák & Záškodná, 2013), ktorí považujú dobrovoľníctvo za jednu z foriem altruistického správania, ktorého cieľom je poskytovanie pomoci iným ľuďom, skupine, organizácii, či komunite, a to bez očakávania materiálnej odmeny. Mlčák a Záškodná (2013) charakterizujú dobrovoľníctvo na základe 4 atribútov. Ide o pomáhajúce správanie, ktoré je: (1) vykonávané z vlastnej vôle, (2) neprináša materiálnu odmenu, (3) je organizované a (4) prináša prospech druhej osobe.

Dobrovoľníctvo je v štúdiách, zaoberajúcich sa jeho súvislosťou so vzťahovou väzbou ponímané, ako dlhotrvajúce úmyselné prosociálne správanie užitočné predovšetkým pre neznámych ľudí (Penner podľa Gillath et al., 2005).

Dobrovoľníctvo je v odbornej literatúre považované taktiež za motivovanú aktivitu, takže základom pre jeho vykonávanie je vnútorná motivácia dobrovoľníkov. K motívom dobrovoľníctva patrí množstvo vznešených hodnôt ako láska, súcit, štedrosť alebo spravodlivosť, a nie je teda správne dobrovoľnícku činnosť vymedziť len ako neplatenú prácu. Získanie vhľadu do motivácie dobrovoľníkov je preto jednou z ústredných tém tejto problematiky (Mlčák & Záškodná, 2013).

Podľa teoretických východísk je systém poskytovania starostlivosti v dospelosti do určitej miery ovplyvnený systémom pripútania formovaným v raných rokoch života. Môžeme teda predpokladať, že kvalita vzťahovej väzby bude jedným z predpokladov toho, ako bude človek v dospelosti vnímať a reagovať na potreby iných ľudí vyžadujúcich pomoc a starostlivosť. Angažovanie sa v dobrovoľníckych aktivitách je práve jednou z foriem prosociálneho, na iných orientovaného správania, ktoré vyplýva zo slobodného a zámerného rozhodnutia každého dobrovoľníka. Motivácia k takémuto správaniu môže byť rôznorodá, avšak domnievame sa, že do určitej miery ovplyvnená aj typom pripútania. Viacero autorov považuje za dominantné motivácie v rámci dobrovoľníctva *altruistickú* a *egoistickú* (Hwang, Grabb, & Curtis, 2005). Altruistické motívy a empatia spočívajú v orientácii na potreby inej osoby. Naopak, egoistické motívy môžu byť zamerané na zlepšenie vlastnej nálady, odhalenie osobných ťažkostí alebo ochranu osobne hodnotných vzťahov s ľuďmi (Cialdini et al., podľa Mikulincer et al., 2005).

VÝSKUMNÝ CIEĽ A OTÁZKY

Hlavným cieľom štúdie bolo preskúmať vybrané premenné vzťahovej väzby u jedincov vykonávajúcich dobrovoľnícku činnosť s ohľadom na motiváciu k tejto činnosti.

VO1: Aké sú priemerné hodnoty premenných vzťahovej väzby (úzkosti a vyhýbania) dobrovoľníkov v porovnaní s bežnou populáciou?

VO2: Existuje súvislosť medzi premennými vzťahovej väzby (úzkosť, vyhýbanie) a druhmi motivácie k dobrovoľníctvu?

METÓDY

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 72 dobrovoľníkov vo veku 18-40 rokov (M = 23, SD = 3,89), ktorí sa zúčastňujú, alebo v nedávnej minulosti zúčastňovali, organizovaných

dobrovoľníckych aktivít. Zber dát prebiehal prostredníctvom on-line formuláru s batériou dotazníkov. Štruktúru nášho výskumného súboru z hľadiska troch premenných uvádzame v Tabuľke 1.

Tabuľka 1 Štruktúra výskumného súboru

		Frekvencie	Percento
Pohlavie	Muži	18	25 %
	Ženy	54	75 %
Najvyššie ukončené vzdelanie	Základné	3	4,2 %
	Úplné stredné s maturitou	42	58,3 %
	Vyššie odborné (nadstavbové, pomaturitné)	1	1,4 %
	Vysokoškolské, bakalárske	16	22,2 %
	Vysokoškolské, magisterské (inžinierske, doktorské)	9	12,5 %
	Doktorandské (postgraduálne) alebo vyššie	1	1,4 %
Stav	Slobodný(á)	71	98,6 %
	Ženatý, vydatá	1	1,4 %

Tabuľka 2 Oblasti činnosti organizácií, pre ktoré respondenti pracovali

Oblasť činnosti organizácie	Frekvencia	Percento
Detské a mládežnícke organizácie	33	44,6%
Náboženstvo a cirkevné aktivity	20	27,0%
Umenie a kultúra	18	24,3%
Životné prostredie	16	21,6%
Podpora dobročinnosti, darcovstva a dobrovoľníctva	11	14,9%
Medzinárodné organizácie	11	14,9%
Sociálne služby pre rôzne cieľové skupiny	11	14,9%
Vzdelávanie a výskum	11	14,9%
Iné	7	12,2%
Rekreácia a realizácia záujmov	5	6,8%
Profesijné organizácie, komory, zväzy, odbory	5	6,8%

Metódy

Premenné vzťahovej väzby boli posudzované Škálou prežívania blízkych vzťahov ECR (Experiences in Close Relationshops) - frekventovane využívanou ako nástroj na meranie dvoch dimenzií vzťahovej väzby v dospelosti (Brennan, Clark, & Shaver, 1998). Použili sme do slovenčiny preloženú verziu (Schraggeová & Rošková, 2015), ktorú autorky konfrontovali s českou verziou (Lečbych & Pospíšiliková, 2012). Ide o sebaposudzovaciu škálu tvorenú 2 subškálami (úzkosti a vyhýbavosti) obsahujúcimi po 18 položiek. Položky sú hodnotené prostredníctvom 7-bodovej Likertovej stupnice (od 1 - úplne nesúhlasím, po 7 - úplne súhlasím). Cronbachova α dosahovala v našom výskumnom súbore pri dimenzii vyhýbania hodnotu 0,878 a pre dimenziu úzkosti 0,862.

Na zistenie motívov k dobrovoľníctvu sme použili Katalóg motivácie dobrovoľníka (VMI-Volunteer Motivation Inventory) vytvorený Esmondovou a Dunlopom (2004). VMI obsahuje 44 dôvodov, pre ktoré sa človek rozhoduje participovať na dobrovoľníckych aktivitách. Respondenti určujú na 5-stupňovej škále, do akej miery sa stotožňujú s daným výrokom (od 1 - vôbec nesúhlasím, do 5 - absolútne súhlasím). Z položiek sa vypočíta 10 samostatných skóre, ktoré zodpovedajú desiatim druhom motivácie (Esmond & Dunlop, 2004):

- Hodnoty (Values) – zahŕňajú hodnotovú orientáciu vyplývajúcu zo súboru presvedčení, podľa ktorých je pre človeka dôležité pomáhať iným (Cronbach α = 0,690).
- Uznanie (Recognition) – spočíva v potešení z uznania, ktoré dobrovoľníctvo poskytuje (Cronbach α = 0,655).
- Sociálna interakcia (Social Interaction) – naznačuje, že dobrovoľníctvo poskytuje možnosť vyhľadávať sociálne kontakty a uspokojovať potrebu sociálnej interakcie s inými (Cronbach α = 0,801).
- Reciprocita (Reciprocity) – vyjadruje perspektívu, podľa ktorej človek verí, že sa mu vynaložené úsilie vráti (Cronbach α = 0,808).
- Reaktivita (Reactivity) – prejavuje sa u ľudí, ktorí sa prostredníctvom dobrovoľníctva snažia vyrovnať s vlastnými problémami a ťažkosťami z minulosti alebo súčasnosti (Cronbach α = 0,549).
- Sebaúcta (Self-esteem) – vyjadruje potrebu získania väčšieho sebavedomia alebo navodenia pocitov väčšej hodnoty (Cronbach α = 0,553).
- Dôležití ľudia (Social) – spočíva v zapájaní sa do dobrovoľníctva pod vplyvom ľudí, ktorí sú pre človeka dôležití (rodina, priatelia) (Cronbach α = 0,899).

- Rozvoj kariéry (Career Development) – zahŕňa túžbu získavať nové vedomosti, zručnosti, skúsenosti alebo kontakty, ktoré by mohli byť užitočné v súvislosti s hľadaním zamestnania (Cronbach α = 0,769).
- Pochopenie (Understanding) – vyjadruje túžbu učiť sa nové veci prostredníctvom dobrovoľníckych skúseností (Cronbach α = 0,808).
- Obrana (Protective) – súvisí s potrebou redukovať negatívne pocity, ktoré človek voči sebe cíti prostredníctvom dobrovoľníctva, ktoré využíva ako spôsob úniku pred vinou alebo osobnými problémami (Cronbach α = 0,830).

V zátvorkách sú uvedené hodnoty Cronbachovej α zistené v našom výskumnom súbore. Pri faktoroch Reaktivita a Sebaúcta sme nedosiahli priaznivé hodnoty, avšak ani vylúčením položiek by sme ich výrazne nezlepšili, preto sme akceptovali pôvodné hodnoty. Vzhľadom na počet položiek v jednotlivých druhoch motivácie, sú hodnoty Cronbachovej α prijateľné.

VÝSLEDKY

VO1

Tabuľka 3 prezentuje priemery a sigmy premenných vzťahovej väzby (úzkosti a vyhýbania) v súbore dobrovoľníkov. Pre porovnanie dopĺňame hodnoty vo výskumnom súbore zamestnancov (Schraggeová, Rošková 2015) a výskumnom súbore vysokoškolákov (Léčbych, Pospíšiliková, 2012).

Tabuľka 3 Priemery a smerodajné odchýlky dimenzií úzkosti a vyhýbania

	Dobrovoľníci (N = 72)		Zamestnanci (N = 214)		Vysokoškoláci (N = 108)	
Škály ECR	M	SD	M	SD	M	SD
úzkostnosť	3,91	0,88	3,69	0,98	3,68	0,73
vyhýbavosť	3,53	0,90	3,27	0,83	3,14	0,65

Hodnoty priemerov v oboch sledovaných premenných vzťahovej väzby (úzkosť, vyhýbanie) sú v našom výskumnom súbore *vyššie* ako zistili autori v uvedených štúdiách. T. j. dobrovoľníci skórovali vyššie v úzkosti aj vo vyhýbaní v porovnaní s bežnou populáciou.

VO2

V Tabuľke 4 uvádzame korelácie premenných vzťahovej väzby a druhov motivácie k dobrovoľníctvu získaných použitím Spearmanovej korelácie.

Tabuľka 4 Korelácie sledovaných premenných

Spearmanova korelácia		
	ECR- vyhýbanie	ECR- úzkosť
VMI-hodnoty	-,163	-,155
VMI-uznanie	-,175	,373**
VMI-soc. interakcia	-,231	,130
VMI-reciprocita	-,162	,078
VMI-reaktivita	,105	,282*
VMI-sebaúcta	-,178	,123
VMI-blízki ľudia	-,042	,156
VMI-kariérny vývin	-,001	-,086
VMI-pochopenie	-,126	-,050
VMI-obrana	,090	,314**

*p<0,05, **p<0,01

Podľa našich zistení motivácia k dobrovoľníctvu *nesúvisí* s dimenziou *vyhýbania*. Negatívne korelácie naznačujú pochopiteľný vzťah vyhýbania sa sociálnej interakcii a rôznych druhov motivácie k dobrovoľníctvu. Avšak, ako dokumentuje tabuľka, v našom výskumnom súbore sme signifikantné korelácie nezaznamenali.

Premenná *úzkosti* štatisticky významne *koreluje* s tromi druhmi motivácie k dobrovoľníctvu (uznanie, reaktivita, obrana). V tomto prípade ide o pozitívne korelácie.

DISKUSIA

VO1: Aké sú priemerné hodnoty premenných vzťahovej väzby (úzkosti a vyhýbania) dobrovoľníkov v porovnaní s bežnou populáciou?

Vzhľadom na vyššie priemerné skóre v sledovaných dimenziách vzťahovej väzby môžeme usudzovať, že v radoch dobrovoľníkov nášho výskumného súboru, bude nižšie zastúpenie bezpečnej vzťahovej väzby (spájanej s nízkym skóre v dimenzii úzkosti aj vyhýbania) v porovnaní s inými výskumnými súbormi.

VO2: Existuje súvislosť medzi premennými vzťahovej väzby (úzkosť, vyhýbanie) a druhmi motivácie k dobrovoľníctvu?

Podľa našich zistení, u dobrovoľníkov s narastajúcou mierou vyhýbania klesá záujem o dobrovoľnícku činnosť, resp. dobrovoľnícka angažovanosť je spätá s nižšou mierou vyhýbania sa sociálnej interakcii. V našom výskumnom súbore však korelácie nie sú signifikantné. Uvedené zistenia sú v súlade s výsledkami výskumov iných autorov. Mikulincer et al. (2005) potvrdil súvislosť vyhýbavého pripútania a nižšej miery súcitu a altruistického pomáhania. Podobne Gillath et al. (2005) uvádza, že vyhýbavý štýl pripútania súvisel s nižšou participáciou v dobrovoľníckych činnostiach.

Premenná úzkosti súvisí iba s tromi druhmi motivácie k dobrovoľníctvu (uznanie, reaktivita, obrana). Ako bolo uvedené, druhy dobrovoľníckej motivácie sa týkajú 2 kategórií – altruistickej a egoistickej. V našom výskumnom súbore, zdá sa, prevažujú egoistické motívy pomoci iným. Na rozdiel od dimenzie vyhýbania však je väčšina korelácii pozitívna. To by mohlo znamenať, že *úzkosť* dobrovoľníkov zvyšuje pravdepodobnosť zapojenia sa do dobrovoľníckych aktivít u jedincov, ktorých motívy k tejto činnosti majú charakter „egoistický“ – t. j. sú zameraní na zlepšenie vlastnej spokojnosti so životom – získanie uznania za svoju činnosť, eliminovanie prežívania ťažkostí, príp. redukovaním negatívnych pocitov voči sebe.

Aj podľa zistení Gillatha et al. (2005), týkajúcich sa typov pripútania a dobrovoľníctva, úzkostný typ pripútania súvisel s egoistickými motívmi pre dobrovoľníctvo, reprezentovanými potrebou útechy, uspokojenia alebo posilnenia samého seba. Úzkostne pripútaní jedinci sa častejšie zapájali do dobrovoľníckych aktivít, avšak za účelom zvýšenia pocitu vlastnej hodnoty, sebaúcty, aby sa sami cítili lepšie a akceptovane. Dobrovoľníctvo mohli vnímať ako prostriedok sociálneho začlenenia alebo spôsob riešenia vlastných problémov. Nami zaznamenané korelácie dimenzie *úzkosti a „egoistickej“ motivácie* tiež potvrdzujú ich konštatovania.

ZÁVER

Z našej štúdie vyplynuli 2 podstatné zistenia:

- Zistili sme *vyššie* priemerné hodnoty premenných vzťahovej väzby – úzkosti aj vyhýbania – v súbore dobrovoľníkov v porovnaní so súbormi z bežnej populácie.
- Potvrdili sme súvislosť premennej *úzkosti s troma „egoistickými“ motívmi k dobrovoľníctvu*.

Realizovaný výskum a jeho výsledky nás inšpirovali k úvahám o možnostiach modifikovať negatívne obrazy seba a iných, resp. eliminovať nadmernú úzkosť prežívanú vo vzťahoch prostredníctvom poskytovania starostlivosti a pomoci iným v rámci dobrovoľníckej činnosti.

POĎAKOVANIE

Príspevok vznikol vďaka podpore grantového projektu VEGA č.1/0952/14.

LITERATÚRA

Bowlby, J. (2010). *Vazba: Teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Vydání první. Praha: Portál.

Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 46-76). New York: Guilford.

Esmond, J., & Dunlop, P. (2004). *Developing the Volunteer Motivation Inventory to assess the underlying motivational drives of volunteers in Western Australia*. Dostupné z: https://volunteer.ca/content/clan-wa-inc-developing-volunteer-motivation-inventory-assess-underlying-motivational-drives.pdf

Gillath, O., Shaver, P. R., Miculincer, M., Nitzberg, R. A., Erez, A., & van Ijzendoorn, M. H. (2005). Attachment, caregiving, and volunteering: Placing volunteerism in an attachment-theoretical framework. *Personal Relationships*, 12, 425-446.

Hwang, M. Grabb, E., & Curtis, J. (2005). Why get involved? Reasons for voluntary: Association activity among Americans and Canadians. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 34*, 387-403.

Léčbych, M. & Pospíšiliková, K. (2012). Česká verze škály Experiences in Close Relationships (ECR): Pilotní studie posouzení vztahové vazby v dospělosti. *E-psychologie*, *6*(3), Dostupné na: http://e-psychologie.eu/pdf/lecbych-pospisilikova.pdf

Mlčák, Z., & Záškodná, H. (2013). *Prosociální charakteristiky osobnosti dobrovolníků*. Ostrava: Filoziofická fakulta Ostravské univerzity.

Miculincer, M., Shaver, P. R., Gillath, O., & Nitzberg, R. A. (2005). Attachment, caregiving and altruism: Boosting attachment increases compassion and helping. *Journal of Personality and Social Psychology, 89*(5), 817-839.

Schraggeová, M., & Rošková, E. (2015). Modely vzťahovej väzby v kontexte organizačného spávania. In M. Rymeš & I. Gillernová (Eds.) *Psychologie práce a organizace 2015: kvalita pracovního života* (pp. 286-296). Praha: Matfyzpress.

EMOČNÉ SCHÉMY A KOGNITÍVNE OMYLY

EMOTIONAL SCHEMAS AND COGNITIVE ERRORS

Jana Kordačová

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava

jana.kordacova@gmail.com

Abstrakt

Schémy sú kognitívne útvary, ktoré človeku uľahčujú poznávanie a spracovávanie informácií. Podieľajú sa na ekonomizácii kognitívnych procesov poskytovaním zjednodušenej reprezentácie sveta, čo na jednej strane dovoľuje efektívne spracovanie komplexnej informácie, avšak neraz za cenu nepresnosti v dôsledku skreslenia (skreslení) spracovávanej reality a chybných záverov. To sa deje nielen na kognitívnej úrovni (kognitívne omyly, iracionálne presvedčenia, kognitívne zaujatosti a pod.), ale v zmysle novších prístupov aj na úrovni emócií a prežívania. Cieľom nášho príspevku je popri stručnom predstavení hlavných východísk a kľúčových pojmov jedného z posledných prístupov k schémam človeka v podobe koncepcie *emočných schém* amerického psychológa R. L. Leahyho sprostredkovať predovšetkým pohľad na najčastejšie kognitívne omyly a heuristiky, ktoré zvyknú ležať na pozadí problematického spracovávania emócií a podporujú vznik a udržiavanie emočných schém.

Kľúčové slová: emočné schémy; kognitívne omyly; spracovávanie emócií

Abstract

Schemas are cognitive structures that facilitate cognition and information processing. They participate in economizing cognitive processes by providing a simplified world representation, which on one hand enables effective processing of complex information, however, often for the cost of inaccuracies due to bias (biases) of the processed reality and incorrect conclusions. This happens not just on cognitive level (cognitive errors, irrational beliefs, cognitive biases, and such), but in regard to newer approaches also on the emotional level and experience. In addition to a concise introduction of the main themes and key words of one of the last approaches to human schemas in the form of the emotional schemas concept of the American psychologist R. L. Leahy, the aim of this paper is to present the most common cognitive errors and heuristics that usually lie in the background of the problematic emotional processing and support the rise and maintenance of emotional schemas.

Key words: emotional schemas; cognitive errors; emotional processing

PROBLÉM

Problematika schém nie je v psychológii nová. Podľa Younga et al. (2003) pojem schémy prenikol do psychológie a rozšíril sa do ďalších vedných disciplín zásluhou Neisserovej práce z polovice 60. rokov 20. st., no z histórie psychológie sú známi aj ďalší autori, ktorých práca významne obohatila teóriu schémy (bližšie Kordačová, 2014).

V psychológii a kognitívnej vede sa pod schémou rozumie organizovaný vzorec myslenia, alebo správania, alebo spôsob organizácie a vnímania novej informácie, ale tiež rámec, ktorý predstavuje istý aspekt sveta. Môže ísť aj o mentálnu štruktúru v podobe predsudkov a pod., alebo o mentálnu reprezentáciu ľudí, objektov, situácií, vrátane utriedených presvedčení a poznatkov o nich (Atkinson, 2007).

Najbežnejšie sa schémy chápu ako kognitívne útvary, ktoré uľahčujú poznávanie a spracovávanie informácií. K ich hlavným charakteristikám patrí, že sa podieľajú sa ekonomizácii kognitívnych procesov poskytovaním zjednodušenej reprezentácie sveta, čo na jednej strane dovoľuje efektívne spracovanie komplexnej informácie, avšak neraz za cenu nepresnosti v dôsledku skreslenia (skreslení) spracovávanej reality a chybných záverov (Fiske & Taylor, 1984). Práve na tento druhý aspekt vlastností schém by sme v našom príspevku radi zamerali pozornosť aj napriek tomu, že existujú aj opačné názory, podľa ktorých napr. heuristiky predstavujú funkčný mechanizmus, ktorý človeku umožňuje robiť veľmi presné odhady aj v otvorených systémoch, a to bez dostupnosti všetkých informácií (bližšie pozri napr. Gigerenzer & Gaissmaier, 2011). Schémy sú navyše charakteristické aj tým, že ovplyvňujú prijatie nových informácií i našu pozornosť - skôr si všímame to, čo zapadá do našej schémy. Tak dochádza k skresleniam už na úrovni percepcie - t. j. v úvodnej fáze spracovávania informácií.

Schémy sa vyznačujú aj inými vlastnosťami a charakteristikami, ktoré môžu zodpovedať za chyby a skreslenia pri spracovávaní informácií; podrobnejšie sme ich rozobrali na inom mieste (Kordačová, 2014). V tomto príspevku by sme sa radi zamerali na kognitívne omyly, ktoré sa spájajú so špecifickým typom schém - s *emočnými schémami*.

EMOČNÉ SCHÉMY

S problematikou schém sa často možno stretnúť na pôde praktickej psychológie, kde viacero autorov rozpracovalo teórie o tom, ako schémy (a spracovávanie informácií ich prostredníctvom) môžu prispieť k narušeniu psychického zdravia. Schémy sa tu zvyčajne chápu ako jadrové presvedčenia, ktoré sú súčasťou percepčného filtra jednotlivca (Longe,

2008) a ktoré hrajú kľúčovú úlohu v udržiavaní dlhodobých psychických problémov (chronické vzťahové problémy, chronické depresie, úzkostné poruchy, poruchy osobnosti a pod.) (Padesky, 1994).

Väčšina súčasných koncepcií schém vychádza z tradičného chápania schémy A. T. Beckom (1967 a inde), ktorý ako prvý rozpracoval koncept schémy v rámci teórie o vzniku depresie, a schémy vymedzil ako hlavné myšlienkové obsahy („témy"), automatické myšlienky, alebo mentálne obrazy jednotlivca, ktoré bežne bývajú latentné, alebo skryté, no môžu sa aktivovať podnetmi z prostredia. Beckov žiak R. L. Leahy (2002, 2015) vypracoval koncepciu tzv. emočných schém a opísal viaceré kognitívne omyly, chyby a skreslenia, ktoré sa s emočnými schémami spájajú a môžu ich udržiavať.

Emočné schémy a spracovávanie informácií

Leahyho model emočných schém je teóriou o tom, ako si ľudia konceptualizujú svoje prežívanie, t. j. ako ho hodnotia (napr. *„Takúto emóciu by som nemal prežívať"*), aké sú ich očakávania ohľadom ich emócií („*Tento smútok nikdy neskončí"*) a aké behaviorálne a interpersonálne stratégie používajú na zvládnutie svojich emócií (*únik, znecitlivenie*, a iné.) (bližšie Leahy et al. 2011, Leahy, 2002, 2015). Emočné schémy (v ďalšom ES) sú teda individuálne teórie (postoje a presvedčenia) jednotlivca o svojom vlastnom prežívaní, alebo o prežívaní iných ľudí a o stratégiách, ako emócie najlepšie zvládnuť, pričom významne ovplyvňujú prežívanie a životnú pohodu každého jednotlivca.

Leahy vo svojej koncepcii čerpal z viacerých existujúcich prístupov, ktoré doplnil a rozšíril, pričom ide o podstatne obsažnejšiu teóriu, ako sa dá priblížiť vo vymedzenom rozsahu tohto príspevku. Autor v nej podrobne opísal aj dimenzie ES - rôzne oblasti (témy), ktorých sa ES týkajú a ktoré dokladajú obsahovú pestrosť ES (napr. dimenzia zrozumiteľnosti emócií, viny, zjednodušujúceho pohľadu na emócie, nezvládnuteľnosti emócií a i.). Dané presvedčenia bránia adaptívnemu spracovaniu emócií a môžu vyústiť do problémov typu psychosomatických porúch, alkoholovej/drogovej závislosti ako neadekvátneho spôsobu zvládania ťažkých emócií, atď. Preto sa Leahy (2015) zameral aj na priblíženie špecifických kognitívnych omylov a skreslení, ktoré súvisia s ES a podporujú ich pretrvávanie.

Emočné schémy a kognitívne omyly

Kľúčovým činiteľom pri spracovávaní emócií je v Leahyho teórii ES *kognitívne posúdenie* prežívania. Hrá dôležitú úlohu najmä pri normalizovaní a patologizovaní emócií, t. j. úzko

súvisí s tým, či príslušná emócia bude spracovaná normálne, alebo problematicky. Ako sme už spomenuli, problematické spracovanie emócií môže vyústiť až do patológie (poruchy spánku, depresie, nadužívanie alkoholu a pod.) práve vďaka neadekvátnemu zhodnoteniu emócií. Hodnotenie ako subjektívny kognitívny akt sa totiž významne spája s možnosťou kognitívnych omylov, skreslení a nesprávnych záverov.

Najčastejším typom hodnotenia emócií je podľa Leahyho (2015) hodnotenie *dĺžky trvania* emócie, o čom môže mať osoba viacero presvedčení: napr. že jej smútok sa zhorší, bude rovnaký, zmierni sa, prípadne úplne zmizne. Tento jav sa v odbornej literatúre nazýva *afektívna predpoveď* - pojem Wilsona a Gilberta (2003), ktorý hovorí o predikovaní istej emócie ako podstatne negatívnejšej, alebo pozitívnejšej, akou sa nakoniec ukáže (Leahy, 2015).

Leahy uvádza rad faktorov, ktoré so spomínanou afektívnou predpoveďou súvisia- napr. tzv. *fokalizmus* ako tendencia zamerať sa na jednotlivú stránku, črtu, alebo udalosť, oproti zohľadneniu ďalších čŕt, ktoré by mohli prichádzať do úvahy ako prostriedky vhodnej regulácie emočnej reakcie (Kahneman et al. 2006; Wilson et al. 2000); *chyba účinku* ako tendencia nadhodnocovať emocionálny dopad udalostí v tom zmysle, že osoba predpokladá o pozitívnej udalosti, že bude pretrvávať pozitívne aj emočne, a naopak negatívna udalosť povedie k pretrvávaniu negatívneho prežívania (Gilbert et al. 2002, podľa Leahyho, 2015). Ľudia tiež môžu nebrať do úvahy, alebo podceňovať svoju schopnosť zvládnuť negatívne životné udalosti – jav známy ako *zanedbanie odolnosti*, t. j. prehliadnutie sily vplyvu takých stratégií zvládania, ktoré zmierňujú účinok negatívnych udalostí - napr. možnosť *znížiť kognitívnu disonanciu* (pri rozchode s partnerom si môžeme hovoriť, že bez neho je nám lepšie), *motivované uvažovanie* - zameranie sa na negatívne vlastnosti bývalého partnera, *sebauisťovanie*- presviedčanie seba aj ostatných o tom, že to najlepšie je ešte len pred nami, a pod.). A hoci sa často jedná o zjavné kognitívne omyly, alebo racionalizáciu, pri znižovaní negatívneho účinku istej udalosti môžu byť osožné (podľa Gilberta et al. 1998, podľa Leahyho 2015). Ľudia tiež zavše neodhadnú, ako stratu nakoniec dobre zvládnu (napr. prehru v hazardnej hre) a kvôli tzv. *averzii voči strate* (Kahneman & Tversky, 1984) môžu uviaznuť v nepríjemnej situácii tým, že preženú odhad toho, ako zle sa budú cítiť ak oľutujú, že to vzdali (Leahy, 2015).

Dôležitú úlohu v predpovedi prežívania zohráva aj *heuristika afektu* - druh emočného usudzovania, pri ktorom osoba používa aktuálne prežívanie na predikovanie emócie v budúcnosti, alebo predpokladá budúce emočné reakcie na základe toho, ako sa momentálne cíti (Finucane et al., 2000). Heuristika afektu môže byť aj na pozadí toho, že človek vyhodnotí

niečo ako bezpečné, alebo hodnotné iba preto, že to tak cíti („*Viem že je to nebezpečné, lebo cítim úzkosť*) (Leahy, 2015, p. 15). Ľudia tiež často odhadujú svoje budúce emočné reakcie na základe *aktuálneho posúdenia vlastnej neistoty*, pričom platí, že čim väčšiu mieru neistoty osoba prežíva, tým viac negatívneho anticipuje (Bar-Anan et al., 2009; Leahy, 2015). Leahy zároveň považuje *neistotu o budúcich výsledkoch* za možnú heuristickú podstatu ES, keďže neistota z toho, ako sa budem cítiť neskôr, keď momentálne sa cítim mizerne, môže zvyšovať predpoklad negatívneho prežívania v budúcnosti.

Mnoho ľudí tiež nedoceňuje *hodnotu prípadnej inej alternatívy v čase*, takže uprednostňuje momentálne malé zisky pred väčšími ziskami v budúcnosti. Toto *časové podceňovanie* hovorí o pripisovaní väčšej váhy aktuálnemu dianiu, alebo aktuálnej dosiahnuteľnosti odmien a o znížení hodnoty vzdialeného uspokojenia. Uvedený *omyl prítomnosti* môže byť na pozadí požadovania okamžitého uspokojenia, ale aj neochoty tolerovať emočnú nepohodu, či ťažkosti zotrvať v náročných úlohách. Toto skreslenie môže súvisieť aj s patologickým spracovávaním emócií v tom zmysle, že osoba môže byť natoľko zameraná na okamžité zníženie nepríjemného prežívania, že sa nakoniec „krátkozrako“ rozhodne pre alternatívu, ktorá je dysfunkčná (napr. prejedanie sa, nadužívanie alkoholu a pod.) (Leahy, 2015). To je blízke príkladu „krátkozrakosti“ podceňovania času, akým je tzv. *pasca alternatívy*, kedy osoba uviazne v bezprostrednej možnosti, čím sa v konečnom dôsledku postará o vypestovanie si škodlivého návyku, napr. závislosti. Leahy preto považuje *kognitívne hodnotenie* a *heuristiky* za neodmysliteľnú súčasť ES, keďže významne napomáhajú k presvedčeniu o trvácnosti emócií, o ich nezvládnuteľnosti a k presvedčeniu o tom, že emócie treba okamžite odstrániť, alebo potlačiť - teda k patologickému spracovaniu emócií.

So sociálnym aspektom ES súvisí *tzv. emocionálny perfekcionizmus* - presvedčenie, že prežívanie by malo byť zrozumiteľné, človek by ho mal mať plne pod kontrolou, pričom by malo byť pozitívne a príjemné (ibid.). Leahy pripodobňuje emocionálny perfekcionizmus k *teórii mysle*, ktorú tu nazýva *ilúziou o čistej mysli*, keďže ľudia s presvedčením o „čistej mysli“ sa domnievajú, že by nemali mať nežiaduce myšlienky ani antisociálne pocity, alebo fantázie, ktoré sú „nečisté“, alebo „nemorálne“, ani pocity a myšlienky, ktoré sú rozporné a mätúce. Teóriu o čistej mysli považuje za častý predpoklad neschopnosti tolerovať zmiešané pocity, alebo prežívania viny a hanby za nevhodné myšlienky a predstavy, a tiež za základ presvedčenia o nezrozumiteľnosti vlastných emócií v zmysle bariéry adaptívneho spracovávania emócií. Ilúziu o čistej mysli pripodobňuje aj k *existenciálnemu perfekcionizmu,* t. j. k presvedčeniu o živote, ktorý *musí* mať ideálny smer a v ktorom *by* človek *mal* prísť na to, čo by mal robiť. Za existenciálnym perfekcionizmom však stojí predpoklad, že „existuje

vopred daná cesta, po ktorej treba ísť, že láska a práca by mali byť ideálne, že konflikty vo vzťahu dvoch ľudí sú vždy škodlivé a že naše rozhodnutia by mali byť jednoznačné“ (ibid.). Preto existenciálny rovnako ako emocionálny perfekcionizmus spolu s teóriou o čistej mysli prispievajú k problematickým presvedčeniam jednotlivca o konkrétnych emóciách a vedú k neefektívnym stratégiám ich zvládania.

ZÁVER

Faktory ovplyvňujúce bezproblémové spracovávanie informácií bývajú rôzne, a to aj v závislosti od typu spracovávanej informácie. Leahy sa vo svojom prístupe zameral na špecifický typ informácie, ktorú predstavuje *emócia*, vrátane kognitívnych omylov a skreslení, ktoré súvisia s jej spracovávaním a ktoré ležia na pozadí ES. Cieľom tohto príspevku bolo tiež rozšíriť pohľad na možnosti chápania heuristík a kontextu ich pôsobenia v zmysle, v akom ich prinášajú novšie pohľady súčasných autorov, ku ktorým patrí aj koncepcia emočných schém R. L. Leahyho. Schémy sú totiž neodmysliteľnými pomocníkmi v našom poznávaní aj napriek tomu, že predstavujú zjednodušenú reprezentáciu skutočnosti a môžu obsahovať nepresnú, alebo dokonca mylnú informáciu. Uvedomenie si týchto kognitívnych limitov tak môže prispieť k nášmu exaktnejšiemu poznávaniu i nášmu emočnému zdraviu.

POĎAKOVANIE

Štúdia vznikla s finančným príspevkom grantovej agentúry VEGA, grant č.2/0116/13.

LITERATÚRA

Atkinsonová, R. L., Smith, E. E., & Bem, D. J. (1995). *Psychologie*. Praha: Viktoria Publishing.

Bar-Anan, Y., Wilson, T. D., & Gilbert, D. T. (2009). The feeling of uncertainty intensifies affective reactions. *Emotion, 9*(1), 123-127.

Beck, A. T. (1967). *Depression: Clinical, experimental, and theoretical aspects*. New York: Harper & Row.

Finucane, M. L., Alhakami, A., Slovic, P., & Johnson, S. M. (2000). The affect heuristic in judgments of risks and benefits. *Journal of Behavioral Decision Making*, 13, 1-17.

Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (1984). *Social Cognition.* New York: Random House.

Gigerenzer, G., & Gaissmaier, W. (2011). Heuristic decision making. *Annual Review of Psychology,* 62, 451-482. Doi:10.1146/annurev-psych-120709-145346.

Kahneman, D., & Tversky, A. (1984). Choices, values and frames. *American Psychologist*, *39*(4), 341-350.

Kahneman, D., Krueger, A. B., Schkade, D., Schwarz , D., & Stone, A. A. (2006). Would you be happier if you were richer? A focusing illusion. *Science*, *312*, 1908-1910.

Kordačová, J. (2014). *Schémy v ľudskom poznávaní. Úvod do problematiky*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Leahy, R. L. (2002). A model of emotional schemas. *Cognitive and Behavioral Practice, 9*, 177-190.

Leahy, R. L. (2015). *Emotional Schema Therapy*. New York: Guilford Press.

Leahy, R. L., Tirch, D. & Napolitano, L. A. (2011). *Emotion regulation in psychotherapy: A practitioner's guide*. New York: Guilford Press.

Longe, J. L. (Ed.) (2008). *The Gale encyclopedia of medicine*. Vol. 4 (N-S). New York: Thomson Gale.

Padesky, Ch. A. (1994). Schema change processes in cognitive therapy. *Clinical Psychology and Psychotherapy, 1*, 267-278.

Wilson, T. D., Wheatley, T., Meyers, J. M., & Gilbert, D. T. (2000). Focalism. A source of durability bias in affective forecasting. *Journal of Personality and Social Psychology*, *78*(5), 821-836.

Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. New York: Guilford.

SO VZORCAMI ALEBO BEZ? EFEKT NEZMYSELNEJ MATEMATIKY

JUST ADD EQUATIONS: THE NONSENSE MATH EFFECT

Lenka Kostovičová[1], Radomír Masaryk[2], Denisa Beňová[2]

[1, 2] *Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV*

[2] *Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK*

lenka.kostovicova@savba.sk, rado.masaryk@gmail.com, denisa.benova@centrum.sk

Abstrakt

Predchádzajúce výskumy preukázali, že pridávanie špecifických irelevantných údajov do textu zlepšuje jeho hodnotenie. V našej práci sme na vzorke vysokoškolsky vzdelaných Slovákov (n = 132; 32 mužov; M = 25,5 rokov; SD = 6,1) overovali efekt prítomnosti matematického vzorca na posúdenie kvality vedeckého abstraktu. Účastníci experimentu patrili do jednej z troch skupín – študenti psychológie, študenti matematiky alebo psychológovia akademici. Ich úlohou bolo ohodnotiť dva psychologické abstrakty, pričom ľubovoľný z nich obsahoval nesúvisiaci matematický vzorec. Predpokladali sme, že efekt nezmyselnej matematiky sa prejaví u študentov psychológie a ostatné skupiny budú voči nemu imúnne, vďaka skúsenostiam s matematikou alebo expertíze v oblasti psychológie. V rozpore s našimi očakávaniami však jedine študenti matematiky hodnotili abstrakt so vzorcom významne lepšie ako abstrakt bez vzorca. Skúsenosť s čítaním vedeckých publikácií a matematické schopnosti nesúviseli s mierou efektu nezmyselnej matematiky. Výsledky diskutujeme v kontexte prístupov k zvyšovaniu miery kritického vnímania textu u študentov a profesionálov.

Kľúčové slová: individuálne rozhodovanie; kritické čítanie; efekt nezmyselnej matematiky

Abstract

Previous research suggests that adding certain irrelevant information to a text may improve its perceived quality. In our paper we evaluated the effect of adding a mathematical equation on quality rating of a scientific abstract, on the sample of university educated Slovaks (n = 132, 32 men, M = 25.5 years, SD = 6.1). The participants belonged to one of the three groups: psychology students, maths students, and psychology academics. Their task was to rate psychology related abstracts while one of them contained an unrelated math equation. We presumed that the nonsense math effect would demonstrate in psychology students, and other groups would be immune thanks to their expertise in mathematics or psychology. Contrary to our expectations only maths students rated the abstract with added equation significantly better than the equation-free version of the same text. Experience with reading academic publication and maths skills were unrelated to the level of nonsense math effect. We discuss the results in the context of possible approaches to increase critical reading skills in students as well as in professionals.

Key words: individual decision making; critical reading; nonsense math effect

ÚVOD

V dôsledku našej limitovanej racionality sa pri posudzovaní a rozhodovaní dopúšťame rôznych kognitívnych odchýlok. Jednou z oblastí, kde skreslené vnímanie môže viesť k neadekvátnym úsudkom a voľbám, je vyhľadávanie, spracovanie a posúdenie kvality odborných článkov. Napriek nesporným výhodám tzv. „peer review“ procesu, jeho kritici poukazujú na to, že posudzovatelia neaplikujú hodnotiace kritéria na článok konzistentne a nejednotne ich interpretujú, a že dochádza i k ďalším skresleniam. Sú späté s osobnostnými charakteristikami autora i recenzenta článku. Značná časť odchýlok však pramení aj zo samotného obsahu hodnoteného textu (Lee, Sugimoto, Zhang, & Cronin, 2013).

Stáva sa, že ľudia podľahnú efektu zložitých vágnych vyjadrení, najmä v prípade, ak sa v problematike dostatočne neorientujú a ak je autorom vyjadrení uznávaná osobnosť. Fenomén je známy ako „guru“ efekt (Sperber, 2010). V tejto súvislosti je klasickým prípadom zlyhania posudzovacieho procesu tzv. „Sokalov hoax“ (Sokal, 1996). Alan Sokal, uznávaný fyzik, poslal do popredného amerického sociologického časopisu rukopis, ktorý nedával zmysel a bol logicky nekonzistentný. Pozostával z náhodných matematických a vedeckých konceptov, ktoré autor dával do súvisu s politikou. Článok bol napriek tomu uverejnený. Pod zlyhanie recenzného procesu sa podľa Sokala podpísal i fakt, že nezmyselný článok bol v súlade s politickým svetonázorom a preferenciami editorov časopisu.

Ďalším spôsobom, ako zlepšiť hodnotenie textu a presvedčivosť záverov, je pridať doň zábery mozgovej aktivity a neurovedné vysvetlenia (napr. Weisberg, Keil, Goodstein, Rawson, & Gray, 2008; a ďalší). Neuroveda vzbudzuje rešpekt a ľudia sa ňou, podobne ako zložitými odbornými tvrdeniami, nechajú ohúriť. Eriksson (2012) vo svojej experimentálnej štúdii prišiel na to, že podobný efekt má na čitateľov i matematika. U ľudí, ktorí sa matematike nevenujú a dostatočne jej nerozumejú, spôsobilo zakomponovanie nesúvisiaceho vzorca do abstraktu jeho lepšie hodnotenie v porovnaní s abstraktom bez vzorca. Absolventi matematiky, prírodných a technických vied efektu nezmyselnej matematiky nepodľahli.

Inšpirovali sme sa Erikssonovou štúdiou a rozhodli sa zistenia overiť v rámci upravenej repliky experimentu. Rovnako sme chceli otestovať autorove vysvetlenie, že matematické schopnosti znižujú sklon podľahnúť efektu nezmyselnej matematiky. Zaujímalo nás, či prítomnosť vzorca zlepší hodnotenie abstraktu a či v rámci predmetného efektu zohrá úlohu skúsenosť s čítaním vedeckým textov, expertíza v matematike a v odbore, ktorého sa abstrakty týkajú. Oslovili sme študentov, ktorí odborné články študujú a interpretujú, no i odborníkov, pre ktorých je hodnotenie akademického textu súčasťou profesie.

METÓDY

Participanti

Predvýskumu za účelom overenia vhodnosti podnetového materiálu za zúčastnilo 16 študentov a študentiek. Na základe ich pripomienok sme formulácie inštrukcií a otázok pozmenili, aby boli jednoznačnejšie a zrozumiteľnejšie. Znenie abstraktov ostalo bez zmeny. Upravené verzie dotazníkov sme administrovali 144 participantom. Z dôvodu nesplnenia požadovaných podmienok (neukončený bakalársky stupeň štúdia, nevyhovujúci študijný odbor) sme vylúčili dvanástich účastníkov. Finálny súbor tvorilo 132 participantov, 100 žien a 32 mužov, vo veku 21 až 62 rokov (M = 25,5; SD = 6,1). Prvou skupinou boli študenti psychológie (N = 61; 86,9% žien; M = 23,8 rokov; SD = 3,0), druhou psychológovia akademici (N = 24; 70,8% žien; M = 35,0 rokov; SD = 8,4) a treťou študenti matematiky a príbuzných odborov (N = 47; 63,8% žien; M = 22,9 rokov; SD = 1,5).

Dizajn

Pre testovanie efektu nezmyselnej matematiky sme zvolili zmiešaný 2x2x3 experimentálny dizajn. Vnútro-subjektovým faktorom bol abstrakt. Všetci participanti hodnotili dva psychologické abstrakty. V rámci prvého medzi-subjektového faktora ľubovoľný z abstraktov obsahoval matematický vzorec. Posledný faktor sa týkal skupiny – účastník experimentu bol buď študent psychológie, študent matematiky, alebo psychológ akademik.

Materiály a procedúra

Zber dát prebiehal formou elektronického online dotazníka. Po vyplnení základných socio-demografických údajov sme účastníkov požiadali o prečítanie abstraktov a ohodnotenie ich kvality. Súčasťou poslednej časti výskumu bol test numerických schopností (Lipkus, Samsa, & Rimer, 2001) a otázky ohľadne expertízy v matematike a v čítaní vedeckých štúdií. Experiment sme, podľa vzoru východiskovej štúdie, predstavili ako výskum hodnotenia kvality vedeckých štúdií na základe abstraktov.

Abstrakty

Prepracovali sme abstrakty dvoch obhájených psychologických diplomových prác (Oravcová, 2015; Sušková, 2015). Zabezpečili sme, aby spĺňali požiadavky kladené na kvalitný abstrakt empirickej štúdie (APA, 2009), mali rovnaký rozsah (200 slov) a boli približne rovnako zrozumiteľné a pútavé. Prvý abstrakt: „Prinášajú peniaze šťastie? Spôsoby

míňania peňazí a ich vzťah k osobnej pohode“ sme pracovne nazvali „Míňanie“. Druhý abstrakt: „Šťastnejší a zdravší? Vplyv nálady na výber jedla vo vzťahu k zameraniu v čase“ sme pracovne pomenovali „Jedlo“.

Vzorec sme sa rozhodli zaradiť uprostred abstraktu, kde lepšie zodpovedal logike textu. Išlo o vetu: „Testovali sme matematický model ($T_{PP} = T_0 - fT_0d^2_f - fT_Pd_f$).“ Vo východiskovom článku sa veta so vzorcom nachádzala v závere abstraktu: „A mathematical model ($T_{PP} = T_0 - fT_0d^2_f - fT_Pd_f$) is developed to describe sequential effects“ (Eriksson, 2012, s. 748).

Účastníci posudzovali kvalitu abstraktov na škále 0 až 100. Pred hodnotením si prečítali krátke objasnenie významu recenzného procesu vedeckých textov a dôležitosti skúmania spôsobu posudzovania abstraktov hodnotiteľmi. Pre dôveryhodnejšiu simuláciu recenzného procesu bolo súčasťou posúdenia aj 5 hodnotiacich výrokov ako „Výskumná štúdia je relevantná a jej zistenia sú prínosné“ alebo „Výskumná štúdia na mňa pôsobí dôveryhodne“. V rámci kontrolnej analýzy vykazovali čiastkové hodnotenia vysokú vnútornú konzistenciu (abstrakt bez vzorca: $\alpha = 0,84$; abstrakt so vzorcom: $\alpha = 0,85$). Pripojili sme i otvorenú otázku o tom, čo si pri hodnotení abstraktu participanti predovšetkým všímali a aké kľúčové faktory hodnotili.

Numerické, matematické a akademické schopnosti a skúsenosti

Pre zistenie úrovne numerických schopností sme použili 11-položkový test autorov Lipkus a kolektív (2001; $\alpha = 0,70 - 0,75$). Test preveruje schopnosť pracovať so základnými matematickými a pravdepodobnostnými konceptmi. Pripájame ukážku dvoch položiek: „V lotérii Veľké prachy je 1 % šanca, že vyhráte cenu €10. Aký je Váš najlepší odhad toho, koľko ľudí by vyhralo cenu €10, ak si 1000 ľudí kúpi jeden tiket Veľké prachy?“, „Predstavte si, že hodíme pravidelnou šesťstrannou kockou 1000-krát. Aký je Váš najlepší odhad toho, koľkokrát z 1000 hodov padne párne číslo (teda 2, 4, 6)?“. Škála numerických schopností bola dostatočne reliabilná, $\alpha = 0,71$.

V rámci poslednej série otázok participanti odpovedali, koľko vedeckých publikácií dosiaľ prečítali (kategórie: žiadne, menej ako 10, 10 až 100, viac ako 100), ako subjektívne hodnotia svoje matematické zručnosti (5-bodová škála: 1 = výborný, 5 = nedostatočný), aká bola ich typická známka z matematiky počas štúdia na strednej škole (5-bodová škála: 1 = výborný, 5 = nedostatočný) a či sa na strednej škole zúčastňovali matematických súťaží (kategórie: nie, niekoľkokrát, pravidelne).

VÝSLEDKY

Abstrakt „Míňanie“ (*M* = 65,2; *SD* = 20,3) bol hodnotený lepšie než abstrakt „Jedlo“ (*M* = 60,7; *IQR* = 21,9), *t*(131) = 2,08; *p* = 0,039; *d* = 0,26. Abstrakt bez vzorca (*M* = 62,5; *SD* = 20,2) bol hodnotený veľmi podobne ako abstrakt so vzorcom (*M* = 63,5; *IQR* = 22,2), *t*(131) = -0,45; *p* = 0,654; *d* = 0,05, čo znamená, že efekt nezmyselnej matematiky sme v rámci celkovej vzorky nepotvrdili. Priemerné hodnotenia dvoch typov abstraktov v rámci jednotlivých skupín participantov prezentujeme na Obrázku 1. Jediná skupina, ktorá hodnotila abstrakt so vzorcom (*M* = 62,4; *SD* = 19,4) výrazne lepšie než abstrakt bez vzorca (*M* = 55,9; *SD* = 19,7), *t*(46) = 2,04; *p* = 0,047; *d* = 0,42, boli študenti matematiky.

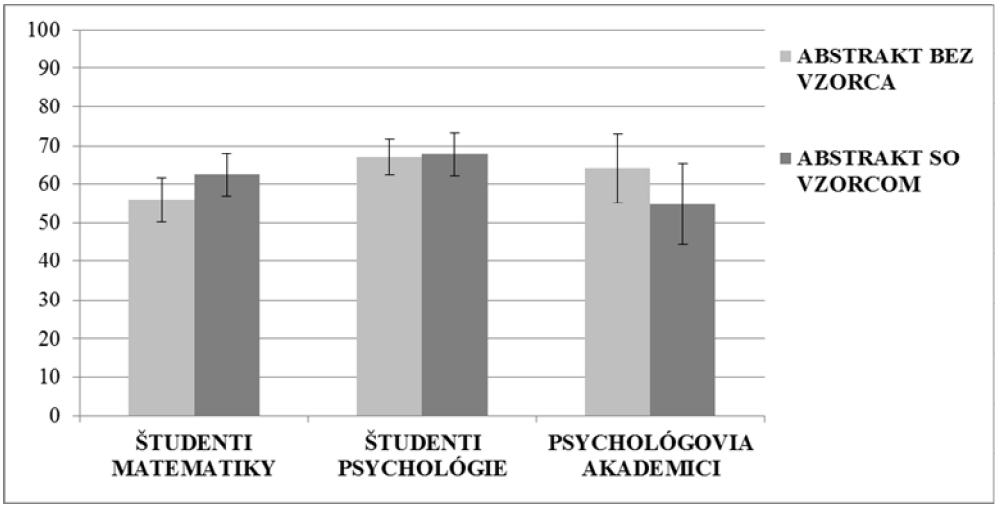

Obrázok 1 Porovnanie hodnotení abstraktov v jednotlivých skupinách

Pre každého participanta sme vypočítali rozdiel v hodnotení abstraktov, pričom pozitívna hodnota znamenala lepšie hodnotenie abstraktu so vzorcom. Analýza rozptylu preukázala, že jediný významný faktor v rámci preferencie pre abstrakt so vzorcom je skupina, *F*(1, 126) = 3,18; *p* = 0,045; $\eta_p^2 = 0{,}05$.

Študenti matematiky preukázali lepšie objektívne numerické schopnosti (*Mdn* = 11,0; *IQR* = 2,0), *M-W U* = 835,0; *p* < 0,001; r_m = 0,37, a lepšie subjektívne hodnotené matematické schopnosti (*Mdn* = 2,0; *IQR* = 2,0), *M-W U* = 852,5; *p* < 0,001; r_m = 0,37, ako študenti psychológie (*Mdn* = 9,0; *IQR* = 2,0; *Mdn* = 3,0; *IQR* = 1,0). Uvádzali tiež lepšie známky z matematiky (*Mdn* = 1,0; *IQR* = 1,0) ako študenti psychológie (*Mdn* = 2,0; *IQR* = 1,0), *M-W U* = 634,0; *p* < 0,001; r_m = 0,52, a psychológovia akademici (*Mdn* = 2,0; *IQR* = 1,0), *M-W U* = 361,5; *p* = 0,002; r_m = 0,36. Rovnako sa častejšie zúčastňovali matematických súťaží

(študenti matematiky: *Mdn* = 1,0; *IQR* = 0,0; študenti psychológie: *Mdn* = 1,0; *IQR* = 1,0; psychológovia akademici: *Mdn* = 0,5; *IQR* = 1,0), *M-W U* = 1005,5; $p = 0{,}002$; $r_m = 0{,}29$; *M-W U* = 357,0; $p = 0{,}005$; $r_m = 0{,}33$. Čo sa týka čítania odborných publikácií, výsledky prezentujeme v Tabuľke 1, pričom rozdiel medzi skupinami bol signifikantný, $\chi^2(6) = 33{,}6$; $p < 0{,}001$; $V = 0{,}36$. Počet kategórií sme zredukovali, keďže takmer každý z participantov (n = 130) prečítal aspoň jednu vedeckú publikáciu.

Nezistili sme vzťah medzi rozdielom v hodnotení v prospech abstraktu so vzorcom a kontrolnými premennými, teda numerickými a matematickými schopnosťami a skúsenosťami s čítaním vedeckým publikácií.

Tabuľka 1 Skúsenosť s čítaním vedeckých publikácií

	0–10 publikácií	10–100 publikácií	100+ publikácií
Študenti matematiky	34,0% (n =16)	59,6% (n = 28)	6,4% (n = 3)
Študenti psychológie	8,2% (n = 5)	49,2% (n = 30)	42,6% (n = 26)
Psychológovia akademici	0,0% (n = 0)	41,7% (n = 10)	58,3% (n = 14)
Celkovo	15,9% (n = 21)	51,5% (n = 68)	32,6% (n = 43)

DISKUSIA

Chcete prezentovať Váš výskum na prestížnej konferencii? Chcete zaujať potenciálneho čitateľa? Potrebujete kvalitný a pútavý abstrakt. Eriksson (2012) v rámci experimentálnej štúdie s abstraktmi z antropológie a sociológie zistil, že študenti humanitných odborov hodnotili abstrakt so vzorcom pozitívnejšie než abstrakt bez vzorca. My sme v rámci upravenej repliky použili psychologické abstrakty. V rozpore s našimi predpokladmi jedine študenti matematiky podľahli efektu nezmyselnej matematiky, a tak psychológovia študenti, ako aj akademici boli voči nemu imúnni. Akademici mali dokonca tendenciu hodnotiť abstrakt so vzorcom horšie ako abstrakt, ktorý vzorec neobsahoval. Navyše, či niekto podľahol efektu nezmyselnej matematiky, nezáviselo od jeho numerických a matematických schopností, ani skúseností s čítaním vedeckým publikácií.

Je dôležité spresniť, že matematici nehodnotili abstrakt so vzorcom lepšie než zvyšok participantov, abstrakt bez vzorca však hodnotili výrazne negatívnejšie. Text bez matematického prvku im pravdepodobne nepripadal dosť profesionálny, precízny a presvedčivý. Na jednej strane môže ísť o zistenie v súlade s tradíciou podceňovania

spoločenských vied v kontraste s prírodovednými a technickými odbormi. Okrem toho, vedecké práce v oblasti matematiky majú odlišné štandardy než spoločenskovedné texty a zakomponovanie informácie typu testovania modelu môže byť priam žiaduce. Konzistentne s týmto vysvetlením, niekoľkí študenti matematiky v otvorenej otázke uviedli, že vnímali zmienku o matematickom modeli ako pozitívnu charakteristiku abstraktu.

Zdá sa, že efekt nezmyselnej matematiky nie je univerzálny fenomén. Kontrast medzi výsledkami našej a východiskovej štúdie znamená, že potrebujeme detailnejšie preskúmať faktory na strane čitateľa i textu, ktoré vedú k tejto kognitívnej odchýlke. Naše zistenie prináša optimistický obraz posudzovateľov, ktorí majú určitú mieru expertízy v odbore a nenechajú sa zmiasť nadbytočnou nesúvisiacou informáciou.

Náš experiment by mohol byť inšpiráciou pre ďalšie skúmanie efektu nesúvisiacich údajov, s miernymi obmenami – čo sa týka obsahu irelevantnej informácie, jej miesta v texte (napr. v strede verzus na konci), výskumnej vzorky alebo individuálnych rozdielov a moderátorov efektu. Zároveň je dôležitý z hľadiska alarmujúceho nedostatku replikácií v psychologickom výskume (Francis, 2012). V prípade väčšieho množstva štúdií bude možné uskutočniť i meta-analýzu, ktorá predstavuje spoľahlivejší nástroj pre vyhodnotenie platnosti a sily efektu nezmyselnej matematiky, a zmysluplnosti tohto a príbuzných konštruktov, než jednotlivé výskumy. A v neposlednom rade pridáva váhu výzve a iniciatívam pre rozvoj kritického myslenia a kultivovanie racionality (Čavojová, Ballová Mikušková, & Majerník, 2015; Čavojová et al., 2016), v snahe o podporu adekvátne podložených, informovaných rozhodnutí.

POĎAKOVANIE

Príspevok je súčasťou riešenia výskumného projektu VEGA 2/0154/13 „Sociálne vplyvy v individuálnom rozhodovaní“.

LITERATÚRA

American Psychological Association (APA) (2009). *Publication manual of the American Psychological Association (Sixth Edition)*. Washington, D.C.: American Psychological Association.

Čavojová, V., Ballová Mikušková, E., & Majerník, M. (2015). Kontaminovaný mindware: typy, otázky a výzvy. In I. Farkaš, M. Takáč, J. Rybár, & J. Kelemen (Eds.), *Kognícia a umelý život 2015* (pp. 31-37). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Čavojová, V., Ballová Mikušková, E., Majerník, M., Jurkovič, M., Juhásová, A., & Masaryk, R. (2016). *Rozum: návod na použitie. Psychológia racionálneho myslenia*. Bratislava: IRIS.

Eriksson, K. (2012). The nonsense math effect. *Judgment and Decision Making*, *7*(6), 746-749.

Francis, G (2012). Publication bias and the failure of replication in experimental psychology. *Psychonomic Bulletin & Review*, *19*(6), 975-991.

Lee, C. J., Sugimoto, C. R., Zhang, G., & Cronin, B. (2013). Bias in peer review. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, *64*(1), 2-17.

Lipkus, I. M., Samsa, G., & Rimer, B. K. (2001). General performance on a numeracy scale among highly educated samples. *Medical Decision Making*, *21*(1), 37-44.

Oravcová, K. (2015). *Prinášajú peniaze šťastie? Rôzne spôsoby míňania peňazí a ich vzťah k osobnej pohode* (Diplomová práca). Bratislava: Univerzita Komenského.

Sokal, A. D. (1996). A physicist experiments with cultural studies. *Lingua Franca*, *6*(4), 62-64.

Sušková, P. (2015). *Šťastnejší a zdravší? Vplyv nálady na výber jedla* (Diplomová práca). Bratislava: Univerzita Komenského.

Sperber, D. (2010). The guru effect. *Review of Philosophy and Psychology*, *1*(4), 583-592.

Weisberg, D. S., Keil, F. C., Goodstein, J., Rawson, E., & Gray, J. R. (2008). The seductive allure of neuroscience explanations. *Journal of Cognitive Neuroscience*, *20*(3), 470-477.

PREFERENCIA KOGNITÍVNEHO ŠTÝLU A EFEKT NADMERNEJ SEBADÔVERY U MANAŽÉROV

COGNITIVE STYLE PREFERENCES AND OVERCONFIDENCE EFFECT BY MANAGERS

Robert Krause

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava

robert.krause@savba.sk

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo preskúmanie spojitosti preferencie kognitívneho štýlu s mierou sebapreceňovania u manažérov a laikov a zistenie, či tento vzťah zohráva rolu v rozhodovacom procese. Výskum prebiehal online a zúčastnili sa ho manažéri z 21 firiem zo Slovenskej a Českej republiky (n = 48) a taktiež laici z oblasti manažmentu (n = 50), pričom išlo o študentov študijných odborov: psychológia, ekonómia, medzinárodné vzťahy a európske štúdia. Všetci participanti výskumu vyplnili testovú batériu pozostávajúcu z Testu hodnotenia kritického myslenia, Testu kognitívnej reflexie, Testu GDMS a otázok na efekt nadmernej sebadôvery. Zistili sme, že preferencia analytického kognitívneho štýlu nesúvisí s efektom nadmernej sebadôvery (overplacement effect, overestimation effect) ani u skupiny profesionálov a zároveň ani u skupiny laikov. Taktiež naše výsledky naznačujú, že ani preferencia intuitívneho kognitívneho štýlu nesúvisí s efektom nadmernej sebadôvery (overplacement effect, overestimation effect) u laikov, avšak výsledky ukázali, že intuitívny kognitívny štýl má tendenciu u profesionálov znižovať overplacement effect. Zároveň sa nepreukázali štatisticky významné rozdiely medzi preferenciou intuitívneho kognitívneho štýlu a overestimation effect u profesionálov a ani u laikov.

Kľúčové slová: kognitívne štýly; rozhodovanie; sebapreceňovanie; manažéri

Abstract

The objectives of the doctoral thesis were examination of the relation between the cognitive style preferences and the degree of self-overestimation by managers and lay population and determination whether this relationship plays a role in the decision-making process. Our sample consisted of managers from 21 firms from Slovakia and Czech Republic (n = 48) and also of lay population (n = 50) involving students from these study fields: psychology, economics, international relations and European studies. All participants filled in research testing battery consisting of the critical thinking evaluation test (used for estimation of overconfidence), and Cognitive Reflection Test, GDMS questionnaire (for estimation of preferred cognitive styles). The analytical cognitive style preference did not decrease the effect of overconfidence (overplacement effect, overestimation effect) neither in the group of professional nor in the group of students. Intuitive cognitive style preference did not increase the effect of overconfidence (overplacement effect, overestimation effect) in any of the

analysed groups; however, results have shown that the intuitive cognitive style has a tendency to decrease the over-placement effect in the group of professionals. Besides, no statistically meaningful differences were shown between intuitive cognitive style preference and the overestimation effect in both analysed groups.

Key words: decision; overconfidence; managers; analytic and intuitive thinking

ÚVOD

Kahneman (2012) uvádza, že každý z nás disponuje dvomi štýlmi myslenia, ktoré ovplyvňujú naše rozhodovanie. Na jednej strane ide o tzv. analytické myslenie, pre ktoré je typická dôkladná analýza problému, uvažovanie, vyhodnocovanie alternatív a býva označované aj ako „pomalé myslenie." Na druhej strane ide o intuitívne myslenie, ktoré je typické rýchlosťou, pružnosťou a emočným zafarbením. Výsledok rozhodnutia môže byť ovplyvnený rôznymi odchýlkami v myslení. Jednou zo základných odchýlok, ktorých sa manažéri dopúšťajú, je príliš veľká sebaistota, ktorú Olsson (2014) definuje ako efekt nadmernej sebadôvery. Pre efekt nadmernej sebadôvery je typické, že ľudia preceňujú svoj výkon a tým vzniká rozdiel medzi ich očakávaným a reálnym výkonom.

KOGNITÍVNE ŠTÝLY

Existuje mnoho koncepcií zaoberajúcich sa dualitou ľudskej mysle, ktorých prehľad uvádza Drobná (2010). Všetky tieto koncepcie však hovoria o tom, že v rámci našej psychiky sa nachádzajú dva odlišné mechanizmy, ktoré pri riešení problémov využívajú odlišné stratégie. Zhodujú sa v tom, že jeden mechanizmus je typický svojou rýchlosťou, automatickosťou a nevedomým reagovaním. Na druhej strane druhý mechanizmus je charakterizovaný ako pomalý, vedome kontrolovaný a vyžadujúci si mentálne úsilie. Hammond (1955) uvádza, že intuícia a racionalita sú dva póly jedného kognitívneho štýlu, pričom ani jeden z nich nie je presnejší, či efektívnejší. Kahneman (2012), Evans (1982), Stanovich (2004) hovoria o tom, že každý z nás disponuje dvomi štýlmi myslenia. Tvrdia, že naša myseľ je tvorená dvomi multifunkčnými systémami, pričom jeden je rýchly (Systém 1 podľa Kahnemana, 2012) a druhý je pomalý (Systém 2 podľa Kahnemana, 2012).

EFEKT NADMERNEJ SEBADÔVERY

V rámci výskumných štúdií bol efekt nadmernej sebadôvery potvrdený u rôznych cieľových skupín. Oskamp (1965) ho preukázal u psychológov, Svenson (1981) ho vyskúmal

na americkej a švédskej vzorke vodičov, McGraw, Mellers a Ritov (2004) u profesionálnych hráčov basketbalu. Grežo (2015) uvádza zhrnutie rôznych autorov, ktorí poukázali na to, že efekt nadmernej sebadôvery je u profesionálov častý. Olsson (2014) uvádza, že efekt nadmernej sebadôvery je reprezentovaný aj termínmi ako *overplacement effect*, *overestimation effect* a *calibration of probabilities*. Vzhľadom k tomu, že cieľom našej práce je preskúmanie spojitosti preferencie kognitívneho štýlu s mierou sebapreceňovania a vychádzajúc z výsledkov Stanovicha (2004), De Neysa (2006), Evans a Holmesovej (2005), Robbins a Coulteara (2004), De Bondt a Talera (1994), sme názoru, že analytický kognitívny štýl, bude znižovať efekt nadmernej sebadôvery. Formulovali nasledovné hypotézy v ktorých sledujeme preferenciu kognitívneho štýlu (získaného z dotazníku GDMS) v spojitosti s efektom nadmernej sebadôvery.

H1a: Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou analytického kognitívneho štýlu sa bude znižovať nadmerná sebadôvera o svojich schopnostiach (overplacement effect)

H2a:Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou analytického kognitívneho štýlu sa bude znižovať nadmerná sebadôvera o svojom výkone(overestimation effect)

Okrem toho sledujeme aj preferenciu kognitívneho štýlu (získaného z Testu kognitívnej reflexie) v spojitosti s efektom nadmernej sebadôvery, nakoľko Test kognitívnej reflexie používame ako výkonovú mieru kognitívneho štýlu (na rozdiel od sebavýpoveďového dotazníku GDMS) a vyššie skóre v CRT budeme považovať za indikátor analytického a nízke skóre za indikátor intuitívnejšieho kognitívneho štýlu. Preto sme formulovali obdobné hypotézy avšak so zameraním na výkonovú mieru kognitívneho štýlu.

H1b: Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou analytického kognitívneho štýlu sa bude znižovať nadmerná sebadôvera o svojich schopnostiach (overplacement effect)

H2b:Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou analytického kognitívneho štýlu sa bude znižovať nadmerná sebadôvera o svojom výkone(overestimation effect)

H3: Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou intuitívneho kognitívneho štýlu sa bude zvyšovať nadmerná sebadôvera o svojich schopnostiach (overplacement effect)

H4:Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou intuitívneho kognitívneho štýlu sa bude zvyšovať nadmerná sebadôvera o svojom výkone(overestimation effect)

METÓDY

Výskumná vzorka v našom výskume bola tvorená 98 participantmi vo veku 20 - 67 rokov, ktorých sme rozdelili do dvoch skupín. Prvá skupina (n = 48, AM = 38,98; SD = 11,050) bola

tvorená manažérmi z 21 firiem zo Slovenskej a Českej republiky. Druhá výskumná vzorka (n = 50, AM = 22,17, SD = 1,264) bola tvorená laikmi z oblasti manažmentu, pričom táto skupina bola tvorená študentmi (ďalej len laikmi) z odborov: psychológia, ekonómia, medzinárodné vzťahy a európske štúdia.

Metódy získavanie údajov

Test hodnotenia kritického myslenia

Watson-Glaserov *Test hodnotenia kritického myslenia* (THKM), formu C (2000). Pozostáva z 5 subtestov, pri ktorých je dôležité uplatniť schopnosti logického analytického uvažovania. Test obsahoval v našej výskumnej štúdii 40 úloh, čo je polovica z celkového testu.

Overestimation effect

Pri *overestimation effect* sme sa zamerali na porovnávanie úsudku jednotlivca o svojom výkone s jeho objektívnym a reálnym výkonom. Otázka znela napr.: *„Práve ste vyplnili 8 úloh zameraných na hodnotenie argumentov. Napíšte, koľko si myslíte, že ste z nich mali určite správne.“*

Overplacement effect

Pri *overplacement effect* sme sa zamerali a zároveň sledovali hodnotenie svojich znalostí a schopností očami participanta v porovnaní s ostatnými participantmi. Pýtali sme sa ich nasledovné otázky: *„Tohto výskumu sa zúčastňuje reprezentatívna vzorka zo Slovenska v celkovom počte 100 ľudí. Na ktorom mieste si myslíte, že sa umiestnite z hľadiska počtu správnych odpovedí?“* (OC_100) A druhá otázka: *„Na tomto výskume participovali aj vaši kolegovia z firmy v celkovom počte 20 ľudí. Ak by sa robilo poradie v tejto skupine podľa najvyššieho počtu správnych odpovedí v teste, skúste odhadnúť, na ktorom mieste si myslíte, sa umiestnite v porovnaní s nimi?“*(OC_20)

Test kognitívnej reflexie

Test kognitívnej reflexie bol vytvorený Frederickom (2005) a pozostáva z 3 úloh. Tieto 3 položky sú „jednoduché“ v tom slova zmysle, že ich riešenie je ľahko pochopiteľné.

Položky obsahovali nasledovné otázky:

- Baseballová pálka a loptička stoja spolu 1,10 Eura. Pálka stojí o 1 Euro viac než loptička. Koľko centov stojí loptička?

- Ak trvá 5 strojom 5 minút vyrobiť 5 výrobkov, koľko bude trvať 100 strojom vyrobiť 100 výrobkov?
- Na jazera rastie záhon lekna. Každý deň zdvojnásobí svoju veľkosť. Ak záhon pokryje celú plochu jazera za 48 dní, koľko dní mu bude trvať pokryť polovicu plochy jazera?

General decison-makingstyle

Dotazník *General Decision-Making Style* (GDMS) bol vytvorený Scottom a Bruceom (1995) tak, aby dokázal identifikovať jednotlivé rozhodovacie štýly. Autori identifikovali 5 rozhodovacích štýlov: Racionálny štýl, Vyhýbavý štýl, Závislý štýl, Intuitívny štýl, Spontánny štýl.

VÝSLEDKY

V rámci výskumnej práce sme sa zamerali aj na zisťovanie súvislosti medzi preferenciou kognitívneho štýlu a efektom nadmernej sebadôvery. Zisťovali sme, či preferencia analytického, resp. intuitívneho kognitívneho štýlu ovplyvňuje efekt nadmernej sebadôvery (overplacement effect, overestimation effect). (Tabuľka 1)

Tabuľka 1 Porovnanie preferencie kognitívneho štýlu a efektu nadmernej sebadôvery (overplacement effect, overestimation effect)

vzťah	n	R	p
A(GDMS)-OC_100	98	.158	.120
A(GDMS)-OC_20	98	.167	.102
A(CRT)-OC_100	98	.134	.188
A(CRT)-OC_20	98	.102	.320
A(GDMS)-OE	98	-.066	.521
A(CRT)-OE	98	.133	.192
I(GDMS)-OC_100	98	.051	.615
I(GDMS)-OC_20	98	.156	.156
I(GDMS)-OE	98	-.033	.748

Poznámka: A- analytický kognitívny štýl, I- intuitívny kognitívny štýl,OC_100-overconfidence pri porovnávaní s reprezentatívnou vzorkou, OC_20-overconfidence pri porovnávaní s referenčnou skupinou

V Tabuľke 1 vidíme, že sa nepreukázal štatisticky významný vzťah (p = ,120, r = ,158, n = 98) medzi preferenciou analytického kognitívneho štýlu a efektom nadmernej sebadôvery

pri porovnávaní svojich schopností s reprezentatívnou vzorkou 100 ľudí (overplacement effect), ale taktiež ani pri porovnávaní s referenčnou skupinou (overplacement effect), nakoľko (p = ,102, r = 167, n = 98). Zároveň sa nepreukázal štatisticky významný vzťah medzi analytickým kognitívnym štýlom a overestimation effect (p = ,188, r = ,134, n = 98) a overplacement effect (p = ,320, r = ,102, n = 98). Výsledky ukázali, že medzi preferenciou analytického kognitívneho štýlu a overestimation effect sme nepreukázali štatisticky významný vzťah ani v teste GDMS (p = ,521, r = -,066, n = 98). a zároveň ani v Teste kognitívnej reflexie (p = ,192, r = -,133, n = 98). Výsledky ukazujú, že sa nepreukázal štatisticky významný vzťah (p = ,615, r = ,051, n = 98)medzi preferenciou intuitívneho kognitívneho štýlu a efektom nadmernej sebadôvery pri porovnávaní svojich schopností s reprezentatívnou vzorkou 100 ľudí (overplacement effect), ale taktiež ani pri porovnávaní s referenčnou skupinou (overplacement effect), nakoľko (p = ,156, r = 156, n = 98). Zároveň sme nezistili štatisticky významný vzťah (p = ,748, r = -,033, n = 98) medzi preferenciou intuitívneho kognitívneho štýlu a overestimation effect.

DISKUSIA

Výsledky Kruggera a Dunninga (1999), Dunninga et al. (2003), Simonsa (2013) a Ferrara (2010) nás inšpirovali k tomu, aby sme efekt nadmernej sebadôvery opätovne preskúmali. Keďže McGraw, Mellers a Ritov (2004), Lichteinsteinová, Fischhoff a Phillips (1982) v rámci výskumných štúdií zistili, že preceňovanie súvisí aj s úrovňou metakognitívnej funkcie, rozhodli sme sa preskúmať tento efekt v spojitosti s preferenciou kognitívneho štýlu. Naše zistenia ukazujú, že preferencia analytického kognitívneho štýlu nesúvisí s efektom nadmernej sebadôvery Z výsledkov vyplýva, že aj keď si participanti myslia, že dokážu analyticky a logicky myslieť, neovplyvní to ich sebapreceňovanie (overplacement effect). Výsledky testu GDMS nám však explicitne nehovoria, že participanti „dokážu“ analyticky a logicky myslieť. Analýza dát ukázala, že participanti si to však myslia. Zdá sa, že neschopnosť reálne zhodnotiť svoj výkon a z toho vyplývajúca nadmerná sebadôvera súvisí aj s nedostatkami v metakognícii, čo naznačuje aj zistenie, že participanti si síce myslia, že dokážu logicky a analyticky myslieť, ale v reálnom teste, ktorý tieto schopnosti meria (THKM a CRT) sa to však neukázalo. Na druhej strane však dodávame, že človek, ktorý si myslí, že je racionálne zmýšľajúci (GDMS), avšak je nekompetentný (THKM), tak nedokáže byť natoľko sebareflektívny, aby dokázal správne odhadnúť svoje schopnosti a výkon. Sledovanie metakognitívnej zložky preto považujeme za dôležité aj pri ďalšom výskumnom

skúmaní, nakoľko sa zdá, že aj metakognitívny deficit ovplyvňuje celkový efekt a výsledok merania. Vychádzajúc z našich výsledkov tvrdíme, že aj keď je intuícia vnímaná aj ako heuristika, tak intuitívny kognitívny štýl sa nepodieľa na zvyšovaní efektu nadmernej sebadôvery. Výsledky naznačujú, že profesionáli s intuitívnym kognitívnym štýlom sa nepovažujú za lepších od svojich kolegov a reprezentatívnej vzorky. Môže to byť spôsobené aj tým, že vedia o sebe, že neradi rozmýšľajú (preferujú intuitívny kognitívny štýl) a preto tiež predpokladajú, že nedopadnú dobre v teste kritického myslenia. Vychádzajúc z výsledkov, ktoré sme zistili, usudzujeme, že preferencia kognitívneho štýlu nezohráva rolu v rozhodovacom procese, v ktorom odhadujeme svoje schopnosti a svoj výkon (overplacement effect, overestimation effect).

POĎAKOVANIE

Príspevok bol podporený grantovou agentúrou VEGA 2/0064/13 „Rozhodovanie expertov: Využívanie intuície expertmi pri riešení strategických úloh“.

LITERATÚRA

De Neys, M. (2006). Dual processing in reasoning two systems but one reasoner. *Psychological Science, 17*(5), 2006, 428-433

Debondt, W., & Thaler, R. (1994). Financial decision-making in markets and firms: A behavioral perspective. *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No. 4777. Dostupné na internete: http://www.nber.org/papers/w4777.pdf

Dunning, D., Johnson, K., Ehrlinger, J. & Kruger, J. (2003). Why people fail to recognize their own competence. *Current Directions in Psychological Science, 12*(3), 83-87. Dostupné z http://cdp.sagepub.com/content/12/3/83.full.pdf

Drobná, E. (2010). Teórie duálnych procesov usudzovania. In V. Bačová (Ed.), *Rozhodovanie a usudzovanie I. Pohľady psychológie a ekonómie*. (pp. 48-87). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV

Evans, J. St. B. T. (1982). The Psychology of deductive reasoning. *Trends in Cognitive Sciences, 7*(10), 382-389

Evans, J. St. B. T., & Holmes, J. (2005). Rapid responding increases belief bias: Evidence for the dual-process theory of reasoning. *Thinking & Reasoning, 11*(4), 382-389

Ferraro, P. J. (2010). Know thyself: Competence and self-awareness. *Atlantic Economic Journal, 38*(2), 183-196.

Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives, 19*(4), 25-42.

Grežo, M. (2015). Efekt nadmernej sebadôvery v rozhodovaní a usudzovaní finančných profesionálov. In K. Dudeková & L. Kostovičová (Eds.), *Cesty k rozhodovaniu: Šesť dekád psychologického výskumu* (pp.66-75), Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Hammond, K. R. (1955). Probabilistic functioning and the clinical method. *Psychological review*, *62*, 255-262.

Kahneman, D. (2012). *Myšlení rýchle a pomalé*. Brno. Jan Melvil Publishing.

Kruger, J., Dunning, D. (1999). Unskilled and unaware of it: How difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments. *Journal of Personality and Social Psychology, 77*(6), 1121-34.

Lichtenstein, S., Fischhoff, B., & Phillips, L. D. (1982). Calibration of subjective probabilities: The state of the art up to 1980. In D. Kahneman, P. Slovic, & A. Tversky (Eds.), *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases* (pp. 306-334). New York: Cambridge University Press.

McGraw, P., Mellers, B. A., & Ritov, I. (2004). The affective costs of overconfidence. *Journal of Behavioral Decision Making, 17*(4), 281-295.

Olsson, H. (2014). Measuring overconfidence: Methodological problems and statistical artifacts. *Journal of Business Research*, 67, 1766-1770.

Oskamp, S. (1965). Overconfidence in case-study judgments. *Journal of Clinical Psychology*, *29*, 261-265.

Robbins, P. S., & Coulter, M. (2004). *Management*. Praha: Grada Publishing.

Scott, S., & Bruce, R. A. (1995). Decision-making style: The development and assessment of a new measure. *Educational and Psychological Measurement, 55*(5), 818-831.

Simons, D. J. (2013). Unskilled and optimistic: Overconfident predictions despite calibrated knowledge of relative skill. *Psychonomic Bulletin & Review, 20*(3), 601-607

Stanovich, K. E. (2004). Racionalita, inteligencia a kognitívna úroveň analýzy. In R. J. Sternberg (Ed.), *Prečo robia múdri ľudia hlúposti*. Bratislava. Ikar

Svenson, O. (1981). Are we all less risky and more skillful than our fellow drivers? *Acta Psychologica*, 47, 143-148.

Watson, G., & Glaser, E. M. (1990). *Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal*. Great Britain: Psychological corporation, LTD, GB.

PŘEDSTAVENÍ VÝZKUMU CPACT – KOMPUTAČNÍ PSYCHOLINGVISTICKÁ ANALÝZA ČESKÉHO TEXTU

PRESENTATION OF CPACT RESEARCH – COMPUTATIONAL PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS OF THE CZECH TEXT

Dalibor Kučera[1], Jana M. Havigerová[2]

[1]*Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích*

[2]*Masarykova univerzita v Brně*

dkucera@pf.jcu.cz, 7257@mail.muni.cz

Abstrakt

Příspěvek se věnuje specifikům a možnostem aplikace výpočetní lingvistické analýzy českého textu a jejímu využití pro psychologické a obecně diagnostické účely. Představuje design a metodologii výzkumu CPACT (Komputační psycholingvistická analýza českého textu, GA ČR 16-19087S) zaměřeného na porozumění vztahů mezi osobností člověka a slovy, které člověk užívá. Projektu se účastní pracovníci ze čtyř institucí; z Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, brněnské Masarykovy univerzity, Univerzity Hradec Králové a z Univerzity Karlovy v Praze. Výzkum pracuje se dvěma základními nástroji – komputačními lingvistickými metodami a psychologickým testováním. Právě moderní výpočetní metody jsou schopné detailně popsat individuální jazykový projev a ve spojení s výstupy psychologického testování je tak možné identifikovat, které aspekty užívání jazyka mohou souviset s určitou charakteristikou osobnosti mluvčího.

Kľúčové slová: komputační psycholingvistika; analýza textu; CPACT; osobnost

Abstract

The article deals with the particularities of computational linguistic analysis of Czech text and with the possibilities of its employment for psychological as well general diagnostic purposes. The paper introduces the design and methodology of the CPACT research (Computational Psycholinguistic Analysis of Czech Text, grant no. GA CR 16-19087S) that aims to understand the relations between a person's personality and the words they use. The project team comprises researchers from four academic institutions, including University of South Bohemia, Masaryk University, University of Hradec Králové, and Charles University. The research employs two basic research instruments, namely computational linguistic methods and psychological testing. Thanks to the cutting-edge computational methods it is now possible to describe an individual's language use in detail and, in combination with the results of psychological testing, to identify which aspects of language use may be related to specific personality characteristics of the given speaker or writer.

Key words: computational psycholingustics; text-based analysis; CPACT, personality

ÚVOD

Řada akademických disciplín studuje text jako zdroj informací o autorech a případných dalších psychologických souvislostech. Předmětem našeho zájmu je detekce psychologických charakteristik autora na základě kvantitativních charakteristik produkovaného textu, tedy vztah: *text → komunikující*. Tato problematika je asociována s řadou cílů, například skrínink a diagnostika psychických poruch prostřednictvím analýzy řečových produktů (Crystal, 1987, p. 50), odhalování identity anonymních komunikátů (Matoušková, 2013), prognóza chování autora textu, resp. komunikujícího (Canter, & Youngs, 2009, p. 415), analýza působivosti psycholingvistických prvků reklamy (Hoffmannová, 1996, p. 114) či automatická extrakce názorů a postojů z textu (Rodríguez-Puente et al., 2016).

„*Jazyk je dopravním prostředkem osobnosti*“ – metaforické přirovnání Sanforda (1942) dokumentuje, že idea o vztahu mezi verbálními projevy a osobností komunikujícího (mluvčího, pisatele) není nikterak nová a přitahuje pozornost laiků i výzkumníků. Na základě určitých prvků řeči implicitně usuzujeme například na charakter, intelektuální kapacitu či sociální status. Řada studií potvrzuje vztah mezi textem a osobností komunikujícího. Barbara (1970, p. 69) konkretizuje vztah mezi užíváním zájmen vymezovacích a totalizujících míru (např. „všechno“, „každý“, „nic“) a charakterem (dogmatický, předpojatý, rigidní). Knapp et al. (1974) prokázali spojitost mezi lhaním a úbytkem slov vyjadřujících vlastnictví, slov v 1. osobě singuláru a slov spojených s nezahrnujícími charakteristikami (např. „ale“, „kromě“, „bez“, „vyjma“). Rodriguez, Holleran, & Mehl (2010) dokládají přímý vztah mezi množstvím sloves v minulém čase a intenzitou prožívané deprese. Rude et al. (2004) nalezli souvztažnost mezi vyšší mírou deprese, užíváním zájmena „I“ v 1. osobě singuláru (česky „já“) a neužíváním zájmen 2. a 3. osoby. Velmi často uváděnou prací (např. Esposito, Campbell, & Vogel, 2010) jsou studie Pennebakera, ve kterých jsou porovnávány formální parametry textu a osobnostní rysy komunikujícího, např. neuroticismus je charakterizován častějším užíváním 1. osoby a slov se sémantickým nábojem emočně negativním (Pennebaker & Stone, 2003). Stepikhov a Loukina (2014, p. 110) analyzovali vztah mezi délkou vět (ve čtyřech typech textů – popis, vyprávění, volný komentář a kontrolní text) a typem osobnosti a zjistili, že 18 % variability vysvětlují škály FFPQ neemocionálnost vs. emocionálnost a praktičnost vs. hravost (méně emoční jedinci a jedinci výše skórující v otevřenosti strukturují text do delších vět). Designově nejblíže našemu projektu má studie textu produkovaného v angličtině (5 situací) podrobeného latentní sémantické analýze a osobnostních rysů dle Big Five kanadských autorů Kwantes, Derbentseva, Lam, Vartanian a Marmurek (2016).

VÝZKUM CPACT

Výzkum CPACT reaguje na potřebu nalézt a ověřit vztahy mezi textem a jeho autorem. Výzkum je zaměřený na češtinu, t. j. flektivní jazyk (který skloňuje, časuje, stupňuje, přechyluje), v němž komunikuje vcelku malá populace mluvčích[1]. Tento fakt se zároveň odráží v jeho výzkumném zázemí, které je v současnosti spíše poddimenzované. I to zvyšuje potřebnost navrhované studie. Přidanou hodnotou plánované studie (bez ohledu na jazykovou specifitu) je řízený charakter a striktní kontrola podmínek vzniku analyzovaného textu. Cílem studie CPACT je popis a analýza souvztažností formálních parametrů textu produkovaného za kontrolovaných podmínek s charakteristikami komunikující osoby a komunikační situace.

Výzkum CPACT je designován jako smíšený. První úroveň má charakter extenzivně explorativní a verifikačně korelační studie: verifikovány budou vztahy *text (kvantitativní lingvistické markery českého textu)→ komunikující (osobnostní proměnné)*, které byly popsány ve studiích realizovaných v rámci jiných jazyků (především odvozeny z výzkumů realizovaných na textech produkovaných v angličtině, též dánštině, portugalštině, čínštině) a odvozených z výsledků předvýzkumu výzkumného týmu autorů textu (viz Kučera & Haviger, 2015; Kučera & Havigerová, 2015); explorovány budou dosud neznámé souvislosti, které vyplynou ze specifik českého jazyka jako zdroje pro komputační lingvistické proměnné a ze specifik výzkumného plánu. Druhá úroveň je koncipována jako podpůrná pilotní studie vybraných vztahů *text → komunikující* u klinické populace osob, se zaměřením na charakteristiky negativních emočních stavů komunikujících (hlavní sledované proměnné jsou depresivita a anxieta).

Předvýzkumy

Autory článku bylo provedeno několik předvýzkumů, byly testovány různé podoby textů (volné/striktně dané parametry; délka textu, role pisatele, obsahové zaměření, různé tematické zakotvení testů, různé sociální pozice pisatele vzhledem k příjemci). Taktéž byly testovány různé metody měření psychologických parametrů osob (především neuroticismus a depresivita). Konkrétní výsledky byly publikovány (viz výše) a jsou využity pro postulování hypotéz. Ze zkušeností získaných v rámci předvýzkumů vyplynuly tyto podněty pro stávající výzkum (viz Tabulka 1).

[1] Česky hovoří přibližně deset milionů mluvčích, zatímco přibližně 4 miliardy mluvčích na světě hovoří dvaceti jinými nejfrekventovanějšími jazyky (z celkem zhruba 7000 známých jazyků).

Tabulka 1 Přehled základních východisek získaných z realizovaných předvýzkumů

Metodologický aspekt	**Východiska**
Text	• Přesně vymezit žánr textu (žánr ovlivňuje hodnoty většiny komputačně lingvisticky sledovaných ukazatelů textu, viz Eder, Rybicki, & Kestemont, 2016), • zajistit žánrově různorodý materiál (což umožní odfiltrovat vliv žánru, resp. identifikovat žánrově specifické a žánrově nespecifické vztahy, viz Cleuziou, & Poudat, 2007), • přesně vymezit obsah (sledované lingvistické markery jsou rovněž ovlivněny tématem, viz Golcher, & Reznicek, 2011), • sjednotit délky textů (délka cca 200 slov splňuje potřebná kritéria: dostatek materiálu pro analýzy a ověření Zipfova zákona – relativní spontánnost produkce, tj. aby komunikující text „uměle neprodlužovali“, viz Corral, Boleda, & Ferre-i-Cancho, 2015), • zajistit standardizovaný kontext pro mluvený projev (např. výběrový pohovor povede herec), • rozšířit data o neautomatizovaně sledované proměnné (např. podpis, použití metafory).
Testování psychologických proměnných	• Zajistit reprezentativní soubor respondentů (např. kvótní výběr), • získat populaci s krajními hodnotami vybraných proměnných (např. pacienty s depresivní symptomatikou), • zajistit vyplňování metod v kontrolovaném režimu (např. ne online).
Postup a metody zpracování dat	• Zajistit spisovnost v analyzovaných textech (resp. hovorovou češtinu; lemmatizátor neznámé výrazy vyřazuje), • stanovit pravidla transkripce mluveného textu (viz scénáře), • zahrnout posouzení a volbu adekvátních metod pro minimalizaci rizika falešně pozitivních výsledků (Härdle, Mori, & Vieu, 2006).

Cíle a očekávané vztahy

Jsou stanoveny dva druhy cílů: *deskriptivní* (explorace vztahů mezi komputačně lingvistickými znaky textů a osobnostními proměnnými komunikujících) *a verifikační* (ověření existence vztahů popsaných v literatuře, avšak zkoumaných na jiné jazykové

základně, detekovaných v rámci našich předvýzkumů a odvozených hypotéz). Jejich přehled je uveden v Tabulce 2.

Tabulka 2 Výběr hypotéz a očekávaných vztahů mezi osobností komunikujícího a jeho jazykovým projevem

Osobnostní charakteristiky	**Charakteristiky jazykového projevu**
Extraverze	• Zvýšený výskyt 3. stupně adjektiv („nejlepší“), • zvýšený výskyt zájmen vymezovacích totalizujících míru („všechno“), • zvýšený výskyt sloves v 1. osobě jednotného čísla („učím se“).
Neuroticismus	• Zvýšený výskyt zájmena „já“ („můj“), • Nižší výskyt přivlastňovacích zájmen mimo 1. osobu singuláru („tvůj“, „vaše“).
Rezervovanost	• Zvýšený výskyt sloves.
Úzkostnost	• Zvýšený výskyt modálních částic relativizujících vyznění výroku („možná“, „snad“), • zvýšený výskyt slov v 1. osobě versus ve 2. a 3. osobě, • zvýšený výskyt přídavných jmen v 1. stupni, • častější užívání interpunkce, • nižší výskyt zájmen ve 2. osobě („ty“, „vaše“).
Depresivita	• Zvýšený výskyt lexikální negace a sloves s předponou ne- (např. nechci, nebude), • zvýšený výskyt sloves v minulém čase (Rodriguez, Holleran, & Mehl, 2010).

Výzkumný soubor

První úroveň, kvantitativní extenzivní *výzkum neklinické populace:* rozsah výzkumného souboru byl stanoven s využitím Fisherovy transformace pro alfa = 0,05, beta = 0,8 a r = 0,3, minimální n = 85, tato hodnota byla zaokrouhlena na n = 100 mužů a n = 100 žen. Reprezentativnost je podpořena metodou kvótního výběru, s vědomím výhod i limitace tohoto typu výběru (viz např. Gravetter, & Forzano, 2011). Kritéria pro zařazení do souboru (*inclusion criteria*): věk, pohlaví a dosažená úroveň vzdělání, přičemž kvótní hodnoty (viz Tabulka 3) jsou odvozeny z údajů o populaci ČR dle Českého statistického úřadu (2015).

Tabulka 3 Indikátory pro kvótní výběr neklinické populace odvozené z hodnot ČSÚ (2015)

MUŽI	ZŠ*	SŠ+SOU	VOŠ+VŠ	ŽENY	ZŠ*	SŠ+SOU	VOŠ+VŠ
15-24	6	7	1	15-24	5	6	1
25-34	1	11	5	25-34	1	11	5
35-55	3	26	7	35-55	2	23	6
55+	8	20	5	55+	10	24	6

* Zahrnuje i neukončené základní vzdělání

Druhá úroveň, *pilotáž na souboru klinické populace s* nadhraničními hodnotami depresivity a anxiety, předpokládá zařazení klientů spolupracujících klinicko-psychologických pracovišť, u kterých byly diagnostikovány sledované symptomy (F31.3-5, F32, F33.1-3, F40.0-2), bez medikace, a kteří současně vyjádří písemný souhlas s účastí na výzkumu. Vzhledem k charakteru cíle, prevalenci nadhraničních hodnot D a A u dospělé populace a s ohledem na etické hledisko je plánován rozsah souboru na n = 20.

Procedura

Pro zajištění dat byla zvolena *forma řízeného testování*, která je sice organizačně podstatně náročnější, avšak umožní kontrolovat všechny důležité podmínky (autorství, podmínky testování, seriózní přístup při vyplňování metod atd.) a zajistí plnohodnotnost získaných dat. Administrace metod bude probíhat v kontrolovaném prostředí za účasti administrátorů a členů výzkumného týmu. Psychodiagnostické nástroje a psané texty budou administrovány formou počítačovou (účastník výzkumu je bude vyplňovat na přiděleném počítači v testovací místnosti), metody face-to-face budou realizovány ve zvláštní místnosti k tomu určené, pořízené videonahrávky budou postoupeny transkripci (provede spolupracující soudní zapisovatelka) a dále zpracovány analogicky postupu zpracování psaného textu. S osobními informacemi bude nakládáno dle zákona o ochraně osobních údajů ve spolupráci s Úřadem pro ochranu osobních údajů. Data budou zpracovávána a publikována výhradně jako anonymizovaná.

METODY

Metody získání lingvistických dat jsou pro výzkum klíčové. Na základě zkušeností s předvýzkumem a po expertním posouzení byla vytvořena zadání pro následujících 6 situací (role submisivní S / dominantní D, text formální F / neformální N):

1. Motivační dopis (TXT1 = SF).

2. Dopis z dovolené (TXT2 = DN).
3. Stížnost (TXT3 = DF).
4. Omluva (TXT4 = DN).
5. Motivační pohovor (Scénář 1 = SF).
6. Vyprávění o příjemném zážitku (Scénář 2 = DN).

Dále budou administrovány standardní psychodiagnostické metody pro zjištění struktury osobnosti a sledovaných emočních stavů (především dotazníky BFI a STAI-X). Anonymizované texty formalizované do spisovné češtiny budou postoupeny automatizovanému procesu lemmatizace a morfologické analýzy, doplněny o údaje: počet slov ve větě a dlouhá slova (> 6 znaků), hodnoty škálování objektivně nekvantifikovatelných charakteristik textu (např. strukturace textu, podpis) zajistí zaškolení posuzovatelé. Data budou podrobena matematicko-statistickým analýzám: pro exploratorní část výzkumu postavené na korelačních analýzách budou aplikovány metody korekce chyb způsobených mnohonásobným testováním. Na základě předvýzkumů nebudou použity populární korekce Šidákova ani Bonferroniho (zapříčiňují příliš velké množství falešně negativních výsledků, tedy nedostatečnou detekci skutečných vztahů), nýbrž korekce zachovávající falešně pozitivní výsledky v přijatelných mezích za současného nalezení co největšího počtu skutečných vztahů (viz Haviger, n.d.). Z předběžných výsledků plyne, že z cca 900 korelací lze očekávat nalezení 100 vztahů s chybovostí pod 5 procent.

ZÁVĚR

Současné možnosti automatizovaného zpracování verbální produkce nabízejí nový okruh výzkumných otázek. Cílem prezentované studie je detekce vztahů mezi komputačně lingvistickými charakteristikami textu vzniklého za vymezených podmínek (kontrolovanými parametry jsou žánr, téma a role komunikujícího) a osobnostních charakteristik komunikujícího (autora, pisatele, mluvčího). Výsledky předvýzkumů odkazují na potenciál odhalit konkrétní souvislosti mezi lingvistickými a morfologickými charakteristikami výrazů použitých komunikujícími v různých typech textů a některými osobnostními rysy. Otevírají zároveň prostor pro diskusi k získaným výsledkům (porovnání výsledků se zjištěními výzkumů realizovaných na jiné jazykové platformě, odvozování mechanismů a procesů, kterou se projevují detekovanými vztahy atp.). Plánovaný design zohledňuje výsledky a zkušenosti získané v předvýzkumech a rozšiřuje spektrum sledovaných charakteristik. Za inovativní prvky plánované studie jsou považovány především jasně specifikované zadání

podnětové situace (instrukce evokují sledované proměnné jako například dominantní vs. submisivní postavení komunikujícího), přísně kontrolované podmínky administrace, potenciál rozšířit současný stav poznání především v oblasti psycholingvistiky (odhalit dosud nezjištěné vztahy mezi charakteristikami textu a osobností pisatele) a přenositelnost výsledků do praxe v oblasti různých psychologických disciplín (např. v oblasti psychodiagnostiky a klinické psychologii, v oblasti výběru a rozmisťování zaměstnanců aj.).

PODĚKOVÁNÍ

Tento příspěvek vznikl s podporou Grantové agentury ČR, projekt č. GA ČR 16-19087S.

Výzkumný projekt CPACT, Komputační psycholingvistická analýza českého textu, byl podpořen grantem GA ČR 16-19087S.

LITERATURA

Barbara, D. A. (1970). *Your speech reveals your personality*. Springfield: Charles C. Thomas Publications.

Canter, D., & Young, D. (2009). *Investigative psychology: Offender profiling and the analysis of criminal action.* Chichester: John Willey and Sons.

Crystal, D. (1987). Concepts of language development: Realistic perspective. In W. Yule & M. Rutter, *Language Development and Disorders* (pp. 42-52). London: Mac Keith Press.

Český statistický úřad (2015). *Věk a vzdělání populace*. Retreived from: https://www.czso.cz

Esposito, A., Campbell, N., & Vogel, C. (Eds.) (2010). *Development of multimodal interfaces: Active listening and synchrony*. Stirling: Springer-Verlag.

Gravetter, F. J., & Forzano, L. A. B. (Eds.) (2011). *Research methods for the behavioral sciences*. 4th ed. Belmont: Cengage Learning.

Haviger, J. (n.d.). *Multiple testing problem in quantitative research*. Manuscript in preparation.

Kučera, D., & Havigerová, J. M. (2015). Interpersonální charakteristiky komunikátora z pohledu kvantitativní psycholingvistické analýzy (předběžné sdělení z výzkumné studie. In M. Bozogáňová et al. (Eds.), *SPO 2014: Človek a spoločnosť: Zborník príspevkov zo 17. ročníka medzinárodnej konferencie* (pp. 267-274). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

Kučera, D., & Havigerová, J. M. (2015). Computational psycholinguistic analysis and its application in psychological assessment of college students. *Journal of Pedagogy*, *6*(1), 61-72.

Knapp, M. L., Hart, R. P., & Dennis, H. S. (1974). An exploration of deception as a communication construct. *Human Communication Research*, 1, 15-29.

Kwantes, P. J., Derbentseva, N., Lam, Q., Vartanian, O., & Marmurek, H. H. C. (2016). Assessing the Big Five personality traits with latent semantic analysis. *Personality and Individual Differences*, 102, 229-33.

Matoušková, I. (2013). *Aplikovaná forenzní psychologie*. Praha: Grada.

Pennebaker, J. W., & Stone, L. D. (2003). Words of wisdom: Language use over the lifespan. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 291-301.

Rude, S. S., Gortner, E. M., & Pennebaker, J. W. (2004). Language use of depressed and depression - vulnerable college students. *Cognition and Emotion*, 18, 1121-33.

Rodriguez, A. J., Holleran, S. E., & Mehl, M. R. (2010). Reading between the lines: the lay assessment of subclinical depression from written self-descriptions. *Journal of Personality*, 78(2), 575-98.

Rodríguez-Puente, P., Fanego, T., Gandón-Chapela, E., Riveiro-Outeiral, S. M., & Roca-Varela, M. L. (2016). *Current research in applied linguistics: Issues on language and cognition*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Sanford, F. H. (1942). Speech and personality. *Psychological Bulletin*, 39, 811-45.

Stepikhov, A., & Loukina, A. (2014). Annotation and personality: Individual differences in sentence boundary detection. In A. Ronzhin, R. Potapova, & D. Vlado (Eds.), *Speech and Computer* (pp. 105-112). Chennai: Springer.

PLÁNOVANIE ODCHODU DO ZAHRANIČIA VO VZŤAHU K OCHOTE RISKOVAŤ, OTVORENOSTI VOČI SKÚSENOSTI A ANGAŽOVANOSTI V NÁBOŽENSKÝCH AKTIVITÁCH

PLANNING TO MOVE ABROAD IN RELATION TO WILLINGNESS TO TAKE RISKS, OPENNESS TO EXPERIENCE AND ENGAGEMENT IN RELIGIOUS ACTIVITIES

Marta Kulanová[1], Oľga Orosová[2]

[1]*Katedra psychológie, FF UPJŠ v Košiciach*

[2]*Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, FF UPJŠ v Košiciach*

1mata.kulanova@gmail.com, 2olga.orosova@upjs.sk

Abstrakt

Cieľom príspevku je preskúmať vzťahy medzi plánovaním odchodu zo Slovenska a ochotou riskovať, otvorenosťou voči skúsenosti a náboženskou angažovanosťou u vysokoškolákov.
Vzorku tvorilo 375 študentov, spolu v štyroch kategóriách – neplánujúci opustiť Slovensko; nerozhodnutí; plánujúci krátkodobý odchod; plánujúci dlhodobý odchod. Na zisťovanie premenných boli použité škály dotazníkov DOSPERT (ochota riskovať), IASR-B5 (otvorenosť voči skúsenosti) a položka zisťujúca frekvenciu zúčastňovania sa bohoslužieb.
Multinominálnou logistickou regresiou bolo zistené, že tí, ktorí neplánujú odchod do zahraničia sa v porovnaní s ostatnými vyznačujú nižšou ochotou riskovať; sú oproti tým, ktorí plánujú krátkodobý odchod menej otvorení voči novej skúsenosti; a oproti tým, ktorí plánujú dlhodobý odchod sa častejšie zúčastňujú bohoslužieb. Regresný model vysvetlil 17,5 % variancie v plánovaní odchodu do zahraničia.
Zistenia poukázali na odlišné pôsobenie otvorenosti voči skúsenosti a angažovanosti v náboženských aktivitách v závislosti od preferovanej dĺžky pobytu v zahraničí.

Kľúčové slová: plánovanie odchodu do zahraničia; ochota riskovať, otvorenosť voči skúsenosti; vysokoškolskí študenti, emigračné zámery

Abstract

The goal of this study is to examine relationships between planning to leave Slovakia and willingness to take risks, openness to experience and religious engagement.
The study sample consisted of 375 university students, together in four groups: those who are not planning to leave Slovakia at all, undecided, planning to leave for less than a year and planning to leave for more than a year. Individual study variables were measured through the scales of the

DOSPERT (willingness to take risks), IASR-B5 (openness to experience) and a single item measure assessing the frequency of attendance of religious services.
Multi-nominal logistic regression revealed that those without a plan to leave abroad are in comparison to all other groups less willing to take risks; in comparison to those planning a short stay, less open to new experience; and in comparison to those planning a long term stay, showed a higher engagement in religious activities. The regression model explained 17.5 % of variance in the variable planning to go.
These findings showed that there are differences in how openness to experience and religious engagement are related to the planned length of stay abroad.

Key words: planning to go abroad; willingness to take risks; openness to experience; university students; intentions to emigrate

ÚVOD

Medzinárodná migrácia je v aktuálnej dobe charakteristickým atribútom globalizácie a integrácie a významným prejavom globálnych zmien v stále väčšom množstve krajín (Divinský, 2007). Káčerová a Horváthová (2014) na základe údajov Štatistického úradu SR udávajú, že vzhľadom k vzdelanostnému statusu Slovenských emigrantov je najpočetnejšou skupinou kategória študentov s ukončeným stredoškolským vzdelaním (53,68 %), nasledovaná skupinou ľudí s vysokoškolským vzdelaním (21,55 %). Divinský (2007) odhadol, že SR ročne opustí okolo 10 000 študentov, čo je asi tretina vysokoškolských absolventov.

VÝCHODISKÁ

Dôvody migrácie boli študované z perspektív rôznych vedeckých disciplín. Podľa Čiarnienė a Kumpikaitė (2011) sú to najmä ekonomická, sociologická, psychologická, antropologická perspektíva, či perspektíva politických vied. Dané perspektívy možno rozpoznať aj v štúdiách mnohých autorov zaoberajúcich sa touto témou. Nás ale zaujímala najmä skupina vybraných osobnostných, resp. psychologických faktorov, ktoré sú vo vzťahu k migrácii študentov. Frieze, Hansen a Boneva (2006) opisujú pojem osobnosť migranta ako človeka ochotného alebo túžiaceho geograficky sa premiestňovať. Podľa Boneva a Frieze (2001) ľudia túžiaci svoju krajinu opustiť, zdieľajú určitý systém osobnostných čŕt, ktorý ich odlišuje od tých, ktorí chcú zostať a osobnostný rámec tak môže človeka predikovať k vyššej úrovni túžby odísť. Osobnosť pôsobí v interakcii s ďalšími psychologickými faktormi, faktormi prostredia a príležitosťami k odchodu a autorky neočakávajú, že by mali všetci migrujúci ľudia rovnaké osobnostné vlastnosti. Napriek tomu sa preukázalo, že existujú určité

dispozície, ktoré človeka predikujú k väčšej túžbe odísť. Pre porozumenie migrácie mladých môžu byť relevantné najmä osobnostné rozdiely. Najsilnejším a najčastejšie výskumne potvrdeným osobnostných prediktorom sa ukázala byť otvorenosť voči skúsenosti. Jej vyššiu úroveň u tých, ktorí majú zámer alebo tendenciu migrovať v porovnaní s tými, ktorí migrovať nechcú, potvrdilo viacero výskumov (Jokela, 2009; Canache et al., 2013; Camperio Ciani et al., 2007; Paulaskaité, Šeibokaité, & Endriulaitiené, 2010). Vo výskumoch autorov Tabor a Milfont (2011) bolo potvrdené, že vyššia otvorenosť voči zmene spolu s potrebou vyhľadávania nového sú spojené s emigračným správaním.

Podľa Arnetta (1994) vyhľadávanie senzácií je predispozíciou, všeobecnou črtou, ktorá môže byť zameraná voči množstvu špecifických behaviorálnych záverov, v závislosti od socializačného prostredia. Vyhľadávanie nového, faktor, ktorý sa ukazuje byť vo vzťahu s emigračným správaním, je tiež jedným z faktorov determinujúcich rizikové správanie. Migrácia je významné rozhodnutie, ktoré sa spája i s riskovaním a neistotou ohľadom budúcnosti a preto sa odvíja aj od osobnostných čŕt, ktoré môžu človeka viac predisponovať k zámeru odísť, alebo k tendencii zostať (Canache et al., 2013). Jaeger et al. (2010) výskumne potvrdili, že jedinci, ktorí sú ochotnejší riskovať sú tiež viac ochotní migrovať.

Posledným skúmaným faktorom plánovania odchodu v tomto príspevku bola náboženská angažovanosť. Zúčastňovanie sa bohoslužieb možno považovať i za angažovanosť sa v cirkevnej inštitúcii. Podľa Hartman a Hartman (1995, in Miller, Haskell, & Thatcher, 2002) a sociálnej integračnej teórie emigrácie, čím väčšie je osobné zaangažovanie v sociálnej inštitúcii, tým väčší je aj pocit väzby voči spoločnosti, v ktorej inštitúcia operuje a tým je aj nižší zámer emigrovať. Frieze, Hansen a Boneva (2006) regresnou analýzou preukázali, že prediktorom túžby zostať vo svojej pôvodnej krajine je i častejšie angažovanie sa v náboženských aktivitách.

METÓDY

Procedúra

Tento príspevok sa zakladá na výskumných dátach získaných prostredníctvom online dotazníku štúdie SLiCE 2016 (Student Life Cohort in Europe). Zber dát prebiehal v letnom semestri ak. roku 2015/2016. Do výskumného projektu boli pozvané všetky vysoké školy na Slovensku, celkovo 35 vysokých škôl, z ktorých sa oficiálnou cestou do výskumu zapojilo 18 inštitúcií (51,4 %). Zúčastnené inštitúcie zverejnili informácie o projekte a pozvanie študentov

k výskumu prostredníctvom zverejnenia pozvania na svojich webových stránkach a/alebo prostredníctvom rozoslania správ cez akademické informačné systémy a/alebo pozvaním študentov prostredníctvom oficiálnych stránok a neoficiálnych študentských skupín na sociálnej sieti Facebook, ďalej aj prostredníctvom letákov, univerzitných časopisov a výučbových aktivít.

Vzorka

Vzorku tvorilo 375 študentov z 18 vysokých škôl na Slovensku, 75 % vzorky tvorili ženy. Priemerný vek respondentov – 22,9 (SD = 3). Vo vzorke boli zastúpené všetky ročníky a stupne vysokoškolského štúdia, študenti prvého stupňa tvorili 26,1 % vzorky, študenti druhého stupňa 27,7 % a študenti tretieho stupňa 19,7 %. Rovnako boli vo vzorke zastúpené všetky kraje SR, menovite Bratislavský kraj (14,4 %), Trnavský kraj (5,3 %), Trenčiansky kraj (6,4 %), Nitriansky kraj (8 %), Žilinský kraj (7,2 %), Banskobystrický kraj (12,5 %), Prešovský kraj (19,7 %) a Košický kraj (26,4 %). 17,9 % respondentov boli študenti učiteľských smerov.

Premenné a metodiky

Online dotazník umožnil meranie nasledujúcich premenných:

- *plán odísť do zahraničia* – položka v znení: „Plánujete opustiť SR po ukončení vysokoškolského štúdia?“ – na ktorú študenti mohli odpovedať na kombinovanej škále od možnosti 1 – neplánujem odísť až po 8 – plánujem odísť natrvalo. Študentov sme pre potreby logistickej regresie na základe odpovedí zaradili do prehľadnejších 4 kategórií - tí, ktorí nemajú plán opustiť SR (odpovedali: neplánujem odísť); nerozhodnutí (odpovedali: ešte som o tom nerozmýšľal, alebo ešte som sa nerozhodol); plánujúci krátkodobý odchod (odpovedali: plánujem odísť na dobu do 6 mesiacov alebo plánujem odísť na dobu 6-12 mesiacov); a plánujúci dlhodobý odchod (odpovedali: plánujem odísť na viac ako rok, viac ako 5 rokov alebo natrvalo).
- *ochota riskovať* – bola meraná prostredníctvom 10-položkovej škály dotazníku DOSPERT (Blais, Weber, 2006) s možnosťou odpovedať na 7-bodovej škále, kde čím vyššie skóre indikovalo tým vyššiu ochotu riskovať. Cα = 0,635.
- *otvorenosť voči skúsenosti* – bola meraná prostredníctvom 5-položkovej škály dotazníku IASR-B5 (Trapnell, Wiggins, 1990) s možnosťou odpovedať na 8-bodovej škále, kde čím vyššie skóre indikovalo tým vyššiu otvorenosť voči skúsenosti. Cα = 0,548.

- *náboženská angažovanosť* – bola meraná položkou zisťujúcou frekvenciu zúčastňovania sa bohoslužieb, s možnosťou odpovedať na 6-bodovej kombinovanej škále (1-nikdy, 6-takmer každý deň), kde čím vyššie skóre indikovalo tým vyššiu náboženskú angažovanosť.

Podrobnejšie informácie spolu s priemernými hodnotami nameranými u našej vzorky možno nájsť v Tabuľke 1.

Spracovanie údajov

Z dôvodu nominálnej závislej premennej s viacerými kategóriami sme aplikovali multinominálnu logistickú regresiu na identifikáciu sily modelu a faktorov, ktoré sú vo vzťahu s plánovaním študentov odísť do zahraničia. Referenčnou kategóriou bola skupina študentov, ktorí neplánujú odísť zo SR.

VÝSLEDKY

Tabuľka 1 uvádza základné deskriptívne údaje vzorky pre skúmané premenné a Tabuľka 2 uvádza frekvenciu plánu odísť/neodísť do zahraničia u študentov.

Tabuľka 1 Deskriptívne charakteristiky vzorky v skúmaných premenných

Premenná	Možný rozsah škály	Muži	Ženy	Celkový priemer	Výsledok t-testu
Otvorenosť voči skúsenosti	5-40	M = 29,17 (SD = 4,73)	M = 28,38 (SD = 4,92)	M = 28,58 (SD = 4,88)	t = -1,354
Ochota riskovať	10-70	M = 36,78 (SD = 8,33)	M = 33,59 (SD = 8,92)	M = 34,37 (SD = 8,87)	t = -3,012**
Náboženská angažovanosť	1-6	M = 2,78 (SD = 1,65)	M = 3,07 (SD = 1,65)	M = 3 (SD = 1,65)	t = 1,476

Poznámka: M-mean (priemer); SD-standard deviance (štandardná odchýlka); **p <0.01

Tabuľka 2 Frekvencia plánov odísť/neodísť do zahraničia i podľa rodu

Skupina na základe odpovede	Ženy	Muži	Spolu
Neplánujúci opustiť Slovensko	72 (25,4 %)	16 (17,4 %)	88 (23,47 %)
Nerozhodnutí ohľadom odchodu	120 (42,4 %)	37 (40,2 %)	157 (41,87 %)
Plánujúci odísť na menej ako 1 rok	34 (12 %)	9 (9,8 %)	43 (11,47 %)
Plánujúci odísť na viac ako 1 rok	57 (20,1 %)	30 (32,6 %)	87 (23,2 %)

Muži a ženy sa významne neodlišovali v skúmaných premenných s výnimkou ochoty riskovať, ktorá sa ukázala byť významne vyššia u mužov. Čo sa týka plánovania odchodu do

zahraničia, percentuálne najvyššie zastúpenie mali študenti, ktorí ohľadom odchodu ešte nie sú rozhodnutí (41,87 %). Nasledovali študenti, ktorí odchod do zahraničia plánujú krátkodobo alebo dlhodobo (spolu 34,67 %) a napokon tí, ktorí odísť neplánujú (23,47 %). Bola tu zároveň porovnateľná proporcia študentov, ktorí neplánujú opustiť SR (23,47 %) a študentov, ktorí ho plánujú opustiť dlhodobo (23,2 %).

Regresný model za účasti faktorov otvorenosť voči skúsenosti, ochota riskovať a náboženská angažovanosť vysvetlil 17,5 % variancie v plánovaní odchodu do zahraničia. Výsledky ukázali, že tí, ktorí neplánujú opustiť SR sú v porovnaní so všetkými ostatnými skupinami študentov (študentov nerozhodnutých, plánujúcich krátkodobý odchod alebo plánujúcich dlhodobý odchod) menej ochotní riskovať. Ďalej sa preukázalo, že tí, ktorí neplánujú opustiť SR sú menej otvorení voči novej skúsenosti ako tí, ktorí plánujú krátkodobý odchod (do 1 roku). Zároveň tí, ktorí neplánujú opustiť SR vykazovali vyššiu frekvenciu náboženskej angažovanosti v porovnaní s tými, ktorí plánujú dlhodobý odchod (viac ako 1 rok). Podrobnejšie údaje možno nájsť v Tabuľke 3.

Tabuľka 3 Podiel skúmaných faktorov na vysvetľovaní plánovania odchodu do zahraničia u vysokoškolákov

Skupina porovnávaná s referenčnou skupinou[∞]	**Faktor**	**OR**	**95% CI**	
			Dolná hranica	Horná hranica
Nerozhodnutí	Ochota riskovať	1,056**	1,021	1,092
	Otvorenosť voči skúsenosti	0,984	0,927	1,045
	Náboženská angažovanosť	0,961	0,811	1,140
Plánujúci odchod na menej ako 1 rok	Ochota riskovať	1,103***	1,052	1,156
	Otvorenosť voči skúsenosti	1,093*	1,005	1,189
	Náboženská angažovanosť	1.040	0,400	2,705
Plánujúci odchod na viac ako rok	Ochota riskovať	1,106***	1,063	1,152
	Otvorenosť voči skúsenosti	1,028	0,960	1,102
	Náboženská angažovanosť	0,799*	0,650	0,982

[∞]Skupina študentov neplánujúcich odchod do zahraničia bola referenčnou skupinou
OR – odds ratio, pravdepodobnosť šancí
95% CI – konfidenčný interval (dolná a horná hranica)
***p ≤ 0,001, **p ≤ 0,01, *p ≤ 0,05

DISKUSIA

Z predošlých zistení sme predpokladali, že otvorenosť voči skúsenosti, ochota riskovať a angažovanosť v náboženských aktivitách, budú vo vzťahu s plánovaním odchodu zo SR. Zaujímalo nás, či sa tieto faktory uplatňujú inak u tých, ktorí uvažujú nad odchodom na rôzne dlhý čas. Jaeger et al. (2010) potvrdili, že jedinci, ktorí sú viac ochotní podstupovať riziko, sú aj ochotnejší migrovať. V našom výskume sme zistili, že ochota riskovať má významný podiel na celkovom formovaní zámeru odísť a to bez ohľadu na preferovanú dĺžku pobytu v zahraničí. Dokonca i tí, ktorí sú ohľadom svojho odchodu nerozhodnutí, teda u ktorých predpokladáme, že nad odchodom môžu uvažovať, preukazujú vyššiu ochotu riskovať v porovnaní s tými, ktorí SR jednoznačne opustiť nechcú. Následne sa ukázal tento faktor ešte významnejší u tých, ktorí SR opustiť chcú a to či už na kratší alebo dlhší čas.

Rovnako ako v predošlých zisteniach Jokelu (2009), Canache et al. (2013), Camperio Ciani et al. (2007), Paulaskaité, Šeibokaité a Endriulaitiené (2010), aj tu sa preukázalo, že otvorenosť voči skúsenosti sa významne podieľa na plánovaní odchodu do zahraničia. Avšak, zistili sme, že u našej vzorky bola miera otvorenosti voči skúsenosti významne vyššia len u tých, ktorí chcú odísť na menej ako 1 rok.

Inak tomu bolo v prípade náboženskej angažovanosti. V predošlých zisteniach autoriek Frieze, Hansen a Boneva (2006) sa ukázalo, že tí, ktorí majú vyššiu tendenciu migrovať sa častejšie zúčastňujú náboženských aktivít. V našom výskume sa potvrdilo, že náboženská angažovanosť sa významne podieľa na tvorbe plánu odísť, avšak jej miera je významne nižšia len u tých, ktorí chcú odísť na viac ako rok.

Tieto zistenia nám priniesli nové informácie o tom, že vybrané psychologické faktory formujúce plán odísť alebo neodísť z rodnej krajiny sa môžu podieľať na tomto pláne v rôznej miere, ak zohľadníme preferovanú dĺžku pobytu v zahraničí. Vyššia miera otvorenosti voči skúsenosti sa podľa našich zistení ukázala byť vo vzťahu s plánovaním krátkodobého odchodu do zahraničia, kým náboženská angažovanosť, ako možný prejav určitej väzby na spoločnosť, v ktorej náboženská organizácia operuje, sa ukázala byť vo významnom negatívnom vzťahu s plánovaním dlhodobého odchodu zo SR. Predpokladáme, že otvorenosť voči skúsenosti sa tak môže spájať skôr s cestovaním kvôli novým skúsenostiam a zážitkom, kde študenti majú skôr perspektívu návratu, kým vyššia náboženská angažovanosť sa spája s odmietaním dlhodobého odchodu zo SR. Napokon, ochota riskovať sa preukázala ako dôležitý faktor majúci podiel i na samotnom uvažovaní o odchode, i na plánovaní odchodu na kratší alebo dlhší čas. Týmito zisteniami by sme chceli poukázať na potrebu skúmať faktory

migrácie študentov so zohľadnením faktu, že plánovanie odísť na kratší a na dlhší čas môže byť spojené s rozličnými psychologickými fenoménmi a ponúknuť túto oblasť na ďalší výskum. Ako uviedli autori Wuliji, Carter a Bates (2009) zámer emigrovať na dočasnú dobu sa spája s odlišnými charakteristikami a motívmi, ktoré sú významne odlišné od motívov k dlhodobej a trvalej emigrácii.

Obmedzenie nášho výskumu vidíme v nerovnopočetnosti skupín študentov, ktoré vznikli na základe ich plánu odísť. Rovnako hodnota Cα pre škály ochoty riskovať a otvorenosti voči skúsenosti nedosiahla uspokojivú úroveň. V prípade dotazníka doménovo-špecifického rizikového správania to možno pripísať aj povahe dotazníku, ktorý sa zameriaval na zachytenie ochoty riskovať v rôznych situáciách, ktoré sa od seba významne odlišujú a teda ochota riskovať v jednotlivých týchto dimenziách sa môže významne odlišovať, čo sa môže odzrkadliť na zníženej reliabilite metodiky. Za možný limit považujeme tiež to, že sme skúmali plány a nie aktuálne správanie. Zistenia však ukázali, že zámery odísť sú dobrými prediktormi budúcej migrácie (van Dalen a Henkens, 2008) a to najmä vtedy, ak je ich meranie uskutočnené čo najbližšie v čase pozorovaného správania, ktoré bolo predmetom zámeru (Fishbein a Ajzen, 1980, in Sutton, 1998). Sheikh et al. (2012) zistili tiež to, že len cca 24 % mladých študentov verí, že ich názory na odchod do zahraničia môžu byť zmenené. Skúmanie zámerov alebo plánov pred samotným správaním môže byť užitočné aj pre možnosť skoršej identifikácie tých, ktorí plánujú odísť v záujme predchádzania odchodu vzdelaných ľudí s kvalitným potenciálom zo Slovenskej republiky.

ZÁVER

Tento príspevok sa zameral na zistenie podielu otvorenosti voči skúsenosti, ochoty riskovať a náboženskej angažovanosti vo formovaní plánu odísť zo SR. Zistenia poukázali na odlišné pôsobenie faktorov otvorenosti voči skúsenosti a angažovanosti v náboženských aktivitách v závislosti od preferovanej dĺžky pobytu v zahraničí. Faktor ochota riskovať sa ukázal ako významný pre uvažovanie nad odchodom do zahraničia a jeho plánovaním bez ohľadu na preferovanú dĺžku pobytu v zahraničí.

POĎAKOVANIE

Štúdia vznikla za podpory Agentúry pre vedu a výskum APVV-15-0662, APVV-0253-11 a Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR a Slovenskej akadémie vied VEGA 1/0713/15.

LITERATÚRA

Arnett, J. (1994). Sensation seeking: A new conceptualization and a new scale. *Personality and individual differences, 16*(2), 289-296.

Blais, A. R., & Weber, E. U. (2006). A Domain-Specific Risk-Taking (DOSPERT) scale for adult populations. *Judgment and Decision Making*, *1*(1), 33-47.

Boneva, B. S., & Frieze, I. H. (2001). Toward a concept of a migrant personality. *Journal of Social Issues, 57*(3), 477-491.

Camperio Ciani, A. S., Capiluppi, C., Veronese, A., & Sartori, G. (2007). The adaptive value of personality differences revealed by small island population dynamics. *European Journal of Personality*, *21*, 3-22.

Canache, D., Hayes, M., Mondak, J. J., & Wals, S. C. (2013). Openness, extraversion and the intention to emigrate. *Journal of Research in Personality*, *47*, 351-355.

Ciarniene, R., & Kumpikaite, V. (2011). International labour migration: Students viewpoint. *Engineering Economics, 22*(5), 527-533.

Frieze, I. H., Hansen, S. B., & Boneva, B. (2006). The migrant personality and college students' plans for geographic mobility. *Journal of Environmental Psychology*, *26*, 170-177.

Jaeger, D. A., Dohmen, T., Falk, A., Huffman, D., Sunde, U., & Bonin, H. (2010). Direct evidence on risk attitudes and migration. *Review of Economics and Statistics*, *92*(3), 684-689.

Jokela, M. (2009). Personality predicts migration within and between U. S. states. *Journal of Research in Personality*, *43*, 79-83.

Miller, K., Haskell, C., & Thatcher, A. (2002). The relationship between intention to emigrate and organisational commitment. *South African Journal of Psychology, 32*(3), 16-20.

Paulaskaité, E., Šeibokaité, L., & Endriulaitiené, A. (2010). Big Five personality traits linked with migratory intentions in Lithuanian student sample. *International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach*, *7*, 41-58.

Sheikh, A., Naqvi, S. H. A., Sheikh, K., Naqvi, S. H. S., & Bandukda, M. Y. (2012). Physician migration at its roots: a study on the factors contributing towards a career choice abroad among students at a medical school in Pakistan. *Globalization and Health*, *8*(43), 1-11.

Sutton, S. (1998). Predicting and explaining intentions and behavior: How well are we doing? *Journal of Applied Social Psychology*, *28*(15), 1317-1338.

Tabor, A. S., & Milfont, T. L. (2011). Migration change model: Exploring the process of migration on a psychological level. *International Journal of Intercultural Relations, 35*(6), 818-832.

Trapnell, P. D., & Wiggins, J. S. (1990). Extension of the interpersonal adjective scales to include the Big Five dimensions of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, *59*, 781-790.

van Dalen, H. P., & Henkens, K. (2008). Emigration intentions: Mere words of true plans? Explaining international migration intentions and behavior. Discussion paper, 60, 1-27. Tilburg: University of Tilburg.

Wuliji, T., Carter, S., & Bates, I. (2009). Migration as a form of workforce attrition: a nine-country study of pharmacists. *Human Resources for Health*, *7*(32), 1-10.

ANALÝZA ROZDIELOV V ÚROVNI COPINGOVÝCH STRATÉGIÍ V KONTEXTE MANAŽÉRSKEJ POZÍCIE

ANALYSIS OF DIFFERENCES IN THE LEVEL OF COPING STRATEGIES IN THE CONTEXT MANAGEMENT POSITIONS

Anna Lelková, Tatiana Lorincová

Katedra manažérskej psychológie, Fakulta manažmentu Prešovskej univerzity v Prešove

anna.lelkova@unipo.sk, tatiana.lorincova@unipo.sk

Abstrakt

Príspevok prezentuje vybrané typy copingových stratégií a poskytuje analýzu úrovne copingových stratégií so zreteľom na zastávajúcu pracovnú pozíciu. Cieľom príspevku je komparácia úrovne využívania copingových stratégií medzi prvostupňovými manažérmi a manažérmi strednej úrovne. Výskum sme realizovali použitím metodiky CSI (Coping Strategy Indicator), ktorej autorom je J. H. Amirkhan (1990). Slovenskú verziu metodiky vytvoril I. Sarmány-Schuller (1992). Výskumnú vzorku tvorilo 70 respondentov vo veku od 20 do 60 rokov, pričom bola zachovaná proporcionalita rodu. Pozíciu manažéra strednej úrovne zastupovalo 48 % a na pozícii prvostupňového manažéra bolo zastúpených 52 % respondentov. Výskumné výsledky nepotvrdili existenciu štatisticky významných rozdielov v úrovni copingových stratégií (v úrovni sociálnej opory, riešenia problému a vyhýbania) medzi prvostupňovými manažérmi a manažérmi strednej úrovne. Najčastejšie sa vyskytujúcou copingovou stratégiou bola stratégia vyhýbania sa, a to v prípade prvostupňových manažérov, ale aj v prípade manažérov strednej úrovne.

Kľúčové slová: coping; copingové stratégie; pracovná pozícia; manažéri

Abstract

The paper presents selected types of coping strategies and provides an analysis of the level of coping strategies with regard to work position. The aim of the paper is comparison of the level of coping strategies among first-instance managers and mid-level managers. The research was conducted using the questionnaire of CSI (Coping Strategy Indicator) from J. H. Amirkhan (1990). Slovak version of questionnaire was created by Sarmány-Schuller (1992). The research sample consisted of 70 respondents aged from 20 to 60 years and the proportionality of gender was maintained. Mid-level manager position represented 48 % of managers and the position of first-instance manager was represented by 52 % of respondents. Research results did not confirm statistically significant differences in the level of coping strategies (in the level of social support, problem solving and avoidance) among first-instance managers and mid-level managers. Most frequent coping strategy was avoidance strategy.

Key words: coping; coping strategies; work position; managers

COPING A COPINGOVÉ STRATÉGIE U MANAŽÉROV

Folkman et al. (in Paulík 2010) definujú coping ako kognitívne, behaviorálne alebo sociálne odpovede, ktoré súvisia s úsilím osoby zvládať vnútorné alebo vonkajšie tlaky, ktoré pochádzajú z interakcie osobnosti a prostredia. Parkes a Terry (in Medveďová 1999) uvádzajú, že situácia, ktorá ohrozuje základné psychologické potreby jednotlivca, teda hlavne potreby väzby na niekoho, kompetencie či autonómie je záťažovou situáciou. Coping predstavuje proces, ktorý priamo usmerňuje afektívne vzrušenie alebo správanie sa človeka v záťažovej situácii a dlhodobo tiež ovplyvňuje jeho kognitívny, sociálny alebo osobnostný vývin. Vašina a Strnadová (2002) odlišujú coping od copingových stratégií, pričom copingom myslia akékoľvek zvládanie záťažovej situácie napríklad prostredníctvom nebezpečných či poškodzujúcich postupov, akými sú drogy alebo alkohol. Takúto skupinu riešenia stresových situácií označujú malocopingom. Copingové stratégie a obranné mechanizmy patria podľa nich do copingu. Coping je teda zastrešujúcim pojmom a copingové stratégie sa vymedzujú ako vhodné spôsoby zvládania.

Podľa Bratskej (1992) môžeme pod pojmom copingové stratégie rozumieť všeobecný súhrn rozhodujúcich činností a zámerov použitých jednotlivcom na dosiahnutie konečného cieľa. Voľba konkrétnej stratégie vyplýva z hodnotenia situácie (primárneho, sekundárneho), ktorá je ovplyvnená vnútornými čiže dispozičnými a situačnými faktormi. „Ak hovoríme o copingu, musíme si uvedomiť, že každý človek disponuje rôznym rozsahom copingových stratégií. Nevyužíva len jednu jedinú. Pravdou však zostáva, že výber stratégie vo veľkej miere závisí od osobnostných charakteristík človeka. Používanie copingových stratégií veľmi výrazne modeluje správanie človeka, ktorý ich využíva. Preto, aby sa človek úspešne vyrovnal so stresom, je veľmi dôležité, akým spôsobom a aký druh copingových stratégií využíva a v akom poradí“ (Baranovská, 2014, s. 133). Podľa Baumgartnera (in Frankovský, 2012) záleží od viacerých faktorov, ktorú copingovú stratégiu sa človek rozhodne použiť v danej situácii, pričom jedným z nich je samotná záťažová situácia, významnú úlohu ale nehrá len stresogénnosť, ale tiež miera jej kontrolovateľnosti čiže presvedčenie, že človek má konkrétnu situáciu a jej riešenie vo svojich rukách.

Podľa Sojku (2009) je manažér charakterizovaný ako človek, ktorého manažérske funkcie sú hlavnými aktivitami a prostredníctvom nich pôsobí na objekty manažmentu, čiže ako osoba, ktorá plánuje, vedie, organizuje a tiež kontroluje informačné, ľudské alebo finančné zdroje v organizácii. Taktiež má určité skúsenosti, vedomosti, znalosti a zvyčajne aj právomoci v jemu zverenej oblasti. Objektom pôsobenia manažérov sú predovšetkým ľudské,

peňažné alebo informačné zdroje organizácie, kde je úlohou manažérov vzájomne ich skombinovať a využívať takým spôsobom, aby sa dosiahol stanovený cieľ organizácie.

Folwarczná (2010) uvádza, že manažér je osoba zodpovedná za činnosť služby alebo organizácie, nech sa jedná o podnikanie, verejnú správu alebo o neziskové a spoločenské organizácie. Osoba, ktorá prevádzkuje a riadi podnik menom a v záujme či už jedného alebo viacerých vlastníkov organizácie je v podnikateľskej sfére považovaná za manažéra.

Výkon a výkonnosť manažéra sú mnohokrát ovplyvňované aj psychickými stavmi ako sú napríklad psychická záťaž, stres či frustrácia. Vznikajú často priamo v pracovnom procese a vyskytujú sa hlavne u pracovníkov, ktorí pôsobia vo sfére riadenia a premietajú sa do oblasti ich kvalitatívnej schopnosti zvládnuť konfliktnú prácu na profesionálnej úrovni. Psychická záťaž a stres môžu pozitívne alebo negatívne ovplyvňovať manažérsku výkonnosť a motiváciu. Vyplýva to hlavne z dispozícií pracovníka, ako sú osobnostné založenie pracovníka, psychický stav a temperament alebo asertívne či autoasertívne schopnosti pracovníka (Szarková, 1996).

Podľa Rýzkovej (2011) manažér alebo človek, ktorý pracuje na inom poste či v inom odvetví, musí určiť jemu vhodnú stratégiu zvládania stresu, pretože každý človek používa inú stratégiu t. j. takú, ktorá mu osobne najviac vyhovuje. Existuje viacero spôsobov, (stratégií) ako stlmiť psychické napätie, napr. nereagovať príliš prehnane v kritických situáciách, netrápiť sa vecami, ktoré nie je možné zmeniť a nebrať si ich osobne. Dobrou stratégiou je tiež zmena pracovného prostredia, tempa práce alebo priblíženie sa potrebám klienta. Veľká časť ľudí si po príchode do práce tiež zvykne robiť šálku čaju či kávy na uvoľnenie. Keďže človek trávi väčšinu jeho času v práci, svoj voľný čas by mal využiť v prírode, aby sa uvoľnil a oddýchol si. Predchádzaniu stresu pomáha tiež cvičenie, kedy sa človek odreaguje od jeho povinností, ako napr. futbal u mužov či fitness u žien.

Cieľ výskumu

Príspevok sa zaoberá vybranými typmi copingových stratégií a analyzuje úroveň copingových stratégií so zreteľom na vybranú vzorku respondentov. Hlavným cieľom príspevku je komparácia úrovne využívania copingových stratégií medzi jednotlivými pracovnými pozíciami, konkrétne vzhľadom na výkon manažérskej pozície.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 70 respondentov vo veku od 20 do 60 rokov (priemerný vek respondentov bol 31,72 so štandardnou odchýlkou 2,73). Výskumná vzorka pozostávala z prvostupňových manažérov a manažérov strednej úrovne, pričom bola zachovaná proporcionalita rodu (35 žien a 35 mužov). Pozíciu manažéra strednej úrovne zastupovalo 48 % a na pozícii prvostupňového manažéra bolo zastúpených 52 % respondentov.

Metodika výskumu

Výskum sme realizovali použitím metodiky CSI (Coping Strategy Indicator), ktorej autorom je J. H. Amirkhan (1990). Slovenskú verziu tejto metodiky vytvoril I. Sarmány-Schuller (1992). Dotazník CSI pozostáva z tridsaťtri otázok. Pri každej z predložených otázok mali respondenti posúdiť, do akej miery súhlasia s daným tvrdením na škále: 1 – áno, 2 – skôr áno, 3 – skôr nie, 4 – nie. Táto časť bola zameraná na zistenie reakcie človeka na situáciu či problém a jeho postupu alebo stratégie, ako ho vyriešiť. Dotazník je rozdelený do troch subškál:

1. riešenie problémov- inštrumentálny prístup zahrňujúci plánovanie a implementáciu krokov k náprave problémov,
2. sociálna opora- meria pokusy k ľudskému kontaktu, nie nevyhnutne smerujúce k riešeniu problému, ale sú to jednoduché pokusy udržujúce komfort, ktorý so sebou ľudský kontakt prináša,
3. vyhýbanie sa- odráža tendenciu uniknúť od problému, čo znamená tak fyzický, ako aj psychický únik od problémov. Každá z týchto subškál je zastúpená jedenástimi položkami.

Výskumné výsledky

Výskumné výsledky boli spracované prostredníctvom použitia rozdielovej štatistiky, konkrétne metódou t-testu pre dva nezávislé výbery v štatistickom programe IBM Statistics SPSS 20. Zisťovali sme existenciu štatisticky významných rozdielov vo frekvencii užívania jednotlivých copingových stratégií (sociálnej opory, vyhýbania a riešenia problémov) medzi manažérmi strednej úrovne a prvostupňovými manažérmi.

Tabuľka 1 Porovnanie štatistickej významnosti rozdielov vo frekvencii užívania copingových stratégií medzi manažérmi prvostupňovej a strednej úrovne

	Pozícia manažéra	N	Priemer	Štandardná odchýlka	t	Stupne voľnosti	p
Sociálna opora	Prvostupňový	33	25,77	7,779	1,705	67	0,095
	Strednej úrovne	37	22,21	6,033			
Riešenie problému	Prvostupňový	33	17,77	6,184	-0,136	67	0,892
	Strednej úrovne	37	18,00	4,738			
Vyhýbanie	Prvostupňový	33	29,90	5,029	0,233	67	0,817
	Strednej úrovne	37	29,58	4,312			

* $p < 0,05$

Predpokladali sme, že manažéri strednej úrovne budú stresujúce situácie zvládať efektívnejšie ako nižšie postavení manažéri, teda prvostupňoví manažéri. Taktiež sme očakávali, že prvostupňoví manažéri budú častejšie využívať pomoc svojich blízkych alebo priateľov v stresujúcej situácii na rozdiel od manažérov strednej úrovne a budú sa problému strániť a vyhýbať namiesto toho, aby sa ho snažili vyriešiť. Výsledky sme overovali prostredníctvom t-testu pre dva nezávislé výbery na zistenie týchto rozdielov. Z výsledkov t-testu vyplynulo, že v úrovni sociálnej opory ($t = 1,705$; $p = 0,095$), riešenia problémov ($t = 0,136$; $p = 0,892$) a vyhýbania ($t = 0,233$; $p = 0,817$) nie sú štatisticky významné rozdiely.

DISKUSIA A ZÁVER

Výsledkom príspevku je skutočnosť, že neexistujú štatisticky významné rozdiely medzi prvostupňovými manažérmi a manažérmi strednej úrovne vo frekvencii užívania jednotlivých copingových stratégií. Výskumy (Payne et al., 2005; Campbell & Ntobedzi, 2007) prinášajú zistenia, že vyššie postavený manažér nemusí nutne disponovať vyššou úrovňou stresu, teda, že rozhodovanie nemusí mať priamy vplyv na výšku stresu. Tieto a ďalšie závery viedli k modifikácii tézy o stresovom faktore v pracovnom prostredí v tom znení, že vysoká miera požiadaviek kladených na jedinca kombinovaná s malou mierou možnosti riadiť ľudí, vedie v zamestnaní k stresu. Blonna (2005) k týmto stresorom pridáva individuálne a situačné faktory (osobnostné faktory, kvalita sociálnej opory, situačné faktory vychádzajúce zo vzťahu

medzi prácou a situáciou v osobnom živote jedinca) a environmentálne podmienky (hluk, nízka teplota, toxíny, znečistené ovzdušie, osvetlenie a pod.). Brockert (1993) zdôrazňuje jeden z aspektov ovplyvňujúcich pracovný stres, ktorým je zodpovednosť za ľudí. Pri zvládaní rôznych druhov stresových udalostí hrajú svoju rolu nielen spôsoby zvládania a rôzne vlastnosti osobnosti, ale tiež aj vnútorné podmienky. Pokiaľ sa teda týka faktorov vonkajších (sociálnych), medzi tieto patrí predovšetkým príslušnosť k sociálnej triede, materiálne zabezpečenie a sociálna opora, teda systém vzťahov a väzieb, v ktorých sa daný človek pohybuje a ktoré mu pomáhajú zvládať náročné životné situácie. Z výskumu Payneho et al. (2005) tiež vyplýva, že jedinec z nižšej sociálnej vrstvy má nižšie kompetencie k prekonávaniu stresových udalosti, vďaka nižšiemu vzdelaniu, nižšej kontrole a nižšej participácii na živote.

Výskumné výsledky nepreukázali štatisticky významné rozdiely vo frekvencii užívania jednotlivých copingových stratégií medzi prvostupňovými manažérmi a manažérmi strednej úrovne. Výskumné zistenia boli potvrdené aj predchádzajúcim výskumom od autorov Cordes et al. (1997), ktorý bol realizovaný použitím inej metodiky na zisťovanie frekvencie výskytu syndrómu vyhorenia v kontexte výkonu manažérskej pozície. Štandardné sú zistenia potvrdzujúce vzťah zvládania s extraverziou a neurotizmom (McCrae & Costa, 1986; Bolger & Zuckerman, 1995; Bouchard, 2003). Pri použití Jungovej osobnostnej typológie sa ukazuje, že ti, ktorí preferujú pri rozhodovaní myslenie, majú sklon orientovať sa na problém a jeho riešenie. Tzv. „mysliaci“ sú považovaní za racionálnejších, pragmatickejších a lepšie sa prispôsobujúcich (Ruiselová & Ruisel, 1994; Mitchell 2006).

Realizovaný výskum od autorov Campbell a Ntobedzi (2007) potvrdzuje vzťah medzi copinogovými stratégiami a emocionálnou inteligenciou. Vyššia úroveň emocionálnej inteligencie značí vyššiu mieru používania tzv. adaptívnych stratégii (stoicizmus, sociálna opora, starostlivosť o seba, sebakontrola, adaptívne zvládanie – MACS). Tieto zistenia umožňujú, aby si organizácie uvedomili, že pozícia manažéra nemusí zobrazovať psychologické aspekty daného manažéra. Organizácie by nemali podceňovať prvostupňových manažérov. Z výsledkov vyplýva, že manažéri strednej úrovne a prvostupňoví manažéri sú si rovní pri zvládaní stresových situácií. Zistenia môžu slúžiť ako pomôcka pre organizácie pri výbere a alokovaní zamestnancov na manažérske pozície.

POĎAKOVANIE

Príspevok je publikovaný v rámci riešenia vedecko-výskumného grantového projektu VEGA 1/0706/14 – Kognitívne omyly v myslení, ich identifikácia a hodnotenie v manažmente

LITERATÚRA

Amirkhan, J. H. (1990). A factor analytically derived measure of coping: The Coping Strategy Indicator. *Journal of Personality and Social Psychology,* 59, 1066-1074.

Baranovská, A. (2014). *Vyčerpanie a syndróm vyhorenia u učiteľov materských škôl* [online]. [cit. 20. decembra 2014]. Dostupné z: http://www.mat.iedu.sk/DTLN.MPC001.Internet/Extensions/GetFileHandler.ashx?imgName=Baranovska.pdf&size=3960460&list=EM

Blonna, R. (2005). *Coping with stress in a changing world.* Dubuque, IA: McGraw-Hill.

Bolger, N., & Zuckerman, A. (1995). A framework for studying personality in the stress process. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*(5), 890-902.

Bouchard, G. (2003). Cognitive appraisals, neuroticism, and openness as correlates of coping strategies: An integrative model of adaptation to marital difficulties. *Canadian Journal of Behavioural Science, 35*(1), 1-12.

Bratská, M. (1992). *Vieme riešiť záťažové situácie?*. Bratislava: SPN.

Brockert, S. (1993). *Ovládání stresu.* Praha: Melantrich.

Campbell, A., & Ntobedzi, A. (2007). Emotional intelligence, coping and psychological distress: A partial least squares approach to developing a predictive model. *Electronic Journal of Applied Psychology, 3*(1), 39-54.

Cordes, L. C., Dougherty, T. W., & Blum, M. (1997). Patterns of burnout among managers and professionals: A comparison of models. *Journal of Organizational Behavior, 18*(1), 685-701.

Folwarczná, I. (2010). *Rozvoj a vzdělávání manažerů*. Praha: Grada Publishing.

Frankovský, M., et al. (2012). *Vybrané kapitoly sociálnej psychológie pre manažérov*. Prešov: Prešovská univerzita.

McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1986). Personality, coping, and coping effectiveness in an adult sample. *Journal of Personality,* 54(2), 385-405.

Medveďová, Ľ. (1999). Faktory osobnosti a zvládanie stresu pubescentmi. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, *34*(1), 3-12.

Mitchell, C. W. (2006). Relationships between MBTIR personality types and coping styles: A pilot study. *Journal of Psychological Type, 66*(6), 49-57.

Paulík, K. (2010). *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada Publishing.

Payne J. et al. (2005). *Kvalita života a zdraví.* Praha: Triton.

Rýzková, Z. (2011). *Stres v práci v banke a jeho zvládanie*: *bakalárska práca*. Praha: Bankovní institut vysoká škola Praha.

Ruisel, I. (1992). *Praktická inteligencia II.* Bratislava: ÚEPs SAV.

Ruiselová, Z., & Ruisel, I. (1994). Coping and Jung's personality types. *Studia Psychologica, 36*(4), 259-264.

Sarmány-Schuller, I. (1992). Škála optimizmu-pesimizmu LOPS. In A. Prokopčáková & L. Sojka (2009). *Základy manažmentu*. Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta manažmentu.

Szarková, M. (1996). *Manažérska psychológia*. Bratislava: Kartprint.

Vašina, L., & Strnadová, V. (2002). *Psychologie osobnosti I.* Hradec Králové: Gaudeamus.

PROCESY REZILIENCIE U CHRONICKY CHORÝCH PACIENTOV S DIAGNÓZOU DIABETES MELLITUS: PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA

THE PROCESSES OF THE RESILIENCE IN CHRONICALLY ILL PATIENTS DIAGNOSED WITH DIABETES MELLITUS: A CASE STUDY

Katarina Ludrovská

Katedra psychológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

katarina.ludrovska@uniba.sk

Abstrakt

Cieľom príspevku je exemplifikovať prípadovú štúdiu a identifikovať procesy reziliencie u pacientky, ktorá čelí závažnému chronickému ochoreniu a vyrovnáva sa s ťažkou životnou situáciou. Vychádzame zo sociálno-ekologickej interpretácie reziliencie, ktorá zdôrazňuje potrebu chápať procesy v kontexte a porozumieť výsledkom interakcie človeka a prostredia. Vyžaduje sa skúmať faktory z perspektívy konkrétneho jedinca (s chronickým ochorením) a používať postupy, ktoré zohľadnia jeho aktuálny rámec. Pri realizácii nášho výskumu sme sa inšpirovali zahraničnými prácami (napr. Negotiating Resilience Project) a použili sme špecifickú kombináciu výskumných metód – škály, vizuálne metódy a rozhovor. Výsledky, získané na základe analýzy fotografických záberov a videosekvencií, sú v našom prostredí pionierske. V prípade našej respondentky, 22-ročnej mladej ženy, sme rozpoznali ochranné faktory na individuálnej, vzťahovej, spoločenskej, kultúrnej, fyzikálno-ekologickej úrovni. Prípadovej štúdii pripisujeme pilotný charakter.

Kľúčové slová: reziliencia; chronické ochorenie; vizuálne metódy

Abstract

The aim of this paper is to exemplify the case study and identify the processes of resilience in a patient who faces serious chronic diseases (diabetes mellitus) and who copes with adversity and daily living difficulties. We founded our study on social-ecological resilience interpretation, which emphasizes the understanding of the processes within the culture and context, and understanding the results of mutual interaction of people and the environment. It is necessary to have the factors examined from the perspective of a particular person (chronically ill patient) and use the approach that takes into account the current context. We were inspired by some foreign work (e.g. Negotiating Resilience Project) and we used the specific combination of research methods - scales, visual methods and interview. The results obtained by analyzing photographic images and video can be considered ground-breaking in our region. In case of our respondent, 22-year-old young woman, we have managed to identify many protective factors at the individual, relational, social, cultural, physical and ecological levels. We consider this single research case study as pilot work.

Key words: resilience; chronic disease; visual methods

ÚVOD

Chronické ochorenie znamená pre človeka závažnú životnú stratu. Strata zdravia významne ovplyvňuje každodenné fungovanie a vyžaduje zabezpečenie špeciálnych potrieb.

Diabetes mellitus je choroba látkovej premeny. Príčinou je nedostatok inzulínu v tkanivách a jeho nedostatočný účinok. V liečbe je dôležitá farmakoterapia, diéta a fyzická aktivita. Pacienti čelia nárastu diverzifikovaných stresorov a zvládajú špecifický distres ako napr. stále prítomný strach z hypo/hyperglykemických epizód, obavy z nástupu zdravotných komplikácií, úzkosť a výčitky pri kontrole krvného cukru, požiadavky na zvýšenú seba-starostlivosť a pod.

Reziliencia predstavuje multidimenzionálny kultúrne špecifický konštrukt – súbor faktorov, procesov a mechanizmov, nevyhnutných pre zvládanie nepriazne života. Ak je človek vystavený ťažkostiam, aktivizuje sa potenciál na ich prekonanie, mobilizujú sa zdroje ako nepodľahnúť a pokračovať v priaznivom vývine – realizujú sa procesy reziliencie. Koncept reziliencie sa historicky menil. Sledujeme odklon od statických modelov k dynamickým, od intrapersonálnej individuálnej črty k procesom meniacej sa bytosti v meniacom sa svete.

Socio-ekologický model reziliencie (Ungar, 2012) – ide o prelomovú koncepciu, ktorá chápe rezilienciu ako výsledok vzájomnej interakcie človeka s prostredím a vyžaduje skúmať jej procesy v rámci kultúry a kontextu. Model tvoria faktory, ktoré rezilienciu ovplyvňujú:

- individuálne faktory,
- vzťahové faktory,
- spoločenské faktory,
- kultúrne faktory,
- fyzikálno-ekologické faktory.

VÝSKUM

Cieľ výskumu

Cieľom výskumu bolo identifikovať *jedinečné procesy reziliencie* u respondentky, ktorá čelí závažnému chronickému ochoreniu (diabetes mellitus), vyrovnáva sa so životnou nepriazňou a zvláda každodenné ťažkosti.

Výskumný dizajn a výskumné otázky

Prípadová štúdia (single research case study) - integrovaný kvantitatívno-kvalitatívny dizajn, má pilotný charakter.

Participantka (P) – 22ročná žena, stredoškolské vzdelanie, zamestnaná, externe študuje na vysokej škole. Pochádza z úplnej rodiny, má sestru a dvojročný vzťah s priateľom. Venuje sa intenzívne tancu a je trénerkou fitnes. Ochorenie trvá 12 rokov.

VO1*:* Ktoré protektívne faktory sú prítomné pri získavaní zdrojov pre priaznivý vývin v procese zvládania chronického ochorenia?

VO2*:* Ktoré rizikové faktory blokujú získavanie zdrojov pre priaznivý vývin v procese zvládania chronického ochorenia?

Metóda

CYRM-28 (The Child and Youth Resilient Measure) – škála zostavená s ohľadom na kultúrnu a kontextuálnu rozmanitosť (Ungar, Liebenberg, 2011). Seba posudzovací nástroj má 28 položiek, ktorými sa explorujú zdroje (individuálne, vzťahové, spoločenské, kultúrne). Miera súhlasu sa vyjadruje na päť stupňovej Likertovej škále od 1 – „vôbec nie“, po 5 – „veľmi“.

Škála reziliencie (The Resilience Scale) – škála identifikuje úroveň individuálnej odolnosti ako odpovede na nepriazeň v smere posilniť pozitívnu adaptáciu (Wagnild, 2011). Škála obsahuje 25 položiek, ktoré sú zamerané na dva faktory (osobnú kompetenciu a akceptáciu seba a života). Respondenti odpovedajú na sedem stupňovej Likertovej škále od 1 – „silne nesúhlasím“, po 7 – „silne súhlasím“.

Vizuálne metódy – fotografické snímky a videosekvencie – umožňujú skúmať protektívne a rizikové faktory z perspektívy konkrétneho človeka (s chronickým ochorením) a porozumieť jeho psychologickej skúsenosti. Predstavujú prístup, ktorý zohľadňuje aktuálny kontext skúmaného javu (Liebenberg, 2013). Fungujú aj ako projektívne sondy, pretože účastníci výskumu interpretujú konkrétne udalosti svojho života a odhaľujú hlbšie obsahy (ne)vedomia.

- eliminujú negatívne aspekty výskumov - privilegovanie menšinovej populácie a zaujatosť, marginalizovanie väčšiny; nerovnováha postavenia výskumníka a účastníkov výskumu; prehliadanie nepomenovaných a skrytých procesov a javov; zanedbanie rozlišovania zdrojov reziliencie v závislosti od kultúrnej a kontextuálnej podmienenosti;
- poskytujú metodologické výhody - súčasné zobrazenie drobných detailov aj celkového obrazu skúmaného javu; zachytenie sledu udalostí v ich dynamike; odhalenie

neartikulovaných komponentov života participantov; motivácia participantov k aktívnej účasti vo všetkých fázach výskumu; prekonávanie jazykových bariér (jazyk nedokáže opísať všetky vnemy a skúsenosti, verbálna kompetencia detí, imigrantov a i.).

VÝSLEDKY

Skóre škály CYRM-28 potvrdilo predpoklad vysokej reziliencie respondentky (*120 bodov* zo 140).

Skóre Škály reziliencie preukázalo u respondentky vysokú úroveň reziliencie (*157 bodov* zo 175).

Vizuálne metódy – participantka nasnímala sama niekoľko fotografických snímok a poskytla ich výskumníčkam ako materiál na analýzu (na ilustráciu uvádzame tri z nich - Obrázky 1, 2, 3). Výsledky analýzy boli predmetom následného rozhovoru. Ďalším zdrojom dát boli videosekvencie, ktoré participantka zaznamenala podľa inštrukcie a zamerala sa na podstatné, kľúčové momenty jej všedného dňa.

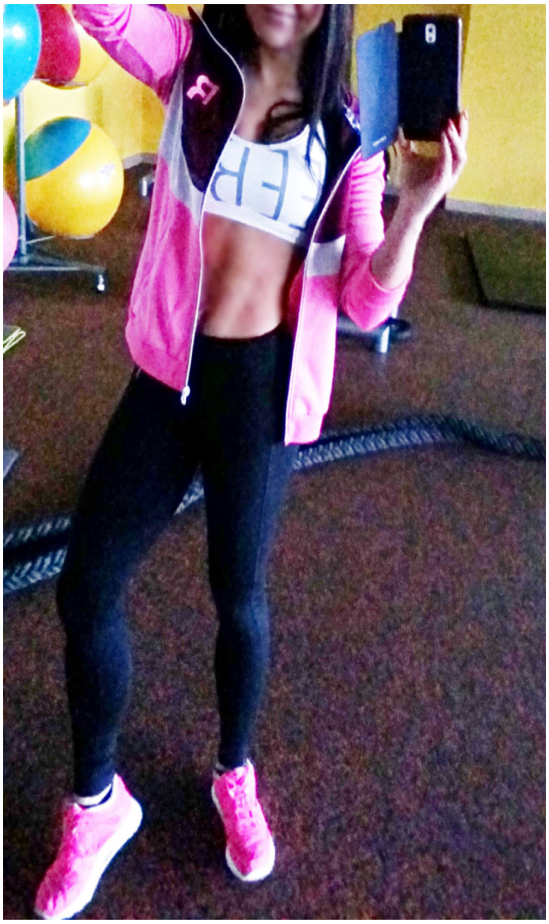

Obrázok 1 Fitneska ☺

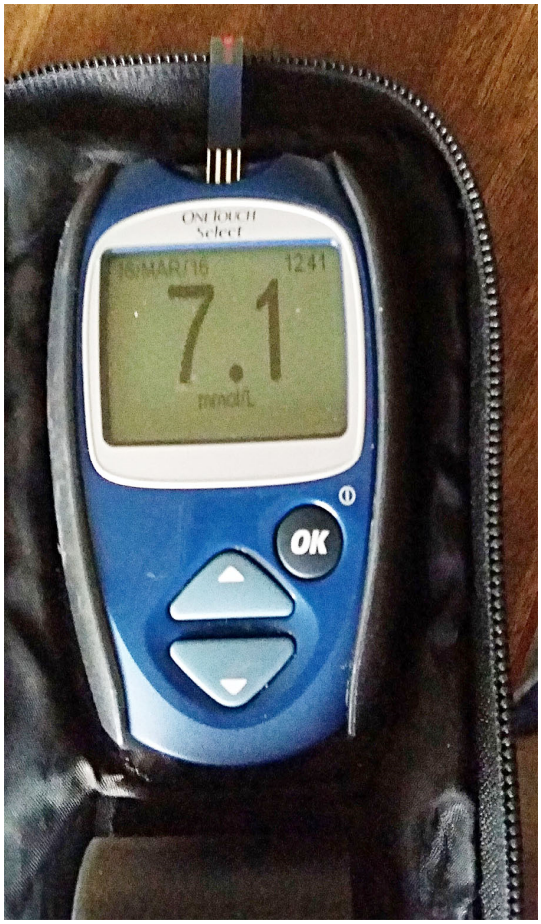

Obrázok 2 Ako som na tom dnes?

Pri kvalitatívnej analýze výskumných dát sme vychádzali zo sociálno-ekologickej koncepcie reziliencie.

VO1: Protektívne faktory – identifikovali sme:

- individuálne faktory – *zodpovednosť*, *systematickosť*, *organizovanosť* (prejavujú sa v plánovaní a dodržovaní režimu dňa); *sebakontrola, samostatnosť* (svedomité dodržovanie liečby); *sebaúčinnosť* (dôveruje svojim schopnostiam, realizuje sa a dosahuje dobré výsledky, húževnatosť, vytrvalosť); *zmysel pre poriadok a povinnosti* (starostlivosť o seba, udržované a estetické domáce prostredie, plnenie poverení a úloh); *tolerancia určitej miery frustrácie a neistoty* (zmeny v zdravotnom stave, kolísanie hladiny cukru v krvi); *kladný sebaobraz* (sebavedomie, sebaprijatie)*; cieľavedomosť* (dosahovanie predsavzatí, napr. byť vo výbornej telesnej kondícii), *; optimizmus; záujem o iných;*

P: *„…kvôli cukrovke musím takto pravidelne jesť, pretože sa snažím, aby bol cukor pod kontrolou, aby ma to nedostalo do nejakého nebezpečenstva života.“*

Obrázok 3 Diéta

- vzťahové faktory – *rodinná súdržnosť, spolupatričnosť, vzájomnosť* (usporiadané spolužitie v spoločnej domácnosti, práca v rodinnom podniku, striedanie v príprave jedla, empatia a egalitárne My); *sociálna opora* (emočné puto a vzájomná prepojenosť s členmi rodiny, partnerom, kamarátmi/-kami); *pozitívny mentor* (mama ako vzor a model)*; rodinné kréda* (hodnotové piliere, odovzdaná medzigeneračná skúsenosť a životné poznanie);

P: *„Mám okolo seba ľudí, ktorí ma podporujú ... vo všetkom, čo chcem dosiahnuť.„*

- spoločenské faktory – *práca* (miesto vo svete práce, vhodné pracovné zaradenie, účasť na chode spoločnosti, finančné zabezpečenie, sebauplatnenie, sebarealizácia, zmysluplnosť); *vzdelanie* (štúdium na vysokej škole, sebarozvoj, perspektíva vyššej kvality života); *bezpečie* (život a pokojná atmosféra malého mesta, malá komunita, susedské vzťahy a dôvera medzi spoluobčanmi, nízka pravdepodobnosť násilia, ublíženia na zdraví a ohrozenia majetku);

P: *„Vďaka práci sa učím nové veci, môžem byť v kontakte s ľuďmi, nemám čas myslieť na negatívne veci a veci týkajúce sa choroby.“*

- kultúrne faktory – *kultúrna identifikácia* (uplatňovanie špecifických zvyklostí v každodennom živote, dodržovanie ľudových a národných tradícií, veľkonočných a vianočných zvykov, rešpektovanie národných a štátnych sviatkov); *životná filozofia* (nepoddať sa ťažkostiam, podstupovať riziko, netrápiť sa minulosťou, žiť v prítomnosti, mať radosť z malých každodenných vecí); *spirituálne, religiózne spoločenstvo* (kresťanská duchovná identifikácia);

P: *„Ak chcem niečo dosiahnuť, musím sa snažiť a nebáť sa skúsiť aj nové veci ... neopúšťam sa, žijem tu a teraz ... treba si vedieť užiť deň aj život!“*

- fyzikálne a ekologické faktory – *životné prostredie* (inšpirujúce prostredie, kontakt s aktuálnym dianím doma a vo svete, informácie z verejného života, vplyv počasia); *rôznorodosť prostredia* (prostredie domova, práce, školy, fitnes centra); *dostupnosť priestorov* (malé vzdialenosti, bezprostredná blízkosť zdravotníckeho zariadenia, dostatočne vybudovaná infraštruktúra); *ekologická rozmanitosť* (prírodné krásy regiónu, krajiny);

VO2: Rizikové faktory – identifikovali sme:

- stres, zhon – *choroba* (napätie z očakávania výsledkov, hrozba zhoršovania stavu a nástupu zdravotných komplikácií); *životné tempo* (nároky, tlak spoločnosti na výkon); *zvýšená vnímavosť rušivých podnetov* (premávka, hluk, náhlenie okoloidúcich); *manažment distresu* (okruh stratégií zvládania záťaže);
- frustrácia – *prekážky a obmedzenia* (prísna diéta, odopieranie a odmietanie zakázaných potravín); *porovnávanie* (vnímanie zvýhodnenia zdravých rovesníkov/-čok, konfrontácia so svetom zdravých);
- potreby – *uspokojovanie potrieb* (špecifické potreby chronicky chorých, nedostatok vhodných potravín); *rekreácia, rehabilitácia* (rozšírenie príležitostí športovať, oddychovať,

zvyšovať kondíciu); *odborná starostlivosť* (zdravotnícka edukácia, psychologická starostlivosť);

- procesy smútenia - *emocionálne prežívanie* (ľútosť, sebaľútosť, obavy);

DISKUSIA A ZÁVER

Pilotný výskumný projekt v dizajne prípadovej štúdie (single research case study) a uplatnenie vizuálnych metód sa pri identifikovaní procesov reziliencie a porozumení kontextu respondentky *osvedčil*. Pripájame sa k názoru Youngovej a Baretta (2001), že obrazový materiál pomáha rozvíjať diskusiu a postrehnúť detaily, ktoré v rozhovore nie je možné vidieť. Ungar (2004) a Liebenbergová et al. (2013) zdôrazňujú príležitosť odhaliť aj nepomenované procesy, ku ktorým sa v rozhovore s participantmi inými spôsobmi nedá dostať.

Analýzou dát sme identifikovali prítomnosť viacerých faktorov, ktoré svedčia o *aktuálnej reziliencii respondentky* a pomáhajú jej úspešne zvládať komplikácie spojené s jej chronickým ochorením. Participantka pokračuje úspešne v zdravom vývine napriek ťažkým životným okolnostiam. Výsledky súčasne poukazujú na to, že reziliencia nepredstavuje len individuálny konštrukt, ale vyžaduje aj prostredie, ktoré disponuje zdrojmi a podporuje priaznivý vývin. Ungar (2012) zdôrazňuje, že ide o súbor zdrojov vo vzájomnej interakcii, o vzájomne pôsobiaci systém jedinca a kontextu.

Analýza odhalila aj *rizikové faktory*, ktoré môžu perspektívne slúžiť ako východisko k posilneniu fungujúcich procesov reziliencie prostredníctvom prevencie, intervencie, edukácie a pod.

K výsledkom štúdie významne prispela úspešne obhájená bakalárska práca Anny Kutliakovej (2016), ktorú riešila pod odborným vedením autorky štúdie v nadväznosti na realizáciu grantového projektu „Osobnosť ako zdroj reziliencie i riziko u chronicky chorých pacientov“.

POĎAKOVANIE

Štúdia vznikla s podporou grantovej agentúry VEGA v rámci grantového projektu číslo 1/1013/16.

LITERATÚRA

Kutliaková, A. (2016). *Vizuálne metódy ako nástroj skúmania konceptu reziliencie.* Škol.: Ludrovská, K. Bakalárska práca.

Liebenberg, L. et al. (2013). Using video observation and photo elicitation interviews to understand obscured processes in the lives of youth resilience. *Childhood,* 1-16.

Ungar, M. (2004). A constructionist discourse on resilience: Multiple contexts, multiple realities among at risk children and youth. *Youth & Society, 35*(3), 341-365.

Ungar, M. (2012). *The social ecology of resilience: A handbook of theory and practice*. London: Springer Science.

Ungar, M., & Liebenberg, L. (2011). Assessing resilience across cultures using mixed methods: Construction of the Child and Youth Resilience Measure. *Journal of Mixed Methods Research*, *20*(10), 1-24.

Wagnild, G. (2011). *The Resilience Scale: User´s Guide.* Version 3.20

Young, L. & Barett, H. (2001). Adapting visual methods: action research with Kampala street children. *Area, 33*(2), 141-152.

EMERGING ADULTHOOD: SENSE OF COHERENCE AND SELF-CONCEPT

Iva Maarová, Katarína Millová

Psychologický ústav FF MU, Brno

382729@mail.muni.cz, 64592@mail.muni.cz

Abstract

The aim of this study was to investigate the relationship between sense of coherence (SOC) and the components of self-concept (self-efficacy, self-esteem and self-concept clarity) on the one hand and the aspects of emerging adulthood (EA) on the other. The research sample consisted of 204 university students aged 18 to 27 years, 70.6 % female and 29.4 % male. Data were collected using the Sense of Coherence Scale, Inventory of Dimensions of Emerging Adulthood, Generalized Self-Efficacy Scale, Rosenberg's Self-Esteem Scale and Self-Concept Clarity Scale. The results showed that all the three components of self-concept had significant positive and medium strong relations to the EA dimensions. We also found a significant link between SOC and the following dimensions of emerging adulthood: instability, self-focus, feeling "in-between" and "possibilities". These results invite further research into the relationships between EA and health-promoting behaviour.

Key words: sense of coherence; emerging adulthood; self-concept

Abstrakt

Cílem této studie bylo popsat, jak souvisí sense of coherence (SOC) a komponenty sebepojetí (vědomí vlastní účinnosti, sebehodnocení a jasnost sebepojetí) s charakteristikami vynořující se dospělosti (EA). Výzkumný soubor tvořilo 204 vysokoškolských studentů ve věku 18 – 27 let, přičemž ženy tvořily většinu (70,6 %). Při sběru dat jsme použili 29-položkový Dotazník Sense of Coherence, Inventář dimenzí vynořující se dospělosti IDEA, Škálu generalizovaného pocitu vlastní účinnosti, Rosenbergovu škálu sebehodnocení a Škálu jasnosti sebepojetí. Výsledky ukázaly, že všechny zvolené složky sebepojetí mají k EA středně silný, pozitivní a statisticky významný vztah. Mezi SOC a EA jsme našli signifikantní výsledky ve vztahu k nestabilitě, zaměřenosti na sebe, pocitu „mezi" a experimentování/možnostem. Tyto výsledky podněcují k dalšímu zkoumání období EA ve smyslu zdraví podporujícího chování a seberegulačních strategií.

Klíčová slova: sense of coherence; vynořující se dospělost; sebepojetí

INTRODUCTION

The concept of emerging adulthood (EA) was introduced by Arnett (2004); he defined EA as referring to young people aged 18-27 who consider themselves adult in some ways but not in many others. "Emerging adults" can typically be found in developed countries that make it possible for young individuals to reach full adulthood (characterized mainly by financial independence, marriage and/or starting a family) in late twenties. According to Arnett, emerging adulthood is characterized by five key features. *Identity exploration* refers to the extended process of identity formation that occurs during the transition from adolescence to adulthood. *Possibilities* means that young people are optimistic about what they can get out of life, believing they have more opportunities than their parents had. Another important aspect of emerging adulthood is *instability*; in Arnett's view, it refers to the fact that young people frequently change the activities they engage in, whether it is a field of study, job, relationships or travelling. "Emerging adults" also *feel "in-between"*, that is, they do not feel as adolescents anymore, nor do they completely feel as adults. Emerging adulthood is also the time of *self-focus*, when young people can pursue their interest relatively freely because they are not yet constrained by the responsibilities of marriage or parenthood.

In our study, we were interested in the relationships between sense of coherence (SOC) on the one hand and a selection of aspects of self-concept (self-efficacy, self-esteem, and self-concept clarity) on the other in emerging adulthood; also, we were interested in the relationships between aspects of SOC and dimensions of emerging adulthood.

The concept of SOC as put forward by Aaron Antonovsky expresses the extent to which an individual perceives the world around him/her as structured, explicable, predictable and amenable to control. The concept has three components: comprehensibility, manageability and meaningfulness (Antonovsky, 1993).

Self-efficacy refers to the strength of an individual's belief in his/her ability to reach goals and handle situations. Self-efficacy determines which coping strategies will be used and how much effort (and for how long) will be invested (Bandura, 1997). Researchers concur in that SOC is closely related to self-efficacy (e.g. McSherry & Holm, 1994). Even Antonovsky (1993) himself reported a positive correlation between SOC and concepts such as locus of control, self-efficacy and coping strategies.

Another aspect of self-concept is self-esteem, which we view as the value an individual ascribes to his or her own self (Rosenberg, 1965). Research results show a very strong

correlation between self-esteem and SOC (e.g. Spadoti Dantas et al., 2014; Johnson, 2004; Gauffin et al., 2010).

The last of a selection of aspects of self-concept, self-concept clarity, expresses the extent to which one's self-concept is clearly defined, internally consistent and stable in time (Campbell et al., 1996). There are a number of studies available that explore similar aspects of self-concept, such as the relationship between coherence and identity (e.g. Waters & Fivush, 2015).

We did not find any studies that would thoroughly investigate SOC within the context of emerging adulthood. There are works available that partly consider a similar topic, namely the relationship between SOC and identity. Crocetti and her colleagues (2012) found that young people in emerging adulthood reach higher levels of SOC if their identity is more stable. According to another study (Luyckx et al., 2008), higher SOC scores are related to stronger feelings of adulthood and stronger willingness to make commitments; the authors also suggest that SOC may act as a resource in the process of identity formation.

The aim of this study was twofold: first, it was to verify the results of previous works dealing with the relationship between SOC and self-concept in emerging adulthood; second, it was to perform an in-depth analysis of the relationship between SOC and dimensions of emerging adulthood. We defined two hypotheses: (1) How is SOC related to self-concept in emerging adulthood? (2) How is SOC related to dimensions of emerging adulthood?

METHOD

The participants were asked to fill in the questionnaires described below. In addition to a questionnaire focusing on demographic characteristics such as sex, age, field of study, job and marital status, we used the following questionnaires:

To investigate SOC levels (along with the levels of each of its components, i.e. comprehensibility, manageability and meaningfulness), we used Antonovsky's (1987) SOC questionnaire comprising 29 items. The questionnaire employs a 7-point response scale for answering questions such as "When you talk to other people, do you have the feeling that they do not understand you?", and "Do you have the feeling that you do not really care about what is going on around you?". In our research, Cronbach's alpha was 0.73 for comprehensibility, 0.83 for manageability, 0.78 for meaningfulness, and 0.89 for the whole questionnaire.

In order to investigate the dimensions of emerging adulthood, we used a Czech version of the Inventory of the Dimensions of Emerging Adulthood (IDEA) devised by Reifman, Arnett,

& Colwell (2007). The inventory consists of 31 items covering the following aspects: instability, possibilities, identity exploration, self-focus, others-focus and feeling "in-between". The questionnaire uses a 4-point scale (1 = I totally agree; 4 = I totally disagree) for answering questions such as "Is this period of your life the period of: a lot of possibilities/confusion/optimism?". Cronbach's alpha was between 0.64 and 0.85.

Other questionnaires were used to investigate the three components of self-concept. For self-efficacy, we used the 10-items General Self-Efficacy Scale (GSES) created by Křivohlavý, Schwarzer, & Jerusalem (1993). The respondents used a 5-point scale to rank varying self-evaluation statements, e.g.: „If I try really hard, I can always get through a difficult situation." "When I face a particular problem I can usually think of many ways to deal with it." Cronbach's alpha for GSES was 0.88.

To investigate self-esteem levels, we used Rosenberg's (1965) Self-Esteem Scale (SES) comprising 10 items; the scale employs a four-point response scale. Examples of items: "I think that I have many good qualities". "Sometimes I think that I am completely incompetent". Cronbach's alpha was 0.89.

Levels of self-concept clarity were determined using the Self-Concept Clarity Scale (SCCS) (Campbell et al., 1996). The questionnaire consists of 12 items and employs a 5-point response scale. Examples of items: "I spend a lot of time reflecting on who I really am." "My ideas about myself are often contradictory". Cronbach's alpha was 0.89.

SAMPLE

The research sample consisted of 204 university students aged 18 to 27; enrolment in a study program and age between 18 and 27 years were the prerequisites for participation in the study. The majority of the respondents were women (70.6%); the average age was 22.09 years.

Most respondents studied humanities (62.8%), did not have a job (40.7%) and were single (93.1%) (see Table 1).

Table 1 Demographic characteristics (N = 204)

		N	%
Field of study	humanities	128	62.7
	technical	44	21.6
	natural sciences	22	10.8
	other	10	4.9
Job	without any job	83	40.7
	part-time job	77	37.7
	full time job	44	21.6
Marital status	single	190	93.1
	in a relationship	7	3.4
	married	7	3.4

RESULTS

How is SOC related to self-concept in emerging adulthood?

SOC was found to be positively correlated with self-concept, which was true both for the overall SOC and for all of its subscales. The correlation was found to be medium strong (see Table 2).

How is SOC related to dimensions of emerging adulthood?

Similarly to the above, medium strong, positive correlation was found between SOC and the self-focus dimension of emerging adulthood; somewhat less strong positive correlation was found between SOC and the possibilities dimension. Negative, medium strong correlations were found between SOC on the one hand and the instability dimension and the feeling in-between dimension on the other (see Table 2).

Table 2 Sense of coherence vs. self-concept/emerging adulthood

Correlations: SOC and self-concept (N = 204)

	sense of coherence			
	comprehensibility	meaningfulness	manageability	total score
self-efficacy	.53**	.57**	.46**	.61**
self-esteem	.62**	.63**	.64**	.74**
self-concept clarity	.54**	.46**	.47**	.58**

** p < .01

Correlations: SOC and dimensions of emerging adulthood (N = 204)

	sense of coherence			
	comprehensibility	meaningfulness	manageability	total score
identity exploration	-.10	-.09	.10	-.04
possibilities	.02	.17**	.29**	.19**
instability	-.52**	-.52**	-.39**	-.56**
other focus	.06	-.02	.13	.06
self-focus	.22**	.35**	.45**	.40**
feeling in-between	-.30**	-.21**	-.13	-.25**

** p < .01

DISCUSSION

SOC and Self-concept in emerging adulthood

Our results show a significant relationship between sense of coherence (SOC) and self-esteem. Sense of coherence was also found to exhibit a medium strong positive correlation with self-efficacy and self-concept clarity. These findings are in line with the results of numerous studies, including e.g. Antonovsky (1993), McSherry & Holm (1994), and Spadoti Dantas et al. (2014).

The results of regression analysis confirm the existence of a strong relationship between all the aspects of self-concept on the one hand and SOC on the other. The above findings correspond with the results of a number of other works, e.g. McSherry & Holm (1994), Spadoti Dantas et al. (2014), and Gauffin et al. (2010).

SOC and dimensions of emerging adulthood

We did not find any previous works that would focus exclusively on the relationship between SOC and emerging adulthood. There are studies available which deal with the relationship between SOC and identity in emerging adulthood (Crocetti et al., 2012; Luyckx et al., 2008; Waters & Fivush, 2015) but that is not exactly the topic of our own research. Therefore, we offer a thorough description of our own research, commenting on a selection of works dealing with similar topics.

We found a strong positive correlation between *self-focus* and SOC. No significant relationships were found between SOC and either *others-focus* or *identity exploration*.

In addition, our correlation matrix revealed the existence of a strong significant relationship between *instability* and SOC, which is in agreement with the findings by Croccetti and her colleagues (2012), according to whom young people in emerging adulthood obtain higher SOC scores if their identity is more stable. Our research, however, provided no significant findings in favour of negative correlation between *identity exploration* and SOC.

Another study (Luyckx et al., 2008) points to the link between higher SOC scores on the one hand and feeling more 'adult' on the other, along with greater willingness to make commitments. The results of the study also show that SOC is negatively affected by deep pondering and speculating. If the above aspects are viewed as reflecting instability, then we can support them with our own findings.

In summary, we can confirm relationship between SOC and self-concept. As regards the link between SOC and dimensions of emerging adulthood, our findings are inconsistent with the results of previous works, requiring further research to be done on the same topic.

Being aware of the limitations of our research, such as online data collection, unequal gender representation and the use of non-standardized methods, we decided not to universalize the findings of our study but merely to present our results.

REFERENCES

Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health - how people manage stress and stay well.* San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the sense of coherence scale. *Social Science and Medicine*, *36*, 725-733.

Arnett, J. J. (2004). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties.* New York: Oxford University Press.

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review, 84,* 191-215.

Campbell, J. D., Trapnell, P., Heine, S., Katz, I., Lavallee, L., & Lehman, D. (1996). Self-concept clarity: Measurement, personality correlates, and cultural boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology, 70*, 141-156.

Crocetti, E., Scrignaro, M., Sica, L. S., & Magrin, M. E. (2012). Correlates of identity configurations: Three studies with adolescent and emerging adult cohorts. *Journal of Youth and Adolescence, 41*, 732-748.

Gauffin, H., Landtblom, A., & Räty, L. (2010). Self-esteem and sense of coherence in young people with uncomplicated epilepsy: A 5-year follow-up. *Epilepsy and Behavior, 17,* 520-524.

Johnson, M. (2004). Approaching the salutogenesis of sense of coherence: The role of 'active' self-esteem and coping. *British Journal of Health Psychology, 9*, 419-432.

Křivohlavý, J., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1993). Czech adaptation of the General Self-Efficacy Scale. [online]. [cit 2015-1-14]. Accessible from http://userpage.fu-berlin.de/~health/czec.htm.

Luyckx, K., Goossens, E., Apers, S., Rassart, J., Klimstra, T., Dezutter, J., & Moons, P. (2012). The 13-item sense of coherence scale in Dutch-speaking adolescents and young adults: Structural validity, age trends, and chronic disease. *Psychologica Belgica, 52*, 351-368.

Luyckx, K., Goossens, L., Pollock, S., & Schwartz, S. (2008). Employment, sense of coherence, and identity formation: Contextual and psychological processes on the pathway to sense of adulthood. *Journal of Adolescent Research, 23*, 566-591.

McSherry, W. C., & Holm, J. E. (1994). Sense of coherence: Its effects on psychological and physiological processes prior to, during, and after a stressful situation. *Journal of Clinical Psychology*, *50*, 476-487.

Reifman, A., Arnett, J. J., & Colwell, M. J. (2007). Emerging adulthood: Theory, assessment, and application. *Journal of Youth Development*, *2*(1).

Rosenberg, M. (1965*). Society and the adolescent self-image.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Spadoti Dantas, R. A., Silva, F. E., & Ciol, M. A. (2014). Psychometric properties of the Brazilian Portuguese versions of the 29- and 13-item scales of the Antonovsky's sense of coherence (SOC-29 and SOC-13) evaluated in Brazilian cardiac patients. *Journal of Clinical Nursing, 23*, 156-165.

Waters, T. A., & Fivush, R. (2015). Relations between narrative coherence, identity, and psychological well-being in emerging adulthood. *Journal of personality, 83*, 441-451.

PREŽÍVANÁ ĽÚTOSŤ PO ROZHODNUTÍ UROBENOM ZA SEBA A ZA DRUHÝCH

EXPERIENCED REGRET AFTER THE DECISION MADE FOR SELF AND FOR OTHERS

Bibiána Majáková[1], Martin Sedlár[2]

[1]*Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave*
[2]*Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava*

1 bibiana.majakova@gmail.com, 2 martin.sedlar@savba.sk

Abstrakt

Príspevok sa venuje rozdielom v miere prežívanej ľútosti po rozhodnutí urobenom za seba a za druhých. Participanti (50 vysokoškolských študentov) boli náhodne rozdelení do dvoch skupín - rozhodujúci sa za seba a rozhodujúci sa za druhých - a ich úlohou bolo vybrať si jeden študijný predmet na ďalší semester. Škála ľútosti po rozhodnutí (O'Connor, 1996) bola použitá na meranie miery prežívanej ľútosti v troch časových bodoch (bezprostredne po rozhodnutí, po negatívnej spätnej väzbe a po uplynutí piatich minút). Výsledky ukázali, že participanti rozhodujúci sa za druhých prežívali viac ľútosti vo všetkých troch časových bodoch a že len u rozhodujúcich sa za seba sa ľútosť mierne znížila po uplynutí piatich minút. Tieto výskumné zistenia sú interpretované v zmysle pociťovanej zodpovednosti a nedostatku času na reguláciu ľútosti.

Kľúčové slová: prežívaná ľútosť; rozhodovanie za seba; rozhodovanie za druhých

Abstract

The paper addresses differences in the degree of experienced regret following a decision made for self and for others. Participants (50 university students) were randomly divided into two groups – making decisions for themselves and making decisions for others, and their task was to choose one subject for the next semester. The Decision Regret Scale (O'Connor, 1996) was used to measure the degree of experienced regret at all three different points in time (right after the decision, after a negative feedback, and after five minutes). The results revealed that participants who made decisions for others experienced more regret at all three points in time, and that the regret slightly decreased after five minutes only in participants who made decision for themselves. These research findings are interpreted in terms of experienced responsibility and lack of time for regret regulation.

Key words: experienced regret; decision-making for self; decision-making for others

ÚVOD

V živote sa vyskytujú viaceré situácie, v ktorých za človeka robí dôležité rozhodnutia niekto druhý. Môže ísť o situáciu, keď osoba sama poverí, resp. požiada inú osobu o rozhodnutie (proxy decision-making, napr. pacient požiada lekára), keď autorita nariadi rozhodnutie inej osobe (executive decision-making, napr. rodič rozhoduje o dieťati) alebo keď je nevyhnutné, aby osoba zastúpila inú osobu pri rozhodovaní (surrogate decision-making, napr. opatrovateľ rozhoduje o osobe, ktorá mu bola zverená do starostlivosti) (Harvey, Twyman & Harries, 2006). O významnosti tejto témy hovoria výskumy, podľa ktorých nemôžeme automaticky zovšeobecniť poznatky z rozhodujúcich sa za seba aj na rozhodujúcich sa za druhých, pretože existujú medzi nimi rozdiely. Ľudia rozhodujúci sa za druhých sú skôr zameraní len na jeden atribút pri zvažovaní možností (Kray, 2000), sú ochotní viac riskovať (Beisswanger et al., 2003) a majú zníženú averziu voči strate (Polman, 2012a). Čo sa týka emócií, ľudia rozhodujúci sa za druhých sú viac emocionálne aktivovaní (Zikmund-Fisher et al., 2005) a vyskytuje sa u nich opak efektu preťaženia voľbou, t. j. sú nespokojnejší po voľbe z mála možností v porovnaní s voľbou z veľa možností (Polman, 2012b).

Hoci Polman (2012b) stotožnil nespokojnosť po voľbe s ľútosťou po voľbe, podľa Tsirona (1998) existuje medzi nimi rozdiel napr. v tom, že ľútosť súvisí so samotnou voľbou a nespokojnosť s výsledkami voľby. My sme sa sústredili na ľútosť, ktorá je definovaná ako „negatívna, kognitívne založená emócia, ktorú prežívame, keď si uvedomujeme alebo predstavujeme, že naša súčasná situácia by mohla byť lepšia, ak by sme sa boli rozhodli inak“ (Zeelenberg, 1999, p. 94). Je najširšie preskúmanou emóciou v rámci rozhodovania (Čavojová, 2010), ale to sa netýka rozhodovania za druhých. Prežívaná ľútosť sa na rozdiel od anticipovanej ľútosti vyskytuje po rozhodnutí, môže ovplyvniť nasledujúce správanie (Zeelenberg & Pieters, 2007) a súvisí s kontrafaktovým myslením, pri ktorom sú porovnávané následky vybranej a nevybranej možnosti, čo je možné chápať ako mentálne formovanie spätnej väzby (Zeelenberg, 1999). Reálna negatívna spätná väzba má pritom značný vplyv na prežívanie ľútosti (Jurásová & Špajdel, 2011) a iných negatívnych emócií. Ľudia ich ale dokážu pomerne rýchlo zvládať rôznymi prevažne nevedomými a automatickými regulačnými procesmi (Kermer et al., 2006; Látalová & Jurišová, 2013), ktoré môžu byť podporené plynúcim časom (Jurásová & Špajdel, 2011).

Cieľom nášho výskumu bolo sledovať rozdiely v miere ľútosti u rozhodujúcich sa za seba a za druhých v troch časových bodoch – bezprostredne po rozhodnutí, po negatívnej spätnej

väzbe a po uplynutí piatich minút. Na základe spomínaných zistení sme predpokladali, že rozhodujúci sa za druhých budú prežívať viac ľútosti vo všetkých troch časových bodoch na rozdiel od rozhodujúcich sa za seba. Taktiež sme predpokladali, že obe skupiny rozhodujúcich budú prežívať viac ľútosti po negatívnej spätnej väzbe na rozdiel od ľútosti bezprostredne po rozhodnutí a menej ľútosti po uplynutí piatich minút na rozdiel od ľútosti po negatívnej spätnej väzbe.

METÓDA

Výskumný súbor

Výskumu sa zúčastnilo 50 študentov (7 mužov, 43 žien) študijného programu sociálna a pracovná psychológia Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave. Ich vek sa pohyboval od 18 do 22 rokov (M = 20.32, SD = 1.06).

Postup a materiály

Participanti boli náhodne rozdelení do dvoch skupín (á 25) – rozhodujúci sa za seba, rozhodujúci sa za druhých. Každý sa samostatne zúčastnil experimentálnej situácie z vysokoškolského prostredia – kolízia zapísaných študijných predmetov v rozvrhu (prekrývanie dvoch predmetov v tom istom čase). Rozhodujúci sa za seba si mali predstaviť, že táto situácia sa týka ich osobne. Rozhodujúci sa za druhých si mali predstaviť, že táto situácia sa týka ich spolužiaka, s ktorým majú dobrý vzťah a ktorý ich poveril urobiť rozhodnutie za neho, pretože mu v tom bránia objektívne príčiny. Vyriešenie tejto situácie vyžadovalo, aby si obe skupiny rozhodujúcich vybrali jeden z troch iných študijných predmetov, ktoré by nespôsobili kolíziu. Tento akt voľby uskutočnili na základe troch nami vytvorených informačných listov o študijných predmetoch, ktoré mávajú študenti zvyčajne k dispozícii pri voľbe predmetov na ďalší semester štúdia. Pretože naším cieľom nebolo sledovať atraktívnosť či náročnosť predmetov, vytvorili sme informačné listy, ktoré si boli navzájom podobné. Bezprostredne po rozhodnutí participanti určili mieru prežívanej ľútosti.

Následne bol participantom prehraný audiozáznam negatívnej spätnej väzby, ktorý slúžil na evokovanie ľútosti. Audiozáznam obsahoval negatívne informácie ohľadne vybraného predmetu (týkajúce sa prednášajúceho, spôsobu výučby a hodnotenia) a bol rovnaký pre všetkých participantov. Tí si mali predstaviť, že ide o výpoveď študentky, ktorá už mala s daným predmetom skúsenosť. Po jej vypočutí opäť zaznamenali mieru prežívanej ľútosti.

Potom boli participanti požiadaní, aby si päť minút čítali novinový článok, ktorý nesúvisel s výskumom. Po uplynutí týchto piatich minút participanti poslednýkrát zaznamenali mieru prežívanej ľútosti a bol im odhalený presný zámer experimentu.

Vo všetkých troch časových bodoch bola použitá *Škála ľútosti po rozhodnutí* (The Decision Regret Scale; O'Connor, 1996), ktorá meria ľútosť a distres po rozhodnutí. Obsahuje päť položiek, dve negatívne formulované (napr. „Ľutujem voľbu, ktorú som urobil/a.") a tri pozitívne formulované (napr. „Bolo to správne rozhodnutie."), na ktoré participanti odpovedali mierou súhlasu od 0 (úplne nesúhlasím) po 6 (úplne súhlasím). Odpovede na tri pozitívne formulované položky boli rekódované. Čím vyššie bolo celkové skóre, tým vyššia bola úroveň prežívanej ľútosti po rozhodnutí a naopak. Vnútorná reliabilita škály je uspokojivá: bezprostredne po rozhodnutí (α = ,70), po negatívnej spätnej väzbe (α = ,71), po uplynutí piatich minút (α = ,74). Skóre ľútosti predstavuje sledovanú závislú premennú.

VÝSLEDKY

Skóre ľútosti v jednotlivých časových bodoch u rozhodujúcich sa za seba a za druhých spĺňalo predpoklad normálneho rozloženia. Toto skóre prezentuje Tabuľka 1.

Tabuľka 1 Miera ľútosti u rozhodujúcich sa za seba a za druhých v troch časových bodoch

		Bezprostredne po rozhodnutí		Po negatívnej spätne väzbe		Po uplynutí piatich minút	
	n	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*
Rozhodujúci sa za seba	25	7,88	4,59	16,20	6,26	15,12	6,00
Rozhodujúci sa za druhých	25	10,24	4,18	19,60	3,70	19,28	3,05

Pre priame overenie rozdielov v miere prežívanej ľútosti sme použili 2 × 3 zmiešanú verziu ANOVA, kde medzisubjektovým faktorom bola skupina (rozhodujúci sa za seba, rozhodujúci sa za druhých) a vnútrosubjektovým faktorom bol čas (bezprostredne po rozhodnutí, po negatívnej spätnej väzbe, po uplynutí piatich minút). Táto analýza ukázala, že interakcia faktorov nebola štatisticky ani vecne významná, $F(2,96) = 0,949$, $p = ,391$, $\eta_p^2 = ,019$. Čo sa týka jednotlivých faktorov, preukázal sa hlavný efekt skupiny, $F(1,48) = 8,759$, $p = ,050$, $\eta_p^2 = ,154$, a hlavný efekt času, $F(2,96) = 112,322$, $p = ,000$, $\eta_p^2 = ,701$.

Pre odhalenie konkrétnych rozdielov sme následne uskutočnili niekoľko porovnaní. Z medzisubjektových porovnaní vyplýva, že vecne významné rozdiely v miere ľútosti boli vo všetkých troch časových bodoch, a štatisticky významné rozdiely boli po negatívnej spätnej

väzbe a po uplynutí piatich minút. Rozhodujúci sa za druhých (na rozdiel od rozhodujúcich sa za seba) prežívali viac ľútosti bezprostredne po rozhodnutí, $t(48) = 1{,}901$, $p = ,063$, $d = 0{,}538$, po negatívnej spätnej väzbe, $t(48) = 2{,}336$, $p = ,024$, $d = 0{,}662$, aj po uplynutí piatich minút, $t(48) = 3{,}093$, $p = ,003$, $d = 0{,}875$. Náš prvý predpoklad o efekte skupiny na ľútosť tak považujeme za potvrdený.

Vnútrosubjektové porovnania odhalili, že ľútosť sa po negatívnej spätnej väzbe (na rozdiel od ľútosti bezprostredne po rozhodnutí) štatisticky aj vecne významne zvýšila u rozhodujúcich sa za seba, $t(24) = -6{,}803$, $p = ,000$, $d = 1{,}516$, aj u rozhodujúcich sa za druhých, $t(24) = -12{,}944$, $p = ,000$, $d = 2{,}373$. Náš predpoklad o efekte negatívnej spätnej väzby na ľútosť sa teda potvrdil. Ďalšia analýza ukázala, že u rozhodujúcich sa za seba bola síce štatisticky významne nižšia ľútosť po uplynutí piatich minút (na rozdiel od ľútosti po negatívnej spätnej väzbe), ale toto zníženie nebolo vecne významné, $t(24) = 2{,}417$, $p = ,024$, $d = 0{,}176$. U rozhodujúcich sa za druhých bola ľútosť po uplynutí piatich minút (na rozdiel od ľútosti po negatívnej spätnej väzbe) rovnaká, $t(24) = 0{,}416$, $p = ,681$, $d = 0{,}094$. Preto konštatujeme, že náš predpoklad o efekte plynúceho času na ľútosť sa nepotvrdil.

DISKUSIA

Z výsledkov je zrejmé, že rozhodujúci sa za druhých prežívali viac ľútosti vo všetkých troch časových bodoch v porovnaní s rozhodujúcimi sa za seba. Vysvetlením môže byť, že rozhodujúci sa za druhých pociťovali v súvislosti s uskutočnením záväzného rozhodnutia veľkú zodpovednosť voči osobe, ktorá ich poverila rozhodovaním. Svoju rolu mohla zohrávať aj kvalita sociálnych vzťahov. Ak by sa mali rozhodnúť za spolužiaka, s ktorým majú horšie vzťahy, prežívaná ľútosť by bola možno nižšia. Kvôli faktorom ako pociťovanie zodpovednosti a vnímanie dobrého vzťahu so spolužiakom sa môžu po zlom rozhodnutí dostávať do popredia výraznejšie ruminatívne myšlienky, kontrafaktové myslenie a očakávanie sklamania dôvery. Je pravdepodobné, že tieto faktory vyplývajúce z konkrétnej situácie prispievajú aj k prežívaniu pocitu viny a k celkovej väčšej emocionálnej aktivácií či angažovanosti (Zikmund-Fisher et al., 2005).

Ďalej sa ukázalo, že v oboch skupinách bol rovnaký trend prežívania ľútosti. Po negatívnej spätnej väzbe, ktorá umožnila uvedomiť si negatívne následky zvolenej možnosti, sa ľútosť u všetkých participantov zvýšila. Efekt tejto spätnej väzby považujeme za pretrvávajúci aj po uplynutí piatich minút, pretože u rozhodujúcich sa za druhých nenastalo zníženie ľútosti a u rozhodujúcich sa za seba sa ľútosť znížila len veľmi mierne. Podľa niektorých autorov

k zníženiu zvyčajne dochádza vďaka regulačným procesom (Kermer et al., 2006; Zeelenberg & Pieters, 2007), ktoré môžu byť stimulované plynúcim časom ovplyvňujúcim pamäť (Jurásová & Špajdel, 2011). Naše zistenie tak naznačuje, že v tejto experimentálnej situácii neboli regulačné procesy dostatočne efektívne a/alebo bol potrebný dlhší čas na zníženie ľútosti.

Uvedené zistenia treba brať s určitou opatrnosťou vzhľadom na niektoré limity výskumu ako malý výskumný súbor a nekontrolovanie vplyvu osobnosti, keďže tendencia k ľútosti sa javí ako relatívne stabilná osobnostná charakteristika (Bačová, 2012). Obmedzením tiež môže byť, že sme merali mieru súhlasu s tvrdeniami týkajúcimi sa ľútosti a nie intenzitu ľútosti. Napriek tomu náš výskum poukazuje na to, že rozhodovanie za druhých nie je totožné s rozhodovaním za seba z hľadiska miery prežívaných emócií. Odporúčame sa naďalej venovať tejto problematike a zamerať sa pritom na rôzne typy rozhodovacích situácií, manipulovať s dostupnosťou pozitívnej a negatívnej spätnej väzby, s množstvom alternatív pri voľbe či pozrieť sa na efektívnosť regulačných procesov.

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporená grantom VEGA2/0080/14 Rozhodovanie v emočne náročných situáciách: Výskum makrokognícií a emócií v paradigme naturalistického rozhodovania.

LITERATÚRA

Bačová, V. (2012). Príliš veľa možností: Hľadanie jednoduchosti v komplexnej voľbe. In V. Bačová (Ed.), *Rozhodovanie a usudzovanie III.: Aspekty, javy, aplikácie* (pp. 15-40). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Beisswanger, A. H., Stone, E. R., Hupp, J. M., & Allgaier, L. (2003) Risk taking in relationships: Differences in deciding for oneself versus for a friend. *Basic and Applied Social Psychology, 25*, 121-135.

Čavojová, V. (2010). Rola emócií v rozhodovaní a ekonomickom správaní. In V. Bačová (Ed.), *Rozhodovanie a usudzovanie: Pohľady psychológie a ekonómie I.* (pp. 133-161). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Harvey, N., Twyman, M., & Harries, C. (2006). Making decisions for other people: The problem of judging acceptable level of risk. *Forum: Qualitative Social Research*, *7*(1).

Jurásová, K., & Špajdel, M. (2011). The role of regret in rational decision making. *Studia Psychologica, 33*(2), 169-174.

Kermer, D. A., Driver-Linn, E., Wilson, T. D., & Gilbert, D. T. (2006). Loss aversion is an affective forecasting error. *Psychological Science, 17*, 649-653.

Látalová, V., & Jurišová, E. (2013). Vplyv stratégií regulácie ľútosti na vybrané aspekty well-beingu. In D. Heller, J. Kotrlová, & I. Sobotková (Eds.), *Psychologické dny 2012: Prostor v nás a mezi námi – respekt, vzájemnost, sdílení* (pp. 289-302). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Kray, L. J. (2000). Contingent weighting in self-other decision making. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 83*, 82-106.

O'Connor, A. M. (1996). *User manual - Decision Regret Scale*. Ottawa: Ottawa Hospital Research Institute. Retrieved from: http://decisionaid.ohri.ca/docs/develop/User_Manuals/UM_Regret_Scale.pdf

Polman, E. (2012a). Self-other decision making and loss aversion. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 119*, 141-150.

Polman, E. (2012b). Effects of self-other decision making on regulatory focus and choice overload. *Journal of Personality and Social Psychology, 102*, 980-993.

Tsiros, M. (1998). Effect of regret on post-choice valuation: The case of more than two alternatives. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 76*, 48-69.

Zeelenberg, M. (1999). Anticipated regret, expected feedback and behavioral decision making. *Journal of Behavioral Decision Making, 12*, 93-106.

Zeelenberg, M., & Pieters, R. (2007). A theory of regret regulation 1.0. *Journal of Consumer Psychology, 17*, 3-18.

Zikmund-Fisher, B. J., Sarr, B., Fagerlin, A., & Ubel, P. A. (2005). A matter of perspective: Choosing for others differs from choosing for yourself in making treatment decisions. *Journal of General Internal Medicine, 21*, 618-622.

VLIV ČASOVÉ STRUKTURY NA ODKLÁDÁNÍ STUDIJNÍCH ÚKOLŮ, SEBEPOSUZOVANOU PROKRASTINACI A SUBJEKTIVNĚ PROŽÍVANÝ STRES

THE EFFECT OF TIME STRUCTURE ON DELAY OF ACADEMIC TASKS, SELF-REPORTED PROCRASTINATION AND SUBJECTIVE STRESS

Tatiana Malatincová, Marie Kuřátková

Psychologický ústav Filozofické fakulty, Masarykova univerzita

malatincovie@mail.muni.cz, 423036@mail.muni.cz

Abstrakt

Cílem studie bylo zjistit, jakým způsobem vnější časová struktura a struktura práce ovlivňují míru prokrastinace a subjektivní prožívání stresu. Předpokládali jsme, že vyšší struktura povede k nižší prokrastinaci a její prostřednictvím k nižšímu stresu. Studenti různých oborů (N = 450) vyplnili dotazník měřící akademickou prokrastinaci, vnímanou strukturu každodenního fungování a strukturu studia, a také formulář týkající se úkolů z posledního zkouškového období, včetně časových údajů o odkládání. Obě struktury slabě negativně korelovaly se skórem akademické prokrastinace a tento vztah byl převážně vysvětlen reálným odkládáním úkolů. Studenti s přísnější každodenní strukturou také udávali delší optimální čas na dokončení práce a vztah mezi odkládáním a subjektivním pocitem prokrastinace byl u nich silnější. V rozporu s očekáváním však byl vztah mezi strukturou a stresem z odkládání pozitivní, což naznačuje, že vnější struktura plní v seberegulaci poněkud ambivalentní roli.

Kľúčové slová: akademická prokrastinace; časová struktura; stres z odkládání

Abstract

The present study explored the effects of time and task structure on procrastination and subjective stress. We expected that higher structure will lead to less procrastination and, subsequently, less stress. We asked students of various fields (*N* = 450) to complete measures of academic procrastination, perceived study structure and perceived daily structure, and a form regarding latest exams and written assignments, including temporal information on actual delay. Both types of structure had weak negative relationships with academic procrastination, which were mostly explained by task delay. Students with high daily structure also reported earlier optimum time to start working and showed stronger correlation between delay and subjective procrastination. Contrary to expectations, the relationship between structure and stress was positive, indicating that external structure plays a rather ambivalent role in self-regulation.

Key words: academic procrastination; time structure; procrastination-related stress

ÚVOD

Dosavadní práce zaměřené na vztah mezi strukturou a prokrastinací ukazují, že vyšší míra struktury pomáhá snižovat prokrastinaci. V nedávné studii (Kerdijk, Cohen-Scholanus, Mulder, Muntinghe, & Tio, 2015) si například studenti zapsaní do kurzů, ve kterých byla aktivita vyžadována v průběhu celého semestru, svůj čas na studium rozdělovali rovnoměrněji a odkládali méně. V jiné studii (Corkin, Yu, Wolters, & Wiesner, 2014) byla prokrastinace studentů vyšší u kurzů s nejasnými pokyny a flexibilními termíny. Naopak dobře organizované kurzy studentům patrně pomáhaly lépe strukturovat a plánovat svou práci a snižovaly tím jejich prokrastinaci.

V našem výzkumu jsme se zaměřily na dva různé typy struktur – strukturu studia a strukturu každodenního fungování. Zatímco vysoce strukturované studium je charakteristické velkým množstvím průběžných úkolů nebo testů, ve studiu s nízkou strukturou jsou veškeré požadavky a termíny soustředěny na konec semestru nebo studia. Struktura každodenního fungování se pak týká pevnosti časového harmonogramu během dne i týdne. Lidé s vysokou mírou této struktury mají čas přesně rozvržený a nemohou většinu aktivit svobodně přesouvat nebo měnit. Naopak lidé s nízkou mírou každodenní struktury žádný pevný harmonogram nemají.

Oba zmíněné typy struktury by měly snižovat prokrastinaci. Jedním z důvodů je, že struktura poskytuje užší rámec pro rozhodování se kdy konkrétně s prací začít, a člověk se k ní tak snadněji zaváže. Struktura nám také pomáhá lépe i dlouho před termínem odhadnout, kolik času a energie nám na konkrétní úkoly reálně zbývá, což nás může přimět začít pracovat v předstihu.

Jedním z často citovaných následků prokrastinace je zvýšená míra subjektivně prožívaného stresu a úzkosti (např. Rothblum, Solomon, & Murakami, 1986; Fritzsche, Young, & Hickson; 2003). Jelikož předpokládáme, že vyšší struktura snižuje prokrastinaci, mělo by jejím prostřednictvím následně docházet i ke snižování subjektivně prožívaného stresu. Ve Wespově studii (1986) například vedlo dokončení některých požadavků akademických kurzů jak ke snížení úzkosti, tak k nižší tendenci vyhýbat se studijním povinnostem. Významný (ačkoli slabý) negativní vztah přímo mezi úzkostí a strukturovanou rutinou pak uvádějí Bond a Feather (1988).

Základní hypotézou naší studie je tedy negativní vztah mezi strukturou práce a denního fungování a sebeposuzovanou prokrastinací, který bude vysvětlen mírou reálného odkládání. Zároveň předpokládáme, že míra struktury bude ovlivňovat pracovní standardy studentů –

studenti s vyšší strukturou budou udávat zazší optimální čas pro začátek práce, a protože budou mít realističtější náhled na své časové možnosti, pocit prokrastinace se u nich objeví dříve před termínem než u studentů bez struktury. V neposlední řadě pak očekáváme, že vyšší struktura bude skrze nižší prokrastinaci souviset s menší mírou stresu z odkládání.

Metoda

Vzorek

Výzkumný vzorek tvořilo 450 studentů (322 žen), kteří se do studie dostali prostřednictvím kombinace lavinového a příležitostného výběru s důrazem na různorodost oborů. Průměrný věk respondentů byl 22,2 let (*SD* = 2,3).

Dotazník

Online dotazník se skládal z několika částí. První část tvořila zkrácená jedenáctipoložková verze Aitkenové inventáře prokrastinace (Aitken, 1982, cit. dle Schouwenburg, 1995) měřící chronickou akademickou prokrastinaci. Druhou část tvořila osmipoložková škála vlastní konstrukce, kterou jsme měřily míru struktury každodenního fungování respondentů (např. „Musím se pořád držet časového harmonogramu.“). V obou škálách respondenti odpovídali pomocí pětibodové Likertovy škály. Vnitřní konzistence škál v uvedeném pořadí byly α = 0,89 a 0,74. Strukturu studia jsme zjišťovaly pomocí jediné položky („Do jaké míry se od Vás povinně očekává průběžná aktivita během semestru v rámci Vašeho dominantního oboru?“) s desetibodovou Likertovou škálou (1 = „Žádná průběžná aktivita: Vědomosti jsou prověřovány až na konci semestru“; 10 = „Maximum průběžné aktivity: Z týdne na týden píšeme průběžné testy, odevzdáváme úkoly a vyžaduje se od nás příprava na každou hodinu“). Poslední část dotazníku tvořila sekce zaměřená na to, jak respondenti pracovali na školních úlohách během právě končícího zkouškového období. Část tvořilo šest sekcí, přičemž nutno bylo vyplnit alespoň jednu. Respondenti u každé úlohy retrospektivně sdělili, kolik dní před termínem byla práce zadána, přibližně kolik dní před termínem začali pracovat a kdy by podle nich bylo optimální začít pracovat. Z těchto čtyř položek jsme posléze vypočítali index odkládání (Malatincová, 2015) a index optimální práce jako logaritmickou transformaci poměru času, který měl student k dispozici, a času od začátku práce (nebo optimálního začátku práce) do termínu. U každého úkolu jsme se též ptaly na subjektivní pocit stresu („V jaké míře jste prožíval/a kvůli časové tísni úzkost?“) a prokrastinace („Měl/a jste pocit, že na úloze prokrastinujete?“). Na tyto otázky respondenti odpovídali na sedmistupňové Likertově škále.

Analýza dat

Pro ověření hypotéz jsme použily korelační analýzu, regresní analýzu a Sobelův test pro testování významnosti mediačních efektů. Data byla zpracována pomocí programů SPSS a Statistica.

U všech regresních modelů byl také testován potenciální zkreslující vliv extrémních případů pomocí Cookovy vzdálenosti (nemá být větší než 1), míra nerovnoměrnosti rozptylu pomocí analýzy reziduí a potenciální multikolinearita pomocí faktoru VIF a hodnoty tolerance. U žádného z testovaných modelů se hodnoty těchto ukazovatelů neblížily kritickým hodnotám, které by vyžadovaly úpravu dat (viz Field, 2013). I přesto jsme však pro zajištění nezkresleného odhadu míry statistické významnosti v regresní analýze ověřily získané hodnoty pomocí metody bootstrapping.

VÝSLEDKY

Korelační analýza

Jak je patrné z Tabulky 1, míra strukturovanosti studia korelovala s prokrastinací pouze slabě negativně, struktura každodenního fungování poněkud silněji. Vztah mezi oběma mírami struktury a prožívaným stresem z odkládání konkrétních úkolů během zkouškového byl ale nečekaně slabě pozitivní, ačkoli stres koreloval pozitivně s mírou sebeposuzované prokrastinace. Index optimálního začátku práce (čím vyšší index, tím pozdější optimální začátek) měl se strukturou dle očekávání negativní vztah, avšak pouze velmi slabý a významný pouze v případě každodenní struktury.

Tabulka 1 Pearsonovy korelace mezi všemi proměnnými

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
1. Struktura studia						
2. Struktura každodenního fungování	0,31***					
3. Akademická prokrastinace	-0,09*	-0,23***				
4. Index odkládání	-0,13**	-0,22***	0,35***			
5. Index optimálního začátku práce	-0,09	-0,14**	0,14**	0,78***		
6. Subjektivní pocit prokrastinace na úkolech	-0,02	-0,18***	0,47***	0,17***	0,01	
7. Prožívání stresu z odkládání	0,11*	0,11*	0,24***	-0,06	-0,23***	0,34***

*$p < 0,05$, **$p < 0,01$, ***$p < 0,001$

Regresní a mediační analýza: Struktura, odkládání a sebeposuzovaná prokrastinace

Tabulka 2 ukazuje výsledky regresní analýzy, která testovala zvlášť oba typy struktury jako prediktory sebeposuzované akademické prokrastinace nezávislé na odkládání. Z tabulky je patrné, že slabý efekt struktury studia na sebeposuzovanou prokrastinaci byl plně vysvětlen odkládáním studijních úkolů. Sobelův test zde odhalil významný mediační efekt odkládání (standardizovaný nepřímý efekt = -0,04, $p < 0,05$). Slabý, ale významný vztah struktury studia a odkládání se kromě toho ukázal být nezávislý na sebeposuzované prokrastinaci ($\beta = -0,10$, $p = 0,03$).

Odkládání bylo také významným mediátorem efektu struktury každodenního fungování na prokrastinaci (standardizovaný nepřímý efekt = -0,07, $p < 0,01$). Struktura každodenního fungování však měla k prokrastinaci i signifikantní přímý vztah ($\beta = -0,16$, $p < 0,001$). Stejně tak byl významný vztah každodenní struktury a odkládání nezávislý na sebeposuzované prokrastinaci ($\beta = -0,14$, $p = 0,002$).

Tabulka 2 Regresní analýza: Struktura a odkládání jako prediktory sebeposuzované akademické prokrastinace

	B	SE_B	β	t	R	R^2
MODEL 1:						
Struktura studia	-0,02	0,01	-0,05	-1,10	0,36***	0,13
Index odkládání	0,31	0,04	0,35***	7,75		
MODEL2:						
Struktura každodenního fungování	-0,19	0,05	-0,16***	-3,62	0,39***	0,15
Index odkládání	0,29	0,04	0,32***	7,10		

*$p < 0,05$, **$p < 0,01$, ***$p < 0,001$ (odhad metodou bootstrapping)

Struktura jako moderátor vztahu mezi odkládáním a subjektivně vnímanou prokrastinací

Regresní analýza odhalila významné nezávislé efekty struktury každodenního fungování ($\beta = -0,16$, $p = 0,001$) a odkládání úkolů ve zkouškovém období ($\beta = 0,14$, $p = 0,005$) na subjektivně vnímanou prokrastinaci na těch samých úkolech. Interakční efekt přidaný v druhém kroku nebyl statisticky významný ($\beta = 0,06$, $p = 0,20$), ačkoli byl naznačen (Graf 1). Podrobnější kondicionální analýza ukázala, že vztah mezi odkládáním a vnímanou prokrastinací byl nejsilnější u studentů s přísně strukturovaným časem, zatímco u studentů bez

pevné časové struktury byl blízký nule. Nízká struktura se tedy spojovala s vyšší mírou subjektivního pocitu prokrastinace bez ohledu na reálnou míru odkládání.

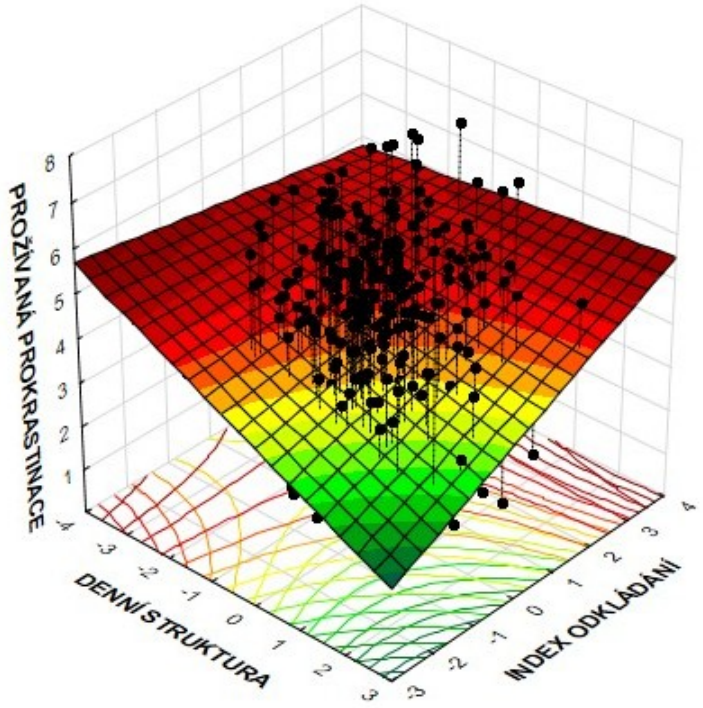

Graf 1 Moderační vliv struktury každodenního fungování na vztah mezi odkládáním úkolů a prožívanou prokrastinací

Regresní a mediační analýza: Struktura, prokrastinace a stres

Naším posledním cílem bylo zjistit, zda má struktura na stres z odkládání negativní vliv, který je zprostředkován sebeposuzovanou prokrastinací. Nicméně korelace mezi oběma mírami struktury a stresem se nečekaně ukázaly být pozitivní. Série regresních analýz (Tabulka 3) následně odhalila i supresní efekty, jelikož regresní koeficienty měly u všech prediktorů vyšší hodnotu než korelační koeficienty prvního řádu (srov. Tabulka 1). Dodatečná explorativní faktorová analýza pro zhodnocení společné variability všech proměnných ukázala, že významný výsledek Sobelova testů v očekávaném směru u všech čtyř mediačních modelů byl pravděpodobně pouhým artefaktem statistické suprese.

Tabulka 3 Mnohonásobná lineární regrese: Struktura a sebeposuzovaná prokrastinace jako prediktory stresu z odkládání

	B	SE_B	β	*t*	*R*	R^2
MODEL 1:						
Struktura studia	0,09	0,03	0,14**	2,94	0,27***	0,07
Akademická prokrastinace	0,49	0,09	0,24***	5,29		
MODEL2:						
Struktura každodenního fungování	0,39	0,11	0,16***	3,48	0,29***	0,08
Akademická prokrastinace	0,54	0,09	0,27***	5,71		
MODEL 3:						
Struktura studia	0,07	0,03	0,12*	2,59	0,35***	0,12
Sebeposuzovaná prokrastinace na úkolech	0,34	0,05	0,33***	7,38		
MODEL 4:						
Struktura každodenního fungování	0,39	0,11	0,16**	3,65	0,36***	0,13
Sebeposuzovaná prokrastinace na úkolech	0,37	0,05	0,36***	7,93		

$^{*}p < 0{,}05$, $^{**}p < 0{,}01$, $^{***}p < 0{,}001$ (odhad metodou bootstrapping)

DISKUSE

Výsledky naší studie podporují hypotézu o negativním vztahu mezi vnímanou strukturou a prokrastinací. Vztahy ale byly poněkud slabé, což může mít několik příčin. První z nich je skutečnost, že prokrastinace má mnoho prediktorů, které se ke vnější struktuře přímo nevztahují, např. deprese nebo averze (viz Steel, 2007). U struktury studia je možným problémem také použitá metodologie – rozdíly na škále 1 až 10 si každý student mohl interpretovat jiným způsobem. Přesnější a objektivnější posouzení struktury studia (např. lépe specifikované množství úkolů nebo průběžného testování) by mohlo v budoucnu pomoci tento problém odstranit. Slabší vliv struktury studia oproti dennímu režimu se ale dá vysvětlit i tím, že nutnost dodržování dílčích termínů nemusí nutně snižovat míru prožívaného odkládání – student jednoduše pracuje nárazově v kratších časových úsecích. Skutečnost, že struktura studia korelovala slabě negativně s mírou odkládání (avšak neměla prakticky žádný vztah k prožívané prokrastinaci na těch samých úkolech) naznačuje, že ačkoli lépe strukturovaná práce může zpřísnit standardy studenta ohledně toho, kdy začít, nemusí v něm vyvolávat pocit, že je svědomitější. Naopak vnímaný přísnější režim v každodenním fungování dle

našich výsledků tento vliv mít může – vědomí, že máme možnost pracovat na dlouhodobých úkolech pouze v omezených časových intervalech, nás může přesvědčit o tom, že prokrastinace v našem životě nepřichází moc v úvahu.

Naše výsledky nepodpořily hypotézu, že studenti s přísněji vymezenými časovými možnostmi začínají prožívat pocit prokrastinace dříve než studenti bez struktury. Lze spíše říci, že tito studenti mohou být ve svém prožívání napětí o něco citlivější na blížící se termíny. Nedostatek časové struktury se tak nemusí spojovat pouze s celkově intenzivnějším odkládáním, ale i s výraznějším pocitem špatně stráveného času bez ohledu na to, jestli jsou termíny daleko nebo rovnou za dveřmi.

Poněkud neočekávaným výsledkem bylo, že vyšší struktura mírně souvisela s vyšší (a ne nižší) mírou stresu, nehledě na úroveň prokrastinace. Lze tedy uvažovat o tom, že ačkoli pevná vnější časová struktura pomáhá redukovat prokrastinaci, může zároveň studenty i o něco více stresovat neustálou nutnosti dodržování a nemožností flexibilně nahrazovat ztracený čas. Přísný režim kromě toho často souvisí s velkým množstvím závazků, a tudíž větším fyzickým i psychickým vyčerpáním. Ačkoli tedy může pomoci redukovat prokrastinaci, nemusí být zárukou vyšší psychické pohody.

Celkově výsledky naznačují, že prosté stanovení přísnějšího harmonogramu práce zřejmě nepovede k lepší vnímané seberegulaci, nýbrž spíše k většímu strachu z následků odkládání. Patrně je nutné rozlišovat mezi mnoha podobami struktury: Donucení k průběžné práci prostřednictvím dílčích sankcí je něco jiného než podpora efektivní práce prostřednictvím jasně vymezených dílčích kroků, které jsou v souladu s potřebami a preferencemi jedince (např. Jang, Reeve, & Deci, 2010). Předpokladem optimálního pozitivního fungování bez zbytečného odkládání je pravděpodobně kombinace autonomně zvoleného závazného časového harmonogramu a dobře strukturovaných úkolů, u nichž je snadno vidět progres.

Naše studie má mnoho omezení vyplývajících z výzkumného designu, způsobu sběru dat i použitých metod. Kromě výše popsaného problému s metodou měřící strukturu studia je nutno také zmínit, že škála měřící strukturu každodenního fungování byla poprvé administrována u většího vzorku v této studii a její psychometrické vlastnosti tudíž nejsou dostatečně ověřeny. Dalším potenciálním problémem je skutečnost, že míra odkládání vycházela z údajů poskytnutých respondenty, kteří mohli retrospektivně vnímat čas svého odkládání zkresleně. Ačkoli nepředpokládáme, že by toto zkreslení ovlivnilo sledované vztahy systematicky, určitě negativně ovlivňuje validitu indexu odkládání jako míry reálného odkládání na konkrétních úkolech. V neposlední řadě náš vzorek, který byl získán kombinací příležitostného a lavinového výběru, není reprezentativní vzhledem k běžné populaci

studentů, což může být zdrojem zkreslení. Je například možné, že studenti některých oborů posuzují strukturu studia nebo každodenního fungování podle jiných kriterií než studenti jiných oborů, nebo že v rozdílných oborech panuje rozdílné obecné přesvědčení o tom, co je již prokrastinace a co ne. V našem vzorku také výrazně převažují ženy-studentky, zkreslující vliv pohlaví nezávislý na oboru studia však v této studii nepředpokládáme.

Naše interpretace pozorovaných korelačních vztahů jsou každopádně ve velké míře spekulativní a je nevyhnutné na studii navázat dalším výzkumem – zejména takovým, který zohlední další důležité proměnné spojené s vlivem struktury, např. míru autonomie, vyčerpanosti nebo vnímané smysluplnosti struktury. Žádoucí by také bylo srovnat efekty sebeposuzované struktury a objektivnějších indikátorů struktury (např. množství volně plánovatelného času během dne) a odlišit efekt struktury od efektu celkové zaneprázdněnosti.

LITERATURA

Bond, M. J., & Feather, N. T. (1988). Some correlates of structure and purpose in the use of time. *Journal of Personality and Social Psychology, 55*(2), 321-329.

Corkin, D. M., Yu, S. L., Wolters, C. A., & Wiesner, M. (2014). The role of the college classroom climate on academic procrastination. *Learning and Individual Differences, 32,* 294-303.

Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS Statistics* (4th ed.). London, UK: SAGE.

Fritzsche, B. A., Young, B. R., & Hickson, K. C. (2003). Individual differences in academic procrastination tendency and writing success. *Personality and Individual Differences, 35*(7), 1549-1557.

Jang, H., Reeve, J., & Deci, E. L. (2010). Engaging students in learning activities: It is not autonomy support or structure but autonomy support and structure. *Journal of Educational Psychology, 102*(3), 588-600.

Kerdijk, W., Cohen-Schotanus, J., Mulder, B. F., Muntinghe, F. L., & Tio, R. A. (2015). Cumulative versus end-of-course assessment: effects on self-study time and test performance. *Medical Education, 49,* 709-716.

Malatincová, T. (2015). The mystery of “should”: Procrastination, delay, and reactance in academic settings. *Personality and Individual Differences, 72,* 52-58.

Rothblum, E. D., Solomon, L. J., & Murakami, J. (1986). Affective, cognitive, and behavioral differences between high and low procrastinators. *Journal of Counseling Psychology, 33*(4), 387-394.

Schouwenburg, H. C. (1995). Academic procrastination: Theoretical notions, measurement, and research. In J. R. Ferrari, J. L. Johnson, & W. G. McCown (Eds.), *Procrastination and task avoidance: Theory , research, and treatment* (pp. 71-96). New York: Plenum Press.

Steel, P. (2007). The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. *Psychological Bulletin, 133*(1), 65-94.

Wesp, R. (1986). Reducing procrastination through required course involvement. *Teaching of Psychology, 13*(3), 128-130.

POSTOJE K CHUDOBE A ATRIBÚCIE PRÍČIN CHUDOBY

ATTITUDES TO POVERTY AND ATTRIBUTIONS OF THE CAUSES OF POVERTY

Gabriela Mikulášková, Alena Fecková, Peter Babinčák

Inštitút psychológie FF PU v Prešove

mikulaskova@gmail.com, al.feckova@gmail.com, babincak@unipo.sk

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo overiť, ako vplývajú na postoje k chudobe a na atribúciu príčin chudoby vybrané sociodemografické premenné (rod, vek, vzdelanie), sebaposúdenie ekonomickej situácie a životná spokojnosť. Ako východisko bola použitá klasická Feaginova typológia rozlišujúca individualistické, štrukturálne a fatalistické atribúcie príčin chudoby. Výskumný súbor tvorilo 101 respondentov vo veku od 18 do 65 rokov. Pre zisťovanie postojov k chudobe bol použitý dotazník Attitudes Toward Poverty (Short Form) prisudzovanie príčin chudoby bolo overované škálou Attributions Of Poverty Scale, životná spokojnosť bola hodnotená škálou Satisfaction With Life Scale. Viacnásobnou lineárnou regresiou boli ako prediktory štrukturálneho prisudzovania príčin chudoby potvrdené vzdelanie a spokojnosť so životom. Osoby s nižším vzdelaním a s nižšou mierou životnej spokojnosti uvádzali vo väčšej miere štrukturalistické prisudzovanie príčin chudoby. Vzdelanie bolo prediktorom fatalistického prisudzovania príčin chudoby. Pre individualistické prisudzovanie príčin chudoby a postoje k chudobe sa testované prediktory v regresných modeloch nepresadili.

Kľúčové slová: chudoba; postoje k chudobe; atribúcie príčin chudoby

Abstract

The aim of the research was to confirm in which way selected socio-demographic variables (gender, age, education), a self-assessment of the economic situation and life satisfaction affect on attitudes to poverty and the attribution of the causes of poverty. Classic Feagin's typology distinguishing individualistic, structural and fatalistic attributions of the causes of poverty was used as the starting point. Research sample consisted of 101 respondents aged 18 to 65 years. For the detection of attitudes to poverty, questionnaire Attitudes Toward Poverty (Shortform) was used, attribution of the causes of the poverty was verified by scale Attributions Of Poverty Scale, life satisfaction was verified by scale Satisfaction With Life Scale. Through multiple linear regression, education and life satisfaction were proved as the predictors of structural attribution of the causes of poverty. The less educated persons and persons with lower level of life satisfaction reported more widely structural attribution of the causes of poverty. Education was a predictor of fatalistic attribution of the causes of poverty. For individualistic attribution of the causes of poverty and attitudes to poverty, tested predictors in regression models were not enforced.

Key words: poverty; attitudes to poverty; attributions of the causes of poverty;

TEORETICKÝ ÚVOD

Chudoba napriek aktuálnosti fenoménu stále ostáva doménou skôr ekonómie a tým definícia chudoby, možnosti skúmania jej príčin a dôsledkov v psychologickom výskume absentuje. V súčasnosti nie je jednotne prijímaná definícia chudoby a počet prístupov a vymedzení je nejasný. Snahou o definíciu pojmu chudoba sú úvahy Laderchi, Saith a Stewart (2003), ktorí uvádzajú štyri prístupy k definícii chudoby: monetárny prístup, prístup z aspektu šancí na sebarealizáciu (Capability – Approach), prístup z aspektu sociálnej exklúzie a tzv. participatívny prístup, ktorý do definície chudoby začleňuje aj subjektívnu interpretáciu vlastnej chudoby. Autori tieto prístupy považujú za také, ktoré môžu byť integrované do jednotnej koncepcie chudoby. Autorom pomerne často používanej typológie je najmä Feagin (1972), ktorý rozlišuje individualistické, štrukturálne a fatalistické vysvetlenie príčin chudoby. Podľa individualistického prisudzovania si za chudobu jedinec môže sám. Dôvodom je jeho lenivosť, nedostatok vôle, zlá morálka, nesprávny životný štýl a pod. Štrukturálne prisudzovanie poukazuje na chudobu ako na dôsledok štruktúry spoločnosti, ktorú nedokáže ovplyvniť. Dôvodom je nerovnosť na trhu práce, požadovanie certifikátov a praxe pri hľadaní zamestnania, navštevovanie školy a skladanie skúšok a takisto aj nízky plat. Pri fatalistickom prisudzovaní chudobu vníma ako dôsledok nekontrolovateľných, nepredvídaných faktorov, ktorým nie je možné sa vyhnúť, ako je ochorenie, nedostatok šťastia resp. smola a osud. Ďalším autorom typológie príčin chudoby je Kerbo (2006), ktorý hovorí o troch typoch. Prvým typom je chudoba ako dôsledok usporiadania ekonomického a sociálneho systému spoločnosti (nutný, ale žiaduci dôsledok alebo nutný, ale napriek tomu nežiaduci dôsledok trhového hospodárenia). Ako druhý typ uvádza chudobu ako dôsledok lenivosti, nešetrnosti a nestriedmosti jedincov (predstava o „odlišnej mentalite“, životnom štýle, individuálnych nedostatkoch či amorálnosti jednotlivcov, kde na jej prekonanie je potrebná resocializácia, disciplína a kontrola). Tretím typom je chudoba ako dôsledok situačných faktorov (fatalistické postoje, poukazujúce na nešťastie a osud).

Prisudzovanie príčin chudoby a postoje k chudobe sú skúmané z rôznych aspektov. Výskum potvrdzuje, že vek, rod a vzdelanie súvisí s prisudzovaním príčin chudoby a s postojmi k chudobe. Potvrdilo sa, že mladší ľudia častejšie uvádzajú ako príčinu chudoby lenivosť a nedostatok vôle (individualistická príčina) (European Commission, 2007). Výskum Cozzarelli et al. (2001) potvrdil, že starší respondenti pripisujú chudobu viac externým príčinám a menej interným príčinám ako mladší respondenti. Podobne Strapcová (2005) zistila, že chudoba je staršími respondentmi vnímaná ako dôsledok nespravodlivosti v

spoločnosti. Výskum analyzujúci súvislosť medzi rodom a prisudzovaním príčin chudoby naznačuje, že ženy vo väčšej miere pripisujú štrukturálne príčiny chudobe ako muži (Cozzarelli et al., 2001), preferujú externé príčiny chudoby (Hunt, 1996) a sú viac naklonené fatalistickým príčinám ako muži (Norcia, Castellani, & Rissotto, 2010). Okrem veku a rodu je pozornosť venovaná aj sociálnej vrstve ako možnému prediktoru prisudzovania príčin chudoby. V tejto súvislosti Bullock (1999) uvádza, že jedinci z nižšej vrstvy a zároveň osoby majúce nižší príjem si chudobu vysvetľujú najmä prostredníctvom štrukturálnych príčin. Podobne uvádza Hunt (1996), a to, že jedinci zo strednej alebo vyššej vrstvy majú tendenciu vysvetľovať si chudobu viac prostredníctvom individualistických príčin ako prostredníctvom štrukturálnych. Výskum poukazuje zároveň na to, že s vyšším vzdelaním klesá podiel názoru, ktorý chudobu pripisuje zlyhaniu spoločnosti a príčiny chudoby vzdelanejšie osoby pripisujú skôr negatívnym vlastnostiam jedincov ako je nedostatok pevnej vôle, lenivosť, strata morálky (Halik, Malek, Bahari, Matshah, & Webley, 2012; Strapcová, 2005).

Cieľom výskumu bolo overiť, ako vplývajú na postoje k chudobe a na atribúciu príčin chudoby vybrané sociodemografické premenné (rod, vek, vzdelanie), sebaposúdenie ekonomickej situácie a životná spokojnosť.

METÓDA

Výskumný súbor tvorilo 101 respondentov vo veku 18 až 65 rokov, s ukončeným SŠ a VŠ vzdelaním, z toho 51 mužov (priemerný vek 32,65 r.) a 50 žien (priemerný vek 34,48 r.), vybraných príležitostným výberom. Pre zber dát boli použité 3 nástroje: (1) Attributions of Poverty Scale (Bullock et al., 2001) je 36-položkový dotazník na zisťovanie príčin chudoby; obsahuje subškály: individualistická (14 položiek; $\alpha = 0,80$), štrukturalistická (13 položiek; $\alpha = 0,80$) a fatalistická (9 položiek; $\alpha = 0,64$). (2) Attitudes Toward Poverty - Short Form (Yun & Weaver, 2010) je 21-položkovou škálou na zisťovanie postojov k chudobe a k chudobným ľuďom ($\alpha = 0,68$). Vyhodnocuje sa ako celok, umožňuje aj prepočet skóre v 3 subškálach: osobný nedostatok (7 položiek; $\alpha = 0,64$), stigmatizácia (8 položiek; $\alpha = 0,62$) a štrukturálna perspektíva (6 položiek; $\alpha = 0,60$). (3) Satisfaction with Life Scale (Diener et al., 1985) zisťuje spokojnosť so životom ako celkom (5 položiek, $\alpha = 0,77$). Metodiky (1 a 2) boli prekladané do slovenčiny s využitím spätného prekladu. Zisťovali sme zároveň vek, rod, vzdelanie a príjem zaradením do 3 kategórií. Priaznivé hodnoty zošikmenia umožňovali použitie parametrických štatistík. Kategorické premenné boli do regresných analýz vkladané ako dummy.

VÝSLEDKY

Na základe priemerných hodnôt odpovedí (Tabuľka 1) v jednotlivých subškálach atribúcií chudoby bolo najvyššie skóre zaznamenané pre individualistické príčiny chudoby, najnižšia preferencia bola pri fatalistických príčinách chudoby.

Tabuľka 1 Deskriptívne štatistiky použitých premenných

Premenná	Priemer	Odchýlka
Životná spokojnosť*	4,591	1,041
Individualistické príčiny chudoby*	3,66	,559
Štrukturalistické príčiny chudoby*	3,38	,596
Fatalistické príčiny chudoby*	2,84	,513
Postoje k chudobe	65,53	8,18
Osobný nedostatok	24,71	4,32
Stigmatizácia	19,91	4,21
Štrukturálna perspektíva	16,99	3,47

*Priemerné hodnoty subškál

Hierarchickou regresnou analýzou sme overovali vplyv rodu, veku, ekonomickej situácie, vzdelania a spokojnosti so životom na štrukturalistické prisudzovanie príčin chudoby.

Tabuľka 2 Regresné modely pre rod, vek, vzdelanie, ekonomickú situáciu a spokojnosť so životom ako prediktory a prisudzovanie príčin chudoby ako kritérium (akceptované modely $p < ,05$)

Prediktor	R	R^2change	B	t	P
Štrukturalistické príčiny chudoby (F_{total} (2,98) = 7,179; p < ,001)					
Vzdelanie	,237	,056*	-3,415	-2,325	,022
Životná spokojnosť	,357	,071**	-,398	-2,832	,006
(Constant)			59,048		
Fatalistické príčiny chudoby (F_{total} (1,99) = 7,553; p < ,01)					
Vzdelanie	,266	,071*	-2,463	-2,745	,007
(Constant)			29,418		

V prípade frekvencie štrukturalistického prisudzovania príčin chudoby bolo viacnásobnou hierarchickou lineárnou regresiou pomocou metódy stepwise (Tabachnick & Fidell, 2001) zistené, že z testovaných prediktorov boli signifikantné dva – vzdelanie a spokojnosť so

životom. Vzdelanie vysvetlilo 5,6 % variancie a životná spokojnosť ďalších 7,1 % variancie štrukturalistického prisudzovania príčin chudoby. Čím nižšie vzdelanie respondenti mali (b = -3,415) a čím menej spokojní so životom boli (b = -0,398), tým viac prisudzovali príčiny chudoby štrukturalisticky. Pri hodnotení fatalistického prisudzovania príčin chudoby bolo viacnásobnou hierarchickou lineárnou regresiou pomocou metódy stepwise (Tabachnick & Fidell, 2001) zistené, že z testovaných prediktorov bolo signifikantné len vzdelanie. Vzdelanie vysvetlilo 7,1 % variancie fatalistického prisudzovania príčin chudoby. Čím nižšie vzdelanie respondenti mali (b = -2,463), tým viac prisudzovali príčiny chudoby fatalisticky. Pri hodnotení individualistického prisudzovania príčin chudoby sa nepotvrdil žiaden zo zvolených prediktorov.

Finančný príjem sa nepreukázal v žiadnom z regresných modelov ako signifikantný prediktor atribúcií chudoby ani postojov k chudobe. Dvojfaktorovou analýzou rozptylu sme sa pokúsili overiť, či sa v interakcii so vzdelaním príjem nepodieľa na rozdieloch v závislých premenných. Signifikantnú interakciu sme zaznamenali pri štrukturalistických príčinách chudoby (F = 4,668, sig. = 0,012; Graf 1). Medzi jednotlivými príjmovými skupinami sú rozdiely, ak je zároveň zohľadnené vzdelanie - u stredoškolsky vzdelaných osôb prevažujú štrukturalistické príčiny v nižšej a strednej skupine podľa príjmu, u vysokoškolsky vzdelaných osôb je to naopak, v najnižšej príjmovej skupine sú štrukturalistické príčiny hodnotené najnižšie oproti skupine so stredným a vysokým príjmom.

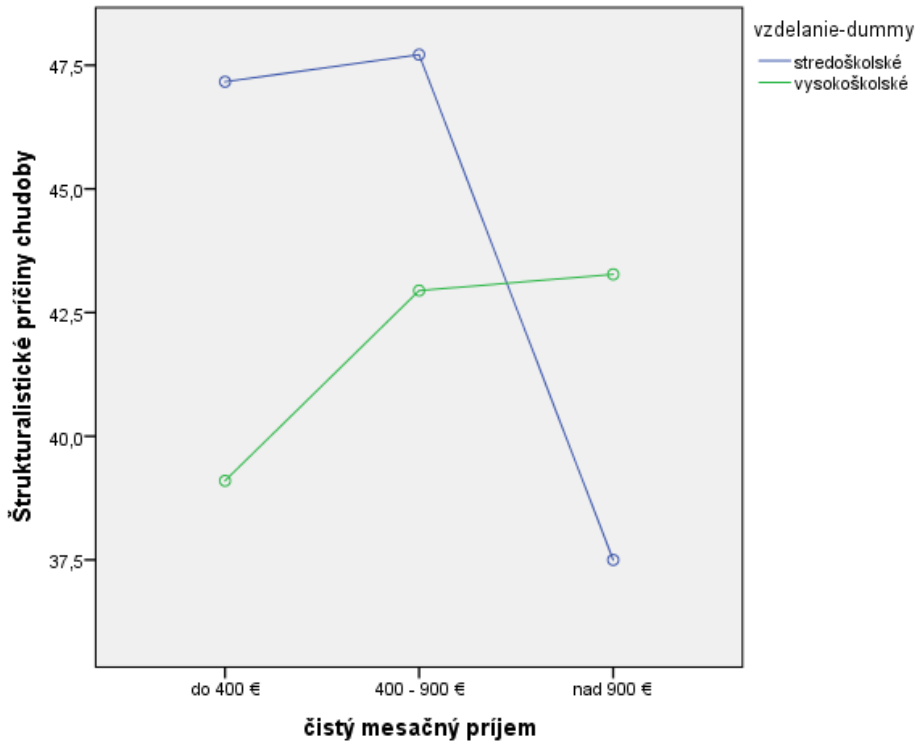

Graf 1 Interakcia príjmu a vzdelania pre štrukturalistické príčiny chudoby

V prípade kriteriálnej premennej postoje k chudobe bolo viacnásobnou hierarchickou lineárnou regresiou pomocou metódy stepwise (Tabachnick & Fidell, 2001) zistené, že z testovaných prediktorov neboli žiadne signifikantné.

DISKUSIA A ZÁVERY

Cieľom výskumu bolo overiť ako vplývajú na postoje k chudobe a na atribúciu príčin chudoby vybrané sociodemografické premenné (rod, vek, vzdelanie), sebaposúdenie ekonomickej situácie a životná spokojnosť.

Prvotným zistením tejto štúdie je, že respondenti najvyššie skórovali pri individualistických a najnižšie pri fatalistických príčinách chudoby, čo znamená, že celkovo mali tendenciu hľadať príčiny chudoby skôr v jedincovi než v nepriazni osudu. Ďalšie výsledky poukazujú na to, že vybrané sociodemografické premenné vplývajú na prisudzovanie príčin chudoby diferencovane podľa rôznych typov príčin chudoby (štrukturalistické, individualistické a fatalistické vysvetlenia) a je potrebné ich aj samostatne interpretovať. Vzdelanie sa potvrdilo ako univerzálny prediktor nielen štrukturalistického, ale aj fatalistického vysvetlenia príčin chudoby, zatiaľ čo životná spokojnosť sa potvrdila len ako významný prediktor štrukturalistického prisudzovania príčin chudoby. Konkrétne sme zistili,

že osoby s nižším vzdelaním majú tendenciu hľadať príčinu chudoby v štruktúre spoločnosti, ktorú jedinec nevie ovplyvniť a dávajú väčší dôraz na chápanie chudoby ako na dôsledok nekontrolovateľných, nepredvídaných faktorov, ktorým nie je možné sa vyhnúť, ako je ochorenie alebo nedostatok šťastia. Naše výsledky sú v súlade s výskumom Bullocka (1999), ktorý uvádza, že osoby majúce nižší príjem si chudobu vysvetľujú najmä prostredníctvom štrukturálnych príčin. Tieto závery môžeme chápať ako vyjadrenie spôsobu, akým osoby s nižším vzdelaním hľadajú ospravedlnenia/vysvetlenia možno aj pre svoju menej priaznivú životnú situáciu. Zaujímavým zistením sa javí, že na individualistické prisudzovanie zdôrazňujúce príčinu chudoby v jednotlivcovi nemá vplyv ani vek, ani rod, ani vzdelanie. Výsledky tejto štúdie nepotvrdili závery Cozzarelli et al. (2001) ktorý konštatoval, že starší respondenti pripisujú chudobu viac externým príčinám a menej interným príčinám v porovnaní s mladšími respondentmi. Vysvetľujeme si to miernou disproporciou vo vekovom rozložení vzorky, čo mohlo spôsobiť, že staršia generácia bola v našom výskume menej zastúpená. Za prínosné považujeme potvrdenie súvislosti medzi mierou životnej spokojnosti a štrukturalistickým prisudzovaním príčin chudoby s výraznou tendenciou osôb s nižšou mierou životnej spokojnosti vysvetľovať chudobu skôr stavom spoločnosti než potenciálom jedinca. Je možné, že sa jedná o osoby s vyššou mierou kritickosti voči iným aj voči spoločnosti. Ďalším podnetom pre budúci výskum je, že finančný príjem sa nepreukázal v žiadnom z regresných modelov ako signifikantný prediktor atribúcií chudoby ani postojov k chudobe na rozdiel od doterajších zistení iných autorov (Pakosta & Rabušic, 2010).

Závery štúdie vzhľadom na použité merné nástroje a absentujúcu jednoznačnú definíciu chudoby považujeme za indikatívne. Obmedzením výskumu je príležitostný výber a nedostatočná kontrola možných intervenujúcich premenných (osobnostné premenné, náboženstvo a skúsenosť so životom v chudobe). Validita zistení mohla byť ohrozená dotazníkom, ktorý mohol obsahovať položky nie celkom relevantné našej kultúre.

POĎAKOVANIE

Práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-15-0404.

LITERATÚRA

Bullock, H. (1999). Attributions for poverty: A comparison of middle-class and welfare recipient attitudes. *Journal of Applied Social Psychology, 29*(10), 2059-2082.

Cozzarelli, C., Wilkinson, A., & Tagler, M. (2001). Attitudes toward the poor and attributions for poverty. *Journal of Social Issues, 57*(2), 207-227.

Diener, E. Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71-75.

European Commission (2007). Poverty and exclusion, Special Eurobarometer 279. Retrieved March 11, 2015, from http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_279.pdf

Feagin, J. (1972). Poverty: We still believe that God helps those who help themselves. *Psychology Today, 6*, 101-129.

Halik, M., Malek, M. D. A., Bahari, F., Matshah, N., & Webley, P. (2012). Attribution of poverty among Malaysian students in the United Kingdom. *Southeast Asia Psychology Journal, 1*, 22-30.

Hunt, M. O. (1996). The individual, society or both? A comparison of Black, Latino, and White beliefs about the causes of poverty. *Social Forces, 75*, 293-322.

Kerbo, H. (2006). *Social stratification and inequality. Class conflict in historical, comparative and global perspective*. Boston: McGraw-Hill.

Laderchi, C. R., Saith, R., & Stewart, F. (2003). Does it matter that we do not agree on the definition of poverty? A comparison of four approaches. *Oxford Development Studies, 31*(3), 243-274.

Norcia, M., Castellani, A., & Rissotto, A. (2010). The process of causal attribution of poverty. *Oida International Journal of Sustainable Development, 1*(2), 85-97.

Pakosta, P., & Rabušic, L. (2010). Postoje k příčinám chudoby v České republice v letech 1991 až 2008. *Sociální studia, 7*(4), 101-120.

Strapcová, K. (2005). Percepcia nerovností a príčin chudoby na Slovensku. *Sociológia, 37*(5), 419-448.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). Using multivariate statistics. *Needham Heights*, MA: Allyn & Bacon.

Yun, S. H., & Weaver, R. D. (2010). Development and validation of a short form of the attitude toward poverty scale. *Advances in Social Work, 11*(2), 174-187.

SÚRODENECKÝ, MEDZIGENERAČNÝ A RODOVÝ KONTEXT VNÍMANIA ROLY OTCA

SIBLING, INTERGENERATIONAL AND GENDER CONTEXT OF PERCEPTION OF FATHER ROLE

Gabriela Mikulášková, Zuzana Fucsková, Peter Babinčák

Inštitút psychológie, FF PU v Prešove

gabriela.mikulaskova@unipo.sk, zuzka.fucskova@gmail.com, babincak@unipo.sk

Abstrakt

Cieľom tejto štúdie bolo analyzovať, ako vnímajú rolu otca osoby z rôznych generácií, odlišujúce sa na základe rodu a osoby majúce súrodencov v porovnaní s jedináčikmi. Rola otca v rodine bola konceptualizovaná ako jeho zapájanie sa v expresívnych a inštrumentálnych oblastiach. Výskumnú vzorku tvorilo 147 respondentov vyberaných príležitostným výberom; 38 žien a 34 mužov v podskupine mladšej generácie (20 - 29 rokov, priemer 23,11); 37 žien a 38 mužov v podskupine staršej generácie (40 - 50 rokov, priemer 45,28). 19 respondentov bolo jedináčikov a 128 malo súrodencov. Na zisťovanie vnímania roly otca bola použitá dotazníková metóda Father Involvement Scale. Viacfaktorovou analýzou rozptylu sme zistili medzigeneračný rozdiel vo vnímaní roly otca v expresívnych aj inštrumentálnych oblastiach v prospech mladšej generácie. Osoby so súrodencami väčšmi vnímali otca ako zapájajúceho sa v inštrumentálnych oblastiach. Použitá analýza zároveň umožňuje interpretácie viacerých interakcií medzi nezávislými premennými. Obmedzením výskumu je rozsah vzorky a nerovnomerné zastúpenie respondentov v porovnávaných skupinách.

Kľúčové slová: rola otca; súrodenci; jedináčik; medzigeneračný rozdiel

Abstract

The aim of this study was to analyze the perceived role of the father of people from different generations, differing on the basis of gender and people having siblings compared to only children. Role of the father in the family was conceptualized as his involvement in the expressive and instrumental areas. The sample consisted of 147 persons, 38 women and 34 men in subgroup of younger generation (20-29 years, average age 23.11); 37 women and 38 men in subgroup of older generation (40-50 years, average age 45.28). There were 19 only children and 128 people with siblings. To detect the perception of the role of father, Father Involvement Scale was used. Through multifactorial analysis of variance, we found an intergenerational difference in the perception of the role of father in expressive and instrumental areas for the gain of the younger generation. People with siblings increasingly perceived father as the one bringing the instrumental areas together. Using analysis also allows the interpretation of a number of interactions between independent variables.

Limitations of the research are the range of sample and unequal representation of respondents in the compared groups.

Key words: father role; siblings; only child; intergenerational difference

TEORETICKÝ ÚVOD

Cieľom tejto štúdie bolo overiť, ako vnímajú rolu otca osoby z rôznych generácií, odlišujúce sa na základe rodu a osoby majúce súrodencov v porovnaní s jedináčikmi. V súlade s výskumným cieľom bolo zámerom overiť možnosti adaptovaného meracieho nástroja hodnotiaceho rolu otca.

Význam roly otca sa obvykle zdôrazňoval v živote syna (Zoja, 2005), kým v živote dievčaťa sa kládol dôraz na rolu matky (Nielsen, in Algood, Beckert, & Peterson, 2012) avšak súčasný pohľad akcentuje, že rola otca je významná v živote detí oboch rodov (Palkovitz, in Allgood et al., 2012). Overovaním konkrétneho vplyvu prítomnosti otca sa zaoberali Allan a Dally (2002), ktorí potvrdili jeho pozitívny vplyv na vývin detí (kognitívny, emocionálny sociálny), subjektívnu pohodu a na fyzické zdravie detí. Výsledky potvrdzujúce význam otca pri výchove detí nasmerovali pozornosť ďalšieho výskumu smerom k otázke, aká je rola otca a ako je vnímaná v rodine a v spoločnosti. Viacerí autori konštatujú historickú zmenu a posun vo vnímaní roly otca (Chmelářová, 2008; Lamb & Tamis-Lemonda, 2004; Marsiglio et al., 2000; Novák, 2013; Zoja, 2005) smerom k otcovi ako viac prítomnému a angažujúcemu sa v rodine a výchove.

Tradičné chápanie rolí otca obsahovalo pomerne jednoznačné rozdelenie úlohy medzi otcom a matkou, kde otec mal plniť inštrumentálne funkcie, ako je zabezpečenie financií alebo disciplíny; od matky sa očakávalo plnenie expresívnych funkcií, ako byť opatrovateľkou, zdieľať s deťmi voľnočasové aktivity a pod. (Finley & Schwartz, 2008). Podľa Dicka (2011) je však otec aj inštrumentálny aj expresívny, je spôsobilý poskytovať dieťaťu rovnakú emocionálnu podporu ako matka a vnímanie otca ako výlučne inštrumentálneho sa v súčasnosti oslabuje. Tento pohľad na rolu otca naznačuje posun vo vnímaní roly otca smerom k multidimenzionalite otcovstva (pozri Lamb & Tamis-Lemonda, 2004), kde jednotlivé dimenzie rolí vystihujú rôzne funkcie, ktoré sa otcovi pripisujú (napr. otec živiteľ, ochranca, mentor ...).

V súčasnosti sa pri skúmaní roly otca veľká pozornosť venuje zapojeniu otca, čím sa myslí čas, ktorý otec trávi spoločne s dieťaťom v priamej interakcii (Lamb & Lewis, 2007;

Hawkins, & Palkovitz, 1999). Ďalším pojmom, ktorý sa v súvislosti s rolou otca používa je fathering („otcovanie"; Potančok, 2010) a predstavuje vykonávanie úloh, ktoré sa s rolou otca spájajú. Medzi faktory, ktoré ovplyvňujú zapájanie sa otca a fathering patria mimo iného náboženstvo (Rizvi, 2015), predstavy matky o otcovstve (Dick, 2011), motivácia muža, kultúrne očakávania a ekonomické faktory (Lamb & Lewis, 2007), vzdelanie otca osobnostné vlastnosti otca i matky (Bonney, Kelley, & Levant, 1999). Rola otca je tiež ovplyvnená rozličnými rodovo špecifickými očakávaniami. Predpokladá sa, že muži a ženy budú vnímať svojho otca odlišne, pretože má inú úlohu vo vývine dievčat a chlapcov a správa sa k nim odlišne (Finley & Schwartz, 2006). Aj poradie narodenia môže mať vplyv na vnímanie rolí otca. Vo výskume Rizviho (2015) prvorodení vnímali otca ako najviac zapojeného, najmenej to bolo u druhorodených. U dievčat rozdiely podľa poradia narodenia nenastávali.

Cieľom tejto štúdie bolo analyzovať, ako vnímajú rolu otca osoby z rôznych generácií, odlišujúce sa na základe rodu a osoby majúce súrodencov v porovnaní s jedináčikmi. Predpokladali sme, že staršia generácia bude vnímať otca menej zapojeného v expresívnych funkciách ako mladšia generácia, staršia generácia bude vnímať viac zapojeného otca v inštrumentálnych funkciách ako mladšia generácia. Predpokladali sme, že ženy budú vnímať otca viac zapojeného v expresívnych funkciách ako muži a muži budú vnímať otca viac zapojeného otca v inštrumentálnych funkciách ako ženy.

METÓDA

Výskumnú vzorku tvorilo 147 respondentov vyberaných príležitostným výberom; 38 žien a 34 mužov v podskupine mladšej generácie (20 - 29 rokov, priemer 23,11); 37 žien a 38 mužov v podskupine staršej generácie (40 - 50 rokov, priemer 45,28). 19 respondentov bolo jedináčikov a 128 malo minimálne jedného súrodenca.

Pre hodnotenie roly otca bola použitá 20 položková škála *Reported Father Involvement* z metodiky Father Involvement Scale (Finley & Schwartz, 2004), kde respondenti hodnotia zapájanie sa otca v rôznych oblastiach vystihujúcich rolu otca. Autori faktorovou analýzou identifikovali 3 faktory (uvádzame hodnoty reliability v našom výskume): Expressive Involvement (8 položiek; α = 0,862); Instrumental Involvement (8 položiek; α = 0,797); Mentoring/Advising Involvement (4 položky; α = 0,705). Pri každej položke respondenti napíšu číslo od 1 (nikdy sa nezapájal) – po 5 (vždy sa zapájal), ktoré vystihuje mieru v akej vnímali zapojenie otca v danej oblasti. Pre použitie bola vybraná iba škála na hodnotenie vnímania vlastného otca, v pôvodnej verzii metodika umožňuje posudzovať i vytúženého

otca. Celkové skóre použitej metodiky malo vnútornú konzistenciu α = 0,915. Hodnoty zošikmenia subškál umožňovali použitie parametrických štatistík (< ±,829).

VÝSLEDKY

Pri opise výsledkov budú pre skóre subškál použité skratky pre zapájanie sa otca v oblasti expresívnych funkcií otca (ExF) a v oblasti inštrumentálnych funkcií otca (InF). Vyššie priemerné skóre zapájania sa otca bolo identifikované v oblasti inštrumentálnych funkcií otca oproti expresívnym funkciám otca (priemer pre ExF = 3,622, priemer pre InF = 3,282; párový t - test: t = -6,689; p < 0,001).

Pre expresívne funkcie otca sme viacfaktorovou analýzou rozptylu (Tabuľka 1) nepreukázali rodové rozdiely ani rozdiely na základe súrodeneckého kontextu (rozdiel medzi tými, ktorí majú a nemajú súrodencov). Pre expresívne funkcie otca sme zaznamenali medzigeneračný rozdiel. Mladšia generácia (priemer 2,907) hodnotila zapojenie otca v expresívnych funkciách vyššie ako staršia generácia (priemer 3,674).

Tabuľka 1 Rozdiely v expresívnych a inštrumentálnych funkciách zapájania sa otca pre faktory rod, generáciu (mladšia/staršia) a súrodeneckú konšteláciu

Faktory	F	Sig.
Expresívne funkcie otca (priemer 3,28; odchýlka 0,78)		
Rod	2,128	,147
Generácia	**31,714**	**,000**
Súrodenci	3,267	,073
rod * generácia	**7,797**	**,006**
rod * súrodenci	,137	,712
generácia * súrodenci	1,785	,184
rod * generácia * súrodenci	**12,389**	**,001**
Inštrumentálne funkcie otca (priemer 3,62; odchýlka 0,68)		
Rod	,198	,657
Generácia	**8,731**	**,004**
Súrodenci	**5,125**	**,025**
rod * generácia	**7,967**	**,005**
rod * súrodenci	1,035	,311
generácia * súrodenci	1,234	,269
rod * generácia * súrodenci	**10,731**	**,001**

Zároveň sme zaznamenali interakciu rodu a generácie. Muži mladšej generácie hodnotia zapojenie otca v expresívnych funkciách ako vyššie oproti ženám, v staršej generácii je to naopak. Rodové rozdiely sa medzi generáciami preklápajú do opačných polarít (Obrázok1).

Obrázok 1 Interakcia rodu a generácie v expresívnych funkciách rolí otca

Interakcia troch faktorov rod x generácia x súrodenci je zobrazená na Obrázku 2. V skupine osôb majúcich súrodencov rodové rozdiely v expresívnych funkciách nie sú, sú len medzigeneračné. V skupine jedináčikov sú rodové rozdiely medzi generáciami výrazné.

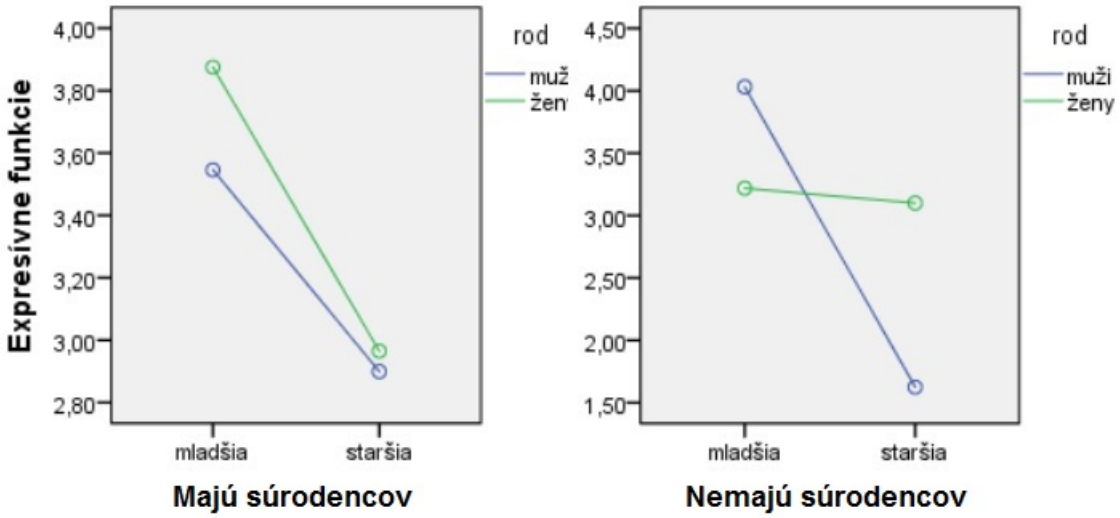

Obrázok 2 Interakcia rodu, generácie a súrodencov v expresívnych funkciách rolí otca

Následne sme analýzu realizovali pre inštrumentálne funkcie otca (Tabuľka1). Zaznamenali sme medzigeneračné rozdiely v prospech mladšej generácie (priemer 3,77) oproti staršej (priemer 3,48), rozdiely na základe súrodeneckej konštelácie v prospech tých, ktorí majú súrodencov (priemer 3,66) oproti jedináčikom (priemer 3,38); rodové rozdiely neboli prítomné.

Pri inštrumentálnych funkciách sme zaznamenali obdobné interakcie faktorov ako pri expresívnych funkciách. Mladší muži hodnotia zapojenie otca v inštrumentálnych funkciách ako vyššie oproti ženám, a nižšie u starších mužov oproti ženám. U žien rodové rozdiely v inštrumentálnych funkciách otca medzi generáciami nenastávajú. Podobne sa to týka interakcie rod x generácia x súrodenci – rodové rozdiely nastávajú predovšetkým medzi jedináčikmi, u osôb so súrodencami rodové rozdiel medzi generáciami nie sú výrazné.

DISKUSIA A ZÁVERY

Kľúčovou premennou tohto výskumu bola rola otca konceptualizovaná ako jeho zapájanie sa v inštrumentálnych a expresívnych oblastiach, resp. ako inštrumentálne a expresívne funkcie otca. Pre meranie sme zvolili adaptáciu škály Reported Father Involvement. Jedná sa o prvé použitie metodiky v našom kultúrnom prostredí, čo obnáša všetky výhody i nevýhody prvých použití jazykových mutácií cudzojazyčných nástrojov. Samotnú skúsenosť s použitím škály považujeme samo o sebe za prínos a pridanú hodnotu realizovaného výskumu. Získali sme nástroj, ktorý nám umožňuje lepšie porozumieť role otca za pomoci jeho zapájania sa v dvoch rôznych oblastiach.

Rodový stereotyp väčšieho zapájania sa otca/muža v inštrumentálnych než v expresívnych oblastiach bol našimi dátami podporený. Úloha otca ako zabezpečujúceho najmä ekonomický chod rodiny stále ostáva najdôležitejším kritériom dobrého otcovstva v predstavách mužov i žien (Hawkins & Palkovitz, 1999). Z ostatných zistení sa ako najvýznamnejšie javí byť porovnanie rolí otca osobami z mladšej a staršej generácie, kde mladší vnímajú otca ako viac zapájajúceho oproti starším, a to v oboch oblastiach funkcií otca, rozdiel je o čosi väčší pri expresívnych funkciách. Interpretovať tento rozdiel možno rôzne - je možné, že reflektuje zmenu otcovskej roly v posledných desaťročiach smerom k väčšiemu zapájaniu sa otca do života rodiny, na otca ako prítomného (Hawkins, & Palkovitz, 1999). Iným vysvetlením môže byť všeobecná klíma vyžadovania väčšieho zapojenia sa otca do výchovy a života rodiny, ktorá môže paradoxne scitlivovať respondentov na to, aby boli viac na zapájanie otca vnímaví. Ponúka sa aj iné vysvetlenie, kde u príslušníkov mladšej generácie sa jedná

o relatívne čerstvú spomienku na otca vystupujúceho v otcovskej roli, oproti staršej generácii, kde sa jedná len o dávnu spomienku na otcovstvo (z tohto hľadiska sme však očakávali, že spomienkový optimizmus bude mať za následok pozitívne skreslenie vnímania otca smerom k jeho väčšiemu zapájaniu). Rodové rozdiely boli zaznamenané len v interakcii s ďalšími premennými. Otca ako viac zapájajúceho vnímajú v mladšej generácii viac muži a v staršej viac ženy, a to v oboch oblastiach funkcií otca. Zaznamenali sme i ďalšie interakcie, opísané vo výsledkovej časti. K zaujímavým výsledkom patrí významnosť súrodeneckej konštelácie, kde vzorce rodových a generačných rozdielov boli odlišné medzi osobami „s“ a „bez“ súrodencov. Konkrétne, pokiaľ zapájanie sa otca hodnotia ženy bez súrodencov, bez ohľadu na generáciu, vnímajú ho ako podobne angažovaného. Výsledky však len naznačujú rozdiely bez jednoznačnej možnosti interpretácie. Rozdielnosti vo vnímaní otca a v jeho zapájaní sa podľa počtu detí (veľkosti rodiny) sa javia ako ďalšia sľubná oblasť pre skúmanie. Pri interakciách 3 faktorov berieme kvôli malým porovnávaným podskupinám výsledky ako indikatívne. Môžeme však potvrdiť, že vnímanie roly otca je naozaj pomerne komplexná záležitosť, pre dobré porozumenie je potrebné brať do úvahy viacero faktorov súčasne.

K obmedzeniam výskumu patrí veľkosť a charakter výberu vzorky a metodika, ktorej vlastnosti sa v našom kultúrnom prostredí stále len overujú.

POĎAKOVANIE

Tento príspevok bol podporený grantom VEGA č.1/0932/16 Subjektívna kvalita života rodičov a detí vo viacdetnej rodine

LITERATÚRA

Allan, S., & Dally, K. (2002). *The effects of father involvement: A summary of the research evidence.* Retrieved 15.10.2014 from http://www.ecdip.org/docs/pdf/IF%20Father%20Res%20Summary%20%28KD%29.pdf

Bonney, J. F., Kelley, M. L., & Levant, F. R. (1999). A model of fathers' behavioral involvement in child care in dual-earner families. *Journal of Family Psychology, 13*(3), 401- 415.

Dick, G. L. (2011). The changing role of fatherhood: The father as a provider of selfobject functions. *Psychoanalytic Social Work, 18*(2), 107-125.

Finley, E. G., & Schwartz, J. S. (2004). The Father Involvement and Nurturant Fathering Scales: Retrospective measures for adolescent and adult children. *Educational and Psychological Measurement, 64*(1), 143-164.

Finley, E. G., & Schwartz, J. S. (2006). Parsons and Bales Revisited: Young adult children's characterization of the fathering role. *Psychology of Men & Masculinity, 7*(1), 42-55.

Finley, E. G., Mira, S. D., & Schwartz, J. S. (2008). Perceived paternal and maternal involvement: factor structures, mean differences, and parental roles, fathering. *Journal of Theory Research and Practice about Men as Fathers, 6*(1), 62-82.

Hawkins, A. J., & Palkovitz, R. (1999). Beyond ticks and clicks: The need for more diverse and broader conceptualizations and measures of father involvement. *The Journal of Men's Studies, 8*(1), 11-32.

Chmelářová, H., (2008). Tátové v historii. In L. Sedláček, & K. Plesková (Eds), *Aktivní otcovství* (pp. 26-35). Brno: Nesehnutí Brno.

Lamb, M. E., & Tamis-Lemonda, S. C. (2004). *The role of the father*. Retrieved 2.4.2015, from http://media.johnwiley.com.au/product_data/excerpt/14/04712316/0471231614.pdf

Lewis C., & Lamb, E. M. (2007). *Understanding fatherhood: A review of recent research*. Lancaster: York Publishing Services Ltd.

Marsiglio, W., Amato, P., Day, R. D., & Lamb, M. E., (2000). Scholarship on fatherhood in the 1990s and beyond. *Journal of Marriage and Family, 62*, 1173-1191.

Novák, T. (2013). *O otcovské roli: Význam otce v rodine*. Praha: Grada Publishing, a.s.

Potančok, J. (2010). Zmeny v chápaní úlohy otca v súčasnej rodine. *Sociológia, 42*(2), 113-133.

Rizvi, S. S. (2015). Father's masculinity ideology and their adolescent's perception of father's love. *International Journal of Information and Education Technology, 5*(1), 14-20.

Zoja, L. (2005). *Soumrak otců: Archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha: PROSTOR.

GENERATIVITA A STAGNACE V KONTEXTU SILNÝCH STRÁNEK CHARAKTERU

GENERATIVITY AND STAGNATION IN THE CONTEXT OF CHARACTER STRENGTHS

Katarína Millová

Psychologický ústav AV ČR. v.v.i.

katarina@psu.cas.cz

Abstrakt

Cílem výzkumu bylo prozkoumat vztahy mezi generativitou, stagnací a silnými stránkami charakteru u lidí ve starší dospělosti. Vycházeli jsme z McAdamsova a St. Aubinova modelu generativity, modelu stagnace Bradleyové a Seligmanova a Petersonova modelu silných stránek. Sběr dat proběhl v roce 2011 (75 osob, 47-49 let, 43 žen) a v roce 2016 (77 osob, 52-54 let; 44 žen) u účastníků Brněnské longitudinální studie celoživotního vývoje člověka, kteří vyplnili dotazníky generativního zájmu (LGS) a jednání (GBC), stagnace (BSS), seberegulace (dotazník SOC), zvídavosti a explorace (CEI-II), kuráže, vděčnosti, naděje (GQ-6), integrity (SOC), smyslu života, blízkých vztahů s druhými (PWB) a obecné schopnosti využití silných stránek (SUCK). Silné stránky charakteru byly důležité zejména v kontextu generativního zájmu a stagnace. Nejvýznamnějším prediktorem byl smysl života: vysvětloval 14 % až 42 % jejich variability. Z výsledků také vyplývá, že stagnaci můžeme považovat za samostatnou dimenzi.

Klíčová slova: generativita; stagnace; silné stránky charakteru; longitudinální výzkum

Abstract

Aim of the research was to examine the relationship between generativity, stagnation and character strengths in older adults. We proceeded from McAdams and St. Aubin´s model of generativity, Bradley´s model of stagnation and Seligman and Peterson´s model of character strengths. Data were collected in 2011 (75 persons, 47-49 years, 43 women) and in 2016 (77 persons, 52-54 years; 44 women) in participants of Brno longitudinal study, who completed questionnaires measuring generative concern (LGS) and action (GBC), stagnation (BSS), self-regulation (SOC questionnaire), curiosity and exploration (CEI-II), grit, gratitude, hope (GQ-6), coherence (SOC), purpose in life, positive relations with others (PWB) and general ability of strengths use (SUCK). Character strengths were important particularly in the context of generative concern and stagnation. Purpose in life was the most important predictor: it explained 14 % to 42 % of their variability. Results also show that stagnation can be considered as a separate dimension.

Key words: generativity; stagnation; character strengths; longitudinal study

ÚVOD

Generativita jako charakteristika související s reprodukcí další generace a péče o ní, ale i s vytvářením hmotných věcí i nehmotných hodnot a jejich předáváním dalším lidem, je už více než půlstoletí spojena s obdobím střední a starší dospělosti. V Eriksonově (2002) epigenetickém modelu vývoje je hlavním úkolem, který musí ve střední a starší dospělosti zvládnout. Ačkoli se v současnosti výzkum zabývá generativitou i v celé dospělosti, střední a starší dospělost stále zůstává obdobím, ve kterém dosahuje většina složek generativity svého vrcholu (McAdams, de St. Aubin, & Logan, 1993).

Velká část současného výzkumu generativity navazuje na 7-dimenzionální model McAdamse a de St. Aubina (1992), který obsahuje 7 dimenzí pokrývajících motivační složku (požadavky kultury, vnitřní touhy a zájem), kognitivní složku (přesvědčení o dobré povaze lidstva a pocit závazku), behaviorální složku (jednání) a významovou složku generativity (osobní příběh).

Přítomnost rodiny a zaměstnání jako prostředků k uplatnění generativity však nemusí automaticky vést k jejímu rozvoji. Pokud člověk není schopen vytvářet nové věci, zajímá se pouze o vlastní osobu a odmítá druhé lidi, rozvíjí se stagnace (Erikson, 2002, 2015). Bradleyová (1997) ji definovala jako generativní styl, který je charakteristický nízkým zapojením (pasivním přístupem k sobě a druhým) i nízkým zahrnutím (malým rozsahem péče). Ačkoli Erikson vnímá generativitu a stagnaci jako dva póly jedné dimenze, některé výzkumy poukazují na to, že generativita a stagnace mohou být dvěma samostatnými dimenzemi (např. Van Hiel, Mervielde, & De Fruyt, 2006).

Výzkum ctností a silných stránek charakteru se v současnosti rozvíjí především v návaznosti na pozitivní psychologii. Podle Emmonse (1999) jde o sílu charakteru, která se projeví při střetu s náročnou životní situací, Overholser (1999) definuje ctnosti v souvislosti se smysluplným životem. Podle Eriksona (2015) jsou ctnosti výsledkem úspěšného vyřešení konfliktu v jednotlivých vývojových obdobích.

Na Eriksona navazuje také v současnosti nejznámější model silných stránek charakteru VIA (Values In Action; Peterson & Seligman, 2004), který popisuje 24 silných stránek přiřazených k 6 cnostem: moudrosti a poznání, odvaze, lidskosti, spravedlnosti, umírněnosti a transcendenci. Další výzkumníci k silným stránkám připojují i charakteristiky jako je smysl života nebo řešení problémů (Hodges & Clifton, 2004).

Výzkum generativity a stagnace v kontextu silných stránek charakteru je v současnosti spíše řidší a většina se zabývá pouze generativním zájmem (málo z nich zkoumá i jednání a

nenašli jsme žádný výzkum stagnace a silných stránek). Řada z těchto výzkumů se zaměřila na vztah generativity a smyslu života (Schnell, 2011; Hofer et al., 2014), odpuštění (Pratt, Norris, Cressman, Lawford, & Hebblethwaite, 2008), naděje (Wojciechowska, 2011), vděčnosti (Tankersley, Oakes Mueller, & Leffel, 2009), spirituality (Sandage, Hill, & Vaubel, 2011) nebo moudrosti (Webster, 2007). Peterson a Seligman (2004) předpokládají, že generativita by také mohla souviset i s dalšími ctnostmi a silnými stránkami charakteru, jako například s týmovou prací a spravedlností.

Hlavním cílem naší studie je prozkoumat vztahy mezi generativitou a stagnací a silnými stránkami charakteru. Přispívají silné stránky významně k vysvětlení variability generativního jednání a stagnace? Vzhledem k nedostatku dosavadního výzkumu si nestanovujeme hypotézy, vycházíme však z obecného předpokladu pozitivních vztahů silných stránek s generativitou a negativního vztahu se stagnací.

METODA

Výzkumný soubor

Soubor byl tvořen účastníky Brněnské longitudinální studie celoživotního vývoje člověka, která probíhá již od roku 1961. Původní soubor (1961-1980) byl tvořen až 557 dětmi, které reprezentovaly obecnou populaci. Data pro tuto studii jsme získali ve 3. a 4. vlně sběru v dospělosti – v letech 2011/12 a 2015/16. V roce 2011/12 byl soubor složen ze 75 osob (47-49 let, 43 žen; měřeny silné stránky charakteru), v roce 2015/16 ze 77 osob (52-54 let; 44 žen; měřena generativita a stagnace). Téměř 40 % účastníků má vysokoškolské vzdělání, 64 % žije v manželství a 92 % má vlastní děti.

Použité metody

Loyola Generativity Scale (LGS; McAdams & St. Aubin, 1992) je 20-položkový inventář zjišťující úroveň generativního zájmu (předávání vědomostí dalším lidem a generacím; tvořivost, péči atd.). $\alpha = 0{,}77$.

Generativity Behavioral Checklist (GBC; McAdams & de St. Aubin, 1992) je 50-položková metoda, která zjišťuje generativitu na úrovni reálného jednání. 40 položek je spojených s generativním jednáním, 10 položek tvoří distraktory. Metoda zjišťuje, jak se často popsané chování vyskytuje za poslední 2 měsíce. $\alpha = 0{,}80$.

Bradley-based Stagnation Scale (BSS; Van Hiel et al., 2006) obsahuje 30 položek, které hodnotí stagnaci vlastní osobnosti, ve vztazích, v práci a v společnosti. α = 0,83.

Dotazník selekce, optimalizace a kompenzace (SOC; Baltes, Baltes, Freund, & Lang, 1999) zkoumá 4 strategie seberegulace (dobrovolnou selekci a selekci založenou na ztrátě, optimalizaci a kompenzaci). Obsahuje 48 položek s nucenou volbou. α = 0,82.

Inventář zvídavosti a explorace (CEI-II; Kashdan et al., 2009) je 10-položkový dotazník obsahující škály rozpínání (motivace k vyhledávání znalostí a nových zkušeností) a přijetí (vůle přijmout něco nového, nejistého). Škála není doménově specifická, týká se života obecně. α = 0,87.

Škála kuráže (Duckworth, Peterson, Matthews, & Kelly, 2007) obsahuje 12 položek měřících pevnost zájmů (vytrvalost déletrvající úkoly) a houževnatost (snahu dosáhnout jich přes překážky). α = 0,66.

Dotazník vděčnosti (GQ-6; McCullough, Emmons, & Tsang, 2002) obsahuje 6 výroků týkajících se vděčnosti, poděkování, vážení si toho, co člověk dostává. Cronbachovo α = 0,82.

Škála naděje (původní znění Snyder, 1991; slovenská verze Halama, 2001) obsahuje 12 položek (4 položky jsou distraktory) zjišťujících naději. Škála obsahuje dva faktory: snahu a cestu. α = 0,87.

Škála využití silných stránek (SUCK; Govindji & Linley, 2007) obsahuje 10 položek a zkoumá subjektivní (metakognitivní) zhodnocení vlastního využívání silných stránek. α = 0,76.

Škála Sense of Coherence (SOC; Antonovsky, 1987) obsahuje 29 položek zjišťujících odolnost člověka vůči vnějšímu tlaku, jasnost plánů do budoucnosti. Součástí dotazníku jsou 3 dimenze: smysluplnost, porozumění situaci a ovládatelnost dění. α = 0,88.

Škála psychologické osobní pohody (PWB; Ryff & Keyes, 1995) obsahuje 6 dimenzí, v této studii byly využity škály kontrola prostředí (α = 0,82), pozitivní vztahy (α = 0,86) a smysl života (α = 0,78). Použitá byla 59-položková verze škály.

VÝSLEDKY

Výsledky korelační analýzy ukázaly významné korelace se silnými stránkami charakteru především u generativního zájmu (LGS) a stagnace (BSS). Generativní jednání (GBC) významně korelovalo pouze s vděčností, zvídavostí a smyslem života (podrobně Tabulka 1). Korelace mezi LGS a GBC byla r = 0,510 ($p < 0,001$); korelace mezi LGS a BSS byla r = -0,526 ($p < 0,001$) a korelace mezi BSS a GBC byla r = -0,392 ($p < 0,001$).

Tabulka 1 Korelační analýza generativity, stagnace a silných stránek charakteru (N = 75)

	1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*
LGS	0,216	0,367**	0,128	0,450**	0,427**	0,395**	0,292*	0,452**	0,560**	0,211
GBC	0,053	0,015	0,287*	0,202	0,357**	0,120	0,039	0,184	0,377**	-0,010
BSS	-0,472**	-0,362**	-0,277*	-0,558**	-0,513**	-0,445**	-0,393**	-0,626**	-0,647**	-0,199

** p < 0,01; * p < 0,05
Legenda: LGS = generativní zájem; GBC = generativní jednání; BSS = stagnace; 1 = sense of coherence; 2 = využití silných stránek; 3 = vděčnost; 4 = naděje; 5 = zvídavost; 6 = kuráž; 7 = kontrola prostředí; 8 = pozitivní vztahy; 9 = smysl života; 10 = seberegulace.

Cílem studie bylo zjistit, do jaké míry se silné stránky charakteru podílí na vysvětlení reálného generativního jednání a stagnace. Před provedením regresní analýzy byly ověřeny podmínky pro její použití. Graf reziduí potvrdil homogenitu rozptylů. V souboru se neobjevily významné případy (Cookovo D = 0,001-0,047), ani extrémní případy (hodnoty byly 0,160-0,167). Výsledky Durbinovy-Watsonovy statistiky ukázaly, že data nejsou autokorelovaná (d = 1,964-2,395). Provedena byla i diagnostika kolinearity. Hodnoty tolerance se pohybovaly v rozmezí 0,580-0,949; hodnoty VIF byly na přijatelné úrovni (1,054-1,724).

Výsledky regresní analýzy ukazují, že u generativního jednání (při kontrole generativního zájmu a stagnace) významně přispěly k vysvětlení variability pouze dvě silné stránky: metakognitivní schopnost využití silných stránek a vděčnost. Podrobně v Tabulce 2.

Tabulka 2 Regresní analýza se závislou proměnnou generativní jednání

Model (N = 73)		*Beta*	*t*	*Sig.*	R^2	ΔR^2
1	generativní zájem	0,423	3,516	0,001	0,269	
	stagnace	-0,155	-1,286	0,136		
2	generativní zájem	0,467	-3,901	< 0,001	0,310	0,050
	stagnace	-0,227	-1,843	0,057		
	využití silných stránek	-0,227	-1,996	0,050		
Model (N = 75)		*Beta*	*t*	*Sig.*	R^2	ΔR^2
1	generativní zájem	0,418	3,522	0,001	0,286	
	stagnace	-0,179	-1,510	0,136		
2	generativní zájem	0,423	3,647	0,001	0,328	0,041
	stagnace	-0,117	-0,981	0,330		
	vděčnost	0,214	2,084	0,041		

U stagnace (při kontrole souvisejících proměnných generativního zájmu a generativního jednání) se jako nejvýznamnější prediktory projevily sense of coherence, pozitivní vztahy, smysl života a naděje ($\Delta F < 0,001$). Podrobně v Tabulce 3. Mezi další významné prediktory,

které při signifikantně přispěly k vysvětlení variability stagnace, patřily: schopnost využití silných stránek ($\beta = -0{,}227$; $p = 0{,}05$; $R^2 = 0{,}310$; $\Delta F = 0{,}05$), zvídavost ($\beta = -0{,}351$; $p < 0{,}01$; $R^2 = 0{,}367$; $\Delta F < 0{,}01$), kuráž ($\beta = -0{,}304$; $p < 0{,}01$; $R^2 = 0{,}351$; $\Delta F < 0{,}01$) a zvládání problémů ($\beta = -0{,}280$; $p < 0{,}01$; $R^2 = 0{,}367$; $\Delta F < 0{,}01$).

Tabulka 3 Regresní analýza se závislou proměnnou stagnace (N = 75)

Model (N = 73)		*Beta*	*t*	*Sig.*	R^2	ΔR^2
1	generativní zájem	-0,434	-1,533	< 0,001	0,299	
	generativní jednání	-0,177	-3,753	0,130		
2	generativní zájem	-0,335	-3,148	0,002	0,442	< 0,001
	generativní jednání	-0,207	-1,984	0,051		
	sense of coherence	-0,389	-4,242	< 0,001		
Model (N = 75)		*Beta*	*t*	*Sig.*	R^2	ΔR^2
1	generativní zájem	-0,440	-3,847	< 0,001	0,296	
	generativní jednání	-0,166	-1,447	0,152		
2	generativní zájem	-0,203	-1,881	0,064	0,492	< 0,001
	generativní jednání	-0,190	-1,934	0,057		
	pozitivní vztahy (PWB)	-0,497	-5,266	< 0,001		
Model (N = 75)		*Beta*	*t*	*Sig.*	R^2	ΔR^2
1	generativní zájem	-0,440	-3,847	< 0,001	0,296	
	generativní jednání	-0,166	-1,447	0,152		
2	generativní zájem	-0,193	-1,702	0,093	0,465	< 0,001
	generativní jednání	-0,103	-1,015	0,313		
	smysl života (PWB)	-0,499	-4,756	< 0,001		
Model (N = 72)		*Beta*	*t*	*Sig.*	R^2	ΔR^2
1	generativní zájem	-0,436	-3,747	< 0,001	0,300	
	generativní jednání	-0,176	-1,510	0,136		
2	generativní zájem	-0,244	-2,102	0,039	0,434	< 0,001
	generativní jednání	-0,192	-1,821	0,073		
	naděje	-0,410	-4,033	< 0,001		

DISKUSE

Cílem výzkumu bylo prozkoumat vztahy mezi generativitou, stagnací a silnými stránkami charakteru u lidí na počátku starší dospělosti. Ačkoli jsme přímo nepoužívali metodu VIA (Peterson & Seligman, 2004), konceptuálně jsme na ní navazovali – snažili jsme se z každé dimenze cnosti zjišťovat alespoň jednu silnou stránku (kromě dimenze spravedlnost). K nim jsme přidali další charakteristiky, které se v dalších klasifikacích řadí mezi silné stránky. Ve vztahu generativity a stagnace jsme navazovali na model Van Hiela a kolegů (2006), kteří je považují za dvě samostatné dimenze.

Pomocí korelační analýzy jsme zjistili větší počet významných vztahů u generativního zájmu a stagnace. Generativní jednání významně korelovalo pouze s vděčností, zvídavostí a smyslem života. To potvrzuje výsledky dalších studií, které referují o významných vztazích u generativního zájmu, nikoli však u jednání (např. Brady & Hapenny, 2010) i v souvislosti s jinými osobnostními charakteristikami (McAdams & de St. Aubin, 1992; Grossbaum & Bates, 2002). Typ vztahů byl očekávatelný: silné stránky vykazovaly s generativitou pozitivní vztahy, u stagnace byly tyto vztahy negativní. S podobnými výsledky (u generativity) přišla i řada dalších studií (Pratt et al., 2008; Sandage et al., 2011).

Velmi podobné výsledky jsme získali při použití regresní analýzy, kde mezi významné prediktory generativního jednání patřily pouze vděčnost a obecná schopnost využití silných stránek (Tankersley et al., 2009). Naopak, mezi významné prediktory stagnace patřily všechny zkoumané silné stránky kromě vděčnosti a seberegulace.

Zjištěné výsledky naznačují, že silné stránky hrají mnohem důležitější roli v motivačně-kognitivní složce generativity – zájmu a ve stagnaci. U generativního jednání do hry pravděpodobně vstupují jiné významné charakteristiky, jako například osobnostní rysy (de St. Aubin & McAdams, 1995) nebo vlastnosti prostředí (např. vnímané uznání; Cheng, 2009). Kromě toho naše výsledky naznačují, že stagnace není pouze nízkou úrovní generativního jednání, ale samostatnou dimenzí (podobně Van Hiel et al., 2006).

Omezení výzkumu

Výsledky výzkumu jsou limitovány několika faktory, mezi něž patří vlastnosti souboru, který tvoří pouze malou část původně reprezentativního souboru a vzhledem k některým demografickým oblastem (např. vzdělání) je velmi specifický. Mezi další významnou skupinu omezení patří vlastnosti použitých metod, například jejich částečná kulturní zatíženost i jejich velké množství v dotazníkové baterii.

PODĚKOVÁNÍ

Studie vznikla s podporou RVO: 68081740 a grantu GA ČR č. GA15-22474S.

LITERATURA

Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health*. Jossey-Bass: San Francisco.

Baltes, P. B., Baltes, M. M., Freund, A. M., & Lang, F. (1999). *The measurement of selection, optimization, and compensation (SOC) by self-report: Technical report 1999*. Berlin: Max Planck Institut.

Bradley, C. L. (1997). Generativity–stagnation: Development of a status model. *Developmental Review*, *17*, 262-290.

Brady, L. L. C., & Hapenny, A. (2010). Giving back and growing in service: Investigating spirituality, religiosity, and generativity in young adults. *Journal of Adult Development*, *17*, 192-167.

de St. Aubin, E. & McAdams, D. P. (1995). The relations of generative concern and generative action to personality traits, satisfaction/happiness with life, and ego development. *Journal of Adult Development*, *2*, 99-112.

Duckworth, A. L., Peterson, C., Matthews, M. D., & Kelly, D. R. (2007). Grit: Perseverance and passion for long-term goals. *Journal of Personality and Social Psychology, 92*, 1087-1101.

Emmons, R. A. (1999). *The psychology of ultimate concerns: Motivation and spirituality in personality*. New York: Guilford Press.

Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.

Erikson, E. H. (2015). *Životní cyklus rozšířený a dokončený: Devět věků člověka* (2. přepr. vyd.). Praha: Portál.

Govindji, R., & Linley, P. A. (2007). Strengths use, self-concordance and well-being: Implications for strengths coaching and coaching psychologists. *International Coaching Psychology Review, 2,* 143-216.

Grossbaum, M. F, & Bates, G. W. (2002). Correlates of psychological well-being at midlife: The role of generativity, agency and communion, and narrative themes. *International Journal of Behavioral Development*, *26*, 120-127.

Halama, P. (2001). Slovenská verzia Snyderovej škály nádeje: preklad a adaptácia. *Československá psychologie*, *45*, 135-142.

Hodges, T. D., & Clifton, D. O. (2004). Strengths-based development in practice. In P. A. Linley & S. Joseph (Eds.), *Positive psychology in practice* (pp. 256–268). Hoboken: Wiley.

Hofer, J., Busch, H., Au, A., Poláčková Šolcová, I., Tavel, P., & Tsien Wong, T. (2014). For the benefit of others: Generativity and meaning in life in the elderly in four cultures. *Psychology & Aging*, *29*, 764-775.

Cheng, S-T. (2009). Generativity in later life: Perceived respect from younger generations as a determinant of goal disengagement and psychological well-being. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, *64B*, 45-54.

Kashdan, T. B., Gallagher, M. W., Silvia, P. J., Winterstein, B. P., Breen, B. W., Terhar, D., & Steger, M. F.(2009). The curiosity and exploration inventory-II: Development, factor structure, and psychometrics. *Journal of Research Personality, 43*, 987-998.

McAdams, D. & de St. Aubin, E. (1992). A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts, and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*, *62*, 1003-1015.

McAdams, D. P., de St. Aubin, E., & Logan, R. L. (1993). Generativity among young, midlife, and older adults. *Psychology and Aging*, *8*, 221-230.

McCullough, M. E., Emmons, R. A., & Tsang J. (2002). The grateful disposition: A conceptual and empirical topography. *Journal of Personality and Social Psychology*, *82*, 112-127.

Overholser, J. C. (1999). Elements of the Socratic method: VI. Promoting virtue in everyday life. *Psychotherapy*, *36*, 137-145.

Peterson, C., & Seligman, M. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Oxford: Oxford University Press.

Pratt, M. W., Norris, J. E., Cressman, K., Lawford, H., & Hebblethwaite, S. (2008). Parents' stories of grandparenting concerns in the three-generational family: Generativity, optimism, and forgiveness. *Journal of Personality*, *76*, 581-604.

Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, *69*, 719-727.

Sandage, S. J. Hill, P. C., & Vaubel, D. C. (2011). Generativity, relational spirituality, gratitude, and mental health: Relationships and pathways. *International Journal for the Psychology of Religion*, *21*, 1-16.

Schnell, T. (2011). Individual differences in meaning-making: Considering the variety of sources of meaning, their density and diversity. *Personality and Individual Differences*, *51*, 667-673.

Tankersley, L. K., Oakes Mueller, R. A., & Leffel, G. M. (2009, Duben). The gratitude-generativity link in young adults: Does gratitude, induced through emotion-arousing self-reflection exercises, increase social skills and promote generativity? *Poster prezentován na 89th Annual Convention of the Western Psychological Association,* Portland, OR.

Van Hiel, A., Mervielde, I., & De Fruyt, F. (2006). Stagnation and generativity: Structure, validity, and differential relationships with adaptive and maladaptive personality. *Journal of Personality*, *74*, 543-573.

Webster, J. D. (2007). Measuring the character strength of wisdom. *International Journal of Aging and Human Development*, *65*, 163-183.

Wojciechowska, L. (2011). Basic hope and generativity in middle adulthood. *Polish Psychological Bulletin*, 42, 188-197.

GENERATIVITA V KONTEXTU MLADÉ DOSPĚLOSTI

GENERATIVITY IN THE CONTEXT OF YOUNG ADULTHOOD

Katarína Millová, Athina Geraniosová, Veronika Horníčková, Nikola Pajorová, Barbora Palatová, Ivona Pástorová, Anna Pecková, Josef Prášek

Psychologický ústav FF MU

katarina@psu.cas.cz

Abstrakt

Ve studii se zabýváme generativitou mladých dospělých. Zkoumáme ji v kontextu komplexního modelu psychosociálního fungování v první polovině mladé dospělosti. Soubor tvořilo 135 osob (95 žen, 18-31 let), které vyplnily online dotazníky generativního zájmu (LGS), generativního jednání (GBC), aktuální generativity (Gen-Current), vnímaní rodičů (POPS), vynořující se dospělosti (IDEA), sociální seberegulace (Social SOC), self-efficacy (GSES), sebehodnocení (RSES) a dalších oblastí (víra, dobrovolnická činnost, atd.). Lidé vykonávající dobrovolnickou činnost dosahovali vyšší úrovně v generativním zájmu. Ostatní demografické charakteristiky neukázaly rozdíly v úrovni generativity. U generativního zájmu a aktuální generativity jsme zjistili významné vztahy se všemi oblastmi, generativní jednání významně korelovalo pouze se self-efficacy a sociální seberegulací. Zahrnuté proměnné vysvětlují 44,8 % variability generativního zájmu, 38,6 % aktuální generativity a jenom 13,7 % generativního jednání.

Klíčová slova: generativita; mladá dospělost; psychosociální fungování

Abstract

The study deals with generativity in young adulthood. It is examined in the context of comprehensive model of psychosocial functioning in the first half of young adulthood. The sample consisted of 135 persons (95 women, 18-31 years), who completed online questionnaires regarding generative concern (LGS), generative action (GBC), current generativity (Gen-Current), perception of parents (POPS), dimensions of emerging adulthood (IDEA), social self-regulation (Social SOC), self-efficacy (GSES), self-esteem (RSES) and other areas (religion, volunteering, etc.). Volunteers achieved higher levels of generative concern. Other demographic characteristics did not show differences in generativity level. For generative concern and current generativity, we found relationship with all observed variables; generative action correlated only with self-efficacy and social self-regulation. Included variables explain 44.8 % of the variability of generative concern, 38.6 % of current generativity, and only 13.7 % of generative action.

Key words: generativity; young adulthood; psychosocial functioning

Generativita je charakteristika, která je spojena s reprodukcí další generace a péče o ní, tvořivostí a produktivitou v hmotných i nehmotných oblastech života. Ačkoli je tradičně spojována ze střední a starší dospělostí jako hlavní vývojový úkol (Erikson, 2015), v životě člověka se objevuje už mnohem dříve. Jednotlivé složky generativity se začínají objevovat již v adolescenci a na počátku mladé dospělosti (Espin, Stewart, & Gomez, 1990). Vyšší úroveň generativity je v tomto věku spojena řadou *psychosociálních charakteristik*: přijetím vlastní identity (Busch & Hofer, 2011), kvalitními sociálními vztahy (Lawford, Doyle, & Markiewicz, 2013) i zájmem o své širší prostředí (dobrovolnictví, zájem o životní prostředí; Pratt & Lawford, 2014). Je významně ovlivněna i vztahy k vlastním rodičům (Westermeyer, 2004). Tyto oblasti patří mezi nejvýznamnější prediktory generativity v první polovině dospělosti (Beaumont & Pratt, 2011).

V současnosti patří mezi nejznámější modely generativity 7-dimenzionální model McAdamse a de St. Aubina (1992) obsahující motivační složku (požadavky kultury, vnitřní touhy a zájem), kognitivní složku (přesvědčení o dobré povaze lidstva a pocit závazku), behaviorální složku (jednání) a významovou složku generativity (osobní příběh). V mladé dospělosti dosahuje vrcholu zejména *motivační dimenze*, která souvisí s potřebou přispět něčím pro další generace a zájmem o druhé lidi (McAdams, de St. Aubin, & Logan, 1993). Mladí lidé však často ještě nemají prostředky ani zdroje k tomu, aby tuto potřebu přenesli do fáze skutečného generativního jednání (Peterson, 1998).

Cílem naší studie je zkoumat generativitu u mladých lidí v kontextu psychosociálního modelu, který obsahuje intraindividuální psychologické charakteristiky (identita, sebepojetí) i interindividuální sociální aspekty (vnímání rodičů, vztahy s vrstevníky, seberegulace v sociálních vztazích a dobrovolnická činnost). V návaznosti na předešlé výzkumy předpokládáme, že jasně vymezená identita (nízká explorace identity, nízké experimentování a nízký pocit „mezi“), vysoké sebehodnocení a self-efficacy, a charakteristiky související s úspěšným sociálním fungováním (vnímání výchovy rodičů jako vřelé, podporující a autonomní; vysoká seberegulace v sociálních vztazích a vykonávání dobrovolnické činnosti) jsou pozitivně spojeny především s motivační složkou generativity – generativním zájmem. Naopak, u generativního jednání neočekáváme významné vztahy (vzhledem k zvolené věkové skupině – mladá dospělost).

METODA

Výzkumný soubor

Soubor tvořilo 135 osob (95 žen a 40 mužů) ve věku 18 - 31 let. Průměrný věk souboru byl 22,4 let (směrodatná odchylka 2,8 let). Byl tvořen především studenty (84 %), společenskovědného zaměření (53 %), svobodnými lidmi (68 %), s ukončeným středním vzděláním s maturitou (73 %). 36 % účastníků vykonává dobrovolnickou činnost, 34 % je věřících. Participanti anonymně vyplňovali dotazníky online.

Použité metody

Loyola Generativity Scale (LGS; McAdams & St. Aubin, 1992) je 20-položkový inventář zjišťující úroveň kognitivně motivační složky generativity - generativního zájmu. α = 0,84.

Generativity Behavioral Checklist (GBC; McAdams & de St. Aubin, 1992) je 50-položková metoda, která zjišťuje generativní jednání, z toho 10 položek tvoří distraktory. Metoda zjišťuje, jak se často popsané chování vyskytuje za poslední 2 měsíce. α = 0,94.

Generative Concerns Scales (GCS; Schoklitsch & Baumann, 2011) zjišťuje 4 oblasti generativity: technickou, kulturní, sociální a ekologickou. My jsme použili verzi posouzení aktuálního stavu generativity (Gen-Current). α = 0,94.

Inventory of the Dimensions of Emerging Adulthood (IDEA; Reifman, Arnett & Colwell, 2007) zjišťuje 31 položkami charakteristiky vynořující se dospělosti: explorace identity (α = 0,78), experimentování (α = 0,83), nestabilitu/negativitu (α = 0,78), zaměření na ostatní (α = 0,71), zaměření na sebe (α = 0,74) a pocit „mezi“ (α = 0,75) .

Social Selection, Optimization, and Compenzation Scale (Social SOC; Geldholf, Little, & Hawley, 2012), 28-položková metoda zjišťuje seberegulaci v sociálních vztazích. Obsahuje 4 subškály: zvolenou selekci, selekci založenou na ztrátě, optimalizaci a kompenzaci. α = 0,84.

Perception of Parent Scale – verze pro studenty (POPS; Robbins, 1994) obsahuje 42 položek (21 pro matku, 21 pro otce), ve kterých probandi hodnotí, jakým způsobem vnímají své rodiče. Škála obsahuje 3 subškály: podpora autonomie, zapojení a vřelost. $\alpha_M = 0,95$ a $\alpha_O = 0,95$.

Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES; Rosenberg, 1965; česká verze Blatný & Osecká, 1994) je 10-položkový inventář zjišťující globální sebehodnocení. α = 0,87.

Generalized Self-Efficacy Scale (GSES; Křivohlavý, Schwarzer, & Jerusalem, 1993): zjišťuje subjektivně prožívané, generalizované pojetí vlastní účinnosti (self-efficacy). α = 0,87.

Dichotomickými položkami (ano-ne) byla zjišťována *účast na dobrovolnické činnosti*, *zaměstnání* a *víra* participantů.

VÝSLEDKY

Pomocí t-testů a ANOVY jsme srovnávali generativity participantů z různých skupin: podle pohlaví, vzdělání, zaměření studia, zaměstnání, typu partnerského vztahu, víry a vykonávání dobrovolnické činnosti. Vyšší úroveň generativního zájmu se objevila u žen ($t = 2{,}31$; $p < 0{,}05$; $m_{ženy} = 32{,}54$; $sd_{ženy} = 7{,}98$; $m_{muži} = 28{,}80$; $sd_{muži} = 9{,}85$) a u lidí-dobrovolníků ($t = 2{,}29$; $p < 0{,}05$; $m_{dobrovolníci} = 33{,}71$; $sd_{dobrovolníci} = 7{,}95$; $m_{ne\text{-}dobrovolníci} = 30{,}17$; $sd_{ne\text{-}dobrovolníci} = 8{,}90$). U dalších demografických charakteristik ani jiných typů (dimenzí) generativity se žádné významné výsledky neprojevily.

Pomocí korelační analýzy jsme zkoumali vztahy mezi generativitou a ostatními škálami (Tabulka 1). Největší počet významných vztahů se objevil u generativního zájmu a aktuální generativity.

Tabulka 1 Korelační analýza generativního zájmu, jednání a aktuální generativity s dalšími sledovanými proměnnými (N = 135)

	1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*
LGS	0,31**	0,39**	0,04	0,20*	0,38**	0,21*	0,36**	0,26**	0,20* vřelost	0,48**	0,39**
GBC	0,11	0,01	0,07	0,14	0,10	0,01	0,24**	0,13	-0,03	0,19*	0,04
Gen-Current	0,20*	0,25**	0,01	0,32**	0,33**	0,15	0,38**	0,21*	0,18* zapojení	0,37**	0,15

** $p < 0{,}01$; * $p < 0{,}05$

Legenda: LGS = generativní zájem; GBC = generativní jednání; Gen-Current = aktuální generativita; 1 = explorace identity; 2 = experimentování; 3 = nestabilita/negativita; 4 = zaměření na ostatní; 5 = zaměření na sebe; 6 = pocit „mezi“; 7 = sociální seberegulace; 8 = hodnocení matky; 9 = hodnocení otce; 10 = self-efficacy; 11 = self-esteem.

Pomocí regresní analýzy jsme zjišťovali, do jaké míry vysvětlují sledované proměnné variabilitu jednotlivých typů generativity. Zjistili jsme, že vysvětlují 45 % variability generativního zájmu, 39 % aktuální generativity a jenom 14 % generativního jednání (tabulky 2, 3 a 4).

Tabulka 2 Regresní analýza se závislou proměnnou generativní zájem (N = 135)

	Beta	*t*	*Sig.*
explorace identity	0,05	0,50	0,62
experimentování	0,03	0,26	0,80
nestabilita/negativita	-0,04	-0,42	0,67
zaměření na ostatní	0,01	0,04	0,97
zaměření na sebe	-0,04	-0,35	0,73
pocit „mezi“	0,23	2,50	0,01
sociální seberegulace	0,22	2,67	<0,01
hodnocení matky	-0,12	-1,42	0,16
hodnocení otce	0,22	2,55	0,01
self-esteem	0,25	2,37	0,02
self-efficacy	0,32	3,30	<0,01

$R^2 = 0,45$; $F = 7,38$; $p < 0,01$

Tabulka 3 Regresní analýza se závislou proměnnou aktuální generativita (N = 135)

	Beta	*t*	*Sig.*
explorace identity	-0,09	-0,84	0,40
experimentování	0,04	0,36	0,72
nestabilita/negativita	-0,15	-1,50	0,14
zaměření na ostatní	0,17	1,90	0,06
zaměření na sebe	0,10	0,82	0,41
pocit „mezi“	0,10	1,05	0,30
sociální seberegulace	0,18	2,12	0,04
hodnocení matky	-0,06	-0,62	0,53
hodnocení otce	0,28	3,07	<0,01
self-esteem	-0,18	-1,63	0,11
self-efficacy	0,39	3,79	<0,01

$R^2 = 0,39$; $F = 5,71$; $p < 0,01$

Tabulka 4 Regresní analýza se závislou proměnnou generativní jednání (N = 135)

	Beta	*t*	*Sig.*
explorace identity	0,03	0,25	0,81
experimentování	-0,23	-1,65	0,10
nestabilita/negativita	0,11	0,96	0,34
zaměření na ostatní	0,01	0,02	0,99
zaměření na sebe	0,06	0,12	0,68
pocit „mezi“	0,03	0,28	0,78
sociální seberegulace	0,12	1,19	0,24
hodnocení matky	-0,06	-0,23	0,58
hodnocení otce	0,16	1,52	0,13
self-esteem	-0,11	-0,84	0,40
self-efficacy	0,28	2,36	0,02

$R^2 = 0,14$; $F = 1,44$; $p > 0,05$

DISKUSE

V tomto výzkumu jsme se zaměřili na generativitu u mladých lidí v kontextu psychosociálních charakteristik. Náš předpoklad o silném zakotvení motivační dimenze – generativního zájmu v sledovaných psychologických i sociálních aspektech se naplnil: generativní zájem koreloval významně se všemi psychosociálními charakteristikami (kromě proměnné negativita/nestabilita). Ty zároveň vysvětlovaly jeho variabilitu až do výše 45 %. Velmi podobné výsledky se objevily u aktuální generativity, která sleduje různé oblasti generativity (technickou, ekologickou, sociální a kulturní) opět na úrovni postojů (názorů). Naopak, generativní jednání vykázalo velmi málo významných korelací, a i míra vysvětlení variability zahrnutými prediktory byla nízká (pouze 14 %). Tyto výsledky jsou v souladu s teoretickými modely i výsledky empirických výzkumů, které popisuji v mladé dospělosti vysokou úroveň zájmu o druhé lidi a své prostředí, ale nízké schopnosti a možnosti tyto postoje realizovat (McAdams et al., 1993; Stewart & Vandewater, 1998).

Charakteristiky související s identitou (explorace identity, experimentování, pocit „mezi“) a sebepojetím (self-esteem, self-efficacy) významně souvisely s generativním zájmem, podobně jako v dalších výzkumech (Beaumont & Pratt, 2011). Podobně i charakteristiky související s interpersonálními vztahy (zaměření na druhé, sociální seberegulace) a vnímání výchovy rodiči (i když v případě otce pouze některé složky) ukázaly signifikantní vztahy (podobně ve studiích Hart, McAdams, Hirsch, & Bauer, 2001; Busch & Hofer, 2011; Lawford et al., 2013).

Další oblastí, na kterou jsme se zaměřili, byly genderové rozdíly. Řada výzkumů poukazuje na to, že u žen se generativita objevuje dříve než u mužů, její průběh je tedy jiný u mužů a u žen (např. Einolf, 2014). Náš výzkum potvrzuje tyto výsledky, ale opět pouze v dimenzi generativního zájmu.

Významné rozdíly v generativním zájmu jsme zjistili také u mladých lidí, kteří vykonávají dobrovolnické činnosti. Stejné výsledky se objevují i v řadě dalších studií (Son & Wilson, 2011). Naopak, u věřících lidí se vyšší úroveň generativity neprojevila, i když religiozita a zejména spiritualita bývá spojována s vyšší úrovní generativity. Tyto výsledky bývají zjišťovány však spíše u starších lidí a v jiných zemích (Dillon, Wink, & Fay, 2003).

Výsledky naší studie jsou limitovány několika faktory: většinu souboru tvořili univerzitní studenti. S některými situacemi popsanými v dotaznících generativity (zejména u generativního jednání) nemuseli doposud mít žádnou zkušenost. Kromě jistého kulturního zatížení dotazníků generativity jsme u dobrovolnictví a víry nezjišťovali další podrobnosti, šlo

o dichotomické otázky (ano-ne, resp. vykonávám-nevykonávám). V navazujícím výzkumu bychom chtěli rozšířit náš soubor právě o pracující mladé lidi a zároveň zjišťovat dobrovolnickou činnost a religiozitu (spiritualitu) podrobnějšími metodami.

LITERATURA

Beaumont, S. L., & Pratt, M. M. (2011). Identity processing styles and psychosocial balance during early and middle adulthood: The role of identity in intimacy and generativity. *Journal of Adult Development*, *18*, 172-183.

Blatný, M., & Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, *38*, 481-488.

Busch, H., & Hofer, J. (2011). Identity, prosocial behavior, and generative concern in German and Cameroonian Nso adolescents. *Journal of Adolescence*, *34*, 629-638.

Dillon, M., Wink, P., & Fay, K. (2003). Is spirituality detrimental to generativity? *Journal for the Scientific Study of Religion*, *42*, 427-444.

Einolf, C. J. (2014). Stability and change in generative concern: Evidence from a longitudinal survey. *Journal of Research in Personality*, *51*, 54-61.

Erikson, E. H. (2015). *Životní cyklus rozšířený a dokončený: Devět věků člověka* (2. přepr. vyd.). Praha: Portál.

Espin, O., Stewart, A. J., & Gomez, C. A. (1990). Letters from V: Adolescent personality development in sociohistorical context. *Journal of Personality*, *58*, 347-364.

Geldhof, J., Little, T. D., & Hawley, P. H. (2012). Two measures of self-regulation for young adults and late adolescents in the academic and social domains. *International Journal of Behavioral Development*, *36*, 476-488.

Hart, H. M., McAdams, D. P., Hirsch, B. J., & Bauer, J. J. (2001). Generativity and societal involvement among African Americans and white adults. *Journal of Research in Personality*, *35*, 208-230.

Krivohlavy, J., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1993). General Self-Efficacy Scale (in Czech), http://userpage.fu-berlin.de/~health/czec.htm

Lawford, H. L., Doyle, A. B., & Markiewicz, D. (2013). The association between early generative concern and caregiving with friends from early to middle adolescence. *Journal of Youth*, *42*, 1847-1857.

McAdams, D. & de St. Aubin, E. (1992). A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts, and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*, *62*, 1003-1015.

McAdams, D. P., de St. Aubin, E., & Logan, R. L. (1993). Generativity among young, midlife, and older adults. *Psychology and Aging*, *8*, 221-230.

Peterson, B. E. (1998). Case studies of midlife generativity: Analyzing motivation and realization. In D. P. McAdams & E. de St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development* (pp. 101-131). Washington: American Psychological Association Press.

Pratt, M. W., & Lawford, H. L. (2014). Early generativity and types of civic engagement in adolescence and emerging adulthood. In G. Carlo & L. M. Padilla-Walker (Eds.), *Prosocial development: A multidimensional approach* (pp. 410-433). New York: Oxford University Press.

Reifman, A., Arnett, J. J., & Colwell, M. J. (2007). Emerging adulthood: Theory, assessment, and application. *Journal of Youth Development*, 2 (1).

Robbins, R. J. (1994). *An assessment of perceptions of parental autonomy support and control: Child and parent correlates*. Unpublished doctoral dissertation. University of Rochester: Department of Psychology.

Schoklitsch, A., & Baumann, U. (2011). Measuring generativity in older adults: The development of new scales. *The Journal of Gerontopsychology and Geriatric Psychiatry*, *24*, 31-43.

Son, J., & Wilson, J. (2011). Generativity and volunteering. *Sociological Forum*, *26*, 644-667.

Stewart, A. J., & Vandewater, E. A. (1998). The course of generativity. In D. P. McAdams & E. de St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development* (pp. 75-100). Washington: American Psychological Association Press.

Westermeyer, J. F. (2004). Predictors and characteristics of Erikson's life cycle model among men: A 32-year longitudinal study. *International Journal of Aging*, *58*, 29-48.

VYBRANÉ MOTIVAČNÍ CHARAKTERISTIKY STUDENTŮ PSYCHOLOGIE

THE SELECTED MOTIVATION CHARACTERISTICS PSYCHOLOGY STUDENTS

Zdeněk Mlčák, Daniel Cabák, Klára Nečekalová

Katedra psychologie FF OU v Ostravě

zdenek.mlcak@osu.cz; cabak.daniel@gmail.com, P15210@student.osu.cz

Abstrakt

Článek informuje o některých konkrétních egocentrických a allocentrických motivech studentů psychologie pro studium tohoto oboru, které byly získány v rámci širšího výzkumu jejich osobnostních charakteristik. Dotazníkové výsledky ukazují, že egocentrické motivy jsou pro studenty více významné, než allocentrické motivy, nicméně oba druhy motivů tvoří velmi podstatnou bázi jejich interní akademické motivace.

Klíčová slova: motivace; egocentrické a allocentrické motivy; studenti psychologie

Abstract

The article offers information about some specific egocentric and allocentric motives of psychology students for choosing this particular field of study, which was obtained within the frame of wider research of their personality characteristics. Questionnaire findings indicate that egocentric motives are more important for students than allocentric motives, nevertheless both motives form a substantial base of their intrinsic academic motivation.

Key words: motivation; egocentric and allocentric motives; psychology students

ÚVOD

Motivace studentů ke studiu psychologických oborů je klíčovým fenoménem jejich akademické a následně i pozdější profesní úspěšnosti, a proto je vhodné ji během studia monitorovat a účinným způsobem rozvíjet.

Motivace studentů ke studiu psychologie bývá většinou vysokoškolskými učiteli zjišťována jen orientačně, a to nejčastěji formou krátkého rozhovoru v rámci jejich přijímacího řízení. V pozdějších etapách vysokoškolského studia však proměny motivace studentů většinou nebývají jejich vysokoškolskými pedagogy systematicky sledovány.

VÝZKUMNÝ CÍL

Cílem prezentovaného příspěvku, který je součástí širšího projektu specifického výzkumu, zaměřeného na teoretické a empirické studium vybraných osobnostních charakteristik studentů bakalářských psychologických oborů, je podrobnější analýza jejich interní motivace, a to z hlediska diferenciace jejich motivů na egocentricky a allocentricky orientované.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Motivace studentů ke studiu určitého studijního oboru představuje poměrně složitý fenomén, který je ovlivňován relativně širokou škálou společenských, skupinových a individuálních faktorů (viz např. Nakonečný, 1996). Výzkum motivace studentů ke studiu se v minulosti i v současnosti opírá o mnoho různých teoretických aspektů a často využívá také různé klasifikace motivů.

Někteří autoři (viz např. McClelland, 1988) například zkoumali studijní motivaci v souvislosti s implicitní, tj. spíš nevědomou a emocionálně podloženou motivací a explicitní motivací, tj. uvědomovanou a kognitivně podloženou motivací. Motivace ke studiu je také studována v kontextu s dalšími psychologickými konstrukty, k nimž patří např. autoregulace (self-regulation), autodeterminace (self-determination) nebo sebevýkonnost (self-efficacy), které její úroveň významně modifikují (viz např. Pajares, Urdan, 2002).

M. R. Lepper (1988), P. C. Dev (1997), C. O. Cokley (Cokley et al., 2001), u nás např. Z. Mlčák a J. Sotorníková (2004) zkoumali tento jev s ohledem na rozlišení mezi interní (intrinsic) motivací, při níž studenti plní úkoly s cílem rozvíjet sami sebe a externí (extrinsic) motivací, při níž studenti plní úkoly jen kvůli dosažení odměny či vyhnutí se trestu. Ukázalo se, že studenti s interní motivací projevují více nadšení, vyšší vnitřní regulaci svého chování, těší se více ze svého studia a vkládají vyšší úsilí k dosažení úspěchu, než studenti, u nichž dominuje externí motivace. Na základě řady rozhovorů se studenty tento článek vychází z předpokladu, že studenti jsou ke studiu psychologie motivováni primárně interní a jen v zanedbatelné míře externí motivací.

Předložený příspěvek se snaží zkoumat pouze parciální aspekt motivace studentů ke studiu psychologie, a to se specifickým ohledem na interní motivaci, kterou tvoří komplex egocentricky a allocentricky orientovaných motivů ke studiu. Zatímco egocentricky orientované motivy je možné chápat jako ty, které jsou zaměřeny spíše k prospěchu vlastní osoby, allocentricky orientované motivy se vztahují spíše k prospěchu jiných osob. Některé egocentricky zaměřené motivy však mohou být asociovány i s prosociálním chováním, zatímco ně-

které allocentrické motivy mohou být spojovány nejen s prosociálním, ale i s altruistickým chováním. Oba druhy motivů nelze proto chápat jako jednoznačně oddělené.

VÝZKUMNÁ METODIKA A SOUBOR RESPONDENTŮ

Pro tuto část výzkumu byl vytvořen Dotazník motivace, který v konečné verzi obsahuje celkem 32 položek, jejichž přesné znění je uvedeno, spolu s jejich statistickými údaji, v níže uvedených Tabulkách 1, 2, 3 a 4. Úkolem studentů bylo bez předsudků posoudit položky, které mohly rozhodnout o tom, proč nyní studují psychologii, a to s využitím pětibodové škály Likertova typu, vyjadřující míru jejich souhlasu.

Ve výzkumu byli studenti rovněž dotázáni na úroveň spokojenosti se zvoleným oborem a na své subjektivní hodnocení prospěchu na vysoké škole. Součástí výzkumné metodiky byla také administrace zkrácené, třináctipoložkové Škály sociální desirability (Marlowe-Crowne Social Desirability Scale), která u studentů diagnostikovala celkově uspokojivou úroveň (Reynolds, 1982).

Výzkumný soubor tvořilo celkem 116 studentů jednooborové a dvouoborové bakalářské psychologie. V tomto souboru bylo celkem 102 studentek (87,9 %) a 14 studentů (12,1 %). 72 (62,1 %) z nich studovalo jednooborovou psychologii a 44 (37,9 %) dvouoborovou psychologii. 66 (56,9 %) studentů a studentek bylo z prvního, 44 (37,9 %) z druhého ročníku a 6 (5,2 %) z třetího ročníku. 60 studentů (51,7 %) bylo s výběrem oboru velmi spokojeno a 49 studentů bylo spíše spokojeno. 51 (44,0 %) studentů subjektivně hodnotilo svůj prospěch na VŠ jako velmi dobrý a 56 (48,3 %) jako dobrý.

VÝZKUMNÉ VÝSLEDKY

Položky dotazníku byly převedeny na z – skóry (z). Ty, jejichž z - skóry byly rovny či přesahují hodnotu 1 standardní odchylky v kladném směru, byly označeny jako nejvýznamnější motivy (viz Tabulka 1) a ty, jejichž z skóry se zahrnovaly rozpětí od 0 až 1 standardní odchylky, byly pojmenovány jako spíše významné motivy (viz Tabulka 2). Položky, jejichž z - skóry jsou lokalizovány do intervalu 0 až -1 standardní odchylky, byly nazvány jako spíše méně významné motivy (viz Tabulka 3) a položky, jejich z -skóry přesahují hodnotu - 1 v záporném směru, byly identifikovány jako nevýznamné motivy (viz Tabulka 4). Položky v níže uvedených Tabulkách 1 - 4 jsou řazeny podle hodnoty z - skórů.

Každá z těchto položek byla z hlediska svého obsahu současně zařazena do kategorie egocentricky (E) nebo allocentricky zaměřených motivů (A).

Tabulka 1 Nejvýznamnější motivy

	Ke studiu psychologie jsem se rozhodl(a), protože:	M	SD	z
E	mě zajímá psychologie a další vědy o člověku.	4,59	0,80	1,85
E	mě zajímá člověk obecně a chci se o něm více dozvědět.	4,37	0,83	1,47
E	chci především hlouběji rozumět druhým lidem.	4,36	1,09	1,46
E	mě láká pátrat v hlubinách lidské psychiky.	4,23	4,58	1,24
E	je dobrodružné zkoumat lidské chování a prožívání.	4,16	4,76	1,12

Legenda k Tabulce 1: E = egocentricky orientovaný motiv; A = allocentricky orientovaný motiv; M = aritmetický průměr; SD = standardní odchylka; z = standardizovaný skór.

Tabulka 2 Spíše více významné motivy

	Ke studiu psychologie jsem se rozhodl(a), protože:	M	SD	z
A	umím pomáhat druhým lidem řešit jejich problémy.	3,99	0,82	0,83
A	chci být druhým užitečný(á).	3,97	4,08	0,80
A	mám rád lidi a chci s nimi také pracovat.	3,94	1,43	0,75
E	psychologie je nejen vědou, ale také uměním.	3,87	5,06	0,63
A	jsem druhým lidem už pomohl(a) a uspokojilo mě to.	3,84	1,15	0,58
A	chci předávat poznatky a zkušenosti jiným.	3,83	3,05	0,56
A	chci pomáháním o trochu zlepšit tento svět.	3,78	3,85	0,47
E	jsem zvědavý(á) na skrývané prožitky jiných lidí.	3,77	2,30	0,46
A	chci druhým dávat lásku a radost.	3,75	1,36	0,42
A	pomoc druhému považuji za nejdůležitější věc v životě.	3,73	1,02	0,39
E	mi druzí mohou předat mnoho moudrosti a zkušeností.	3,63	1,72	0,22
E	se chci více dozvědět hlavně o sobě.	3,58	1,26	0,14
A	mám osobní předpoklady kladně ovlivňovat druhé.	3,58	4,39	0,14
E	chci, aby se mi druzí lidé svěřovali.	3,57	3,24	0,12

Legenda k Tabulce 2: viz legenda k Tabulce 1.

Tabulka 3 Spíše méně významné motivy

	Ke studiu psychologie jsem se rozhodl(a), protože:	M	SD	z
E	člověk se při této práci dozví o tom, jaký je vlastně život.	3,47	1,62	-0,05
E	být psychologem je celkem prestižní povolání.	3,37	3,71	-0,22
E	se mi líbí, jaký je psychologie komplikovaný obor.	3,24	4,64	-0,44
E	chci být druhými lidmi uznáván(a).	3,19	3,14	-0,53
A	chci druhé připravit na problémy, které je v životě potkají.	3,06	3,52	-0,75

Legenda k Tabulce 3: viz legenda k Tabulce 1.

Tabulka 4 Nevýznamné motivy

	Ke studiu psychologie jsem se rozhodl(a), protože:	M	SD	Z
E	chci získat informace, jak se v životě vyhnout problémům.	2,78	2,70	-1,22
E	chci především dosáhnout vysokoškolského vzdělání.	2,78	3,94	-1,22
E	si chci studiem vyřešit některé mé problémy.	2,76	2,59	-1,25
E	chci ovlivňovat životy jiných lidí.	2,69	3,02	-1,37
A	blízcí lidé kolem nejsou moc šťastní a chci jim pomoci.	2,68	2,09	-1,39
A	chci porozumět především druhému pohlaví.	2,57	2,94	-1,58
E	chci najít určitý recept na to, abych měl(a) v životě štěstí.	2,50	2,84	-1,69
E	si chci užít veselého studentského života.	2,49	2,30	-1,71

Legenda k Tabulce 4: viz legenda k Tabulce 1.

INTERPRETACE A DISKUSE

Výzkum potvrdil, že rozhodnutí studentů studovat psychologii je polymotivisticky podložené. K nejvýznamněji zastoupeným pohnutkám v motivaci studentů ke studiu psychologických oborů patří v rámci interní motivace spíše egocentricky orientované motivy, které jsou zaměřeny na rozvoj vlastní osobnosti, zatímco do kategorie více významných motivů převážně patří motivy orientované allocentricky, t. j. motivy zaměřené spíše na rozvoj druhých osob.

Dosažené výsledky jsou konzistentní s některými zjištěními, které je možné najít v odborné literatuře. Např. J. Neill (2004) rozlišil v rámci svého diagnostického nástroje čtyři faktory externí motivace (odmítnutí alternativní možnosti, kariéru a kvalifikaci, sociální potěšení a sociální tlak) a v rámci interní motivace dva faktory, t. j. sebeexploraci a

altruismus. V rámci provedeného výzkumu se obsahově jeho faktor sebeexplorace obsahově překrývá s egocentricky orientovanými motivy a faktor altruismu s allocentricky (prosociálně) orientovanými motivy. Rozlišení na egocentrické a allocentrické motivy lze však v tomto prezentovaném výzkumu považovat, vzhledem k vágnímu pojmu altruismus, za přece jen terminologicky přesnější.

V motivaci studentů psychologie se tak od počátku odráží existující rozpor mezi teoretickou a aplikovanou (pomáhající) psychologií. Mírná převaha egocentricky orientovaných motivů v motivaci studentů souvisí s vývojově psychologickou charakteristikou adolescence a s dynamikou vývojových změn, které probíhají v linii egocentrismus - allocentrismus (podrobněji viz Mlčák, 2010).

Není jasné, zda zjištěná struktura motivace s převahou egocentrických motivů během studia psychologie u studentů po celou dobu přetrvává. V průběhu studia je možné totiž u většiny studentů zjistit stoupající preferenci oboru psychologie spíše v aplikačním (pomáhajícím) smyslu. Tuto otázku by bylo možné zodpovědět jiným výzkumem, který by se vztahoval k vyšší, magisterské etapě studia psychologických oborů.

ZÁVĚR

Motivaci ke studiu psychologie je potřebné zkoumat nejen z ryze praktických důvodů, které vyplývají z poměrně velkého množství studentů, jež se na tento atraktivní obor každoročně hlásí a z nichž mnozí jej začínají studovat. Mnohem zásadnější význam studia jejich motivace však souvisí s vývojem jejich profesní identity, která se u nich v rámci studia postupně vyvíjí. Tento příspěvek signalizuje pozitivní fakt, že v motivaci studentů převažuje primárně její interní komponenta s mírně převažujícím důrazem na egocentricky orientované motivy.

PODĚKOVÁNÍ

Příspěvek byl podpořen projektem specifického výzkumu reg. č. SGS11/FF/2016 s názvem „Relevantní osobnostní charakteristiky studentů psychologie“.

LITERATURA

Beck, R. C. (2004). *Motivation: Theories and principles*. Upper Saddle River: Pearson, Prentice Hall.

Cokley, C. O., Bernard, N., Cunningham, D., & Motoike, J. (2001). A psychometric investigation of the Academic Motivation Scale using in United States sample. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 34, 109-119.

Dev, P. C. (1997). Intrinsic motivation and academic achievement. *Remedial and Special Education*, 18, 111-126.

Lepper, M. R. (1988). Motivational considerations in the study of instruction. *Cognition and Instruction*, 5, 289-309.

McClelland, D. C. (1988). *Human motivation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mlčák, Z., & Sotorníková, J. (2004). Motivace ke studiu sociální práce a úroveň emocionální empatie. In *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis*, FF OU, 212, 9, 1, 65-175.

Mlčák, Z. (2010). *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.

Nakonečný, M. (1996). *Motivace lidského chování*. Praha: Academia.

Neill, J. (2004). *The University Student Motivation and Satisfaction Questionnaire version 2*. (TUSMSQ2). Canberra: University Centre for Applied Psychology.

Pajares, F., & Urdan, T. C. (2002). *Academic motivation of adolescents.* Greenwich, Connecticut: IAP.

Reynolds, W. M. (1982). Development of reliable and valid short forms of the Marlowe-Crowne Social Desirability Scale. *Journal of Clinical Psychology*, 38, 119-125.

OSOBNOST, PRACOVNÍ SPOKOJENOST A VZTAH K PRÁCI

PERSONALITY, WORK SATISFACTION AND RELATIONSHIP TO WORK

Karel Paulík

Katedra psychologie Filozofická fakulta Ostravské univerzity

paulik@osu.cz

Abstrakt

Příspěvek se zabývá souvislostmi osobnostních rysů v pojetí pětifaktorového modelu osobnosti a jejich vztahu k práci vyjádřenému zejména v pracovní angažovanosti spočívající v pozitivním vztahu k práci a v ochotě se plně angažovat v zaměstnání bez zvláštních požadavků. Přitom bere v úvahu i vliv percipované pracovní zátěže a pracovní spokojenosti. Výzkum byl uskutečněn u souboru 136 zaměstnanců pracujících v různých profesích. Výsledky naznačují pravděpodobnost souvislostí osobnostních rysů s ochotou se ve své práci plně angažovat i pracovní spokojeností a pocitem smysluplnosti vlastní práce. Jako pravděpodobné se jeví rovněž některé vztahy vnímané pracovní zátěže a pracovní spokojenosti.

Klíčová slova: pracovní angažovanost; pracovní spokojenost; osobnostní rysy; Big Five

Abstract

This study deals with the relationship between work engagement and personality traits in the concept of the five-factor model. It takes into account the effect of perceived workload and job satisfaction. The research was carried out with 136 employees working in various jobs. The results indicate the likelihood of context personality traits, work engagement and job satisfaction. Likely, there are also some relationships of perceived workload and job satisfaction.

Key words: work engagement; job satisfaction; personality traits; Big Five

ÚVOD

Vztah k práci jako jedna z klíčových proměnných souvisejících s výkonností zaměstnanců je předmětem zájmu současných věd o práci v souvislosti s trendem věnovat zvýšenou pozornost pracovní síle jako nositeli výkonnosti a rozvojového potenciálu hospodářské organizace. V současné psychologii práce je možno se setkat s řadou konceptů, které nějakým způsobem tento vztah postihují jako např. identifikace s prací (involvement), oddanost práci a organizaci (commitment), plné zaujetí, ponoření se do práce (flow), pracovní angažovanost (engagement) a další. Tyto pojmy se obsahově prolínají a různí autoři při studiu odpovídajících fenoménů používají různých metod. My se zde zaměříme na pojem

angažovanost, který do jisté míry tyto koncepty zahrnuje a lze mu tedy přiznat svým způsobem zastřešující roli. Ve výzkumu pak je možno využít metody UWES (Utrecht Work Engagement Scale), jejíž původní anglická verze (Schaufeli, Bakker, & Salanova, 2006) byla ověřena na více než 10 000 respondentech.

Angažovaný pracovník je plně oddaný své práci zajímá se o to, co dělá a je schopen podávat i nadprůměrné výkony. Přitom hnací momenty (srovnej Bláha et al., 2013) spočívají spíše v jeho vlastním přesvědčení a ochotě udělat něco navíc (což je také zdrojem pozitivních emocí) než v nárocích a požadavcích organizace. Jak shrnuje např. Chiumento (2004), pracovní angažovanost je založena na pozitivním vztahu pracovníka a organizace, v němž je si každá strana vědoma potřeb svých i druhé strany, a současně sleduje i možnosti, jak se vzájemné podporovat k naplnění těchto potřeb. Výzkumy naznačují, že pracovní angažovanost souvisí s řadou dalších proměnných. K nim patří např. jevy, v nichž se uplatňuje hodnocení práce a pracovních podmínek, jako je pracovní smysluplnost či pracovní spokojenost (Alacron & Lyons, 2011; Hirschl, 2012 aj.). Setkat se můžeme i s doklady o souvislostech osobnostních faktorů (např. Big Five) a pracovního chování (srovnej Hřebíčková, 2011; Woods, & Sofat, 2013).

Metodika

Použité metody sběru dat:

1. Dotazník pracovní angažovanosti UWES (Utrecht Work Engagement Scale) autorů Schaufeli, Bakker a Salanova (2006). Tvoří jej 17 položek, na něž respondenti reagují pomocí sedmibodové stupnice od 0 (nikdy) po 6 (vždy, každý den). Rozmezí hodnot celkového skóre je od 0 do 102. Byl přeložen do češtiny s využitím postupu kontrolního zpětného překladu.
2. Osobnostní inventář zjišťující osobnostní rysy na základě pětifaktorového modelu osobnosti NEO Five Factors Inventory (NEO FFI) v úpravě M. Hřebíčkové a T. Urbánka (2001) - 60 položek, pětibodové škály od 0 po 4. Každý faktor je postižen 12 položkami. Rozmezí hodnot celkového skóré pro každý faktor je 0 až 48.
3. Škála pracovní spokojenosti převzatá z Dotazníku životní spokojenosti DŽS (Fahrenberg et al, 2001), kde je jednou ze součástí životní spokojenost. Sestává ze 7 položek, v nichž hodnotí dotázaný svou spokojenost s prací na sedmibodové škále (od 1 minimální po 7 maximální spokojenost) Lickertova typu. Celkové skóre pracovní spokojenosti nabývá hodnot od 7 do 49.

4. K hodnocení náročnosti vlastní práce jsme použili podobně jako v předchozích výzkumech (např. Paulík et al, 2009) pětibodové škály hodnocení pracovní zátěže stupňované od minimální po maximální zátěž.

5. Inventář pracovní smysluplnosti Work Meaning Inventory (WAMI) (Steger, Dik & Duffy, 2012) v českém překladu s využitím postupu kontrolního zpětného překladu; 10 položek. Pětibodové škály. Rozmezí hodnot celkového skóre je 10 až 50.

Kromě toho jsme se respondentů dotázali na jejich věk, pohlaví a délku praxe.

Výzkumný soubor

136 osob (72 mužů a 74 žen) pracujících v různých profesích. Průměrný věk celého souboru byl 36,22 roku, směrodatná odchylka 7.98 roku, průměrná délka praxe 15,5 roku, směrodatná odchylka 3.52 roku. Účastnící výzkumu byli získáni autorem při různých vzdělávacích akcích pro dospělé a prostřednictvím poučených studentů. Jedná se tedy o výběr na základě dobrovolnosti a dostupnosti.

VÝSLEDKY

Tabulka 1 Deskriptivní údaje o výsledcích

	M	*SD*	*α*
Osobnostní rysy (NEO FFI)			
Neuroticismus	21,56	7,70	0,80
Extraverze	30,19	6,92	0,82
Otevřenost zkušenosti	24,55	5,81	0,69
Přívětivost	28,98	5,14	0,70
Svědomitost	34,01	5,93	0,77
Pracovní smysluplnost (WAMI)	32,59	9,16	0,91
Pracovní angažovanost (UWES)	57,46	20,06	0,95
Pracovní spokojenost	32,56	8,00	0,85
Pracovní zátěž	3,13	0,82	

Průměrné hodnoty jednotlivých osobnostních rysů v zásadě odpovídaly normě (Hřebíčková, Urbánek, 2001) v případě neuroticismu, extraverze a přívětivosti. Otevřenost zkušenostem našich respondentů byla poněkud nižší a svědomitost vyšší než norma. Zjištěné průměry hodnoty pracovní smysluplnosti, angažovanosti a pracovní zátěže udávané

respondenty v podstatě odpovídaly s ohledem na použité škály hodnocení „průměrná“ či „střední“ pracovní smysluplnost, angažovanost, respektive zátěž.

Tabulka 2 Korelace pracovní, angažovanosti, smysluplnosti, spokojenosti a zátěže s osobnostními faktory

	N	E	O	P	S	PS	PA	SP
E	-,39**							
O	,09	,10						
P	-,20*	,04	,04					
S	-,22*	,11	,20*	,21*				
PS	-,31**	,29**	,19*	,10	,39**			
PA	-,34**	,38**	,11	,09	,43**	,83**		
SP	-,33**	,36**	,06	,18*	,36**	,68**	,74**	
PZ	,18*	-,21*	,07	,03	,06	-,07	-,13	-,21*

Poznámka. *$p < 0{,}05$; **$p < 0{,}01$ (oboustranné testy)
N = neuroticismus; E = extraverze; O = otevřenost zkušenostem; P = přívětivost; S = svědomitost; PS = pracovní smysluplnost; PA = pracovní angažovanost; SP = pracovní spokojenost; PZ = pracovní zátěž

Pracovní angažovanost korelovala se třemi faktory pětifaktorového modelu osobnosti: s neuroticismem (negativně), s extraverzí a svědomitostí. Vysoká korelace byla zaznamenána u pracovní angažovanosti a smysluplnosti práce. Pracovní spokojenost korelovala se všemi osobnostními faktory s jedinou výjimkou otevřenosti ke zkušenostem. Pracovní zátěž korelovala (negativně) s extraverzí a neuroticismem. Kromě toho byla zaznamenána korelace pracovní smysluplnosti se spokojeností a pracovní zátěže s pracovní spokojeností (negativní korelace). K predikci pracovní angažovanosti byla užita vícenásobná regresní analýza metodou sestupného výběru. Z analýzy byli vyloučeni respondenti, u kterých byla v *analyzovaných* proměnných nějaká chybějící hodnota. Kritériem pro vyřazení prediktoru bylo zvýšení F-poměru signifikantní na úrovni 0,10. Jako prediktory byly do počátečního modelu zadány tyto proměnné:

- Věk, pohlaví a délka pracovní praxe.
- Pracovní zátěž
- Neuroticismus; extraverze; otevřenost zkušenosti; přívětivost; svědomitost
- Pracovní smysluplnost
- Spokojenost s prací a zaměstnáním

Regresní koeficienty a standardní chyby zobrazuje Tabulka 3.

Tabulka 3 Vícenásobná lineární regrese metodou sestupného výběru s pracovní angažovaností jako závisle proměnnou – konečný model

	B	SE_B	*β*	*t*	*p*
konstanta	-7,400	5,811		-1,247	0,208
pracovní smysluplnost	1,366	0,206	0,620	6,646	< 0,001
Spokojenost s prací a zaměstnáním	0,736	0,234	0,293	3,140	0,003

Konečný model zahrnoval dva prediktory: pracovní smysluplnost a spokojenost s prací a zaměstnáním. Tento model byl statisticky významný: $F(2; 61) = 78{,}30$, $p < 0{,}0001$; $R^2 = 0{,}720$, adjustované $R^2 = 0{,}710$.

DISKUSE

Naše výsledky podporují předpoklad že vztah k práci, který je zřejmě ovlivňován řadou jevů, souvisí mimo jiné s osobnostními vlastnostmi i jevy spojenými s hodnocením práce, jako je pracovní spokojenost a smysl přičítaný vlastní práci. U pracovní angažovanosti, kterou je možno považovat za určitý projev vztahu k práci, jsme zaznamenali statisticky významné korelace s osobnostními rysy zahrnutými v pětifaktorovém modelu, Tato korelace byla podle očekávání podobně jako v dalších výzkumech (srovnej Hřebíčková, 2011; Paulík & Mlčák, 2014; Paulík, Bajgarová, Rašíková, & Ščudlová, 2015) negativní u neuroticismu a pozitivní u extraverze a svědomitosti. Neuroticismus negativně koreloval také s pracovní spokojeností a se smyslem přičítaným vlastní práci a pozitivní byla jeho korelace s pracovní zátěží (s nárůstem neuroticismu se spojuje zvýšená vnímavost k pracovní zátěži a pokles pracovní spokojenosti i pocitu smysluplnosti vlastní práce). Extraverze korelovala s pracovní zátěží, smysluplností i spokojeností. Tedy s nárůstem extraverze se zvyšuje tendence hodnotit vlastní pracovní zátěž jako nižší a roste tendence vidět svou práci jako smysluplnější a být s ní více spokojena/a. Pracovní angažovanost dále pozitivně souvisí s pracovní spokojeností a hodnocením smysluplnosti vlastní práce. Výše korelačních koeficientů a jim odpovídající podíl na společné varianci ovšem napovídá, že vztah těchto osobnostních vlastností k pracovní angažovanosti je zprostředkován ještě dalšími faktory. K nim zřejmě patří pracovní spokojenost a percipovaná míra smyslu vlastní práce, které se v našem výzkumu na základě regresní analýzy projevily jako prediktory pracovní angažovanosti. Vztah pracovní angažovanosti a spokojenosti se projevil i v dalších výzkumech (např. Alacron & Lyons,

2011; Paulík, Bajgarová, Rašíková, & Ščudlová, 2015; Paulík, Mičková, & Baranovská, 2015). Jako určitou zajímavost lze chápat, že se neprojevila souvislost mezi pracovní angažovaností a pohlavím, věkem nebo délkou zaměstnání ani percipovanou pracovní zátěží. Závěrem lze poznamenat, že v našem výzkumu se ukázalo, že osobnostní rysy zachycené v pětifaktorovém modelu ovlivňují pracovní angažovanost, spokojenost i percepci smysluplnosti vlastní práce zaměstnanců. Tento vliv však zprostředkovávají i další faktory. Nejvýrazněji se na pozitivním vztahu zaměstnanců k práci a jejich ochotě pracovat se zaujetím i nad rámec pracovních povinností u našeho souboru podílí pracovní spokojenost a přesvědčení o smysluplnosti vlastní práce. Naše výsledky korespondují s dalšími výzkumy, nicméně je potřeba vzhledem k metodologickým limitům dále je ověřovat.

LITERATURA

Alacron, G. M. & Lyons, J. B. (2011). The relationship of engagement and job satisfaction in working samples. *The Journal of Psychology*, *145*(5), 463-480.

Armstrong, M. (2012). *Armstrong's handbook of human resource management practice* (12th ed.), London, UK: Kegan Page.

Bláha, J., et al. (2013). *Pokročilé řízení lidských zdrojů*. Brno: Edika.

Fahrenberg, J., Myrtek, M., Schumacher, J., & Brähler, E. (2001). *Dotazník životní spokojenosti* DŽS. Praha: Testcentrum.

Gallup Inc. (2013). *State of the global workplace. Employee engagement insight for business leaders worldwide.* Washington: Gallup Inc.

Hirschl, A. (2012). Calling and work engagement: Moderating mediation model of work meaningfulness, occupational identity and occupational self-efficacy. *Journal of Consulting Psychology*, *59*(3), 479-485

Hřebíčková, M. (2011). *Pětifaktorový model v psychologii osobnosti. Přístupy diagnostika uplatnění.* Praha: Grada.

Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five Factors Inventory P. T. Costy a McCraee*). Praha: Testcentrum.

Chiumento, R. (2004). Get engaged. *research report*. London. Získáno z http://www.hci.org/files/portal-upload/hci/hciLibraryPaper_17267.pdf.

Paulík, K., & Mlčák, Z. (2014). Pojetí pracovní angažovanosti v současné psychologii práce a organizace. In D. Fedáková, M. Bozogáňová & L. Ištoňová (Eds.), *Psychológie práce a*

organizácie 2014. Zborník príspevkov z 13. ročníka medzinárodnej konferencie (pp. 1-8), Košice: SAV,

Paulík, K., Novotný, J. S., Bláha, J., Horváthová, P., & Mikušová, M. (2014). Psychologické souvislosti pracovní smysluplnosti. *Psychologie a její kontexty*, *5*(2), 2014, 3-15.

Paulík, K., Bajgarová, A., Rašíková, A., & Ščudlová, S. (2016). Životní spokojenost a angažovanost učitelů v povolání. In Z. Mičková & A. Baranovská (Eds.), *Zborník príspevkov,,Kondášove dni 5. 10. 2015* (pp. 121-127), Trnava: UCM FF.

Paulík, K., Mičková, Z., & Baranovská, A. (2015). Pracovní angažovanost učitelů českých a slovenských gymnázií In M. Rymeš & I. Gillernová (Eds.), *Kvalita pracovního života.*

Mezinárodní odborná konference psychologie práce a organizace (pp. 233-244). Praha: UK

Schaufeli, W. B., Bakker, A. B. & Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire. A cross-national study. *Educational and Psychological Measurement, 66*(4), 701-716.

Steger, M. F., Dik, B. J., & Storey, R. D. (2012). Measuring meaningful work. The Work and Meaning Inventory (WAMI). *Journal of Career Assessment, 20*, 322-337.

Woods, S. A., & Sofat, J. A. (2013). Personality and engagement at work: The mediating role of psychological meaningfulness. *Journal of Applied Social Psychology, 43*, 2203-2210.

PSYCHOHYGIENA V ŽIVOTE PSYCHOTERAPEUTA

SELF-CARE IN THE LIFE OF A PSYCHOTHERAPIST

Ivan Pavlovič, Dušan Fabián

Fakulta psychológie, Paneurópska vysoká škola v Bratislave

ivan.pavlovic04@gmail.com, fabianov.kontakt@gmail.com

Abstrakt

Súčasná psychológia a psychoterapia je zahltená do veľkej miery témami, ktoré poukazujú na problémy klientov a pacientov – ich vznik, príčiny a riešenia. Avšak oveľa menej záujmu a pozornosti je venované role a záťaži samotných psychoterapeutov a tomu ako sa starajú o seba – o svoju psychohygienu. V našom článku sa zaoberáme témou psychohygieny v živote psychoterapeuta. Pozornosť tiež venujeme úskaliam zanedbávania psychohygieny a ich prvotným signálom, ako aj samotným negatívnym dôsledkom nedostatočnej starostlivosti o seba. V ďalšej časti prinesieme súčasný pohľad na dodržiavanie psychohygieny u psychoterapeuta a vybrané zásady prevencie voči vyčerpaniu súcitu a syndrómu vyhorenia. V príspevku spomenieme aj tému seba-súcitu, ktorá sa celej tejto problematiky dotýka naozaj zásadným spôsobom.

Kľúčové slová: psychohygiena; psychoterapeut; seba-súcit; supervízia; syndróm vyhorenia; syndróm pomocníka

Abstract

Contemporary psychology and psychotherapy is to a large extent filled with topics, which refer to the problems of the patients and the clients – their origin, causes and solutions. However, much less interest and focus is dedicated to the role and the mental strains of psychotherapists and the ways they care for themselves – to their self-care. In the article we deal with the topic of self-care in a life of a psychotherapist. We also pay attention to difficulties connected with neglecting the self-care and their primary signals, as well as the negative consequences of an insufficient self-care. In the further part we provide a contemporary perspective on following the self-care by psychotherapists and selected principles of prevention of the compassion fatigue and the burn out syndrome. In the article we also mention the topic of self-compassion, which concerns this issue in a really essential way.

Key words: self-care, psychotherapist, self-compassion, supervision, burn-out syndrome, helper syndrome

ÚVOD

Napriek obrovskému rozvoju a pokroku v oblasti psychoterapie, mnoho psychoterapeutov zabúda, prípadne má tendenciu podceňovať dôležitosť pozornosti voči sebe samému a signálom vyčerpanosti. Psychoterapeuti čelia v rámci svojho povolania špecifickým stresom a

aj kôli tomu sú v rámci psychoterapeutických výcvikov trénovaní zaobchádzať s náročnými problémami, ktoré klienti prinášajú. Prochaska & Norcross (1999) definujú psychoterapiu ako odbornú a zámernú aplikáciu klinických metód a interpersonálnych postojov, vychádzajúcich z uznávaných psychologických princípov so zámerom pomôcť ľuďom akceptovať seba, prípadne zmeniť ich správanie, myslenie, emócie a/alebo osobné charakteristiky smerom, ktoré obe strany považujú za žiadané. Erickson (in Zeig, 2005, p. 29) uvádza inú definíciu: „psychoterapia je vytváranie živnej pôdy pre preskupenie vnútornej sily". Rovnako podstatné je však aj pre samotného psychoterapeuta byť v kontakte so svojou vlastnou silou a tým ako ňou narába počas práce a svojho osobného života. Častým javom pri tejto práci býva práve to, že samotní psychoterapeuti majú tendenciu podceňovať tento chronický pracovný stres a ak mu včas nevenujú pozornosť a neriešia ho, tak môže mať na nich postupom času rôzne negatívne dôsledky. Takýto distres je potenciálne veľmi nebezpečný a poškodzuje psychické a telesné zdravie psychoterapeuta (Luquette, 2007). Podľa Kottlera (2013) sa pri terapeutických sedeniach môžu psychoterapeutom každý deň sprítomňovať ich najhoršie obavy a traumy, ktoré prípadne aj doposiaľ nemusia mať spracované. Taktiež sa vystavujú stresu a záťažovým momentom, keď nahliadajú až k samému jadru toho, čo znamená byť človekom – vrátane všetkých problémov, trápenia a hrôz, ktoré si ľudia väčšinou radšej ukrývajú aj sami pred sebou. Stretávajú sa s ľuďmi, ktorí prežívajú to, čo ľudia často vnímajú ako „nočnú moru", s ľuďmi závislými na drogách, s tými, ktorým sa život vymkol z rúk, sú navždy poznamenaní na nich spáchaným násilím alebo zneužívaním, s ľuďmi v depresii, so sklonmi k sebevražde alebo s desivými sebadeštruktívnymi sklonmi, s ľuďmi bez nádeje.

Psychohygiena a jej význam pre psychoterapeuta

Významnou podporou a zároveň aj prevenciou voči pracovnému distresu, môže byť pre psychoterapeuta jeho psychohygiena. Pokiaľ ide o hygienu nášho tela, neraz sme až úzkostlivo starostlivý – denne sa viackrát umývame, meníme svoje oblečenie – no od našej psychiky vyžadujeme, aby sa sama, bez našej pomoci vyrovnávala s každodenným prívalom informácií a prežívaných emócií. Podľa Křivohlavého (2003) je termín „hygiena" u nás bežný a pomerne dobre zrozumiteľný. Obvykle tento termín máme spätý s telesnou hygienou avšak spojenie psychohygiena, bol donedávna pomerne menej známy pojem. Ako uvádza Kondáš (1981, p. 9) „psychohygiena sa usiluje skúmať a zabezpečovať optimálne podmienky duševného zdravia a predchádzať vzniku duševných porúch. Bedrnová (1999) chápe psychohygienu širšie, ako hľadanie a nachádzanie efektívneho spôsobu života, hľadanie optimálnej životnej cesty. V súčasnosti však v zahraničnej literatúre a odborných štúdiách

nájdeme pre pojem psychohygiena skôr pojem „self-care“ – starostlivosť o seba (Luquette, 2007).

Psychodynamika zanedbávania psychohygieny a varovné signály

Byť psychoterapeutom je väčšinou o poskytovaní. Vyžaduje si to poskytovať úplnu a nerozdelenú pozornosť klientom, poskytovať výdatnú podporu a povzbudenie a preukazovať nekonečnú trpezlivosť a bezpodmienečnú akceptáciu, čo si postupne môže vyberať emocionálnu daň (Schwartz & Flowers, 2007). Je však dôležité zdôrazniť, že každý v takejto pomáhajúcej pozícii je v nebezpečí, že profesná rola, ktorá od neho vyžaduje, aby dôkladne bdel nad svojimi emóciami a aby rôznymi spôsobmi „zvládal“ emocionálne slabosti svojich klientov, zasiahne aj jeho samého. Podľa Schmidbauera (2015) v žiadnej profesnej skupine sa vlastné (psychické) poruchy tak nebagatelizujú a nezastierajú ako v tej, ktorá má bezprostredne v náplni ošetrovanie takýchto porúch. Slabosť, bezmocnosť a otvorené priznanie emocionálnych problémov sú vítané a podporované len u druhých, zatiaľ čo predstava o sebe samom má od takýchto „poškvrnení“ zostať ušetrená. A práve tento konflikt v živote psychoterapeuta, táto „vznešenosť a nepoškvrnenosť“ spojená s hlbokými a cnostnými ideálmi a na druhej strane bagatelizovanie svojich problémov, nepriznaním si bezmocnosti, slabosti, či vlastnej zraniteľnosti býva jedným z činiteľov psychodynamiky podporujúcej zanedbávanie psychohygieny. Schmidbauer (2015, p.16) postuloval termín syndróm pomocníka, „ktorý sa prejavuje v neschopnosti prejaviť vlastné city a potreby, ktorá sa stala súčasťou osobnostnej štruktúry. V nej sa spojila so zdanlivo nenapadnuteľnou fasádou v oblasti sociálnych „služieb“ a latentnými fantáziami o vlastnej všemohúcnosti.“ Pomocník sa takto vyhýba ostatným podobám prežívania a svet si nutkavo zužuje len na pomáhanie. Je preto dôležité všímať si varovné signály terapeutického preťaženia, ako je napríklad nuda, hnev, podráždenosť voči klientom, denné snívanie, prianie si byť niekde inde, skoršie ukončovanie sedení, meškanie na sedenia, zabúdanie a rušenie stretnutí, vyčerpanosť, znížená motivácia, nedostatok radosti, poruchy spánku, seba-medikácia, znížený záujem o čítanie odborných časopisov a kníh, alebo účasti na konferenciách, a čoraz väčšie odkladanie robenia záznamov z terapeutických sedení (Emerson & Markos, 1996).

Seba-súcit verzus vyčerpanie súcitu a syndróm vyhorenia

Zanedbávanie a podceňovanie psychohygieny sa môžu prejaviť aj veľmi skoro, no zvyčajne sa ich dopad ukáže až po niekoľkých rokoch psychoterapeutickej praxe v rôznych podobách, či už ide o ľahkú apatiu, emocionálne vyčerpanie, syndróm vyhorenia, no niekedy

to môže dospieť až do psychického ochorenia a rôzných psychosomatických symptómov (Figley, 2002). I keď každý prežíva problémy inak, literatúra poukazuje na miernu depresiu, ľahkú úzkosť, emocionálnu exhausciu a zničené vzťahy, ako na obvyklé reziduum pohrúženia sa do vnútorného sveta nešťastných a problémových ľudí (Schwartz & Flowers, 2007). Všetky tieto prejavy môžu následne zasahovať aj psychoterapeutove vzťahy v podobe – partnerských, manželských, rodinných ale i pracovných konfliktov. Problematika starostlivosti o seba je priamo prepojená aj s témou seba-súcitu. Skutočne dobrého terapeuta popisujú jeho klienti často ako súcitného či empatického. Súcit so sebou je takisto dôležitý ako súcit s druhým človekom. Navyše ani definícia seba-súcitu sa príliš nelíši od všeobecnej definície súcitu (Neff, 2003). Súcit zahŕňa byť dotknutým utrpením iných, otvorením sa a nevyhýbaním sa ich bolesti. Týmto sa vynoria pocity láskavosti oproti trpiacim a vôľa zmiernenia ich utrpenia (Wispe, 1991). Zahŕňa tiež trpezlivosť, láskavosť, nesúdiace pochopenie a uznávanie tej myšlienky, že nikto nie je dokonalý a každý človek robí chyby. Podobne, seba-súcit znamená byť otvoreným pre svoje vlastné utrpenie a byť z toho dojatý, prežívať pocity starostlivosti a láskavosti voči sebe samému, mať prijímací a nesúdiaci postoj voči svojim nedostatkom a chybám a uznávanie toho, že utrpenie a bolesť je súčasťou života každého človeka. Je relevantný pri zvažovaní osobných nedostatkov, chýb a zlyhaní a tiež pri konfrontácii s bolestivými životnými situáciami, ktoré sú mimo našu kontrolu. Najdôležitejším aspektom seba-súcitu je, že so sebou láskavo zaobchádzame aj v ťažkých časoch (Neff, 2003). To do akej miery vieme byť súcitný so sebou odráža tak mieru toho ako vieme byť súcitný voči ostatným, čiže aj voči svojim klientom. Jeden z prvých signálov, ktorý úzko súvisí s podcenením signálov nedostatočnej starostlivosti o seba je vyčerpanie súcitu. Vyčerpanie súcitu tak ako aj iné druhy vyčerpania, redukujú našu kapacitu alebo záujem znášať utrpenie druhých ľudí. V posledných rokoch sa výskumu tohoto fenoménu a jeho vplyvu na psychológov, psychoterapeutov a samotný psychoterapeutický proces a jeho efektivitu venovalo množstvo autorov (Craig & Sprang, 2010; Crozier, 2014; Figley, 2002). Pri vyčerpaní súcitu u psychoterapeuta je tak jeho práca do značnej miery ovplyvnená týmto jeho rozpoložením, čo jeho klienti vnímajú a môže to u nich následkom takéhoto vzťahovania sa, vyvolávať pocity odmietnutia, nezáujmu, rezignácie a dokonca zúfalstva. Pri syndróme vyhorenia sa jedná už o dlhodobé zanedbávanie starostlivosti o seba a nesledovanie signálov svojho psychického stavu a motivácie. Ruhwandl (2007) popisuje vyhorenie ako emocionálne a fyzicky vyčerpávajúci stav, ktorý vedie k emocionálnemu sa dištancovaniu od seba samého a iných osôb a je sprevádzaný zreteľným obmedzením výkonnosti. Tento stav sa pritom vyvíja počas dlhšieho časového obdobia, počas ktorého je človek v práci centrovaný na úzky

okruh úloh a iné neguje, pričom dochádza k podstatne väčšiemu výdaju energie, než je jej príjem. Prejavuje sa stratou energie, ideálov, čo následne vedie k stagnácii, frustrácii a apatii – dochádza k bagatelizácii vlastného psychického a fyzického ochabovania, resp. k jeho popieraniu (Jenkins & Baird, 2002). Zanedbateľné nie sú ani často nie ľahko dešifrovateľné rozličné psychosomatické signály.

Formy psychohygieny

V tejto časti uvádzame len niektoré vybrané formy psychohygieny. K tomu aby sme vôbec vedeli, že je potrebné sa o seba postarať je dôležité rozvíjať sebareflexiu a sebamonitorovanie, ktoré nám umožňujú lepší kontakt so sebou samým - svojim telom a pocitmi. Takáto sebareflexia môže prebiehať formou denníka, či večernou rekapituláciou celého dňa, pri ktorej si uvedomujeme svoje tendencie, emócie a činy, ktoré sme počas dňa prežívali a vykonávali (Kottler, 2013). Jedna z najúčinnejších foriem psychohygieny, prebieha prostredníctvom supervízie (Clarkson, 1998). Supervízia môže byť teda veľmi dôležitou súčasťou starostlivosti o seba a umožňuje zostať otvorený novému učeniu, a je tiež nevyhnutnou súčasťou neustáleho vývoja pomáhajúceho, jeho sebauvedomeniu a odhodlaniu sa ďalej vyvíjať. Supervízia môže pomôcť vystúpiť z bludného kruhu tvoreného pocitmi vyčerpania, ktoré vedú k úpadku štandardov práce, z čoho vznikajú pocity viny a vlastnej neschopnosti, čo potom vedie k ďalšiemu poklesu štandardov a tak ďalej (Craig & Sprang, 2010). Z hľadiska psychohygieny je pre psychoterapeuta dôležitá jeho neustála práca na sebe a odborne môže prebiehať okrem supervízie aj v ďalšej po výcvikovej psychoterapii a sebavzdelávaní. Viacerí autori v poslednom období uvádzajú dôležitosť psychohygieny nielen dôsledným nastavením si svojich profesionálnych hraníc prostredníctvom asertívneho komunikovania emócií (Kottler, 2013), ale aj rozvíjaním seba-súcitu, súcitu a empatie pomocou meditácie zameranej na všímavosť (Neff, 2003). Všímavosť môžeme stručne definovať ako schopnosť nezaujate zaznamenávať psychické a telesné fenomény (myšlienky, pocity, nálady atď.) prežívané v prítomnom okamihu. Všímavosť zaujíma voči prežívanej skúsenosti akceptujúci, otvorený a láskavo zvedavý postoj (Benda, 2011). V rámci psychohygieny je významným faktorom aj dodržiavanie zdravých stravovacích, pitných a spánkových návykov, ktoré sa týkajú primárnej biologickej roviny starostlivosti o seba. K psychohygiene patrí aj pravidelná relaxácia, ktorá predstavuje výbornú formu kontaktu s telom. Je to postup, ktorý umožňuje vedomou cestou ovplyvniť psychický a fyzický stav, navodiť stav kľudu, pohody a zlepšovať odolnosť pri záťaži (Vávrová & Pastucha, 2013).

Rovnako sú dôležité aj rozličné kompenzačné a komplementárne pohybové činnosti, či už formou športu, jogy, tanca a podobných voľnočasových aktivít.

ZÁVER

Psychoterapia je psychicky náročná činnosť a psychoterapeuti si tak potrebujú vyvinúť uvedomenie a vnútornú silu, aby boli schopní zvládať mnohé profesijné riziká, ktoré k nej neodmysliteľne patria. V súčasnosti je téma psychohygieny ešte stále do veľkej miery zanedbávaná (Kottler, 2013). Sme presvedčení, že je dôležité dostať ju do povedomia nielen psychologickej a psychoterapeutickej obce, ale aj všetkým odborníkom, ktorí sú v pomáhajúcich profesiách. Psychoterapia sa realizuje aj v iných oblastiach psychologickej práce a psychohygiena je dôležitá pre všetky oblasti. Aktívne a vedomejšie začlenenie vyššie uvedených psychohygienických postupov do každodenného života by tak mohlo byť dobrou prevenciou voči negatívnym dopadom distresu na psychoterapeuta.

LITERATÚRA

Bedrnová, E. et al.. (1999). *Duševní hygiena a sebeřízení*. Praha: Fortuna.

Benda, J. (2011). Přínos meditace pro psychoterapeuty. Rozvíjení terapeutových kvalit pozitívně ovlivňujících výsledek psychoterapie. *Psychoterapie, 5*(5), 14-25.

Clarkson, P. (1998). Supervision in counselling, psychotherapy and health. *European Journal of Psychotherapy, Counselling & Health*, *1*(2), 195.

Craig, C. D., & Sprang, G. (2010). Compassion satisfaction, compassion fatigue, and burnout in a national sample of trauma treatment therapists. *Anxiety, Stress & Coping*, *23*(3), 319-339.

Crozier, D. (2014). Self-compassion. An introduction to self-compassion and its relevance in Gestalt therapy. *Gestalt Journal of Australia & New Zealand*, *10*(2), 85-108.

Emerson, S., & Markos, P. A. (1996). Signs and symptoms of the impaired counselor. *Journal of Humanistic Education and Development*, *34*(3), 108-17.

Figley, C. R. (2002). Compassion fatigue: Psychotherapists' chronic lack of self care [SUP 1]. *Journal of Clinical Psychology*, *58*(11), 1433-1441.

Jenkins, S. R., & Baird, S. (2002). Secondary traumatic stress and vicarious trauma: A validational study. *Journal of Traumatic Stress*, *15*(5), 423.

Kondáš, O. (1981). *Psychohygiena všedného dňa*. Martin: Osveta.

Kottler, J. (2013). *Profesní psychohygiena terapeuta*. Praha: Portál.

Křivohlavý, J. (2003). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.

Luquette, J. (2007). Stress, compassion fatigue, and burnout: Effective self-care techniques for oncology nurses. *Oncology Nursing Forum*, *34*(2), 490.

Neff, K. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self & Identity*, *2*(2), 85.

Prochaska, J., & Norcross, J. (1999). *Psychoterapeutické systémy – průrez teoriemi*. Praha: Grada.

Ruhwandl, D. (2007). *Erfolgreich ohne auszubrennen* (p.15). Klett-Cotta, 1. Auflage, Stuttgart.

Schwartz, B., & Flowers, J. V. (2007). *Ako zlyháva terapeut*. Trenčín: Vydavateľstvo F.

Schmidbauer, W. (2015). *Syndróm pomocníka*. Praha: Portál.

Vávrová, P., Pastucha, D. (2013). Psychohygiena (nejen) jako prevence syndromu vyhoření u zdravotnického management. *Occupational Medicine / Pracovní Lékarství*, *65*(1/2), 53-58.

Wispe, L. (1991). *The psychology of sympathy*. New York: Plenum.

Zeig, J. K. (2005). *Umění psychoterapie*. Praha: Portál.

SMYSL PRO SOUDRŽNOST U DIABETIKŮ S DM1T

SENSE OF COHERENCE IN DM1 DIABETICS

Stanislav Pelcák

Katedra sociální patologie a sociologie, Univerzita Hradec Králové

stanislav.pelcak@uhk.cz

Abstrakt

Studie u diabetiků s DM1T zpřesňuje protektivní roli SOC při expozici diabetickému stresu, ověřuje roli psychické odolnosti v adherenci ke zdravému životnímu stylu a při kompenzaci DM. Metody: SOC 29 (Antonovsky, 1993), Diabetes Distress Scale (Polonsky & Fisher, 2005), Stress Profile (Nowack, 2006), Sebeposuzovací stupnice deprese (Zung, 1991). Zhodnocení deprese (SDSi) potvrzuje přítomnost zřetelně vyjádřené až těžké deprese u 23 % diabetiků, vyšší míru diabetického distresu vykazuje 22 % souboru. Statisticky signifikantní vztahy byly zjištěny mezi depresí a diabetickým distresem (r = 0,57), emocionálním distresem (r = 0,55), distresem souvisejícím s léčebným režimem (r = 0,43), interpersonálním stresem souvisejícím s DM (r = 0,57) a distresem souvisejícím s lékařem (r = 0,26). Statisticky signifikantní vztahy byly zjištěny mezi distresem a depresí (r = 0,41), mezi distresem a diabetickým distresem (r = 0,42). Statisticky významný vztah byl zjištěn mezi SOC a SDSi (r = -0,80). Byl zjištěn signifikantní vztah mezi SOC a celkovým skóre DDS (r = -0,59), vyšší hodnoty SOC negativně korelují s jednotlivými subškálami DDS.

Klíčová slova: smysl pro soudržnost; distres související s diabetem; adherence

Abstract

The study of DM1T patients specifies the protective role of the SOC during the exposure to diabetic distress, and verifies the role of psychological hardiness in relation to the adherence to healthy lifestyle and the compensation of DM. Methods: SOC 29 (Antonovsky, 1993), Diabetes Distress Scale (Polonsky & Fisher, 2005), Stress Profile (Nowack, 1999), Zung Self-Rating Depression Scale (Zung, 1991).The analysis of depression quantified by the SDS index (SDSi) confirmed the prevalence of marked and severe depression in 23 % diabetics; higher rate of diabetic distress showed 22 % of the sample. Statistically significant relationships were found between depression and diabetes distress (r = 0.57), emotional burden (r = 0.55), regimen-related distress (r = 0.43), interpersonal distress related to DM (r = 0.57), and the physician-related distress (r = 0.26). Significant correlations were found between general distress and depression (r = 0.42). Statistically significant relationship was found between the SOC and the SDSi (r = -0.80). The SOC significantly correlated with the global score of DDS (r = -0.59); higher values of the SOC correlated negatively with the subscales of DDS.

Key words: sense of coherence; diabetes distress; adherence

ÚVOD

Diabetes mellitus (DM) představuje heterogenní chronické onemocnění, které má přes různorodou etiopatogenezi pro všechny pacienty jedno společné: od zjištění nemoci musí pacient neustále brát v úvahu svůj metabolický stav. Závažný problém v životě diabetika představují také deprese a distres. Depresivní symptomy mohou být spojeny se sníženou adherencí k diabetické dietě a užívání perorálních antidiabetik, s narušenými funkčními schopnostmi a zvýšenými náklady na zdravotní péči. Podle Tůmy a Čápa (2007, p. 420) depresivní poruchou trpí přibližně 30 % nemocných s DM (28 % diabetických žen a 18 % mužů s DM – převaha žen s DP je obdobná jako v nediabetické populaci). Vztah mezi DM a depresí je dle uvedených autorů nejčastěji testován prostřednictvím dvou hypotéz: a) k depresi vedou neurochemické změny způsobené diabetem nebo jeho léčbou; b) deprese jako následek psychosociální zátěže, které jsou diabetici vystaveni. Výsledky aktuální odborné diskuse naznačují, že u DM2T není deprese pouze sekundární emoční odpovědí na chronické a komplikované onemocnění, ale že se jedná o nezávislý rizikový faktor vzniku diabetu 2. typu. U DM1T rozvoj endokrinní poruchy obvykle předchází první epizodu deprese. Podle metaanalýzy 11 studií (Nouwen et al., 2010) vykazují pacienti s DM oproti zdravé populaci o 24 % vyšší riziko deprese.

Současná diabetologie poukazuje na negativní roli distresu při kompenzaci DM. Autoři longitudinální studie Fisher et al. (2008) zjišťují vysokou prevalenci komorbidních poruch a persistenci depresivního ladění a distresu souvisejícím s DM v čase. Stres je spojen s aktivací hypotalamo-pituito-adrenální osy a s uvolněním katecholaminů, glukokortikoidů, růstového hormonu a glukagonu, které působí proti hypoglykemickému efektu inzulinu zvyšováním koncentrace krevní glukózy. Zvýšené uvolňování těchto hormonů v odpovědi na psychologický stres u depresivních nemocných může být jedním z pojítek mezi depresí a DM (Tůma & Čáp, 2007). Dle Pibernik-Okanovic et al. (2008) psychosociální proměnné persistentně přispívají k depresivním symptomům u pacientů s DM2T. Fisher, Glasgow a Strycker (2010) zjišťují u 51,3 % diabetiků (N = 463) významnou míru tzv. distresu souvisejícího s diabetem (měřeno DDS). 75,4 % pacientů splňujících kritéria pro klinickou depresi zároveň udávalo zvýšený distres související s diabetem. Deprese a subdeprese predikují zvýšené problémy s životosprávou související s diabetem (Dirmaier et al., 2010).

Z hlediska efektivní komplexní léčby diabetu mellitus 1. typu (DM1T) je vhodné zohledňovat velice variabilní podíl rizikových a protektivních faktorů životního stylu na etiopatogenezi, průběhu a výsledku dlouhodobé léčby u konkrétního jedince. Zvládání nemoci souvisí s jeho sebepojetím a se schopností vnímat životní situace a situační kontexty jako

zvládnutelné. Klíčovým pojmem pro tuto schopnost je podle Mareše (2009) smysl pro soudržnost (Sense of Coherence). Smysl pro soudržnost má klíčovou funkci při úspěšném zvládání všudypřítomných životních stresorů a také při udržování celkového zdraví. (Flensborg-Madsen, Ventegodt, & Merrick, 2006). Vztahy mezi smyslem pro soudržnost (SOC) a vybranými koreláty zdraví u různých souborů neklinické populace uvádí Pelcák (2013).

Cíle pilotní studie reagují na aktuální potřeby diabetologické praxe: 1. zpřesnit vazby mezi depresí a diabetickým distresem; 2. ověřit protektivní roli SOC při expozici diabetickému distresu; 3. ověřit roli SOC v adherenci ke zdravému životnímu stylu u diabetiků.

Výzkumný soubor

Výzkumný vzorek „DIASport“ zahrnuje 60 diabetiků (DM1T) z celkového počtu všech aktuálně registrovaných členů Svazu diabetiků DiaSport Česká republika (N = 126), kteří pozitivně reagovali na oslovení výzkumníkem a řádně vyplnili časově náročnou testovou baterii. Sběr dat proběhl v letech 2014-15. Soubor tvořilo 21 mužů (35 %) a 39 (65 %) žen. Průměrný věk diabetiků = 36,32 ± 11,7. Délka trvání léčby DM od zjištění nemoci dosahovala 16,7 let ± 10,22. 26,7 % diabetiků používá inzulinové pero, inzulinovou pumpu používá 38 (63,3 %) diabetiků.

Výzkumné metody

Pro posouzení psychické odolnosti/vulnerability diabetika byl použit Dotazník nezdolnosti SOC 29. Škála měří celkovou koherenci (soudržnost) životní orientace jedince a dimenze: Comprehensibility (11 položek), Manageability (10 položek), Meaningfulness (8 položek). SOC 29 efektivně predikuje proaktivní zvládání akutního a chronicky působícího stresu, selhávání a zdravotní problémy při expozici stresu. Pelcák (2012) uvádí hodnoty smyslu pro soudržnost u různých souborů české populace (N = 2757). Koeficient vnitřní konzistence Cronbachovo α = 0,89. Aplikační možnosti české mutace metody (SOC 29) v prevenci a podpoře zdraví podrobněji ověřil Pelcák (2013).

Dotazník Stress Profile poskytuje informace o zvycích, specifickém životním stylu a chování jedince, jež ovlivňují proces zdraví a nemoci při expozici stresu: I. stres zahrnuje 6 kategorií stresorů (zdraví, práce, finanční situace, rodina, společenské vlivy, životní prostředí). II. zdravotní návyky a pravidelné aktivity přispívající k fyzické i psychické pohodě (cvičení, režim odpočinek a spánku, jídlo/výživa, prevence). III. spokojenost se sociální oporou (nadřízený, kolegové, partner/ka, příbuzní a přátelé). IV. rysy chování typu A.

V. škála kognitivní nezdolnosti (29) položek. VI. copingové strategie (pozitivní pohled, negativní pohled, minimalizace hrozeb a zaměřenost na problém). VII. psychická pohoda za poslední 3 měsíce. Každá oblast může být interpretována jako relativně nezávislý faktor, který ovlivňuje vztahy stres-jedinec-zdraví.

Pro zhodnocení psychosociálního stresu u diabetiků byla použita česká mutace dotazníku Diabetes distress scale (Polonsky & Fisher, 2005). Škála pro hodnocení diabetického stresu (DDS) mapuje čtyři domény distresu souvisejícího s diabetem: emoční zátěž, distres související s lékařem, distres související s léčebným režimem a interpersonální (s diabetem související) distres. Dle autorů má DDS konzistentní, zobecnitelnou faktorovu strukturu a dobrou vnitřní reliabilitu a validitu, a je hodnotným nástrojem měření emočního distresu souvisejícího s diabetem ve výzkumu i klinické praxi. Vnitřní validita DDS a jeho čtyř subškál vyšla dostatečná ($\alpha > 0,87$) a průměrná korelace mezi 17-položkovým celkovým skóre a čtyřmi subškálami ($r = 0,82$). Nejvyšších průměrných celkových skórů v DDS dosahovali uživatelé inzulínu, nejnižší skóry měli pacienti na dietě ($p < 0,001$).

Pro zhodnocení depresivní symptomatologie byla použita Self-rating depression scale-SDS, (Zung, 1972). Deprese je autorem definována jako syndrom současně se vyskytujících příznaků a známek z oblasti nálady, somatické, psychomotoriky a psychiky. Každá položka SDS odráží určitý charakteristický rys deprese. Všech 20 položek dohromady zahrnuje příznaky deprese v jejich plné šíři. SDS je určena pouze k popisu deprese ve smyslu onemocnění nálady. Stupnice SDS je dle Zunga určena pro kvantitativní zhodnocení intenzity deprese bez ohledu na její typ, SDS index je procentuálním vyjádřením deprese (globální klinický dojem).

VÝSLEDKY A DISKUSE

Deprese a distres u diabetiků DIASport

Tabulka 1 Depresivní symptomatologie u diabetiků

SDS index	Globální klinický dojem (CGI)	četnost	%
méně než 50	normální, nejeví známky deprese	32	54
50-60	známky minimální, lehké deprese	14	23
60-69	středně silná až zcela zřetelně vyjádřená deprese	9	15
70 a více	těžká až extrémně těžká deprese	5	8

Komentář: Průměrná hodnota deprese u diabetiků „DIA Sport“ kvantifikovaná SDS indexem byla 50,32 ±12,44. Vnitřní konzistence položek SDS pro zkoumaný vzorek Cronbachova αSDS = 0,88. U 54 % diabetiků byl zjištěn asymptomatický nález, oproti tomu u 15 % diabetiků byla zjištěna středně silná až zřetelně vyjádřená deprese, u 8 % těžká deprese. Závažnost depresivní symptomatologie významně ovlivňuje kompenzaci DM i kvalitu compliance. De Groot, Anderson, Freedland, Clouse a Lustman (2001) zjišťují statisticky významný a konzistentní vztah deprese k diabetickým komplikacím (diabetická retinopatie, nefropatie, neuropatie, makrovaskulární komplikace a sexuální dysfunkce). 56 % subjektů DIASport neuvedlo žádné zdravotní komplikace, naopak 44 % uvádí 1 a více zdravotních komplikací. Nejčastěji se vyskytovala neuropatie, hypertenze, retinopatie, nefropatie a syndrom diabetické nohy.

Tabulka 2 Diabetický distres u diabetiků

	DDS	emoční distres	distres (lékař)	distres (režim)	interpers. distres
Průměr	2,32	2,51	1,82	2,56	2,30
Medián	2,20	2,40	1,50	2,40	2,00
SD	0,92	1,16	0,97	1,17	1,34
Min.	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Max.	4,9	5,8	5,0	6,0	6,0

Komentář: Vnitřní konzistence (Cronbachova alfa) dotazníku DDS u položek celkového distresu a subškál: $\alpha_{DDS} = 0{,}931$, $\alpha_{emoc} = 0{,}898$, $\alpha_{lékař} = 0{,}872$, $\alpha_{režim} = 0{,}904$, $\alpha_{int} = 0{,}896$. Průměrný skór 3 a více u každé z domén, včetně celkového skóru považují Polonsky a Fisher (2005) za klinicky významnou míru stresu. Průměrná hodnota celkového skóru distresu byla 2,32 ± 0,92. U 78 % diabetiků byla zjištěna celková hodnota DDS ≤ 3, vyšší míru diabetického distresu vykazuje 22 % diabetiků. Psychický stres související s onemocněním je závažným problémem, který komplikuje celkový zdravotní stav jedince. Stresující je zejména životní rytmus vynucený onemocněním, strach z těžkých hypoglykémií, střídání fází zlepšení a zhoršení zdravotního stavu, obavy z progrese onemocnění a z pozdních komplikací DM. Tůma a Čáp (2007) konstatují, že kontrola glykémie je horší u diabetiků, kteří jsou vystaveni expozici stresu. Není však jasné, zda stres přímo ovlivňuje metabolické regulace, nebo zda jedinci ve stresu léčbu zanedbávají.

V souvislosti s úspěšností kompenzace DM1T jsou důležité vztahy mezi distresem a depresivní symptomatologií. Statisticky signifikantní vztahy byly zjištěny mezi depresí

vyjádřenou SDSi a doménami distresu souvisejícího s diabetem: SDSi a celkovým diabetickým distresem (r = 0,57), mezi SDSi a emocionálním distresem (r = 0,55), mezi SDSi a distresem souvisejícím s léčebným režimem (r = 0,43), mezi SDSi a interpersonálním stresem souvisejícím s DM (r = 0,57), mezi SDSi a distresem souvisejícím s lékařem (r = 0,26). Statisticky signifikantní vztahy byly rovněž zjištěny mezi distresem za období 3měsíců (měřeno položkou dotazníku STRESS PROFILE) a depresí (r = 0,41). Obdobně mezi stresem a celkovým diabetickým distresem (r = 0,42), emoční zátěží (r = 0,38), distresem souvisejícím s léčebným režimem (r = 0,38), interpersonálním (s diabetem souvisejícím) distresem (r = 0,43). Nebyl zjištěn statisticky signifikantní vztah mezi distresem a stresem souvisejícím s lékařem. Statisticky signifikantní vztahy byly shodně s autory škály zjištěny mezi celkovým diabetickým distresem a všemi doménami: DDSem (r = 0,84), DDSlek (r = 0,61), DDSreg (r = 0,90) i DDSint (r = 0,81).

Vztah SOC k vybraným korelátům zdraví u diabetiků

Tabulka 3 Vztahy mezi smyslem pro soudržnost a diabetickým distresem

	SOC	DDS	DDS_{em}	DDS_{lek}	DDS_{reg}	DDS_{int}
SOC	1					
DDS	-.59**	1				
DDS_{em}	-.50**	.84*	1			
DDS_{lek}	-.46**	.61**	.30*	1		
DDS_{reg}	-.51**	.90**	.65**	.46**	1	
DDS_{int}	-.51**	.81**	.62**	.31*	.68**	1

Tabulka 4 Vztahy mezi smyslem pro soudržnost a adherencí ke zdravému životnímu stylu

	SOC	ZDR	CVI	ODP	JID	PRV	ARC
SOC	1						
ZDR	0.56**	1					
CVI	0.24	0.31*	1				
ODP	0.23	0.56**	-0.21	1			
JID	0.66**	0.84**	0.24	0.36**	1		
PRV	0.34**	0.83**	0.00	0.37**	0.56**	1	
ARC	0.11	-0.58**	-0.05	0.27*	0.41**	-0.71**	1

Komentář: Vyšší hodnoty síly smyslu pro soudržnost jsou spojeny s méně intenzivním diabetickým distresem. Statisticky signifikantní vztahy byly zjištěny mezi SOC a všemi doménami DDS. Vyšší hodnoty SOC rovněž souvisejí s behaviorálními aspekty chování vedoucího ke zdraví. Statisticky signifikantní vztah ($r = 0,56$, $p < 0,001$) byl zjištěn mezi SOC a celkovým zdravím (ZDR). ZDR, která komplexně hodnotí behaviorálními aspekty životního stylu, jež podporují celkové zdraví jedince. Statisticky signifikantní vtahy byly zjištěny mezi doménami: ZDR: cvičení ($r = 0,31$), ZDR: odpočinek/spánek ($r = 0,56$), ZDR: jídlo, výživa ($r = 0,84$), ZDR: prevence ($r = 0,83$). Statisticky signifikantní vtahy byly zjištěny mezi rizikovým chováním (subškála ARC) a zdravím ($r = -0,58$). Adherenci ke zdravému životnímu stylu potvrzují také vztahy mezi SOC a subškálami celkového zdraví. Vyšší hodnoty SOC jsou u diabetiků spojeny s důslednějším dodržováním výživových (dietních) doporučení ($r = 0,66$, $p < 0,001$).

Vyšší hodnoty SOC jsou spojeny s dodržováním preventivních zdravotních a hygienických návyků ($r = 0,34$, $p < 0,01$), což může být spojeno s řadou fyzických i psychických benefitů zdravotního stavu diabetika. Jako tendence se ukazuje vztah mezi SOC a pravidelnou pohybovou aktivitou. (Subškála cvičení postihuje úroveň a četnost cvičení, které posiluje kardiovaskulární systém t. j. minimálně 2× až 3× týdně po dobu 20 - 30minut bez ohledu na fyzickou aktivitu). Fyzická aktivita zlepšuje inzulinovou senzitivitu, snižuje výskyt srdečně cévních komplikací, přispívá k redukci hmotnosti. Zvyšuje trénovanost a tím napomáhá kontrole glykémie při zátěži v běžném životě.

ZÁVĚR

Cílem komplexní léčby chronického onemocnění je umožnit pacientovi pokračovat v nezávislém životě a zachovat nebo zvyšovat subjektivní osobní pohodu jedince (well-being). Standardní součástí komplexní léčby DM by mělo být také psychologické zhodnocení diagnostiky (psychological assessment). Limitací studie je velikost souboru respondentů s nižší mírou reprezentativnosti, přesto potvrzuje předpokládanou protektivní roli SOC při zvládání chronického onemocnění. Vyšší hodnoty smyslu pro soudržnost souvisejí s méně intenzivním diabetickým distresem a méně závažnými projevy depresivní symptomatologie. Rovněž souvisejí s tzv. adherencí ke zdravému životnímu stylu, dostatečná kontrola DM může zprostředkovaně snižovat intenzitu diabetického distresu, závažnost depresivní symptomatologie i riziko následných zdravotních komplikací. Psychická odolnost diabetika specificky ovlivňuje autoplastický obraz nemoci a její přijetí, subjektivní pohodu, kvalitu

compliance, dlouhodobou kompenzaci diabetu i aktuální průběh onemocnění. Slabý smysl pro soudržnost, jako možný ukazatel psychické vulnerability může být rizikovým faktorem dekompenzace a komorbidity DM.

Zhodnocení vnitřních a vnějších zdrojů zvládání v kontextu celkového životního stylu pacienta umožňuje lépe pochopit individuální příběh života s chronickým onemocněním a vytváří prostor pro cílenou psychosociální intervenci (edukace, poradenství a psychoterapie) jako součást komplexní péče o diabetika.

LITERATURA

Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the sense of coherence scale. *Social Science and Medicine, 36*(6), 725-733.

De Groot, M., Anderson, R., Freedland, K. E., Clouse, R. E., & Lustman, P. J. (2001) Association of depression and diabetes complications: A meta-analysis. *Psychosomatic Medicine*, *63*(4), 619-630.

Dirmaier, J., Watzke, B., Koch, U., Schulz, H., Lehnert, H., Pieper, L., & Wittchen, H. (2010). Diabetes in primary care: Prospective associations between depression, nonadherence and glycemic control. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 79(3), 172-8.

Fisher, L., Glasgow, R. E., & Strycker, L. A. (2010). The relationship between diabetes distress and clinical depression with glycemic control among patients with type 2 diabetes. *Diabetes Care*, 33(5), 1034-6.

Fisher, L., Skaff, M. M., Mullan, J. T., Arean, P., Glasgow, R., & Masharani, U. (2008). A longitudinal study of affective and anxiety disorders, depressive affect and diabetes distress in adults with type 2 diabetes. *Diabetic Medicine: A Journal of the British Diabetic Association*, 25(9), 1096-1101.

Flensborg-Madsen, T., Ventegodt, S., & Merrick, J. (2006) Sense of coherence and physical health. Testing Antonovsky's theory. *TSW Holistic health & medicine*, *1*, 248 -55. Quebec: Scientific World.

Mareš, J., Vachková, E. (2009). *Pacientovo pojetí nemoci I*. Brno: MSD.

Nouwen, A., Winkley, K., Twisk, J., Lloyd, C. E., Peyrot, M., Ismail, K., & Pouwer, F. (2010). Type 2 Diabetes Mellitus as a risk factor for the onset of depression: A systematic review and meta-analysis. *Diabetologia, 53*(12), 2480-2486.

Pelcák, S. (2013). *Osobnostní nezdolnost a zdraví*. Hradec Králové: Gaudeamus.

Pelcák, S., & Chaloupka J. (2012). Psychická odolnost a subjektivně vnímaný distres u osob profesně exponovaných stresovým situacím. *Pracovní Lékařství*, *64*(2-3), 71 -77.

Pibernik-Okanovic, M., Begic, D., Peros, K., Szabo, S., & Metelko, Z. (2008). Psychosocial factors contributing to persistent depressive symptoms in type 2 diabetic patients: A Croatian survey from the European depression in diabetes research consortium. *Journal of Diabetes and its Complications*, *22*(4), 246-53.

Polonsky, W. H., Fisher, L., Earles, J., Dudl, R. J., Lees, J., Mullan, J., et al. (2005). Assessing psychosocial distress in diabetes: Development of the Diabetes distress scale. *Diabetes Care*, *28*, 626-631.

Tůma, I., & Čáp, J. (2007) Diagnostika a léčba psychických chorob v endokrinologii. In E. Herman, J. Praško, & D. Seifertová a kol. (Eds.). *Konziliární psychiatrie*. Praha: Medical Tribune.

Zung, W. W. (1972). The Depression Status Inventory: An adjunct to the Self-Rating Depression Scale: *Journal of Clinical Psychology, 28*(4), 539-543.

ČRTOVÁ EMOCIONÁLNA INTELIGENCIA A HODNOTY

THE TRAIT EMOTIONAL IINTELLIGENCE AND PERSONALITY VALUES

Vladimír Salbot

Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

vladimir.salbot@umb.sk

Abstrakt

Vzhľadom k tomu, že črtová emocionálna inteligencia je pomerne nový psychologický konštrukt, autor hľadá súvislosti medzi črtovou emocionálnou inteligenciou a hodnotami človeka. Výskumu sa zúčastnilo 120 respondentov z učiteľských fakúlt UMB v Banskej Bystrici. Ako výskumné metodiky boli použité dotazník črtovej emocionálnej inteligencie (TEIQue – dospelá plná verzia, autor K.V. Petrides, 2009), dotazník HO-PO-MO od J. Vonkomera (1991) a Orientačný inventár životných smerovaní, ktorý vychádza z desiatich hodnotových typov S. Schwartza (upravil V. Poliach & V. Salbot, 2007). Výsledky výskumu ukázali, že existuje štatisticky významný stredne silný vzťah medzi hodnotovým životným smerovaním univerzalizmus a faktorom emocionality črtovej emocionálnej inteligencie (r = 0,398***). Ostatné vzťahy medzi životnými smerovaniami, hodnotovými orientáciami a črtovou emocionálnou inteligenciou, jej faktormi boli slabé.

Kľúčové slová: hodnoty; hodnotová orientácia; hodnotové typy; črtová emocionálna inteligencia

Abstract

The trait emotional intelligence is new construct relatively considering to author is trying to finding relations between trait emotional intelligence and personality values. The research sample consisted of 120 participants from faculties of education UMB in Banská Bystrica. The Questionnaire TEIQ (adult version – K.V. Petrides, 2001), the Questionnaire HO-PO-MO (J. Vonkomer, 1991) and the Indicative inventory life direction derived from ten types Schwartz´s values (modified by V. Poliach & V. Salbot, 2007) were used as a research methods. Research results have shown the existence of statistically significant moderate relationship between the life's personality value of the Universalism and the trait emotional intelligence factor – Emotionality (r = 0.398***). The other relationships between life directions, value types and the factors of trait emotional intelligence were very low.

Key words: values; values orientation; value types; trait emotional intelligence

ÚVOD

Hodnoty považujeme za dôležitú súčasť osobnosti. Dávajú sa do súvislostí s mravnou a motivačnou štruktúrou osobnosti. Mravná stránka osobnosti (charakter) je z pohľadu pozitívnej psychológie spájaná so všeľudskými hodnotami. Presadzovanie hodnôt v individuálnom živote človeka vytvára silnú motiváciu správania. Z tohto pohľadu môžeme považovať hodnoty za významné regulátory prežívania a správania. Vzhľadom k tomu, že sa už dlhšiu dobu zaoberáme problematikou hodnôt, predkladáme vlastnú definíciu. „Osobná hodnota je relatívne stabilné generalizované subjektívne posudzovacie kritérium ľubovoľných psychických obsahov, ktoré sa prejavuje prežívaním ich (1) dôležitosti a (2) žiadúcnosti/ nežiadúcnosti“ (Poliach & Salbot, 2007, p. 50).

Už tradične sa skúmajú vzťahy hodnôt a čŕt osobnosti. Ide o ich súlad, alebo sa môže vyskytnúť disonancia medzi hodnotami a vlastnosťami osobnosti. Pri našich úvahách sa opierame o autorov S. J. Dollingera. F. T. Leonga a S. Ulicneho (1996), ktorí konštatovali, že hodnoty sa zbližujú s osobnostnými črtami. Potvrdzujú to napr. štúdie autorov W. Bilsky a S. H. Schwartz (1994), S. Roccas, L. Sagiv, S. H. Schwartz a A. Knafo (2002), A. Aluja a L. F. García (2004) .

Zaujímalo nás, ako súvisia hodnoty s emocionalitou osobnosti. P. Prunner (2002) konštatuje, že hodnota v sebe obsahuje kognitívnu, konatívnu a emocionálnu zložku. Už dlhší čas sa zaoberáme problematikou črtovej emocionálnej inteligencie. Rozhodli sme sa preto preskúmať, aký je vzťah tohto psychologického konštruktu k hodnotám. Vychádzali sme z modelu črtovej emocionálnej inteligencie od K. V. Petridesa. Jeho prístup sa považuje za najprepracovanejší model črtovej emocionálnej inteligencie vo svete. Petrides a jeho spolupracovníci chápu emocionálnu inteligenciu ako konštelácíu seba pripísaných schopností a behaviorálnych dispozícií súvisiacich s emocionalitou osobnosti (Petrides, Pita, & Kokkinaki, 2007).

V nami sledovanej psychologickej literatúre sme našli len jednu zahraničnú štúdiu, ktorá riešila vzťahy črtovej emocionálnej inteligencie a hodnôt (Athota & O‘Connor, 2014). Na skúmanie črtovej emocionálnej inteligencie použili Schutteho Sebavýpoveďový test emocionálnej inteligencie, ktorý meria 4 dimenzie: percepcia emócií, riadenie vlastných emócií, riadenie emócií druhých a využitie emócií. Na meranie hodnotových typov použili Schwartzovu metodiku (SVS). Črty riadenie vlastných emócií a riadenie emócií druhých veľmi slabo korelovali (zväčša negatívne) s hodnotami konformita, stimulácia a hedonizmus. Výsledky ale naznačili, že vyhýbanie sa poškodeniu (Cloningerova dimenzia temperamentu)

nepriamo ovplyvňuje hodnoty konformita, stimulácia, hedonizmus cez emocionálne črty osobnosti (riadenie vlastných emócií a riadenie emócií druhých).

Vzťahy medzi hodnotovými typmi a črtovou emocionálnou inteligenciou na vzorke 101 adolescentov sme riešili v bakalárskej práci (Piliarová, 2015). Na skúmanie hodnotových typov sme použili Orientačný inventár životných smerovaní (Poliach & Salbot, 2007). Orientačný inventár vychádza zo Schwartzových hodnotových typov. Na skúmanie vlastností a faktorov emocionality osobnosti sme použili dotazník TEIQue - dospelá verzia (Petrides, 2009). Nezistili sme skoro žiadne súvislosti. Štatisticky významná ale slabá korelácia bola medzi faktorom emocionalita dotazníka TEIQue a hodnotou univerzalizmus r = 0,217*, mocou r = -0,238*, stimuláciou r = 0,231*. Faktor sociability dotazníka TEIQue koreloval s hodnotou konformita r = -0,224*, hedonizmus r = 0,266** a stimulácia r = -0,224*. Globálna črtová emocionálna inteligencia štatisticky významne korelovala len s hodnotou stimulácia r = 0,198*.

Výskumným problémom bolo, ako súvisí črtová emocionálna inteligencia s hodnotami.

Metóda

Cieľom výskumu bolo skúmať vzťahy medzi črtovou emocionálnou inteligenciou (Petrides) a hodnotovými typmi (Schwartz) a hodnotovými orientáciami (dotazník HOPOMO).

Na základe cieľa výskumu sme sformulovali nasledujúce výskumné otázky:

1. Ktoré hodnotové typy budú viac súvisieť s črtovou emocionálnou inteligenciou, jej faktormi a ktoré menej?
2. Ktoré hodnotové orientácie budú viac súvisieť s črtovou emocionálnou inteligenciou, jej faktormi a ktoré menej?

Výskumnú vzorku tvorilo 120 respondentov z učiteľských fakúlt UMB v Banskej Bystrici. Z toho bolo 23 mužov a 88 žien. Priemerný vek respondentov bol 21,38 roka.

Výskumné metodiky

Na zistenie premenných črtovej emocionálnej inteligencie sme použili dotazník TEIQue, dospelá plná verzia od autora K. V. Petridesa. Dotazník meria celkovú úroveň črtovej emocionálnej inteligencie, štyri faktory – well-being, emocionalita, sociabilita, sebakontrola

a 15 dimenzií – adaptabilita, sebamotivácia, zvládanie stresu, impulzivita, regulácia emócií, vzťahová kompetencia, expresia emócií, percepcia emócií, empatia, sociálna uvedomelosť asertivita, manažment emócií, sebaúcta, šťastie, optimizmus.

Na meranie hodnotových typov sme použili Orientačný inventár životných smerovaní, ktorý vychádza zo Schwartzových hodnotových typov (upravil Poliach & Salbot, 2007). Zisťuje 10 hodnotových typov: univerzalizmus, benevolencia, tradícia, konformita, bezpečie, moc, úspech, hedonizmus, stimulácia, sebariadenie.

Hodnotové orientácie sme skúmali Dotazníkom HOPOMO od J. Vonkomera (1991). Dotazník zisťuje vzdelávaciu, estetickú, mravnú, ekonomickú a sociálnu hodnotovú orientáciu.

VÝSLEDKY

Ak sa pozrieme na Tabuľku 1, jednotlivé faktory aj globálna črtová emocionálna inteligencia dotazníka TEIQue vykazovali priemernú úroveň (išlo o 7 bodovú škálu). Podobné výsledky nachádzame aj u L. Kaliskej a E. Nábělkovej (2015) na vzorke 340 žien a 172 mužov. Dáta v súbore boli normálne rozložené. Hodnoty univerzalizmus, benevolencia, bezpečie, sebariadenie, hedonizmus považovali respondenti za prevažne vyhovujúce životné smerovanie. Ostatné hodnoty považovali skôr za stredne vyhovujúce. Dáta v súbore neboli normálne rozložené. Vychádzajúc z noriem dotazníka HO-PO-MO respondenti vo vzdelávacej, estetickej, ekonomickej a sociálnej hodnotovej orientácii dosiahli 5-6 sten, v mravnej hodnotovej orientácii 3-4 sten. Dáta v súbore boli normálne rozdelené.

Tabuľka 1 Základné deskriptívne ukazovatele premenných N = 120

		Min	Max	AM	SD	Med	Šikmosť	Špicatosť
TEIQue	wellbeing	2,12	6,75	4,78	0,86	4,81	-0,17	-0,33
	sebakontrola	1,88	6,21	4,08	0,73	4,05	0,03	0,30
	emocionalita	2,73	6,82	4,81	0,72	4,72	0,19	-0,13
	sociabilita	2,59	6,91	4,50	0,68	4,41	0,58	0,70
	celková úroveň TEI	2,73	6,26	4,54	0,61	4,49	0,24	-0,04
Orientačný inventár životných smerovaní	univerzalizmus	0,00	4,00	3,03	0,92	3,00	-0,73	0,09
	benevolencia	1,00	4,00	3,15	0,89	3,00	-0,73	-0,41
	tradícia	0,00	4,00	2,11	0,88	2,00	-0,21	-0,24
	konformita	0,00	4,00	2,29	1,02	2,00	-0,27	-0,28
	bezpečie	0,00	4,00	3,11	0,88	3,00	-1,05	1,44
	moc	0,00	4,00	1,73	1,14	2,00	0,10	-0,80
	výkon	0,00	4,00	2,83	0,96	3,00	-0,66	0,11
	hedonizmus	0,00	4,00	2,91	1,04	3,00	-0,87	0,57
	stimulácia	0,00	4,00	2,68	0,96	3,00	-0,31	-0,57
	sebariadenie	0,00	4,00	3,27	0,86	3,00	-1,20	1,38
HOPOMO	vzdelávacia	18,00	49,00	35,50	6,75	36,00	-0,27	-0,38
	estetická	12,00	49,00	26,52	7,36	26,00	0,40	0,20
	mravná	17,00	42,00	32,38	4,71	32,00	-0,24	0,05
	ekonomická	14,00	51,00	30,52	7,44	30,00	0,37	-0,28
	sociálna	23,00	54,00	39,94	6,67	40,50	-0,12	-0,46

Z Tabuľky 2 a 3 vyplýva, že najsilnejšie a štatisticky významné korelácie sú medzi hodnotovým typom univerzalizmus a faktorom emocionality a globálnej črtovej emocionálnej inteligencie. Z toho usudzujeme, že pravdepodobne vyššie skóre vo faktore emocionality, ktorá je sýtená dimenziami črtová empatia (schopnosť zaujať perspektívu druhých ľudí, r = 0,444***), vzťahová kompetencia (schopnosť udržovať plnohodnotné osobné vzťahy, r =0,419***) sa spája s hodnotou univerzalizmus (dôraz na harmonický a múdry vzťah k celému svetu, ľudstvu, prírode, tolerancia, spravodlivosť, mier, krása). Ostatné vzťahy medzi faktormi TEIQue, globálnou črtovou emocionálnou inteligenciou a hodnotovými typmi sú slabé.

Viac štatisticky významných korelácií (tab.2) sme zistili medzi faktormi TEIQue, globálnou črtovou emocionálnou inteligenciou a hodnotovými orientáciami dotazníka HO-PO-MO. Vzťahy sú slabé a preto ich nebudeme psychologicky interpretovať. Prekvapilo nás,

že sociálna hodnotová orientácia nevykazovala žiadne súvislosti s črtovou emocionálnou inteligenciou a jej jednotlivými faktormi.

Tabuľka 2 Korelácie medzi dátami TEIQue a Orientačným inventárom životných smerovaní a dotazníkom HOPOMO N = 120

		TEIQue				
		wellbeing	seba kontrola	emocionalita	sociabilita	celková úroveň TEI
Orientačný inventár životných smerovaní	univerzalizmus	0,239**	0,054	0,398***	0,264**	0,310***
	benevolencia	0,232*	-0,034	0,271**	0,066	0,166
	tradícia	0,085	0,018	0,087	-0,041	0,046
	konformita	0,108	-0,104	0,171	0,055	0,073
	bezpečie	0,212*	-0,056	0,210*	0,158	0,163
	moc	-0,193*	-0,055	-0,243**	-0,008	-0,199*
	výkon	0,091	-0,002	-0,045	0,213*	0,058
	hedonizmus	0,121	-0,116	0,058	0,16	0,052
	stimulácia	0,009	0,027	-0,104	0,048	-0,023
	sebariadenie	0,087	0,004	0,209*	0,233**	0,156
HOPOMO	vzdelávacia	0,267**	0,122	0,238**	0,284**	0,283**
	estetická	-0,229**	-0,133	-0,175	-0,246**	-0,219**
	mravná	0,139	0,09	0,252**	0,203*	0,219**
	ekonomická	-0,025	0,048	-0,164	-0,034	-0,078
	sociálna	0,022	-0,092	0,091	-0,011	-0,002

*p ≤ 0,05, **p ≤ 0,01, ***p ≤ 0,001

Tabuľka 3 Korelácie medzi aspektmi faktoru emocionality a univerzalimom

univerzalizmus		
emocionalita	percepcia emócií	0,246**
	expresia emócií	0,117
	empatia	0,444***
	vzťahová kompetencia	0,419***

**p ≤ 0,01, ***p ≤ 0,001

Ďalej sme analyzovali vzťahy medzi jednotlivými aspektmi sýtiacimi faktor emocionality (percepcia emócií, expresia emócií, empatia, vzťahová kompetencia) a univerzalizmom prostredníctvom lineárnej regresnej analýzy.

Tabuľka 4 Viacnásobná lineárna regresia

		univerzalizmus				
		$F(4,119)=8,93^{***}$, $R^2_{adj.}=0,21$				
		Neštandardizované koeficienty		Štandardizované koeficienty		
		B	**Štandardná chyba**	**Beta-koeficienty**	**t**	**p**
1	(konštanta)	,623	,516		1,23	,223
	empatia	,336	,112	,324	3,00	**,003**
	vzťahová kompetencia	,329	,110	,324	2,98	**,004**
	percepcia	-,071	,126	-,062	-,566	,573
	expresia	-,128	,088	-,145	-1,459	,147

F – hodnota pre celkový F-test *p < .05, **p < .01, ***p < .001
R^2adj. – adjustovaný index determinácie

Predložený model je signifikantný ($F = 4,119 = 8,927$; $p \leq 0,001$) a predpokladá, že dimenzie percepcia emócií, expresia emócií, empatia a vzťahová kompetencia (faktor emocionality) vysvetľujú 21 % variability závislej premennej univerzalizmus. Dimenzie empatia a vzťahová kompetencia predikujú hodnotu univerzalizmus ($p \leq 0,01$).

DISKUSIA

Vychádzajúc z našich výskumných zistení konštatujeme, že okrem hodnoty univerzalizmus, ostatné hodnotové typy veľmi slabo súvisia s črtovou emocionálnou inteligenciou a jej faktormi (emocionalita, sociabilita, well-being a sebakontrola). Vzťah medzi hodnotou univerzalizmus a faktorom emocionality dotazníka TEIQue považujeme za zmysluplný. Podobne slabé vzťahy medzi hodnotovými typmi a črtovou emocionálnou inteligenciou a jej faktormi zistila Piliarová (2015). Už spomínaní autori Athota a O'Connor (2014) uvádzajú korelácie medzi riadením vlastných emócií a konformitou $r = 0,07$,

stimuláciou r = -0,10, hedonizmom r = -0,14, medzi riadením emócií druhých a konformitou r = 0,03, stimuláciou r = -0,08 a hedonizmom r = -0,14. Aj vzťahy medzi hodnotovými orientáciami získané dotazníkom HO-PO-MO a črtovou emocionálnou inteligenciou a jej faktormi sú nízke, aj keď vo viacerých prípadoch vykazujú štatistickú významnosť. Môžeme diskutovať o tom, do akej miery metodiky na skúmanie hodnotových typov a hodnotových orientácií a črtovej emocionálnej inteligencie sú vyhovujúce. Ide o sebavýpoveďové metodiky. Výskumná vzorka nebola vyvážená z pohľadu rodu. Bol použitý príležitostný výber.

ZÁVER

Konštatujeme, na základe nami získaných výsledkov, že emocionalita osobnosti nemá významné prepojenia na hodnotové typy a hodnotové orientácie. Zdá sa, že to nefunguje tak, ako je to pri vzťahoch hodnôt a osobnostných čŕt (napr. Big five). Na druhej strane sa treba zamyslieť nad tým, že v situáciách, kde sa osobnosť rozhoduje na základe preferovaných hodnôt, sú emócie výrazne zastúpené. Emocionalitu osobnosti a hodnoty považujeme za podstatné stránky osobnosti a ich vzťahy je potrebné ďalej skúmať.

LITERATÚRA

Aluja, A. & García, F. (2004). Relationships between Big Five Personality Factors and Values. *Social Behavior and Personality*, *32*(7), 619-626.

Athota, V. S., & O'Connor, P. J. (2014). How approach and avoidance constructs of personality and trait emotional intelligence predict core human values. *Learning and Individual Differences*, *31*, 51-58.

Bilsky, V., & Schwartz, S. H. (1994). Values and personality. *European Journal of Personality*, *8*, 163-181.

Dollinger, S. J., Leong, F. T. L. & Ulicny, S. K. (1996). On trait and values: With special reference to openness to experience. *Journal of Research in Personality*, *30*(2), 23-41.

Kaliská L., & Nábělková, E. (2015). *Psychometrické vlastnosti a slovenské normy dotazníkov črtovej emocionálnej inteligencie pre deti, adolescentov a dospelých*. Banská Bystrica: Belianum.

Petrides, K. V. (2009). *Trait Emotional Intelligence Questionnaire* (TEIQue). Technical Manual. London Psychometric Laboratory.

Petrides, K. V., Pita, R., & Kokkinaki, F. (2007). The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British Journal of Psychology*, *98*, 273-289.

Piliarová, B. (2015). *Hodnotové typy vo vzťahu k črtovej emocionálnej inteligencii*. Banská Bystrica: PF UMB.

Poliach, V., & Salbot, V. (2007). Pokus o teoretické vymedzenie „osobných hodnôt“. In *Psychologické pohľady na osobné hodnoty*. Banská Bystrica: PF UMB.

Prunner, P. (2002). *Výzkum hodnot*. Plzeň: Euroverlag.

Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., & Knafo, A. (2002). The Big Five personality factors and personal values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *28*(6), 789-901.

PROTEKTÍVNE FAKTORY VOČI ANTISOCIÁLNYM PREJAVOM U ADOLESCENTNÝCH CHLAPCOV A DIEVČAT

PROTECTIVE FACTORS AGAINST SEVERITY OF ANTISOCIAL BEHAVIOR AMONG ADOLESCENT BOYS AND GIRLS

Lenka Selecká, Ivana Václaviková

Katedra psychológie, Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave

lenka.selecka@ucm.sk, ivana.vaclavikova@ucm.sk

Abstrakt

Cieľom štúdie je identifikovať protektívne faktory voči antisociálnym prejavom. Dáta z projektu SAHA (The Social and Health Assessement) boli využité k analýze antisociálneho správania adolescentných chlapcov (N = 733) a dievčat (N = 1110). Prostredníctvom nehierarchickej zhlukovej analýzy boli u chlapcov identifikované štyri typy; 1. adolescenti s neproblémovým správaním, 2. mierne problémovým správaním, 3. mierne problémovým správaním so zneužívaním drog, alkoholu a konzekvenciami od formálnych autorít a 4. vysokou úrovňou antisociálneho správania. V skupine dievčat bolo možné identifikovať tri typy antisociálneho správania, 2. a 3. typ sa spájajú do jedného (mierne problémové správanie). Prostredníctvom multinomiálnej regresnej analýzy bola overená rôzna úroveň prediktívneho významu protektívnych faktorov rodinného prostredia, školského prostredia, trávenia voľného času a faktorov na strane jednotlivca pre zaradenie do jednotlivých skupín.

Kľúčové slová: antisociálne prejavy; protektívne faktory; adolescenti; SAHA

Abstract

The study aims to identify protective factors against antisocial behavior patterns. Data from the SAHA project (The Social and Health Assessment) were used to analyze the antisocial behavior of adolescent boys (N = 733) and girls (N = 1110). Non-hierarchical cluster analysis identified four types of antisocial behavior in boys; 1. adolescents with non-problem behavior, 2. less severe conduct problems, 3. less severe conduct problems with drug and alcohol abuse, and with consequences from formal authorities and 4. severe antisocial behavior. In the group of girls, three types of antisocial behavior have been identified, types 2 and 3 created one: less severe conduct problems. Multinomial regression analysis, conducted for boys and girls separately, verified a different predictive importance of selected protective factors, as family environment, school environment, leisure activities and individual factors.

Key words: antisocial behavior; protective factors; adolescents; SAHA

ÚVOD

Mofittovej (1993) teória predpokladá, že pre adolescentov sa antisociálne správanie stáva žiaducim, keďže reprezentuje status dospelých. Z hľadiska redukcie jeho výskytu sa javí dôležité venovať pozornosť individuálnym a kontextuálnym (protektívnym) faktorom. Napríklad, sebaregulácia, resilientný temperament, prosociálna orientácia, pripútanie k rodičom, systém externej podpory, sociálna väzba ku komunite a škole, akademický úspech a podobne, vedú k pozitívnym vývinovým prejavom i v konfrontácii s rizikami a bol identifikovaný ich súvis s nižším výskytom problémového správania počas pubescencie a ranej adolescencie (Pollard, Hawkins, & Arthur, 1999; Morrison et al., 2006; O'Connell, Boat, & Warner, 2009; Portnoy, 2013). Na úrovni jednotlivca sa ako vysoko funkčné javia protektívne faktory v podobe prosociálnych tendencií a internalizovaných morálnych presvedčení; vyššie prosociálne angažovanie negatívne koreluje s úrovňou behaviorálnych a emocionálnych problémov, vrátane prejavov antisociálneho správania (Kaufmann et al., 2007). Na interpersonálnej úrovni k dôležitým faktorom patria vzťahy k rodičom a iným signifikantným dospelým (Torrente & Vazsonyi, 2008). Kľúčové rodičovské postupy predstavujú efektívnu komunikáciu (Steinberg & Silk, 2002) a psychologickú kontrolu (Barber, Bean, & Erickson, 2002). Opora poskytovaná rodičmi sa však javí ako jeden z najefektívnejších protektívnych faktorov (Ritakallio et al., 2010). Za zásadný protektívny faktor môže byť na základe výsledkov výskumu považované aj pohlavie, resp. rod (Morrison et al., 2006). Niektoré rizikové a protektívne faktory sú identifikované ako zásadnejšie vo vzťahu ku konkrétnym prejavom správania u chlapcov či dievčat. Vo všeobecnosti, rizikové faktory majú silnejší súvis s problémovým správaním u dievčat, zatiaľ čo protektívne faktory sa vo väčšej miere uplatňujú pri inhibícii nežiadúcich aktivít u chlapcov (Monahan et al., 2014). Javí sa teda, že protektívne faktory nemusia nutne poskytovať benefity rovnakým spôsobom a v rovnakej miere.

Cieľom je identifikovať protektívne faktory, ktoré majú potenciál viesť k zaradeniu k skupine neproblematických adolescentov oproti skupinám vykazujúcim rôznu mieru antisociálnych prejavov, a to samostatne pre chlapcov i dievčatá.

METÓDA

Výskumný súbor

Reprezentatívny súbor 16 ročných mladistvých z mestských oblastí v ČR (733 chlapcov, 1110 dievčat). Veková kohorta bola zvolená z dôvodu najvariabilnejšieho výskytu prejavov antisociálneho správania a zároveň s ohľadom na predpoklad vyššej stability osobnosti a prejavov správania.

Použité metódy

SAHA (Social and Health Assessment; Schwab-Stone et al., 1999) je tematicky široký dotazníkový prieskum rizikových a protektívnych faktorov sociálneho a zdravotného vývinu školskej mládeže. Obsahuje 375 položiek v okruhoch: 1. zdroje rizík a protektívne činitele, 2. dopady na správanie a duševné zdravie.

Projekt SAHA bol realizovaný medzinárodne; v ČR Psychologickým ústavom AV ČR v Brne (napr. Blatný et al., 2005; Blatný et al., 2006) v spolupráci s Detskou psychiatrickou klinikou 2. Lekárskej fakulty UK v Prahe.

Škála antisociálneho správania ($\alpha = 0{,}788$) ako súčasť SAHA sleduje prejavy antisociálneho správania: problémové správanie, majetkové delikty a násilné správanie, zahŕňa i položky zisťujúce disciplinárne a právne dôsledky antisociálneho správania.

Potenciálne protektívne faktory (Schwab-Stone et al., 1999):

- Voľný čas: záujmové činnosti ($\alpha = 0{,}507$), trávenie voľného času ($\alpha = 0{,}411$),
- Školské prostredie a vzťah ku škole: pozitívny vzťah ku škole ($\alpha = 0{,}813$), negatívne školské prostredie ($\alpha = 0{,}720$), percipovaná podpora od učiteľov ($\alpha = 0{,}711$), škála motivácie ku štúdiu ($\alpha = 0{,}577$),
- Vzťah rodič-dieťa: rodičovský záujem ($\alpha = 0{,}725$), rodičovský dohľad ($\alpha = 0{,}718$), rodičovská vrelosť ($\alpha = 0{,}796$),
- Postoje a prosociálne správanie: prosociálne presvedčenia ($\alpha = 0{,}816$), očakávanie od budúcnosti ($\alpha = 0{,}786$), škála šťastia ($\alpha = 0{,}862$), škála prosociálneho správania ($\alpha = 0{,}598$).

VÝSLEDKY

Prostredníctvom nehierarchickej zhlukovej analýzy boli na položkách škály antisociálneho správania identifikované typy, ktoré sa líšia v miere a prejavoch antisociálneho správania.

Výpočty realizované pre skupinu chlapcov a dievčat zvlášť viedli k vzniku odlišných typológií: v prípade chlapcov boli rovnako ako v pôvodnej štúdii (Blatný et al., 2005; Blatný et al., 2006) identifikované 4 typy (Tabuľka 1).

Tabuľka 1 Typológia prejavov antisociálneho správania u chlapcov

	Typ	*N*	*%*
1	Neproblémové správanie	416	56,75
2	Mierne problémy so správaním	188	25,65
3	Mierne problémy so správaním s prítomným výskytom užívania alkoholu a drog	82	11,20
4	Antisociálne správanie	47	6,41

V prípade dievčat nebolo možné zachovať pôvodnú typológiu, mierne problémové správanie dievčat a mierne problémové správanie so súčasným výskytom užívania alkoholu/drog tvoria jeden typ, z toho dôvodu je výsledok zhlukovej analýzy tvorený tromi typmi antisociálneho správania (Tabuľka 2).

Tabuľka 2 Typológia prejavov antisociálneho správania u dievčat

	Typ	*N*	*%*
1	Neproblémové správanie	682	61.44
2	Mierne problémy so správaním	313	28,20
3	Antisociálne správanie	115	10,36

Prostredníctvom multinomiálnej regresnej analýzy bola overená rôzna úroveň prediktívneho významu protektívnych faktorov rodinného prostredia, školského prostredia, trávenia voľného času a faktorov na strane jednotlivca pre zaradenie do jednotlivých typov problémového správania.

Využitý model regresnej analýzy u chlapcov: predikované hodnoty sa od hodnôt analyzovaného modelu významne nelíšia (Pearson = 1921,787, p = 0,994) a zároveň, model znížil množstvo nevysvetlenej variancie významne (X^2 = 295,654, df = 45, p = 0,000). V skupine chlapcov boli identifikované významné protektívne faktory (Tabuľka 3), ktoré s ohľadom na rozsah príspevku uvádzame v hraničných polohách (typ 1 vs. typ 4).

Tabuľka 3 Výsledky multinomiálnej logistickej regresnej analýzy skupiny neproblémových adolescentných chlapcov voči skupine chlapcov s výskytom antisociálneho správania

1vs4	*B (SE)*	*p*	*Lower*	*Odds Ratio*	*Upper*
Voľnočasové aktivity	0,136 (0,064)	0,035	1,010	1,146	1,300
Prosociálne správanie	0,317 (0,137)	0,021	1,049	1,373	1,797
Rodičovský záujem	-0,216 (0,101)	0,032	0,661	0,806	0,982
Presvedčenia o budúcnosti	-0,140 (0,067)	0,037	0,763	0,870	0,991
Prosociálne presvedčenia	-0,369 (0,044)	0,000	0,634	0,691	0,754

Pozn.: $R^2 = 0,340$ (Cox&Snell), $R^2 = 0,385$ (Nagelkerke)

Rovnaký postup bol využitý aj v skupine dievčat. Využitý model regresnej analýzy sa taktiež javí byť vhodný (Pearson = 2203,902, p = 0,157), model významne znížil množstvo nevysvetlenej variancie ($X^2 = 268,135$, df = 30, p = 0,000). V skupine dievčat boli identifikované niektoré odlišné protektívne faktory (Tabuľka 4).

Tabuľka 4 Výsledky multinomiálnej logistickej regresnej analýzy skupiny neproblémových adolescentných dievčat voči skupine dievčat s najvýraznejším výskytom problémového správania

1 vs 3	*B (SE)*	*p*	*Lower*	*Odds Ratio*	*Upper*
Pozitívny vzťah ku škole	-0,067 (0,032)	0,035	0,879	0,935	0,995
Školská klíma	0,066 (0,03)	0,028	1,007	1,068	1,132
Bezpečnosť v škole	0,058 (0,026)	0,028	1,006	1,060	1,116
Rodičovská kontrola	0,076 (0,019)	0,000	1,039	1,079	1,120
Rodičovská vrelosť	-0,073 (0,033)	0,026	0,871	0,929	0,991
Optimistické presvedčenia	-0,077 (0,040)	0,050	0,856	0,926	1,000
Prosociálne presvedčenia	-0,124 (0,019)	0,000	0,852	0,884	0,917

Pozn.: $R^2 = 0,219$ (Cox&Snell), $R^2 = 0,263$ (Nagelkerke)

DISKUSIA

Zjednodušene, pre zaradenie do skupiny neproblematických chlapcov voči skupine s vysokou úrovňou antisociálnych prejavov, sa ako najzásadnejšie javia faktory na strane jednotlivca.

Chlapci nevykazujúci problémové správanie majú menej voľného času, ktorý by trávili nezameranou činnosťou. V zhode s uvedeným, Mahoney (2000) konštatuje súvis participácie v organizovaných voľnočasových aktivitách s nižšou pravdepodobnosťou výskytu zatknutia, či predčasného ukončenia školskej dochádzky. Ďalším prediktorom, vedúcim k začleneniu do neproblematického typu je tendencia k prosociálnym presvedčeniam v zhode s Kaufmann et al. (2007), ktorú reprezentuje internalizovaná morálka. So stúpajúcou úrovňou odsúdenia nemorálneho, resp. nevhodného správania narastá pravdepodobnosť sociálne žiaduceho správania resp. absencia antisociálnych prejavov. Paradoxným výsledkom sa môže javiť výskyt prosociálneho správania, kde vyššie skóre znamená menšiu pravdepodobnosť zaradenia k neproblematickému typu. Prosociálny prejav však môže byť zameraný voči členovi vlastnej sociálnej skupiny (Sobotková, Blatný, & Hrdlička, 2007), potenciálne antisociálne sa prejavujúcej. V otázke predpokladu naplnenia vývinových cieľov (napr. akademický úspech, budúci pracovný úspech a osobné naplnenie) sa ukazuje, že chlapci, vykazujúci vysokú mieru pozitívnych očakávaní od budúcnosti budú najpravdepodobnejšie patriť do 1. typu - bez výskytu antisociálnych prejavov. Čo sa týka interpersonálneho kontextu, zásadným sa javí vzťah rodič-dieťa. Významný je najmä záujem zo strany rodičov, ktorý potvrdili napr. Torrente a Vazsonyi (2008) - čím je tento u konkrétneho adolescentného chlapca vyšší, tým väčšia je pravdepodobnosť jeho zaradenia do neproblematického typu.

K zaradeniu do neproblematickej skupiny voči skupine s výraznejšími antisociálnymi prejavmi v prípade dievčat vedie mierne odlišná cesta ako v prípade chlapcov. Javí sa, že pre vývin dievčat v sociálne žiaducom smere zásadnejšiu úlohu zohrávajú i faktory prostredia - školská klíma, pocit bezpečnosti v škole. Samozrejme, nakoľko tieto faktory môžeme považovať za prepojené, odráža sa tu i emocionálny akcent v podobe pozitívneho vzťahu ku školskému prostrediu. I pre zaradenie dievčat do neproblematickej skupiny sa potvrdzuje význam vzťahu s rodičom, avšak odlišným spôsobom, ako v skupine chlapcov. Pre dievčatá je, zdá sa, kľúčový emocionálny vzťah s rodičmi, resp. percipované prejavy vrelosti. Zatiaľ čo Barber, Bean a Erickson (2002) uvádzajú rodičovskú kontrolu v súvislosti s efektívnou komunikáciou ako podstatný faktor pre zdravý vývin adolescenta, ako sme zistili, prílišná kontrola zo strany rodičov môže viesť k zaradeniu do skupiny antisociálnych dievčat. Je nutné

taktiež zohľadniť potenciálnu pravdepodobnosť, že rodičovská kontrola môže byť i dôsledkom antisociálnych prejavov. Opäť, ako i v prípade chlapcov, ako významný prediktor na strane osobnosti môžeme potvrdiť úroveň internalizovanej morálky. Čím silnejšie sú prosociálne presvedčenia, tým pravdepodobnejšie bude konkrétne dievča patriť do 1. typu.

ZÁVER

Rozlíšenie jednotlivých typov na základe spôsobu a intenzity prejavu umožňuje získať plastický obraz nielen o problémových prejavoch v správaní, prostredníctvom ďalšej analýzy vedie i k precíznejším možnostiam identifikácie prediktorov, zvyšujúcich pravdepodobnosť zaradenia jednotlivca do určitého typu - konkrétne, do typu neproblematického vs. typu s vysokým výskytom antisociálnych prejavov.

Aj na základe predošlých analýz autorov štúdie (Blatný et al., 2005), ktoré naznačovali nerovnomerné zastúpenie dievčat a chlapcov v jednotlivých typoch, sme pristúpili k realizácii typológie pre obe skupiny zvlášť. Výsledky potvrdzujú opodstatnenosť tohto kroku - nielen z dôvodu vzniku rôznych typológií, zároveň, výsledky poukazujú na rozdiely v miere významu jednotlivých prediktorov (protektívnych faktorov) vedúcich k zaradeniu do neproblematického typu u adolescentných chlapcov a dievčat. Na základe identifikácie premenných, ktoré majú z tohto hľadiska význam, bude v ďalších štúdiách realizované detailnejšie overovanie ich významu.

Poznámka

Dáta boli spracované s povolením prof. Doc. Mareka Blatného, PhD.

LITERATÚRA

Barber, B. K., Bean, R. L., & Erickson, L. D. (2002). Expanding the study and understanding of psychological control. In B. K. Barber (Ed.), *Intrusive parenting: How psychological control affects children and adolescent* (pp. 263-289). Washington, DC: American Psychological Association.

Blatný, M., et al. (2005). Problematika rizikového chování vývoje dětí a dospívajících: hlavní témata a implikace pro další výzkum. *Československá psychologie, 49*(6), 524-539.

Blatný, M., et al. (2006). Antisocial involvement, use of substances, and sexual behaviors among urban youth in the Czech Republic. *Studia Psychologica, 48*(2), 107-123.

Kaufmann, D. R., et al. (2007). Prosocial involvement and antisocial peer affiliations as predictors of behavior problems in urban adolescents: Main effects and moderating effects. *Journal of Community Psychology, 35*(4), 417-434.

Mahoney, J. L. (2000). School extracurricular activity participation as a moderator in the development of antisocial patterns. *Child Development, 71*(2), 502-516.

Moffitt, T. E. (1993). Adolescent-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review, 100*, 674–701.

Monahan, K. C., et al. (2014). The relation between risk and protective factors for problem behaviors and depressive symptoms, antisocial behavior, and alcohol use in adolescence. *Journal of Community Psychology, 42*(5), 621-638.

Morrisson, G. M., et al. (2006). Understanding resilience in educational trajectories: Implications for protective possibilities. *Psychology in the Schools, 43*(1), 19-31.

O'Connell, M. E., Boat, T., & Warner, K. E. (2009). *Preventing mental, emotional, and behavioral disorders among young people: Progress and possibilities*. Washington, DC: The National Academies Press.

Pollard, J. A., Hawkins, J. D., & Arthur, M. W. (1999). Risk and protection: Are both necessary to understand diverse behavioral outcomes in adolescence? *Social Work Research, 23*(3), 145-158.

Portnoy, J., Chen, F. R., & Raine, A. (2013). Biological protective factors for antisocial and criminal behavior. *Journal of Criminal Justice, 41*(5), 292-299.

Ritakallio, M. et al., 2010. Comorbidity between depression and antisocial behaviour in middle adolescence: The role of perceived social support. *Nordic Journal of Psychiatry, 64*, 164-171.

Schwab-Stone, M. E., et al. (1999). No safe haven II: The effects of violence exposure on urban youth. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 38*, 359-367.

Sobotková, V., Blatný, M. & Hrdlička, M. (2007). Antisociální chování dospívajících a vztahy s vrstevníky: Rád se s tebou podělím o ukradené cédéčko. *Sborník prací Filozofické Fakulty Brnenské Univerzity Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis* P11.

Steinberg, L. & Silk, J. S. (2002). Parenting adolescents. In M. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Vol. 1. Children and parenting* (2nd ed., pp. 103-133). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Torrente, G. & Vaszonyi A. T. (2008). The salience of the family in antisocial and delinquent behaviors among Spanish adolescents. *The Journal of Genetic Psychology, 169*(2), 187-197.

DISPOZIČNÝ OPTIMIZMUS A EFEKT NADMERNEJ SEBADÔVERY V USUDZOVANÍ

DISPOSITIONAL OPTIMISM AND OVERCONFIDENCE EFFECT IN REASONING

Nicole Totkovičová[1], Matúš Grežo[2]

[1]*Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave*

[2]*Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava*

1 niki.totkovicova@yahoo.com, 2 matus.grezo@savba.sk

Abstrakt

Hlavným cieľom výskumu bolo sledovanie vzťahov dispozičného optimizmu s nerealistickým optimizmom a dvomi konštruktmi efektu nadmernej sebadôvery – *overestimation* a *overplacement effect*. Participanti výskumu (n = 100) vyplnili sebavýpoveďovú škálu LOPS na sledovanie dispozičného optimizmu, riešili Viedenský maticový test, odhadovali dĺžku svojho života a na záver usudzovai o svojej úspešnosti v teste (*overestimation*) a úspešnosti v porovnaní s ostatnými participantmi (*overplacement effect*). Zistili sme, že medzi dispozičným optimizmom a konštruktmi efektu nadmernej sebadôvery nie je významný vzťah. Významný slabý pozitívny vzťah sme zistili medzi dispozičným optimizmom a nerealistickým optimizmom. Výsledky poukazujú na to, že dispozičný optimizmus ako generalizované pozitívne očakávania vývinu budúcich udalostí by mohol viesť ku skresleným úsudkom predovšetkým v situáciách osobných a bezprostredne súvisiacich s budúcnosťou jednotlivca.

Kľúčové slová: dispozičný optimizmus; nerealistický optimizmus; efekt nadmernej sebadôvery

Abstract

The main objective of this research was to investigate the relationship between dispositional optimism, unrealistic optimism and two different overconfidence constructs – overestimation and overplacement effect. Participants of the research (n = 100) completed self-evaluating questionnaire LOPS monitoring dispositional optimism; Vienna matrix test; subsequently they reported their subjected life expectancy and finally estimated their success in the Vienna matrix test (overestimation) and also their success compared to the success of other participants (overplacement effect). We found no significant relationship between dispositional optimism and two overconfidence constructs. We also found significant weak positive relationship between dispositional optimism and unrealistic optimism. Results of the research suggest that dispositional optimism as a generalize positive expectations about future events could lead to biased reasoning mostly when personal and self-related situations and contexts are being considered.

Key words: dispositional optimism; unrealistic optimism; overconfidence effect

ÚVOD

Dispozičný optimizmus

Ústredným konštruktom tejto práce je dispozičný optimizmus. Carver, Scheier a Segerstrom (2010) ho definujú ako určité všeobecné očakávania priaznivého priebehu budúcich udalostí. Predstavuje určitú mieru, do akej očakávame pozitívny vývoj a výsledok budúcich situácií a udalostí v našom živote. Kľúčovými pojmami pri vysvetľovaní dispozičného optimizmu sú podľa Carvera a Scheiera (2005) pocity sebadôvery a pochybností. O optimizme píšu ako o širších generalizovaných pocitoch sebadôvery či pochýb v živote jednotlivca. Vo všeobecnosti, optimisti uvažujú o budúcnosti v pozitívnom svetle. Veria, že ich život a budúce udalosti sa budú vyvíjať priaznivo a očakávajú kladné výsledky udalostí. Veria, že v situáciách neistoty sa dokážu efektívne adaptovať a hľadať efektívne riešenia, naopak pesimisti očakávajú vlastné zlyhanie (Carver & Scheier, 1999).

Dôležitým prvkom v definícii dispozičného optimizmu je pojem očakávanie. Otázne však je, či tieto očakávania môžu byť skreslené; či môže byť dispozičný optimizmus asociovaný s neadekvátnymi nadmerne pozitívnymi/negatívnymi očakávaniami v porovnaní s reálnymi šancami a pravdepodobnosťami. Friedman a Martinová (2011) poukazujú na určité tendencie optimistov k nadmernému prehliadaniu možných rizík v rozhodovaní. Poukázali na to, že optimistickí jedinci častejšie zomierajú na nehody, samovraždy a vraždy, majú nesprávne zdravotné návyky, podliehajú drogám, alkoholu, cigaretám, preferujú rizikové aktivity a záľuby a vzhľadom na nadmerne pozitívne očakávania zanedbávajú preventívne zdravotné prehliadky. Friedman a Martinová (2011) píšu o určitej ilúzii optimizmu, ktorá sa týka úplného ignorovania, či prílišného prehliadania možného nebezpečenstva a negatívnych dôsledkov správania. Nadmerný dispozičný optimizmus by preto mohol súvisieť so skreslenými očakávaniami budúceho vývoja udalostí, či skresleným vyhodnocovaním pravdepodobností v situáciách spojených s rizikom. Na podobné závery poukazujú i niektoré ďalšie výskumy z oblasti rozhodovania (Grežo & Pilárik, 2011; Gibson & Sanbonmatsu, 2004; Puri & Robinson, 2007; Grežo & Sarmány-Schuller, 2015).

Nerealistický optimizmus

Skreslené vyhodnocovanie pravdepodobností súvisiace s očakávaniami vývoja/zažívania budúcich udalostí vo svojej práci sledoval Weinstein (1980). Vo svojej práci tento fenomén nazval nerealistický optimizmus a definoval ho ako určité chybné presvedčenia o tom, že naše šance na zažitie negatívnych udalostí sú menšie (u pozitívnych udalostí väčšie), než šance

iných ľudí. Tento fenomén sa vyskytuje pri posudzovaní pravdepodobností udalostí týkajúcich sa najmä zdravotných problémov ako napr. rakoviny pľúc, HIV vírusu, alkoholizmu (Klein & Weinstein, 1997), autonehody, zločinu, zemetrasenia, choroby, depresie, či nechceného tehotenstva (Helweg-Larsen & Shepperd, 2001). Ukazuje sa, že tento fenomén môže viesť k zanedbávaniu lekárskych preventívnych prehliadok, k rizikovému správaniu napr. v oblasti sexuálneho správania, či užívania alkoholu (Helweg-Larsen & Shepperd, 2001).

Vzťah dispozičného a nerealistického optimizmu

Výskum sledujúci vzťah dispozičného a nerealistického optimizmu takmer absentuje. Vzťah medzi týmito dvomi konštruktmi optimizmu sledovali Radcliffe a Klein (2002). V ich výskume nezistili významný vzťah medzi dispozičným optimizmom a nerealistickým optimizmom. Autori tvrdia, že nerealistický optimizmus je asociovaný s deficitmi v spracovaní informácií, s defenzívnym postojom a vyšším rizikom. Na záver tvrdia, že „*hoci dispoziční optimisti majú tendenciu vnímať riziko ako menšie, toto ich presvedčenie nie je skreslené*“ (Radcliffe & Klein, 2002, p. 844). Protichodné výsledky priniesli Puri a Robinson (2006, in: Puri & Robinson, 2007), ktorí vo svojom výskume za meradlo optimizmu použili úlohu, kde sa dopytovali participantov na odhadovanú dĺžku ich života a tieto odhady porovnávali s objektívnymi štatistickými dátami o dožívanej dĺžke života človeka. Puri a Robinson (2006, in: Puri & Robinson, 2007) zistili, že chyba v úsudku meraná touto metodikou významne pozitívne súvisela s dispozičným optimizmom.

Nadmerná sebadôvera

Podobným konštruktom, ako je nerealistický optimizmus, je efekt nadmernej sebadôvery. Tento efekt je v literatúre prezentovaný ako jeden z najrobustnejších kognitívnych omylov v usudzovaní človeka (Sternberg, 2008) a bol preukázaný na mnohých populáciách - u šoférov, hráčov basketbalu, finančných analytikov, štatistikov, bankárov, expertov na akciový trh (pozri Grežo, 2015). V tomto výskume sme sa zaoberali dvomi rozličnými konštruktmi efektu nadmernej sebadôvery – (1) *overestimation* efekt, ktorý je definovaný ako preceňovanie vlastných schopností/výkonu s reálnou objektívnou skutočnosťou; a (2) *overplacement* efekt, ktorý je definovaný ako preceňovanie svojich schopností/výkonu v porovnaní so schopnosťami/výkonom druhých ľudí. Výskumy v oboch oblastiach poukazujú na

konzistentné výsledky – ľudia vo všeobecnosti preceňujú svoje schopnosti/výkon a správnosť svojich úsudkov (Moore & Healy, 2008).

Výskumný problém a ciele výskumu

Výskum týkajúci sa vzťahu dispozičného optimizmu a kognitívnych omylov je v súčasnosti málo rozpracovaný a navyše niektoré práce prinášajú protichodné výsledky. Niektoré vyššie spomínané výskumy naznačujú, že dispozičný optimizmus by mohol súvisieť so skreslenými očakávaniami ohľadne budúcnosti (Friedman & Martin, 2011; Puri & Robinson, 2007) no iní autori tento súvis nepotvrdili (Radcliffe & Klein, 2002). V tejto práci sme sa preto rozhodli sledovať vzťah dispozičného optimizmu s tromi kognitívnymi omylmi. *Hlavným cieľom tejto práce bolo*: a) sledovanie vzťahu dispozičného optimizmu a nerealistického optimizmu; b) sledovanie vzťahu dispozičného optimizmu a dvoch konštruktov nadmernej sebadôvery – *overestimation* a *overplacement* efektu.

METÓDY

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo celkovo 100 respondentov vo veku 17 – 53 rokov (AM = 20,25; SD = 6,48). Z celkového súboru, 46 % respondentov tvorili muži a 54 % ženy.

Meracie nástroje

Dispozičný optimizmus

Použili sme sebavýpoveďovú škálu LOPS (Levy's Optimism Pessimism Scale), ktorá pozostáva zo 16 položiek, na ktoré participant určuje mieru súhlasu na 6 bodovej škále. Použili sme slovenskú verziu, ktorú vytvoril Sarmány-Schuller (1992).

Nerealistický optimizmus

Použili sme metodiku autorov Puri a Robinson (2007), v ktorej sme požadovali od participantov, aby odhadli veku, ktorého sa dožijú. Tento odhad sme následne porovnávali s objektívnymi dátami priemerného dožívania mužov a žien na Slovensku. Objektívne štatistické dáta sme získali z výskumného demografického centra, konkrétne z inštitútu informatiky a štatistiky – INFOSTAT. Na základe týchto informácií o populačnom vývoji v

Slovenskej republike za rok 2014 by sa malo dieťa, ak ide o chlapca dožiť v priemere 73,19 roka a ak ide o dievča 80 rokov.

Nadmerná sebadôvera

Participantom sme administrovali českú verziu Viedenského maticového testu (Klose, Černochová, & Král, 2002), ktorý pozostáva z 24 logických úloh. Participanti dostali inštrukciu, aby sa pokúsili vyriešiť čo najviac úloh za čo najkratší čas. Počet správnych odpovedí a čas v tomto inteligenčnom teste nám umožňoval sledovať dva konštrukty efektu nadmernej sebadôvery.

Overestimation efekt

Participantov sme požiadali, aby odhadli, koľko úloh v inteligenčnom teste podľa nich vyplnili správne. Tento odhad sme následne porovnávali s objektívnym výkonom participanta.

Overplacement efekt

Aby sme zistili, či participant hodnotí svoj výkon a schopnosti lepšie ako schopnosti svojich rovesníkov, participanti boli požiadaní, aby odhadli svoje umiestnenie v rebríčku výkonu celého výskumného súboru nasledovnou úlohou:

„Do výskumu sa zapojilo celkovo 100 participantov. Dizajn výskumu umožňuje zoradiť participantov do tabuľky na základe celkového počtu správnych odpovedí a času potrebného na vyplnenie IQ testu. Odhadnite na koľkom mieste od prvý (najlepšie schopnosti/výkon) po stý (najhoršie schopnosti/výkon) sa podľa Vás budete nachádzať.“

VÝSLEDKY

Aký je vzťah medzi dispozičným optimizmom a nerealistickým optimizmom?

Sledovali sme koreláciu medzi skóre dotazníka LOPS a mierou nerealistického optimizmu, ktorú predstavoval rozdiel medzi odhadovanou dĺžkou života a objektívnym priemerným dožívaním muža/ženy na Slovensku. Pearsonov korelačný test poukázal na významný pozitívny slabý vzťah medzi premennými (n = 100; r = ,291; p = ,03). Ukázalo sa, že ženy odhadovali svoje možnosti dožitia adekvátnejšie ($Dožitie_{odhadované}$–AM = 83,26;

SD = 11,02; $Dožitie_{objektívne}$ = 80) v porovnaní s mužmi ($Dožitie_{odhadované}$–AM = 79,09; SD = 20,10; $Dožitie_{objektívne}$ = 73,19).

Aký je vzťah medzi dispozičným optimizmom a „overestimation“ efektom?

Sledovali sme koreláciu medzi skóre dotazníka LOPS a mierou preceňovania svojich schopností (odhadovaný počet správnych odpovedí) vzhľadom na objektívne dáta (reálny počet správnych odpovedí). Pearsonov korelačný test poukázal na nevýznamný pozitívny triviálny vzťah medzi premennými (n = 100; r = ,029; p > ,05).

Aký je vzťah medzi dispozičným optimizmom a „overplacement“ efektom?

Najskôr nás zaujímalo či boli očakávania participantov o svojom umiestnení v rámci výskumného súboru významne nadhodnotené. Aby sme zistili, či boli tieto odhady umiestnenia nadmerne pozitívne, porovnávali sme priemerný odhad participantov s priemerným reálnym umiestením (50. miesto). Zistili sme, že priemerné odhadované umiestnenie bolo 45,33 (SD = 23,9) a významne sa nelíšilo od reálneho priemeru. Rozdiely medzi priemermi boli však takmer významné (p = 0,054). V druhej analýze sme už zisťovali vzťah medzi dispozičným optimizmom a *overplacement* efektom. *Overplacement* sme vypočítali ako rozdiel medzi participantom uvedeným očakávaným umiestením a jeho reálnym umiestnením v rámci výskumného súboru. Participantov sme najskôr zoradili podľa počtu správnych odpovedí a tých, ktorí mali rovnaké skóre sme nasledovne ohodnotili a zaradili do tabuľky podľa času, za ktorý IQ test vyriešili. *Overplacement* sme korelovali so skóre LOPS a Pearsonov korelačný test poukázal na negatívny štatisticky nevýznamný vzťah (n = 100; r = -0,026; p > 0,05).

DISKUSIA

Cieľom tejto práce bolo empiricky overiť vzťahy medzi dispozičným optimizmom a kognitívnymi omylmi - efektom nadmernej sebadôvery a nerealistickým optimizmom. Zistili sme, že dispozičný optimizmus významne nesúvisí s preceňovaním vlastného výkonu ani pri porovnávaní s objektívnym výkonom, ani pri porovnávaní so schopnosťami ostatných participantov. Hoci dispozičný optimizmus významne nesúvisel s *overplacement* efektom, výsledky poukázali na istú tendenciu preceňovať svoje schopnosti v porovnaní so schopnosťami ostatných ľudí. Presvedčivejšie výsledky v tejto oblasti priniesla štúdia Greža (2016), kde svoje schopnosti výrazne preceňovali všetky sledované skupiny participantov –

finanční poradcovia, investori, i študenti rôznych študijných odborov. Hoci dispozičný optimizmus významne nesúvisel s efektom nadmernej sebadôvery, ukázalo sa, že s nerealistickým optimizmom bol vo významnom pozitívnom vzťahu. Naše zistenia sú podobné ako vo výskume Puriho a Robinsona (2007). Výsledky nášho výskumu by mohli poukazovať na to, že dispozičný optimizmus môže súvisieť so skreslenými úsudkami predovšetkým pri uvažovaní o udalostiach osobných a bezprostredne sa dotýkajúcich vlastnej budúcnosti jednotlivca (odhadovanie dĺžky svojho života), avšak u situácií osobne nevýznamných (odhadovanie výkonu) tieto očakávania dispozičný optimizmus neskresľuje. Dispozičný optimizmus by teda mohol byť spojený skôr so situáciami, ktoré súvisia s pozitívnym/negatívnym pohľadom na seba v kontexte budúcnosti a slúži predovšetkým ako istý potenciálny generátor sebazdokonaľovacích/protektívnych (*self-enhancement/self-protective*) presvedčení, ktoré vytváraním pozitívneho obrazu o sebe a svojej budúcnosti vedú k lepšej nálade, zvládaniu záťažových situácií well-beingu a lepšiemu zdraviu (Hepper, Gramzow, & Sedikides, 2010).

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporená grantovou agentúrou VEGA č. 2/0116/15.

LITERATÚRA

Carver, C. S., & Scheier, M. F. (1999). Optimism. In C. R. Snyder (Ed.), *Coping: The psychology of what works* (pp. 182-204). New York: Oxford University Press.

Carver, C. S., & Scheier, M. E. (2005). Engagement, disengagement, coping and catastrophe. In A. J. Elliot & C. S. Dweck (Eds.), *Hadnbook of competence and motivation* (pp. 527-547). New York: The Guilford Press.

Carver, C. S., Scheier, M. F., & Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. *Clinical Psychology Review*, *30*, 879-889.

Friedman, H. S., & Martin, L. R. (2011). *The Longevity Project: Surprising discoveries for health and long life from the Landmar eight-decade study*. New York: Hudson Street Press.

Gibson, B., & Sanbonmatsu, D. M. (2004). Optimism, pessimism, and gambling: The downside of optimism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *30*, 149-160.

Grežo, M. (2015). Efekt nadmernej sebadôvery v rozhodovaní a usudzovaní finančných profesionálov. In K. Dudeková & L. Kostovičová (Eds.), *Cesty k rozhodovaniu: Šesť dekád*

psychologického výskumu (pp. 66-75). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Grežo, M. (2016). Optimizmus a efekt nadmernej sebadôvery vo finančnom rozhodovaní [Dizertačná práca]. Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta sociálnych a ekonomických vied; Centrum spoločenských a psychologických vied, Ústav experimentálnej psychológie, Slovenská akadémia vied.

Grežo, M., & Pilárik, Ľ. (2011). Dispozičný optimizmus/pesimizmus ako mediátor averzie voči riziku v procese rozhodovania. In M. Dolejš, M. Charvát, A. Neusar, & K. Bendová (Eds.), *PhD existence I: česko-slovenská psychologická konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech* (pp. 53-69). Univerzita Palackého v Olomouci.

Grežo, M., & Sarmány-Schuller, I. (2015). Coping with economic hardship: A broader look on the role of dispositional optimism. *Open Science Journal of Psychology*, *2*(2), 6-14.

Helweg-Larsen, M., & Shepperd, J. A. (2001). Do moderators of the optimistic bias affect personal or target risk estimates? A review of the literature. *Personality and Social Psychology Review*, 51, 74-95.

Hepper, E. G., Gramzow, R. H., & Sedikides, C. (2010). Individual differences in self-enhancement and self-protection strategies: An integrative analysis. *Journal of Personality*, *78*(2), 781-814.

Klein, W. M., & Weinstein, N. D. (1997). Social comparison and unrealistic optimism about personal risk. In B. P. Buunk & F. X. Gibbons (Eds.), *Health, coping, and well-being: Perspectives from social comparison theory* (pp. 25-61). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Moore, D., & Healy, P. J. (2008). The trouble with overconfidence. *Psychological Review*, *115*(2), 502-517.

Puri, M., & Robinson, D. T. (2007). Optimism and economic choice. *Journal of Financial Economics*, *86*, 71-99.

Radcliffe, N., & Klein, W. (2002). Dispositional, unrealistic, and comparative optimism: Differential relations with the knowledge and processing of risk information and beliefs about personal risk. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *28*, 836-845.

Sarmány-Schuller, I. (1992). Optimism and cognitive style. *Studia Psychologica*, *34*(3), 261-267.

Sternberg, R. J. (2008). *Cognitive psychology (5th ed.)*. Belmont, CA: Wadsworth.

Weinstein, N. D. (1980). Unrealistic optimism about future life events. *Journal of Personality and Social Psychology*, *39*, 806-820.

SPOLUPATRIČNOSŤ, ROZPRÁVANIE PRÍBEHOV A ŠTRUKTÚROVANIE INFORMÁCIE AKO TAKTIKY ZVYŠUJÚCE MOTIVÁCIU PACIENTA - VÝSKUMNÝ PROJEKT

FELLOWSHIP, STORYTELLING AND STRUCTURED INFORMATION AS TACTICS THAT INCREASE PATIENT'S MOTIVATION - RESEARCH PROJECT

Mária Túnyiová

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava

maria.tunyiova@gmail.com

Abstrakt

Predchádzajúci výskum ukázal, že využitie taktík charizmatického vodcovstva, najmä rozprávanie príbehov, vyjadrenie spolupatričnosti a štruktúrovanie informácie do zoznamu, môže byť efektívnejšie pri motivácii tehotných žien aby dodržiavali zdravý životný štýl, než poradenstvo bez týchto taktík. V tomto výskume by sme chceli overiť efektívnosť týchto troch taktík samostatne. Zdraví ľudia budú čítať rady lekára ohľadom pitného režimu, ktoré budú obsahovať jednu z taktík, kombináciu taktík alebo budú bez taktík. Participanti budú hodnotiť potenciál textu motivovať. Budeme tiež sledovať správanie participantov a to množstvo vypitej vody počas trvania experimentu. Merať budeme aj množstvo zapamätaných informácií, ktoré budeme zisťovať kontrolnými otázkami. Predpokladáme, že najväčší potenciál motivovať bude mať text, ktorý bude obsahovať príbeh, spolupatričnosť aj štruktúru.

Kľúčové slová: taktiky charizmatického líderstva; spolupatričnosť; rozprávanie príbehov; štruktúrovanie informácie; motivovanie pacienta

Abstract

Previous research has shown that the use of charismatic leadership tactics, especially storytelling, expressing fellowship and structuring the information in the list, can be more effective in motivating pregnant women to adhere to a healthy lifestyle than counselling without those tactics. In this research we would like to verify the effectiveness of these three tactics individually. Healthy people will read the advices of physician about water intake, which will include one of the tactics, a combination of tactics or no tactics. Participants will evaluate the potential of the text to motivate. We will also monitor the behaviour of participants and we will measure the amount of water drunken during the experiment. We will measure the amount of memorized information that we will detect with a control questions too. We expect that the greatest potential to motivate will have the text that will include storytelling, fellowship and structure.

Key words: charismatic leadership tactics; fellowship; storytelling; structured information; patient motivation

ÚVOD

Liečba si neraz vyžaduje určité zmeny v každodennom živote pacienta, ktoré niekedy znamenajú zvýšenú námahu, nepohodlie alebo trpezlivosť. Je dobré brať ohľad na túto skutočnosť a v primeranej miere motivovať pacienta, aby dokázal zotrvať v liečbe alebo vo vedení zdravého životného štýlu. Odborné lekárske poradenstvo alebo aj propagácia zdravého životného štýlu veľakrát naráža na problém, ako formulovať komplexné informácie tak, aby boli zrozumiteľné a správa bola motivujúca.

V predchádzajúcom výskume autoriek Márie Túnyiovej a Kitti Domsitzovej, ktorý je popísaný v tomto zborníku, sme overovali, či by použitie taktík charizmatického vodcovstva (Antonakis, Fenley, & Liechti, 2011) bolo pre pacientov viac motivujúce a robilo správu viac zapamätateľnou než obyčajné propagovanie zdravého životného štýlu bez týchto taktík. Výsledky nedovoľovali identifikovať, ktoré jednotlivé taktiky alebo ich súčinnosť sú najefektívnejšie. Avšak v dopytovaní ženy najviac pozitívne hodnotili, že:

1) správa bola zakomponovaná do príbehu („Keď som bola tehotná...“),
2) lekárka, ktorá dávala rady vyjadrila spolupatričnosť („som tiež matka dvoch detí”, „Keď som bola tehotná...”)
3) a použila zoznam („tri najdôležitejšie dôvody”).

Predstavovaný projekt je teda rozšírením pôvodného výskumu s cieľom overiť efektívnosť motivovania k zdravému životnému štýlu pomocou použitia príbehu, spolupatričnosti a zoznamu.

Výskumné otázky:

Je zakomponovanie správy do príbehu pre pacienta motivujúcejšie k dodržiavaniu odporúčaní lekára, než správa bez príbehu?

Ak lekár prejaví spolupatričnosť s pacientom, bude to na pacienta pôsobiť motivujúcejšie k dodržiavaniu odporúčaní lekára, než keby lekár neprejavil spolupartičnosť?

Je štruktúrovaná správa do zoznamu bodov pre pacienta motivujúcejšia k dodržiavaniu odporúčaní lekára, než správa bez štruktúry?

Pôsobia tieto taktiky motivujúco aj osamote alebo ich spoločná súčinnosť zvyšuje motiváciu u pacienta?

Príbehy

Príbehy vzbudia pozornosť, informácia je zakomponovaná do komplexnejšieho celku, ktorý je zapamätateľnejší, poslucháč sa môže s protagonistom identifikovať a nájsť v ňom vzor pre svoje konanie (Antonakis, Fenley, & Liechti, 2011).

Podľa Bowera (1976) je koherentný príbeh lepšie zrozumiteľný ako menej koherentný súbor informácií. Je to preto, lebo ak má príbeh zvyčajnú štruktúru ako úvod – zápletka – rozuzlenie, čitateľ alebo poslucháč už očakáva určitú formu informácie a toto očakávanie sa napĺňa. Znamená to, že je už na informáciu akoby „pripravený“. Okrem toho, informácie, ktoré sú zarámcované do príbehu sú v logickej následnosti, prípadne je medzi nimi hierarchia, čo uľahčuje spomenutie si na ne (Bower, 1976). Ak sú informácie viac-menej nekoherentne vymenované, predstavujú zoznam vecí, ktorým chýba prepojenie. Chýba tak kauzálna reťaz, ktorá by uľahčila rozpamätávanie.

Príbeh tiež umožňuje poslucháčovi identifikovať sa s hlavným hrdinom, ktorý predstavuje vzor správania sa. Táto skutočnosť je využívaná aj v tzv. Motivačných rozhovoroch (Rollnick, Miller, & Butler, 2008), kedy lekár v rámci informovania pacienta hovorí o tom, čo robili iní ľudia, ktorí boli v pacientovej situácii a čo bolo dôsledkom ich konania. Princípom je vypustiť direktívne príkazy a umožniť pacientovi, aby si tak vybral, čo si v liečbe praje.

Spolupatričnosť

Okrem toho, že charizmatický rečníci často vyjadrujú svoje myšlienky v príbehoch a anekdotách (Antonakis, Fenley, & Liechti, 2011), často krát sú hlavnými protagonistami samotní rečníci pretože pocit spolupatričnosti medzi rečníkom-lídrom a jeho poslucháčmi-nasledovníkmi zvyšuje jeho charizmu (Shamir, House, & Arthur, 1993). Aby umocnili pocit spolupatričnosti používajú inkluzívne výrazy ako „my“ a „náš“ a poukazujú na vzájomné podobnosti (Foil, Harris, & House, 1999). Člen rovnakej skupiny dokáže viac motivovať ako člen inej skupiny. Nie je zriedkavé, že sa nasledovníci identifikujú s charizmatickým lídrom (Bass, 1990) a používanie inkluzívného jazyka túto identifikáciu uľahčuje.

Významným aspektom v rámci spolupatričnosti, najmä v kontexte radenia ohľadom liečby a zdravého životného štýlu, je podobnosť v hodnotách (Antonakis, Fenley, & Liechti, 2011) a cieľoch lekára a pacienta. V tomto prípade je to zdravie – nie len pacientove, ale ak by lekár zdieľal vlastný príbeh a skúsenosti, tak aj zdravie lekára ako človeka, prípadne iných postáv z príbehu.

Štruktúra informácie

Antonakis, Fenley a Liechti (2011) hovoria o niekoľkých spôsoboch štruktúrovania informácie. Jednou z možností je použitie príbehu s cieľom, logickými príčinami a dôsledkami. Ďalej je to použitie kontrastov alebo zoznamu vecí. V pôvodnom výskume participantky ocenili vymenovanie „troch najdôležitejších“ vecí (Domsitzová, 2016). Atkinson (2004) hovorí, že zoznam robí dojem uzavretosti a jednotnosti. Odporúča použiť tri prvky – menej by už nebolo zoznamom a viac nenapomáha lepšiemu popisovaniu spoločnej kategórie, do ktorej prvky patria.

Hoci aj ďalší autori (napríklad Den Hartog & Verburg, 1997) vyzdvihujú používanie trojčleného zoznamu v charizmatickej rétorike, nespomínajú vymenovávanie (po prvé, po druhé atď.). Preferencia vymenovávania najdôležitejších bodov (Domsitzová, 2016) má pravdepodobne rovnaký princíp ako príbeh so zvyčajnou štruktúrou úvod – zápletka – rozuzlenie, pretože participantky taktiež očakávali istú štruktúrovanosť informácie (s ktorou boli dopredu oboznámené).

METÓDY

Výskum budeme realizovať so zdravými netehotnými ženami vo veku 25-35 rokov. Dostatočný príjem tekutín je dôležitou súčasťou života každého človeka. Bolo by preto vhodné do vzorky zahrnúť každú vekovú kategóriu. Avšak potreba tekutín je u rôznych vekových kategórií, pohlaví, zdravotných stavov a pod. rôzna. Ak niektoré experimentálne texty budú obsahovať príbeh s hlavným hrdinom, ktorý by mal byť poslucháčovi do istej miery podobný, sme nútení obmedziť našu výskumnú vzorku. Zvolili sme si vzorku v podobnom veku ako boli tehotné ženy v predchádzajúcom výskume. V tomto prípade overíme atraktivitu charizmatických taktík u žien, ktoré nie sú tehotné. Z dôvodu lepšej dostupnosti výskumnej vzorky, plánujeme urobiť výskum medzi vysokoškolskými študentkami.

Úlohou participantiek bude ohodnotiť písané texty v ktorých bude propagovaný pitný režim. Tému pitného režimu sme zvolili preto, lebo sa týka každého človeka a nie je nám známe, že by bola kontroverzná. Dostatočná hydratácia má viacero pozitív a ak množstvo konzumovaných tekutín nie je extrémne veľké, voda nemá nežiaduce vedľajšie účinky. Informácie, ktoré plánujeme v textoch použiť, budú z dokumentu vydaného Svetovou zdravotníckou organizáciou s názvom Živiny v pitnej vode (Nutrients in drinking water) vydaného v roku 2005.

Pripravíme 6 krátkych textov, ktoré budú obsahovať prejavy dehydratácie a 3 najdôležitejšie dôvody prečo dbať o dostatočný príjem tekutín. Vyjadriť spolupatričnosť je bez použitia príbehu náročné, preto kombináciou príbehu a vyjadrenia spolupatričnosti vytvoríme 3 verzie textu, v ktorom budú popísané prejavy dehydratácie. Druhou časťou textu budú dôvody, prečo je dôležité dodržiavať pitný režim. V jednej verzii budú informácie štruktúrované, v druhej verzii nie (Tabuľka 1). Kombináciou častí vytvoríme 6 textov.

Tabuľka 1 Kombinácie častí textov s použitím príbehu, spolupatričnosti a štruktúry informácie

spolupatričnosť + príbeh			*štruktúra informácie*	
bez príbehu a bez spolupatričnosti	všeobecné prejavy dehydratácie		*bez štruktúry*	najdôležitejšie dôvody prečo dodržiavať pitný režim
príbeh bez spolupatričnosti	ako sa niekto cítil, keď bol dehydrovaný	+		
príbeh so spolupatričnosťou	ako sa rečník-lekár cítil, keď bol dehydrovaný, rovnako, ako môže byť aj čitateľ		*štruktúra*	3 najdôležitejšie dôvody prečo dodržiavať pitný režim

Participantky rozdelíme do šiestich skupín a požiadame ich, aby na vizuálnej analógovej škále hodnotili prečítaný text. Každá skupina bude hodnotiť len jediný text. Otázkou bude, aká je pravdepodobnosť, že, ak by rady lekára boli formulované tak, ako v práve prečítanom texte, lekár by:

- vzbudil záujem?
- by presvedčil, aby participant žil zdravšie?
- inšpiroval, aby participant začal konať?
- inšpiroval spraviť viac ako participant robil doteraz?
- zvýšil by participantovu chuť dosiahnuť cieľ?
- zvýšil by participantovu vieru, že dokáže dosiahnuť cieľ?

Motiváciu ku konaniu by sme merali aj priamym pozorovaním správania. Počas výskumu bude pri každej participantke položený pohár s presne odmeraným množstvom vody. Po skončení experimentu znova odmeriame množstvo vody, ktoré v pohári zostalo. Ak by z vody

ubudlo, môžeme sa domnievať, že práve prečítané rady motivovali participantky sa napiť. Po experimente budú dopytované na dôvod pitia.

Okrem potenciálu motivovať nás zaujíma aj zrozumiteľnosť a miera zapamätateľnosti textu. Po experimente budú participantky riešiť krátku výkonovú úlohu, po ktorej kontrolnými otázkami overíme množstvo zapamätaných informácií.

VÝSLEDKY

Na základe doterajších zistení predpokladáme, že najväčší potenciál motivovať bude mať text, ktorý bude obsahovať príbeh, spolupatričnosť a štruktúru. Naopak, najmenej motivujúci text bude ten, ktorý bude obsahovať všeobecné prejavy dehydratácie a nie jednotlivo vymenované najdôležitejšie dôvody prečo dodržiavať pitný režim.

Premenné:

- Skóre z dotazníka zameraného na motiváciu spočítame.
- Odčítame množstvo vypitej vody.
- Spočítame počet správnych odpovedí na kontrolné otázky zamerané na overenie zapamätaných informácií z textu.
- Potenciálne intervenujúcou premennou môže byť pociťovaný smäd pred začatím experimentu. V tom prípade je prirodzené, že sa participantka napije z pripraveného pohára nezávisle na texte, ktorý číta. Z tohto dôvodu sa po experimente budeme každej participantky pýtať, čo bolo príčinou toho, že sa napila z pohára. V prípade, že motivátorom bol prirodzený smäd a z pohára sa napije ešte pred začatím čítania textu, údaj o množstve vypitej vody nezahrnieme do experimentu.

V predchádzajúcom výskume (Domsitzová, 2016) sa ukázal šesť-položkový dotazník zisťujúci potenciál motivovať ako reliabilný (Cronbachova $\alpha > 0{,}9$). Preto odpovede na jednotlivé otázky spočítame do jedného celkového skóre. Hodnotenie šiestich textov budeme analyzovať pomocou testu nested ANOVA. Subskupiny budú určené „osobou“ ktorá zažívala dehydratáciu a potom ne/štruktúrovaním informácie. Rovnaký test použijeme pri porovnávaní skupín medzi sebou v množstve vypitej vody počas experimentovania. Budeme sledovať, či množstvo vypitej vody skutočne odráža vedomé hodnotenie textu a to budeme zisťovať pomocou korelácie týchto dvoch premenných. Test nested ANOVA použijeme tiež pri porovnávaní množstva zapamätaných informácií medzi skupinami.

POĎAKOVANIE

Príspevok bol podporený grantom VEGA 2/0154/13.

LITERATÚRA

Antonakis, J., Fenley, M., & Liechti, S. (2011). Can charisma be taught? Tests of two interventions. *Academy of Management Learning & Education*, 10, 374-396.

Atkinson, M. (2004). *Lend me your ears: All you need to know about making speeches and presentations*. Indiana University: Vermilion.

Bass, B. M. (1990). *Bass & Stogdill's handbook of leadership: Theory, research and managerial applications. Third edition*. New York: The Free Press.

Bower, G. H. (1976). Experiments on story understanding and recall. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 28, 511-534.

Den Hartog, D., & Verburg, R. (1997). Charisma and rhetoric: Communicative techniques of international business leaders. *The Leadership Quarterly*, 8, 355-391.

Domsitzová, K. (2016). *Vplyv charizmatického prejavu komunikátora na rozhodovanie komunikanta, bakalárska práca*. Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Ústav aplikovanej psychológie.

Foil, C. M., Harris, D., & House, R. (1999). Charismatic Leadership: Strategies for effecting social change. *Leadership Quarterly*, 10, 449-482.

Rollnick, S., Miller, W. R., & Butler, C. C. (2008). *Motivational interviewing in health care: Helping patients change behavior*. New York: The Guilford Press.

Shamir, B., House, R. J., & Arthur, M. B. (1993). The motivational effects of charismatic leadership: A self-concept based theory. *Organization Science*, 4, 577-594.

World Health Organization (2005). Nutrients in Drinking Water. Retrieved from: www.who.int/water_sanitation_health/dwq/nutrientsindw.pdf

MNOŽSTVO ZAPAMÄTANÝCH INFORMÁCIÍ A VYŠŠIA OCHOTA ŽIEN NASLEDOVAŤ RADY LEKÁRKY, AK PRI KOMUNIKÁCII POUŽÍVA TAKTIKY CHARIZMATICKÉHO LÍDERSTVA

THE AMOUNT OF REMEMBERED INFORMATION AND GREATER WILLINGNESS OF WOMEN TO FOLLOW THE PHYSICIAN'S RECOMMENDATIONS IF HE/SHE USES CHARISMATIC LEADERSHIP TACTICS IN COMMUNICATION

Mária Túnyiová[1], Kitti Domsitzová[2]

[1]*Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava*

[2]*Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave*

1 maria.tunyiova@gmail.com, 2 kittike.domsitz@gmail.com

Abstrakt

Keďže svetová zdravotnícka organizácia v ostatných rokoch odporúča posilňovať kompetencie pacientov pomocou motivovania, edukácie a tréningu sebaošetrovania, cieľom nášho výskumu bolo nájsť efektívny spôsob edukácie a motivovania k zdravému životnému štýlu. 50 tehotných žien hodnotilo dve zvukové nahrávky, v ktorých lekárka odporúčala tehotným ženám dodržiavať pitný režim a odôvodňovala jeho potrebnosť. Nahrávky obsahovali rovnaké údaje, avšak jedna obsahovala taktiky charizmatického líderstva (CLT) a druhá nie. Ženy, hodnotili do akej miery lekárka dokázala vzbudiť ich záujem; ich presvedčila o tom, aby žili zdravšie; ich motivovala k tomu, aby začali konať; ich inšpirovala urobiť pre zdravie viac ako predtým; vzbudila chuť dosiahnuť cieľ a upevnila v nich vieru, že cieľ sa dá dosiahnuť. Tehotné ženy považujú odporúčania s CLT za viac pozitívne vo všetkých otázkach, než tie, ktoré odporúčania CLT neobsahujú a skôr by sa rozhodli nasledovať rady lekára, ktorý by používal CLT. Merané bolo tiež množstvo zapamätaných informácií, ktoré bolo približne rovnaké po vypočutí jednej alebo druhej nahrávky.

Kľúčové slová: zvyšovanie kompetencií pacienta; motivácia pacienta; edukácia pacienta; taktiky charizmatického líderstva

Abstract

Because the World Health Organization recommends to empower patients via education, practical training for self-management and motivation, we tried to find an effective way of education and motivation to maintain a healthy lifestyle. 50 pregnant women rated two audio records with the physician's recommendations for water intake during pregnancy. The records contained the same facts, but one contained the Charismatic Leadership Tactics (CLTs) and the second did not. Women rated the extent to which the physician aroused their interest; would persuade them to live healthier;

motivated them to take action; inspired them to do more than before; increased their willingness to achieve the goal and increase their belief that the goal is achievable. Pregnant women consider recommendations with CLTs as more positive in all questions than recommendations without CLTs and they would rather decide to follow the physician's recommendations, who would use the CLT. The amount of remembered information after listening one of the records was measured too, where we found no differences.

Key words: patient empowerment; patient motivation; patient education; charismatic leadership tactics

ÚVOD

Pre úspešnú liečbu mnohých chorôb je nevyhnutná odborná pomoc lekára ale aj rozhodnutie pacienta dodržiavať liečebný program. Pozorovanie Svetovej zdravotníckej organizácie však ukazuje, že adherencia pacientov k dlhodobej liečbe chronických chorôb je v rozvinutých krajinách 50 % a v rozvojových ešte menej (Sabaté, 2003). Pacienti narážajú na rôzne bariéry, ktoré zotrvanie v liečbe sťažujú. Niektoré bariéry sú však prekonateľné, vyžadujú však zvýšené úsilie a najmä motiváciu.

Hlavným cieľom nášho výskumu bolo nájsť efektívny spôsob edukácie o zdravom životnom štýle a motivovania ľudí aby túto životosprávu dodržiavali. Efektívnosť sa mala prejaviť v tom, že informácie ktoré ľudia počuli by boli dobre zrozumiteľné a zapamätateľné a správa by na nich pôsobila motivačne. Výsledkom by mala byť zmena od pasívneho pacienta k pacientovi, ktorý sa aktívne stará o svoje zdravie, ktorý je stavaný do aktívnej a kompetentnej roly (empowerment pacienta).

Otázne je, či dokáže viac emocionálne alebo viac racionálne presviedčanie skutočne ovplyvniť rozhodovanie pacientov a ktoré z nich vedie k lepšiemu zapamätaniu informácie. Reeves so svojimi kolegami (1991) porovnávali pozitívne a negatívne ladené televízne reklamy propagujúce zdravie. Zistili, že ľudia venovali väčšiu pozornosť pozitívnym reklamám, ale lepšie si pamätali negatívne reklamy. Flora a Maibach (1990) zistili, že ľudia, ktorých sa predmet posolstva priamo nedotýkal si lepšie pamätali viac emocionálnu správu než racionálnu. Avšak ľudia, pre ktorých bolo posolstvo adresované si v rovnakej miere pamätali informácie z oboch tipov správ. Stephenson a jeho spolupracovníci (2005) zistili, že podávanie informácie v pozitívnej a negatívnej forme alebo pozitívnej a neutrálnej forme je účinnejšie pri modifikácii rozhodovania a správania než keď sú informácie len v negatívnom znení.

Emócie a prípadne aj štruktúru je možné do správy „pridať" pomocou rečníckych taktík. Antonakis, Fenley a Liechti (2011) zhrnuli niekoľko taktík, ktorých použitie môže urobiť

správu viac zrozumiteľnou, emocionálnou a vzbudzujúcou záujem. Nazvali ich taktiky charizmatického líderstva. Medzi verbálne taktiky patria (1) metafory, ktoré zjednodušujú správu, vzbudzujú emócie a tým pomáhajú pri rozpamätávaní sa. Charizmatický rečník často hovorí (2) príbehy a anekdoty, ktoré robia posolstvo zrozumiteľným a ľahko zapamätateľným, zároveň umožňuje poslucháčovi sa s protagonistami identifikovať. (3) Rečník morálne odsudzuje neprávosti, (4) vyjadruje pozitívne city voči skupine s dôrazom na spolupatričnosť. Charizmatický rečník, ktorý má záujem o vedenie ľudí k určitému cieľu, (5) nastavuje tiež vysoké očakávania od nasledovníkov a (6) vyjadruje dôveru, že tieto očakávania sú splniteľné. Využíva rétorické nástroje ako (7) kontrasty, ktorými rámcuje správu a (8) zoznamy, ktorými vytvorí dojem uzavretého celku a nakoniec (9) rečnícke otázky, ktorými jednak vzbudí pozornosť, ale aj vytvorí isté napätie pri očakávaní odpovedi.

Niektoré z týchto taktík sú využívané aj pri propagovaní zdravia. Napríklad Motivačné rozhovory, ktorých princípy a štruktúru zhrnuli Rollnick, Miller a Butler (2008). Ich hlavnými zložkami sú (1) pýtanie sa, kam by sa pacient chcel dosať, (2) počúvanie a rešpektovanie, čo by si pacient prijal a (3) informovanie o aktuálnom stave, o chorobe a poskytovanie rád. Možnosťou, ako informovať je nedirektívne radenie pacientom pomocou príbehov o tom, čo robia iní ľudia, ktorí majú podobné ťažkosti ako pacient. Pacient má tak možnosť vybrať si, či by podobné konanie zvládol a či mu vyhovuje. Príbehy, najmä v médiách, poskytujú vzor správania, ktoré ľudia opakujú a môžu viesť k zmenám v rozhodovaní a správaní i väčšej skupiny ľudí (Bilali, Vollhardt, & Rarick, 2017).

Vo výskume sme si kládli otázku, ak charizmatický líder dokáže motivovať nasledovníkov či by mohol aj charizmatický lekár efektívne motivovať pacientov. Zaujímala nás nie len motivácia pacienta ale aj miera zapamätania správy lekára.

METÓDY

Výskumu sa zúčastnilo 50 tehotných žien v priemernom veku 30 rokov, ktoré boli rozdelené do dvoch skupín (Tabuľka 1). Pre 38 žien to bolo prvé tehotenstvo, pre 12 žien to bolo druhé alebo tretie tehotenstvo.

Tabuľka 1 Deskripcia participantiek výskumu

	N	vek	vzdelanie	tehotenstvo
1. skupina	26	30,15 (26-38)	SŠ 9 VŠ 15	prvé 22 druhé 4
2. skupina	24	30,08 (20-42)	SŠ 9 VŠ 15	prvé 17 druhé 5 tretie 2

Na overenie efektívnosti taktík charizmatického líderstva v zmysle potenciálu motivovať pacientov a podania zrozumiteľných a zapamätateľných informácií sme vytvorili dva texty, v ktorých lekárka radila tehotným ženám zásady správneho pitného režimu počas tehotenstva. Informácie sme čerpali z dokumentu vydaného Svetovou zdravotníckou organizáciou s názvom Živiny v pitnej vode (Nutrients in drinking water) vydané v roku 2005. Texty boli v podobe zvukových nahrávok, ktoré obe obsahovali rovnaké informácie. Informácie boli hovorené v rovnakom poradí s rovnakým hlasom, približne rovnakou hlasitosťou, tempom reči a intonáciou. Nahrávky sa líšili v tom, že v jednej boli zakomponované taktiky charizmatického líderstva, ktorá bola tiež o 98 slov dlhšia (charizmatický text), a v druhej nie (obyčajný text). Použili sme tieto taktiky:

1) rétorická otázka: „Vedeli by ste povedať, koľko vody ste dnes vypili?",

2) metafora: „v každodennom kolotoči",

3) príbeh: „Keď som bola tehotná...",

4) apel na morálku: „pocit zodpovednosti už za dvoch ľudí",

5) zoznam: „tri najdôležitejšie dôvody",

6) vysoké očakávania a vyjadrené presvedčenie, že sa dajú naplniť: „je to len malá záťaž, ale môžete tým zabezpečiť lepší štart do života vášmu dieťaťu a to stojí za to",

7) spolupatričnosť: „som tiež matka dvoch detí", „Keď som bola tehotná...".

Skupiny sa líšili v tom, v akom poradí si vypočuli nahrávky. Prvá skupina si najprv vypočula obyčajný text a potom charizmatický, druhá skupina najprv charizmatický a potom obyčajný.

Tému pitného režimu sme zvolili zámerne, lebo príjem tekutín je pre život nevyhnutný a týka sa každého človeka. Dostatočná hydratácia má viacero pozitív a neboli nám známe kontroverzie spájané s príjmom tekutín. Ak množstvo konzumovaných tekutín nie je extrémne veľké, voda nemá nežiaduce vedľajšie účinky. Z etických dôvodov sme hľadali

oblasť, v ktorej prakticky nie je možné neadresnými radami poškodiť participantov. Preto informácie, ktoré sme v textoch použili pochádzali od Svetovej zdravotníckej organizácie.

Po vypočutí prvého textu ženy vypĺňali dotazník, ktorý obsahoval demografické údaje – vek a koľko krát bola žena tehotná. Na vizuálnej analógovej škále ženy hodnotili zrozumiteľnosť (od 0 po 16,2 cm) a či považujú množstvo informácií za dostatočné (od 0 po 16,2 cm). Nasledovali kontrolné otázky týkajúce sa prejavov dehydratácie a odporúčaného množstva tekutín, ktoré by mala tehotná žena prijať. Napokon ženy hodnotili prvú vypočutú nahrávku na vizuálnej analógovej škále (rozsah 0-16,2 cm). Konkrétne sa vyjadrovali k tomu do akej miery by lekár, ktorý by používal takýto spôsob komunikácie:

1) dokázal vzbudiť ich záujem,
2) ich presvedčil o tom, aby žili zdravšie,
3) ich motivoval k tomu, aby začali konať,
4) ich inšpiroval urobiť pre zdravie viac ako predtým,
5) vzbudil chuť dosiahnuť cieľ,
6) upevnil v nich vieru, že cieľ sa dá dosiahnuť.

Použité otázky sme vybrali z Bassovho Multifaktorového dotazníka vodcovstva, ktorým Antonakis, Fenley a Liechti (2011) vo svojom výskume merali charizmatickosť participantov (lídrov).

Po ohodnotení prvej nahrávky si ženy vypočuli druhú nahrávku. Následne boli požiadané, aby ohodnotili už len to, do akej miery by bol lekár, ktorý by používal tento druhý spôsob komunikácie motivujúci. Svoje hodnotenie vyznačili na vizuálnej analógovej škále (rozsah 0-16,2 cm) zodpovedaním na rovnakých 6 otázok ako pri prvom texte. Boli zároveň požiadané, aby pri hodnotení druhého textu zohľadnili svoje hodnotenie prvého textu.

Cronbachova α 6-položkového hodnotiaceho dotazníka pre charizmatický text bola 0,930 a pre obyčajný text 0,942.

VÝSLEDKY

V Tabuľke 2 sú priemerné množstvo zapamätaných informácií a priemerné hodnotenia zrozumiteľnosti a dostatočnosti informácií. Množstvo zapamätaných informácií je o necelý bod väčšie po vypočutí obyčajného textu než po vypočutí charizmatického. Zrozumiteľnosť a dostatočnosť informácií v prvej nahrávke hodnotili obe skupiny takmer zhodne.

Tabuľka 2 Priemerné množstvo správnych odpovedí na kontrolné otázky, zrozumiteľnosť textu, dostatok informácií v texte a štandardná odchýlka

	správne odpovede (max. 8)		zrozumiteľnosť (max. 16.2)		dostatok info (max. 16.2)	
	M	SD	M	SD	M	SD
1. skupina (obyčajný→charizmatický text)	3,54	2,02	14,88	1,65	13,10	2,84
2. skupina (charizmatický→obyčajný text)	2,88	1,12	14,55	1,33	13,23	2,13

Tabuľka 3 obsahuje hodnotenie potenciálu rečového prejavu motivovať. Obe skupiny hodnotili charizmatický text pozitívnejšie vo všetkých otázkach než obyčajný. Charizmatický text sa v oboch skupinách ukázal o čosi viac motivujúcejší než obyčajný. Skupiny sa medzi sebou líšili v hodnotení obyčajného textu.

Tabuľka 3 Priemerné hodnotenie potenciálu motivovať (skóre) textov a štandardná odchýlka

	priemerné skóre charizmatický text (max. 16.2)		priemerné skóre obyčajný text (max. 16.2)	
	M	SD	M	SD
1. skupina (obyčajný→charizmatický text)	12,89	2,68	11,45	2,51
2. skupina (charizmatický→obyčajný text)	12,71	2,27	9,87	3,11

Na porovnanie dvoch skupín sme použili Mann-Whitney U test (Tabuľka 4). Skupiny sa v počte bezprostredne zapamätaných informácií významne nelíšili ($U = 240{,}00$, $p > 0{,}05$). Skupiny hodnotili podobne zrozumiteľnosť textu ($U = 245{,}50$, $p > 0{,}05$) a dostatočnosť informácií ($U = 306{,}50$, $p > 0{,}05$) a taktiež potenciál motivovať pre charizmatický text ($U = 286{,}00$, $p > 0{,}05$). Skupiny sa medzi sebou líšili v hodnotení obyčajného textu, hoci na hraničiacej hladine významnosti ($U = 210{,}50$, $p = 0{,}049$).

Tabuľka 4 Mann-Whitney U test – porovnanie 2 skupín medzi sebou a veľkosť efektu (r) porovnávania skupín v jednotlivých premenných

	U	Sig.	r
správne odpovede	240,00	,151	-0,203
zrozumiteľnosť	245,50	,190	-0,185
dostatok info	306,50	,915	-0,015
priemerné skóre charizmatický text	286,00	,614	-0,071
priemerné skóre obyčajný text	210,50	,049	-0,279

Spojili sme hodnotenia oboch skupín. Získali sme tak celkové hodnotenie potenciálu motivovať charizmatického a obyčajného textu, ktoré sme navzájom porovnali. Pre toto porovnanie sme použili Wilcoxonov test a zistili sme, že charizmatický text bol v skupine všetkých žien hodnotený pozitívnejšie ako obyčajný text ($Z = 3{,}995$, $p < 0{,}001$).

DISKUSIA

Našim zámerom bolo overiť spôsob formulovania informácií tak, aby informácia bola viac zrozumiteľná a zapamätateľná a aby pôsobila pre pacienta motivačne.

Tehotné ženy považujú komunikáciu lekára s taktikami charizmatického líderstva za viac motivujúcu a skôr by sa rozhodli nasledovať charizmaticky formulované rady než rady bez týchto taktík. Vzhľadom na hraničné hodnoty významnosti však usudzujeme, že charizmatický text bol len o málo motivujúcejší ako obyčajný text. Hoci ženy po vypočutí charizmatického textu boli motivovanejšie, množstvo informácii, ktoré si pamätali bolo približne rovnaké ako po vypočutí obyčajného textu.

Obsahom textov, ktoré tehotné ženy počúvali boli odporúčania pre správny pitný režim v tehotenstve. Téma textov bola pre participantky relevantná a priamo sa týkala ich aktuálnych potrieb. Flora a Maibach (1990) zistili, že ľudia, pre ktorých je posolstvo adresované si v rovnakej miere pamätajú informácie z emocionálnej správy aj racionálnej správy. Preto, hoci, vo všeobecnosti prevažujú výskumné zistenia, že emocionálnejšia správa je lepšie zapamätateľná (Stephenson, 2005), si ženy pamätali približne rovnaké množstvo informácií.

Ženy, ktoré počuli ako prvý obyčajný text, ho hodnotili pozitívnejšie než ženy, ktoré najprv počuli charizmatický text. Zreteľným cieľom oboch textov bolo motivovať k určitej činnosti. Ak bol prvý vypočutý text obyčajný, ženy rozpoznali zámer rečníka a hodnotili ho ako pomerne motivujúci. Následne pri hodnotení charizmatického textu škála nedovoľovala udeliť výrazne lepšie hodnotenie. Ak ženy počuli najprv charizmatický text, tiež ho hodnotili pozitívne a to len o malú mieru viac, ako bol v prvej skupine hodnotený obyčajný text. Ak obyčajný text nasledoval po charizmatickom, jeho hodnotenie bolo negatívnejšie. Nech bol prvý text akýkoľvek, slúžil ako vzor – vzhľadom na ktorý bol následne hodnotený druhý text. Prvotná informácia má vplyv na hodnotenie alebo odhad druhej informácie. Dudeková a Kostovičová (2015) použili vo svojom experimente klasickú numerickú kotvu a pozorovali efekt ukotvenia aj u finančných profesionálov.

V dopytovaní ženy najviac oceňovali, že lekárka na nahrávke bola ochotná sa podeliť o vlastný príbeh (skúsenosti s dehydratáciou a jej riešením), čim vyjadrila tiež spolupatričnosť. Ženy tiež ocenili použitie zoznamu (3 najdôležitejšie dôvody). V príbehu vystupovala lekárka ako vzor správania sa, s ktorým bolo možné sa identifikovať a opakovať ho (Rollnick, Miller, & Butler, 2008). Tiež vystupovala ako člen rovnakej skupiny a ten zvyčajne dokáže viac motivovať ako člen inej skupiny. V charizmatických prejavoch rečníci často používajú inkluzívne výrazy ako „my“ a „náš“ a poukazujú na vzájomné podobnosti (Foil, Harris, & House, 1999).

Lekárka v charizmatickej nahrávke ukončila reč výrokom: „Myslím si, že je to len malá záťaž, ale môžete tým zabezpečiť lepší štart do života svojmu dieťaťu, a to stojí za to.“ V obyčajnom texte odznelo len: „Preto odporúčam piť počas tehotenstva dostatočné množstvo vody.“ Pôvodne bolo našim zámerom zakomponovať do charizmatického textu lekárkino presvedčenie, že jej očakávania sú naplniteľné. Rozdielom medzi týmito dvomi vetami je však aj v tom, že v „charizmatickej vete“ je do výroku zahrnutá aj ďalšia osoba, ku ktorej má matka pozitívny emočný vzťah a ktorú má potrebu ochraňovať. Taylor (2015) zistil význam dôležitosť druhých ľudí pre poslucháča a ukázal, že pri propagovaní hygieny rúk sociálne formulovaná správa (Umývanie mojich rúk ochráni mňa, mojich pacientov a moju rodinu.) by najpravdepodobnejšie viedla k propagovanému správaniu.

Významným aspektom v tomto výskume je podobnosť v hodnotách lekárky-matky a tehotných žien. Pre obe strany to bolo vlastné zdravie a zdravie dieťaťa. Zhoda v hodnotách medzi vodcom a nasledovníkom je nevyhnutná, pretože charizma, ako štýl komunikácie, je vlastne na hodnotách založená, symbolická a emocionálne sýtená signalizácia vodcu (Antonakis, Bastardoz, Jacquart, & Shamir, 2016) a rozdielnosti v hodnotách by mohli byť zdrojom konfliktu (Antonakis, Fenley, & Liechti, 2011). Preto by mal lekár používať taktiky charizmatického vodcovstva len v súlade s hodnotami a cieľmi pacienta a s rešpektovaním pacientovho rozhodnutia o liečbe.

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0361-12.

LITERATÚRA

Antonakis, J., Fenley, M., & Liechti, S. (2011). Can charisma be taught? Tests of two interventions. *Academy of Management Learning & Education*, 10, 374-396.

Bilali, R., Vollhardt, J. R., & Rarick, J. R. D. (2017). Modeling collective action through media to promote social change and positive intergroup relations in violent conflicts. *Journal of Experimental Social Psychology*, 68, 200-211.

Dudeková, K., & Kostovičová, L. (2015). Oscary, HDP a CRT: Efekt ukotvenia u finančných profesionálov v kontexte doménovej špecifickosti a kognitívnej reflexie. In I. Farkaš, M. Takáč, J. Rybár & J. Kelemen (Eds.), *Kognícia a umelý život 2015* (pp. 50-56) Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Flora, J. A., & Maibach, E. W. (1990). Cognitive responses to AIDS information: The effects of issue involvement and message appeal. *Communication Research*, 17, 759-774.

Foil, C. M., Harris, D., & House, R. (1999). Charismatic Leadership: Strategies for effecting social change. *Leadership Quarterly*, 10, 449-482.

Reeves, B. R., Newhagen, J., Maibach, E., Basil, M., & Kurz, K. (1991). Negative and positive television messages: Effects of message type and context on attention and memory. *American Behavioral Scientist*, 34, 679-694.

Rollnick, S., Miller, W. R. & Butler, C. C. (2008). *Motivational interviewing in health care: Helping Patients Change Behavior*. New York: The Guilford Press.

Stephenson, M. T., Witte, K., Vaught, C., Quick, B. L., Booth-Butterfield, S., Patel, D. & Zuckerman, C. (2005). Using persuasive messages to encourage voluntary hearing protection among coal miners. *Journal of Safety Research*, 36, 9-17.

World Health Organization (2005). *Nutrients in Drinking Water*. Retrieved from: www.who.int/water_sanitation_health/dwq/nutrientsindw.pdf

Sabaté, E. (2003). *Adherence to long-term therapies: evidence for action*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.

Taylor, R. E. (2015). The role of message strategy in improving hand hygiene compliance rates. *American Journal of Infection Control*, 43, 1166-1170.

OSOBNOSTNÝ A POSTOJOVÝ KONTEXT POSÚDENIA KREDIBILITY INFORMÁCIE S DÔRAZOM NA SITUÁCIU (NE)PRÍTOMNOSTI ODBORNÉHO ZDROJA

PERSONALITY AND ATTITUDINAL CONTEXT OF ASSESING THE CREDIBILITY OF INFORMATION EMPHASIZING THE SITUATION OF (NON-)PRESENCE OF EXPERT SOURCE

Ivana Václaviková, Lenka Selecká

Katedra psychológie FF UCM v Trnave

ivana.vaclavikova@ucm.sk, lenka.selecka@ucm.sk

Abstrakt

Dostupnosť internetu mení prístup k informáciám v rôznych oblastiach. Množstvo dát dostupných on-line a vysoká tendencia spoľahnúť sa na tieto zdroje upriamuje pozornosť na problematiku kredibility, respektíve kvality informácie ako takej a jej zdroja. Cieľom výskumu je identifikácia osobnostne relevantných vlastností v zmysle modelu Big Five a individuálnych presvedčení (postojov), ktoré potenciálne formujú posúdenie kredibility informácie; a to v odlišných podmienkach: (1) v prípade anonymného zdroja informácie a (2) v prípade, že informácia je prisudzovaná odbornému zdroju. Boli zisťované postoje ľudí (N = 234, M = 26,13 r.) k rôznym oblastiam, konkrétne k očkovaniu, vegánstvu, sociálnym sieťam a existencii mimozemského života, pričom položky reprezentovali kognitívnu, afektívnu aj konatívnu zložku postoja. Výsledky potvrdzujú významnú zmenu kredibility pri zohľadnení zdroja v oblasti očkovania, vegánstva a problematiky mimozemského života, tiež súvislosti osobnosti a tejto zmeny.

Kľúčové slová: kredibilita informácie; kredibilita zdroja; Big Five; postoje

Abstract

The internet availability is changing access to information in various areas. The amount of online available data and a high tendency to rely on these resources draws attention to the issue of credibility, or the quality of the information itself and its resources. The aim of the research is to identify relevant personality traits in compliance with the Big Five model and individual beliefs (attitudes) that potentially influence the assessment of the information credibility; under different conditions: (1) information given by the anonymous source, and (2) if the source of the information is attributed to an expert. People's attitudes in different areas were examined (N = 234, M = 26.13 y.), namely, the topic of vaccination, veganism, social networks, and the existence of extraterrestrial life, with items representing the cognitive, affective, and conative component of the attitude. The results confirm a significant change in the credibility, considering the presence of the source, particularly in the area of vaccination, veganism and the belief in extraterrestrial life. Relations between personality traits and the mentioned changes were found.

Key words: credibility of information; credibility of a source; Big Five; attitudes

ÚVOD

Kredibilita je mnohostranný koncept, zahŕňajúci dve základné dimenzie: odbornosť (expertise) a dôveryhodnosť (trustworthiness). Odbornosť ako "vnímané poznanie, zručnosti a skúsenosti zdroja" (Fogg et al., 2003) má úzky vzťah k prijímateľovmu vnímaniu schopností zdroja poskytnúť validné informácie a je podstatná hlavne pri podporovaní existujúceho postoja (Tormala & Petty, 2004). Keď jednotlivec hodnotí zdroj ako odborný, má vyššiu tendenciu hodnotiť informáciu ako dôveryhodnú, čo je kľúčový faktor v posudzovaní kredibility (Hilligos & Rieh, 2007).

Kredibilita zdroja a/alebo informácie je individuálnym zhodnotením, ktoré zahŕňa objektívne posúdenie kvality a presnosti informácie i subjektívne vnímanie dôveryhodnosti, miery expertízy, atraktivity a dynamiky zdroja (O'Keefe, 2002; Freeman & Spyridakis, 2004). Dôvera v konkrétne spoločenské informácie a ich kredibilita môžu byť zásadnejšie ovplyvňované osobnostnými črtami a postojmi jedinca, nakoľko v mediálnom priestore osoby, nemajúc dostatok kapacity pre rozličné informácie, využívajú kognitívne heuristiky (Metzger et al., 2010; Metzger & Flanagin, 2013) ako náhradu vedomostí. Na uvedenom procese sa podpisujú konkrétne postoje jednotlivca, najmä v ich afektívnej zložke - je ťažšie zmeniť afektívnu zložku postoja než kognitívnu, pretože pre správanie je afektivita oveľa dôležitejšia ako objektívne poznanie (Ruisel, 2004).

Oblasť posudzovania dôveryhodnosti informácie na základe jej zdroja je mapovaná množstvom výskumov (Avery, 2010; Eysenbach, 2008; Kim, Lee, & Prideaux, 2013; Marshall & Woonbong, 2003; Metzger & Flanagin, 2013; Morin et al., 2012), zisťuje sa i vplyv informácií alebo zdroja na zmenu postojov recipienta (Tormala & Petty, 2004; Tormala, Briñol, & Petty, 2006). Avšak osobnostné charakteristiky recipienta vo vzťahu k tomu, akú dôveryhodnosť pripisuje informáciám s ohľadom na ich zdroj a s ohľadom na vlastné postoje sú pomerne nerozpracovanou problematikou - z tohto dôvodu sa javí zásadné venovať sa danej oblasti z pozície psychologického výskumu.

Cieľom príspevku je overiť možnosti ovplyvnenia hodnotenia kredibility informácie s ohľadom na odbornosť zdroja informácie v porovnaní s informáciou bez uvedeného zdroja, identifikovať osobnostné črty recipienta, dôležité vo vzťahu k hodnoteniu kredibility informácie a analyzovať vzťah medzi osobnostnými črtami recipienta, jeho postojmi a vplyvom prítomnosti zdroja informácie na posúdenie kredibility informácie.

METÓDA

Výskumná vzorka

Pozostáva z 234 osôb priemerného veku 26,13 rokov, konkrétne 156 žien (M = 25,02, SD = 7,05) a 78 mužov (M = 28,35, DS = 8,52). Participanti boli do výskumu získavaní príležitostným výberom na základe ochoty ku kooperácii.

Metódy

Exploračno-konfirmačný výskum má formu vnútrosubjektového experimentálneho plánu s kvantitatívnym dizajnom, kde cieľom je sledovať zmenu závislej premennej (posúdenie kredibility) po pridaní nezávislej premennej (expertný zdroj informácie). Participantom boli predložené hypotetické výroky týkajúce sa štyroch rôznych oblastí (popísané ďalej) s inštrukciou zaujať stanovisko k informácii a ohodnotiť, nakoľko je dôveryhodná. Následne participanti vypĺňali škálu, ktorou boli zisťované ich postoje k jednotlivým témam a osobnostný inventár. Po vyplnení boli hárky zozbierané a po krátkej prestávke bola zaradená posledná časť, kde hypotetické tvrdenia vzťahujúce sa k témam obsahujú i uvedenie expertného zdroja, ktorý je predstavený ako ich autor. Podnetový materiál je teda tvorený štyrmi časťami, zameranými na: (1) posúdenie dôveryhodnosti informácií bez zdroja, (2) zistenie postojov recipienta k vybraným oblastiam, (3) osobnosť recipienta a (4) posúdenie dôveryhodnosti informácií so zdrojom.

1) Autorský dotazník zisťuje, akú dôveryhodnosť pripisuje recipient informáciám, prezentovaným prostredníctvom 16 hypotetických tvrdení, ktoré sa týkajú oblastí: očkovanie (α = 0,735), vegánstvo (α = 0,603), sociálne siete (α = 0,454) a existencia mimozemského života (α = 0,622). V každej oblasti dve informácie vyjadrujú podporné stanovisko pre danú oblasť a dve sa k nej vyjadrujú záporne.
2) Dotazník slúžiaci na zmapovanie postojov recipienta k očkovaniu (α = 0,902), vegánstvu (α = 0,756), sociálnym sieťam (α = 0,498) a existencii mimozemského života (α = 0,659). Pozostáva z 12 tvrdení, každý zo štyroch zisťovaných postojov je reprezentovaný tromi výrokmi v zhode s tromi zložkami postoja (konatívna, kognitívna a afektívna).
3) Osobnostný dotazník NEO-FFI (Costa, McCrae; slov. adapt. Ruisel, Halama, 2007) obsahujúci dimenzie: neurotizmus (α = 0,865), extraverzia (α = 0,829), otvorenosť voči skúsenosti (α = 0,734), prívetivosť (α = 0,700) a svedomitosť (α = 0,834).

4) Autorský dotazník obsahujúci tvrdenia orientované na obsahovo rovnaké informácie ako v prvej časti, avšak s uvedením odborného zdroja informácie ($\alpha_{očkovanie} = 0,676$; $\alpha_{vegánstvo} = 0,662$; $\alpha_{soc.siete} = 0,425$; $\alpha_{mimozem.život} = 0,692$). Význam podania informácie bez uvedenia a následne s uvedením odborného zdroja je v komparácii hodnotenia kredibility informácie za inej experimentálnej podmienky.

* S ohľadom na koeficienty reliability v tematickej oblasti sociálnych sietí túto časť nemožno považovať za spoľahlivú a v ďalších analýzach nebude výraznejšie zohľadňovaná.

VÝSLEDKY

Po podaní informácií s uvedením odborného zdroja nastali nasledovné zmeny: dôvera v očkovanie sa znížila, dôvera vo vegánstvo a v existenciu mimozemského života sa zvýšila, dôvera v pozitívny zmysel sociálnych sietí ostala nezmenená (Tabuľka 1).

Tabuľka 1 Identifikované zmeny hodnôt kredibility po uvedení zdroja (párový t-test)

Zmena kredibility po zadaní zdroja	*M*	*SD*	*ΔM*	*ΔSD*	*Lower*	*Upper*	*T*	*df*	*p*
Očkovanie	11,568 11,333	2,889 2,633	0,235	1,657	0,022	0,449	2,169	233	0,031
Vegánstvo	8,778 9,051	2,341 2,405	-0,273	1,709	-0,494	-0,053	-2,448	233	0,015
Sociálne siete	9,585 9,731	1,986 1,809	-0,145	1,705	-0,365	0,074	-1,304	233	0,194
Mimozemský život	8,556 8,871	2,309 2,530	-0,321	1,400	-0,501	-0,140	-3,501	233	0,001

Poznámka: Minimálne a maximálne hodnoty posúdenia kredibility informácie nadobúdajú rozsah 4 - 16.

Medzi jednotlivými postojmi v sledovaných oblastiach a osobnostnými črtami sa vyskytuje niekoľko významných vzťahov (Tabuľka 2).

Tabuľka 2 Zistené korelácie medzi postojmi a osobnostnými črtami

	M postojov (SD)	*Neurotizmus*	*Extraverzia*	*Otvorenosť*	*Prívetivosť*	*Svedomitosť*
Postoj k očkovaniu	8,629 (2,538)	*-0,211* *0, 001*	-0,084 0,200	0,044 0,503	0,114 0,082	-0,087 0,184
Postoj k vegánstvu	5,639 (2,263)	0,138 0,037	0,016 0,815	*0,305* *0,000*	-0,042 0,532	-0,070 0,292
Postoj k mimozemskému životu	6,747 (1,993)	0,089 0,179	0,079 0,234	*0,281* *0,000*	-0,196 0,003	-0,105 0,112

Poznámka: Postoje môžu nadobúdať hodnoty od 3 (min) po 12 (max).

S cieľom identifikovať faktory, ktoré by mohli tvárniť potenciál pre zmenu kredibility informácie v experimentálnej podmienke informácie podanej so zdrojom, sme uskutočnili viacnásobnú regresnú analýzu. Závislá premenná vyjadruje pokles alebo nárast kredibility v sledovaných premenných: očkovanie, vegánstvo, existencia mimozemského života. Zmena v kredibilite sociálnych sietí nebola analyzovaná, nakoľko nebol zistený signifikantný rozdiel pred a po vystavení zdroja informácie. Výsledky regresnej analýzy uvádzame v prípade, že sa ako prediktor preukazuje niektorá osobnostná črta Big Five.

Prívetivosť sa manifestuje významne vo vzťahu k nárastu dôvery vo vegánstvo po podaní informácie so zdrojom (Tabuľka 3). Samotný postoj voči vegánstvu a jeho zložky nie sú z hľadiska posunu v dôvere významné. Ako sa javí, personalizovaná informácia u prívetivejších ľudí vedie k menšej zmene kredibility informácie voči vegánstvu.

Tabuľka 3 Nárast dôvery vo vegánstvo po podaní informácie so zdrojom (viacnásobná regresná analýza)

	B	*SE*	*β*	*t*	*P*	*VIF*
Prívetivosť	-0,055	0,018	-0,194	-2,969	0,003	1,000

R^2 = 0,038, Adj.R^2 = 0,033, DW = 1,929

V oblasti zmeny kredibility informácie o existencii mimozemského života sa ukazuje podobný princíp ako v prípade vegánstva, miera prívetivosti je dôležitá v potenciálnej zmene kredibility tu i v spojení s konatívnou zložkou postoja (Tabuľka 4).

Tabuľka 4 Nárast dôvery v existenciu mimozemského života po podaní informácie so zdrojom (viacnásobná regresná analýza)

	B	*SE*	*β*	*t*	*p*	*VIF*
Konatívna zložka postoja k mimozemskému životu	-0,280	0,134	-0,139	-2,088	0,038	1,046
Prívetivosť	-0,037	0,015	-0,164	-2,458	0,015	1,046

R^2 = 0,037, Adj.R^2 = 0,028, DW = 2,099

DISKUSIA

V súvislosti s aktuálnym spoločenským dianím a závažnosťou otázky očkovania sa pokles kredibility informácie v prítomnosti zdroja javí ako najzásadnejší. Naznačuje, že v oblasti zdravia majú ľudia výraznejšiu tendenciu veriť negatívnym správam a podliehať podozreniam v zmysle nespoľahlivosti štandardných medicínskych postupov. Pravdepodobne sa tu uplatňuje dvojitý štandard v uvažovaní o problematike, kedy ľudia majú tendenciu odmietať

posolstvo o dôležitosti očkovania, sprostredkované formálnou autoritou (Masaryk & Čunderlíková, 2016). Iné vysvetlenie ponúka experimentálne zistenie o potenciálnom zlyhaní vysoko kredibilného zdroja v prípade, že správa vyvoláva nepríjemné pocity (Tormala, Briñol, & Petty, 2006). Pozitívom ostáva, že voči očkovaniu prevláda kladný postoj v porovnaní s ostatnými oblasťami; a ten sa ďalej spája s nižšou mierou neurotizmu, resp., emocionálnou stabilitou. Zistenie podporuje predpoklad, že neurotickejšie osoby majú vyššiu tendenciu podliehať prípadným správam o škodlivosti očkovania.

Hodnotenie informácie ohľadne vegánstva s uvedením odborného zdroja ako viac kredibilnej možno vnímať v kontexte trendov v oblasti výživy. Na zásady zdravého stravovania je kladený stále vyšší dôraz, zároveň, v súvislosti s potrebou znižovať ekologickú stopu môže vegánstvo reprezentovať životný štýl, presahujúci otázku stravovania. Podporujúce vyjadrenia ohľadne významu vegánstva sa teda môžu javiť dôveryhodnejšie v porovnaní s formulovanými obavami, zodpovedajúcimi presvedčeniu, že pre človeka je nutné prijímať bielkoviny v živočíšnej podobe. Taktiež, pre kultúry málo typické výraznejším propagovaním zdraviu prospešných potravín v porovnaní s propagáciou tradičnejších potravín, predstavuje zdroj informácie zásadný faktor ovplyvňujúci názor osoby (Worsley, 2002), čo môže byť jednou z príčin významu zdroja informácie v zmene dôvery voči nej. Uvedené dokresľuje súvislosť medzi otvorenosťou, ktorá sa prejavuje experimentovaním, nekonvenčnosťou a zvedavosťou, a pozitívnym postojom voči vegánstvu. Ako uvádzajú Worsley, Norman a Skrzypiec (1996) osoby typické potrebou harmónie a egalitárskymi hodnotami, ktoré môžeme asociovať s liberálnym životným štýlom, majú tendenciu stravovať sa vegetariánsky, zatiaľ čo osoby s tradičnejšími hodnotami preferujú mäsovú stravu.

Prívetivosť sa v prípade dôvery vo vegánstvo a rovnako i dôvery v mimozemský život javí ako dôležitá vo vzťahu k miere nárastu kredibility po podaní informácie so zdrojom. Vyššia prívetivosť predstavuje stabilnú charakteristiku, ktorá vedie k menšej zmene dôvery voči informáciám o spomínaných oblastiach po podaní informácie so zdrojom.

Prípadný postoj viažuci sa k existencii mimozemského života je pre väčšinu populácie vzdialený sociálnej realite jednotlivca, nejedná sa o jadrový postoj, preto je potenciál pre zmenu dôveryhodnosti v poskytované informácie o mimozemskom živote vysoký. Ergo, kredibilita informácií o mimozemskom živote nemusí mať zásadnejší význam v postojovom a hodnotovom kontexte reality ľudí a z toho dôvodu, ako sa ukazuje, je možné ju výraznejšie ovplyvniť prostredníctvom podporenia podanej informácie zdrojom. Napokon, postoj k mimozemskému životu pozitívne koreluje s osobnostnou črtou otvorenosť. Človek typický skôr konzervatívnym prístupom, tendenciou vyhnúť sa uplatneniu fantázie a

experimentovaniu, riadiaci sa konvenciami a pod., skôr zaujme k problematike odmietavý postoj. Ďalej, konatívna zložka postoja k mimozemskému životu, rovnako ako prívetivosť, súvisí so stabilitou dôvery v jeho existenciu po uverejnení zdroja informácie. Tento fakt je možné interpretovať dvomi spôsobmi. Osoby vyhľadávajúce informácie o existencii mimozemského života majú svoj názor jasnejšie ukotvený a prítomnosť zdroja už nemá výraznejší vplyv na hodnotenie dôveryhodnosti informácie. Konatívna zložka postoja v sebe zahŕňa tiež presvedčenie, že sa osoba stala svedkom situácie, ktorá dokazuje existenciu mimozemského života. Analogicky, ako uvádzajú v súvislosti so zážitkami stretnutí s mimozemským životom Spanos, Burgess a Burgess (1994) spomienky majú rekonštrukčný ráz a sú organizované v zhode s očakávaniami a presvedčeniami osoby.

ZÁVER

Zohľadňovanie významu človeka ako indivídua a individuality pri posudzovaní dôveryhodnosti predkladanej informácie sa javí ako nedostatočné. Význam ľudskej individuality v tejto oblasti výskumu je zrejme dehonestovaný akceptovanými vplyvmi sociálneho faktoru pri vnímaní informácií, čo zrejme aj spôsobilo záujem o masmediálny aspekt problému. Netreba však zabúdať, že informačný zdroj je vždy človek, ktorý disponuje aj konkrétnymi psychologickými ale aj inými atribútmi, ktoré ho klasifikujú ako informačný zdroj (zlý, dobrý, nedôveryhodný, spoľahlivý a pod.). A na druhej strane procesu je prijímateľ informácie a aj on/ona je konkrétna bytosť s vlastnými špecifikami. Tieto úvahy vedú k poznaniu, že psychologický prístup pri výskume kredibility zdroja informácie musí byť produktívny.

POĎAKOVANIE

Výskum je realizovaný v rámci inštitucionálneho projektu UCM: FPPV-25-2016.

LITERATÚRA

Avery, E. J. (2010). The role of source and the factors audiences rely on in evaluating credibility of health information. *Public Relations Review, 36*(1), 81-83.

Eysenbach, G. (2008). Credibility of health information and digital media: New perspective and implications for youth. *Digital media, youth, and credibility* (pp. 123-154). Cambridge: MA.

Fogg, B. J., et al. (2003). How do users evaluate the credibility of Web sites? Proceedings of the 2003 conference on designing for user experiences (DUX'03).

Freeman, K. S., & Spyridakis, J. H. (2004). An examination of factors that affect the credibility of online health information. *Technical Communication, 51*(2), 239-263.

Hilligoss, B., & Rieh, S. Y. (2008). Developing a unifying framework of credibility assessment: Construct, heuristics, and interaction in context. *Information Processing and Management, 44*, 1467-1484.

Kim, S. S., Lee, J., & Prideaux, B. (2013). Effect of celebrity endorsement on tourists' perception of corporate image, corporate credibility and corporate loyalty. *International Journal of Hospitality Management, 37*, 131-145.

Marshall, R., & Woonbong, N. (2003). An experimental study of the role of brandstrength in the relationship between the medium of communication and perceived credibility of the message. *Journal of Interactive Marketing, 17*(3), 75-79.

Masaryk, R., & Čunderlíková, A. (2016). Argumenty oponentov vakcinácie: príbeh nedôvery. *Sborník abstrakt sdělení*. Ostrava: Pedagogická fakulta OU v Ostravě.

Metzger, M. J., Flanagin, A. J., & Medders, R. B. (2010). Social and heuristic approaches to credibility evaluation online. *Journal of Communication, 60*(3), 413-439.

Metzger, M. J., & Flanagin, A. J. (2013). Credibility and trust of information in online environments: The use of cognitive heuristics. *Journal of Pragmatics, 59*(B), 210-220.

Morin, D. T., Ivory, J. D., & Tubbs, M. (2012). Celebrity and politics: Effects of endorser credibility and sex on voter attitudes, perceptions, and behaviors. *The Social Science Journal, 49*(4), 413-420.

O'Keefe, D. J. (2002). *Persuasion: Theory and research (2nd Ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Ruisel, I. (2004). *Inteligencia a myslenie: Riešenie závažných problémov ľudstva v 3. tisícročí závisí od schopnosti využiť našu prirodzenú inteligenciu*. Bratislava: Ikar.

Ruisel, I., & Halama, P. (2007). *NEO päťfaktorový osobnostný inventár*. Praha: Testcentrum, Hogrefe.

Spanos, N. P., Burgess, C. A., & Burgess, M. F. (1994). Past-life identities, UFO abductions, and satanic ritual abuse: The social construction of memories. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis, 42*(4), 433-446.

Tormala, Z. L., & Petty, R. E. (2004). Source credibility and attitude certainty: A metacognitive analysis of resistance to persuasion. *Journal of Consumer Psychology, 14*(4), 427-442.

Tormala, Z. L., Briñol, P. & Petty, R. E. (2006). When credibility attacks: The reverse impact of source credibility on persuasion. *Journal of Experimental Social Psychology, 42*, 684-691.

Worsley, A. (2002). Nutrition communication: Do we need a new outlook? *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition, 11*(6), 202-206.

Worsley, A, Norman, M, & Skrzypiec, G. (1996). *Food choice: Beyond attitudes – linking society to the individual*. Multidisciplinary Approaches to Food Choice. Adelaide: CSIRO Division of Human Nutrition.

POSTOJE VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV K MANŽELSTVU A KOHABITÁCII

ATTITUDES OF UNIVERSITY STUDENTS TOWARD MARRIAGE AND COHABITATION

Štefan Vendel, Mária Klimčová

Prešovská univerzita v Prešove

stefan.vendel@unipo.sk, vercimakova.maria@gmail.com

Abstrakt

Cieľom výskumu realizovaného na vzorke vysokoškolských študentov bolo zistiť, aké postoje k manželstvu a ku kohabitácii majú osoby nachádzajúce sa v etape ranej dospelosti. Skúmali sme či existujú rozdiely v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii vzhľadom k rodu, k viere, k vierovyznaniu, častosti návštev bohoslužieb a k vnímaniu vzťahu vlastných rodičov. Výskumnú vzorku tvorilo 120 vysokoškolských študentov, ktorí v tej dobe mali aspoň polročný vzťah, z toho bolo 64 žien a 56 mužov vo veku od 19 do 27 rokov. Výskumným nástrojom bola Škála postojov k manželstvu a ku kohabitácii, ktorá pozostáva zo štyroch subškál: Postoje k manželstvu, Postoje ku kohabitácia, Akceptácia oboch foriem spolužitia a Kohabitácia ako prechodné riešenie. Výsledky výskumu ukázali, že neexistujú rozdiely v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii vzhľadom k rodu. Signifikantné rozdiely v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii sa však preukázali vzhľadom k viere, k vierovyznaniu, vzťahu vlastných rodičov a častosti návštev bohoslužieb.

Kľúčové slová: postoje; vysokoškolskí študenti; manželstvo; kohabitácia

Abstract

The aim of the research conducted on a sample of university students was to determine what are the attitudes toward marriage and cohabitation of the persons in the stage of early adulthood. We investigated whether there are differences in attitudes towards marriage and cohabitation with regard to gender, religious faith, confession, frequency of worship attendance and perceiving the relationship of own parents. The research sample consisted of 120 university students, who at that time had at least a half-year relationship, of which was 64 women and 56 men, aged 19-27 years. Research instrument was The Scale of Attitudes towards Marriage and Cohabitation comprising four subscales: attitudes towards marriage, attitudes towards cohabitation, acceptance of both forms of coexistence and cohabitation as interim solution. The research results showed that there are no differences in attitudes towards marriage and cohabitation due to gender. However, significant differences in attitudes towards marriage and cohabitation were found with respect to religious faith, confession, frequency of worship attendance and perceiving the relationship of own parents.

Key words: Attitude; university students; marriage; cohabitation

ÚVOD

Zákon SNR č. 36/2005 definuje manželstvo ako zväzok muža a ženy, ktorý vzniká na základe ich dobrovoľného a slobodného rozhodnutia uzavrieť manželstvo po splnení podmienok ustanovených týmto zákonom. Účelom manželstva je vytvoriť harmonické a trvalé životné spoločenstvo, ktoré zabezpečí riadnu výchovu detí.

Kohabitáciou nazývame partnerstvo dvoch ľudí opačného pohlavia, ktorí zdieľajú spoločnú domácnosť, žijú v intímnom vzťahu, pričom ich vzťah nie je legitímne potvrdený uzavretím manželstva.

Postoje k manželstvu a kohabitácii sú dnes predmetom výskumu tak sociológov, ako aj psychológov. Podnetom je nebývalý vzrast počtu manželstiev končiacich rozvodom a nárast poštu kohabitujúcich párov v našej – rozumej západnej - kultúre. Stále viac párov sa rozhoduje skôr kohabitovať, než sa vziať. Zároveň viac detí ako inokedy predtým sa narodilo párom, ktoré nie sú zosobášené. Napr. v rokoch 1996 a 2014 sa počet rodín kohabitujúcich párov opačného pohlavia vo Veľkej Británii zvýšil z 1,5 milióna na 3,0 milióna, zatiaľ čo počet rodín zosobášených párov sa znížil z 12,6 na 12,5 milióna (Possible changes to laws affecting couples...2015).

Väčšina ľudí sa domnieva, že ak by bol kohabitujúcim partnerom poskytnutý rovnaký status ako zosobášeným, podlomilo by to inštitúciu manželstva a ľudia by boli menej ochotní sobášiť sa. V ostatnom čase však dochádza k posunu názorov na manželstvo ako inštitucionálny spôsob spolužitia Čoraz viac ľudí sa domnieva, že za kľúčový vzťah by malo byť považované rodičovstvo, nie manželský stav. Napr. výskum sociálnych postojov vo Veľkej Británii v r. 2013 ukázal, že podiel tých, ktorí súhlasia s tvrdením: „Deťom nezáleží na tom, či sú ich rodičia zosobášení alebo len spolu žijú“ sa zvýšil z 38 % v roku 1998 na 45 % v roku 2006. 27 % s týmto tvrdením nesúhlasilo, zvyšok nemal žiadny názor (Marriage and cohabitation..., 2010)).

A. Thornton, W. G. Axinn a Y. Xie, ktorých vynikajúca publikácia Manželstvo a kohabitácia (2007) získala cenu Americkej sociologickej spoločnosti sa domnievajú, že jazýčkom na váhach v prospech spolužitia alebo manželstva sú rodinná anamnéza, hodnoty, plánované vzdelávanie a kariérne ašpirácie.

Čo sa týka vplyvu rodinnej anamnézy, viaceré výskumy poukazujú na medzigeneračný prenos postojov voči manželstvu, t. z. že manželské postoje rodičov vplývajú na postoje voči manželstvu u ich detí v čase ranej dospelosti a to najmä vtedy, ak je kvalita manželstva u rodičov vysoká (pozri napr. Cunningham & Thornton, 2006; Willoughby et al., 2012). Axinn

a Thornton (1996) skúmali vplyv zániku manželstva rodičov na postoje ich detí voči zakladaniu rodiny. Výsledky ich výskumu poukazujú na silné vplyvy rozvodu rodičov, ich nových manželstiev a ovdovenia na postoje ich detí voči predmanželskému sexu, kohabitácii, manželstvu, rodičovstvu a rozvodu.

Inou premennou ktorá ovplyvňuje postoje k manželstvu je religiozita a konfesionálna príslušnosť. Všeobecne platí, že väčšia účasť na bohoslužbách je spojená s viac konzervatívnymi postojmi. Avšak, Visser et al. (2007) podotýkajú, že tí, ktorí sa zúčastňovali bohoslužieb len občas, boli viac podobní ich neveriacim, než ich veriacim rovesníkom. Podľa výskumu Ellisona, Aceveda a Ramosa-Wada (2011), ktorý zisťoval postoje príslušníkov jednotlivých vierovyznaní k manželstvám osôb rovnakého pohlavia, sú vo všeobecnosti katolíci viac konzervatívni ako protestanti.

Český výskumu Rodina 2001 ktorého predmetom boli o. i. aj postoje k nemanželskému spolužitiu. zistil, vysokú miera tolerancie k nemanželskému spolužitiu u mladých ľudí, ale prekvapujúco aj u strednej generácie. Väčšina mladých ľudí by si ešte stále radšej zvolila manželstvo; život so stálym partnerom bez sobáša by si zvolila jedna pätina opýtaných (Paloncyová, 2003).

.Rozsiahly výskum uskutočnený v rokoch 2000 – 2003 skúmal okrem iného postoje obyvateľov Slovenska k manželstvu i k nemanželskému spolužitiu. Prvá časť výskumu sa uskutočnila na reprezentatívnom súbore (1223 respondentov) vo veku 20 – 40 rokov. V druhej časti boli respondentmi vysokoškoláci – poslucháči 1. a 2. ročníka (608 respondentov). Autori považujú vzťah obyvateľov Slovenska k manželstvu za zložitý, dokonca rozporuplný, pretože len malá časť obyvateľstva považuje manželstvo za zastarané, no zároveň vykazuje vysokú mieru tolerancie ku kohabitáciám (Matulník et al., 2002).

CIEĽ

Cieľom práce je zistiť, aké postoje k manželstvu a ku kohabitácii majú vysokoškolskí študenti, či existujú rozdiely v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii vzhľadom k pohlaviu, viere, vierovyznaniu, častosti návštev bohoslužieb a vnímaniu vzťahu vlastných rodičov. Na základe tohto výskumného cieľa sme sformulovali nasledujúce výskumné otázky:

1) Existuje významný rozdiel medzi mužmi a ženami študujúcich na vysokých školách v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii?

2) Budú sa štatisticky významne líšiť veriaci a neveriaci vysokoškoláci v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii?

3) Existujú významné rozdiely medzi vysokoškolskými študentmi vzhľadom k ich vierovyznaniam?

4) Existuje štatisticky významný rozdiel v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii a vnímaním vzťahu vlastných rodičov u vysokoškolských študentov?

5) Existuje rozdiel v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii medzi vysokoškolákmi, ktorí častejšie navštevujú bohoslužby, a ktorí menej často alebo vôbec nenavštevujú bohoslužby?

METÓDA

Výskumnú vzorku tvorilo 120 respondentov, ktorí boli vyberaný nenáhodným, príležitostným výberom. Aby sa jednotlivé osoby mohli zúčastniť nášho výskumu, museli splniť dve podmienky, museli byť vysokoškolskými študentmi a museli mať aktuálne aspoň polročný vzťah. Výskumu sa zúčastnilo 64 žien a 56 mužov (tabuľka1) vo vekovom rozpätí od 19 do 27 rokov. Priemerný vek účastníkov bol 21,7 roka.

Nástrojom výskumu bola upravená Škála postojov k manželstvu a ku kohabitácií G. Ruttmarovej (2014). Obsahovala 38 položiek zaradených do štyroch subškál: Postoje k manželstvu (17 položiek, Cronbach $\alpha = 0{,}91$), Postoje ku kohabitácia (12 položiek, Cronbach $\alpha = 0{,}87$), Akceptácia oboch foriem spolužitia (4 položky, Cronbach $\alpha = 0{,}80$) a Kohabitácia ako prechodné riešenie (5 položiek, Cronbach $\alpha = 0{,}78$). Respondenti vyjadrovali mieru súhlasu pri jednotlivých položkách na Likertovej 5-bodovej stupnici, kde 1 predstavovala silno nesúhlasím a 5 silno súhlasím.

Zisťovali sme tiež nasledujúce demografické údaje: rod, vek, dĺžka súčasného vzťahu, hodnotenie vzťahu svojich rodičov, vierovyznanie a frekvencia návštev bohoslužieb.

Zber údajov prebiehal cez internet, službou Google documents, v mesiacoch február a marec 2013. Štandardizovanosť zberu údajov sme sa snažili zaistiť rovnakou písomnou inštrukciou pre všetkých respondentov.

VÝSLEDKY VÝSKUMU

Prvou výskumnou otázkou bola otázka rodových rozdielov v postojoch k formám spolužitia. Predpokladali sme že v postojoch meraných Škálou postojov k manželstvu a kohabitácii bude medzi mužmi a ženami rozdiel. Keďže sme chceli dokázať, že existujú rozdiely medzi dvoma nezávislými výbermi, ktoré boli normálne rozložené a oba výbery boli približne rovnako početné použiť sme t-test pre dva nezávislé výbery. Výsledky overovania sú v Tabuľke 1.

Tabuľka 1 Porovnanie postojov k manželstvu a kohabitácii medzi mužmi a ženami

	Muži		Ženy		t-test	
	M	SD	M	SD	t	Sig.
Manželstvo	60,59	13,90	59,95	12,66	0,262	0,794
Kohabitácia	26,18	8,84	25,91	8,44	0,172	0,863
Akceptácia	12,18	3,96	12,56	4,07	-0,522	0,603
Prechodné riešenie	5,7	3,2	6,3	3,8	-0,933	0,353

Hypotéza č. 1 sa nepotvrdila. V postojoch ku obom formám spolužitia – manželstvu a ku kohabitácii nejestvujú rodové rozdiely.

Druhá hypotéza predpokladala, že existuje významný rozdiel v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii medzi veriacimi a neveriacimi vysokoškolákmi. Viedla nás k nej domnienka, že veriaci ľudia budú skôr zastávať pozitívnejšie postoje k manželstvu a negatívnejšie postoje ku kohabitácii, lebo im to tak prikazuje cirkevné učenie. Pre veľký rozdiel v početnosti medzi dvoma nezávislými výbermi sme použili neparametrický test pre 2 nezávislé výbery, Mann-Whitneyho U test. Výsledky overenia druhej hypotézy sú prezentované v Tabuľke 2.

Tabuľka 2 Porovnanie rozdielov medzi veriacimi a neveriacimi v jednotlivých subškálach Škály postojov k manželstvu a ku kohabitácii

	Veriaci	Neveriaci	Mann – Whitney test	
	Priemer. poradie	Priemer. poradie	Z	Sig.
Manželstvo	66,75	36,76	-3,837	0,00
Kohabitácia	53,93	85,46	-4,036	0,00
Akceptácia	53,18	88,30	-4,506	0,00
Prech. rieš.	57,28	72,72	-1,983	0,47

Výsledky ukázali, že v škálach manželstvo, kohabitácia a akceptácia sú medzi veriacimi a neveriacimi študentmi významné rozdiely. Náš predpoklad, sa ale nepotvrdil pri poslednej subškále - prechodné riešenie. To znamená, že aj veriaci študenti nie sú úplne proti kohabitácii, akceptujú ju ako dočasne riešenie, a ak príde vhodná doba plánujú vstúpiť do manželstva.

V tretej hypotéze sme predpokladali, že existuje významný rozdiel v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii medzi vysokoškolskými študentmi vzhľadom k ich vierovyznaniu. Pretože sme chceli dokázať, že existuje štatistický významný rozdiel medzi viacerými nezávislými výbermi, ktoré nemajú rovnaké početné zastúpenie, použili sme Kruskal-Wallisov test. Výsledky sú v Tabuľke 3.

Tabuľka 3 Porovnanie hodnôt priemerného poradia dosiahnutého v jednotlivých faktoroch Škály postojov k manželstvu a ku kohabitácii vzhľadom k vierovyznaniu respondentov

	Vierovyznanie				Kruskal-Wallis		
	Katolíc. Priem. por.	Evanjelic. Priem. por.	Pravoslávne Priem. por.	Never. Priem. por.	Chí-kvadrát	df	Asymp. sig.
Manželst.	68,05	47,29	72,40	36,76	17,167	(3)	0,001
Kohabitác.	52,58	76,64	44,6	85,46	19,770	(3)	0,000
Akceptácia	53,83	57,79	36,00	88,30	21,681	(3)	0,000
Prech. rieš.	57,37	63,43	47,30	72,72	4,571	(3)	0,206

Hodnoty signifikancie pri škálach Manželstvo, Kohabitácia a Akceptácia sú štatistický významné, teda v týchto škálach existujú medzi študentmi patriacich k jednotlivým vierovyznaniam rozdiely. Hodnoty signifikancie pri škále Prechodné riešenie nie sú štatisticky významné, teda v tejto škále sa študenti patriaci k jednotlivým vierovyznaniam nelíšia. Tretia hypotéza sa nám potvrdila čiastočne.

V štvrtej hypotéze sme predpokladali že v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii existuje medzi vysokoškolskými študentmi rozdiel vzhľadom k vnímaniu kvality vzťahu vlastných rodičov. Keďže sme overovali, či existujú štatistický významné rozdiely medzi viacerými nezávislými výbermi s nerovnakou početnosťou použili sme neparametrický Krusal-Wallisov test pre viaceré nezávislé výbery. Výsledky sú v Tabuľke 4.

Tabuľka 4 Porovnanie hodnôt priemerného poradia dosiahnutého v jednotlivých subškálach Škály postojov k manželstvu a ku kohabitácii vzhľadom k vnímaniu vzťahu vlastných rodičov

	Vzťah vlastných rodičov				Kruskal-Wallis		
	Harmonický Priem. poradie	Neharmonic. Priem. poradie	Rozvedení Priem. poradie	Nemanželia Priem. poradie	Chí-kv.	df	Asymp. sig.
Manželstvo	70,53	52,04	46,03	12,75	14,374	3	0,002
Kohabitácia	51,10	72,07	69,19	85,25	10,779	3	0,013
Akceptácia	51,92	69,00	71,58	91,00	9,475	3	0,024
Prech. rieš.	54,13	67,00	73,69	35,00	7,132	3	0,068

Štvrtá hypotéza sa nám potvrdila čiastočne. Študenti sa líšili vzhľadom k vnímaniu vzťahu vlastných rodičov v subškálach manželstvo, kohabitácia a akceptácia. V subškále prechodné riešenie sa štatistický významné rozdiel neukázal.

Piatu hypotézu sme sformulovali na základe predpokladu, že častejšia účasť na bohoslužbách je spojená s konzervatívnejšími postojmi. Keďže sme chceli dokázať rozdiely medzi viacerými nezávislými výbermi, ktoré nemali približne rovnaké rozsahy, použili sme neparametrický Krusal-Wallisov test pre viaceré nezávislé výbery.

Hodnoty signifikancie boli pri všetkých škálach štatisticky významné (Kruskal-Wallis test: p = 0,00), teda môžeme povedať, že existuje štatisticky významný rozdiel medzi študentmi vzhľadom na častosť návštev bohoslužieb. Hypotéza číslo 5 sa potvrdila.

DISKUSIA

Prvá hypotéza bola stanovená na základe výsledkov výskumu Ďurčekovej a Tekela (2009), podľa ktorých majú ženy pozitívnejšie postoje k manželstvu ako muži. Naša hypotéza predpokladala rozdiel medzi mužmi a ženami v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii. Táto hypotéza sa nám nepotvrdila. Rozdiel medzi mužmi a ženami v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii nebol v našom výskume signifikantný. Tento rozdiel oproti vyššie citovanému výskumu môže to byť znakom rastúceho povedomia rodovej rovnosti – muži a ženy sú si rovní a rozdiely medzi nimi nie sú významné.

Druhá hypotéza predpokladala, že existuje významný rozdiel v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii medzi veriacimi a neveriacimi vysokoškolákmi. Táto hypotéza nebola podložená výskumom, ale predpokladom, že veriaci ľudia budú skôr zastávať pozitívnejšie postoje k manželstvu a negatívnejšie postoje ku kohabitácii, lebo im to tak prikazuje cirkevné učenie. Výsledky nášho výskumu ukázali, že v škálach manželstvo, kohabitácia a akceptácia rozdiely medzi veriacimi a neveriacimi študentmi existujú. Náš predpoklad, sa ale nepotvrdil pri poslednej subškále - prechodné riešenie. To znamená, že aj veriaci študenti nie sú úplne proti kohabitácii, akceptujú ju ako dočasne riešenie, a ak príde vhodná doba plánujú vstúpiť do manželstva.

Tretia hypotéza predpokladala, že medzi vysokoškolskými študentmi existuje významný rozdiel v postojoch k manželstvu a ku kohabitácii vzhľadom k ich vierovyznaniu. Ukázalo sa, že najkonzervatívnejšie postoje – záporný vzťah ku kohabitácii - mali pravoslávni a katolícki študenti. Konzervatívnejšie postoje katolíkov oproti protestantom boli preukázané aj vo

výskume Ellisona et al. (2011), ktorý zisťoval postoje príslušníkov jednotlivých vierovyznaní k manželstvám osôb rovnakého pohlavia.

Naše zistenie, že na postoje k manželstvu a kohabitácii má vplyv vnímaná kvalita vzťahu rodičov respondentov sa zhoduje s výsledkami viacerých výskumov. Výskum Willoughbyho et al. (2012) dokázal, že kvalita manželstva rodičov má priamy vplyv na postoje voči manželstvu u ich detí. Výskum Cunninghama a Thorntona (2011) ukázal, že deti, ktoré vnímajú, že ich rodičia majú kvalitné manželstvo majú negatívnejšie postoje k rozvodu a predmanželskému sexu. Výskum Axinna a Thorntona (2011) zistil, že detí, ktoré zažili rozvod rodičov majú v porovnaní s ostatnými deťmi negatívnejšie postoje k manželstvu, a pozitívnejšie postoje k jeho alternatívam.

Na postoje k manželstvu a kohabitácii má podľa našich zistení vplyv aj frekvencie účasti na náboženských obradoch. Potvrdil to aj výskum Vissera et al. (2007) podľa, ktorého je väčšia účasť na bohoslužbách spojená s viac konzervatívnymi postojmi.

Výskum mal niekoľko obmedzení. Keďže bol realizovaný na vzorke vysokoškolských študentov, výsledky nemusia platiť pre celú populáciu mladých ľudí. Výber vzorky bol iba príležitostný, na základe dostupnosti a ochoty respondentov zúčastniť sa výskumu, jednotlivé skupiny nemali reprezentatívne zastúpenie. Tiež si uvedomujeme, že na postoje k manželstvu a ku kohabitácii môžu vplývať aj faktory, ktoré sme vo výskume nezohľadnili.

Diskusia o tom, či podporovať tú či onú formu vzťahu dospelých pokračuje. Diskutujúci nastoľujú otázky ako: Nemali by sme sa namiesto diskusie o forme spolužitia zamerať na vzťah rodič - dieťa? Mala by sa venovať pozornosť právam kohabitujúcih párov? Bez ohľadu na súčasnú podporu rodiny štátmi, je možné zmeniť dlhodobé spoločenské trendy? Majú všetky rodinné štruktúry vo výchove detí rovnaké výsledky? Alebo je manželstvo pre výchovu detí najprospešnejšie? Kvalifikované odpovede na tieto otázky môže priniesť len ďalší výskum tejto problematiky.

POĎAKOVANIE

Príspevok bol podporený grantovým projektom VEGA č. 1/0616/16

LITERATÚRA

Axinn, W. G., & Thorton, A. (1996). The influence of parents' marital dissolutions on children's attitudes toward family formation. *Demography, 33*(1), 66-81.

Cunningham, M., & Thornton, A. (2006). The influence of parents' marital quality on adult children's attitudes toward marriage and its alternatives: Main and moderating effects. *Demography, 43*(4), 659-672.

Ďurčeková, Z., & Tekel, R. (2009). Konštrukcie a sémantické reprezentácie manželstva, sexu, intimity a lásky z intersexuálnych aspektov. In *IV. medzinárodná konf erencia doktorandov odborov Psychológia a Sociálna práca: zborník z konferencie* (pp. 279-286). Nitra: UKF.

Ellison, Ch. G., et al. (2011). Religion and attitudes toward same-sex marriage among U.S. Latinos. *Social Science Quarterly, 92*(1), 35-56.

Marriage and cohabitation: Key issues for the 2010 Parliament. Retrieved March 17, 2017 from http://www.parliament.uk/business/publications/research/key-issues-for-the-new-parliament/social-reform/marriage-and-cohabitation/

Matulník, J., et al. (2002). *Rodina v ohrození – výzva pre sociálne vedy*. Trnava. Trnavská univerzita.

Paloncyová, J. (2003). *Změny české rodiny: Mladá generace a demografický vývoj*. In Bulletin Českého informačního centra sociální ochrany, č. 9, (pp. 11-13).

Possible changes to laws affecting couples: Key issues for the 2015 Parliament. (n.d.). Retrieved.: March 17, 2017, from http://www.parliament.uk/business/publications/research/key-issues-parliament-2015/social-change/personal-relationships/

Thornton, A., Axinn, W. G., & Xie, Y. (2007). *Marriage and cohabitation.* Chicago: University of Chicago Press.

Visser, R., et al. (2007). Associations between religiosity and sexuality in a representative sample of Australian adults. *Archives of Sexual Behavior, 36*(1), 33-46.

Willoughby, J., et al. (2012). When are you getting married? The intergenerational transmission of attitudes regarding marital timing and marital importance. *Journal of Family Issues, 33*(2), 223-245.

CAREER IN THE CONTEXT OF PERSONALITY CHARACTERISTICS

Petra Vláčelová[1], Katarína Millová[2]

Psychologický ústav FF MU

1 383968@mail.muni.cz, 2 64592@mail.muni.cz

Abstract

Due to lack of research in the context of objective characteristics of work career and its psychological correlates was the aim of this study description of career stability and job satisfaction in middle adulthood. The work career was assessed in context of sense of coherence and personality traits according to Big Five model. The sample group consisted of 125 persons aged 43 to 56 (56 % of women). Methods used for assessment were Life History Calendar (LHC), Five Factor Inventory (NEO-FFI), Life Satisfaction Questionnaire (LSQ) and Orientation to Life Questionnaire (OLQ). The results showed that there are no significant differences in our sample group among people with stable, unstable or changeable career and their sense of coherence, personality traits and job satisfaction. On the other side we found a significant relationship between job satisfaction and personality traits and sense of coherence.

Key words: job satisfaction; career stability; personality traits; sense of coherence

INTRODUCTION

Work career is a term with many meanings. Career orientation involving stability of career line and level of education from the objective side (Feldt et al., 2005) and job satisfaction from the subjective side were important concepts for this study. This description of work career is used in some other psychological studies, i.e. in Finnish longitudinal research of University of Jyväskylä: Jyväskylä Longitudinal Study of Personality and Social Development (JYLS; e.g., Feldt et al., 2005; Pulkkinen, Ohranen, & Tolvanen, 1999; Rönka, Kinnunen, & Pulkkinen 2001) we can see distribution of career to three groups: stable, changeable, unstable. Stable career contains working whole life in the original area of one's attained education, in one job they work at least 3.5 years, career was without unemployment. Changeable career includes working whole life in the original area of one's attained education, job was changed within 3.5 years in a work and career was without unemployment too. Unstable career means at least one change of professional branch during the life, job was changed within 3.5 years in a work and there was unemployment longer than 3 months.

This study was based on longitudinal study running since 1961 in Brno (Czech Republic). The Brno Longitudinal Study of Life-Span Development focuses on various psychological and social characteristics such as personality, well-being, socioeconomic status or career stability and brings parts of results in the context of successful development. Czech and Finnish studies show that a career is an important task in middle adulthood and stability of career line is a part of successful development (e.g., Lerner, 2001; Pulkkinen, Feldt, & Kokko, 2005).

Our first aim was to describe relationships between career stability, sense of coherence and personality traits of Big Five model. Career stability researches show that personality traits have an important role (e.g., Wu, Foo, & Turban, 2008; Judge et al., 1999). Stable career is related with low neuroticism, high extraversion, agreeableness and conscientiousness (e.g., Pulkkinen et al., 1999; Wille, de Fruyt, & Feys, 2010). Openness to experience is a complicated characteristic. Some researches argue that people with high openness to experience want more work experience and change job often (Wille et al., 2010). In some other studies is openness to experience presented without relationship to career stability (e.g., Seibert & Kraimer, 2001; Gelissen & Graaf, 2005). Researches about career stability show that there is an important relationship with sense of coherence. People with stable career tend to have higher sense of coherence (e.g., Ciairano et al., 2010; Feldt et al., 2000).

The second aim was look at job satisfaction in the context of sense of coherence and personality traits. Satisfaction is subjective aspect of career and researches show there are relationships between job satisfaction, sense of coherence and personality characteristics: low neuroticism, high extraversion, low agreeableness and high conscientiousness (e.g., Bowling, 2007; Judge et al., 1999; Seibert & Kraimer, 2001). Relationship between job satisfaction and openness to experience is difficult to define. Judge with colleagues (1999) perceive that high openness can be problem at work, because most of employers don‘t offer good conditions for using creativity and require stereotype and it could be reason for lower job satisfaction. Important influence on job satisfaction has also sense of coherence, e.g. in the study of Strümpfer and de Bruin (2009) people with higher sense of coherence are more satisfied with their job.

METHOD

Sample

Our sample consisted of 125 participants in middle age (43 to 56 years; mean age 48.4; more in the Table 1). Parts of participants were from the Brno Longitudinal Study of Life-span Development.

Table 1 Characteristics of sample group (N = 125)

Characteristic		*N*	*%*
Gender	men	55	44
	women	70	56
Education	primary	1	.8
	apprentice school	21	16.8
	secondary	61	48.8
	university	42	33.6
Career stability	stable	55	44
	changeable	31	24.8
	unstable	39	31.2

Instruments

For measuring objective life events we administrated Life History Calendar (Freedman et al., 1988). This method was used to obtain retrospective data from the respondent‘s life. Researcher can observe important events across several areas of life in one moment, so he is better oriented in the sequence of events in participant’s life and participant too (Belli, 1998).

Thanks to this method we can obtain data about career stability and classify respondents to three categories: stable career, changeable career and unstable career.

Stable career includes working whole life in the original area of one’s attained education. In one job respondent’s work at least 3.5 years, career must be without unemployment. *Changeable career* includes again working whole life in the original area of one’s attained education, but job is changed within 3.5 years in a work, career is without unemployment too. *Unstable career* is by the respondents who have during the life at least one change of professional branch and job is changed within 3.5 years in a work. This group includes unemployment longer than 3 months.

Method used for finding personality traits was Five Factor Inventory (NEO-FFI). This contains aspects: neuroticism, extraversion, openness to experience, agreeableness, and conscientiousness (Hřebíčková & Urbánek, 2001).

Orientation to Life Questionnaire (OLQ) was administrated for measuring Sense of Coherence and his components: comprehensibility, manageability, meaningfulness (Antonovsky 1987, cited from Antonovsky, 1993).

Job satisfaction was detected by Life Satisfaction Questionnaire (LSQ). This method is usually used for measuring life satisfaction and there are sections about health, work, children, own person, sexuality, financial situation, leisure time, marriage, friends and housing (Fahrenberg et al, 2001).

RESULTS

There were no differences among groups of people with stable, changeable and unstable career in the personality traits, sense of coherence and job satisfaction (Table 2). Job satisfaction negatively correlated with neuroticism and positively with extraversion, agreeableness and conscientiousness (Table 3). Correlation with openness to experience was not significant. Job satisfaction positively correlated with the sense of coherence (Table 4). Relationship between career and demographic characteristics (age, education, gender) was not statistically significant.

Table 2 Analysis of variance: personality traits, sense of coherence, job satisfaction, career stability (N = 125)

personality traits	*career stability*	*mean*	*SD*		*df*	*F*	*Sig.*	η^2
neuroticism	stable	18.41	8.41	between groups	2	.50	.61	.008
	changeable	17.43	11.37	within groups	119			
	unstable	19.34	7.76					
extraversion	stable	31.13	7.39	between groups	2	1.13	.33	.019
	changeable	28.55	12.36	within groups	119			
	unstable	29.64	7.80					
openness to experience	stable	26.07	6.52	between groups	2	.37	.70	.006
	changeable	25.47	11.65	within groups	120			
	unstable	26.72	5.58					
agreeableness	stable	33.17	4.54	between groups	2	.19	.82	.003
	changeable	33.07	10.26	within groups	118			
	unstable	32.54	6.02					

conscientiousness	stable	34.65	6.22	between groups	2	.03	.97	.001
	changeable	34.70	11.70	within groups	121			
	unstable	34.97	6.40					
sense of coherence	*career stability*	*mean*	*SD*		*df*	*F*	*Sig.*	*η²*
comprehensibility	stable	49.85	8.15	between groups	2	1.12	.33	.018
	changeable	52.23	8.21	within groups	121			
	unstable	51.95	8.34					
meaningfulness	stable	53.28	6.58	between groups	2	.65	.53	.011
	changeable	53.71	6.54	within groups	120			
	unstable	51.95	7.67					
manageability	stable	43.47	6.63	between groups	2	.91	.40	.015
	changeable	45.42	6.27	within groups	121			
	unstable	43.97	6.30					
sense of coherence (total)	stable	146.61	17.38	between groups	2	.68	.51	.011
	changeable	151.35	17.12	within groups	120			
	unstable	147.87	19.84					
job satisfaction	*career stability*	*mean*	*SD*		*df*	*F*	*Sig.*	*η²*
job satisfaction	stable	36.59	6.40	between groups	2	.86	.43	.011
	changeable	37.80	7.86	within groups	119			
	unstable	36.27	11.56					

Table 3 Correlation analysis: job satisfaction and personality traits (N=121)

	neuroticism	*extraversion*	*agreeableness*	*conscientiousness*
job satisfaction	- .49**	.44**	.43**	.46**

** p < .01

Table 4 Correlation analysis: job satisfaction and sense of coherence (N=121)

	comprehensibility	*meaningfulness*	*manageability*	*sense of coherence*
job satisfaction	.44**	.48**	.57**	.59**

** p < .01

DISCUSSION

Our research presents new ways of assessing work career. It shows that the direction of career in our country is quite specific and does not correspond with data obtained in other studies in stable societies (e.g. Finland; JYLS, Pulkkinen et al., 1999). Possible explanations presents Gillernová, Kebza and Rymeš (2011): after the Velvet revolution people had often changed professions and adapt to new conditions of labor market, which can be considered a significant factor that probably influenced the stability of their careers.

Therefore, we believe that the career stability in our country is related to factors other than personality traits or sense of coherence. Similar outcomes have also Millová, Blatný & Jelínek (2015). Job satisfaction has standard values according to the expectations derived from other studies. There is relationship with sense of coherence and some of personality traits: neuroticism, extraversion, agreeableness and conscientiousness (e.g., Bowling, 2007; Judge et al., 1999; Seibert & Kraimer, 2001).

In further studies we would like to verify obtained results on a sample with wider age range and in the context of other psychological characteristics such as self-efficacy and self-esteem.

REFERENCES

Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the sense of coherence scale. *Social Science & Medicine*, *36*, 725-733.

Belli, R. F. (1998). The structure of autobiographical memory and the event history calendar: Potential improvements in the quality of retrospective reports in surveys. *Memory*, *6*, 383-406.

Bowling, N. A. (2007). Is the job satisfaction – job performance relationship spurious? A meta-analytic examination. *Journal of Vocational Behavior, 71*(2), 167-185.

Ciairano, S., Rabaglietti, E., Roggero, A., & Callari, T. C. (2010). Life satisfaction, sense of coherence and job precariousness in Italian young adults. *Journal of Adult Development*, *17*, 177-189.

Fahrenberg, J., Myrtek, M., Schumacher, J., & Brähler, E. (2001). *Dotazník životní spokojenosti.* Praha: Testcentrum.

Feldt, T., Kokko, K., Kinnunen, U., & Pulkkinen, L. (2005). The role of family background, school success, and career orientation in the development of sense of coherence. *European Psychologist, 10*, 298-308.

Feldt, T., Leskinen, E., Kinnunen, U., & Mauno, S. (2000). Longitudinal factor analysis models in the assessment of the stability of sense of coherence. *Personality and Individual Differences, 28*, 239-257.

Freedman, D., Thornton, A., Camburn, D., Alwin, D., & Young-DeMarco, L. (1988). The life history calendar: A technique for collecting retrospective data. *Sociological Methodology*, *18*, 37-68.

Gelissen, J., & de Graaf, P. M. (2006). Personality, social background, and occupational career success. *Social Science Research*, *35*, 702-726.

Gillernová, I., Kebza, V., & Rymeš, M. (2011). *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí*. Praha: Grada Publishing.

Hřebíčková, M., & Urbánek, T., (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář; podle NEO Five-Factor inventory P. T. Costy a R. R. McCraee.* Praha: Testcentrum.

Judge, T. A., Higgins, C., Thoresen, C. J., & Barrick, M. (1999). The Big Five personality traits, general mental ability, and career success across the life span. *Personnel Psychology*, *52*, 621-652.

Lerner, R. M. (2001). *Concepts and theories of human development* (3rd ed.). Psychology Press.

Millová, K., Blatný, M., & Jelínek, M. (2015). Factors of positive social functioning in the context of transforming societies: Results of the Brno Longitudinal Study on Life-Span Human Development. Č*eskoslovenská Psychologie, 59*, 47-55.

Pulkkinen, L., Feldt, T., & Kokko, K. (2005). Personality in young adulthood and functioning in middle age. In S. L. Willis & M. Martin (Eds.), *Middle adulthood: A lifespan perspective* (pp. 99-141). Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.

Pulkkinen, L., Ohranen, M., & Tolvanen, A. (1999). Personality antecedents of career orientation and stability among women compared to men. *Journal of Vocational Behavior, 54*, 37-58.

Rönka, A., Kinnunen, U., & Pulkkinen, L. (2001). Continuity in problems of social functioning in adulthood: A cumulative perspective. *Journal of Adult Development*, *8*, 161-171.

Seibert, S. E., & Kraimer, M. L. (2001). The five-factor model of personality and career success. *Journal of Vocational Behavior*, *58*, 1-21.

Strümpfer, D. J., & de Bruin, G. P. (2009). Antonovsky's sense of coherence and job satisfaction: Meta-analyses of South African data. *SA Journal of Industrial Psychology*, *35*, 172-174.

Wille, B., de Fruyt, F., & Feys, M. (2010). Vocational interests and Big Five traits as predictors of job instability. *Journal of Vocational Behavior, 76*, 547-558.

Wu, P. C., Foo, M. D., & Turban, D. B. (2008). The role of personality in relationship closeness, developer assistance, and career success. *Journal of Vocational Behavior*, *73*, 440-448.

OSOBNÍ POHODA A ŽIVOTNÍ STYL VOJÁKŮ Z POVOLÁNÍ: VÝSLEDKY PŘEDVÝZKUMU

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AND LIFESTYLE OF SOLDIERS: RESULTS OF THE PILOT STUDY

Petra Vrtišková

Katedra psychologie FF UK

petra.vrtiskova@seznam.cz

Abstrakt

Cílem této studie bylo ověřit dotazník životního stylu vlastní konstrukce a zjistit, jakým způsobem životní styl souvisí s osobností a osobní pohodou u vojáků z povolání. Vzorek se sestával z 81 respondentů (průměrný věk 38,6, SD = 7,2, min. 26 a max. 61 let). V souboru bylo 42 žen a 39 mužů. Použité metody byly dotazník životního stylu vlastní konstrukce, Big Five Inventory (BFI-44), Škála „Cultural Empathy“ z Multicultural Personality Questionnaire (MPQ), Portrait Values Questionnaire (PVQ) a Scales of Psychological Well-Being Carol Ryffové (SPWB). Výsledky naznačují, že vojáci převážně dodržují zásady zdravého životního stylu (91,4 % pravidelně cvičí, 70,4 % nekouří, alkohol konzumují přiměřeně a mají převážně dobré stravovací návyky). Ve výzkumu se potvrdily některé implicitní hypotéz, které vyplývají z konstrukce výzkumného nástroje a objevily se vztahy, které jsou prozatím málo prozkoumány.

Klíčová slova: osobnost, osobní pohoda, životní styl, vojáci z povolání

Abstract

The purpose of this study was to verify a Lifestyle Questionnaire designed by the author to find relationships between the lifestyle, personality and psychological well-being of professional soldiers. The sample consisted of 81 respondents (mean age 38.6, SD = 7.2, min. 26 and max. 61 years). There were 42 women and 39 men. The questionnaires used were the Lifestyle Questionnaire (designed by the author), the Big Five Inventory (BFI-44), a Scale of “Cultural Empathy” from the Multicultural Personality Questionnaire (MPQ), the Portrait Values Questionnaire (PVQ) and the Scales of Psychological Well-Being by Carol Ryff (SPWB). The results suggest that the soldiers largely follow the principles of a healthy lifestyle (91.4 % exercise regularly, 70.4 % do not smoke, they also consume alcohol appropriately and have mostly good eating habits). The research confirmed some implicit assumptions arising from the construction of the questionnaires and some new relationships that are so far little explored were discovered.

Key words: personality, well- being, lifestyle, professional soldiers

ÚVOD

Z různých výzkumů vyplývá, že osobnost, osobní pohoda a životní styl jsou vzájemně provázané. Cílem projektu je zjistit tyto souvislosti u vojáků z povolání. Studie se bude snažit odpovědět na následující otázky:

- Lze identifikovat různé typy životního stylu u vojáků z povolání?
- Do jaké míry jsou v jednotlivých typech životního stylu respektovány zásady zdravého životního stylu?
- Respektují vojáci zásady zdravého životního stylu více než obecná populace?
- Souvisí typ preferovaného životního stylu s osobnostními charakteristikami?
- Liší se tyto styly také podle zařazení k útvaru/hodnostnímu sboru?
- Má uplatňovaný životní styl vztah k osobní pohodě?
- Liší se vojáci jednotlivých útvarů/hodnostních sborů v některých dimenzích osobní pohody?
- Lze identifikovat osobnostní profil typického příslušníka určitého útvaru/hodnostního sboru?

Prezentovaný příspěvek se týká pilotní studie, jejímž cílem bylo otestovat srozumitelnost a jednoznačnost otázek dotazníku životního stylu vlastní konstrukce. Současně jsme se snažili otestovat návrh výzkumu, respektive zařazení jednotlivých dotazníků.

V současné době neexistuje jediný dotazník životního stylu, který by postihoval všechny jeho oblasti. Životní styl české populace (kromě zdravotního stavu) sleduje například Ústav zdravotnických informací a statistiky[1]. Státní zdravotní ústav pak zdravotní stav obyvatelstva je v rámci Systému monitorování sledován dotazníkovým šetřením nazvaným HELEN. Slováčková (2007) se ve své disertační práci Psychologickými souvislostmi zdraví podporujícího chování. Pavlík, Fajfrová et al. (2011) se zabývají preventivními aspekty nadváhy a obezity v Armádě České republiky. Při sestavování Dotazníku životního stylu jsme při sestavování otázek vycházeli z dotazníků těchto autorů.

Pojem osobnost je rozsáhlý a je těžké jej jednoduše definovat. Pětifaktorový model osobnosti pak řadí k novému přístupu zkoumání rysů osobnosti. Pět faktorů osobnosti tvoří: otevřenost vůči zkušenosti, svědomitost, extroverze, přívětivost a neuroticismus.

S. H. Schwartz (1992) vytvořil jejich typologii hodnot s deseti obecnějšími hodnotovými typy: sebeurčení (self-directon), stimulace (stimulation), požitkářství (hedonism), úspěch (achievement), moc (power), bezpečnost (security), konformita (conformity), tradice

[1] http://www.uzis.cz/

(tradition), laskavost (benevolence) a univerzalismus (universalism). Tyto typy byly odvozeny ze specifických potřeb a vedou ke specifickým motivačním cílům.

Blatný (2010 s 198) definuje osobní pohodu *jako „dlouhodobý či přetrvávající emoční stav, ve kterém je reflektována celková spokojenost člověka s vlastním životem."* Z výzkumů vyplývá, že spokojení a šťastní lidé mají lepší zdraví, sociální vztahy a vůbec si v řadě oblastí života vedou lépe.

Ryffová (1989; Ryff & Keyes, 1995) vyvinula multidimenzionální hodnotící škálu a uvádí v ní dimenze duševní pohody, jejichž optimálním naplněním člověk dosahuje osobní pohody (mluví o pozitivním psychologickém fungování): sebeakceptace/sebepřijetí (self-acceptance), osobní růst (personal growth), smysl života (purpose in life), pozitivní vztahy s druhými (positive relations with others), kontrola prostředí (environmental mastery) a autonomie (autonomy).

METODY

V našem výzkumu jsme zjišťovali osobnostní dimenze pětifaktorového modelu metodou BFI-44, který vyvinul John se spolupracovníky (John, Naumann, & Soto, 2008), k němuž jsme přidali škálu kulturní empatie z Multikulturního dotazníku MPQ (Multicultural Personality Questionnaire, van der Zee & van Oudenhoven, 2000). Dále jsme použili Dotazník hodnotových portrétů PVQ (Portrait Value Questionnaire), který je založen na hodnotovém systému S. H. Schwartze. Osobní pohodu jsme se snažili zmapovat Dotazníkem osobní pohody SPWB (Scales of Psychological Well-Being) od Ryffové (1989; Ryff & Keyes, 1995). Životní styl jsme zjišťovali dotazníkem vlastní konstrukce.

Soubor dotazníků jsme administrovali metodou tužka – papír příslušníkům Armády české republiky (AČR) v dubnu 2016. Celkem se testování zúčastnilo 85 osob (42 žen, 39 mužů), přičemž 4 dotazníky jsme vyřadili z důvodu nevyplnění všech položek či vyplnění pouze všech středových hodnot. K praporčickému hodnostnímu sboru patřilo 56 respondentů, nižších důstojníků bylo 11 a vyšších důstojníků 14. Průměrný věk respondentů byl 38,6 let (SD = 7,2, min. 26 a max. 61 let), průměrná délka praxe v AČR je 12,6 let (SD = 5,757, min. 1 a max. 30 let).

Výpočty byly provedeny pomoc statistického programu IBM SPSS Statistic verze 23.

VÝSLEDKY

Tabulka 1 ukazuje korelace všech položek testů BFI-44, PVQ, SPWB a škály „kulturní empatie“ z MPQ. Ukazují se logické vztahy jako je záporná korelace mezi neuroticismem a všemi položkami osobní pohody, dále pak silný vztah mezi kulturní empatií, otevřeností vůči zkušenosti a přívětivostí z BFI-44, benevolencí a univerzalismem z PVQ a většinou položek osobní pohody (SPWB). Dále je silný vztah mezi růstem (SPWB) a samostatností (PVQ).

Dalším krokem bylo vytvoření segmentů z dotazníku. Hledali jsme souvislosti jednotlivých složek životního stylu. Díky dvoustupňové seskupovací analýze jsme identifikovali segmenty „volný čas“ a „drogy“. Sami jsme vytvořili expertní segment „stravování“.

Tabulka 1 Korelace BI-44, PVQ a SPWB

Correlations

Pearson Correlation

	k.e.	extr.	neur.	ot.	přív.	svěd.	úspěch	benev.	konf.	pož.	moc	sam.	stim.	tradice	univ.	bezp.	smysl	seb.	růst	prostř.	auton.	vztahy
kulturní empatie		.20	–.10	.41*	.46*	.25	.08	.48*	.04	– .07	.01	.23	.08	– .05	.37	.08	.30	.31	.56*	.25	.04	.52*
extroverze			–.49*	.29	.15	.28	.23	.14	.00	.26	.10	.17	.35	– .22	.08	.03	.24	.34	.29	.37	.37	.37
neuroticismus				–.24	– .33	– .56*	– .05	– .01	– .10	– .09	.00	– .02	– .08	.04	.05	– .14	– .43*	– .47*	– .29	– .64*	– .43*	– .47*
otevřenost					.10	.25	.23	.08	– .03	– .09	.18	.34	.25	– .27	.14	– .13	.34	.31	.55*	.22	.25	.40*
přívětivost						.43*	– .16	.36	.29	– .15	– .32	– .17	– .33	.12	.25	.15	.13	.15	.21	.30	– .16	.34
svědomistost							– .02	.10	.33	– .12	– .11	– .03	– .06	.15	.06	.27	.36	.24	.20	.42*	.34	.24
úspěch								.32	.24	.53*	.64*	.46*	.58*	.02	.33	.23	.08	.22	.19	.02	.10	.13
benevolence									.42*	.27	.13	.48*	.22	.29	.74**	.43*	– .03	.20	.26	.06	– .07	.28
konformismus										.22	.09	.28	.13	.61*	.55*	.64*	.08	.014	.03	.07	.04	.13
požitkářství											.36	.43*	.44*	.21	.32	.40*	– .01	.24	.19	.10	.10	.15
moc												.37	.47*	– .06	.21	.10	– .11	.13	.02	– .15	.09	.00
samostatnost													.54*	.10	.55*	.46*	– .04	.24	.37	.01	.21	.22
stimulace														– .05	.27	.12	.09	.25	.19	.05	.14	.14
tradice															.41*	.55*	.01	.18	.04	.09	– .08	.12
univerzalismus																.59*	– .06	.20	.29	.03	– .05	.29
bezpečnost																	.03	.23	.13	.22	.14	.22
smysl																		.62*	.60*	.65*	.54*	.57*
sebeakceptace																			.64*	.67*	.58*	.67*
růst																				.54*	.38	.68*
prostředí																					.53*	.68*
autonomie																						.45*
vztahy																						

* středně silná korelace, na hladině víznamnosti 0,40 až 0,69

** silná korelace na hladině významnosti 0,70 až 0,89

Segment „volný čas“ obsahuje položky dotazníku, které se týkaly trávení volného času a pohybových aktivit. Identifikovali jsme tyto skupiny: první (38 resp.) tráví nejvíce času

sportem přitom tráví málo času s rodinou nebo ji vůbec nemá, další skupina (25 resp.) se nejvíce věnuje práci a poslední skupina (18 resp.) tráví nejvíce času s rodinou.

Jednorozměrná faktorová analýza zjišťovala souvislosti tohoto segmentu a ostatních dotazníků (škála „kulturní empatie“ z MPQ, BFI-44, PVQ, SPWB). Statisticky významný je pouze vztah mezi segmentem „volný čas“ a přívětivosti (viz. Tabulka 2). Čím méně tráví respondenti čas sportem a více času s rodinou, tím jsou přívětivější.

Tabulka 2 BFI-44, škála „kulturní empatie“ a segment „volný čas“

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
empatie	Between Groups	,493	2	,246	1,333	,270
	Within Groups	14,419	78	,185		
	Total	14,912	80			
extroverze	Between Groups	1,124	2	,562	2,164	,122
	Within Groups	20,265	78	,260		
	Total	21,389	80			
neuroticismus	Between Groups	,717	2	,359	1,039	,359
	Within Groups	26,913	78	,345		
	Total	27,631	80			
otevřenost	Between Groups	,188	2	,094	,405	,668
	Within Groups	18,087	78	,232		
	Total	18,275	80			
přívětivost	Between Groups	2,713	2	1,356	6,022	,004
	Within Groups	17,568	78	,225		
	Total	20,281	80			
svědomistost	Between Groups	,760	2	,380	1,392	,255
	Within Groups	21,302	78	,273		
	Total	22,062	80			

Segment „drogy“ obsahuje všechny položky dotazníku životního stylu, které se týkají pití alkoholu, kouření, zneužívání návykových látek apod. Segment obsahuje tyto skupiny respondentů: první skupina častěji bere léky, např. na spaní nebo léky na povzbuzení či proti bolesti (17 resp.), druhá skupina (26) nejčastěji pije alkohol, třetí skupina žije zdravě (22 resp.) a třetí skupinu tvoří kuřáci (16 resp.). I tento segment jsme porovnávali s ostatními dotazníky (škála "kulturní empatie" z MPQ, BFI-44, PVQ, SPWB).

K hladině statistické významnosti se přiblížila svědomitost (BFI-44). Lidé, kteří preferují pití alkoholu se ukazují jako méně svědomití oproti ostatním skupinám (viz. Tabulka 3).

Tabulka 3 BFI-44, škála „kulturní empatie“ a segment „drogy“

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
empatie	Between Groups	0,909	3	0,303	1,667	0,181
	Within Groups	14,002	77	0,182		
	Total	14,912	80			
extroverze	Between Groups	0,288	3	0,096	0,35	0,789
	Within Groups	21,101	77	0,274		
	Total	21,389	80			
neuroticismus	Between Groups	0,333	3	0,111	0,313	0,816
	Within Groups	27,298	77	0,355		
	Total	27,631	80			
otevřenost	Between Groups	1,055	3	0,352	1,572	0,203
	Within Groups	17,22	77	0,224		
	Total	18,275	80			
přívětivost	Between Groups	0,311	3	0,104	0,399	0,754
	Within Groups	19,97	77	0,259		
	Total	20,281	80			
svědomistost	Between Groups	1,822	3	0,607	2,31	0,083
	Within Groups	20,24	77	0,263		
	Total	22,062	80			

V expertním segmentu „stravování“ jsme sami určili tři výživové styly - zdravý životní styl stravování (např. preferování ovoce a zeleniny atd.), kterým se řídí 8 respondentů a nezdravý životní styl stravování (např. preferování sladkostí či brambůrků), kterým se stravuje 12 respondentů. Zbylo 61 respondentů, kteří se nestravují ani zdravě ani nezdravě, ale v takto malém souboru se nedaly zjistit jejich přesné preference.

Tabulka 4 ukazuje, které položky z jednotlivých dotazníků (škála „kulturní empatie“ z MPQ, BFI-44, PVQ, SPWB) souvisí s jednotlivými stravovacími styly. Ukazuje se, že statisticky významné jsou položky stimulace, požitkářství, univerzalismus, úspěch, konformismus a samostatnost z PVQ, přívětivost a extroverze z BFI-44 a autonomie ze SPWB.

Tabulka 4 BFI-44, škála „kulturní empatie“, PVQ a segment „stravování“

ANOVA

Between Groups

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
stimulace	12,818	2	6,409	6,905	,002
požitkářství	9,748	2	4,874	6,006	,004
přívětivost	2,473	2	1,237	5,416	,006
extroverze	1,908	2	,954	3,821	,026
univerzalismus	4,725	2	2,363	3,806	,027
úspěch	5,713	2	2,856	3,751	,028
konformismus	5,103	2	2,552	3,748	,028
samostatnost	4,231	2	2,116	3,630	,031
autonomie	2,447	2	1,224	3,338	,041
moc	4,095	2	2,047	2,899	,061
tradice	3,816	2	1,908	2,836	,065
svědomistost	1,242	2	,621	2,326	,104
bezpečnost	2,550	2	1,275	2,324	,105
benevolence	1,863	2	,932	1,747	,181
neuroticismus	1,139	2	,569	1,676	,194
prostředí	,660	2	,330	1,451	,241
vztahy	1,032	2	,516	1,392	,255
kulturní empatie	,310	2	,155	,827	,441
sebeakceptace	,403	2	,201	,397	,674
růst	,236	2	,118	,285	,753
otevřenost	,125	2	,063	,269	,765
smysl	,071	2	,036	,118	,889

DISKUSE

Jedním z omezení pilotní studie je homogenita vzorku - všichni respondenti patří ke zdravotnickému personálu - všichni jsou nejméně v praporčickém sboru a úplně chybí mužstvo, které pak tvoří základ jednotek na útvarech. Zároveň více než polovinu vzorku tvořily ženy, ale v AČR jich je mnohem nižší procento.

V budoucnosti chceme přidat škály, které budou měřit tendenci se přetvařovat, abychom vyřadili respondenty, pro které je důležitá sociální desirabilita.

Ukazuje se, že vojáci z povolání dodržují převážně zásady zdravého životního stylu, tedy 91,4 % pravidelně cvičí, 70,4 % nekouří, alkohol konzumují přiměřeně a mají převážně dobré stravovací návyky (85,19 %).

Ve výpovědích respondentů je naznačeno mnoho logických vztahů mezi jednotlivými položkami dotazníku životního stylu, které jsme nezahrnuli do segmentů, vytvořenými segmenty a ostatními dotazníky (škála „kulturní empatie“ z MPQ, BFI-44, PVQ, SPWB),

které bohužel nejsou na hladině statistické významnosti, ale u většího vzorku osob se dá předpokládat, že se tyto vztahy potvrdí. Ukázala se například souvislost mezi vyšším BMI (Body Mass Index, na nevýhody použití tohoto indikátoru poukazují Pavlík, Fajfrová, Husárová a Hlúbik: vojáci častěji než běžná populace cvičí a zajímají se o kulturistiku a BMI nezkoumá podkožní tuk) a pohlavím (muži mají vyšší BMI), souvislostí BMI a cvičení (lidé s nižším BMI preferovali běh) a nižší mírou kulturní empatie a účastí v zahraničních operacích.

ZÁVĚR

Výsledky předvýzkumu poukázaly na nejasné a nesrozumitelné otázky v dotazníku životního stylu vlastní konstrukce, které bude ještě nutné přeformulovat. Zároveň poukázaly na to, že soubor dotazníků obsahuje příliš velké množství otázek, a proto se budeme snažit dotazník vlastní konstrukce ještě zkrátit. Výsledky poukazují na logické vztahy mezi jednotlivými položkami dotazníku a segmenty, přestože nejsou na statistické hladině významnosti, dá se u většího souboru předpokládat, že se tyto vztahy potvrdí.

LITERATURA

Blatný, M. (2010). *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada.

Cieciuch, J., & Schwartz, S. H. (2012). The Number of Distinct Basic Values and Their Structure Assessed by PVQ–40. [Electronic version]. *Journal of Personality Assessment*, *94*(3), 321-328.

Dosedlová, J. (2008) *Předpoklady zdraví a životní spokojenosti.* Brno: MSD.

Dosedlová, J., Slováčková, Z., & Klimusová, H. (2008). Subjektivně vnímané zdraví současných vysokoškoláků a jeho vztah k životnímu stylu. In B. Koukola & J. Mareš (Eds.), *Sociální procesy a osobnost (2014). Sborník příspěvků*. Brno: MSD.

Hinz, A., Brähler, E., Schmidt, P. & Albani, C. (2005). Investigating the circumplex structure of the Portrait Values Questionnaire (PVQ). *Journal of Individual Differences*, *26*(4), 185-193.

Hřebíčková, M. *(2011). Pětifaktorový model v psychologii osobnosti: přístupy, diagnostika, uplatnění*. Praha: Grada.

Hřebíčková, M., Jelínek, M., Blatný, M., Brom, C., Burešová, I, Graf, S., Mejzlíková, T., Vazsonyi, A. T., & Zábrodská. K. (2016). *Big Five Inventory: Základní psychometrické charakteristiky české verze BFI-44 a BFI-10* [online]. Nepublikovaný rukopis. Retrieved

August 6, 2016, from http://is.muni.cz/th/427427/fss_b/Ceska_verze_BFI_44_BFI_10_FINAL_2_2_16.pdf

John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (Vol. 2, pp. 102-138). New York: Guilford Press.

John, O. P., Naumann, L. P., & Soto, Ch. J. (2008). Paradigm shift to the integrative Big Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual Issues. In O. P. John, R. W. Robbins, & L. A. Pervin (Eds), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed.), (pp. 114-156). New York: Guildford Press.

Pavlík, V., Fajfrová, J., Husárová, M., & Hlúbik, P. (2011) Preventivní aspekty nadváhy a obezity v Armádě České republiky. [Electronic version]. *Vojenské rozhledy*, 2.

Pavlík, V., Fajfrová, J., Husárová, M., & Hlúbik, P. (2011). Prevence obezity a nadváhy v Armádě České republiky. *Hygiena, 56*(3), 85-87.

Rammstedt, B., & John, O. P. (2007). Measuring personality in one minute or less: A10-item short version of the Big Five Inventory in English and German, *Journal of Research in Personality*, 41, 203-212.

Rammstedt, B., Kemper, C. J., & Borg, I. (2013). Correcting Big Five personality measurements for acquiescence: An 18-country cross-cultural study. [Electronic version]. *European Journal of Personality*, *27*(1), 71-81.

Ryff, C. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. [Electronic version]. *Journal of Personality and Social Psychology*, *57*, 1069-1081.

Ryff, C., & Keyes, C. (1995). The structure of psychological well-being revisited. [Electronic version]. *Journal of Personality and Social Psychology*, *69*, 719-727.

Schermer, J. A., Feather, N. T., Zhu, G., & Martin, N. G. (2008). Phenotypic, genetic, and environmental properties of the Portrait Values Questionnaire. [Electronic version]. *Twin Research*, *11*(5), 531-537.

Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In P. M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 1-65). Orlando: Academic Press.

Slováčková, Z. (2007). *Psychologické souvislosti zdraví podporujícího chování*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.

Společnost pro výživu (2012). *Výživová doporučení pro obyvatelstvo České republiky: Výživová doporučení jsou určena pro dospělý a dětský věk* Retrieved April 6, 2016, from http://www.vyzivaspol.cz/vyzivova-doporuceni-pro-obyvatelstvo-ceske-republiky/

Srivastava, S. (n.d.). *Measuring the Big Five Personality Domains*. Retrieved November, 5, 2015, from http://pages.uoregon.edu/sanjay/bigfive.html#where

Státní zdravotní ústav (n.d.*) Studie HELEN: Health, Life Style and Environment*. Retrieved April 6, 2016, from http://www.szu.cz/publikace/studie-helen?highlightWords=studie+Helen

van der Zee, K. I., & van Oudenhoven, J. P. (2000). The multicultural personality questionnaire: a multidimensional instrument of multicultural effectiveness. [Electronic version]. *European Journal of Personality, 14*(4), 29.

van der Zee, K. I., van Oudenhoven, J. P., Ponterotto, J. G., & Fietzer, A. W. (2013) Multicultural Personality Questionnaire: Development of a Short Form. [Electronic version]. *Journal of Personality Assessment*, *95*(1), 118.

NAKOĽKO PRIJATEĽNÉ SÚ METAFORY OBJASŇUJÚCE FUNGOVANIE PSYCHIKY?

HOW ACCEPTABLE ARE THE METAPHORS ILLUSTRATING FUNCTION OF MIND?

Vladimír Poliach[1]

[1]*Katedra psychológie, Pedagogická fakulta UMB, Banská Bystrica*

vladimir.poliach@umb.sk

Abstrakt

Rozlišovanie odlišne fungujúcich úrovní psychiky (napr. Kahnemanove „systémy 1 a 2“), sa odborne akceptuje, no dosť ťažko vysvetľuje. Často môžu pomôcť metafory. Cieľom výskumu je zistiť, ako študenti vnímajú a hodnotia niektoré objasňujúce metafory. Tu ide hlavne o pilotážne overovanie použiteľnosti niektorých hodnotiacich kritérií. Sériu 8 metafor posúdilo prostredníctvom 5 kritérií 123 respondentov (60 študentov psychológie, 63 nepsychológov), ktorí absolvovali aj osobnostný dotazník. Metafory získali najvyššie skóre prostredníctvom kritéria „podnetné“. Muži ich vnímali ako menej „prekvapivé“. Študenti psychológie a tiež respondenti „otvorenejší voči skúsenosti“ hodnotili metafory ako viac „vysvetľujúce“. Multidimenzionálne škálovanie ukázalo sémantickú podobnosť použitých kritérií. Autor zvažuje dôsledky týchto zistení pre ďalšie skúmanie tematiky.

Kľúčové slová: osobnosť; metafory; hodnotiace kritériá; multidimenzionálne škálovanie

Abstract

A distinction of differently functioning levels of mind (e.g., Kahneman’s “systems 1 and 2”) has been scholarly accepted, though its explanation is rather difficult. Metaphors are often a great help. The research aim is to explore, how some illuminating metaphors are perceived and rated by students. This is primarily a pilot feasibility check of some evaluative criteria. The set of 8 metaphors was rated through 5 criteria by 60 psychology and 63 non-psychology students, who simultaneously completed a personality inventory. The metaphors obtained highest score through the criterion “suggestive”. The men perceived them as “less surprising”. The students of psychology and also respondents “more opened to experience” rated metaphors as more “explanatory”. A multidimensional scaling showed semantic similarity of criteria used. Author is considering consequences of these findings for following research of the topic.

Key words: personality; metaphors; evaluative criteria; multidimensional scaling

ÚVOD

Metafory sú všadeprítomné a sú predmetom výskumu. Po priekopníckych Blackových prácach (Black, 1962) a zásadných príspevkoch (Lakoff & Johnson, 1980; Ortony, 1993; Holyoak & Thagard, 1995), kde sa skúmali hlavné aspekty interakcie topik – vehikulum, vznikali teórie a poznatková báza, sa v súčasnosti zvyšuje záujem o aplikovateľnosť metafor v oblasti vedeckej a edukačnej explanácie.

Postupne sa dospieva k reflexii, že termíny súčasných vied majú často metaforický pôvod (napr. „Veľký tresk"), čo zdokladovali už Curtis a Reigeluth (1984, in Draaisma, 2003). Prevažuje názor, že metafory a analógie môžu zefektívniť chápanie súčasnej vedy (Aubusson & Ritchie, 2006; Clement, 2008; Mouraz, Pereira, & Montero, 2013). Pedagógovia však psychológom pripomínajú, že znovuobjavujú Komenského „zásadu názornosti". Iní autori upozorňujú na riziká rastúcej „gamifikácie" vedeckého vzdelávania (Rieber & Noah, 2008).

Psychológia (vedecká i praktická), založená na abstraktných konštruktoch, sa použitiu metafor nevyhne. Sumarizačný zborník zostavili už dávno Valle & von Eckartsberg (1980), vysvetlenia pamäti skúmal Draaisma (2003), najnovšie námety pre využitie metafor nájdeme v diele „Rethinking Psychology" (Guerin, 2016). Postrehy z pedagogickej praxe však naznačujú, že metafora môže študentovi nielen niečo vysvetliť, ale ho aj popliesť.

Hlavným cieľom tejto štúdie je prehĺbiť chápanie fungovania kritérií pre hodnotenie „prijateľnosti" metaforických vehikul, používaných vo výučbe psychológie. Vedľajším cieľom je overiť použiteľnosť netradičných postupov analýzy tohto typu údajov.

METÓDY

Použili sme exploračno-komparačný dizajn, v ktorom išlo o pilotážne overovanie použiteľnosti série hodnotiacich kritérií pre rating metaforických vehikul.

Podnetovými metaforami boli napr.: „myseľ je simulátor reality", „explicitná myseľ je osobným riadiacim pultom", „subjektívne významy sú žijúcimi štruktúrami" a pod.

Pojem „prijateľnosť" metafor sme dekomponovali do podoby 5 hodnotiacich kritérií, okrem iného aj v inšpirovaní sa inými výskumami (napr. Roncero & de Almeida, 2014). Vybrali sme: „Prekvapivosť", „Podnetnosť", „Vysvetlenie", „Zrozumiteľnosť" a „Uveriteľnosť". Respondenti odpovedali na 7 stupňových likertovských škálach.

Paralelne sme zistili osobnostné črty systému Big Five a využili ich na vytvorenie podskupín nízkych, stredných a vysokých skóre.

Výskumná vzorka

Výber tvorilo 123 respondentov – študentov troch fakúlt UMB v Banskej Bystrici. Tí reprezentovali reálnu cieľovú populáciu, pre ktorú je nástroj vyvíjaný. Sampling mal povahu dostupného výberu (pre účely pilotáže). 53 % vzorky tvorili študenti psychológie oproti „nepsychológom“.

Postup

Dáta sme získali osobnou administráciou pilotážnej verzie nástroja a osobnostnej škály v decembri 2015. Analýzu sme urobili v 3 krokoch:

1. krok: Získanie poznatkov o fungovaní 5 kritérií pre každú metaforu osobitne. Zároveň vyskúšanie použiteľnosti McDonaldovho koeficientu ω_h, reprezentujúceho všeobecnú faktorovú saturáciu testu na báze polychorických korelácií (Zinbarg, Revelle, Yovel, & Li, 2005). Použitie prostredia R Statistics (R Core Team, 2013), keďže SPSS funkciu nemá.

2. krok: Výpočet sumárneho skóre kritérií ako aritmetických priemerov naprieč sériou metafor. Súbežná analýza tohto spojitejšieho skóre cez multidimenzionálne škálovanie i cez exploračnú faktorovú analýzu, s očakávaním redukcie počtu kritérií.

3. krok: Explorácia fungovania kritérií z hľadiska podskupín (rod, špecializácia a 3 úrovne čŕt) s využitím prevencie FDR (Narum, 2006).

VÝSLEDKY

Fungovanie hodnotiacich kritérií na úrovni jednotlivých metafor

Faktorová saturácia škál na úrovni jednotlivých metafor podľa McDonaldovho ωh je v rozpätí od 0,52 do 0,68, čo svedčí o špecifikách fungovania kritérií v interakcii s podnetom. Okrem numerických výsledkov sú zaujímavé aj vizualizácie, poskytovaných procedúrou Omega, aspoň prvú z nich uvádzame ako príklad (Obrázok 1). Výsledky naznačili existenciu systematických podobností a tým aj oprávnenosť použitia sumárnych hodnotiacich kritérií v 2. kroku analýzy.

Reliabilita škál na úrovni jednotlivých metafor prostredníctvom iného McDonaldovho koeficientu – ω_t, odporúčaného ako presnejšia substitúcia Cronbachovej α pre ordinálne dáta (Zinbarg, Revelle, Yovel, & Li, 2005), sa pohybovala od 0,72 do 0,81, iba u jednej z metafor konzistencia ratingov klesla na 0,62.

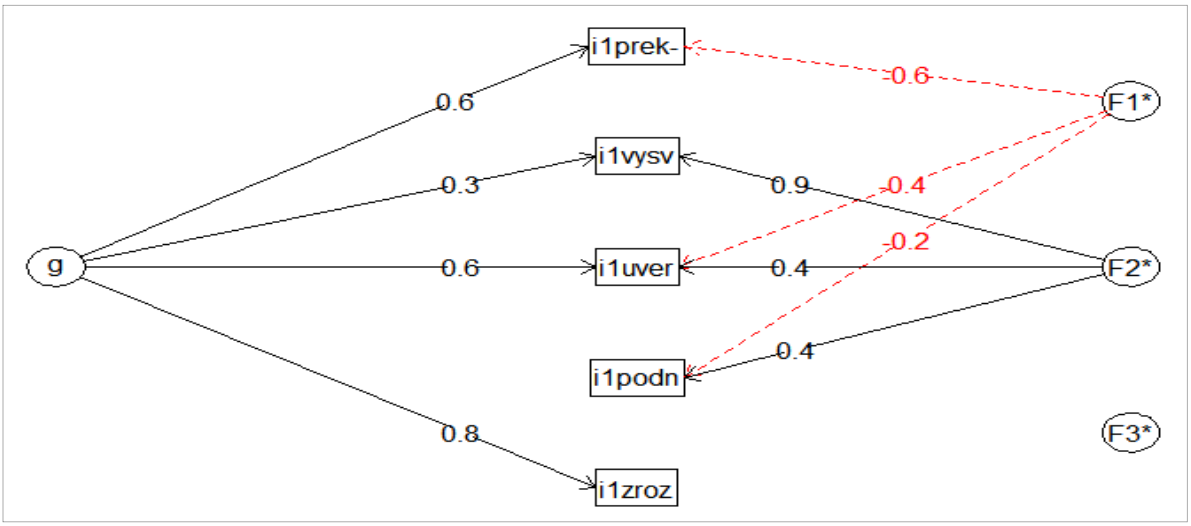

Obrázok 1 Omega FA podnetovej metafory č.1 na báze polychorických korelácií

Vysvetlivky: V strednom stĺpci sú zostupne kritériá Prekvapivosť, Vysvetlenie, Uveriteľnosť, Podnetnosť, Zrozumiteľnosť. Vľavo korelácie (vyššie ako 0,2) s celkovým skóre podnetovej metafory, vpravo výsledok extrakcie subfaktorov (zložiek) označených ako F1-F3.

Fungovanie sumárnych kritérií naprieč sériou 8 metafor

Deskriptívne štatistiky sumárnych hodnotiacich kritérií sú v Tabuľke 1, vrátane histogramov rozdelení. Na histogramoch vidieť, že súbor metafor ako celok sa javil ako „stredne prekvapivý“ a ako „prevažne podnetný a vysvetľujúci“.

Tabuľka 1 Rozdelenia skóre a deskripcia 5 sumárnych hodnotiacich kritérií

	AM	CI_{AM}	SD	Skew	Kurt	Q1	Med	CI_{Med}	Q3
Prekvapivosť	2,73	2,55 -2,92	1,02	-0,41	-0,02	2,13	2,88	2,63-3,00	3,38
Podnetnosť	4,37	4,20-4,54	0,90	-0,59	0,64	3,88	4,38	4,13-4,50	5,00
Vysvetlenie	4,30	4,17-4,43	0,72	0,01	-0,48	3,75	4,38	4,25-4,50	4,88
Zrozumiteľnosť	3,60	3,43-3,76	0,96	-0,07	0,09	3,00	3,63	3,25-3,75	4,25
Uveriteľnosť	4,29	4,13-4,45	0,86	-0,34	0,02	3,75	4,38	4,13-4,50	4,88

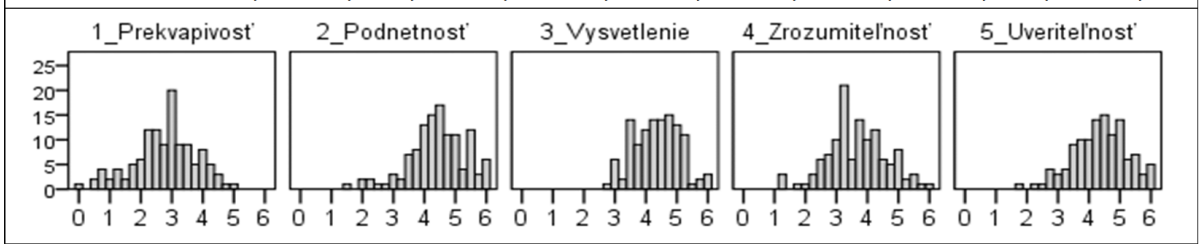

Vysvetlivky: AM – aritmetický priemer, CI_{AM} – konfidenčný interval pre AM, SD – smerodajná odchýlka výberu, Skew – šikmosť, Kurt – špicatosť, Q1 a Q3 – spodný a horný kvartil, Med – medián, CI_{Med} – konfidenčný interval pre medián. CI sú vypočítané metódou bootstrappingu.

Multidimenzionálne škálovanie (Obrázok 2) znázorňuje, že v dimenzii 1 sa „Prekvapivosť“ líši od ostatných a v dimenzii 2 sa zase najviac líšia „Podnetnosť“ od „Zrozumiteľnosť“.

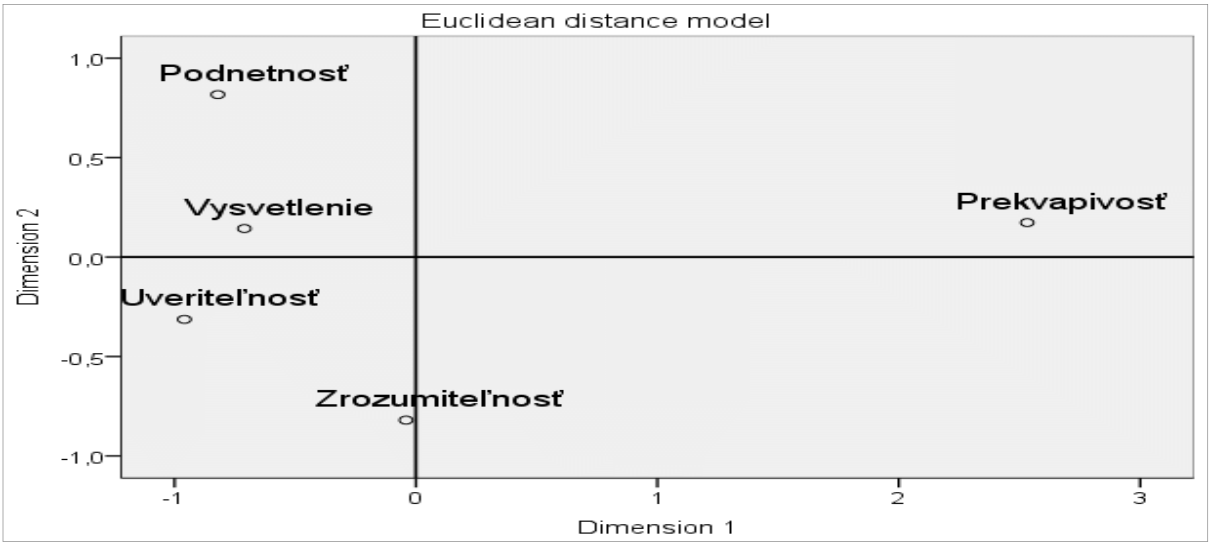

Obrázok 2 Podobnosť skórovania 5 hodnotiacich kritérií na MDS mape

Vysvetlivky: Body MDS mapy s názvami hodnotiacich kritérií, vzdialenosť bodov symbolizuje mieru podobnosti sumárnych kritérií (model Euklidovských vzdialeností).

Analýza hlavných komponentov a faktorová analýza (Tabuľka 2) dávajú podobné výsledky ako MDS. Hlavný faktor je sýtený trojicou „Zrozumiteľnosť“, „Uveriteľnosť“ a „Vysvetlenie“. Dva slabšie faktory tvoria kritériá „Prekvapivosť“ a „Podnetnosť“.

Tabuľka 2 Redukovateľnosť počtu hodnotiacich kritérií z hľadiska FA

	PCA			FA		
Hodnotiace kritérium	**C1**	**C2**	**C3**	**F1**	**F2**	**F3**
Prekvapivosť	-0,690	0,251	**0,658**	-0,280	-0,097	**0,940**
Podnetnosť	0,434	0,843	-0,178	0,090	**0,956**	-0,092
Vysvetlenie	**0,753**	0,262	0,296	**0,723**	0,448	-0,015
Zrozumiteľnosť	**0,804**	-0,319	0,220	**0,846**	-0,063	-0,276
Uveriteľnosť	**0,881**	-0,151	0,149	**0,838**	0,129	-0,320
Kum. % vysv. rozptylu	53,09	72,41	84,85	40,53	63,42	84,85

Vysvetlivky: PCA – Analýza hlavných komponentov extrahoval zložky C1- C3. FA – faktorová analýza (rotácia Varimax s Kaiserovou normalizáciou), zvýraznila faktory F1-F3

Pri uchopení sady kritérií ako „opakovaných meraní“ sme Friedmanovým testom ($p = 0,001$) získali v post hoc testoch effect size $d = 0,461$ pre pár „Vysvetlenie“ – „Zrozumiteľnosť“ a $d = 1,112$ pre pár „Vysvetlenie – Prekvapivosť“.

Komparácia ratingov podľa podskupín hodnotiteľov

Tu išlo iba o získanie indícií pre skúmanie možného systematického vplyvu kategórie respondenta. Riziko False Discovery Rate sme znížili sprísnením hladiny významnosti metódou Benjamini-Yekutieli na úroveň 0,01297 (Narum, 2006). Mann-Whitneyho U test našiel medzi „Psychológmi“ a „Nepsychológmi“ významný rozdiel ($p = 0,009$, $d = 0,479$) v zmysle vyšších skóre „Psychológov“ v kritériu „Vysvetlenie“ a nižších ($p = 0,005$, $d = 0,518$) v „Prekvapivosti“. Kruskal-Wallisov test indikoval s rastúcim skóre „Otvorenosti“ významne vyššie výsledky pre „Vysvetlenie“ ($p = 0,009$) a „Uveriteľnosť“ ($p = 0,008$).

ZÁVERY A DISKUSIA

Výskumne sme sa pokúsili o pochopenie fungovania kritérií hodnotenia metafor.

1) Problémom bol už výber kritérií. Napr. Tibodeau, Sikos a Durgin (2016) použili prekvapivosť, zrozumiteľnosť, konvenčnosť, metaforickosť. Dulcinati et al. (2014) zistili, že výstižnosť je silnejšou vlastnosťou než konvenčnosť. Vo výbere neexistuje konsenzus.

2) Na úrovni jednotlivých metafor súbor kritérií odzrkadľuje rôzny interakčný potenciál dvojice topik – vehikulum. Vysvetľujeme si to variabilitou metaforických opisov, čo je možné v budúcnosti eliminovať, no nezníži to ich ekologickú validitu? Prevažne dvojfaktorové riešenia tu poskytli prvý argument pre redukciu počtu kritérií.

3) Na úrovni sumarizovaných kritérií MDS i FA naznačili trojfaktorové zloženie v zmysle silného faktora („Zrozumiteľnosť“) a doplnkových faktorov „Podnetnosť“ a „Prekvapivosť“. To je užitočná informácia pred modifikovaním súboru kritérií.

4) Orientačné porovnanie podskupín odhalilo v tomto výbere významne vyššie ratingy v podskupine „Psychológov“ (odlišná skúsenosť s problematikou?). Tendencia vyššie hodnotiť „Vysvetliteľnosť“ a „Uveriteľnosť“ u respondentov s vyššou „Otvorenosťou“ sa dá chápať cez ich širší všeobecný rozhľad, ktorý asociačne využívajú metaforické vehikulá.

5) Naša skúsenosť so zriedkavejšími, no štatistikmi viac odporúčanými postupmi analýzy ordinálnych dát (obidva McDonaldove koeficienty omega, vychádzajúce z polychorických korelácií): Metódy sú dobre zdokumentované a dobre sa interpretujú.

Pilotáž považujeme za úvod. Zovšeobecniteľnosť výsledkov je obmedzená typom výberu, no po replikácii a modifikáciách kritérií by mohol vzniknúť výskumný nástroj pre učiteľov, umožňujúci hodnotiť „prijateľnosť“ metaforických vehikul z hľadiska edukačne cenných vlastností. Voľba vhodných metafor by tak mohla byť založená, okrem osobných preferencií, aj na ich empirickom poznaní.

LITERATÚRA

Aubusson, P. J., Harrison, A. G., & Ritchie, S. M. (Eds.) (2006). *Metaphor and analogy in science education*. Dordrecht: Springer.

Black, M. (1962). *Models and metaphors: Studies in language and philosophy*. New York: Cornell University Press.

Clement J. J. (2008). *Creative model construction in scientists and students: The role of imagery, analogy and mental simulation*. Springer.

Draaisma, D. (2003). *Metafory paměti*. Praha: Mladá fronta.

Dulcinati, G., Mazzarella, D., Pouscoulous, N., & Rodd, J. (2014). Processing metaphor: The role of conventionality, familiarity and dominance. *UCL Working Papers in Linguistics*, Issue 26, 72-88.

Guerin, B. (2016). *How to rethink psychology: New metaphors for understanding people and their behavior*. London and New York: Routledge.

Rieber, L. P., & Noah, D. (2008). Games, simulations, and visual metaphors in education: antagonism between enjoyment and learning. *Educational Media International*, *45*(2), 77-92.

Holyoak, K. J., & Thagard, P. (1995). *Mental leaps: Analogy in creative thought*. Cambridge, Massachussetts: The MIT Press.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: Univ. of Chicago Press.

Mouraz, A., Vale Pereira, A., & Monteiro, R. (2013). The use of metaphors in the process of teaching and learning in higher education. *International Online Journal of Educational Sciences*, *5*(1), 99-110.

Narum, S. H. (2006). Beyond Bonferroni: Less conservative analyses for conservation genetics. *Conservation Genetics*, 7, 783-787.

Ortony, A. (Ed.) (1993). *Metaphor and thought, 2nd ed*. Cambridge: University Press.

R Core Team (2013). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria.

Thibodeau, P. H., Sikos, L., & Durgin, F. H. (2016). What do we learn from rating metaphors? In A. Papafragou, D. Grodner, D. Mirman, & J. C. Trueswell (Eds.) (2016). *Proceedings of the 38th Annual Conference of the Cognitive Science Society* (pp. 1769-1774). Austin, TX: Cognitive Science Society.

Roncero, C., & de Almeida, R. G. (2015). Semantic properties, aptness, familiarity, conventionality, and interpretive diversity scores for 84 metaphors and similes. *Behavior Research Methods*, *47*(3), 800-812.

Valle, R. S., & von Eckartsberg, R. (Eds.) (1989). *The metaphors of consciousness*. New York: Plenum Press.

Zinbarg, R. E., Revelle, W., Yovel, I., & Li W. (2005). Cronbach's α, Revelle's β, and McDonald's ω_H: Their relations with each other and two alternative conceptualizations of reliability. *Psychometrika*, *70*(1), 123-133.

SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2016

ZBORNÍK PRÍSPEVKOV

Editor: Lukáš Pitel

Vydal Ústav experimentálnej psychológie, CSPV SAV
1. elektronické vydanie, 2017
ISBN 978-80-88910-55-8

www.psychologia.sav.sk